520
57

kultúra és közösség

A TARTALOMBÓL

SZEMIOTIKA ÉS SZOCIOLÓGIA

Józsa Péter: A jelentés és a társadalmi kommunikáció

Kapitány Gábor – Kapitány Ágnes: Az esztétikai alkotó megismerés alapelemei

Halász László: Az irodalmi mű befogadása

VIZUALITÁS ÉS MŰVÉSZETI INFORMÁCIÓ

Regős János: A Ludas Matyi karikatúrái

Rubovszky Kálmán: A képregény

Balipap Ferenc: Irodalom a képernyőn

79•1

520

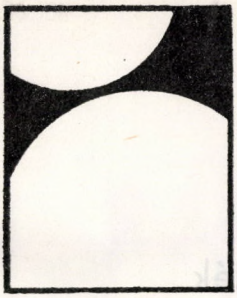

kultúra és közösség

1979

Összesített tartalomjegyzék

1979
Összesített tartalomjegyzék

SZEMIOTIKA ÉS SZOCIOLÓGIA

Halász László: Az irodalmi mű befogadása mint információ-feldolgozás — 1 — 36— 51
Józsa Péter: A jelentés és a társadalmi kommunikáció — 1 — 7— 17
Kapitány Ágnes—Kapitány Gábor: Az esztétikai alkotó megismerés alapelemei — 1 — 18— 35
Lőrincz Judit: Egy József Attila-vers fogadtatásáról — 1 — 52— 70
V. Kulcsár Júlia: Könyvterjesztés a Csepel Művekben — 1 — 71— 82

KUTATÁS, TERVEZÉS

Bokor Béla: Kulturális modell-tervezet (Az újpetrei gazdasági térség új közművelődési rendszere) — 2—3 — 78—100
Dr. Cravero Róbert—Pál Endre: A művelődés tervezése és az igényelt kutatások — 2—3 — 32— 40
Koncz Gábor: Kutatási kérdések és a tervezés — 2—3 — 20— 31
Kozma Tamás: A kulturális szféra távlati tervezését segítő kutatások az MTA Pedagógiai Kutató Csoportjában — 2—3 — 55— 65
Kuti Éva: A kulturális ráfordítás- és eredményadatok nemzetközi összehasonlításának módszertani problémái — 2—3 — 66— 77
Monigl István: A távlati tervezés és a kultúratervezés kapcsolatai — 2—3 — 41— 54
Programjavaslat a művelődési otthonok munkájának fejlesztésére. (A Népművelési Intézet munkaanyaga. Készítette: *Vitányi Iván.*) — 2—3 — 5— 19

PÁLYAKÉPÜNK

Benkő Éva: Népművelők útközben — 4 — 30— 41
Horváth Margit: Közművelődés szakos első éves hallgatók pályaindítékai és aspirációi — 4 — 5— 18
Lipp Tamás: „A gondolkodó ember nagy hatalom . . ." — 4 — 19— 29
Vercseg Ilona: Klubtörténet — 4 — 42— 53
Zsatkovits Edit: Fiatal üzemi újságírók — 4 — 54— 62

TÖMEGMŰFAJOK — VIZUALITÁS

Balipap Ferenc: Irodalom a képernyőn	1	103—107
B. Raffai Margit: Gondolatok a vizuális kultúra társadalmi feltételrendszeréről	1	108—113
Kamarás István: Kipihenni a katarzist?	4	63— 73
Regős János: A Ludas Matyi karikatúrái az USA-ról (1976 és 1977)	1	83— 98
Rubovszky Kálmán: A képregény, mint metaszöveg néhány aspektusa	1	99—102

HORIZONT

Deme Tamás: Az esztétikai-művészeti nevelés és közművelődés Franciaországban	2—3	132—142
Szász János: Deszk község szerb nemzetiségi kultúrájáról	2—3	101—115
Sz. Fodor Katalin: A norvég felnőttnevelési törvényről	4	97—106
Sz. Tóth János: Ismerkedés a holland felnőttneveléssel	4	83— 96
Válogatás Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia magyar nyelvű kulturális sajtójából *(Koppány Márton* ismertetése)	2—3	116—119
Vészi János: A bolgár közművelődés	2—3	120—131
Vitányi Iván: Szabadidő, rekreáció, közművelődés az Egyesült Államokban	4	74— 82

SZEMLE

Válogatott bibliográfia az 1978-ban megjelent közművelődési tárgyú cikkekből (Összeállította: *Ernszt Árpád)*	2—3	143—178
Józsa Péter dr., kandidátus	1	5— 6

	1	114—
	2—3	179
SZERZŐINKRŐL	4	107

KÉPEK

Agócs Attila	2—3	119
Bozsik István	2—3	77, 131
Farsang Sándor	1	35, 123
Kőrösi Papp Kálmán	2—3	54
Roszen Ruszev	4	18, 30, 41, 62
Váradi Róbert	2—3	40

kultúra és közösség

A NÉPMŰVELÉSI INTÉZET ELMÉLETI FOLYÓIRATA

79•1

NÉPMŰVELÉSI PROPAGANDA IRODA

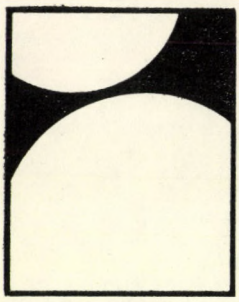

FELELŐS SZERKESZTŐ:
VITÁNYI IVÁN

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ÁCS MIKLÓSNÉ
BOROS SÁNDOR
FÜLEKI JÓZSEF
KAMARÁS ISTVÁN
KARSAI KÁROLY
KOVALCSIK JÓZSEF
KŐRÖSI JÓZSEF
MIKLÓS PÁL
RÁCZ ZOLTÁN
SZECSKŐ TAMÁS

SZERKESZTŐSÉG:
B. VÖRÖS GIZELLA
szerkesztő
KONCZ GÁBOR
szerkesztő h.
PÁLFI ÁGNES

NÉPMŰVELÉSI INTÉZET
Budapest,
I. Corvin tér 8.
1251
Telefon: 351-755

ISSN 0133—2597

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj egy évre 80,— Ft. Egyes szám ára: 20,— Ft. Előfizethető vagy példányonként megvásárolható a Népművelési Propaganda Irodánál (1071 Budapest, Gorkij fasor 45.) és a Népművelési Intézet könyvtárában (1251 Budapest, I. Corvin tér 8.) Csekkszámlaszám: MNB 232-90 171-0416. Előfizethető bármely postahivatalban.

Kiadja a Népművelési Propaganda Iroda. Fk.: Nemes Iván igazgató. Készült az NPI nyomdájában. Fv.: Vymeták Ferenc. Budapest 7214-79

Indexszám: 26 410

TARTALOM

Józsa Péter dr., kandidátus

SZEMIOTIKA ÉS SZOCIOLÓGIA

Józsa Péter: A jelentés és a társadalmi kommunikáció **7**

Kapitány Ágnes — Kapitány Gábor: Az esztétikai alkotó megismerés alapelemei **18**

Halász László: Az irodalmi mű befogadása mint információ-feldolgozás **36**

Lőrincz Judit: Egy József Attila-vers fogadtatásáról **52**

V. Kulcsár Júlia: Könyvterjesztés a Csepel Művekben **71**

VIZUALITÁS ÉS MŰVÉSZI INFORMÁCIÓ

Regős János: A Ludas Matyi karikatúrái az USA-ról (1967 és 1977) **83**

Rubovszky Kálmán: A képregény mint metaszöveg néhány aspektusa **99**

Balipap Ferenc: Irodalom a képernyőn **103**

HOZZÁSZÓLÁS

B. Raffai Margit: Gondolatok a vizuális kultúra társadalmi feltételrendszeréről **108**

KÉPEK

Farsang Sándor grafikái **35, 123**

SZERZŐINKRŐL **114**

JÓZSA PÉTER dr., kandidátus

Lapunk — benne Józsa Péter írásával — már nyomdában volt, amikor a megrendítő hírt kaptuk, hogy a szerző, alkotói pályája delén, váratlanul elhunyt. Előtte tisztelgünk *Kovalcsik Józsefnek*, a Népművelési Intézet tudományos főmunkatársának búcsúztató beszédét idézve.

* * *

Józsa Péter íróasztalán két csomag fekszik: az egyik a közeljövőben megjelenő könyvének a korrektúrája, a másik egy kézirat, melyet szintén vár már egy kiadó. Egy másik tanulmánykötete jelenleg van nyomdában. Neve az Országos Széchényi Könyvtár katalógusában mintegy százszor szerepel. Minden minőségben: szerző, szerkesztő, fordító. Hatalmas munkabírás és rendíthetetlen szorgalom jellemezte. Mindig sietett. Talán csak azért nem mondhatjuk, hogy hajszolta magát, mert életeleme volt a munka. Mindig nyomdakészen fogalmazott, de sohasem felületesen. A tudományt és a tisztességet széttéphetetlennek tartotta. Tudományos pályafutása során több diszciplina vonzásába került. Az alapállása volt változatlan: tiszta fogalmakat és egzakt módszereket keresett, mert hitt abban, hogy a világ az ember számára megérthető, és csak az értő ember javíthat a megértett világon.

Mindennel pontosan szembe akart nézni. Édesapja a fasizmus áldozata lett. Két éve sincs, hogy sikerült kinyomoznia 1944-ben elhurcolt édesapja halálának pontos körülményeit, melyet egy hadigépezet titkosan és pontosan adminisztrált. Keserűen forgatta a bizonyosság dokumentációját: úgy érezte, hogy ekkor, már nagyapa korában lett igazán árva.

Nem titkolta érzelmeit, még ha emberi érintkezésben a rációt becsülte is többre. Szavait idézve: laza köznapi informális kommunikációra nem nagyon volt ráérő ideje. De a barátságot igényelte.

Józsa Péter európai magyar volt. A szó legjobb értelmében közvetítő. Mikor a történelem kényszerpályája térítette, s egy ideig csak mások tolmácsa lehetett, ezt is tisztességgel (és talán küldetéstudattal végezte, e nemben nem egyedül a magyar szellemi életben). Oroszból, franciából, angolból, németből fordított filozófiai, politikai, történettudományi, közgazdasági, szociológiai, szociálpszichológiai műveket. Több mint hatvan könyvet, több mint húszezer nyomtatott oldalt. Évek munkája nem volt hiábavaló: hozzájárult a társadalomtudományi ismeretek széles körű terjesztéséhez. Volt idő, mikor úgy tréfálkoztunk vele, hogy a világ szociológiai szakirodalmát ő írta magyarul.

De megőrizte közvetítő szerepét akkor is, amikor már módja nyílt saját tudományos életművén munkálkodnia, csak a közvetítés iránya változott. Azok közé tartozott, akik a hazai tudományosság, immár a hazai felismerések (melyekhez az ő kutatótevékenysége is hozzájárult) megbízható, hű tolmácsolói lehettek külföldön is, s nemcsak nyelvtudása, hanem partneri minősége révén.

Nem volt hivatalnok, de példamutató hivatalnoki pontossággal végezte,

amit vállalt: munkacsoportok, konferenciák szervezését, nemzetközi összehasonlító kutatást. Eredményeit tudományos fokozata is jelzi.

A műhelyt, ahol kutatói képességeit kibontakoztathatta, kutatásait megkezdhette és eredményesen befejezhette, majd vizsgálódásait újabb és újabb területekre kiterjeszthette, a Népművelési Intézetben találta meg. De mint jó munkás alakította magát a műhelyt is: tudásával, lelkiismeretességével, tanácsaival, kritikájával, pontosságra és minőségre törekvésével. Mi munkatársai, kortársak és fiatalabbak egyaránt, szolidáris kollegát, jó barátot, értő kritikust vesztettünk el. Legfontosabb hagyatékát, szellemi örökségét megőrizni, megkezdett kutatási irányait folytatni, intézetünknek is feladata.

Józsa Péter otthon volt Európában, de nem volt hontalan hazájában sem, melynek népével közösséget vállalt, ahol eszményei kiformálódtak, melyekhez, miként barátaihoz és az igazságba vetett hitéhez, mindig hű maradt.

Néhány éve az Őrségben megtalált pihenőhelyén jól érezte magát, szívesen beszélt családi terveikről, a kis ház és a kert csinosításáról. Egyelőre azonban pihenni is többnyire munkát vitt magával. De ott sem akart, ott sem tudott érdektelen nyaraló maradni. Egyre szenvedélyesebben ismerkedett a táj életével, történetével, erősödtek emberi kapcsolatai, s ennek révén növekedett bizalma az ott élők jövője iránt. Otthon érezte magát, barátai voltak, töprengett azon, hogy már mint őrségi, mit tehetne e szűkebb hazáért.

Itt most elbúcsúzunk tőle, de őt még várja egy utazás, amíg örökkön siető barátunk, munkatársunk végleg megpihenhet majd egy kis falusi temetőben. S legalább családjának azt a vígaszt nyújtja, hogy sírja békésen belesimul az őrségi tájba, melyet — keserűen mondhatjuk most már — élete alkonyán olyannyira megszeretett, s amelynek már csak múltjával válhat részesévé. Kedves világvárosi barátunk, nyugodj békében az őrségi magyar parasztok között!

Józsa Péter

A JELENTÉS ÉS A TÁRSADALMI KOMMUNIKÁCIÓ*

Egy elterjedt felfogás szerint a szociológus mindig azt találja meg adataiban, amit már előre beléjük helyezett. E felfogás kétségkívül kissé sötéten látja a szociológiai kutatás helyzetét, de el kell ismerni, hogy a veszély létezik, és a szociológusoknak okvetlenül ügyelniük kell rá. Egyenesen azt mondanám, hogy az ellene való védekezés tudományunk egyik legfontosabb módszertani problémája.

De nemcsak erről van szó. Van a szociológiai munkának egy jellegzetes vonása, amely sokkal fontosabb, mint az esetenként érvényesülő részleges prekoncepciók, amelyről azonban sokkal kevesebb szó esik. Nevezetesen, úgy tűnik, hogy egy-egy szociológus egész munkásságát mélyen meghatározza egy alapvető — filozófiai vagy etikai természetű — választás, az ifjúkori tapasztalatoknak egy bizonyos együttese, s hogy egész produktív élete egyetlen lankadatlan erőfeszítés annak érdekében, hogy bebizonyítsa az alapvető választás, ez alapvető vízió helyességét.

Ennek az írásnak problematikája mögött két tapasztalat húzódik meg, amelyek végeredményben talán nem is választhatók külön. Az elsőt úgy jellemezhetném, hogy elcsodálkozás a műalkotások elfogadása és értelmezése terén mutatkozó sokféleségen, az esztétikai élmény és ítélet látszólagos kiszámíthatatlanságán. A második azzal a felismeréssel függ össze, hogy az emberek mentalitását és egy adott társadalom mentalitás-struktúráját a maga egészében nem lehet egyszerűen és közvetlenül magyarázni a gazdasági-társadalmi alapból. Többször megállapították már, hogy a magyarországi marxista gondolkodásra mindig jellemző volt a mentalitást, az ideológiákat meghatározó tényezők iránti különös érdeklődés. Nyilván nem véletlen, hogy Lukács György tanítványaként magam is szembekerültem e problémákkal, s ha tíz esztendővel ezelőtt leírtam, hogy az emberek nem az életfeltételeikre mint olyanokra reagálnak, hanem már értelmezett életfeltételeikre, arra tehát, amit azok számukra jelentenek.

Nyilvánvaló, hogy az esztétikai termékek hatásmechanizmusára vonatkozó kutatásaim mélyen rejlő indítéka még fiatalkori elcsodálkozásomban keresendő, és természetes, hogy e kutatások eredményei a kiinduló eszközöket adják a kezembe ahhoz, hogy a társadalmi *mentalitás* problematikáját megpróbáljam a társadalmi *kommunikáció* elméletének terminusaiban értelmezni, s első feladatként megpróbáljam átértelmezni a jelentés kategóriáját.

Szeretném egészen röviden vázolni azt az episztemológiai helyzetet, amely ennek a programnak időszerűséget kölcsönöz, majd megmutatni, hogy a művészetszociológia kutatási eredményei révén ezt a fogalmat hogyan közelíthetjük meg.

* A Párizsi Magyar Intézetben tartott előadás szövege.

Jelenleg a humán tudományok, hallgatólagosan vagy kimondottan, alternatív módon, három kölcsönösen összeegyeztethetetlen episztemológiára épülnek. Az első a lét és a tudat, praxis és ideológia stb. marxi dichotómiájából ered, a második a kultúraelméletekből, a harmadik a szemiotikából, illetve az általános nyelvészetből. Megemlíthetnénk még egy negyedik mezőt is, az amerikai behaviorizmust és csoportdinamikát, de lehetséges, hogy ennek episztemológiai előfeltevései összeegyezhetők azokkal, amelyeken a kultúraelméletek alapulnak. Mindenesetre viszont a három elsőnek közös jellemzője, hogy össztársadalmi folyamatok magyarázatára törekednek.

Elmúlt az az idő, amikor a kutatók be voltak zárva saját episztemológiáikba. Ahhoz, hogy diskurzusuk tudományos vagy legalábbis igazolható legyen, nem volt szükséges, hogy odafigyeljenek más diskurzusokra. A harmincas években egyszerűen ki volt zárva, hogy például egy amerikai kulturológus szükségét érezze annak, hogy adatainak értelmezéséhez a marxi rendszerből eredő fogalmakat használjon, mondjuk, az alap—felépítmény fogalompárt. Napjainkban egyrészt megszokott jelenség, hogy egy antropológus Marxra és a marxizmusra is hivatkozik, másrészt a marxista teoretikusok és kutatók nagymértékben hasznosítják a kulturológia adatait és elméleteit. Csakhogy a fogalmaknak és elméleteknek ehhez az ide-odaáramlásához nem teremtődtek meg az episztemológiai előfeltételek, aminek elkerülhetetlen következménye egy sajátságos eklekticizmus.

Mi az, ami összeegyezhetetlen? Egy társadalmi rendszer működését magyarázhatjuk úgy, hogy kiindulunk az anyagi gyakorlatból, a termelési módból, s ebből vezetjük le a rendszerben megjelenő valamennyi többi életformát. Még ha elismerjük is e formák visszaható funkcióját, mindenképpen eleve másodlagosnak minősülnek. Itt tehát egyirányú oksággal van dolgunk, még akkor is, ha elismerjük az okozat „viszonylagos önállóságát". De nemcsak erről van szó. E fogalmi keretben mindannak, ami valamely rendszerben különös, ami sajátlag a „formák" kategóriája alá tartozik, alacsonyabb az ontológiai rangja a rendszer alapvető elemeinél, amelyek az elemi működést garantálják, nevezetesen jelenség és lényeg hegeli viszonyának modellje szerint. Ebben a perspektívában egy globális rendszer hibátlan *leírása* nehézség nélkül lehetséges, de a dolog ennyiben is marad: ez az episztemológia nem adja meg a „konkrétnak" nevezett „formák" konstituálódási szabályait. Márpedig a humán tudományok legidőszerűbb problémája éppen a társadalmi folyamatok megmagyarázhatósága, intelligibilitása a maguk konkrétságában. Világos, miért vált időszerűvé a marxista elméletoktatás számára a kultúra-elmélet és az antropológia által rendelkezésre bocsátott egész empirikus anyag.

Csakhogy a kulturológiai kutatás számára ismeretlen az imént jellemzett oksági szerkezet. Számára (éspedig bármelyik változatában, a századvégi német stádiumtól a századunk első felének etnológiáin át a strukturalizmusig) az összes vizsgálati jelenségek ontológiai rangja azonos. Mindig rendszerszerű szemléletről, az embercsoportok életének valamilyen globális szabályszerűségéről van szó. Az anyagi termelés, a rokonság vagy a vallás formái e szabályszerűségek egyforma fontosságú megnyilvánulásai. Ebben a szemléletben a „konkrét formák" kétségkívül a „lényeg" szintjére emelkednek — minden lényeges —, sőt, azt mondhatnánk, hogy itt éppen e „konkrét formák", játékuk, kombinatorikájuk szabályai stb. válnak a kutatás kizárólagos tárgyává. Csakhogy nincs ok, nincs *determináció*. E rendszerek bizonyos értelemben a levegőben lógnak.

S világos, miért keres a kulturológia támaszt a marxista okságban, például az alap—felépítmény fogalompár felhasználásával.

Ám episztemológiai előkészítés nélkül sem a kulturológia eredményei nem építhetők be a marxista okságba, sem a kulturológiát nem lehet megalapozni ezzel az oksággal. Hogyan lehetne felhasználni a *kultúrának* mint egy körkörösen önmagát definiáló rendszernek a fogalmát egy olyan fogalmi keretben, ahol egészben véve mindent meghatároz az elsődleges anyagi praxis? S hogyan lehetne bevezetni az elsődleges, determináns realitások szintjének fogalmát egy olyan szemléletbe, ahol a *jelenségek* a *lényegesek* a maguk szabályszerűségében és különösségében? Röviden: hogyan lehet egyesíteni egy végső soron esszencialista okságot egy deskriptív pozitivizmussal?

Az eklekticizmus elkerüléséhez egyfelől magában a marxi oksági struktúrában kell megtalálni a szerves helyet a szabályszerűségek amaz autonóm játéka számára, amelynek segítségével értelmezhetővé és intelligibilissé válhat a „konkrét formák" termelése, másfelől fel kell bontani a „kultúra" fogalmát oly módon, hogy az érintett jelenségek összessége olyan realitásként álljon előttünk, amelynek éppen autonómiája nem más, mint autonómiátlanságának, determinált voltának formája.

Azt hiszem, ehhez a kommunikációelméleten át vezet az út, vagyis magában a praxis kategóriájába kell bevezetni a kommunikáció fogalmát, a kultúra, fogalmát pedig kommunikációs struktúrává kell felbontani. E munka egyik kiindulópontja a jelentés fogalmának átértelmezése lehet.

Miért a kommunikációelmélet? És miért a jelentés fogalma? A kommunikációelmélet művelésének nyilvánvalóan kettős funkciója van. Egyfelől olyan elméleti terep ez, ahol ma már el nem hanyagolható válaszok születnek az emberi lénynek környezetéhez és embertársaihoz való viszonyával kapcsolatos kérdésekre, s éppen ezáltal újfajta intelligibilitásra tesz szert maga a praxis kategóriája. Másfelől az utóbbi évtizedek kutatásai — melyek között a szemiotikai munka nem volt az utolsó — feltárták az emberi beszéd, az emberi kommunikáció immanens, autonóm szabályszerűségét. A kommunikációelmélet azt ígéri, hogy egyszerre ragadhatjuk meg a praxis és annak tükröződése közötti viszony struktúráját s a kultúrának nevezett jelenségek együttesének struktúráját.

Nyilvánvalóan azonban itt is episztemológiai nehézségekkel kerülünk szembe: a rendelkezésünkre álló fogalmi rendszer nem válik automatikusan alkalmassá e munka elvégzéséhez.

Mindazok, akik a szemiotika haláláról beszélnek, ezzel afeletti csalódásukat fejezik ki, hogy egy ideológia ismét alkalmatlannak bizonyult arra, hogy globális és egyetemes magyarázatot adjon az emberi társadalom, az emberi kultúra működési módjára. A szemiotika természetesen nem egyszerűen ideológia, hanem egy diszciplína jegyeivel is rendelkezik; így most, amikor a haláláról beszélünk — vagyis ha el akarjuk temetni mint ideológiát és értékesíteni akarjuk örökségét mint diszciplínáét —, tisztázni kell, milyen szükségletek tolták előtérbe tíz esztendeje, melyek voltak azok az ígéretek, amelyeket nem tudott beváltani, s melyek azok a lehetőségek, amelyeket mégis feltárt és csak ő tárhatott fel.

A szemiotika előretörését több tényező motiválta. Így számos Európán kívüli kultúrának a nemzetközi színtéren való megjelenése s a *különbségek* elméleti magyarázatának szükséglete; a biokémia eredményei, az, hogy az élő anyag

bizonyos alapvető működési formái megmagyarázhatóvá váltak a *kód* fogalmával; a strukturális és posztstrukturális nyelvészet befolyása és tekintélye; végül az alap—felépítmény séma alkalmazását kísérő hiányérzetek.

Mindent összevéve, a szemiotika előretörésének rugója részint a szabatosság ígérete, részint egy új heuriszticitás ígérete volt. A szemiotika azt a reménységet keltette, hogy sikerül végre megérteni az emberi szövegeket, diskurzusokat, a társadalmi kommunikáció formáinak termelési szabályait. Úgy tűnt, hogy csak igen szabatos metodológiára és nagy számítógépekre van szükség. Hiszen végeredményben maga a szubjektum sem volna egyéb többé, mint egy gépezet vagy még az sem: csupán az a hely, ahol megtermelődik az, aminek értelme van.

De ezzel tüstént újabb kérdések támadnak.

1. Ha egyfelől a különbségeknek az a tiszta játéka, amellyé a kód szabályszerűsége redukálódik, csak annyiban érvényes, amennyiben *értelmet* hordoz, s ha másfelől a szubjektum nem létezik vagy legfeljebb csak a kód funkciójaként, akkor mi az az instancia, amely megtermeli azt, aminek értelme van, és/vagy milyen másik instancia számára? Vagyis hogyan bocsáthatja rendelkezésre a kód önmagában vett működése önnön érvényességének kritériumait és hogyan garantálhatja azokat?

2. Hogyan, mi által és miért alakulhat át az értelme annak, aminek értelme van?

3. Hogyan, mi által és miért alakulhat át a kód?

4. Minthogy a szemiotikának nem áll módjában megmondani elemzésének tárgyáról, hogy az *minek* a kódja, hogyan illeszkedik azokkal a diszciplínákkal, amelyek az emberi diskurzus okságát kutatják?

Végső soron ebből a négy kérdésből bontakozott ki a szemiotika válsága.

Az első szakaszt a „jel" és a „jelentés" fogalmának státuszával és viszonyával kapcsolatos viták jellemezték. Kísérletek történnek arra, hogy az előbbi helyett az utóbbit tegyék a szemiotika kulcsfogalmává.

A második szakaszban a pszichoanalitikus elmélet fogalmai törnek be a szemiotikai kutatásba. Így például a genotextus-fonotextus fogalompár újabb kísérlet annak a tilalomnak a felfüggesztésére, amelynek értelmében a szemiotika nem vizsgálhatja a szöveg külső determinációját.

A harmadik (azaz a jelenlegi) szakaszban újra kezdődnek a konkrét szemiotikai jellegű kutatások, de a helyzet gyökeresen megváltozott: az újabb elemzések túlmennek azon, amit annak idején szintaktikus szintnek vagy formális struktúrának neveztek, s a diskurzusok szemantikai és pragmatikai szintjeinek problémáit vetik fel.

A szemiotikus elemzés bizonyos értelemben odajutott, hogy a tudás-szociológia problémáit tűzi napirendre. Csakhogy ezért az eredeti keretekből való kilépésért súlyos árat kell fizetni: a jelenlegi stádiumban itt is közvetlen veszély az episztemológiai eklekticizmus. A szemiotikus elemzések kritikátlanul élnek szociológiai feltevésekkel, a szociológiai magyarázat pedig ellenőrizetlenül használna olyan fogalmakat, mint kód, jel, jelentés, közlemény, információ stb.

Véleményem szerint a kommunikációelmélet nemcsak a praxis és a kultúra episztemológiája közötti közvetítéshez, hanem a szemiotikus elemzés és a szociológiai konceptualizáció egymásba illesztéséhez is rendelkezésre bocsátja az eszközöket.

Ehhez természetesen a kommunikációelmélet, pontosabban a jelenlegi kom-

munikációelméletek bírálata szükséges. Itt most művészetszociológiai kutatások eredményeivel szeretném illusztrálni, hogyan rajzolódnak ki ebben az értelemben a jelentés egy új kategóriájának körvonalai.

Egy empirikus felvételsorozatról van szó, ezen belül arról a magyar—francia olvasásszociológiai vizsgálatról is, amelyet Jacques Leenhardt-tal közösen végeztünk. A sorozat célkitűzése az volt, hogy új ismereteket nyerjünk az esztétikai termékek, nevezetesen a regény, a festmény és a film hatásmechanizmusáról. A feltett kérdések olyan természetűek voltak, hogy a válaszok információt nyújtanak az esztétikai élmény struktúrájáról általában, például a befogadónak a hőssel való azonosulása és az értékrendszere közötti viszonyáról; a befogadás affektív és kognitív szintjei közötti viszonyról; a befogadás típusairól, például bizonyos jelentésrétegek változó fajsúlyáról vagy a befogadó szellemi munkájának természetéről; a különböző esztétikai szférák hatásmechanizmusának hasonlóságáról és különbözőségéről stb. A legfontosabb eredménynek az tűnik, hogy egyfelől körülhatárolhatóvá válik meghatározott szociokulturális közegek esztétikai kultúrája, vagyis az esztétikai kultúrát egy-egy meghatározott társadalmi réteg tág értelemben vett kultúrájának, életmódjának szerves részeként, egyik funkciójaként lehet értelmezni, másfelől kidolgozhatóvá válik a műalkotások lehetséges értelmezéseinek tipológiája és struktúrája, vagy úgy is mondhatnánk, az értelmezési *mechanizmusok tipológiája.*

Itt most ezekkel az értelmezési mechanizmusokkal szeretnék foglalkozni. Van egy jelenségcsoport, amelyet most mellőzünk, ti. a sima félreértés esetei. Ha felkérünk valakit egy film vagy egy regény értelmezésére, de az információ számottevő része figyelmetlenség vagy rutinhiány stb. miatt egyszerűen elvész a számára, akkor azt, amit közölni fog, nem foghatjuk fel az esztétikum specifikus hatásmechanizmusának eredményeként: egyszerűen töredékes befogadással lesz dolgunk, a közleménynek a klasszikus kommunikációelméleti értelemben vett eltorzulásával. Önmagában ezeknek az eseteknek a tömege nyilvánvalóan elemezhető mint egyébként nagyon is fontos társadalmi tény, amely erősen jellemzi a kulturálisan deprivilegizált társadalmi rétegek esztétikai praxisát; sőt, az esztétikum *általános* társadalmi funkciója szempontjából azt a kérdést is fel kell vetni, hogyan értelmezendő ez a „nem-működés" szociológiai szinten (jellegzetes tudásszociológiai probléma). E jelenségeknek azonban semmi közük az esztétikum specifikus értelmezési mechanizmusainak problémájához.

Három jelenségcsoportot kell megvizsgálnunk. Az első a téves értelmezések esete. Milyen értelemben van jogunk téves értelmezésekről beszélni? Vajon nem helytálló minden olvasat? Anélkül, hogy belemerülnék a közlemény objektivitásával kapcsolatos jólismert vitába, operacionális célokra azt a megfogalmazást javaslom, hogy egy adott társadalomban és egy adott pillanatban elvileg minden esztétikai termékre nézve létezik a kompetens elitnek egy olyan állásfoglalása, amely definiálja a termék közleményét, jellegét stb., s hogy legalábbis az elit ez ítéleteinek vonatkozásában beszélhetünk téves értelmezésekről. E normativitás értelmében tehát lesznek megengedett és tilos értelmezések. Tilos nevetni egy tragikusnak minősülő színdarab előadása alatt. Tilos egy filozófiai mondanivalójú filmet egyszerű szerelmi vagy kalandtörténetnek felfogni vagy megfordítva, filozófiai közleményt kihallani egy giccsnek minősített filmből. Tilos tematikus elemeket keresni absztrakt festményeken stb. A mi szempontunkból a lényeg az, hogy a társadalmi gyakorlatban a befogadók e „ti-

lalmakat" tömegméretekben „hágják át", s meg kell érteni, hogy itt mi történik.

A másik jelenségcsoport a gazdagabb vagy szegényebb, mélyebb vagy felszínesebb, bonyolultabb vagy szimplább stb. értelmezési típusokkal függ össze. Ilyenek például azok az olvasási módok, amelyeket Jacques Leenhardt-tal különböztethettünk meg olvasóinknál. Vannak olvasók, akiknek a számára kizárólag az események tényszerű egymásra következése létezik. Az olvasók másik csoportja számára az elbeszélés alakjai hordozzák a teljes közleményt, s így itt az értelmezés a velük való azonosulás változataitól függ. Végül a harmadik csoport képviselői több szinten elemzik és szintetizálják az elbeszélés elemeit, s összetett és strukturált értelmezést dolgoznak ki.

Ugyanígy megkülönböztethetők a befogadás szintjei bármilyen film, bármilyen festmény vonatkozásában. A jelenség nyilvánvalóan nem olyan természetű, hogy az értelmezési típusokat mennyiségi skálára lehetne felvinni. Egy formalizált modell azonban javasolható.

Egy meghatározott befogadási szintet ebből a szempontból három tényező kombinációjaként vagy egy háromdimenziós tér egy pontjaként lehetne jellemezni. E három dimenzió a következő:

1. az esztétikai szövegnek tulajdonított jelentés *általánossága* (e tengely két pólusa a merő tényszerűség és a tudatosan szimbolikus értelmezés);

2. az, hogy a befogadó *mennyire veszi tekintetbe* a szöveg összes elemeit (e követelmény természetesen in concreto más és más formában jelentkezik a narratívval és a nem-narratívval, a vizuálissal és a verbálissal szemben);

3. az értelmezés *szuverenitásának vagy autonómiájának foka* (az egyik pólus a leegyszerűsítő klisé, a kész sztereotípia, a másik az átgondolt, kidolgozott és eredeti értelmezés).

Esetleg önálló kritériumként kellene elkülöníteni a 2. és 3. dimenzió kölcsönhatását, hogy ti. mennyire képes a befogadó a szöveg totalitásával dolgozni: mert sokszor figyelhetjük meg, hogy a befogadó a szöveg különböző részeit nem azonos *intenzitással* dolgozza fel. A különböző befogadók eltérően érzékenyek a szöveg különböző (tényszerű, szimbolikus, filozófiai, affektív, erkölcsi stb.) mezőire.

A harmadik jelenségcsoport az egyaránt érvényes értelmezéseké. (Az érvényesség mindig azzal a kritériumrendszerrel való összhangot jelenti, amelyet a mindenkori konstellációban a kompetens elit képvisel.) Ezt a jelenséget nyilvánvalóan az esztétikumnak az a mindeddig igen kevéssé elemzett tulajdonsága teszi lehetővé, amelyet poliszémiának, többértelműségnek nevezünk. Jó példa erre, hogy milyen sokféleképpen értelmezték annak idején Antonioni *Nagyítás*ának elején és végén a clownok szerepét vagy akár a film egészének közleményét. Vagy például válaszolóink valamennyi bemutatott festmény affektív tartalmát két-három radikálisan eltérő változatban jelölték meg.

Ez a három jelenségcsoport az esztétikai szövegek jelentésének alapvető meghatározatlanságáról tanúskodik. Ebből a szempontból zárójelbe tehető az értelmezés *helyességének* problémája: ami számít, az a radikális és tömegmétű differenciáció társadalmi ténye. (A problémával akkor is szembekerülünk, amikor konkrétan elemezzük a jelentések *termelésének* mechanizmusát.) Minden úgy fest, mintha az esztétikai szöveg (textus) csak ürügy (pretextus) volna arra, hogy jelentések keletkezzenek, amelyeket azonban másutt, más tényezők definiálnak. Pretextus a szó mindkét értelmében: valami előleges, ami csak a

befogadásban és az által valósul meg; és valami, ami nem magán- és magáértvalósága szerint érvényes, hanem aminek csak az a funkciója, hogy jelentést lehessen ráruházni.

Hogyan termelődnek a jelentések?

Két szintet kell megkülönböztetni. Az egyiket a közvetlen reagálási rendszerek alkotják, a másikat azoknak a reakcióknak a rendszerei, amelyeket a befogadónál annak a tudása közvetít, hogy esztétikai szövegekkel van dolga.

Itt lehetetlenség részletesen elemezni ezeket a rendszereket. Csak jelzem, hogy például mindkét szinten belül meg kell különböztetni a kognitív és az affektív alrendszereket. A közvetlen reakciók szintjén mindazoknak az elemeknek a mindennapi élettel összefüggő vagy reális jelentéséről van szó, amelyek egy adott konstellációban az esztétikai szövegek elemeinek szerepét tölthetik be (Lukács „élettényei"). Ilyen például az, hogy Michel Poitier (Belmondo) Godard *Kifulladásig* című filmjében tolvaj (kognitív elem), s hogy rokonszenves (affektív elem) stb. De idetartoznak például a különböző színek lehetséges pszichoszociális értékei egy adott kultúrában.

Szorítkozzunk egyelőre a kognitív aspektusra. Nyilvánvaló, hogy már a narráció által felhasznált elemi „élettényeknek" is minden esetben több jelentésük van egy társadalomban, amelyek az egyének tapasztalataitól, ideológiáitól, értékrendszereitől függnek. Michel Poitier esetében az, hogy törvényen kívül áll, már az első pillanatban merőben eltérő reakciókat válthat ki egy fiatal anarchistából, egy papból, egy kispolgári családapából stb. Minthogy a narráció minden egyes eleméhez az ilyen értelemben vett jelentéseknek egy egész mezeje rendelhető hozzá, elképzelhetjük, milyen bonyolult lenne — ha egyáltalán lehetséges — az a matematikai művelet, amely modellálni próbálná a szövegben egymásra következő elemek kombinációi által lehetővé váló jelentéssorokat.

Még bonyolultabb a helyzet, ha az affektív aspektust is figyelembe vesszük. Hogy csak egyetlen apró példát említsünk, gondoljunk a Godard-film esetleges olyan külföldi nézőire, akiknek a számára megfelelő jelenetek azt a sajátos jelentést is hordozzák, hogy párizsi tartózkodásukra emlékeztetik őket: nyilvánvaló, hogy így vagy úgy ez a mozzanat is jelen van a film rájuk tett hatásában.

Ezen a szinten tehát az esztétikai szöveg az általa hordozott élettények jelentő voltát mozgósítja a befogadóknál meghatározott módon, vagyis tapasztalataikkal, ideológiáikkal, értékrendszereikkel, pszichikus beállítottságaikkal összhangban. Más szavakkal, itt az emberek *belevetítik* az esztétikai szövegbe azokat a jelentéseket, amelyeket életük valóságelemeinek tulajdonítanak, s amelyeket egészben véve társadalmi praxisuk határoz meg. Ebben az értelemben mondhatjuk, hogy az esztétikai textus voltaképpen pretextus (ürügy) a létérdekek által vezérelt projekcióra.

(Világos, hogy ez az elmélet ellentmondásba kerül az ízlésítélet kanti elméletével, amely mindennemű *érdeket* irrelevánsnak minősít. Minthogy azonban a társadalom tényleges esztétikai praxisára vonatkozó minden megfigyelés az érdekek jelenlétét tanúsítja, s érdek nélkül befogadni csak olyan regényt lehetne, melynek egyetlen betűje sincs leírva, csak olyan filmet, melynek egyetlen képe sincs exponálva — valószínű, hogy Kant elméletét felül kell vizsgálni.)

A másik szinten a befogadóknak arról a tudásáról van szó, hogy esztétikummal, valami nem-valóságossal, mimetikussal van dolguk. Éspedig több ér-

telemben. Először is, kutatásainkból kiderül, hogy különböző ideológiák, értékrendszerek működnek a műalkotások társadalmi szerepét, funkcióját, a művekkel szembeni elvárásokat, az esztétikai kultúra modelljeit stb. illetően. Ezeknek az ideológiáknak a változatai meglepő módon korrelálnak elemi szociodemográfiai mutatókkal, például az apa iskolázottságával. Egyebek között olyasfajta állásfoglalásokról van itt szó, hogy egy regénynek viselkedési, erkölcsi modelleket kell nyújtania; hogy a művészet funkciója a gyönyörködtetés; hogy az absztrakt festmény nem festmény; hogy a művelt embernek szeretnie kell a klasszikus zenét stb. stb. Ezek az ideologikus elemek feltétlenül jelen vannak a befogadási folyamatban, bár — adataink tanúsága szerint — ellentmondásba is kerülhetnek a szorosan vett esztétikai élménnyel.

Másodszor az esztétikai nyelvek ismeretéről van szó. Az esztétikai szövegeket kódok nyalábjai alkotják, amelyek egymásba fonódva, egymásra szuperponálódva, egymást feltételezve több dimenzióban vannak jelen a műben: az elbeszélés jellegének kódja, a stílus kódja, az ideológiai kód, a korszak kódja, a történeti pillanat kódja, a szerző személyes kódja stb. E kódok ismerete vagy legalábbis felismerésük, megtanulásuk képessége kultúra dolga, s azt, hogy egy adott társadalomban e képességek hogyan vannak jelen, nagymértékben szociokulturális tényezők határozzák meg.

Itt feltehetőleg nem találnánk merev és kölcsönösen egyértelmű korrelációkat, tendenciálisan azonban feltétlenül a társadalmi csoportokra jellemző „esztétikai kód-készletekkel" van dolgunk. E készlettípusok valószínűleg különböznek összetettségüket tekintve (eltérő lehet a különböző esztétikai szférákra — irodalomra, festészetre, zenére, filmre — való nyitottság); gazdagságukban (így abból a szempontból, hogy belülrekednek-e az ún. szórakoztató termékek sztereotípiáin vagy sem; vagy például a befogadói kapacitás hiányos lehet abban az értelemben, hogy az esztétikai kódnak csak bizonyos szintjeire érzékeny, mint például azoknak az esetében, akik mondjuk, a *Nagyítás* vagy a *Szegénylegények* közleményének „leolvasásakor" megállnak a szekvencia első jelentésszintjeinél); illetve mozgékonyságban (abban az értelemben, hogy az érintettek mennyire képesek készleteik „alkalmazhatóságát kiterjeszteni" törést hozó művekre, amelyek felforgatják és megújítják a kódolás bizonyos szintjeit).

Világos, hogy a fentebb tárgyalt „téves értelmezés" igen nagy mértékben a kód-készlet szegénységéből ered. Azoknak a nézőknek, akiknek a számára a *Kifulladásig* egyszerűen szerelmi vagy kalandfilm, nem állnak rendelkezésre az eszközök ahhoz, hogy túllépjenek a filmnek azon a kódszintjén, ahol a dolgok csakugyan ezeknek a műfajoknak a stílusában jelennek meg, de csak azért, hogy jobban előkészítsék a talajt a közlemény: a szabadság lehetetlensége számára.

Nagyon tanulságos megfigyelni, mi történik e nézőknél. A film jellemezhető úgy, mint egy bizonyos sztereotípia felrobbantása. Ez a robbanás azonban nem a szekvencia egy bizonyos pillanatában következik be, hanem kezdettől fogva folyik, s végigkíséri az egész szekvenciát: részét alkotja magának a kezdettől fogva megkérdőjelezett és ironizált sztereotípia struktúrájának. Ez az időben elnyújtott robbantás nem más, mint a Michel Poitier személyiségét meghatározó feloldhatatlan belső ellentmondás. Egyfelől menthetetlen törvényen kívüli figura: tolvaj, gyilkos, utcalányok kitartottja stb. Másfelől nemcsak rokonszenves (ízlése van, szereti a szép tájakat stb.), hanem szószólója egy olyan filozófiának, amely kultúránk érvényes kritériumai szerint sokkal gazdagabb, emberibb, kö-

vetésre méltóbb, mint a lányé. Emiatt a néző kénytelen azonosulni vele, állást foglalni mellette, és nemcsak mint űzött vaddal, hanem szellemi, sőt etikai síkon is. A film végén a lány válik a néző, sőt a detektívek megvetésének tárgyává. A sztereotípia felrobbantása ama szellemi munka által megy végbe, amelyet a nézőnek kell elvégeznie ahhoz, hogy végiggondolja ezt az ellentmondást: megértse, mit akar a rendező ezzel a figurával, aki teljes erkölcsi bomlást képvisel, aki tagadja mindazt, ami a társadalom fennállását biztosítja, s aki mellett a néző mégis kénytelen állást foglalni.

Adataink tanúsága szerint azoknak a nézőknek, akik a sztereotip kódszintek foglyai maradnak, két megoldás áll rendelkezésre. Az egyik az „affektív kapituláció"; elfogadják az azonosulási kényszert, s túltéve magukat mindazon, ami ennek ellentmondana, egyszerűen elfeledve — elfeledtetve önmagukkal —, miféle figuráról van szó, a lánnyal való happy endet remélik. Számukra a film arról szól, hogy egy lánynak nem sikerült megmentenie egy fickót, akibe szerelmes volt (megmenteni két alternatív értelemben: vagy társadalmilag vagy mint űzött vadat).

A másik megoldás olyanoknál lép fel, akik felismerték Michel figurájának, mondjuk, logikai inkonzisztenciáját, személyisége két oldalának összeegyeztethetetlenségét, minthogy azonban szintén nem képesek végiggondolni ennek konzekvenciáit, egyszerűen elvetik a filmet mint olyat, művészi kudarcnak, ideológiai képtelenségnek stb. minősítik.

E két választás kulturális és pszichoszociológiai feltételeit természetesen elemezni kell, de közös vonásuk, közös forrásuk, hogy az érintettek megálltak egy olyan — a hollywoodi sztereotípiából való — kódszintnél, amelyet jól ismernek, jól tudnak kezelni, s nem voltak képesek felismerni, hogy a film az első kockától kezdve magát ezt a sztereotípiát ironizálja és teszi idézőjelbe. Így tehát egy olyan „leolvasási rövidzárlattal" van dolgunk, amelyet a kódok ismeretének hiánya okoz, az, hogy a szöveget olyan kóddal dekódolják, amely szegényebb és kezdetlegesebb, mint magának a szövegnek a kódja.

Az elemzett esetben jellegbeli különbség van a nézők által használt kód és a szöveg kódja között. Ennek következtében jön létre az ún. téves értelmezés. Vannak esetek, amikor az eltérés fokozati: amikor a dekódolók kódja nem elég finom, nem elég strukturált, nem eléggé „többdimenziós" stb. Anélkül, hogy belebocsátkoznánk a részletekbe, világos, hogy ez a forrása mindazoknak a jelenségeknek, amelyeket a szegényebb vagy gazdagabb, felszínesebb vagy mélyebb stb. értelmezések kategóriájába sorolunk.

Látjuk, hogy még ha megkerüljük is a közlemény objektivitásának problémáját, s a mindenkori kompetens elit normativitásából merítjük a kritériumokat annak megállapításához, hogy valamely értelmezési típus „helytálló"-e vagy sem, a szemiotikai konceptualizáció segítségével találtunk néhány támpontot az objektív minősítéshez. Látjuk, hogy az érvényes normativitásnak a „megengedett", illetve „kívánatos" értelmezésekkel kapcsolatos követelményei lefordíthatók egy olyan metanyelvre, amely a befogadóknál működő kódokra vonatkozó követelményeket szabja meg: ennek értelmében a „helytálló" értelmezéshez a befogadóknál meghatározott kód-rendszereknek kell működniük, bizonyos arra irányuló képességeknek, hogy a szöveg elemeit — változatos és változékony módon, „vízszintesen" és „függőlegesen" — összekapcsolják egymással.

Természetesen nem szabad elfeledkezni az első szintről, az ún. közvetlen

reakciók szintjéről, amely mind e folyamatokat még bonyolultabbá teszi. E tekintetben ugyanis a mindenkor érvényes esztétikai normativitás már az „életényekre" nézve is olyan értelmezést követel, amelynek összhangban kell lennie az adott normativitást képviselő társadalmi csoportok értékrendszerével, illetve legalábbis nem szabad ellentmondania annak. Ez a probléma jól illusztrálható Tolsztoj *Anna Karenina* című regényének bizonyos értelmezéseivel. Azzal az állásponttal szemben, amely szerint Anna erkölcstelen asszony, aki megérdemli a sorsát, az érvényes esztétikai normativitás képviselőinek fő érve lényegileg ideológiai természetű, s úgy szól, hogy ez az állásfoglalás reakciós, autoriter, hogy a regény, éppen ellenkezőleg, a nő, az érzelmek stb. szabadságát hirdeti, hiszen Anna életét az a társadalom teszi tönkre, amelyben nem vállalhatja nyíltan a szerelmét.

Összefoglalva tehát azt mondhatjuk, hogy az esztétikai szövegek tévesnek vagy korlátozottnak minősülő értelmezései két szempontból különböznek a helytállónak tekintett olvasatoktól:

1. az élettények vonatkozásában az érvényes esztétikai normativitást hordozó társadalmi csoportok értékrendszereitől eltérő értékrendszerekből táplálkoznak;
2. különféle hiányokról árulkodnak az ugyanezen normativitás által megkövetelt kód-ismeret tekintetében.

Végső soron tehát arról van szó, hogy azok a befogadók, akik a műveket a kompetens elit szemszögéből — teljesen vagy részben — tévesen értelmezik, másfajta jelentéseket termelnek, mint amilyeneket ez az elit a művekben potenciálisan jelenvalónak feltételez.

Marad a „megengedett" többértelműség problémája. Szociológiai szempontból így hangzik: az esztétikai normativitást hordozó társadalmi csoportok hogyan engedhetik meg maguknak azt a luxust, hogy ne értsenek egyet művek megítélésében, éspedig nemcsak elszigetelt esetekben, hanem mintegy rendszeresen? A szemiotikai aspektus: honnan az ún. esztétikai szövegeknek ez a rejtélyes tulajdonsága, hogy nagyjából azonos kultúrával, sőt dekódoló apparátussal rendelkező egyének különböző csoportjai — rendszeresen — eltérően értelmezhetik és értelmezik őket?

Már a dolog történeti oldala is elgondolkodtató. Önmagában kétségkívül triviális az a megállapítás, hogy az élettények értelmezését szabályozó értékrendszerek szakadatlanul változnak, ez azonban csak fokozza a nehézségeket. Vajon mik lehetnek Aiszkhülosz, Shakespeare stb. tragédiáinak azok a „jelentéstartalékai", amelyek révén változatlanul *jelentenek* valamit a számunkra, holott a bennük ábrázolt élettények már rég semmivé váltak?

Itt mutatkozik meg az esztétikai szövegek „pretextus" jellegének egész fontossága. Minden úgy fest, mintha az esztétikai szövegek csupán potencialitások volnának olyan kombinatorikus játékok számára, amelyek — a mindenkori kompetens elit előírásai (és tilalmai) által körülhatárolt szférákon belül — a jelentéseket termelik.

Ami a szociológiai aspektust illeti, nem azt mondom, hogy a nézeteltérések ebből a szempontból nem valósak. Csak amíg például az *Anna Karenina* esetében a reakciósnak minősülő álláspont képviselői olybá tekintendők, mint akiknek a kérdésben nincs „szavazati joguk", beállítottságuk annyira elavultnak

számít, addig, mondjuk, az a vita, hogy Jancsó világnézete romantikus-e vagy marxista, egyenlők között folyik. Más szavakkal, a kompetens elit nem egyetlen meghatározott, homogén értékrendszerű társadalmi csoportból rekrutálódik, hanem magába foglalja mindazokat, akik az adott társadalomban, szerzett kultúrájuk révén, rendelkeznek bizonyos, az érvényes esztétikai ítélethez megkövetelt ismérvekkel, s akik minden egyéb ismérv tekintetében több, gyökeresen különböző csoporthoz tartozhatnak.

Ezen a szinten a jelentések termelésének folyamatait minden nehézség nélkül össze lehet kapcsolni a társadalmi praxis struktúráival. Nem kérdés, hogy a kompetens elit hogyan enged*heti* meg magának az ideológiai különneműséget: meg *kell* engednie magának, mert nem csoport abban az értelemben, hogy módja volna megakadályozni azt.

Ami pedig a szemiotikai aspektust illeti, az, amit fentebb az esztétikai szövegről mint merő potencialitásról mondottam, az a pont, ahonnan kiindulva lehetővé válik a jelentés kategóriájának átértelmezése. Mert ha tekintetbe vesszük azt a ma már egyre nyilvánvalóbb tényt, hogy az emberi diskurzusokat nem lehet két nagy szférára elkülöníteni, melyek közül az egyiket, az esztétikumot, a többértelműség jellemzi, a másikat pedig, a nem-esztétikumot, az egyértelműség, hanem a diskurzus típusai az esztéticitás — vagyis a növekvő többértelműség — ismérve szerint rendezhetők egy kontinuum mentén —, akkor a jelentés-konstruálás szabadságának változó mértékben szinte mindennemű emberi diskurzus működésében érvényesülnie kell. Minthogy itt most nem bocsátkozhatom bele a „jelentés" szemantikai és pragmatikai szintjének kölcsönös viszonyával kapcsolatos vitákba, befejezésül csak a következő hipotéziseket javasolnám:

1. Az emberi gyakorlat, viselkedés és diskurzus aszerint illeszkedik egymásba, hogy a megfelelő környezeti elemek mit *jelentenek* a megfelelő aktorok számára.

2. A feladók a szövegeket a lehetséges jelentésekre vonatkozó feltevéseik függvényében termelik, de a címzetteknél a jelentések ettől függetlenül, utóbbiaknak — gyakorlatukból fakadó — szükségletei szerint termelődnek meg.

3. Az a szelektív értelmezési mechanizmus, amely által a megtermelt jelentések beépülnek egy mindenkor már működő jelentésstruktúrába, magyarázatot adhat a kultúrák viszonylagos koherenciájára és stabilitására.

4. Ha a jelentést szerves elemként bevezetjük a praxis kategóriájába, átértelmezhetővé válik a társadalmi lét—társadalmi tudat dichotómia.

5. Ugyanebben az értelemben lehetővé válik a közvetítés a praxis és a kultúra episztemológiája között.

6. Ha a társadalom egészében szakadatlanul és tömegméretekben zajló kombinatorikus játékot a maga totalitásában szemléljük, a meg-nem-termelt jelentések nem tekintendők nem-létezőnek, hanem csak elfojtottnak, vagyis adott alkalmakkor váratlanul feltörhetnek. Ebben az értelemben az élet ún. objektív változásait mindig a jelentések változásai közvetítik.

7. Ez a tényező, a különböző csoportoknál megtermelt jelentések folytonos konfrontációs folyamataival kombinálódva, magyarázatot adhat a részleges és globális változásokra és forradalmakra.

Kapitány Ágnes—Kapitány Gábor

AZ ESZTÉTIKAI ALKOTÓ MEGISMERÉS ALAPELEMEI

A Magyar Filozófiai Szemle 1978/3. számában *Néhány megjegyzés a nyelv és esztétikum szerepéről a megismerésben* címmel röviden ismertettük azon felfogásunkat, hogy az ember számára jelentkező jelenségek lényegének e jelenségek hármas meghatározottságát tartjuk: azt, hogy minden ember-számára-jelentkező jelenséget *egyszerre* determinálnak *anyagi, társadalmi* és *egyéni* meghatározói. Azt is állítottuk, hogy az esztétikai szféra az emberi fejlődésben éppen ezért vált külön a megismerés egyéb területei közül, mert az osztálytársadalom törvényei szerint differenciálódott tudat egyedül ebben a szférában képes a jelenségeket úgy megragadni, hogy a három determináló területet egyszerre, kölcsönhatásukban tükrözze; az ember termékei közül egyedül az esztétikai termékben közvetítődik a tükrözött jelenség fent említett hármas természete. Arra azonban a hivatkozott cikkben már nem tértünk ki, hogy miért is képes éppen az esztétikum erre, vagyis melyek az esztétikai alkotásnak azok a sajátosságai, amelyeknek következtében létrehozójuk úgy tud ábrázolni egy jelenséget, hogy az feltárja a három meghatározó szerinti természetét, a három meghatározó éppígylétét és viszonyát az adott jelenségben. Erre a kérdésre szeretnénk választ adni, ebből a szempontból vizsgálni az esztétikum létrehozásának folyamatát.

A kiindulás mindig a következő:

Az egyén szembekerül valamely *konfliktussal;* vagyis olyan helyzetbe kerül, amivel addigi tapasztalatai alapján nem tud mit kezdeni. (De ha a társadalom oldaláról vizsgáljuk meg az esztétikum létrejöttének folyamatát, ugyaninnen indulhatunk ki: az új, addig *még meg-nem-ismert,* le-nem-győzött jelenségek mindig a korábbi tapasztalatokkal való feszültségben, ellentmondásban jelentkeznek.)

„Az azonosság nyugton hagy bennünket, az *ellentmondás* az, ami megtermékenyít."[1] „Ez a felindultság nem más, mint az alkotó ember egyik reakciója amaz *ismeretlennel vívott harcában,* amely mostanáig csak objektuma alkotásának, s amelynek műalkotássá kell válnia... Minden alkotó tevékenységet amolyan étvágyszerűség előz meg, amely felidézi benne a *felfedezés* ízét",[2] „... a disszonancia tulajdonképpen *probléma.* Probléma nélkül ezek megoldása sincs, tehát konszonancia sincs... (a probléma) egy eredeti *helyzetet* fog föl és old meg."[3] (Kiemelések: *K. Á. — K. G.*)

Az emberi tudatnak meg kell birkóznia újra meg újra azzal a feladattal, hogy ezeket a feszültségeket és ellentmondásokat feloldja, s az új inger új *ta-*

[1] Goethe és a világirodalom. Kriterion, Bukarest, 1975. 109. p.
[2] *Sztravinszkij:* Esztétikai olvasókönyv. Kossuth Kiadó, Bp. 1970. 296. p.
[3] *József Attila:* Irodalom és szocializmus. Kossuth Kiadó, Bp. 1967. 264. p.

pasztalattá változzék. Ahhoz pedig, hogy egy dolgot be tudjunk építeni tapasztalataink addigi rendszerébe, a dolog önmagában vett lényegét kell ismernünk, az pedig, mint fent állítottuk: anyagi, társadalmi és az egyén számára való tulajdonságaink eredője, s az esztétikai alkotás célja ennek megismerése. „Nem nyugszom meg, ameddig egy olyan határozott pontot nem találok, amelyből sok minden levezethető, vagy még sokkal inkább, amely magából sok mindent önként előtár és felémnyújt, amikor óvatosan és híven azon kezdek fáradozni, hogy befogadjam."[4] „Ez azonban csak akkor lehetséges, ha az emberekre nem csupán egy — esetleg mégoly bonyolult — inger hat, hanem meghatározott mozzanatok láncolata mozgósítható benne, amely élete egészéből sarjadt, múltjával és jövőjével kapcsolatban van, egyszóval, ha a reakciót kiváltó eseményt nem mechanikusan meghatározó oknak, hanem cselekvésre ösztönző indítéknak tekinti."[5]

Egy-egy műalkotás tehát sajátos feladatmegoldó műveletnek nevezhető; a fellépő konfliktus-problémától, az új jelenség bemutatásától kezdve egészen odáig tart az alkotás, amíg a jelenség be nem épül a tapasztalatok rendszerébe. (A katharzisnak nevezett hatás éppen a beépülés kísérője, s elsőként az alkotó esik át rajta.)

(Például: egy vers semmi egyéb tehát, mint egy „konfliktust" kiváltó, vagyis „új" jelenség, az „ihlet" alapjául szolgáló élmény szembesítése a legkülönfélébb „fogalmi", „hangulati", „érzelmi" töltésű tapasztalatokkal, mindaddig, amíg be nem épül a tudatban arra a helyére, ahol mind az egyén számára való, mind a társadalom számára való természete alapján, mind pedig az anyag — ez esetben a nyelv — törvényei szerint helye van ennek az új ismeretnek.)

Most tehát lássuk részletesen az esztétikai folyamatot, annak leglényegesebb tényezőit.

Az új élmény, az addigi tapasztalatok alapján pontosan be nem sorolható jelenség fellép, és feszültséget okoz. Ezzel a szemlélet középpontjába kerül. „Két részre osztja a valóságot azáltal, hogy kiválasztja azt a részt, ama valóságelemeket, melyekből művét majd megalkotja ... a többiek és szemléletük közé helyezi és eltakarja a valóság egyéb részét ... Azaz szemléletileg teljes valóságnyivá emeli a kiválasztott valóságelemeket."[6]

Az élmény még differenciálatlan: olyan értelemben is, hogy nem ismerjük pontosan használhatóságát, természetét, de úgy is, hogy a hármas determináltság együtt érvényesül benne. Az átélő ezt érzi, de nem tartja ellenőrzése alatt: a beinduló megismerés éppen arra irányul, hogy ellenőrzése alá vonja, megismerje a jelenség hármas determináltságának természetét.

Az ősi ember közvetlenül *átélte* minden élményben a hármas determináltságot, de *nem tudta*, mi az: nem volt az anyagról, a társadalomról, az egyénről fogalma. Igazán érvényes volt rá a „nem tudják, de teszik". Éppen mert nem tudták, nem ismerték a három determináló tényezőt, ezért tudtak közvetlen gyakorlatukba beépíteni minden új jelenséget: szolgáló eszközei voltak a de-

[4] *Goethe:* Bedeutende Fördernis durch ein einziges geistreiches Wort.
[5] *Lukács György:* Az esztétikum sajátossága. Akadémiai Kiadó, Bp. 1965. II. 42. p.
[6] *József Attila:* I. m. 117. p.

termináló tényezőknek. Pl. a villámcsapás azonnal beépült gyakorlatukba mint veszély: méghozzá mint anyagi, egyéni és társadalmi veszély egyszerre — egyszerre, tehát lénynek is fogták fel, a társadalmi szervezetükben is szerepet játszó lénynek, nemcsak anyagi jelenségnek —, de nem ismerték meg a jelenség természetét, s így nem is tudtak mit kezdeni vele, nem tudták felhasználni. Aktív, átalakító hatású természeti erőkként léptek fel, de *ezt* a természeti erőt, *önmagukat is még csak szolgálták.*

Az osztálytársadalmi ember már ismeri a három determináló területet, s hogy egy új élményt használni tudjon, felbontja alkotóelemeire. A *jelenség* viszont maga egységben tartalmazza a három területet, a felbontást *közvetlenül* nem teszi lehetővé, csak egy-egy oldalát lehet közvetlenül megragadni, az egészet nem. Az esztétikai feldolgozás igénye azonban éppen akkor lép fel mindig, mikor valamely új *élményről* van szó, tehát nem egyszerűen egy új, csak egyik területhez tartozó fogalomra van szükség, hanem olyan jelenség lép fel, amely mindhárom determináló szerint okoz zavart a tudatban, mindhárom terület addigi tartalmát *egyszerre* érinti.

Az osztálytársadalmi ember tehát már uralkodni akar a determináló tényezőkön, de fogalmi gondolkodásában nincsenek korlátozatlan eszközei ehhez az uralomhoz. Mivel csak külön-külön képes feldolgozni a három területet, ezért minden új, „élmény"-szerű jelenség a véletlen ismeretlen bizonytalanságát hordozza a számára; az egyoldalú meghatározás elégtelensége feszültséget támaszt.

Az esztétikai megismerés viszont a három determináns együttes hatását „együtthagyja", és olyan eljárással él, amellyel így együtt képes *tudatosítani* az új élmény hármas tartalmát. Az esztétikai megismeréssel élő ember uralma alá képes hajtani a *számára adott* valóság lényegét azáltal, hogy valódi, egyszerre-jelentkezése szerint dolgozza fel, olyan jelrendszert építve ki, amely a logikai-fogalmi gondolkodás „egyértelmű" elemekre-bontó módszerével szemben — és arra építve — „hármas értelmű" jelenségekkel dolgozik.

Az esztétikai eljárás mindvégig fenntartja a hármas egységet.

Az élmény, mint láttuk, eleve ilyen természetű. Ezt az alkotó először is *társadalmiasítja,* azaz a hármasság „felbillentését" (ami azáltal következett be, hogy az élmény elsődlegesen az *egyén* élménye, tehát észlelése a kidolgozott egyéni tudatban az *egyéni determináns* fokozott hatása alá esik); a hármasság felbillentését kiegyenlíti: azonnal hozzákapcsolja valamely *társadalmilag* is érvényes élményhez, „szimbolizálja".

Erre nélkülözhetetlen szüksége is van. „Az egyének mindig és minden körülmények között *magukból* indultak ki, de minthogy nem voltak *egyetlenek* abban az értelemben, hogy ne lett volna szükségük egymáshoz való vonatkozásra, minthogy *szükségleteik* — tehát természetük — és e szükségletek kielégítésének módja (nemi viszony, csere, munkamegosztás stb.) egymásra vonatkoztatta őket, ezért viszonyokba *kellett* lépniök. Minthogy továbbá nem mint tiszta Én-ek, hanem mint termelőerőik és szükségleteik meghatározott fejlődési fokán álló egyének léptek érintkezésbe, olyan érintkezésbe, amely a maga részéről viszont meghatározta a termelést és a szükségleteket, ezért éppen az egyének személyes, egyéni viszonyulása, egymáshoz egyénekként való viszonyulásuk volt az, amely a fennálló viszonyokat teremtette és naponként újrateremti. Úgy léptek egymással érintkezésbe, mint amik voltak, úgy indultak ki magukból, mint amilyenek voltak, egyre megy, milyen volt az életszemléletük. Ezt az életszemléletet is természetesen mindig csak valóságos életük határozhatta meg.

Itt persze kiderül, hogy az egyén fejlődését valamennyi többi egyén fejlődése szabja meg, amelyekkel közvetlen vagy közvetett érintkezésben áll, és hogy az egyének különböző nemzedékeinek, amelyek egymással viszonyokba lépnek, egymással összefüggésük van, hogy a későbbieket fizikai létezésükben elődeik szabják meg, az utódok ezektől átveszik az általuk felhalmozott termelőerőket és érintkezési formákat, és ezek határozzák meg őket a maguk kölcsönös viszonyaiban. Röviden, megmutatkozik, hogy fejlődés megy végbe, és hogy az egyes egyén természete semmiképpen sem szakítható el a megelőző és egyidejű egyének történetétől, hanem ez határozza meg amazt."[7]

Ez az alapja annak az összekapcsolásnak is, amellyel az általunk szimbolizációnak nevezett eljárás során az egyén aktuális egyéni élményét „társadamiasítja".

A *szimbólum* kifejezést igen tág értelemben kell itt érteni (nem Goethe, nem Freud, nem Peirce és nem a szimbolisták stb. értelmezésében), hanem úgy, hogy szimbólumnak tekintünk minden nyelvi-tudati formát, amely egyéni tapasztalatok közössé-általánosítása révén keletkezett, így fogadtatott el. Persze láttuk, a nyelv minden eleme végül is így keletkezett. A fogalmak azonban a formállogikai gondolkodásban egyirányúsodtak a munkához kellő oksági-teleologiai összefüggéseknek iránytermészete szerint, de egyúttal be is szűkültek, mihelyt az ok és eredmény, cél és eszköz között vezető utakat külön kezdte járni, külön érdek szerint egyén és társadalom.

Szimbólummá *azok a fogalmak* válhatnak, amelyek az adott társadalom mozgásában úgy változtatták meg korábbi tartalmukat, hogy jelentésük a *változást magábafogadta*, megőrizte, s ezzel a történelmiség eleme került tartalmukba, ami többszörösen is alkalmas egyén és társadalom összekötésére: egyrészt a történelmiség hordozza a társadalmi *előremozgás* pozitív, összekötő társadalmi tartalmát; másrészt a *legbeváltabb anyagi tapasztalatokat fejlődésükben;* harmadrészt visszautalja az egyént az eredeti ősi egységhez, annak öntudatlanságát meghaladva, az egységet célként közvetíti. Vagyis, ha egy fogalom ilyen történelmiségre tesz szert, alkalmas arra, hogy szimbólummá váljon. Minden nyelvi megnyilvánulás hordozhatja ezt a történelmiséget, ha valamely emberi tevékenységgel feltöltődik, valamely tevékenységhez való kapcsolatát megőrzi. Például az „ég" mint önmagában véve semleges fogalom szimbólum lehet a paraszt számára az égnek a földdel, s ennélfogva a paraszti munkával folytatott intenzív kapcsolata révén (eső, hó, pára, szél, vihar, villám stb.) és annak sajátossága szerint. Szimbólum maradhatott a polgárnak is, de pl. mint a pénz természetéhez hasonló reális elvontság a térben, az űrhajózás megint új szimbolikával tölti meg és így tovább.

A szimbólum, a benne rögzült mozgás következtében tehát összeköti az egyént *azzal a közösséggel,* akinek számára ez a mozgás jelentőségre tett szert. Azt ugyanis mondani sem kell, hogy a szimbólumok az egész emberiségnél egységes szimbólumtól a két-három embert összekötő „intim" szimbolikáig a legkülönfélébb közösségek összekötői: minden közösségnek megvan a maga szimbólumtára, saját „történelmének" megfelelően; az esztétikai alkotás ezen első feltétele tehát azt is jelenti, hogy a végül létrejövő műben használt szimbolika

[7] *Marx—Engels:* A német ideológia. Magyar Helikon, Bp. 1974. 550. p.

esztétikai „értéke" azon adott vagy potenciális közösségek függvénye, akiknek szimbolikáját az alkotó használja. (Ilyen közösségek az alkotókhoz képest a múltban, jelenben és jövőben egyaránt lehetnek.)

Az egyén aszerint választ helyesen szimbólumot, hogy mely csoportot, közösséget ítél meg úgy, hogy a saját élménye szempontjából a leginkább képes a „társadalmat", tudniillik az alkotó saját társadalmi tudatát közvetíteni a számára.

Objektíve minden emberi kapcsolat tükröz valamilyen társadalmi viszonyulást, de itt a szubjektív választáshoz az is hozzájárul, hogy az adott csoportban választható szimbólumok közül, melyek kötnek leginkább a *társadalom egészének* tevékenységéhez. A kérdés az, hogy „a tárgy az emberi nem öntudatának fejlődésébe fel van-e véve vagy sem. Ennek az öntudatnak az álláspontjáról minden érzésnek, gondolatnak, szándéknak vagy tettnek, legyen az jó vagy rossz, megvan a maga igazsága, ha nem merül el nyomtalanul ebben a folyamatban, hanem módosulása mozzanatává válik."[8] Ebből az is következik, hogy destruktív csoportok szimbolikájában kevesebb objektív „esztétikai értékhez" vezető elem lehet, mint a *közvetlen termelő* csoportokéban és a *termelőeszközöket birtokló* csoportokéban. (Emezek a munka objektív hatása révén; amazok a termelést mozgató hatalom erejével bírnak — már amennyiben a kettő külön csoportot jelent.) Az objektív érték szintjére való emelkedést nehezítik mindazok a tényezők, melyeknek szerepe van a Marx által „véletlen-egyén"-nek nevezett elidegenedett állapot létrejöttében, a viszonyok dologi részekre való szétesésében.

Az alkotó persze nem a csoportot választja közvetlenül, hanem a szimbólumot. Azt pedig úgy kell kiválasztania, s ez a következő fontos törvény, hogy a kiváltó élmény összekapcsolódjék vele. Hiszen, ha a szimbólum közös tapasztalatok rögzítője, az egyén tudata pedig végül is csak közös tapasztalatokból épül fel, úgy tudja csupán használni az újat, ha ezek között már a társadalmilag-nyelvileg is tudatosult tapasztalatok között talál helyet az új ingeregyüttesnek, az új jelenségnek. Az emberi gyakorlat csak lépésről lépésre tud haladni (okeredmény; cél-eszköz), s így a tudatban is láncszerűen kapcsolva helyezkednek el a rögzített benyomások. (A láncszerűt csak a munka-logika s az asszociációs-láncok értelmében véve.) Tehát az új ingernek „hely" kell e bonyolult láncban, amely persze sokszorosan kapcsolt lánc (noha nem minden szeme minden szemével kapcsolt). Az esztétikai feldolgozásnak meg kell találnia azokat a „gyöngébb kötéseket", hézagokat a láncban, amelyet az új be tud tölteni. Ebből természetesen következik, hogy azokba a fogalmakba kell behelyezni az élményt, amelyek a többit szervezik; meg kell tehát választani azt a szimbólumot, amely, úgy tűnik, tartalmazza ezt az új élményt. (Hiszen az tapasztalataink széles világát egyesíti „az általános ... sok esetre emlékeztet, s azt kapcsolja össze, amit egyenként már megismertünk."[9]) Az élményt szembesíteni kell a szimbólumban lévő közös tapasztalattal, hogy közösen használható jegyei előtűnjenek, s hogy e közös szimbólum is módosuljon az új jelenség egyediségét magábafogadva. (Az új nem bonthatja fel az ember tudatát, valamiképpen tehát *alá* kell rendelni az újat ezeknek a már-kialakult tapasztalatoknak, amelyek, hangsúlyozzuk, mindig közösségek tapasztalatai, s az egyén mindenkori tevékeny-

[8] *Lukács György*: I. m. II. 281. p.
[9] *Goethe*, idézi *Lukács György:* Az esztétikum sajátosságában. I. 164. p.

sége közösségi-társadalmi tevékenység is lévén, az önszervezés ezeken a közös tapasztalatokon keresztül történik. Ezért minél „megdöbbentőbb" az új tapasztalat, annál átfogóbb szimbólumokkal tanácsos szembesíteni.) Maguk a szimbólumok is módosulnak tehát az egyéni tapasztalatban, s ezáltal a nyelvállomány is módosul; azzal, hogy újabb és újabb irányokban tágul egy-egy szimbólum köre: a szimbólum a társadalom „közös tudatában" egy-egy közösség közös tudatában is fejlődik, s így a nyelv új megtanulói egyre gazdagabb, összetettebb szimbólumokat sajátíthatnak el. „Történelmileg fejlődik, tágul a metafórák lehetősége."[10]

Így kezdődik el tehát az élmény feldolgozása, s ha a választott szimbólum tartalmáról kiderül, hogy az élmény összeegyeztethetetlen vele, az egyén másikat keres, s ezt addig folytatja, míg olyan szimbólumot nem talál, mely a szembesítés végére bekebelezi a jelenséget. E szembesítést addig kell folytatni, vonásról vonásra forgatva, „tapogatva" le a jelenséget, míg az új élmény idegensége minden ízéből eltűnik. Kell hogy találjunk olyan szimbólumot, amelybe a jelenség is belefér, hiszen értelmetlen olyan ember-számára-jelentkező élménnyel foglalkozni, mely a társadalmilag lényeges tevékenységekben (amelyekhez kapcsolnak, mint láttuk, az egyes szimbólumok) nem használható.

Az összekapcsolás szükségképpen azzal jár, hogy létrejön egy halmaz, amely áll egy ismeretlen komplexusból és egy olyan ismert fogalomból, amely számos, szintén ismert kapcsolattal rendelkezik más fogalmakhoz, tevékenységekhez, tárgyakhoz és egyéb asszociációkhoz. Tehát, amelynek *tulajdonságai* vannak. Felállítunk tulajdonképpen egy hipotézist arra, hogy az új élmény beletartozván ebbe a halmazba, maga is rendelkezik mindazzal a tulajdonsággal, amivel — kidolgozott kapcsolatai révén — a szimbólum. Egyenként végigpróbáljuk, hogy valóban így van-e?

„Az ember és valóság közti összeütközések során sok olyasmi emelkedik az egyén eleven tudatába, ami mindaddig — pozitíve vagy negatíve — mint vágy vagy kívánság, szorongás vagy tudatlan elutasítás többé-kevésbé világosan működött benne, amit tehát az ember többé-kevésbé ismert ugyan, de még nem ismert meg."[11] Keressük tehát, hogy élményünk rendelkezik-e a szimbólum *ismeretes* tulajdonságaival. Ha igen, közben az is kiderül, hogy *hol van* a helye az adott szimbólum (ismert) kapcsolatrendszerében: a szimbólum asszociációs rendszerének mely tagjaihoz van szoros kapcsolódása, melyekhez kevésbé, milyen új elemeket vonz tapasztalataink körébe?

Konkrétabban: szembesítve különböző használhatósági szempontokkal, technikákkal, ismeretekkel: melyek illenek rá s hozzá, melyek nem. Egyúttal vizsgáljuk, hogy a társadalom milyen mozgásából származott hozzánk, milyen tapasztalatainkhoz kapcsolódik, hogyan kell helyesen reagálnunk rá, milyen kötelezettséget ró ránk stb. S vizsgáljuk, hogy a személyes értékrendszerben mennyire pozitív, mennyire negatív, hogy lehet használni a szorosan vett célok érdekében stb.

Még konkrétabban: az adott élményt hozzárendelik pl. a népdalban a faluközösség hagyományos életszféráját és értékrendjét képviselő szimbólumokhoz. (Itt kötött helye van mindennek, a napnak, a holdnak, csillagoknak, a fáknak, a találkahelyül szolgáló kútnak, ablakból hívó virágnak stb., hiszen ezt a szim-

[10] *Lotman:* Szöveg, modell, típus. Gondolat, Bp. 1973. 55. p.
[11] *Lukács György:* I. m. II. 130. p.

bolikát meghatározza a paraszti létforma helyhezkötöttsége; a szimbólumok mind a lét körforgásához kapcsolódnak az ugyanezen ok miatt fontos természeti periodicitás következtében; hiszen döntően a [mező] gazdasági meghatározottságok szabják az értékrendet.) Az új élményt ezen erősen kötött szimbólumokhoz mérik, s azt nézik, hogy miképpen illeszthetők be ebbe a világrendbe, hogyan nyújt módot ez az (ebben az esetben szigorú) csoportnorma az egyénnek a felvetődött konfliktust megoldásra fordítania.
Például:

„Amerre én járok, még a fák is sírnak.
Gyenge ágaikról levelek hullanak.
Hulljatok levelek, rejtsetek el engem,
Mert az én galambom mást szeret, nem engem.
Hervad az a rózsa, kinek töve nincsen.
Én is most hervadok, mert szeretőm nincsen."

Az alapélmény egy *konkrét* bánat, ezt rendeli az alkotó a természet-szimbolikához, s bontja ki a természeti kép tartalmát. Ez kezdetben teljes azonosságot mutat az élménnyel: az „Én" bánata a fákba megy át, de az azonosulás nem marad fenn végig: a szimbólum útközben kiveti magából a kiváltó élményt. A „levelek hullanak"-nál átfordul a külső szemlélő viszonyába. „Hulljatok levelek, rejtsetek el engem" = azaz a természet az érzelemnek helyet ad, de a maga sajátosságainak teljességét: örökkévalóságát, az évszakok múlásának, egymást váltásának törvényerejét nem; s az elhatárolódásnak következtében először a kezdő élmény alaktalan bánata a szégyen asszociációját is tartalmazó formát ölt, „rejtsetek el engem, mert az én szeretőm mást szeret, nem engem", hogy aztán végül a degradált élmény a szimbólumnak közösség-szentesítette szentencia-részével összekapcsolva elnyerje objektívnak ítélt helyét: „most hervadok, mert szeretőm nincsen", ahol a „most" időlegessége s átmenetisége, és a „szeretőm nincsen" általánossága jelzi az eredeti élmény relativizálódását. S ez a vers megoldása. Más népdalokban persze az alapélmény erőssége hasonló kiindulástól más megoldáshoz vezet; minél nagyobb az alapélmény érzelmi töltése bennük, annál jobban, teljesebben fogadja be a szimbolika.

Hasonlót láthatunk másféle szimbólumoknál is. Petőfi *Világosságot!* című versében pl. a fény szimbólumával kapcsolja alapélményét, s ennek a felvilágosodás-adta asszociációs tulajdonságait felhasználva, szembesíti élményét az e szimbólumokban felhalmozott társadalmi tapasztalatokkal, s jut el addig, hogy megoldásként *tágítson* az avult eszmerendszeren, kimutatva használhatatlanságát az adott körülmények között. Ez is egyfajta eredmény, megoldás.

Sorolhatnánk példákat a legkülönfélébb művészeti ágakból; hogyan teremt szimbólummal kapcsolatot a képzőművész, a zenész vagy a filmes. (Pl. hogy a Michelangelo felhasználta befejezetlenség szimbolikáját, amivel a kőből való kibomlás ideológiáját hangsúlyozta, s ezzel a természet polgári értelemben vett meghatározó erejét szembesítette adott élményeivel, hogyan használja saját élményeinek feldolgozásához Rodin vagy Mestrovič, s hogy például éppen Mestrovič-nál, de több más XX. századi művésznél is, hogy fordul ez a szimbolika negatívba, s a befejezetlenség értelme az adott élménnyel szembesítve csonkasággá vagy pusztítottsággá változik az eredményben.) Minden művészeti ágban a szimbólum eszköze az első, amellyel él a művész az élmény társadalmasítására.

Persze mindennek az adott anyagban, a költészet esetében a nyelvben kell lezajlania: a közeg és a szembesítő eljárás szabják meg a módot: az adott közegben a választott szimbólumot és az élményt egyszerre kell megfogalmazni: *egyszerre* elkezdeni a megfogalmazással, s az egymásravonatkoztatást *végig* fenntartani.

A megfogalmazás kezdetének, ezen együtt-megragadásnak pillanata egyben az esztétikum másik fő eszközének a születése, „munkábalépése" is: a *montázsnak*. (Megint hangsúlyoznunk kell, hogy *mit nem* értünk montázson. Nem értjük montázson a dadaista automatikus kapcsolást, ezt inkább a kollázshoz sorolnánk, mert nem értjük montázsnak a kollázst sem, ahogy Aragon fogalmazza meg ideológiáját, „az idézett", természetes anyagnak a műalkotásba helyezését. Az ilyen eljárás lehet montázsteremtés alapja, de maga még nem montázs. El kell különítenünk továbbá montázs-felfogásunkat a párhuzamos-montázs griffithi felfogásától is, amely mellesleg a modern filmgyártásban, sajnos, általánossá vált, vagyis attól az eljárástól, hogy egymástól független vagy pusztán formailag függő képsorokat futtatnak párhuzamosan, arra támaszkodva, hogy valami kapcsolat csak van közöttük. Eizenstein kitűnően mutatja ki az ilyen montázs mögött rejlő polgári szemlélet cinikus és apológikus jellegét. A párhuzamos montázs is csak *alapja* lehet igazi montázs születésének. Mint ahogy végül nem tartjuk megfelelőnek a — pl. a fiatal Eizenstein által alkalmazott, de később megtagadott, túlhaladott — „metaforikus" azonosító montázst sem.) Az igazi montázs Eizenstein megfogalmazásával: „nem választható el megismerő szerepétől..., az egymás mellé helyezett két filmrészlet új fogalmat fejez ki, amely a szembeállítás segítségével új minőséget hoz létre."[12] Eizenstein úgy fogta föl a montázst mint feszültség teremtését, Pudovkin pedig mint összekapcsolót. A két elv együtt alkotja az igazi montázs sajátosságát: az igazi montázs kölcsönhatás, azonosítás és ellentmondás; két olyan elem kapcsolata, amelyek viszonya a kapcsolatban tökéletesen megfordítható. Természetesen nemcsak filmes fogalom a montázs. Már Eizenstein bizonyítja Puskin, Dickens, Tolsztoj stb. műveinek montázsjellegét, de magabiztosabb megfogalmazásaiban montázst ismer fel a legkülönfélébb jelenségekben a japán hieroglifáktól saját (esztétikai) élményeiig.

A montázs tehát két, *kölcsönösen meghatározott* elem *reverzibilis* oksági kapcsolatban egymás mellé helyezve. (Ezért fedheti fel a költészet lényeges tulajdonságát a *feszültség*ben, az *oszcillálás*ban Vigotszkij, a cseh strukturalisták vagy Hankiss Elemér.) Ehhez még azt kell hozzátenni, hogy ugyanakkor azonban a két elem sorrendje szigorú következetességgel mégis oksági kell legyen s meghatározott irányba mutató. Ez azáltal jön létre, hogy az egymásutániság sora úgy van felépítve, hogy a szomszédos elemek egymás tagadásai, de egyszersmind szintézisei is az előzőnek, s az azt megelőzőnek. Tehát egy montázssor harmadik eleme az első kettőnek szintézise és egyben a másodiknak antitézise, a negyedik elem a harmadik antitézise és a második + harmadik szintézise és így tovább. (A mű első két elemére ez nyilvánvalóan nem áll, csak közvetve, ti. az első képet is másvalamihez képest tagadja a mellémontírozott második.)

[12] *Eizenstein:* A filmrendezés művészete. Gondolat, Bp. 1963. 196. p.

A montázsban tehát a legfontosabb, hogy hogyan helyezi egymás mellé az alkotó a két tagot. Montázs tagja valóban minden lehet: versben két szó, két sor, két versmondat, két képi egység, két részlet..., de nem feledkezhetünk meg a *belső montázs*ról sem, amikor az elemi egységen belül jön létre a montázs, az elem, avagy kép két- vagy többértelműsége révén, vagy a szomszédos elem besugárzó hatására: itt tehát az elem része önálló elemként kezd működni, és ahhoz viszonylik, aminek a része, „s mikor fejezheti ki a részlet, a kiemelt epizód az egészet? Természetesen csakis akkor, ha a részlet vagy a kiemelt epizód tipikus..., ha koncentráltan működik benne az egész."[13] De ugyanazt az elemet is lehet montázsban önmaga mellé állítani: eltérő szomszédai következtében módosult tartalma eltérővé teszi a két azonos alakú elemet, s a montázs ilyenkor a megismételt elem különböző „vegykötéseinek" egymáshoz való viszonyát vizsgálja. Lotman is a montázs szerepét mutatja ki a költői ismétlés hagyományos eszközében.

De mindez csak a montázs *technikája*. A montázs mint az esztétikai eljárás mozzanata a szimbólumból jön létre. Pontosabban, az új élmény hozzákapcsolása a szimbólumhoz: már montázs. A kidolgozásban azonban a sorrend fordított.

A szimbólum, mely tehát ekkor már a hipotetikusan közösségivé tágított élmény — mint minden —, mozgásban keletkezett, mozgó.

A fogalmi gondolkodás a mozgást is felbontja állomásaira, pontjaira, csak így tudja ábrázolni. Az esztétikai alkotás azonban, amely a világot úgy igyekszik ábrázolni, ahogy az az átélő számára valóban jelentkezik, nem bonthatja fel a mozgást, valahogy közvetlenül kell azt ábrázolnia. A montázst az jelenti, hogy a szimbólumot az anyagi kimunkálás során felbontjuk két olyan „képre", melyeknek tartalma a szimbólum tartalmában *benne van*. (Képen mindvégig bármiféle élmény-lenyomatot értünk, vizuális, auditív vagy taktilis ingeregyüttest, illetve többnyire tulajdonképpen ezek együttesét.)

A két kép: állókép, de úgy kiválasztva, hogy a felbontott *szimbólum tartalma* egyúttal *kettőjükben a közös elem*. A két kép lehet egyszerű szembesítése az élmény „képi" alakjának a szimbólummal. De leggyakrabban bonyolultabb a szembesítés: hiszen olyan szimbólumot bontanak fel két képre, mely a szembesítés folytán remélhetőleg magában foglalja a kiváltó élményt is mint új attributumát. Tehát a felbontás, s az így létrehozott első szembesítés legtöbbször nem a szembefordítás, hanem az egymásrahelyezés módszerével történik, úgy választják ki a két nyitó elemet, a két „képet", hogy szembetűnő eltéréseik minősítsék egymást: az egyik kép rendszerint az új élmény szimbolizálódniképes, a másik pedig a szimbólumtól-elváló tulajdonságát (tulajdonságait) tartalmazza. (Még egyszer hangsúlyozzuk, hogy a „kép" itt csak „szemléleti egység" értelemben használt kifejezés, tulajdonképpen inkább „képzet". Pl. két kép egymáshoz montírozása történik az impresszionista festészetben akkor is, amikor az „egymás mellé"-helyezés a térben „egymás fölött" valósul meg, tehát az ábrázolt természeti tárgy képéhez montírozzák a levegő vibrálásának tényezőit, s kapják eredményül az „illóság" szimbólumának kifejeződését. Hangsúlyozzuk azt is, hogy montázs — s egyidejűleg — a legkülönfélébb méretű egységek között történhetik: két zenei hang között, egyúttal két akkord között, egyúttal két hangszer hangzása között stb. Eizenstein csak találomra egész sereg, mon-

[13] *Eizenstein:* I. m. 79. p.

tázsba-kerülő egységet sorol fel, melyek egyszerre működhetnek: pl. a filmben grafikai arányok, térfogatok, tömegek, mélységek, közelfelvételek és távoli felvételek, plánok, esemény- és időtartama közti konfliktus stb. Mi végig elemi montázsról beszélünk, mert a többi ugyanúgy működik. Persze, hozzá kell tenni, hogy minél nagyobb egységről van szó, annál több tényező működését is figyelembe kell venni.)

Az *ellentmondás* mozzanata az egymás mellé helyezett képek különbségéből kerül a montázsba.

Az *összekapcsoltság* a tudat fent megjegyzett egyirányú-asszociációs természetéből származik.

A *visszafordíthatóság* abból ered, hogy a két képet ugyanabból a szimbólumból hozzuk létre, s így a szimbólumképzés feltételes *azonosító* aktusa egyetlen egységgel késztet dolgozni, melyben tehát (az egész önmaga oka lévén, az elemekhez viszonyítva) az elemek kölcsönösen és valamennyien egymás okainak tekinthetők. (Visszafordíthatónak *kell* lennie a montázskapcsolatnak, hiszen végül is a kiváltó élmény és az elfogadott tapasztalat viszonyát vizsgáljuk, az élmény *tény* lévén meghatározza a szimbólumot, a szimbólumban viszont a tény okait reméljük felfedezni, hiszen csak akkor tekinthetjük „legyőzöttnek" a jelenséget, ha okát ismertnek, magunkénak mondhatjuk.)

Másfelől viszont létrejön az *egyenesvonalú okság* is a montázsban azáltal, hogy a két kép *valami* szerint van viszonyítva. Az eltérés, akár így értékeljük, akár úgy, értéksorrendet képez bizonyos tulajdonságok között: objektíve s a montázs pillanatában egyenértékűek, de már a következő lépés az újabb elem hozzámontírozása (akár külső, akár belső montázs hozzákapcsolása) már elmozdítja az egészet. Hiszen ha ez a harmadik elem a montázs-pár második tagjával ugyanolyan viszonyba kell lépjen, mint amaz az elsővel, tehát tagadása, ez már irányt visz az első montázs-kapcsolatba is. Persze, nem önmagában, ahhoz, hogy a montázs valóban előremozduló legyen, más tényezők működésére is szükség van. Erre még visszatérünk. De az említett „harmadik" elemnek tartalma már a montázsból születik. Ennek eltérése ugyanis már egy eredményt is létrehoz a tudatban, olyan megfogalmazást kell keresnünk, ami a két kép elővilàglott eltéréseit együtt tartalmazza, ellentmondásukat „magasabb" síkon egyezteti össze. Eizenstein nagyon fontosnak tartja ezt a minőséget: „egy montázs két részének szembeállítása már nem a kettő összegére, hanem a kettő szorzatára emlékeztet... mégpedig azzal, hogy eredménye egyidejűleg... mindig különbözik a külön vett alkotóelemektől."[14]

Fontos is ez a lépés, elvégre itt a tudat már előrehaladhat az eredeti élmény feloldása felé. Az élmény egy (a szimbólumban adottól eltérő) elemét szembesítette a szimbólumba beleférő elemmel, s eredményül olyan megoldást kapott, amely ezt az összeegyeztethetetlenséget megszüntette.

József Attila Ady két sorát idézve fejti ki: „Ha e két sort ítéletnek tekintem, észre kell vegyem, hogy több ítéletet foglal magában. Az ítéletek azonban különbözőek, és széthullanának, ha e két sor össze nem tartaná őket. De éppen az összetartozás által már nem különülnek el, nem különböznek, minthogy, mint különböző ítéletekhez illik, különbözőek kellene, hogy legyenek, megszűnnek ítéletnek lenni. Azt mondhatni, hogy ezáltal csak egy ítélet van jelen. Igen ám, de a vers egész, s ha egészben elolvassuk, azt látjuk, hogy ez az íté-

[14] *Eizenstein:* I. m. 197. p.

letelemzés végig megismételhető. De — és ez fontos — így a végén az egész vers egyetlen ítélet volna — ha volna alanya és állítmánya. Azonban nincsen, s így megint eljutottunk a szó keletkezéséhez. (Pl. a hajnal eredetileg nem szó volt, hanem ily kifejezés-jelentés: az ég leánya, vogul: chuj nulem.) Mármost a költemény által megsemmisített ítéletek... nagyobbrészt valóságokra vonatkoznak, s egymáshoz való kapcsolatukat jelentik. Miután azonban megszűnnek ítélet lenni, az alany és állítmány is megsemmisül, mint olyan, hiszen azokká, tehát egyben különválókká, éppen az ítélet tette őket. Eggyéolvadnak, aminthogy a világegyetemben is egyek."[15]

(A szembesítést mindig elvégezhetjük, mégha azt is mondtuk, hogy az élmény azért volt *új,* mert *ismeretlen* elemekkel terhes. De az ismeretlenség sosem jelent *megfogalmazhatatlanságot. Éppen ezért van szükség nyelvi* feldolgozásra. A nyelv minden jelenséget fel tud dolgozni a rendelkezésre álló jelkészlettel, mert mint a Filozófiai Szemlében tárgyaltuk: eredeti természete a hármas egységben gyökerezik, s így minden emberi jelenség megismerésére alkalmas. A nyelv elidegenedése csak azt jelenti, hogy nem közvetlenül a „lényeget" desiffrírozza a megoldására fordított szó.)

A megszüntetett összeegyeztethetetlenség viszont azt jelenti, hogy az élmény egy ismeretlen eleme beépült a tudatba. (Világos, hogy ezt kell folytatni, míg az ismeretlenek el nem tűnnek.) Beépült, mert 1. ha belefért a választott széles szimbólumba, akkor 2. idegenségét csak egyes összeegyeztethetetlen tulajdonságai adták, 3. ha ezek valamelyikét egy ismert természetű elemmel összekapcsoljuk (s az ismert elem ismertsége azt jelenti, hogy ismerjük egész kapcsolatrendszerét), akkor az irány is megnyilvánul, amellyel átléphetünk egy másik ismert képhez; az ismeretlen elemmel szemben idegen ismert tulajdonságnak ugyanis van ismert tagadása is, s ez az ismeretlen tulajdonsággal szemben már nem lehet idegen, legfeljebb az élmény egy másik tulajdonságával szemben. Amivel nem idegen, azzal beazonosítjuk, s így, sorban helyet találhat az új élmény minden tulajdonsága.

Petőfi: *Itt van az ősz...* kezdetű versében az első montázs: „Itt van" + „az ősz". Az új élménynek a szimbólumtól idegen tulajdonságai közül az első az „itt van"-ban nyer megfogalmazást. Az „itt van" téri, az „ősz" idői, az „itt van" pillanatnyi, aktuális; az „ősz" a természet körforgásának pusztulás-eleme (az egész feldolgozás ugyanis az elmúlás szimbólumával történik, s az alapélmény kérdése az, hogy az elmúlás hogyan kapcsolódik Petőfi Sándor életébe, a világ örökkévalóságához tud-e ő kapcsolódni, vagy a pusztulás rá is kiterjed). Az első válasz a következő montázs: „itt van újra". S ezzel máris megszületett az első válasz: a kérlelhetetlen periodicitás mozzanata erősíttetett meg a jelenben is. (Ez nem minden természeti kép sajátja, gondoljunk pl. Janus Pannonius *Mandulafá*-jára, de még inkább a természet életöröm-szimbolikáját használó művek sokaságára.) S azután jöhetnek újabb „elhelyezendő" tulajdonságok, az alapélmény újabb oldalait feltáróak: „szép, mint mindig" követi a periodicitást megerősítő elemet tagadása, amely egyben a következő szintézis és az erre következő eredmény: a szubjektivitás beismerése: „énnekem": amely már a harmadik és negyedik kép szintézise. S ez az alávettetés aztán újra megszabja a továbbiakat...

De ugyanígy vezetődik végig pl. Balassi: *Hogy Júliára találá, így köszöne néki* elnevezésű versében a lovagi-nemesi udvarló-szimbolikával kapcsolt egyé-

[15] *József Attila:* I. m. 57—58. old.

ni élmény, az „ez világ sem kell már nékem"-től kezdve. Az „ez világ + sem" kezdő poláris szembeállítása a világnak (és ez a világ örömökkel teljesnek felfogott világ) és elutasításának rögtön a belső montázsra is rávilágít, az „ez + „világ" között. Tudniillik az evilág hangsúlya a másik, a túlvilággal szemben. S a vers kibomlása során megmutatja, hogy ez valóban montázs volt, mert a versen végig evilágiság és szellemi szféra, testi és lelki szféra különböző ellentétei párosulnak egymással, ugyanis a választott szimbólum, a hódoló-udvarló viszony tulajdonságai ennek az ellentétnek különböző elemeit buktatták elő az aktuális élmény hatására, s fedték fel az aktuális élmény tulajdonságait. A montázssor végső eredménye pedig: a választott szimbólum meghaladása; mint mondtuk, ez is eredmény, sőt tulajdonképpen mindig ez az eredmény: hiszen az új élmény azért új, hogy tágítsa a beidegződött gondolattársítások körét.

A harmadik tényező, amely részt vesz a megismerés folyamatában: maguk az egyes képek, képzetek. Ezek, mint láttuk, felbomlanak a montázsok hatására, megtelnek ellentmondásokkal, kimutatják *többértelműségüket.* Tudjuk ugyanis, hogy az egyértelműséget csak a teleologikus viszony viszi bele gondolkodásunkba.

A montázsok megfordíthatósága — hogy kölcsönös okságot hoznak létre — okozza ezt a felbomlást, a szembesített tulajdonságok ugyanis *mindkét irányból* minősítik egymást, a beidegzett következtetés-típus alkalmazását lehetetlenné téve. Az egész ismeretrendszernek fel kell bolydulnia, hogy a tudat előkeresse mindannak az ellentmondásnak a feloldását (lehetővé téve asszociációkat), amely ellentmondások így az egyes képek között és képeken belül (értsd: értékelésükön belül, elhelyezésük rendjében) felvetődtek.

A „széthasadó" képek ezáltal maguk is „alkotóvá, aktívvá" válnak a megismerő folyamatban, elevenné, s így elevenné teszik egymáson keresztül az egész szerkezetet. „A kép a montázs sejtje" — mondja Eizenstein, s a „sejt" kifejezés pontosan fedi a költői mű minden elemének természetét. (Ez a „széthasadás" gyakran regisztrált jelenség. Utaltunk már olyan megállapításokra, amelyek éppen ebben, az elemek belső ellentmondásosságában ragadják meg a nyelv költőiségét. De pl. a festészetben is ismert, hogy a kontraszt — amely montázsforma — hogyan bontja fel a színt; filmben egy képsor hogyan visz új értelmezéseket a már lefutott képsorokba is, vagy pl. a vers jellegzetes montázs-eszköze, a rím: „a szó sok olyan vonatkozását tárja fel, amelyek a közhasználatban elsikkadnak."[16]

A szimbolizálás, a montázs és a képek belső „felbolydulása", átdialektizálódása egyszerre, egy aktusban, egy pillanatban történik. *Mindhárom eljárás egyúttal a másik kettőnek létrehozója is, eredménye is: megszabják egymás mikéntjét.* Mindez persze csak úgy lehetséges, hogy az egész tudat (s: „az ember egésze") részt vegyen benne: minden összekapcsoló szimbólum lehetőségét, a legtávolabbi kapcsolások lehetőségét a szavak, nyelvi formák, képek legaprólékosabb felbontásának lehetőségét egyszerre ébrentartva. Ezt egyébként a ki-

[16] *Lotman:* I. m. 41. p.

váltó élmény feszültsége maga is megteszi, a szervezet szükségképpen reagál ilyenkor mindenre teljes mozgósítással.

A mű azonban nem egy pillanatból áll, hanem, mint már többször jeleztük, eljárások folyamata.

Bizonyos szempontból a három alap-eljárás ismétlődik újra meg újra a megoldásig (egymással egységben, kölcsönhatásban, egymást létrehozva). De az egymásrakövetkezés nemcsak eszerint történik. A mű egészének vonatkozásában újabb kategóriákat kell bevezetni, amelyek ismét csak kölcsönhatásban vannak egymással és alkotóelemeikkel: *a motívumok és a kompozíció* kategóriáját.

A motívumok az egyes szimbólumok azon elemei, amelyek a szembesítések során hasonlóknak bizonyultak, s így módosulva, újabb szembesítésre álltak készen. Létrejöttüket megszabják a montázsok is, „az egyes montázs-elemek már nem mint független darabok szerepelnek, hanem *részleges ábrázolásai* lesznek az egységes, általános témának, amely egyformán áthat minden részletet. Az efféle részlegesen ható elemek szembeállítása a montázs meghatározott szerkezetében életrehívja, s a néző érzékelésében életrekelti azt az *általánost*, amit a részletek külön-külön szültek, s teljeset alkot belőlük."[17]

A motívum-képző elemek egyszerre viselkednek az egyes képek szembesítésekor önálló képekként, és folytatódásuk révén egységes egészként is. Ez a folytonosság azon elemek sorozataként jöhet létre, amelyek a szembesítések során nem szüntették meg egymást, mint *esetlegességet* (ez megtörténhet ugyanis az olyan asszociációkkal, amelyeket tévesen kapcsoltunk az alapélményhez a mű építése közben, s így üresnek bizonyultak: amivel szembesítették őket, az „felszívta" tartalmukat), következésképpen az *első*, a kérdésföltevő szembesítés tagjai legtöbbször motívumépítők.

Hogy a motívum a szimbólum milyen tulajdonságából nő ki, azt az szabja meg, hogy az *adott társadalomban* az adott szimbólum *mely területei* azok, melyek leginkább kapcsolatba kerülnek az egyénnel (tehát nyilvánvaló, melyekhez kell az új élményt leginkább hozzákapcsolni). Ez adja meg a művek „ikonográfiáját".

A motívumok egymással szintén montázsviszonyban vannak, montázselemekként hatnak egymás kibontakozására, felépülésére. A motívum felépülése, belső tagoltsága, a motívumlánc „szemei" közti távolság attól az aránytól függ, amilyen *arányt* az adott társadalomban szükségképpen lát az alkotó egyén ezek között a tényezők között. (Tehát hogy *mennyire jelentős* egy tényező a társadalomban az egyén nézőpontja szerint, ez megszabja a motívum által betöltött *terjedelmet;* hogy *mennyire kapcsolt más területekhez* a társadalomban, ez *montázsai jellegét;* hogy *mennyire összetett* tényező ez a társadalomban, ez *elemei sűrűségét* stb.)

A mű szerkezetében a motívum állandó „folytatódása" révén az előrehaladó mozgást szolgálja, és állandóan jelzi a mozgás, módosulás mindennel szemben érvényes, kikerülhetetlen törvényszerűségének szerepét. „És így tovább mindaddig, míg nem kész az írásmű, amikor is azt látjuk, hogy a motívumok tu-

[17] *Eizenstein:* I. m. 198—199. p.

lajdonképpen átvették lassanként egymás jelentését és jelentőségét — s végére érvén már csak egyetlen mozzanat, motívum áll előttünk, ami nem más, mint maga a mű."[18]

A motívum tehát a szimbólum tulajdonságai közül az *adott társadalmiságban* jellemző szféra jelzője, s ennek következtében a motívumok egymásrahatásának feladata, hogy az élménynek az adott társadalom viszonyai közötti helyét feltárja, tehát társadalmi determináltságának a korhoz tartozó részét kimutassa.

A motívumok „folytatódó" jellege magában hordozza azt a lehetőséget, hogy egy jelenséget a legkülönfélébb oldalairól úgy lehessen körüljárni, hogy a különböző nézőpontok egységes magja is nyilvánvaló legyen. Egyetlen motívum alkalmazása ezáltal képes lehet arra, hogy a különféle tulajdonságot mutató elemek „törvényszerű" folyamat rendjében mutassák meg magukat. (Például Madáchnál érdekes végigkövetni *Az ember tragédiájá*-ban a háttérként-montírozott természet-motívum változásait.) A természet szerepe általában az, hogy az emberi viszonyok háttere és egyúttal tükrözője legyen. Az ember és természet együtt-szerepeltetése jelzi, hogy az ember mennyire képes környezetét uralni, a maga-számára-válóvá tenni; az embernek a természethez való viszonya is „párhuzamos" társadalomhoz való viszonyával, így közvetve ezt is hordozza, legszuverénebb szerepe azonban az ember és környezete ábrázolásának az, hogy jelezze általa az alkotó az ábrázolt magatartás hatókörét a világban. Más jelentőséget nyer ugyanaz a konfliktus, ugyanaz a szituáció, ha színhelye egy kis, zárt helyiség, ha zajló népgyűlés, hegyi barlang vagy sivatag. A színhely, a környezet méretei már önmagukban jelzik a köztük mozgó ember cselekvéseinek hatókörét, lehetséges társadalmi súlyát. Ugyancsak jelzés az is, hogy a hősök mennyire „feszítik szét" ezeket a környezeteket, hogy cselekedeteik kitágítják-e adott környezetük határait, fojtogatja-e őket ez a környezet, vagy annyira kisszerűek a hősök, hogy még egy szűk teret sem tudnak „kitölteni". Mindennek hordozására azért alkalmas éppen ez a motívum, mert az alapját képező szimbólum, az ember természeti meghatározottsága az egyes ember határait jelenti.

A *Tragédiá*ban az ember és környezet viszonya ívként jellemezhető a „Menny" jelenettől az „Eszkimó" jelenetig: míg ebben az ember az Úr, a teremtés által determinált, abban a természet erői által; emez érte-való determináció, amaz ellenevaló. A közbülső színek az ember-alakította világ különböző fokozatai, variációi.

A műalkotás alkotóelemei közül még a *kompozíciót* kell szemügyre vennünk. A mű összkompozíciója a hármasság szerint szerkesztődik. Világos, hogy ha a folyamat a megismerésig tart, akkor ez a megismerés helyreállt rendet kell jelentsen.

Ez a rend, ***rend az egyénben:*** a kompozícióban ez azt jelenti, hogy a személyiség sajátos szerkezete: dinamikája és felépítése nyomja rá bélyegét a mű megszerkesztésének dinamikájára és építkezésére, így a kompozíciós eredmény a személyiség szerkezetét is megjeleníti.

[18] *József Attila:* I. m. 2. p.

De ez a rend *rend az anyagi meghatározó szerint* is, hiszen igazságot kapunk ebből a szempontból is, s ez ismereteink sorába kerül; az anyagi törvényszerűség érvényesülése abban mutatkozik meg, hogy a kompozíció a művészi anyag bizonyos — az általánosan vett anyagra is vonatkozó törvényszerűségeit (pl. aranymetszés, szimmetria, ritmus: értsd = egyensúlyi, sűrűségi, energetikai stb. viszonyok) is megjeleníti.

Végül a *társadalmi meghatározó szerint is rend áll* be a tudatban, hiszen ebben is megtörtént a megismerés: ez pedig azzal jár, hogy a társadalom szerkezete is kifejeződik a kompozícióban: *ívében, összetettségében, terjedelmében,* stb. „a kompozíció az ábrázolt jelenség szerkezeti elemeit ragadja meg, és ezekből teremti meg a műalkotás konstrukciójának törvényszerűségét."[19] „... mindig az ember cselekedetei és az emberi cselekedetek struktúrája szolgál mintául a kompozícióhoz. A szerző jelenségekhez való viszonyából meríti a kompozíciós felépítés döntő elemeit. Az a világ szabja meg a struktúrát és a karakterisztikát, amelynek alapján magát az ábrázolást végigviszik."[20]

A kompozíciót (mivel ez határozza meg a mű végső egységét) az adott művészi megismerést végző egyén állandó tudatát jellemző tényezők határozzák meg: az új élményt már meglévő tapasztalatai közé kell rendeznie: a kompozíció jelöli ki azokat a körvonalakat, amelyek közé s amelyek szerint a megismerés tárgyának el kell helyezkednie.

A kompozíció által kifejezett *viszonymód*ok a társadalom *összetettségének* tükrözői. (Pl. a lírában a kompozíciót kezdetben a szóismétlések dominanciája, az epikában is a visszatérő szerkezeti elemek, a képzőművészetben is az ornamentika és a mellérendelés egyéb formái jellemzik. Ez az additív szerkesztésmód annak a társadalmi állapotnak a kifejeződése, ahol a társadalom fő szerkezeti tényezője a társadalom mennyiségi növekedése. Minél összetettebb a társadalom, annál bonyolultabb mellé-, alá-, fölérendelési viszonyok határozzák meg a kompozíciót; de mindig van egy következetesen érvényesülő módszer, a mellé-, alárendelésnek, az *elemek fölfűzésének-összekapcsolásának sajátos módja,* mely a mű egészén végigvonul.) A motívum a szimbolizáció fönntartása az egész mű menetén keresztül, a kompozíció pedig a montázs-elv egyfajta ismétlődését jelenti tehát.

A motívumok egymás közti kapcsolata mindig a társadalmilag legfontosabbnak látott viszonyrendszereknek s ezek mozgásának a kifejezője, és aszerint alakul a kompozícióban, hogy a társadalom életében szerepet játszó különböző tényezőket az alkotó milyen viszonyban tudja egymással, a *kompozíció formája* a társadalmi mozgások alkotta szerkezet *irányai*nak kifejezője. (Pl. a görög építészet kiegyenlített szerkesztésmódja: azonos értékű elemek mellérendelése, majd azok centrális és egyensúlyos egységberendezése; a gótikában a bonyolult alá-, fölérendelési viszonyok s azok egyetlen végső ívbe futtatása stb.)

A kompozíció a tartalmazott elemek egymáshoz viszonyított *arányai* révén képes *ok-okozati viszony* kifejezésére: az arányok mindig a társadalmi dinamikát hordozzák (a kiegyenlített, merevebben meghatározott arány mindig statikus társadalomszerkezetet jelent, a felbomló harmónia, a kompozíció nyitottsága az átrendeződések dinamikus mozgásának felel meg). Arányviszony jön

[19] *Eizenstein:* I. m. 231. p.
[20] *Eizenstein:* I. m. 236. p.

létre a művekben természet és ember, ember és ember, tárgyak és emberek között, valamint az emberen belüli arányokban stb. Az arányviszonyok valamelyik tényezőjének *nagyobb súlyát* a művész — s persze a kor — *érdeklődésének iránya* szabja meg (a termékenység szerepének ismert kifejeződései az ős-vénusz-szobrok — ahol a csípő s a nemi szervek —, a kézművesség szerepének előtérbekerülése a romanikában a szem s a kéz arányát növeli meg).

A kompozíció *íve* a *társadalmi mozgások jellegére* utal: a felfelé ívelő „vonalvezetés" fokozható energiák, a lefelé ívelő bukások kifejezője lehet, s a kupolás szerkezet volna a kiegyensúlyozott, virágzó korok sajátja. Itt azonban nemcsak a kor jellege játszik szerepet, hanem az is, hogy az *alkotó* az adott kor társadalmi viszonyai között *milyen helyen van,* milyen viszonyban a társadalom teremtette lehetőségekkel.

Ez szerepet játszik a kompozíció *polarizáltságában* is (annak módjában, fokában). De itt már át kellene térnünk a kompozíció társadalmi meghatározóiról a szubjektívekre. Minden mű kompozícióját meghatározza ugyanis a fennálló, az uralkodó társadalmi szerkezeten, erőviszonyokon kívül az alkotó *személyiségének* adott, sajátos *szerkezete,* a felnőttkor egészén át nagyjából változatlannak, stabilnak tekinthető személyiség felismerhető sajátosságai.

Ennek vizsgálatára itt nem térhetünk ki (ezt megtettük s megtesszük másutt), csupán azt jegyezzük meg, hogy a személyiség sajátosságai a kompozícióban elsősorban a szerkezet belső dinamikájának, *feszültségszerkezetének* miként jében és azokban a szerkezeti eljárásokban nyilvánulnak meg, amelyek a kompozíció *egységeit* „belülről" *összetartják.* Hogy milyen egységekre tagolódik a kompozíció, ezt, mint láttuk, a társadalom alá-, fölérendelési viszonyai írják elő.

A kompozíciót, mint utaltunk rá, persze az *anyag* bizonyos törvényszerűségei is meghatározzák aszerint a világkép szerint, ami az adott mű megszületésekor az alkotó tudatában uralkodik az anyag szerkezetét illetően.

Ez vonatkozik a *kompozíció egészére* (pl. a kozmikus világképben hagyományosan uralkodott körkörösségre); a *mellérendeléseket megszabó ritmusra* (amelyben a különböző, az adott társadalom és az adott alkotó számára fontos *anyagi mozgások* és *munkafázisok ritmusa is tükröződik*); az *arányok mennyiségi viszonyaira* (a matematikai ismeretek meghatározta egyensúly-törvények érvényesítésében); a kompozíció *ívére* (amennyiben pl. az élet-fejlődéséről alkotott felfogás arányai jutnak benne kifejezésre) és így tovább.

Az általunk leírt alaptényezők (szimbolizáció, montázs, a képzetek dialektizálása, motívum és kompozíció) véleményünk szerint *minden műalkotás* sajátjai, s éppen azok a sajátosságai, amelyek a számtalan esztétikai tényező közül a sajátos esztétikai *megismerést* szolgálják.

Természetesen mindez különbözőképpen valósul meg a különféle művészeti ágakban, műnemekben, műfajokban, az egyes műalkotásokban.

Az esztétikum alap-eszközeiként ezek az eljárások játszanak szerepet tehát az esztétikum minden fajtája esetén, *míg a kiváltó élmény végképpen be nem épül tapasztalataink közé* s az általa kiváltott *feszültség fel nem oldódik* (az alkotóban).

A beépülés akkor történik meg, amikor a rendelkezésre álló materiális eszközökkel sikerül az *élményt* reprodukálni. „A vers kulcsszava dialektikus

töltését föltárja a vers során",[21] ami azt is jelenti, hogy a tudat *ekvivalensnek* érzi az élményt a megvalósítással. Ez azért jelenti azt, hogy elértük a kívánt megismerést, mert felhasználni csak ismert elemeket tudtunk, mozgósítani csak tudatunkban megvoltakat tudtunk, de azok mind az új élmény szerint rendeződtek egységes műbe; tehát, ha az élményt feldolgozva érezzük, ez azt jelenti, hogy *ismereteinkkel való minden kapcsolata* előbukkan: minden olyan ismeretünket, ami kapcsolódhatik az új élménnyel, szembesítettük vele.

Szembesítettük, s ezáltal *lényegét ismertük meg,* mert *mi is hármas determináltságunkban* hoztuk elő az új élmény megismeréséhez szükséges elemeket: a társadalmi determináltságot a saját társadalmiságunk szerint (a *számunkra érvényes szimbolika,* mint láttuk, egy *meghatározott társadalmi érvényességi kört* hord magában); az egyén determináltságát (hiszen saját tudatunkban voltak a felhasznált elemek elrendezve, s ott rendeződtek át a szembesítés hatására; *montázs-alakításunk* főleg ennek determináló hatása alá esik); s *anyagi determináltságunkat* (mely a *képek szétbontásakor* világlik ki leginkább, ugyanis agyunk számára a világ differenciálatlan, végtelen irányultságában adott, a a képfelbontás ehhez közelít); s ezek rendelkezésünkre álló eszközeit. S mert magunk *hármas determináltságunkat egyazon dolog irányában mozgósítottuk,* s annak megnyilvánuló tulajdonságaival *addig* módosítottuk tudatunkat, amíg meg nem szűnt a dolog idegensége, ezzel a tárgy lényege tárult fel előttünk:

Ha összeegyeztethetetlenség nem maradt benne, ezzel egyediségünkhöz kapcsolódott (számunkra-idegensége megszűnt), a társadalmi tapasztalatok szerkezetével volt idegenségét is feloldottuk, s így megtaláltuk helyét, s eközben feltárult anyagi természete is. (Hiszen sem társadalmi, sem anyagi determinációja szerint nem maradhat feltáratlan, ha helyesen folytatjuk az eljárást.) „A mű nyelve a világegyetemet modellálja."[22] *Hamis tudatunk lehet a társadalomról, az anyagról vagy önnön szubjektumunkról, de az élmény maga nem lehet hamis tudat.* A *jól* folytatott esztétikai eljárással éppen a tudat rossz beidegződéseit lehet lerombolni, beszűküléseit széttágítani, a tudat legtávolabbi tartalmai között is felfedezni a kapcsolatot, s az új élmény *tapasztalati* igazságával korrigálni a tudatban azt, ami nem igazság. S ha jól folytatjuk az eljárást, ez azt is jelenti, hogy az élmény, határait kitágítva, önnön „lényegének" élményévé lehessen. „A művészi felidézés valódi ereje és mélysége azonban mindenekelőtt az emberek bennsejére irányul, vagyis mindenekelőtt olyan új élményeket hív életre benne, amelyek kiszélesítik és elmélyítik önmagáról és arról a világról alkotott képét, amelyhez — a szó legtágabb értelmében — köze van."[23]

S mindezt annak érdekében, hogy az élményt akcióra lehessen váltani. Az átrendezett tudat „nem tud a régi módon élni", úgy, ahogy az élmény előtti állapot „megfelelt" neki. Ha módosultak ismeretei társadalmi, anyagi valóságáról és önmagáról (mert az új tapasztalattal *személye* is változik), ez azt jelenti, hogy új feladatokat kell maga elé tűznie.

Így tehát a költői eljárásban nincs semmi misztikus. Azt mondtuk dolgozatunk elején: az esztétikai módszer = lényegmegismerés. De láthattuk azt is, hogy a „lényeg" létünkben adott, tehát tudatunkat meghatározó, tehát nyelvünkben adott, kifejezett, megragadható. Az esztétikum így semmi más, mint

[21] *Lotman:* I. m. 183. p.
[22] *Lotman:* I. m. 30. p.
[23] *Lukács György:* I. m. I. 606. p.

azon eljárások, melyek a nyelvben kiemelik ezeket a benne-lévő meghatározottságokat. Ezek az eszközök a szimbólum, a montázs, az elemek dialektizálása, a motívum és kompozíció. Nyilvánvalóan éppen ezek: a szimbólum „fogalmilag", a montázs „szerkezetileg" valósítja meg az egyediség összekapcsolását meghatározóival, az elemek dialektizálódása a meghatározottságok kölcsönösségét hangsúlyozza; a motívum ezeket a meghatározottságokat folyamatba helyezi (illetve folyamat-természetüket mutatja ki), a kompozícióban pedig létrejön a „lényeg" mint nyilvánuló egység.

Azáltal, hogy mindig újabb jelenségek válnak az esztétikai megismerés tárgyává; a valóság mind több vonatkozása válik az ember természete-szerintivé.

Ez nem antropomorfizálás a babona módján, hanem humanizálás, a világ feletti uralom megnyilvánulása. A fogalmak állandó gazdagodása, az absztrakció és konkretizálás állandóan előrehaladó mozgása olyan folyamat, ami minden új emberi tapasztalatban végbemegy, amit az ember maga alá vet, aminek „lényegét megteremti", s mert megteremtette, felismeri. S *ezért* nevezhetjük a nyelvet *szerves rendszernek*, mert az emberi társadalom, a társadalmi ember szervessége, szervezetten működő megismerő tevékenysége működik általa. A nyelv esztétikai, az esztétikum nyelvi: *egységük tökéletes funkcionalitása* az emberi szabadság kifejlődése; külön minőségük megszűnése a felszabadult ember tudatának megfelelő jelrendszer feltétele.

Halász László

AZ IRODALMI MŰ BEFOGADÁSA MINT INFORMÁCIÓ-FELDOLGOZÁS

Ha az információk feldolgozásával járó megfeszített szellemi munkáról hallunk, nyomban a tudományos (ismeretközlő) művek olvasójára gondolunk. Mintha az erőteljes intellektuális működés kizárólag az ő sajátja lenne. Vele szemben az (értékes) irodalmi művek olvasója többnyire úgy jelenik meg, amint randevúra megy, ahol egy sereg rendkívüli élmény várja. Csak képes legyen a feléje irányuló sok érzést hasonló érzelemgazdagsággal viszonozni és elfogadni a társa által kezdeményezett, nemegyszer szeszélyes fantáziajátékokat. Az irodalmi mű olvasója valamilyen szimbolikus burokba zárkózik, amelyben átadhatja magát a — vallásitól nem teljesen távoli — esztétikai áhítatnak, a mű által elindított érzései és az általuk gerjesztett képzeleti képei, netán intuitív villanásai kivételes pillanatainak.

Íme az „hora del lector", az olvasó órája. Amit a teljes kikapcsolódásnak e csendjében — egyremegy, hogy mennyire számolt ezzel a kortárs spanyol esztéta[5], akitől a találó kifejezést kölcsönöztük — az olvasó pillanatnyi lelkiállapotának tulajdonítanak, valójában régóta ismerős. Pontosan megfelel az ókori naiv-romantikus szemléletnek: ami az alkotásban a legeredetibb, az a művész révületében, szent őrületében fogant. Még ha zárójelbe tesszük az alkotó folyamat olyan szakaszait, amelyekben az önellenőrzésnek és a tudatosságnak kitüntetett szerep jut, az úgynevezett ihlet lényege is éppen az, amiben rokonsága ellenére eltér a révületállapotoktól. Az ihletben az összpontosításnak és ellazulásnak, a feszültségnek és oldódásnak, a befelé fordulásnak és a kifelé, másokra utaltságnak kivételes egysége tágítja rendkívülivé a tudat áteresztőképességét, a tudatos és a tudattalan tartalmak egymást megszüntetve megőrző áramlása során.

Ily módon, ha feltételeznénk is, hogy a befogadó folyamat pszichológiája az alkotó folyamatból levezethető, a jelzett értelmezés akkor sem elégíthetne ki. A hiányérzet csökkentésére ebben a tanulmányban két eltérő, de egymást kiegészítő megközelítést kívánok követni. Az első részben nem „bennfentes", ám meglehetősen kíváncsi olvasót képzelek magam elé, aki határozottan törekszik arra, hogy feldolgozza, amit olvasott, és ezért sok mindent igyekszik tudatosítani. Ennek a fiktív műbefogadónak a feltehető attitűdjeiből és olvasmányélményeiből próbálok általánosabb jellegzetességeket kiemelni. A második részben nagyszámú tényleges olvasóval végzett kísérletsorozat eredményei nyomán a műbefogadás-pszichológia egyes alapjelenségeit magyarázó egységes értelmezési keret kialakítása a célom.

Nyilvánvaló, az elképzelt befogadó — az elnevezés sugalmazására rácáfolva — újrateremtő, alakító, változtató, elsajátító. Csakhogy ehhez olyan órára van szüksége, amelyben áhítat és csend, érzelmi megrázkódtatás és a fantázia villódzása mind az értelem megvilágító-tisztázó munkáját mozdítja elő. Félretéve azt a kérdést, hogy a potenciális befogadók hány százaléka jár el ekként, az egyszerűség kedvéért tekintsük úgy, hogy ez a megközelítés- és élményfeldolgozási mód ránk is jellemző.

A kezdet tulajdonképpen megelőzi az olvasó óráját. A művet valahogyan ki kellett választanunk. Tarthatott a döntés mégoly rövid ideig, mindig azt mérlegeltük, vajon érdemes-e éppen ezt és nem más művet elolvasnunk. Múltbeli tapasztalataink alapján összemérést (hasonlítást) és előzetes becslést végeztünk: vajon megfelel-e a mű azoknak az igényeknek, amelyek bennünk az irodalommal kapcsolatban élnek?

Még úgyszólván kézbe sem vettük az alkotást, illetve legfeljebb kézbevettük azt, és máris számos információt dolgoztunk fel, sokszor csak a tudat segélyén: kiértékeltük azokat, ítéleteket hoztunk, következtetéseket vontunk le és közben várakozásaink támadtak, felébredtek elfogultságaink, pozitív és negatív érzéseink. Ezt folytatjuk, amikor a címet olvassuk, amelyet a jelentéstől függő asszociációs udvar vesz körül. Információkészletünk határozza meg, hogyan tudjuk a jelentést megérteni és minél több mozzanattal feltölteni. Ami viszont nem kisrészt azon múlik, hogy az előhívott képzeteknek milyen a további asszociációs hatósugaruk. Átszőhetik ezeket a művész által mozgásba hozott információs hálózat szálai is. Elég akár csak hallomásból ismerni az író világának néhány idői, téri, szemléleti, hangulati vonását ahhoz, hogy önkéntelenül is formálják a cím hatására keletkező benyomást.

Ez a rövidprózai olvasmányélményt közvetlenebbül szervezi, mint a merőben más léptékű nagyepikában, mivel terjedelmi okok miatt az elbeszélést rendszerint együlésben olvassuk. Az olvasó elővételezve a cím által sugalltakat, kiváltképp nyitott az elvárásaival összecsengő információk felvételére. A cím funkcionális erőközpont, s mint elsődleges figyelemfelhívó, aktiváló góc. Annak ellenére az, hogy általános gyakorlat szerint a címen hosszabb töprengés nélkül átfutunk. A készenléti állapot alapjában nem tudatos beállítódásként jön létre, mint számos más (későbbi) helyzetben is.

Mindez megfogalmazható másként is. Azok a bármennyire elnagyolt információk, amelyek alapján kiválasztottuk a művet, egyben irányt is jelölnek. Meglehetősen tág határok között, felettébb nagy szabadságmezővel utalnak élményeink várható körére. A címnek mint a mű első közvetlen és egyúttal különálló elemének megpillantása további jelentős lépés annak a bizonytalanságnak a csökkentésében, amely szükségképpen velejár egy teljesen ismeretlen alkotással. Miután az előőrssel találkoztunk, az őt követő alakulatnak a körvonalai is valószínűbbé válnak.

A kezdősorok azután segítenek, hogy a szituáció, az alaphelyzet felől ténylegesen tájékozódjunk. Arra törekszünk, hogy minél egyértelműbben kiolvashassuk, hová és mikor, kiknek a társaságába kerültünk. Az utalásokból körülhatároljuk, a világnak mely tájára és milyen történelmi korszakba csöppentünk. Ugyancsak tisztázzuk a hős hozzávetőleges életkorát, nemét és néhány más ada-

tát. Ahogy haladunk előre a műben, úgy válik hozzá való viszonyunk egyre személyesebbé.

Az olvasás pillanatnyi szünetében vagy utána kifejlődő képzeleti rekonstrukciók részeként ilyen vagy olyan tulajdonságot átveszünk a hőstől avagy olyan tulajdonságainkat látjuk meg benne is, amelyeket saját magunkra feltétlenül jellemzőnek tartunk. Ez az élmény nem folyamatos, hanem alkalmanként rövid időre villan fel az olvasás során többször is. De a kapcsolatteremtés nemcsak azt mozgatja meg bennünk, ami közvetlenül személyünkhöz tartozik. A mű alakjai felidézhetik — anélkül, hogy egy pillanatig is úgy élnénk át, mintha velünk történt volna meg — valóságos személyek életét és tulajdonságait azoknak a sémáknak alapján, amelyeket az ő megfigyeléseikből merítettünk. Az észlelt hasonlóság révén most mint meghatározott tapasztalatok megtestesítői rendelkeznek jelentéssel. Amikor a hős tulajdonságait, helyzetét, viszonyát a többiekhez felismerjük, osztályozzuk, ezt is kamatoztatjuk.

Úgy tűnhet, az olvasó egyenesben van. Tudja, kivel, hol, hogyan van dolga, tehát tudja, mire számíthat. Több minden óvatosságra int azonban. Valójában olyan emberről is nagy merészség lenne az előbbi kijelentés, akit hosszú hónapok óta nap mind nap figyelhettünk meg otthon és munkahelyén. S nemcsak a megfigyelő elfogultságának vagy korlátozott felvevőképességének hibájából. Meglehet, hogy éppen arról kaptunk kevés információt, ami várható cselekedetei, sorsa szempontjából a legfontosabb. Különösen, ha valami változás következik be életében. Igaz ugyan, hogy az ember múltjával, jellemével készíti elő a helyzeteket, amelyekbe kerül, legalábbis ahogyan reagál rájuk. De az új helyzet sok mindent napvilágra hozhat, ami rejtett, illetve kialakulatlan benne.

Az olvasó várja a — jelentőségében legalábbis — rendkívüli fordulatot. És nem tétlenül várja, hanem alkalmanként számításokat is végez. Ennek legszembetűnőbb módja, ahogyan számbaveszi a mű terjedelmét, ehhez viszonyítva azt a pontot, ahová pillanatnyilag eljutott; az eddig rendelkezésére bocsátott információkat, hogy felbecsülje mi történhet még a hátralevő részben. Pontosabban: mi minden történhet, melyek azok a — nemegyszer egymásnak ellentmondó — lehetőségek, amelyek megeshetnek. Ebben az értelemben van felkészülve a váratlanra.

Amint haladunk előre a műben, az új adatok birtokában érthetően revideáljuk vagy finomítjuk korábbi hipotéziseinket. Esetenként ez odáig mehet, hogy gyökeres átrendezésre kényszerülünk. A már magunk mögött hagyott, egy ízben feldolgozott információk új megvilágításba kerülnek. Ismét megszemléljük őket, és a most kiolvasható megváltozott jelentés rárakódik arra, amit korábban tulajdonítottunk a műnek (adott részének), s már-már teljesen elfödi azt. De az olvasás különböző szakaszában felfedezett két vagy több megközelítés többnyire nem zárja ki egymást, hanem egymásba szerveződik.

Ez történik a hős jellemvonásainak megítélésekor is. Úgy hihetnénk, hogy a regényolvasással szemben a rövidebb lélegzetű elbeszélés mentesít ettől. Hiszen a regény a hős jellemét általában fejlődésében, alakulása tág ívű folyamatában ábrázolja, az elbeszélés viszont — legalábbis ehhez képest — kész jellemmel rendelkező hőst mutat be a folyamatból kimetszett állapotban. Csakhogy az olvasó az elbeszélés hősének jelleméről is az információk folyamatos, egymás után következő feldolgozása közben tájékozódik. És első benyomása a hősről viszonylag túl hamar kialakul, még elégtelen adatok birtokában.

Késztetésünk — a környezet feletti uralom megszerzése, illetve a bizonytalanság csökkentése miatt — nagyon erős, hogy az embereket tartósan jellemző vonásaik révén elhelyezzük a világban. Ha másképpen nem megy, akár azon az áron, hogy önkényesen tulajdonítunk nekik ilyen jegyeket. Alighanem ez történik azoknak a műveknek a felfogása során, amelyeknek hősei — írójuk szándéka szerint — nem rendelkeznek meghatározott egyéni jellegzetességekkel.

Annak során, ahogy az olvasóban a hős jelleméről a véglegesebb ítélet kifejlődik, a róla szerzett későbbi benyomások mindenképpen megmérkőznek a korábbiakkal. Ez nem ritkán valóban egyfajta harc, mivel az első benyomás ellenálló ereje nem lebecsülendő; olyan alapként hat, amelyik minden további információit önmagához igyekszik igazítani.

A befogadás jelenébe tehát olvasásunk történetének számos elemét átemeljük. Egyúttal a műben is csapást vágunk a múlt irányába. A beleélés, azonosulás és analógiás ráismerés közvetítésével a hősről kialakuló képet kiegészítjük múltja néhány valószínű elemével. A térnek és az időnek ez a kitágítása otthonosabbá teszi előttünk a hős miliőjét, azaz egyszerre szolgálja, hogy közelebb kerüljünk hozzá és hogy kellően eligazodhassunk benne.

Az előrehaladás közben ébredünk rá, hogy a szituációt és hozzá való viszonyunkat újra és újra meg kell határoznunk. Az olvasói élményt élesen el kell határolni a hősétől és a többi szereplőétől. Ennek legalapvetőbb változata, amikor az alkotás menete az olvasáshoz hasonlóan halad a végkifejlet felé. A megegyező irány ellenére azonban a kétféle idő egységei merőben mások. Ami nem tenne érdemlegesen próbára, ha a mű ideje elejétől végig azonos mértékben térne el a befogadás idejétől. Azaz egy-egy oldalra mindig ugyanakkora időegységnyi történés jutna. Az olvasó hamar felismerné, hogy annak elolvasása, ami neki például három percig tart, a mű világában mondjuk mindig fél órát jelent. Csakhogy az említett három perc alatt hol félórányit haladt előre a hős életében, a mű történésláncolatában, hol egy egész napot, hol három másodpercet. Az olvasmányélmény tehát függ attól, ahogyan a nagyjából egyenletesen tagolt percepciós folyamat a mű látszatfolytonosságát: egyszer kissé, másszor jobban sűrűsödő, illetve ritkuló időfolyamát feldolgozza.

Más történik, amikor az olvasó két vagy három irányból kapja az információkat. Hol abból az időből és térből, amelyben a hős az elbeszélés pillanatában tartózkodik, hol múltjának valamelyik darabjából, netán előreugorva távoli jövőjéig. Az idői-téri azonosításnak, az eltérő elemek közötti kapcsolatok felismerésének fontossága alapvető. A ténylegesen összetartozó elemek egymáshoz illesztését megnehezíti azonban az, hogy az olvasó egymást követően értesül olyan mozzanatokról, amelyeket valójában tekintélyes idő és tér választ el; illetve csak utóbb értesül olyan dolgokról, amelyek jóval korábban következtek be. A mű menete rendszerint még irányában sem egyezik meg az olvasó előrehaladó szellemi mozgásával. Az olvasmányélményhez most az is hozzátartozik, ahogyan a kezdettől a befejezésig, a jelentől a jövő meghatározott pontjáig tartó befogadói információfelvétel összecsap a jelent, múltat és jövőt — nem is szabályosan váltogató — információközléssel. Ez — mint számos egyéb ütközés — az élmény sarkalatos részévé teszi magának az információközlés módjának, az eljárásnak a feldolgozását.

A hős helyzete és saját helyzetünk meg-megismétlődő meghatározásának egy másik útjára lépünk, miközben az elbeszélő és a hős viszonyát megismerjük. Megesik, hogy az olvasónak az a benyomása, hogy a mű mintegy önmagát beszéli el. Mintha mindazt, ami a hőssel és a többiekkel történt, egyúttal rögtön regisztrálta volna egy olyan berendezés, amelyik mindent képes fontosságának megfelelően megfigyelni és rögzíteni anélkül, hogy az érintettek tudnának róla. Ez az információközlő apparátus, ez a forrás természetesen maga az író, aki azonban egyáltalán nem látható, hallható és elbeszélő személyt sem iktatott a mű és maga közé. Szándékait, ítéleteit, állásfoglalásait az olvasó csak és kizárólag annak alapján próbálja meg kideríteni, hogyan és mit tartott fontosnak feljegyezni. Ám semmi különös információ nem mutat arra, hogy a hősnek melyik kijelentése, kérdése vagy tette, a többieknek melyik gesztusa lenne hangsúlyozottan irányadó. És az összes megnyilatkozás kiértékelésére, illetve emlékezetben való megőrzésére az olvasó képtelen. Bizonytalanságában összbenyomására hagyatkozik. Ez pedig kétségbevonhatatlanul attól függően alakul, ahogyan ő látja a hőst. Így abba a paradox helyzetbe kerül, hogy az író pozícióját, viszonyát a hőshöz, a mű világához olyan információmintázatból kísérli meg kiolvasni, amelybe a saját viszonyát némileg már belekódolta. Miközben ennek hátterén az író pozíciója jobban megvilágosodik előtte, módosul saját pozíciója. Az olvasmányélményt tehát e két nézőpont egybevetése is szervezi.

Első pillanatra úgy tűnhet, egyértelműbben irányíthatja az olvasót, amikor a hős maga az elbeszélő. Semmi félreértés nem lehet: nincs befogadó, aki ne tudná, hogy a hős-elbeszélő viszonya önmagához, a többiekhez, a tárgyakhoz nyomot hagy mindenen, amit olvasunk. Az információk mérlegelése, vonatkozzanak azok közvetlenül magára a hősre vagy a külvilágra, ilyenkor mindig az elbeszélő-hős megfigyelőképességének, elfogultságának, erkölcsiségének mérlegelésével is együtt jár. Így az olvasó bizonytalansága még nagyobb. Most az író pozícióját, viszonyát a világhoz a hős-elbeszélő közvetítésével próbálja meghatározni. Olyan információmintázatból, amelybe a hős elejétől végig belekódolta a saját, csak innen megismerhető viszonyát. És ezúttal még elkerülhetetlenebb, hogy már az is értelmezés eredménye legyen, ahogy ezt az összetett információsort az olvasó a maga számára megmintázza. Az olvasmányélményben különböző síkokat illeszt egymáshoz, vet egybe, illetve keresztez. Ahogyan ő látja a hőst és ahogyan az magát, illetve a világot, ahogyan a hős szerint mások látják őt, ahogyan az író látja a hőst és ahogyan az olvasó látja az írót.

Amikor az olvasó egy különálló elbeszélőtől értesül a történtekről, nyilvánvalóan még összetettebbé válik a rendszer. Ami nem feltétlenül hozza ugyan magával az olvasó bizonytalanságának növekedését, ha az elbeszélő pozíciójának meghatározását sajátosan rá vonatkozó információk segítik. De még az esetben is bővül az olvasó munkája az elbeszélő nézőpontjának és az elbeszélőhöz fűződő saját viszonyának tisztázásával.

Eközben a hősről és a többiekről rendelkezésre álló információkat egybevetjük, párhuzamba állítjuk, kiegészítjük saját magunkról és ismerőseinkről rendelkezésünkre álló információkkal. A mű világa és a művön kívüli világ közötti kapcsolatteremtés részeként egyiket a másikra vonatkoztatva értelmezzük. Ugyanakkor a mű hőséről, többi szereplőjéről jól tudjuk, hogy azokat — úgy ahogy megjelennek előttünk — az író találta ki még akkor is, ha történetesen ismeretesek a ténylegesen lezajlott események, amelyeknek a mű megírásában szerepük lehetett. Az olvasmányélményt szervező többfajta erő összecsapása,

összemérése megtetéződik tehát a képzeletbeli alakok képzeletbeli cselekedetei és valóságos alakok valóságos cselekedetei egymáshoz viszonyításával.

E meglehetősen sommás állítás első felében benne rejlik, hogy a képzeletbeli alakok képzeletbeli cselekedetei valóságos embertől származnak. Ő a fikcióba számos elemet annyira pontosan ültet bele a valóságból, amennyire csak az emberi észlelés és emlékezés lehetővé teszi. Ily módon először magán a megjelenített képzeletbeli világon belül csapnak össze és illeszkednek egymáshoz a közvetlenül és változtatás nélkül a valóságból merített elemek az átalakítottakkal.

Ezek felfogásakor az olvasó — akarva-akaratlan — saját képzeletével tüstént alakít. Nemcsak azért, mert a képzeletbeli alakok képzeletbeli cselekedeteit holt betűkből, ezekből az elvont betűjelekből kapja. És nemcsak amiatt, mert más művészi alkotások egy-egy mozzanatával, tehát képzeletben megjelenített és rekonstruált események, helyzetek felidézésével is dúsítja az élményt. Valóságos alakok valóságos cselekedeteire vonatkozó információit mozgósítva sem pusztán egzakt adatokkal dolgozik. Legélesebben ez akkor tűnik ki, amikor a képzeletbeli hőst önmagával veti egybe. Hiába kézzelfoghatóan hús-vér ember ő, a képzelet egységbeformáló, hézagokat kitöltő, sűrítő és átalakító munkája nélkül nem lenne képe önmagáról.

Ennek ellenére a befogadó hajlamos általában arra, hogy azt, amit olvas, úgy szemlélje, mintha valóságos lenne. Másként szólva: ha pillanatnyilag zárójelbe teszi, hogy az egész fikció, úgy minden eseményt, helyzetet, konfliktust megtörténtnek tekint. Ezt az alapállását azonban már akkor sem tudja fenntartani, amikor bizonyos, hogy a hős álom- és ábrándképei, érzékcsalódásai összekeverednek „rendes" látási és hallási érzékleteivel anélkül, hogy a hős tudatában lenne ennek a zavarnak. Még inkább a beállítódás változását követeli, amikor az olvasó megfelelő információk hiányában mindvégig bizonytalan, mi az, amiről a hős „csak" képzelte, hogy úgy volt és mi az, ami — a fikció logikáján belül — tényleg meg is történt.

A befogadó végül is azt képzeli el, ahogyan az író elképzelte a hőst, aki a képzelet és a valóság között úgy közlekedik ide-oda, ahogy az ember szobájának egyik sarkából a másikba. Ezzel nem egyszerűen egy újabb síkkal bővült a képzeletbeli és a valóságos viszonya, hanem egymásbafonódásuk és ütközésük az olvasmányélményben meghatványozódott.

A lírai költemények olvasójának kitalált alakok akcióit, sorsát nem kell követnie. Jóllehet stilizálással, sűrítéssel, szimbolizálással ő is bőségesen találkozik, a személyes élmények megformálásának mégsem az elbeszélői epikában vagy a drámában szokásos eltávolítási és átruházási módját észleli. A lírikus Becher[3] szavaival — önmaga formálója, ő a hős. A beleélés, azonosulás, analógiás ráismerés mechanizmusai viszont kevéssé működnek, ha a figura nem válik el élesen a világ egyéb alakzataitól. A külvilágot csakúgy, mint a költő emlékeit, gondolatait „érző kedélyének"[14] részeként bemutató lírai vers sajátja, hogy az alkotó teljesen eggyé válik azzal, amit és ahogyan közöl. Az olvasó tehát igen kevéssé jut hozzá a hős jellemére és körülményeire, helyzetére utaló információkhoz, amelyekkel minősítheti-értelmezheti őt és saját viszonyát. Ez lehet a legfőbb oka, hogy az érzelmileg hangsúlyos vokális-verbális képletek hatására fellépő érzések nem olyan körülhatároltak, mint az az epikai vagy a drámai műben, nem köthetők a hős(ök) viselkedéséhez. Parttalanabbak, szétáradóbbak.

De minden olvasmányélménynek nélkülözhetetlen összetevői azok az intellektuális-esztétikai érzelmek, amelyek az új, meglepő, két- vagy többértelmű, egymástól elütő, illetve ellentmondó benyomások egybevetéséből származnak. Berlyne[4] mutatott rá, hogy ezek felderítő-kereső magatartás kíséretében további információk felkutatására motiválnak. Az olvasó éber óráját jelentős részben arra használja, hogy hol ebből, hol abból a szempontból két vagy több tulajdonságot, tényezőt vet egybe, viszonyít egymással. Meg is fordíthatjuk: az olvasó azért tölti óráját ébren, mert eltérő információegységeket vizsgál meg egymás fényében. Ugyanakkor a fellépő feszültség ráirányítja a figyelmet arra, amit az információ önmagáról (arról, ahogyan „meg van írva"[17]) elmond. Miközben tehát a felhalmozott feszültséget feloldjuk, egy másikat gerjesztünk. Mégis több, mint pontatlan lenne azt hinni, hogy az olvasó élvezetének fő forrása a sokrétűségből fakadó zűrzavar, az olvasás előtti állapot drasztikus felborulása. Sokkal inkább az a kihívás vonzza, hogy a mű jelentése(i)nek felfedezésével végül is megtalálja a renddé szervezés lehetőségét. Ebben az értelemben egyensúlya helyreállítása, illetve egy új egyensúlyi állapot megteremtése fűti.

Valójában tehát az olvasó feszültségdinamikája annyiban is többsíkú, hogy az eredendően egyensúlyt felborító (sokrétű, ellentmondásos) és egyensúlyt elősegítő (bármiféle inkozisztenciától mentes) megismerési motívumok összeütközése és kölcsönhatása is hozzátartozik. Vagyis a kétfajta motívumcsoport egymást ellensúlyozó működése következtében az előbbiek összetettsége tovább nő, és ezek befolyása miatt az utóbbiak is veszítenek egyértelműségükből. Ezzel némileg szokatlan módon az olvasó katarzisát írtuk körül.

Már Coleridge úgy jellemezte a költői és minden egyéb értékes élményt, mint aminek lényege „ellentétes vagy össze nem illő minőségek egyensúlyában vagy kibékítésében mutatkozik meg." Richards[25] szerint erre a legtisztább példát a tragédia kínálja. Az eltérő impulzusok itt bármelyik más művészi élménynél tökéletesebb összhangba kerülnek: „egyetlen rendezett reakcióban való egyesülésük" a katarzis. Vigotszkij[32] egy elbeszélés és ugyancsak egy tragédia elemzése kapcsán hangsúlyozta, hogy az irodalmi művet felépítő összes mozzanatnak az a célja, hogy az előadott esemény közvetlen érzelmi hatását kioltsák és átalakítsák „másvalamivé, ami teljes ellentéte és fonákja az előzőnek." Felfogásunk ott tér el az övétől, hogy a mű struktúrája (formája) és az alapját alkotó anyag struktúrája (tartalma) közötti feszültségeken kívül döntőnek találtuk azokat az ellentéteket is, amelyek e struktúrákon belül feszülnek, illetve azokat, amelyek e struktúrák egyes elemei és az olvasó reakciói között lépnek fel — korántsem csak egymást megsemmisítő összecsapások formájában. A katarzis hol eredője az olvasás során lezajló meg- és felismerésektől elválaszthatatlan érzelmi potenciál-változásoknak, hol ezek készítik elő a jelentőségében kiemelkedő, egyszeri megrázkódtató felismerést. Ebbe is belejátszik az olvasó kapcsolata a hőssel, aki azoknak a konfliktusos eseményeknek a hatására, amelyek gyökeresen megváltoztat(hat)ják sorsát, maga is katarzist él át.

Az elemzés legalábbis két ponton hagy maga után nyomatékos kérdő- és hiányjelet. Egyrészt azt a benyomást kelti, mintha a bemutatott attitűddel a mű tökéletes feldolgozása járna együtt. Másrészt az átélést mint információfeldolgozási folyamatot vizsgálva mintha elmostuk volna azt a pszichológiai határvonalat, ami e tevékenységet a nem irodalmi szöveg felfogásától elkülöníti. Kísérleti munkánk, illetve annak alábbi értelmezése e problémákkal foglalkozik.

II. GAZDAGODÁS ÉS ELSZEGÉNYÍTÉS A BEFOGADÁSBAN

Eredeti művek és belőlük készített hamisítványok megítélésének vizsgálata során ismételten tapasztalni kellett,[12] hogyha pusztán a kísérleti személyek ítéleteiből, minősítéseiből próbálnánk rekonstruálni az ingerforrások legalapvetőbb sajátosságait, meghökkentő lenne kudarcunk. Éppen azt nem tudnánk egyértelműen eldönteni, hogy az adatok egy-egy csoportja művészi alkotásra, talmikommersz művészetpótlékra, netán durva hamisítványra vonatkozik-e valójában. Más szinten mégis hasonló tapasztalható, ha a művészethamisítók áldozatául esett legkiválóbb művészeti szakértők fennmaradt ítéleteire kellene kizárólag hagyatkozni. Az értékfelismerés, az ízlés zavarai alól végletes esetekben ők sem vonhatták ki magukat.

Egy újabb kísérletünkben egy elbeszélésnek (Maupassant: *Denis*) és nyersanyagának, a bemutatott „tények" alapján általunk készített esetleírásnak befogadását vizsgáltuk. Az információ-feldolgozás mutatóiként azonos módon* mértük az olvasottak tetszését, a jelentés (tanulság) megragadását, a szereplők által kiváltott érzéseket, a cselekedeteikbe való beleélést, jellemük és a külső körülmények mérlegelését az események alakulásában, jövőjük elképzelését. A kísérletben mintegy 600 gimnazista, főiskolás és egyetemet végzett személy vett részt. Az adatok (rangkorrelációszámítást, variancia- és clusteranalízist végeztünk) egy része ugyan kellő támpontot ad, hogy az egyik szöveget — az elbeszélést — mint evokativabbat, összetettebbet-gazdagabbat és egyúttal koherensebbet különítsük el a másiktól. De a műbefogadás szempontjából több kitüntetett(nek vélt) dimenzió nem mutatott különbséget. Jóllehet az irodalmi művel szemben egy hangsúlyosan nem irodalmi szöveg áll, amelyik nem is kívánja magát művészinek feltüntetni, a kérdéses elkülönítési-rekonstrukciós műveletet összeférhetetlen adatok kétségkívül jelentősen megzavarnák.

Hogyan lehetséges ez?

Sherrington[28] immár klasszikus hasonlata szerint felfogórendszerünk úgy viszonylik a mozgások, cselekedetek vezérlését továbbító idegpályákhoz, ahogy egy tölcsér tág nyílása a szűk végéhez. Vigotszkij[32] úgy gondolja, hogy a „vonzások és hívások" e szűk nyíláson át nem folyó tekintélyes hányadát is ki kell élni valahogyan. És ehhez éppen a művészet segít hozzá a kirekesztett életdarabok bevonásával, a bennünk rejlő, meg nem valósított magatartásformák életre keltésével. Ennek nyomán Szaljomon[29] úgy fogalmaz, hogy a művészet befogadásakor idegrendszerünk fordított tölcsérként működik. Szimonov[30] pedig a művészet lényegét az információdeficit pótlásában jelöli meg. Mindebből az olvasható ki, hogy a művészet csatornakapacitásunk jelentős növelését teszi lehetővé.

A pontosabb értelmezés érdekében — kizárólag a bennünket most foglalkoztató információfeldolgozás szempontjából — vessük egybe a kísérletben választott művészeti ágat, az irodalmat a tudománnyal. Irodalom és tudomány olyan rendszerekként írhatók le, amelyek ellentétesen változtatják meg a be-

* Részletek közlése most nem cél. A kísérlet bizonyos vonatkozásairól — ugyancsak vázlatos formában — beszámoltunk a 75 éves MTA Pszichológiai Intézete tudományos ülésszakán,[10] valamint a XIX. Nemzetközi Alkalmazott Pszichológiai Kongresszuson.[11]

fogadó csatornakapacitását. Első megközelítésben kizárólag kibernetikailag használjuk e fogalmat. A csatorna tehát működésbeli összefüggés két pont között, akár van közöttük fizikai összeköttetés, mint a műszaki kommunikációs rendszerekben, akár nincs. Minthogy kellő hosszú idő alatt bármilyen csatorna tetszőleges mennyiségű információt (sokféleséget) képes felvenni és továbbítani, az átvitel sebessége részben az egyes lépéseknél rendelkezésre álló információ mennyiségétől, részben az egymást követő lépések gyorsaságától függ.[1,33] Az irodalom és a tudomány befogadása adott időegység alatt a befogadó tárolóegységébe (emlékezetébe) juttatott információk, még inkább az onnan mozgósított információk mennyiségében különbözik. A tudományos mű minél pontosabban igyekszik megadni a téri és idői koordinátákat, szigorúan meghatározni a közöltek valóság- és igazságértékét, további érvényességi körét (benne valóság és képzelet viszonyát). Legyenek fogalmi tartalmai mégoly összetettek és ellentmondásosak, ezeket a jelölőkhöz egyértelműen hozzárendelt és a többiektől élesen elkülöníthető jelöltek közvetítik.[7] A tudományos nyelv egyetemes, térben és időben változatlan jelentés közvetítésére törekszik, amelyet elvileg sok más szóval is el lehet mondani. Tömörségét magas szillogisztikai foka adja, azaz kiküszöbölése mindannak, ami az állításokhoz és bizonyításokhoz szükséges logikai operátoroknak ellentmond.[19] A tudomány a minél körülhatárolhatóbb és ellenőrizhetőbb információfeldolgozás érdekében — egyes területei sajátosságától és fejlettségétől függően — a befogadót arra szólítja fel, hogy kiváltódó benyomásaiból szűrje ki mindazt, ami nem felel meg a tiszta megismerés tárgyi kritériumainak. Ebben az értelemben a feldolgozó érzelmeit, emlékeit és gondolatait mesterségesen beszűkített csatorna kapacitása tereli.

A kísérletben használt esetleírás természetesen nem tudományos mű. Az irodalmi és a tudományos szöveg egyik lehetséges köztes reprezentánsa annyiban, hogy a szokásos csatornakapacitáson nem kíván változtatni. Akkor sem, ha feltesszük, hogy irodalmi műből való eredete folytán, ember- és szituációteremtő kvalitásai néhol felülmúlják a mindennapi írott közlését.* Vele szemben az elbeszélés mögöttes jelentésekkel szándékosan feltöltött szöveg. Az irodalmi alkotás olyan többrétegű képződmény, amely nyelvi hangképződmények, jelentésegységek, ábrázolt tárgyiasságok és sematizált látványok rétegeinek egymásbaszerveződéséből áll.[16] A hősök testi mozgásai, helyzetei, mimikája a cselekvések, reakciók és akciók, sikerek és kudarcok rétegét hordozzák, és mindezek mögött ott van a lelki formálás, az erkölcsi sajátosságok és a jellem rétege. Ehhez a réteghez pedig egy további új tárgyi réteg, az ember maga teremtette és gyakran saját belső kötöttségeiből eredő sorsa kapcsolódik. S végül, a legmélyebben, legbelül kitapintható az összes réteg által hordozott egyéni és általános eszmék rétege.[13]

Az irodalmi műben a hordozó- és hatóanyag, a jelölő és a jelölt kivételesen összefonódnak. Minden információ jelentése a műben szereplő összes többi információtól függ.[7] A konnotációk programatikus használatának és a kifejezés

* Kontrollként a vizsgálatot elvégeztük az esetleírásban fellelhető narratív-irodalmias elemeket kiküszöbölő, az esetet formalizált sémában ismertető szöveggel is. Jóllehet ez a tudományos szöveghez közelebb, illetve az irodalmi szövegtől távolabb került, mint az esetleírás, a jelzett eredmények lényegileg nem változtak. Azaz a két gyökeresen eltérő szöveg: az elbeszélés és a formalizált esetismertetés befogadásának számos adata ezúttal is megakadályozná, hogy pusztán a kísérleti személyek válaszaiból megbízhatóan rekonstruáljuk a kétféle ingerforrás legalapvetőbb sajátosságait.

ellenőrizhetetlen jelentéssokaságának a következménye a nagyfokú határozatlanság (többértelműség).[19] Ez tág teret ad a befogadó érzéseinek, emlékeinek és gondolatainak, egyben az esetleges látszatra rácáfolva, jelentős intellektuális próbatétel is.

A befogadó gyakorlati következményektől, viszontreakcióktól mentesen bánhat a hőssel. Információfeldolgozó manőverei kitüntetten a mű jelentésének megragadását, azaz érzésekben, gondolatokban és cselekvésmintákban megtestesülő üzenetnek a kiolvasását szolgálják, amiért az egész mű született. És e műveleten szükségképpen nyomot hagy a befogadást kísérő nagy bizonytalanság.

Márpedig a szellemi megerőltetés terhei számottevően torzítják képességünket, hogy a hősök jövőbeli viselkedését megfelelően el tudjuk képzelni, előre meg tudjuk mondani — becsülni. És a valószínűségbecslési zavarok nem függetlenek a viselkedés magyarázatának (a jellem és a külső körülmények megítélésének) fogyatékosságaitól. Nagy teret kaphatnak a disszonancia- és szorongáscsökkentő, énvédő elfogultságok és velük az önkényes információgyűjtés, a meglepő mozzanatok rendszeres csökkentése.[9,15]

Így történhet meg, hogy például a hősök akcióiba, állapotaiba való belehelyezkedést elősegítő irodalmi tényezők csak részben hatnak. Illetve zömében nem hatnak megkülönböztetőbb erővel, mint az esetleírás, amely túl az események, a fordulatok hasonlóságán, azzal ugyancsak kivált bizonyos empátiát, hogy az olvasót a hiányzó részletek fokozott kitöltésére és képzeleti (re)konstrukcióra ösztönzi. Vitathatatlan, hogy a választott elbeszéléssel (úr és szolga gyilkossági kísérletben tetőző konfliktusa, majd megbánás és megbocsátás sajátos reakciói jelennek meg benne) a kísérleti személyek empátiás „tűrőképességét" többszörösen próbára tettük. Sem a két szereplő attitűdjei, sem tényleges cselekedetei, sem a tér, ahol, sem az idő, amelyben felbukkannak, nem szállítják az empátiás kapcsolatteremtés ellenállhatatlan hívóingereit. Annál inkább gerjesztik a tudatlanul is kioldódó „ördögűző", feszültségelhárító projekciókat. De az irodalmi alkotástól cseppet sem idegen a hasonló végletes konfliktushelyzet ábrázolása, a befogadótól térben is, időben is messze távol. És ha az empátiás tevékenység kitüntetetten jelentős része a műélménynek, ez éppen azt bizonyítja, hogy amikor a hősök nem esnek eleve közel a befogadóhoz, illetve az önmagáról kialakított képhez, akkor is jobban bele tudja magát élni helyzetükbe, mint egy megfelelő esetleírás olvasója.

Negatív eredményeink természetesen nem vonják kétségbe, hogyha — az ellenkező véglet kedvéért — például egy olyan ma és itt lejátszódó elbeszéléssel folytattuk volna a vizsgálatot, amelynek végül is happy enddel lezáruló szerelmi konfliktusában mindkét szereplő pozitív vonásai tűnnek elő, akár az azonosulás számos jelével is találkozhattunk volna. Viszont könnyen meglehet, hogy az ezúttal elkészíthető esetleírás is hasonló adatokat eredményezne. Ha más körülmények között, más epikai művekkel a műbefogadás pszichikai reprezentációi netán markánsabbak lettek is volna, mint az általunk elvégzett kísérletben, az sem változtat azon, hogy a ténylegesen művészi értékű alkotás befogadója adott időegység alatt sokkal több információval kerül szembe, mint amennyit felvenni és feldolgozni képes.

Valójában az ember felfogóképességének korlátozott csatornakapacitása (agyunk véges számú neuronból áll) már a bonyolultabb fizikai inger tökéletes reprezentációját is megakadályozza. És személyek észlelésében az inger vég-

telenül összetettebb, mint tárgyakéban. Ezúttal az inger maga is képes szándékos cselekedetekre, mindazokra a folyamatokra, amelyekre az észlelő. Következménye kettős: az elemek csoportosításának szükségessége és időbeli megszervezése.[27] Ha az észlelő tapasztalatai nem közvetlen személyes kapcsolatból, nem első kézből származnak, hanem egy harmadik személy közvetíti őket, számításba kell venni az ő viszonyát is az ingerszemélyhez. Ez még akkor is fokozza a feladat komplexitását, ha a közvetítő a legnagyobb egyértelműségre, meghatározottságra törekszik.

Csatornakapacitásunk korlátozottsága alapvetően nem az adott érzékszervbe jutó jelek mennyiségétől, hanem a jelek előreláthatóságától, azaz az adott pontonként várható különféle lehetőségek mennyiségétől függ. Az irodalmi mű nyilvánvalóan ebből a szempontból további kihívás; az említett intellektuális tehertétel itt sem marad következmények nélkül. Szüntelen feladat elé állítja a figyelemnek nevezett szelektív rendszert, amely az egymással versengő és a pusztán durva fizikai vonásaikkal felfogott üzenetek közül csak egyet enged át adott idő alatt és a többit visszautasítja.[31] Az irodalmi mű egyszerre számos üzenetet szállító idegpályát, csatornát működtet. Egyszersmind nagyon igénybeveszi a szűrőként működő szelektív rendszert, az olvasó attitűdjeitől és motivációitól függően.

További kísérleti adatokból kitűnt, hogyha a szűrés nem teljes, a visszautasított üzenet csak elvékonyul. És a figyelem korlátozottságának mértéke nem egyszer s mindenkorra adott, hanem pillanatról pillanatra változik. Bizonyos azonban, hogyha a feladat komplexitása túl nagy, hatásait nem lehet a befektetett erőfeszítés növekedésével ellensúlyozni. Következményeként a figyelem mindinkább egységessé, differenciálatlanná válik.[18]

Az emlékezet próbára tétele sem kisebb, mint a figyelemé. Erősen fel is lépnek a jellegzetes sémaképzési tendenciák. Emlékezetünket bizonyos séma, forma, sorrend és elrendezés uralja, egy-két kiemelkedő részlet tér vissza, a többi elmarad, újraszerveződik, átalakul. Emlékezetünk állandó törekvése a felidézett anyagot érthetővé, elfogadhatóvá, kényelmessé tenni, megfosztva minden rejtvényszerű elemtől, egyéni jellegzetességtől. Nagyszabású konstrukciós tevékenység ez, amely a múltbeli reakciók vagy tapasztalatok egész aktív tömegére irányuló attitűdünkből épül ki. Ez az attitűd a szervezet arra irányuló hatása, hogy saját sémája szerint rendezze el az élményeket, mintegy a séma körül forgatva azokat.[2]

Az irodalmi alkotás rétegeit leíró Ingarden igen pontosan látja mindezt. A mű megragadásának bonyolultsága szerinte azzal jár[16], hogy a befogadóra egyidejűleg túl sok feladat hárul. Közülük mindig csak néhányat hajt végre centrálisan, és ezek a befogadás folyamán a figyelem sugarának irányváltozásával együtt változnak. Így a mű egyes részei és rétegei megvilágosodnak, mások homályba merülnek. „Az irodalmi művet sohasem *teljes egészében, valamennyi* rétegében és összetettségében, hanem mindig csak *részlegesen,* úgyszólván *perspektivikus rövidülésben* ragadjuk meg." És ezeken a rövidüléseken az olvasás mindenkori feltételei jobban rajta hagyják a bélyegüket, mint a mű felépítése.

Az értő olvasó, kivált a hivatásos irodalmár — a gyakorlat tanúsága szerint — tökéletesen tudatában van ennek. Amikor a célja, hogy egy mű információgazdagságát — Molestól[21] kölcsönzött kifejezéssel — kimerítse, a különféle mozzanatokon újra elidőző, számos alkalommal megismételt befogadáshoz

folyamodik. És ennek ellenére tudja azt is, hogyha így egyre teljesebben sikerült is feltárnia a művet, annak kimerítése csak viszonylagos.

Természetesen, mindig egy adott kultúra konszenzusa dönti el, hogy az információfeldolgozó folyamatok mikor érik el azt a tűrési határt, amely a hozzáértő befogadótól elfogadható. E határon innen a műbefogadás fogyatékosságai több fokozatba sorolhatók. A legvégletesebb az, amelyben az információfeldolgozás gyakorlatilag megegyezik az emberi sorsokkal foglalkozó nem irodalmi szövegével, sőt meglehet, hogy azt sem éri el.

Ily módon itt jelenik meg szélsőségesen kinagyítva a műbefogadó paradoxona. A műbefogadó éppen a csatornakapacitását növelő sajátos többletlehetőségekért fordul egy elbeszélés, regény vagy dráma felé, és éppen e többlet indítja be kapacitáscsökkentő mechanizmusait. Ha az irodalom úgy is tekinthető, mint ami az információkezelés egyoldalúságát, leszűkítettségét kompenzálja, a műbefogadó úgy tekinthető, mint aki a felvétel és feldolgozás akadályait kompenzálja egyoldalúsággal, leegyszerűsítéssel. Minél kevésbé hozzáértő a befogadó, illetve minél eredetibb, újabb, több meglepetést tartogató a mű, annál erősebben. Amennyiben a modern művészet a csatornakapacitás növelését radikálisan végzi, annyiban a befogadói redukció is megnő.

Mindebből következik, hogy az irodalompótló-kommersz mű sikere a kevésbé hozzáértő befogadók körében jórészt azzal magyarázható, hogy miközben a művészet illúzióját kínálja számukra, a felvétel és feldolgozás jelzett akadályait kompenzáló egyoldalúság-leegyszerűsítés (elszegényítés) magának a műnek a lényege. Például Berkesi András: *Húszévesek* című regényének legfőbb stiláris jellemzője a bevésést szolgáló ismétlődő elemek bősége, a redundancia. Ez teszi az üzeneteket „egyértelműen referenciális mondatokká, amelyekben mindig abszolút egyértelmű megfeleltetést tudunk létrehozni jelölő és jelölt között. Sose téveszthetjük el a sulykoló elemeknek köszönhetően a jelölt tartalmat, a jelölők struktúrája sosem köti le figyelmünket, sosem kell többértelműséget feltételeznünk benne. Berkesi nem ír le költői üzenetet".[6] A mi gondolatmenetünkbe illesztve: az álirodalmi mű alkotója már előre maga „szereli be" a befogadói redukciót a szerkezetbe. Pontosabban: ahhoz hasonló redukciót végez el, amilyent a műalkotásnak az a befogadója hajt végre, akinek információfeldolgozása gyakorlatilag egybeesik az emberi sorsokkal foglalkozó nem irodalmi (nem költői) szövegével.

Ha a szöveg pusztán valaminek a leírása, magától értetődő, hogy a szavakat vagy a mondatokat egymásután, sorban, horizontálisan fogjuk fel. Ha a szöveg tudományos (ismeretközlő) érvelő próza, abban mindig van valami fölérendelt elem, középpont vagy alapul szolgáló üzenet. Annak érdekében, hogy a szerző alátámassza (megmagyarázza, illusztrálja) a fő témát, tényeket, érveket, példákat kell bemutatnia. A jelentés megragadása azt követeli, hogy az olvasó a vertikálisan szervezett szöveg szintjeit meg tudja különböztetni.

Egyetemi hallgatók vizsgálata szerint egy részüknek a tananyagot alkotó érvelő próza megtanulása egy szöveg, amit egyszerűen csak memorizálni kell. Más részüknek a tanulás annak az üzenetnek a kitalálása, amit a szerző mondani akart. E mélységi megközelítéssel szemben az előbbiek a szöveget „simának" látják. A különböző szinteket anélkül veszik szemügyre, hogy az anyagnak a logikájára tekintettel lennének. Elvet és példát ugyanazon a

szinten fognak fel. Ahelyett, hogy észlelnék az elv—példa közötti fölé-alárendelési viszonyt, csak sorrendi viszonyt látnak közöttük. Ez a horizontalizáció.[20]

A vertikális-mélységi szerveződés a tudományos (ismeretközlő) érvelő próza és az irodalmi szöveg között alapvető rokonvonás. Csakhogy az érvelő próza szigorú logikai szerkezetének megfelelően a vertikális dimenzión pontosan körülhatárolt fölé-alárendeltségi viszonyok rendeződnek, az irodalmi szöveg kölcsönviszonyai többrétűbbek és nehezebben megragadhatók. Így az irodalmi mű befogadása során észlelhető redukció (illetve annak megelőlegezése az álirodalomban) úgy is szemlélhető, mint a szöveg egyfajta kisimításának a tendenciája. Azaz a horizontalizáció a befogadó korlátozott csatornakapacitásának szükségszerű folyománya. Kérdés, hogy ugyanazon befogadónál milyen viszony van az érvelő próza horizontalizációjának adott foka és az irodalmi szöveg redukciójának adott foka között? Nyilván túl egyszerű volna közvetlen megfelelést feltételezni, de az sem valószínű, hogy minden esetben függetlenek lennének egymástól.

Neisser[22] a megismerésnek két szintjét írja le. Az első a figyelem-előtti szakasz, amit párhuzamos információfeldolgozás jellemez. Az egyidejűleg érkező információkat átmenetileg tároljuk, hogy további elemzés céljából hozzájuk férkőzhessünk. Ez a tevékenység eredendően „pazarló". A második szakasz a figyelem fókuszálása. A párhuzamosság megszűnik, adott pillanatban csak egy tárgyat tudunk figyelni. Eközben a beérkező információ, a múltbeli tapasztalatok, preferenciák és várakozások alapján konstruktív folyamat megy végbe.

Az értelmi tevékenység két különböző formáját a pszichológia már rég felismerte: a képek, gondolatok jöhetnek maguktól is, nemcsak szándékos, célra irányuló gondolkodás eredményeként. Ennek a kettősségnek a megfogalmazásai: intuitív-racionális, kreatív-kikényszerített, prelogikus-logikus, autisztikus-realisztikus, elsődleges-másodlagos folyamat. Bizonyos fajta emlékezés és gondolkodás gazdag, kaotikus és nem hatékony; általában nem akaratlagosan történik, csak úgy megesik az emberrel. A másik fajta értelmi tevékenység pedig megfontolt, eredményes és nyilvánvalóan célra irányított, rendszerint önkontroll alatt áll.

Ez a kétfajta lelki szerveződés emlékeztet a párhuzamos és a szekvenciális feldolgozás közötti különbségre. A szekvenciális program adott idő alatt csak egy dolgot állít elő. Akárcsak a racionális és logikus gondolkodás, azt sugallja, hogy minden kép, gondolat vagy cselekedet a megelőzőhöz viszonylik. A párhuzamos program viszont sok tevékenységet egyidejűleg hajt végre vagy legalább egymástól függetlenül. Kombinált eredménye hasznos lehet, de korántsem feltétlenül.

Az irodalmi mű befogadása annyiban különös helyzet, hogy maga a tárgy, az ingerminta teljes egészében egy másik ember konstruktív folyamatainak eredménye. Valóban konstrukció a javából, amely rendkívül összetett és többértelmű. Ennek következménye a befogadó figyelem-előtti tevékenységét jellemző pazarlás és egyúttal a túlságosan szabadjára eresztett konstruálás, vagyis a számottevő torzítás. Erre gondolva, alapkérdésünket meg kellene fordítanunk. Magyarázatra az szorulna, mi teszi lehetővé, hogy a befogadásról — akármilyenről is — egyáltalán beszélhetünk.

Éppen mert konstrukció az irodalmi mű, határokat is szab elménknek, irányítja szándékos gondolkodásunkat. Kijelöli azt a „fő szekvenciát"; amelyen

értelmi tevékenységünk lépésről lépésre halad. A gondolkodás rendszerint így történik; a fő szekvencia megfelel a szokásos tudatműködésnek.[23] Amikor azonban e szekvencia többé-kevésbé elkülönül a mozgásos tevékenységtől, egyidejűleg logikailag oda nem illő, vágyvezérelte folyamatok is fellépnek. Az egyik szekvencia valami látott (vagy emlékezetben felidézett) mintát elemez, a másik pedig ennek bizonyos vonásait személyes szükségletek érzelmi jelentésével ruházza fel — alkalmasint módosítva a fő szekvencia irányát.

Az irodalmi mű bőven él e kettősséggel, a befogadó fő szekvenciáját megszüntetve-megőrző hatásokkal. Amennyiben az információfeldolgozó folyamatok elkülönülnek a mozgásos tevékenységtől, Sherrington kifejezésével: a tölcsér nem a cselekvés, nem a nyílt viselkedés felé fordul, annyiban a fő szekvenciát keresztező, elterelő mozzanatoknak kedveznek. Amennyiben viszont az információ-feldolgozó, kivált a képzeleti folyamat részeként a Vigotszkij által emlegetett meg nem valósított magatartásformák is életre kelnek, annyiban a mozgásos tevékenységgel való áttételes kapcsolat révén a fő szekvenciát világíthatják meg mélyebben.

A konkrét szavak, mondatok, szövegegységek határozottan, az absztraktak viszonylag kevéssé hívják elő a tárgyak és események képzetét. Konkrét nyelv esetén — állapította meg reakcióidő-mérésekkel Paivio[24] — a képzet mint asszociatív reakció igen gyorsan fellép, egyúttal a képzet és a megértés szorosan egymáshoz tartozó, párhuzamos folyamatok.

A konkrét—absztrakt ellentétpár természetesen nem cserélhető fel az irodalom-tudomány párossal. Annak ellenére, hogy az irodalom nyelve közelebb áll a konkrét nyelvhez, mint a tudományé, még egyazon mű szavainak, mondatainak, szövegegységeinek a konkrétsági foka is igen változatos. Ha a tudományos mű befogadásához (különösen a matematikában megtestesülő ideáléhoz) képest az irodalmi mű befogadójának párhuzamos folyamatai feltűnőek is, nem csökkentik a mű mint szimbolikus verbális rendszer által előírt szekvenciális feldolgozás jelentőségét. Egyszersmind a különféle konkrétsági szintek közötti kölcsönhatások bonyolultsága, illetve a nyelv magasfokú szervezettsége folytán az irodalmi műbefogadó párhuzamos folyamatai erejének és gazdagságának messze felül kell múlniuk a hétköznapi nyelv megértésével járó hasonló folyamatokét.

Mindebből mégsem következik magától értetődően — mint sokan gondolták és ma is gondolják —, hogy a mű által kiváltott képzetek, elképzelések a „belső képek" rendkívüli áramlását hozzák magukkal. Külpére hivatkozva ugyancsak Vigotszkij[32] említi, hogy az olvasók gyakran értik a szereplők helyzetét, magatartását és jellemét, de szemléletes képzetek csak véletlenszerűen ötlenek fel bennük.

Elképzelésen eredetileg nem olyan metaforát értettek, mint a belső kép, hanem cselekvést, a viselkedés aktív formáját, a jelen- vagy távollevő modell utánzását. Ezért a képzelet az „úgy mintha viselkedés" egy fajtájaként, néma szerepjátszásként jellemezhető. Kísérleti helyzetben azok a személyek képesek legsikeresebben élő modellt utánozni és szóbeli leírás nyomán hipotétikus eseményeket eljátszani, akik látási, hallási, tapintási, szaglási, ízlelési emlékképek alapján a legmegbízhatóbban végeznek összehasonlításokat és a legpontosabban válogatnak, akik szóbeli instrukcióra a legkönnyebben tudnak vizuális képzetet kialakítani.[26]

Feltehetően az énbevontsággal, a figyelmi-izgalmi szint emelkedésével egyetemben a befogadó párhuzamos és szekvenciális feldolgozásának kényes arányviszonyától függ, hogy a mű által felkínált hipotétikus helyzet elemei mennyire válnak hihetővé. És ezzel együtt mennyire gazdag a befogadó néma szerepjátszása, mennyire osztozik a hősök sorsában, mennyire helyezkedik bele cselekedeteikbe.

Az ítéletalkotás és a döntési folyamatok sajátosságait vizsgálva Engländer[8] kimutatja, hogy az ember modelljét nem egyszerűen a gondolkodó, hanem a cselekvő számítógépben kell keresni. A műbefogadó viszont nem cselekvő komputer abban az értelemben, hogy információ-feldolgozásának nincs közvetlen cselekvésvezérlő szerepe. De nem is a tiszta megismerés szolgálatában álló digitális berendezés, mivel a mű szüntelenül szimbolikus cselekvések leképezésére és szimbolikus döntésekre hívja ki. Vagyis a cselekvéskényszer nyomása alatt álló géphez képest információfeldolgozása aktuális cél és funkció híján levő, ugyanakkor a tiszta megismerést végző géphez képest a cselekvésesség vonzásában van.

Az irodalmi mű többrétűségének, komplexitásának ez is velejárója. Ennek az egyazon feladat végrehajtásán, azaz a mindenkori mű befogadásán belüli kettősségnek, pontosabban következményeinek a révén jut az ember olyan információkhoz és dolgozza fel őket úgy, ahogy soha máskor. Nem meglepő, ha ugyanez okozza hol az adatfelvevő és tároló, hol a programszervező és kivitelező részleg elkerülhetetlen működési elégtelenségét, amely súlyosságától függően egészen a feladat különlegességének a felszámolásához vezethet.

Irodalom

[1] *Ashby, R. W.:* Bevezetés a kibernetikába. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972. 213—214., 183.

[2] *Bartlett, F. C.:* Remembering. Cambridge, University Press, 1950. 82—89., 172—175.

[3] *Becher, R. J.:* A lírikus személyisége mint a költészet tárgya. In: Hajnal G. (Szerk.): A líra ma. Budapest, Gondolat, 1968. 232.

[4] *Berlyne, D. E.:* Conflict, arousal and curiosity. Mc Graw Hill, 1960. 18—44.

[5] *Castellet:* Hora del lector. In: Szabó Gy.: Képek és lagúnák. Budapest, Kossuth Kiadó, 1964. 167—183.

[6] *Demszky G.:* Húszévesek. I. = Kultúra és Közösség, 1978. 1/2. sz. 129.

[7] *Eco, U.:* A nyitott mű poétikája. In: Eco, U.: A nyitott mű. Budapest, Gondolat, 1976. 24—58.

[8] *Engländer, T.:* A „cselekvő kompjuter": a Turing elgondolás pszichológiai kérdései. In: Dancs. I. (Szerk.): 75 éves a MTA Pszichológiai Intézete. 1977. nov. 21—24-i tudományos ülésszak előadásai. Budapest, MTA Pszichológiai Intézete, 1978. 161—167.

[9] Fischhoff, B.: Attribution theory and judgment under uncertainty. In: Harvey, J.— Ickes, W. J. — Kidd, R. F. (Eds.): New directions in attribution research. I. New Jersey, Hillsdale, 1976. 421—452.

[10] *Halász L.:* A műbefogadó paradoxona. In: Dancs I. (Szerk.): 75 éves a MTA Pszichológiai Intézete. 1977. nov. 21—24-i tudományos ülésszak előadásai. Budapest, MTA Pszichológiai Intézete, 1978. 198—204.

[11] *Halász L.:* Reader's information processing of a literary work. Paper presented at the XIXth International Congress of Applied Psychology. Munich, 1978.

[12] *Halász L.:* Vizsgálatok az irodalmi mű megítélésének pszichológiai közvetítéséről. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979. (sajtó alatt)

[13] *Hartman, N.:* Esztétika. Budapest, Magyar Helikon, 1977. 281—287.

[14] *Hegel, F.:* Esztétikai előadások. III. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1956. 249.

[15] Conversation with *Fritz Heider.* In: Harvey, J. — Ickes, W. J. — Kidd, R. F.: op. cit. 3—18.

[16] *Ingarden, R.:* Az irodalmi műalkotás. Budapest, Gondolat, 1977. 39—42., 339.

[17] *Jakobszon, R.:* Nyelvészet és poétika. In: Jakobszon, R.: Hang-jel-vers. Budapest, Gondolat, 1969. 221.

[18] *Kahneman, D.:* Attention and effort. New York, Prentice Hall, Englewood Cliffs, 1973. 121., 201.

[19] *Marcus, S.:* Az emberi nyelv két pólusa. In: Marcus, S.: A nyelvi szépség matematikája. Budapest, Gondolat, 1977. 191—232.

[20] *Marton, F. — Saljő, R.:* Level of difficulty viewed as a relationship between the reader and the text. Paper presentzed at the XIXth International Congress of Applied Psychology. Munich, 1978.

[21] *Moles, A. A.:* Információelmélet és esztétikai élmény. Budapest, Gondolat, 1973. 204.

[22] *Neisser, U.:* Cognitive psychology. New York, Appleton Century Crofts, 1967. 279—305.

[23] *Neisser, U.:* The multiplicity of thought. British J. Psychology, 1963. 1—14.

[24] *Paivio, A.:* Imagery and language. In: Segal, S. J. (Ed.), Imagery. Academic Pr. New York—London, 1971. 7—32.

[25] *Richards, I. A.:* A képzelet, In: Hankiss, E. (Szerk.): Strukturalizmus. I. Budapest, Európa, é. n. 82—93.

[26] *Sarbin, Th. R.:* Imagining as muted role-taking: a historical linguistic analysis. In: Sheenan, P. W. (Ed.): The function and nature of imagery. New York, Academic Press, 1972. 333—354.

[27] *Shaver, K. G.:* An introduction to attribution processes. Winthrop, Cambridge, Massachusetts, 1975. 10—15.

[28] *Sherrington, C. S.:* The integrative action of the nervous system. Scribner, 1906.

[29] *Szaljomon, L.:* O fiziologii emocionalno esztéticseszkih processzov. In: Meljah, B. Sz. (Ed.): Szodruzsesztvo i tajni tvorcsesztva. Moszkva, Izd. „Iszkusztvo", 1968. 286—326.

[30] *Szimonov, P. V.:* Az emociók információelmélete és a műalkotások befogadása. In: Halász, L. (Szerk.): Művészetpszichológia. Budapest, Gondolat, 1973. 429—441.

[31] *Treisman, A.:* Az emberi figyelem. In: Foss, B. M. (Szerk.): Új távlatok a pszichológiában. Budapest, Gondolat, 1972. 119—146.

[32] *Vigotszkij, L. Sz.:* Művészetpszichológia. Budapest, Kossuth Kiadó, 1968. 239—264., 345., 399—400., 82.

[33] *Weaver, W.:* Újabb adalékok a matematikai kommunikáció-elmélethez. In: Józsa, P. (Szerk.): Társadalmi kommunikáció. Budapest, Tankönyvkiadó, 1974. 189—212.

Lőrincz Judit

EGY JÓZSEF ATTILA-VERS FOGADTATÁSÁRÓL

A köznapi üzenet gyorsan felfogható, áttetsző. A művészeti üzenet homályos, a képzelet szüntelenül mozgásban van a valóságra utaló jelentés és a megformáltság által létrehozott sajátos költői nyelv önmagára utaló jelentése között. Tanulni kell tehát egy művészeti közlés befogadását? Minden bizonnyal a megértés azt jelenti, hogy át tudjuk tekinteni a formai és tartalmi elemek összefüggését.

Két — jellegében eltérő — ifjúsági klub tagsága körében vizsgáltam egy vers hatását, valamint két amatőr színjátszó csoportban.

József Attila egy korai versét, a *Szép nyári este van* címűt választottam a hatásvizsgálatra. Indokolnom kell, hogy miért ez az üzenet került kiválasztásra. Szempontjaim a következők voltak:

— az üzenet viszonylag rövid legyen, felolvasható, hiszen nem áll módomban hosszú művek olvastatása;

— a probléma, mely az üzenet alapját képezi, vetíthető legyen a mára;

— a rövid üzenet, vers, de ne legyen túl „nehéz";

— a magas művészi megformáltság nem riasztó, azaz nem eredményez azonnali elutasítást, hiszen a klubtagok többsége feltevésem szerint nem olvas rendszeresen verset.

A kérdőívvel az alapadatokon kívül az olvasási szokásokat, az olvasmányszerkezetet, az olvasás külső és belső motívumait tudakoltam. A feldolgozás során kiderült, hogy az olvasás élményéről, az olvasói beállítódásról nem érdemes ilyen módon érdeklődni. Beszélgetés, mélyinterjú vagy csoportvita többet tud megmutatni. Mégis az olvasói magatartások tipizálása talán differenciálhatja az eddig kialakult képet. A kötetlen „vallomások" elemzése lehetővé tette a költeménnyel kapcsolatos olvasói magatartásformák elkülönítését. Hogy a befogadás aktivitás-e, ennek bizonyítását is megkíséreltem. Az is foglalkoztatott, hogy ezek a kortárscsoportok — klub, amatőr művészeti csoport — segítenek-e tagjaiknak az összefüggések felismerésében. Egyáltalán a kérdőívek, beszélgetések, viták tanúskodnak-e arról, hogy a csoportban folyik „nyilvános okoskodás". Az a feltevésem, hogy a színjátszócsoportokban inkább bukkanhatok ilyen típusú közös élményekre, meggyőződéssé vált, bizonyítható lett. E két klub példája a „nyilvános okoskodás" hiányát jelzi.

József Attila: Szép, nyári este van

Szép, nyári este van.

Vonatok dübörögve érkeznek, indulnak,
gyárak ijedten vonítanak,
kormos tetőket kormoz az este,
rikkancs rikolt ívlámpák alatt,
kocsik szaladgálnak összevissza,
villamosok csengetnek nagy körmenetben.
Transzparensek ordítják, hogy: vak vagy,
mellékuccákba ballagó falak
visszalobogtatják a plakátot,
előtted, mögötted, mindenfele — látod —
plakátarcú emberek rohannak
és — látni — a nagy háztömbök mögött
allelujázva-üvöltve-nyögve-káromkodva
lihegve-hidegen-ravaszul-kapkodva
emberlajtorján másznak magasra
emberek
s a dühödt körutak nyakán
kidagadnak az erek,
hallani, hogy sikoltanak a néma hivatalnokok,
a hazatartó munkások lassú lépéseit,
mintha öreg bölcsek lennének mindannyian,
akiknek már semmi dolguk sincs a földön.
Hallani zsebtolvajok csuklóinak puha forgását
és odábbról csámcsogását egy parasztnak,
aki szomszédja kaszálójából
épp most nyúz le egy jó darabot.
Hallok mindent, aki hallgatok.
Kolduscsontokban nyöszörög a szú,
körülszimatolnak asszonyok,
de én nagyon messziről jöttem,
kiülök szíves küszöböm elé
és hallgatok.

Szép, nyári este van.

Megkísérelem elemezni tehát, hogy az 1924-ben József Attila által kezdeményezett párbeszéd hogyan folytatódik a 70-es évek derekán.

A próba, a „szondázás" a Budapesti Műszaki Egyetem „R" Klubjában történt. Az irodalmi alkotókör tagjait kértem meg arra, hogy kétszeri felolvasás után írják le gondolataikat, próbálják rögzíteni a vers nyomán indukálódott érzelmeiket. A „próbafelvétel" 13 vallomásából mellékelek kettőt.

„Arctalanság, üldözöttség, magány

A CSÖND ELTEMET

Az ember plakátarcú próbababa
az emberek egymást ölik hogy élhessenek.
A munkások: öreg bölcsek, akik mindent tudnak és semmihez semmi közük sincs

A MAGÁNY CSONTIDŐZÁRVÁNYAI

Az emberi kapcsolatok egyedüli formájának egymás letiprása által magasra jutni, a félni a másiktól, a kerülni a másikat. A költő jussa: sivár falak, lélek-taplósító plakátokádék és hideg csont-éjszaka, likacsos csont-holddal, amely lakatként függ a világ felett. A költő hallgat. A költő maga a CSÖND. Neki sincs dolga ebben a világban. Az ember, aki valaha hitt a világban (hogy mikor? Talán kisgyermekkorában...) most megdöbbenve érzi, hogy elragadja a semmi sodra, hogy kiüresedik, hogy mint a rák, szívére telepedik a béna megalkuvás: a CSÖND. Az időtlen szemlélődés. A vonatok, amelyek megosztják a teret, az időt, a távolságot, az embereket, s tovairamlanak, mint az ember napjai a hűvös homályban. A sivár bérházak falai alatt.

Káosz: szorongás. Tehetetlenség. Vonatok dübörgése: félelem a holnapoktól. *Vak vagy:* nem tudod mi vár rád. Élsz — élet ez? Ez az arctalan egymást gyilkolás? *Ő messziről jött:* ez az élet nem emberi."

„A zaklató káosz — mint világ
— vagy vagyok (ti — én)
— plakátarcú emberek
— a világ — mint emberek
a bölcsek
— ő messziről jött és
élvezi (?) szenvedi —
nézi mint egy idegen
világ — idegen fia
— Az elidegenedő ember.
zaklató, csörömpölő, embert faló, tipró, kaotikus világa, amivel egy hűvös szemlélő szembe köp, hogy észrevegyem magam — (magunk) (mindezt 1924-ben)
(úgy tűnik azonban nem vettem — vettük, vették, észre — magam — magunk maguk).
— Mindenesetre ha egy kicsit idealisztikusan nézné, akkor akár Pilinszky is írhatta volna (lásd Apokrif)
— Ha irodalom órára írnám ezt — beleírnám, hogy 'A világ végítéletszerű gigantikus káoszából a munkásosztály bölcs öntudata, világot és embert formáló ereje kiemelkedik.' — Sajnos azonban ez közhely.
— Ha egy verset átélünk, megérezzük, megértjük (egyik szó sem jó) megéljük azt, amit egy költő mondani akar. Ezt, ha el lehetne egyszerűbben mondani, mint a vers — akkor nyilván nem írták volna meg versbe."

Az *Arctalanság, üldözöttség, magány kezdetű* üzenetről írott üzenet felér egy költői újraalkotással. Imaginárius interakció zajlott a sorok írója és József Attila között. Az oszcilláló érzelmek, az indulati feszültségek és a szabad asszociációk sora nyomon követhető. Ha ezt most átkódolnám, akkor művészi nyelvet kellene nem művészi nyelvre tennem, s maradna lefordíthatatlan rész is. Bizonyos, hogy ez az üzenetről szóló üzenet olyan információs többlettel bír, mely csak a művészeti üzenetek sajátja.

Azt gondolom, hogy az 1924-ben írott üzenet potenciális vagy látens jelentéseit gondolta tovább a 20 éves egyetemista, nagyon rövid reakcióidő alatt.

Azon is érdemes elgondolkodni, hogy József Attila versének hallgatása esetleg alkalom volt egy eddig elfojtott vagy ki nem mondott, fel nem ismert érzés, gondolat kifejezésére. A vallomás kombinatív készségről, fantáziáról, formafelismerő és restruktúráló készségről tanúskodik.

József Attila verse annyira volt nyitott alakzat, amennyire „bezárulhatott" az újraalkotás vagy a hozzákapcsolódó önkifejező mozzanat által.

A „megélés" struktúrája sűrű, áttételes és halmazszerű. A potenciális vagy látens jelentés továbbgondolásáról van szó, komplementer érintkezésről. Pszichikai és művészi struktúrák találkozásáról, tehát nem megfelelésről, hanem kiegészítésről lehet beszélnünk. A képzelet aktívvá válik, tolmácsolóan lép fel.

A másik vallomás szintén műszaki egyetemista gondolatait tartalmazza. Az üzenet címzett felé irányuló konatív funkciója talált a legtisztább vételre. A versben csak 2 ige található egyes szám második személyben:

„Transzparensek ordítják, hogy vak *vagy* . . .
Előtted, mögötted, mindenfele — *látod* —

Mégis a figyelmeztető szándékra az olvasó erőteljesen reagált:

„hogy észrevegyem magam — magunk
nem vettem, vettük, vették észre
magam — magunk — maguk."

Ezt a morális reakciót nem pusztán az igealakok és az „előtted", „mögötted" versből kiszóló, kirívó megszólításjellege váltotta ki a befogadóból.

A műegyetemisták „R" Klubjában kapott értékes reflexiók biztatták arra, hogy az ott alkalmazott módszert tegyem a vizsgálat módszerévé a többi közegben is. A versre vonatkozóan nem szerkesztettem kérdéseket, feladatokat, pusztán azt kértem, hogy a kérdőív kitöltése után, a kétszer felolvasott vers nyomán keletkezett benyomásaikról, gondolataikról és érzelmeikről írjanak.

A műegyetemi tapasztalatok vezettek rá arra is, hogy az üzenet feladóját és megírásának dátumát közöljem. Az igaz, hogy datálni és lokalizálni lehet egy szöveget a szerző ismerete nélkül is; az írásmód, a téma, a metaforák, a nyelvhasználat mind árulkodó jel. Mivel baráti légkört igyekeztem teremteni, azzal a kéréssel álltak elő a műegyetemisták, hogy a szerzőt és a mű keletkezési idejét mondjam meg, mert kiszolgáltatottá teszi őket az, hogy nem tudják koordinátáik közé helyezni a hallottakat. Azt gondoltam, hogy a kiszolgáltatottság az őszinteség rovására mehet, s engedtem kérésüknek. Utólag kiderült, hogy ez helyes volt, mert kevésbé olvasó rétegben ez még nagyobb problémát jelent, hiszen mindenképpen mesterséges szituáció az, amelyben a hatásvizsgálat történik.

A kommunikációs szituációról részletesebben:

Vizuális forma orális „fogyasztásáról" volt szó a hatásvizsgálat esetében. Az írásos közleményt amatőr előadó tolmácsolta, kérésemre nem „művészi", inkább értelmező, tagolt versmondásra került sor. Azt megemlíteném, hogy az a versmondás pusztán annyit sugallt, hogy gondolkodjatok el a hallottakról. Azonban bármennyire visszafogott volt is a tolmácsolás, a kezdősor és a vele ellentétes tartalmú folytatás közötti szünet a feszültség létrejöttét akaratlanul is segítette.

Kétfázisú közlésről lehet beszélni: a versmondó befogadta a művet, ugyanakkor lehetőséget teremtett a műnek arra, hogy újabb élményként realizálód-

jék. Tehát tulajdonképpen két üzenetről kell beszélnünk, az írottról és a tolmácsoltról. Az eredeti kódhoz, a szöveg írásos nyelvi jelrendszeréhez viszonyítva, új közegben realizálódó jelrendszerben jelentkezett az új információ.

A szöveget ezután rendelkezésére bocsátottuk mindazoknak, akik úgy érezték, hogy az újbóli elolvasás pontosíthatja élményüket, illetve zavaróan hatott az eredetileg írásbeli üzenet verbális tolmácsolása. Pontosabban: az írásban rögzített passzív térbeli megjelenésű üzenet a felolvasásban aktív, időbeli, auditív, vizuális, sőt a kettőt még mimikai léttel kiegészítő formává forrósodott.

Azt kértem, hogy aki ismeri a verset, az elemzéshez írja oda — nem mintha az esztétikai élmény az ismétlésekkel kimeríthető lenne, de a többszörözés szemantikai jelentősége ismert, általa kibővül a jelentés. Az összefüggések feltárulása újabb árnyalatok felismerését teszik lehetővé. A 61 vizsgált befogadó közül ketten jelölték, hogy olvasták már a verset.

A HATÁSVIZSGÁLAT SZÍNTEREI

A *Bartók Pinceklub* területi jelleggel működő általános ifjúsági klub. Tagsága főként a környék ipari tanulóiból, illetve 8 általánost végzett segéd- és betanított munkásokból, valamint szakmunkásokból állt. Többségük a Móricz Zsigmond körtér környékén lakott a kutatás időpontjában. A hasonló korúak társaságát keresték, klubbajárásuk fő motivációja a kapcsolatkeresés, kapcsolatteremtés. A klubban ez időben is működött büfé, itt olcsón lehetett zsíros kenyeret és sört kapni. Sokuk számára nem is jelentett mást a klub, mint „olcsó szórakozóhelyet". Főként igényeik vagy vélt igényeik kiszolgálása történt meg a könnyebb fajsúlyú programokkal, s a játékoknak jutott nagy szerep. Hogy a hatásvizsgálatból adódó szituáció ne legyen bénító és mesterkélt, s mi se legyünk idegenek, többször lelátogattunk a klubba, bekapcsolódtunk a beszélgetésekbe. Egy ízben feltettük Sebőék József Attila lemezét, s néhány versről beszélgettünk, természetesen csak a „vállalkozó szelleműek" tartottak velünk, a tagság egy része folytatta a játékot a másik teremben.

Az *Amfóra Klub* tagsága a VII. kerületi fiatalokból tevődik össze. A vizsgálat időpontjában középiskolások és érettségi után szakmát tanult fiatalok látogatták. A jóízű középiskolás együttlétek emlékei hozták ide őket újra és újra. Többségük valamilyen funkciót viselt vagy visel a KISZ-ben, néhányan rá is írták a kérdőívre, hogy az Amfóra Klub a kerületi KISZ-vezetők klubja.

Hangulatosan berendezett több helyiségből álló pinceklub. A közös élmények keresése, a közös problémák megbeszélése, a mozgalmi élettel kapcsolatos sikerek, kudarcok megvitatása volt a klubbajárás indítéka. A vizsgálat időpontjában egy negyedik gimnazista lány vezette a klubot, aki az ELTE Bölcsészkarára jelentkezett magyar—angol szakra. Az ő aspirációs szintjét jelezte, hogy többször iktatott a klub programjába irodalommal, olvasással kapcsolatos foglalkozást.

Egy alkalommal az európai balladakincs volt „terítéken", a foglalkozást ő maga vezette. Ügyesen fejtette fel a különböző népek balladáinak közös motívumait. A hatásvizsgálatot is támogatta, hiszen ez beleillett érdeklődési körébe, a klub megszokott légkörében nem is tűnt nagyon idegennek.

A *Csili Soós Imre Színpada* (jelenleg a régebbi csoport magja és az új tagok alkotják a KISZ Központi Művészegyüttes színjátszóit) a hatásvizsgálat idején Pesterzsébeten működött a Vasas Művelődési Központban. Nagy hagyományokkal rendelkező csoport, kialakult stabil csoportmaggal, akik 5—6 éve együtt dolgoznak. Sok munkásfiatal van közöttük.

Évről évre új tagok csapódnak a csoporthoz. A drámaelemzés, a verselemzés nem idegen tőlük. Színművek, novella- és regényadaptációk, verses összeállítások egyaránt szerepelnek műsoraikon. A véleménynyilvánítás megszokott körükben, legfeljebb az írásban történő kifejezés nem a szokásos mód.

Az *Együttes Színház* a vizsgálat időpontjában a Marczibányi téri Ifjúsági Házban működött, jelenleg a Budapesti Műszaki Egyetem csoportja. A tagok egy része nem régen érettségizett, más része műszaki egyetemista, s két-három 30 éves is van közöttük, akik egyrészt színjátszóként vesznek részt a csoport munkájában, másrészt animátorként működnek közre a kollektív alkotásokban. A színjátszás önkifejezésük egy eszközét jelenti. Verses műsoruk nem volt, verselemzéssel is ritkán foglalkoznak. Saját életproblémáik megvitatása, baráti megbeszélése, a társadalmi problémákról folytatott eszmecsere viszont annál gyakrabban szerepelt programjukon. A bemutatott alkotások egy része is innen merítette nyersanyagát.

Szükséges bizonyos disztinkciót tennem a klubba járó, „klubos életformát" kialakító és az amatőr színjátszást aktívan művelők tábora között. Az utóbbi esetben egy kialakultabb érdeklődési körről beszélhetünk, ráadásul a tevékenységgel együtt jár bizonyos mértékű olvasás, versolvasás és tolmácsolás. Közös munka, közös játék és közös alkotás részeseiről van tehát itt szó.

A két klubban és két amatőrcsoportban összesen 61-en töltötték ki kérdőívet, 40 fiú és 21 lány.

Életkori megoszlás

	16—18 év	18—24 év	25—35 év
Fiúk	9	25	6
Lányok	5	12	4
Összesen	14	37	10

Iskolai végzettségüket tekintve

	8 ált.	8. ált. + szakmai képzés	jelenleg középiskolás	érettségizett	jelenleg egyetemista	diplomás
Fiúk	3	13	10	11	2	1
Lányok	—	—	8	8	2	3
Összesen	3	13	18	19	4	4

Foglalkozási megoszlás

	Segédm betan. munkás	Szakmunkás	Szakmunk. tan.	Középisk.	Főisk. egy-i hallg.	adm. üi.	népműv. ea.	mérnök	hivatásos katona
Fiúk	5	15	4	9	3	1	2	—	1
Lányok	—	—	—	8	—	9	3	1	—
Összesen	5	15	4	17	3	10	5	1	1

A hatásvizsgálatban részt vett 61 emberből

könyvtári tag: 33;
nem könyvtári tag: 28;
rendszeresen olvasónak minősíti magát: 45;
ritkán olvasónak tartja magát: 16

E néhány alapadat kiderítése nélkülözhetetlennek látszott, hiszen például a munkamegosztásban elfoglalt hely nem egyszerűen a konkrét foglalkozások révén hat, de társadalmi viszonyok hordozója. Társadalmi feszültségek forrását is jelenti, ugyanis a gazdasági és anyagi körülmények mint alapadottságok, egyben életmód-kondicionálók, meghatározzák a fogyasztási szintet, hatnak az életpálya-esélyekre, az életmódot, kulturális helyzetet is befolyásolják, s ugyanígy a tevékenységszerkezetet, amelyet a szabadidő felhasználásával, a kultúraközvetítőkhöz való viszonnyal s a *társadalmi kommunikációban való részvétel minőségével* lehetne jellemezni. A kommunikációs eszközök használatában a gyakoriság és a szelekciós képesség döntő. Az olvasási intenzitást, az olvasás minőségét, az olvasmányszerkezetet nagymértékben meghatározza például az iskolai végzettség. Egy költői üzenetnek annyiféle megvalósulása van, ahány olvasója. A nyelvi jelekben tárolt emberi tapasztalatokból való részesedés mértéke, aránya attól függ, hogy az egyén hogyan tud bekapcsolódni a kódrendszerbe.

A dekódolási folyamat függ a befogadó lélektani, szociológiai szempontból megragadható felkészültségétől egyfelől, másfelől pedig az üzenetek kontextusbeli és kódbeli sajátosságaitól.

József Attila tudta, hogy a mű akkor létezik tulajdonképpen, ha bekerül a társadalom tudatába, ha benne van a közlési folyamatban, ha befogadják.

„A költő alkot, és ez nem jelent kevesebbet, mint hogy alakítja a világot, az emberi világot, az emberséget azoknak a segítségével, akik a társadalmi munkamegosztás révén mással lévén elfoglalva úgy osztoznak a költő tevékenységében, hogy művét szeretettel veszik magukhoz. Mert a mű nem annyira a művész, mint inkább azok által él, akik szeretik a művészetet s azért szeretik, mert keresik az emberséget."*

Egy költői üzenetnek annyi a megvalósulási módja, ahány az olvasója. Mégis a sokféle individuális élmény között vannak egyezések, közös pontok, az üzenetről szóló üzenetek, tehát a mi esetünkben is kínálnak tipizálási lehetőséget egyezéseik, közös pontjaik alapján.

A BEFOGADÁS TÍPUSAI

Legelőször vegyük a 61 befogadóból azokat, akik nem „osztoznak a költő tevékenységében" — elutasítják, a felbontott üzenetet lényegileg olvasás, illetve meghallgatás nélkül hagyják. A vizsgált 61 fiatal közül *kilencen utasították el az üzenetet, illetve tartózkodtak.* Mindannyian kitöltötték a kérdőívet, ketten — indok nélkül — nem írták le az üzenettel kapcsolatos gondolataikat, heten pedig indokoltak:

„Nem értettem, nem tetszett, fáradt vagyok; elromlott a tollam; a vers nem jelent semmit" stb.

Egy kérdőíven részletes az indoklás:

„József Attila költészetét, munkásságát értékelni nem nagyon tudom... A verset mint műfajt nem szeretem. Egyébként József Attila műveit semmikor sem szerettem".

A tartózkodók, illetve elutasítók kérdőívein az utóbbi fél évben olvasott művek között Berkesi András, Szilvási Lajos, Passuth László regényei, Mikszáth, Jókai művei, Charrière Pillangója, Dallos: A nap szerelmese, Végh Antal: Miért beteg a magyar futball? szerepelnek. Egy kérdőíven Hemingway és Déry Tibor neve olvasható. A műfaj szerinti érdeklődést illetően a sci-fi-t, a krimit, a kalandregényt és a történelmi regényt jelölték.

A kilenc megkérdezett közül egy írta, hogy József Attila a kedvenc költője, ezt a versét viszont ennyi idő alatt nem értette meg.

Az elutasítók között 1 rakodómunkás; 5 szakmunkás (autószerelő, betűszedő, esztergályos, festő-mázoló, karosszéria lakatos) és 3 tanuló (gimnazista, ipari tanuló, főiskolás) szerepel.

Három kérdés érintette az olvasást mint élményt: *Mit várs az olvasástól? Mit jelent neked a „nagy élmény" az olvasást illetően? Szerinted mire való az olvasás?* A kérdésekre adott válaszok érdekesek abból a szempontból, hogy minél differenciáltabb a vers értelmezése, annál egyedibbek a kérdésekre adott

* *József Attila:* Irodalom és szocializmus. Budapest, 1967, Kossuth Kiadó. 268. p.

válaszok. Itt, az elutasítók körében viszont közhelyszerű feleletek „jöttek be"; szórakozás, kikapcsolódás, tanulás, időtöltés.

Meg kell jegyezni persze, hogy a kérdésekkel kapcsolatos olvasói magatartás nem vonatkoztatható maradéktalanul a verssel kapcsolatos magatartásra.

Más az olvasás és más a vershallgatás. Verseskötetek olvasása ma nem jellemző a fiatalokra.

A tartózkodók, elutasítók csoportját 5 Bartók-klub tag, 2 Amfóra-tag és 2 Csili Soós Imre Színpad-tag alkotja. A klubokban a vershallgatás egy formája divatos. A Koncz Zsuzsa énekelte versekre, a Sebőék megzenésítette versekre gondolok, valamint a népszerű Cseh Tamás tolmácsolta Beréményi Géza szövegekre. Ezek nagyon különböző vállalkozások, irodalmi és zenei értékük is eltérő. Feltételezésem szerint a hallgatók egy részéhez nem is jut el, hogy verset hallanak megzenésítve. „Fogyasztásuk" módja közelebb állhat a slágerhallgatáshoz, mint az esztétikai értéket képviselő versek olvasásához. Ez persze külön kutatás tárgyát képezhetné, mint ahogy az is, hogy a megzenésített versek hallgatása vajon átvezethet-e a versolvasáshoz, ez a „híd" segít-e átjutni a „túloldalra".

Heten félreértették a verset. A félreértés általában abból adódott, hogy valamely részletkérdést felnagyítottak, félremagyaráztak vagy meghamisítottak. Ez a csoport rendkívül érdekes és heterogén arculatot mutat az olvasmányszerkezet szempontjából. Mit olvasnak? Updike: Kentaur, Bulgakov: Mester és Margarita, O'Neill: Drámák, Traven: Halálhajó, Berkesi: Hűség, László Bencsik: Történelem alulnézetben stb.

Közülük ketten rendelkeznek az általános iskola 8. osztályával, hárman érettségiztek, egy másodikos gimnazista és egy ipari tanuló. Az érettségizettek foglalkozása: propagandista, szervizmunkás és ásatási dolgozó. A 8 általánost végzettek egyike postai segédalkalmazott, a másik hivatásos katona.

Félreértéseiket meg tudják magyarázni, a leírtak nagyobb része szabatos véleménynyilvánítás, persze fogalomzavar is adódik.

A félreértések egy része jelent olyan értelemben félreértést, hogy a résztvevő küzdött a vers megértéséért, de sikertelenül. Példaként idézek egy ilyen vallomást.

„Nem tetszik, hiába érthető, de nem érezni, hogy mindenki számára szól. Sikoltó vagy nyöszörgő hivatalnokok üvöltése vagy valami hasonló. Ha a történelmet nézzük, a hivatalnokok is a felsőbb osztályba tartoznak. Viszont a versben a hivatalnokok is a másik csoportba tartoznak, ez az ellentmondás nem tesz jót, mert az, akiknek szól, tuti, hogy nem így gondolják" — írja a 19 éves postai segédkezelő gyakornok, talán nem is tudva, hogy az a posta is hivatal, ahol dolgozik.

Elképzelhető, hogy a félreértések egy részét a dekoncentráltság, fáradtság, az indiszponált állapot okozhatta. Ha valaki formailag nem tagadja meg a részvételt, az még nem garancia arra, hogy át is adja magát a hatásnak. A „legyünk mihamarabb túl rajta" hozzáállás nem is tükrözheti a küzdést a helyes értelmezésért.

„Ilyen a hétköznap és a vasárnap is. Visszakanyarodva az örök szép természethez, szép nyári este van."

„A felül levők utálata, az egyszerűség sajnálata."

„Akár korai vers, akár nem, „sajnos" ez egy az egyben a régi stílusa..."

A hét közül négyen versszeretőknek tartják magukat, egynek közülük József Attila a „kedvenc" költője. „A lelkembe hatol, belőlem szól" indokol, s ezzel együtt félreértelmezi a verset; azt gondolom, itt a „naiv azonosuló" olvasói típusról van szó.

A *Mit jelent az olvasás?* kérdéscsoportra adott válaszaik változatosak: ismeretszerzést, szórakozást, élményt ad, tanít, informál, kikapcsolódást, élménygyűjtést.

Ebben a csoportban ketten a Bartók Klubból, ketten az Amfórától, hárman a Csili Soós Imre Színpad tagjai közül valók.

Az üzenetről szóló üzenetek harmadik csoportjába *18 tartozik.* A vélemények azt tükrözik, hogy az üzenet nem érintette mélyen a befogadót, *közhelyszerű, tanult sztereotip kifejezésekkel adták vissza az üzenetet.* Nem is beszélhetünk itt valódi hatásról, a belső pszichikai szféra lényegében érintetlen maradt, az iskolában tapasztalt elvárások alapján működött a véleménynyilvánítás, melyekben emocionális hatásnak nyoma sincs. Olyan rácsot, szűrőt helyeztek az üzenetre, amely kellő biztonságérzetet nyújthatott, hiszen a külső, a tanult vélemények hangoztatása nem kockázatos, az eredeti értelmezés igénye valószínűleg fel sem merült. Kockázat- és felelősségnélküli vagy ideiglenesen átélt üzenetfogyasztással állunk szemben. Belekóstoltak az üzenetbe, s a műről való gondolkodásnak csak formális jegyeit tükrözik a vélemények. Magától értetődő, a tulajdon reflexió számára rejtve maradó élménypótlékokról van itt szó, az iskolai „megdolgozás" eredményeiről. Noha négyen már nem is középiskolások (ketten dolgoznak, ketten főiskolai hallgatók), megrekedtek az értelmezés „rossz középiskolás" szintjén. Előre megfogalmazott, nem túlságosan kötelező, alig belsővé vált sztereotip kifejezéshalmazzal állunk szemben. Nem is szándékoztak elhagyni a középiskolás tankönyv mögött bújó személytelenséget, s az üzenettől való távolság biztonságát választották, elkötelezettség nélküli részvételt a kommunikációs folyamatban, noha jelen voltak, nem utasították vissza a közreműködést.

A fogalmak kiválasztásában, az ítéletalkotásban, a mondatszerkesztésben pontatlanság, infantilizmus, „ráhagyatkozás" tapasztalható, az egyrészt valószínűleg a nagy tömegű feldolgozatlan információ következménye, másrészt a középiskolás tankönyvekben a „remekírók rémuralmával", az elemzés hiányával vagy egyoldalúságával és az élmények tudatosításának, „belsővé tételének" hiányával magyarázható.

Az ember „fekete doboz", mely felfogja a bemenő jeleket, információkat szerez, másrészt válaszol az őt ért ingerekre — ez esetben „fekete doboz" marad, ugyanis a válaszok nem valódi folyamatok, valós változások, reakciók megnyilvánulásai.

A 18 válaszadó kifejezéseiből:

„Ténfergő munkanélküliek, nehéz munkásélet, munkanélküliek tengődése, elítéli az adott társadalmat, az osztálykülönbségeket fejezi ki, egész munkásságát átszövi származása, a pórnép életét mutatja be, ostorozza a társadalmat, könyörtelen bírálat, harcos indulat" stb.

Az utóbbi fél évben olvasott írók között szerepel Szabó Magda, Jókai Anna, Soós Zoltán, Sántha Ferenc, Moldova György, V. Hugo, Dumas, Fekete István,

Balzac, Berkesi, Radnóti, I. Shaw, Rejtő Jenő, E. Poe, Maupassant. A vers-műfaj kedvelését kilencen említették.

Közülük 15-en az Amfóra Klub tagjai, 3-an a Bartók Pinceklubban töltik szabadidejük nagy részét.

Külön csoportot képeztek azok nyolcan, akik nagyjából, legalábbis a denotáció szintjén értették vagy megérezték a verset. A denotációt és konnotációt természetesen csak feltételesen, a vizsgálat céljaira választom szét, hiszen szoros kölcsönhatásban vannak az irodalmi üzenetben. *Ennél a 8 fős csoportnál a verbális készség hiánya okozza a vers egysíkú megközelítését, illetve értelmezését.* Tudjuk, hogy a kód „szupraindividuális", létezik az egyéntől függetlenül is. Ezt a kódrendszert az egyénnek meg kell tanulnia. A nyelv kódjeleinek nagy tömegéből a különböző társadalmi csoportok eltérő mennyiséget ismernek, részesítenek előnyben. A most elemzett csoportok üzenetről szóló üzenetei sok konkrét jellegű kifejezést használnak, absztrakciós készségről alig-alig tanúskodnak, redundáns és sztereotip elemekben bővelkednek. A kognitív rendszer különlegességéről az itt található parole-jelenségek nem árulkodnak.

Az alábbi értelmezés tükrözi a típust, írója 19 éves villanyszerelő:

„József Attilának ez a verse a munkások helyzetéről szól. Például: Plakátarcú emberek, tehát olyanok, akiket csak saját sorsuk érdekel és a többi ember élete nem érdekli őket. A vers tájleírással kezdődik és minden átmenet nélkül tér a valóságra. A vers a proletároknak szól. József Attila úgy érzi, inkább marad egyedül, mint ilyen emberekkel. A verset különben nem tudom értékelni kellőképpen. Mert 70% Max vagyok (részeg). Sajnos. — Füles."

Ebben a csoportban 5 szakmunkás található — ketten érettségizettek, egy segédmunkás és egy adminisztratív ügyintéző nyolc általános iskolai végzettséggel.

Olvasmányaikban túlsúlyban útleírások, vadásztörténetek, sporttal foglalkozó könyvek találhatók. Egy közülük József Attilát jelöli kedvenc költőjeként.

Úgy hiszem, ez az a csoport, melynek tagjai potenciálisan jó alanyai a népművelésnek. Műveltségbeli hiányaikról tudnak, valószínűleg ingerszegény környezetükkel magyarázható elsősorban az, hogy élményeiket, gondolataikat nem képesek verbalizálni.

„Csak úgy tudom elemezni, ha megérik bennem.",

A költő „megpróbálja megértetni velem".

„Általában nem szeretek verset elemezni, de ez a vers nagyon tetszett."

„Keveset tudok leírni, kifejezni szavakkal gondolataimból, érzelmeimről."

A költő azt írja a versben, „amit egy pillanat alatt észrevesz az ember. Oly ügyes szavakkal fejezi ki magát."

Hat Bartók-klubos és 2 csilis adja ezt a csoportot.

A tartózkodók és elutasítók kilencen; akik félreértették az üzenetet heten; akik tanult, sztereotip, közhelyszerű kifejezésekkel minősítették, tizennyolcan; akik közel engedték magukhoz az üzenetet, de verbális kifejezőkészségük hiányai, szegényes szókincsük gátolta élményeik visszaadását, nyolcan voltak.

A 61 vizsgált befogadóból tulajdonképpen tizenkilencen kerültek valós kapcsolatba, komplementer érintkezésbe a verssel.

A kommunikációs folyamat e tizenkilenc résztvevőjét is két csoportra osztanám. Az egyik 11 fős csoport egyéni-egyedi látásmódról tett tanúságot és nagy beleérző (empátiás) készségről.

Nyolcan inkább kognitív síkon közelítették, jó meglátásokkal, ítéleteiket viszonylag jól verifikálták, vagy a bennük keletkezett feszültségről meggyőzően írtak. Természetesen nem lehet eltekinteni attól, hogy kétszeri hallás és pár percnyi betekintés után rögzítették a hatást.

Az egyéni megközelítésű, szubjektív hangú üzenetértelmezők között 2 szakmunkás van (műszerész és férfiszabó), 2 gimnazista. Öten érettségiztek (korrektor, operátor, adminisztratív ügyintéző, szervező, könyvesbolti eladó a jelenlegi foglalkozásuk), ketten egyetemre járnak (az egyik ötödéves gépészmérnök hallgató, a másik népművelési előadó, az ELTE népművelés-szakának levelező hallgatója).

Értelmezéseik közös jegye az, hogy a befogadás folyamata az ő esetükben inkább spontán jellegű, míg a következő csoporté inkább módszeresnek mondható. Ez a csoport azt rögzítette hangsúlyosabban, hogy milyen érzései, látomásai kaptak szárnyra, míg a másik csoport az üzenetet inkább vizsgálandó objektumnak tekintette, amely persze gazdag vonatkozási rendszerben áll vele, a befogadóval. Érdekes az egyik kérdőív olyan szempontból is, hogy a lelki folyamatok tükröződnek az írás térbeli elrendezésében. A nyelvi szelekciós folyamatot tanúsítja, hogy a majdnem egyidőben a tudatba tóduló szavakat egymás alá írta a befogadó, ez a kérdőívén több ízben is előfordul, s utólag sem kívánt korrigálni, meghagyta a szinonimák mindegyikét.

A két csoport véleményeiben azért is különbözik, mert ebben a csoportban a spontán megnyilatkozások egyike sem tartalmaz utalást a vers megformáltságára, míg a másik csoportban látensen vagy nyílt utalás formájában szó esik a vers szerkezetéről.

A két csoport közötti különbség érzékeltetéséhez pszichológusra is szükség lett volna. Ideális esetben ilyen hatásvizsgálatot munkaközösség végez, nyelvész, pszichológus, pszicholingvisztikával foglalkozó szakemberek segítségének nagy hiányát éreztem. Miért?

A fonémák, morfémák változatlehetőségei, a generatív szabályok segítségével alakuló nagyobb egységek kötöttek, a változatlehetőségek az emberi hangadószerv és az idegrendszer biológiai adottságainak függvényei. *Buda Béla* valószínűsíti azt, hogy a formális nyelvi szabályszerűségek egy részét a neurofiziológiai mechanizmusok határozzák meg.

Annak a folyamatnak az elemzése, hogy a címzett hogyan veszi fel az üzenetet, hogyan alakul át a nyers érzésből —> érzelemmé —> élménnyé, majd —> emlékképek —> jelképek formájában hogyan raktározódik el, hogyan kerül a tudatba már asszimilált élményként, rendkívül bonyolult.

A két csoport közötti különbség valószínűleg a reakcióidővel is magyarázható. A preracionális, érzelmi színezetű szakasz rögzült vallomásai a spontánabb megnyilatkozások, s az utolsóként elemzett csoport esetében ugyanazon reakcióidő alatt az üzenet már a rendszerezettebb logikai feldolgozás periódusába jutott.

Az is kérdés, hogy az üzenet hogyan dolgozódik fel, a kognitív szféra kon-

szonáns elemévé válik-e, vagy az üzenetnek szinte robbanásszerű változást kell előidéznie az egyénben katartikus erejével.

Visszakanyarodva a 11 fős szubjektív hangú csoporthoz, nézzük meg, hogy olvasmányaik milyen művekből állnak össze? Semprun: Nagy utazás, J. London: Éneklő kutya, Steinbeck: Érik a gyümölcs, Kasey: Száll a kakukk fészkére, Nietzsche: Ecce homo, P. Brook: Üres tér, Csernisevszkij: Mi a teendő? József Attila művei, Balázs Béla: Álmodó ifjúság. A mai magyarok közül: Végh Antal, Kertész Ákos, Moldova György, Fekete Gyula, Örkény István, Konrád György, Nagy László, Módos Péter szerepelnek műveikkel.

Egyéni látásmódjuk bizonyságaként álljon itt néhány idézet:

„Első impresszióm a sok ember között is közösségtelen, kontaktus nélküli állapot leírása."

„Az egyén magánya. Nincs két ember, aki igazán odafigyelne egymásra. Önzés. Figyelmetlenség. Célszerűtlenség. Nem tudni mit akarás. Beszélni velük nehéz. Nem mozdulnak ki a passzivitásból, ami igaz, hogy nem is könnyű dolog."

„Az érzékek számára a világ száz csoda. Minden jelzés szól, akkor is, ha nem figyelek oda. Minden megszólal körülöttem, és mindennek jelentése van. A nyelv finoman árnyal (nézni és látni különbsége).

„Hallok mindent, aki hallgatok"

„A látó és halló ember tisztánlátása mered fenyegetően a vers fölé."

„Most, hogy 3—4 év után ismét olvastam ezt a verset, bizonyos, hogy jegyet váltok és elutazok önmagamhoz. Nekem most ez a legtöbb, amit olvasásakor éreztem."

Ha összevetem az előzőleg vizsgált csoport üzeneteivel, a sokkal gazdagabb jelkincshasználat, a parole-jelenség finoman árnyalt volta, a képszerűség, mind megkülönböztető jegyek.

Az utoljára idézett sorokból József Attila más verseinek ismerete is kiderül, s az, hogy az üzenet és a magatartás közötti kapcsolat eszmei realizálásának szándéka megvan a befogadóban. Ez át is vezet a következő csoport elemzéséhez. Az olvasmányélmények megfogalmazása épp olyan sokrétű, differenciált, mint a következő csoport esetében, ezért együtt fogom azokkal idézni.

Egy Bartók-, négy Amfóra klubtag, 2 csilis és 4 Együttes Színház-tag tartozott ide.

A legutoljára elemzésre kerülő *8 fős csoport üzenetei lényegi meglátásokról, meggyőző értelmezésről, a formai értékekre is utaló jelekről tanúskodnak.*

Az előző csoporttól az eddig említetteken kívül még az is megkülönbözteti ezt a csoportot, hogy itt a vers történelmi-társadalmi kontextusának ismerete evidenciaként szerepel.

József Attila neve és a vers keletkezésének dátuma (1924) biztos eligazodási pontokat jelentettek, az előző négy csoport (elutasítók, félreértők, hátrányos kulturális helyzetűek, közhelyekben gondolkodók) esetében nyilván túlbecsültem a közös evidenciabázist, feltételezhető, hogy az elutasítók éppen ezt szankcionálták.

Ennél a csoportnál az egyezéses, közös pontok kitapinthatók, a társadalmi kontextusba helyezés, a „kívülállás tudat" megnevezése, a vers alapfeszültségét adó szerkezeti elem felfedezése és az intencionális mozzanat reagálása jelentik az egyezéseket, itt kockáztatható meg a mű kollektív tudatban, *kollektív élményként* létezésére történő utalás. Vallomásaikból:

„A címmel azonos első sorról először idilli falusi tájra asszociál a hallgató. Erre csal rá az egész vers, a további sorok kontrasztja... a nyüzsgő, egymásra utalt, egymásból élő vagy egymáson élősködő, az embertelenedés felé szorított emberek képével."

„Az elidegenedés verse, a 'pillanatképet' csak az a kívülálló érti, aki megélte ezeket az estéket."

„A kívülállás, az azonosulni nem tudás és nem akarás verse."

„Az egyetlen megnyugtató állandóságot súgó mondat az első és utolsó sor, de az független a felvázolt emberi szemétdombtól."

„A vers az első pillanatban életképnek tűnik. Az életkép egyes jelenségeinek leírásánál azonban a költő olyan nagyon találó, nagyon érzékletes jelzőket, jelzős szerkezeteket, hasonlatokat használ, (például: emberek — ember-lajtorján jutnak fel a magasba), amelyek által az adott társadalmi valóság komor és egyben kegyetlen képe bontakozik ki.
Egy olyan kép, amely sehogy sem illik bele a nyugodt, nyári este hangulatába. *Ebből az ellentétből valami hallatlan nyugtalan hangulat keletkezik számomra, valami olyan érzés, hogy itt valami nincs rendben a valósággal.*"

A társadalmi munkamegosztásban elfoglalt hely, az iskolai végzettség és életkor tekintetében is ez a leghomogénebb csoport. A 19 éves adminisztrátor, a 21 éves propagandista, a 27 éves ásatási munkás, a 30 éves népművelő érettségizett, a 22 éves kutatási segéderő, a 29 éves kulturális előadó jelenleg levelező hallgatói az ELTE-nek; a 30 és 31 éves népművelő egyetemet végzett. Mind a nyolcan érdeklődnek a színház- és drámairodalom iránt, heten közülük aktív versmondók.

Olvasmányaik hasonló változatosságot mutatnak, mint az előző csoporté, noha itt több a klasszikus szerző. A modern irodalomból: R. Merle, G. Grass, E. Bloch, E. Albee, T. Woolf, Fallacci, Hrabal. A magyar szerzők közül: Déry, Moldova, Sütő András, Lázár Ervin, Sarkadi, Gyurkó, László Bencsik Sándor nevét említik. Homérosz, Csehov, Tolsztoj, Dosztojevszkij, Martin du Gard, Th. Mann művei jelzik a klasszikus alkotások kedvelését.

A magamra ismerés igénye, a korral való haladás, az emberiséghez való közeledés aktusa, a ráismerés, felismerés öröme, az addig tudattalan megfogalmazhatóvá válása, a szókincs gazdagodása, a segítség és erősödés reménye, az olvasásnak mint életfunkciónak felfogása a két utolsó csoportnál jelentkezik csak.

„Mindig az adott problémám megoldásához keresek könyvet."

„Eszköz a világban való eligazodásomhoz."

„Új összefüggésben láttatja életemet."

„Személyiségépítésre való — ezalatt nem beprogramozást értek."

„Azt az ingerültséget köszönhetem neki, mely segít felismerni, hogy mennyi mindent nem ismerek még."

„Együtt és továbbgondolkodást."

„Hogy átélhetek helyzeteket, belegondolhatok sorsokba."

Egyedül az ember képes arra, hogy képzelete segítségével imaginárius interakciók sorába lépjen. A művészet a lehetőségek széles skáláját pergeti le, le-

hetővé teszi az embernek, hogy kiválassza azt a cselekvést, mely a személyiségét leggazdagabban kibontakoztató közösségbe való illeszkedését segíti. Ezek a képzeletben lejátszódó választási és döntési lehetőségek a személyiség fejlődését szolgálják.

A két utoljára elemzett csoport néhány tagjával beszélgettünk a versről, ezt magnóra rögzítettük.

G. Éva és *H. Éva* leírták, hogy számukra mit jelent a vers. Felolvassák, így hangzik:

G. Éva: Itt vagyok és látok mindent. Tudom, hogy plakátlaposra nyomva éltek, s hogy lajtorjának használnak. Tudom, hogy mozogtok, éltek, teszitek, amit kell. Elmentek, visszajöttök, villamoson, körúton laktok. Indulatom van. Most jöttem közétek, látom, amit meg lehet szokni, amibe bele lehet törődni. De szembeállni vele? Minek? Nem vagytok vakok, egyszer mind láttatok.

H. Éva: A kidagadt ütőerű világ vérének mozgása félig szabályosan, félig esetlegesen egymáshoz kapcsolt dolgaitól, embereitől terhes. A részek úgy látszik szenvtelenül, vakon megteszik a maguk útját, mégis minden izzik, vörös, forró, robbanás előtt való. A messziről jött kint maradhat? Meddig ülhet az izzó dolgok előtt?

Tomi: Hogy miről szól ez a vers? Számomra ez a vers egy lényeges dolgot rögzít. Világtükör. Bennem összeáll valami, amit én nem tudok, nem akarok megfogalmazni, de a két Éva meg tudta, sokkal természetesebben. Mert ők végigkövették azt az utat a maguk módján, amit József Attila gondolt végig, azon az ellentmondásos módon, mintha megszületett volna újra a mondanivaló. Persze, ha én most lennék 19—20 éves, akkor én is ezt érezném. Talán... nem biztos. Nekem az tetszett a legjobban, hogy mindkettejük valami mást fogalmazott meg, mégis mindkettő tartalmazta a lényeget.

Ili: Bocsánat! De nekem kérdéses és nem eléggé érthető, amit te mondtál. Elmondanád még egyszer?

Margit: A szabadversenyes kapitalizmus hangulatát adja a vers.

Ili: Igen, hogy érted ezt?

Tomi: Válság, világválság volt... és nyilvánvaló, hogy ez belefogalmazódik.

Jutka: A vers egyébként 1924-ben íródott. Persze előérzetként benne lehet éppen.

Tomi: Válság előtti. József Attila a legellentmondásosabban tükrözi a világot, számomra ez a legegzaktabb: Nyári este, párolog a világ, burjánzik, érik, nem tudom miben, valami ganéjban... és ez a ganéj mégis termel valamit. Mert meg kell trágyázni a kalászt. A természet törvénye az, hogy a kalász kalász legyen, tehát a világ a maga útját járja, de mégis benne van az a szörnyű ellentmondás, hogy az ember vár egy tisztább utat... ez persze leegyszerűsítés... egy gazdagabb utat járhatna.

Ili: Ezt honnan tudod? Hogy érted ezt?

Tomi: Az a kép, amikor azt mondja hogy... hogy is van? hogy; koldus csontokban nyöszörög a szú. Számomra azt jelenti, hogy ahol nincs... nincs mit ennie a szúnak, az a világ mégis halad előre. Marxtól is tudjuk, hogy halad, mert végigjárja a kapitalizmus különböző szakaszait. Csak az emberek zöménél az van, hogy koldus-csontokban nyöszörög a szú...

Ili: Én úgy találom, hogy a szegénységet jobban érzékelteti.

Tomi: De a gazdagság ellenében. Nincs abszolút szegénység, nem a világ szegén.

Ili: Formális a gazdagság?

Tomi: Nem a jó értelemben vett gazdagságot értem... Valahol a tőke van a vers hátterében, pontosabban a világtükör mögött.

Ili: De itt nincs erről szó, szerintem.

Tomi: Dehogynem.

Ili: Tőkéről? Hol van itt szó?

Tomi: Hát van. Végig erről beszél, hogy van a világ. Mozog, él, kolduscsontokban nyöszörög a szú... ezzel az alávágással érzékelteti, hogy ez mennyire relatív gazdagság, hogy nem a világ, az emberek többsége gazdag, hanem a kiváltságosok.

Ili: Ez... ilyen asszociációs dolog, hogy... ez a válságról szólna.

Jutka: Olyasmiről van szó, gondolom Tominál, hogy mindezek jelenségek, amelyeket érzékel a felszín, viszont a képek mögöttisége a tőke meg a válság előérzete.

Tomi: Szabad egyetlen dolgot, hogy befejezzem, egyetlen dolgot... Szép nyári este van, ez az első sora, az utolsó is. Belehelyezkedtem a nyárba. Nekem párolgott a gőz, érett a kalász és a többi. Tehát mit jelent a nyár a természetben. Majd azt mondja: Vonatok dübörögnek ide. Egyszer csak kimozdultam. És mozdul tovább, ha tovább nézzük a sorokat. A gépvilág. Nekem ebben a pillanatban a kapitalizmus.

Jutka: Mi az, hogy gyárak *ijedten* vonítanak, kocsik szaladgálnak *össze-vissza*, rikkancs *rikolt*, a transzparensek *ordítanak*?

Tomi: Úgy érted, hogy robbantja a nyugalmat? Ezt az érő természetet? Ha úgy nézem, a vonatok érkeznek, ez is természet, az ember által teremtett világ. Erjedésben van, és ez robbantja a nyugalmas nyarat.

Ili: Pontosan ez az, ezt nem tudtam én megfogalmazni, és nem is tudom, még most sem. Az emberek utaznak a vonaton, ők vezetik a villamost, ők utaznak rajta, de a gépek, a tárgyak zaja elnyomja tulajdonképpen az ember hangját.

Tomi: Nekem ezt a vers sokkal közvetlenebbül arról szól, ami az igazság. Lehet, belegondolom, például a „Munkásokat" „A tátott tőke sárga száját". Plakátvers, programvers.

Ili: Ha nem tudnám, hogy ezt a verset József Attila írta, aki proletárköltő, nem biztos, hogy ez lenne a következtetés...

Margit: Nagyon örülök annak, amit Tomi mond, mert tudniillik szerintem is ez ennek a versnek a lényege... Megjelenik a természet törvényeinek engedő nyugodt nyári este, és ebbe a nyári estébe helyezkedik a társadalmi valóságnak annyira összetetten és érzékletesen megrajzolt képe, egy olyan kép, ami ezzel a nyári estével teljes egészében ellentétben van. Ebből valami olyan feszültség, olyan nyugtalanság származik, hogy az embernek önkéntelenül az az érzése, hogy ezzel a valósággal valami baj van. Ez a valóság rosszul van, ennek a valóságnak más formának kellene lenni, mert ez nem illik bele a természet törvényei szerint élő nyári estébe. És azt tartom fantasztikusan jónak, hogy egyetlen jelző, hasonlat által kibontakozik a társadalmi problémáknak teljes kötege. A ... nem tudom hogy is van... például emberlajtorján jutnak magasba... ez az egyetlen mondat, vagy amit a hazatérő lassúléptű munkásokról mond, vagy a zsebtolvajok csuklóinak puha forgása. De ez már más világ... Ebből lassan összetevődik, ami 20-as, 30-as évek Magyarországa lehetett. A gazdagok is jelen vannak, akkor is, ha ez közvetlenül nem jelenik meg a versben.

Tomi: Az a feszültség, ami a versben van, az a parasztban is benne van, mikor ludja, hogy érett a kalász, akkor óriási feszültségben van... Tudniillik: minden pillanatban leeshet az eső, nem tud aratni, tőle független, bizonyos értelemben tőle független dolgoktól függ az, hogy éhezni vagy enni fog. Feszültség, érettség, kipattanás. A versben is valami érik, csak éppen az ember ellenében.

Ili: És mivel magyarázzátok azt, hogy „körülszimatolnak asszonyok, de én nagyon messziről jöttem, kiülök szivesen küszöböm elé és hallgatok". Számomra ez a legnagyobb probléma a versben.

Jutka: Nekem ez összefügg Babits: Jónás könyvével... A próféta, mindenkinek idegen, szimatolják, majd odábbállnak, nem tudnak vele mit kezdeni. A „másságot" jelenti.

Ili: Önmagában ez a kép igen, de hogy tudnád beleilleszteni az egészbe?

Tomi: Itt tudniillik József Attila is jelen van. Ideteszi magát, ahogy a „Megfáradt ember" című verse végére... „homlokomra kiülnek a csillagok". Érzi ezt a világot, és egyik pillanatról a másikra átváltozik olyanná, akinek homlokára kiülnek a csillagok. A világot látja, a világ ő, pontosabban összeolvad vele.

Ili: Nem, ez mást jelent... Megjelöltséget, abban a versben is, ebben is.

Tomi: A megjelöltség egyfajta módon a vallásban jelenik meg, de itt nem így van. A világot akarja látni, a gondolkodásában eljutott... egy olyan határig, hogy objektivitásra törekszik.

Ili: Nekem azt jelenti ez a sor, hogy lát valamit, amibe vagy nem tud, vagy nem akar beavatkozni... Ezt nem tudom eldönteni.

Jutka: Szerintem is József Attila jelen van ebben a versben, szinte személyesen, lát valamit, amit ért is pontosan, amit megítél, de nem azonosul vele.

Tomi: Ez bizonyos értelemben rokon azzal, amit én gondolok. Bejártam a világot, tehát rajtam van, a vállamon, fölveszem a világot, azt mondja Radnóti: „Csodálkozol barátnőm, mért vagyok sovány, világ gondja rajtam, világ gondja fáj". Azt mondja József Attila: Jártam egy nagyot, sokat, az előéletemet, és kiültem, és szaglásznak, mint idegent. Azt mondja Gorkij: Ott van egy világ, bejön egy idegen, aki mást hoz magával. Gondoljunk Lukára az „Éjjeli menedékhely"-ben. Más levegőt hoz. Mindenkinek furcsa.

Ili: Amit te az előbb elmondtál, szerintem ellenkezik a vers hangulatával. Abban igazad lehet, hogy itt egy érési folyamat van, ami rövidesen eljut a pattanásig, feszült állapotig, a szétbomlásig és a tökéletes befejezési fázisig. Aztán valami más kezdődik.

G. Éva: A messziről jöttség... nekem is azt jelenti: fantasztikus dolog, de ha valaki így átlátja a világot, az megteheti, hogy kiül eléje. Ha valóban át tudja látni... Bennem valami olyan volt, hogy ez olyan ember, aki... olyan, aki mostanáig ért fel addig, hogy valamit, hogy véleményt mondjon. Ez az első, hogy véleményt mondjon ahhoz, hogy esetleg lépni tudjon. Van egy bizonyos életkor, amikor az ember észreveszi a világot. És nekem ez a vers az... Észreveszem a világot, és majd lépek, de előbb észre kell vennem.

Ili: De az is benne van, hogy nagyon közéjük tartozónak érzem és szeretném magam érezni, és mégis van valami távolság...

H. Éva: Hát olyan szomorú az egész vers, szerintem főleg az, ahogy a végén leírja, hogy „szép nyári este van", ilyen fájdalmas egyszerűen...

Jutka: ...hogy közéjük tartozónak érzi magát, nekem is eszembe jutott. Abból, hogy minden, amit távolra helyez, mégis közeli. Egyetlen állítmánya sincs jószerivel,

ami nyugodt, statikus lenne. Lüktetően forró és expresszív az egész. Félti őket, elkapná őket az autó elől, nem tudom másként megfogalmazni... Félti őket a vakságukért, tehetetlenségükért.

Ili: Nem tudom, nekem csak azt jelenti ez a pár sor, hogy ő kilép ebbe a nyári estébe, hogy lássa, amiben ő is benne él, Minden ember csak akkor tudná értékelni ezt a képet, ha kilépne belőle, de ő az egyetlen, aki kilépett.

Jutka: Valami olyasmi ez, hogyha benne vagyok egy dologban, akkor nem értem, nem érthetem meg, csak akkor értem meg, amikor már elhagytam. Ez tipikusan az elhagyás mozzanata, az a pillanat, amikor mégcsak annyira léptem ki, hogy őrjöngve aggódom mindenért, de már, de már... pontosan, tisztán látok. Ebben van a kettősség.

G. Éva: Én nem tudom elfogadni, hogy aggódik. Egy szikrát se... Kifejezetten ellenszenvesek neki ezek az emberek. Amikor azt mondja a hazatartó munkásokról, hogy úgy viselkednek, mint akiknek semmi dolguk sincs a földön...

Jutka: Sikoltanak néma hivatalnokok, gyárak ijedten vonítanak, szerintem azt jelenti, hogy aggodalom munkál benne, miközben kívül helyezi magát. Erősek, vésztjelzőek az állításai. A körút nyakán kidagadnak az erek, összeszalad a mentőautó, tűzoltó, a transzparensek ordítanak.

Tomi: Van egy problémám. A kívülálló, tehát aki nem benne élő, az nem aggódik, legfeljebb azért, hogy mit tehet, hogy ez ne így legyen. Ez a vers lemondó. Nem úgy ragadja meg benne a világot, mintha változtatni akarná. Azért mondtam, hogy világtükör. Egy szituáció tükre. Nem tudja, mit tegyen. Később ezt majd jobban tudja. Itt még mint egy radar működik, de még nem mint egy alkotó, alakító ember.

Ili: Tetten éri a világot.

Szamóca: Azt akarom mondani, nincs lényegi ellentmondás köztetek. Világos és izgalmas az egész vers... Ott áll a költő... Abban a pillanatban lesz izgalmas, amikor felfedi magát. Amikor azt mondja, hogy itt vagyok, és tisztázza azt a viszonyt, amivel ebben a világban áll. Itt állok a világgal szemben, látok. Fenyegető nekem ez a vers, előlegez minden későbbi cselekvést. A világot látó és halló ember vagyok, hallgatok, de hallom, mi történik közben. Mindennek jelentése van számomra... Jelzi, hogy megfejtette a jelentéseket. Kristályosan tiszta és megragadható pont ez. Nagyon messziről jöttem, de itt vagyok, és nagyon fontos helyzetben vagyok.

Eddig a magnófelvétel, eddig tartott a beszélgetés. A leírt nagyon eredeti, de első impresszióként kezelendő vallomásokhoz képest két ponton lendült tovább a vita.

Az egyik problémacsoportot a vers alapfeszültsége, a természet törvényei szerinti nyári este és a társadalmi problémák kötegének, az ember által teremtett, a föléje kerekedő második „természet" törvényeinek ellentéte jelentette.

A vita másik csomópontja annak az embernek a magatartása, aki idegen ettől a gépzajoktól terhes, plakátarcú emberekkel benépesedett világtól, aki kiül szíves küszöbe elé és hallgat. Körülszimatolják asszonyok, mint Babits Jónás prófétáját („hozzásimultak, halbűzét szagolták / és mord lelkét merengve szimatolták"). Csakhogy ő nem a cethal gyomrából került elő. Onnan jött, ahol elviselik az életet, de nem tudják, mit kell elviselniük, nem tudják, milyen módon determináltak. A „nem tudják, de teszik" állapottól s azoktól választja le magát, akik tevékenysége kimerül a társadalmi viszonyok újratermelésében. Látleletet vesz a világról, felmutatja, megítéli, felfedi magát.

Egy folyamat hangsúlyos pontja ez, a mindent halló hallgatása, fenyegető, pörös panasz, amely már minden későbbi harcát előlegezi.

Az ember életének több ilyen hangsúlyos pontja van, ezek tudatosítása nélkülözhetetlen. Aktív, alakító mozzanata cselekvéseinknek akkor lehet, ha pontosan tudjuk, mire kell cselekvésünknek irányulnia.

Nem tartom véletlennek, hogy a „magatartásprobléma" kulcsfontosságú a csoport számára. Életmódjukban, tevékenységstruktúrájukban nagy szerephez jutnak az öntevékeny, alkotó mozzanatok — népművelők, versmondók és színjátszók vannak közöttük. Szerepük van abban, hogy az *írott üzenetek társadalomban történő mozgásáról* gondoskodjanak, valamint abban, hogy hogyan válhat a közvetített üzenetekből „hatalom", értékorientációs és személyiségorientációs tényező a társadalom kiscsoportjainak működésében — ez a *társadalmi nyilvánosság* szerkezetét is érintő probléma. Ezek az érintkezési pontok az üzenet és az üzenet értelmezői között csak azokban villannak fel, akiknek fontos, hogy olyan magatartást, olyan szemléletet alakítsanak ki magukban és környezetükben, amely a problémák tudatosítását segíti. Akik életük, hétköznapjaik kérdésévé teszik, hogyan haladhatók meg azok az eldologiasodási tendenciák, melyek az egyén szabadságát a „készen talált dolgok", az árutömeg elemei közti választásra korlátozzák. Azok fogadják be teljesebben József Attila versét, akik próbálnak „Csalás nélkül szétnézni", miközben társadalmi mozgásterük szélesítésének lehetőségeiről gondolkodnak a társadalmi kontrollért folytatandó küzdelemben.

Felhasznált irodalom

Buda Béla: A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei. Budapest, 1974, MRT. TK.

Hankiss Elemér: Az irodalmi kifejezésformák lélektana. Budapest, 1970, Akadémiai Kiadó. (Modern filológiai füzetek 7.)

Józsa Péter: Esztétikai alkotások társadalmi hatása. (Tanulmányok és kutatási beszámolók.) Budapest, 1976, NPI.

József Attila: Irodalom és szocializmus. (Válogatott esztétikai tanulmányok.) Budapest, 1967, Kossuth Kiadó.

Kamarás István: Az irodalmi érték esélye lektürolvasóknál. (Kilenc olvasóportré.) Budapest, 1975, NPI.

Miklós Pál: Olvasás és értelem. Budapest, 1971, Szépirodalmi Kiadó.

Vitányi Iván: Kommunikációelmélet és esztétika. In: Nyelv és kommunikáció I—II. Budapest, 1969, MRT TK.

V. Kulcsár Júlia

KÖNYVTERJESZTÉS A CSEPEL MŰVEKBEN

A FELMÉRÉS ISMERTETÉSE

1975 végén egy több részvizsgálatból álló kutatást készítettünk elő* Budapest egyik legnagyobb gyárában, a Csepel Vas- és Fémművekben. Elsődleges célunk az üzemen belüli művelődési lehetőségek, nevezetesen az üzemi könyvterjesztés és könyvtárügy helyzetének és hatékonyságának tanulmányozása volt. A komplex, statisztikai és kérdőíves módszerrel végzett vizsgálat középpontjában az a felmérés állt, melyet a terjesztői és könyvtári hatékonysági mutatók alapján kiválasztott három — egy jó, egy közepes és egy gyenge könyvforgalmú — gyáregység fizikai dolgozói hozzávetőleg 10 százalékának (összesen 477 fő) személyes megkérdezésével készítettünk.

Ezek az interjúk a könyvközvetítés két rendszerét a használók — a potenciális vásárlók és a könyvtártagok — oldaláról közelítik meg. Ezért a kutatás fontos részeként a könyvterjesztők és a letéti könyvtárosok személyes megkérdezésével közvetlenül is tanulmányoztuk a könyvközvetítés két, üzemen belüli formáját.

A Csepel Művekben folytatott beszélgetések nem reprezentálják az országos állapotokat, de tekintve, hogy egy olyan nagyüzemről van szó, ahol a válaszoló bizományosok potenciális terjesztési körzetéhez több mint 20 ezer dolgozó tartozik, adataink a tendenciák és problémák jelzésszerű feltárására mindenképp alkalmasak.

A terjesztőkhöz intézett kérdőívben igyekeztünk olyan kérdéseket és úgy feltenni, hogy az üzemi terjesztői munka körülményeit, eredményeit és problémáit minél alaposabban megismerhessük. Egy-egy kérdéscsoport tisztázta a terjesztő potenciális és valódi vásárlóinak körét, a törzsvásárlók és a fizikai dolgozók arányát, a bizományos terjesztési gyakorlatát (helyileg hol, hogyan és mikor árusít, hol tartja a könyveket, hogyan bonyolítja a könyvcserét stb.), propagandaanyaggal való ellátottságát, vásárlóinak érdeklődését, a helyi környezet viszonyát terjesztői tevékenységéhez és a feladat ellátásában felmerülő gondjait. Néhány kérdés a terjesztők olvasási és vásárlói szokásainak fontosabb alapadatait tudakolta.

* A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése Piackutató Csoportja és a KMK Olvasáskutatási Osztálya közös vizsgálata

A CSEPEL MŰVEK KÖNYVTERJESZTŐI

Társadalmi, személyi összetétel

A gyár budapesti egységeiben jelenleg 71 terjesztő működik. Néhány, a központi gyárteleptől távolabb, többnyire kis egységekben működő és néhány egészen új bizományostól eltekintve a terjesztői kar túlnyomó többségével készítettünk interjút.

A Csepel Művek terjesztőinek több mint háromnegyede főhivatásában alkalmazotti (irodai és műszaki) munkakört lát el. *A fizikai foglalkozású terjesztők aránya 23,2%.* Ez a megoszlás igen hasonlatos a Művelt Nép bizományosainak 1968-ban végzett országos vizsgálatához, melyben az üzemi terjesztők körében 21,5 százalékos volt a fizikai dolgozók aránya.[1]

A csepeliek majdnem fele általános iskolai és valamivel több mint fele legalább középiskolai végzettséggel rendelkezik (4 fő felsőfokú végzettségű).

Említésre méltó, hogy a tíz év előtti állapothoz képest a Csepel Művekben *nincs olyan terjesztő, aki nem végezte el a 8. osztályt.*

Az iskolázottsági szint általános növekedésének törvényszerű következménye, hogy a fiatalabb terjesztők körében lényegesen magasabb a középfokú végzettségűek aránya. 30 éves korig 11-ből 10 terjesztő végezte el a középiskolát. A bizományosok természetes cseréje (nyugdíjazás) is abba az irányba hat, hogy a jövőben *növekszik a terjesztői kar iskolázottsági színvonala,* de hozzátehetjük, hogy a személycseréknél tudatosan is a magasabb iskolai végzettségűek megnyerésére kell törekedni.

A nők hajlamosabbak a bizományosi munka elvállalására, az említett 1968. évi felmérés is ezt mutatta a nők kétharmados arányával. A csepeliek körében hasonló módon, a terjesztők több mint 60 százaléka nő.

A Csepel Művek terjesztői kara *számottevő „törzsgárdával" rendelkezik* (6 évnél hosszabb ideje terjeszt 32,1%), azonban láthatóan az utóbbi 1—2 évben jelentős arányú csere ment végbe, ugyanis a legfeljebb 2 éve terjesztők aránya több mint kétötöd.

Többségük nem átmeneti tevékenységnek szánja a könyvek terjesztését, szándékaik szerint hosszabb távon szeretnének foglalkozni a könyvekkel és a vásárlókkal. Arra a kérdésre, hogy „jelenlegi elképzeléseik szerint kb. mennyi ideig szándékoznak még ezt a munkát csinálni?" több mint 60 százalékuk ilyenfajta válaszokat adott: még sokáig; nyugdíjig, amíg itt dolgozom stb.

Olvasói érdeklődés, családi könyvtár

Kérdezetteink rendszeresen olvasnak különféle sajtóterméket, több mint háromötödük háromnál is több félét. Könyvolvasási gyakoriságuk is — különösen a már említett országos felmérés eredményeihez képest — megnyugtató képet mutat. 1968-ban a majdnem 700 üzemi könyvbizományos 43,8 százaléka volt rendszeres olvasó, a terjesztők olvasási gyakoriság tekintetében tehát akkoriban alatta voltak vagy épphogy elérték saját rétegük szintjét.

A Csepel Művek-beli terjesztők 68 százaléka rendszeres olvasónak vallja magát. E kétségkívül jóval magasabb rendszeres olvasói arányszámot részben annak tulajdoníthatjuk, hogy *az utóbbi időben végbemenő személycserék* (kis-

részt létszámbővülés) *az iskolázottsági színvonal növekedésének kedveznek, s ez az olvasásnak is jobb pozíciót biztosít.* Ez a folyamat országosan is érvényes és igaz, hisz az elmúlt 10 évben a nyugdíjazott bizományosok helyét azóta kétségtelenül fiatalabbak vették át, azt azonban, hogy országosan milyen mértékű e folyamat és országosan milyen mértékben nőtt a rendszeres olvasók aránya a bizományosok körében — a csepeli felmérésből nincs módunk lemérni.

E pozitív folyamat mellett nem hallgatható el, hogy a Csepel Művek 56 terjesztője közül 18 (vagyis majdnem egyharmaduk) csak időnként vagy ritkán olvas könyvet. A nem rendszeres olvasók az általános iskolai végzettségűek körében már a kétötödös arányt is meghaladják.

A könyvterjesztők olvasási ízlését nem volt módunk és nem is volt célunk behatóan tanulmányozni, néhány ízlésre utaló tényt azonban — mint a *legkedvesebb szerzők* és olvasmányok listája — megkérdeztünk.

Kérdezetteink kétszer annyi XX. századi és a mai szerzőt neveztek meg kedvencükként, mint klasszikust, továbbá háromszor annyi magyar írót (és költőt), mint külföldit.

Az iskolai végzettség szerint elkülönített két csoport között a legfeltűnőbb különbség a világirodalom kedvelésében mutatkozott meg: az általános iskolát végzett terjesztők mindössze 5 esetben neveztek meg külföldi szerzőt, a középiskolai végzettségűek ellenben említéseik majdnem harmadában.

Az írói csoportok jellemzéséül következzék a többet említett szerzők névsora: a klasszikusok csoportjában a legtöbb említést Jókai (20) kapta, majd Mikszáth következik 4, Petőfi, V. Hugo, Dumas, Gárdonyi 3—3 említéssel. A jelenkori irodalom csoportjában Berkesi és Szilvási vezet (11 és 12 említés), majd Passuth és Merle 5—5, Hemingway 4 említéssel következik, végül Fejest és Moldovát hárman-hárman nevezték meg. A középiskolát végzett bizományosok szépirodalmi érdeklődése mind a magyar és a világirodalom arányában, mind a megnevezett írók tekintetében nívósabb képet, tágabb horizontot mutat. (Közülük Jókait mindössze nyolcan, Szilvásit hárman, Berkesit ketten említették kedvenceik között.)

A csepeli bizományosok olvasói érdeklődésének jellemzéséhez tartozik, hogy a Csepel Művek bizományosainak kb. egynegyede „gyakran", további 50 százaléka „néha" szokott nem szépirodalmi műveket is olvasni. *Az ismeretközlő irodalom* iránt kisebb-nagyobb érdeklődést mutató 41 könyvterjesztő (az 56 közül) a következő témaköröket említette meg:

	Említések száma
Technikai, műszaki	13
Útikönyvek, útleírások	11
Természettudomány	10
Ház körüli tevékenységek, (barkácsolás, kertészkedés, házépítés stb.)	8
Háztartás, szakácskönyv, kézimunka	6
Művészetek, képzőművészet	5
Egyéb	3
Összesen	56

Az 1968. évi vizsgálat a bizományosok családi könyvtárairól szólva megállapítja, hogy nagyobb gyűjteményekkel rendelkeznek, mint a hozzájuk legköze-

lebb álló foglalkozási kategóriába tartozó alkalmazottak, továbbá, hogy viszonylag széles rétegük keveset olvas, ugyanakkor a könyvek birtoklását fontosnak tartja.

A Csepel Művek-beli könyvterjesztők is jelentős gyűjteményeket mondhatnak magukénak, sőt míg 68-ban a kérdezettek 6,8 százalékának nem volt könyve és további 5,6 százalékának 50-nél kevesebb könyve volt, addig az 56 csepeli terjesztő mindegyike rendelkezik könyvekkel és 50-nél kevesebb könyve is csak kettőnek van.

A Csepel Művek terjesztői a korábbi tapasztalattal megegyező módon *változatlanul, sőt még inkább fontosnak tartják a saját gyűjtemények kialakítását és bővítését, és esetükben a rendszeres olvasás nagyobb hányada miatt csökkent az ellentmondás a könyv birtoklása és azok olvasása között.*

A TERJESZTŐI MUNKA NÉHÁNY KÉRDÉSE

Az alapképzés megoldatlansága

Mielőtt a Csepel Művek-beli könyvterjesztés körülményeinek és gyakorlatának részletező ismertetésére térnék, elöljáróban a *könyvterjesztők képzésének, mi több, továbbképzésének teljes megoldatlanságára tartom szükségesnek felhívni a figyelmet.* Arra a kérdésre, hogy „hogyan tanulta meg a könyvterjesztés mikéntjét, módszereit, adminisztrációját?" a következő válaszokat kaptuk:

Saját maga jött rá	24 fő
Az elődjétől tanulta	17 fő
A könyvesbolt adott segítséget	12 fő
Nem válaszolt	3 fő

A terjesztés gyakorlati tudnivalói és adminisztrációja e tevékenységnek — a tartalmi és közművelődési vonásokat tekintve — a legkevésbé lényeges összetevői, ennek ellenére még a bevezető alaptudnivalók átadását sem oldottuk meg kellően szervezetten. Nem érdemes arról szólni, hogy ennek bizonyára megvannak az objektív okai: az üzemellátó boltok munkaerőgondjai stb., inkább arról kell elgondolkodnunk, hogyan léphetnénk át az objektív akadályokat és milyen szervezéssel és formában oldhatnánk meg a terjesztők képzését. Tartalmilag olyan képzésre volna szükség, amely nemcsak gyakorlati alapismereteket tartalmazna, hanem mindenekelőtt *bővítené a terjesztők könyvismeretét, és tájékoztatná őket a könyvszakma felépítéséről, szervezetéről,* arról a szakmáról tehát, melynek ők a társadalmi munkatársai.

Az 56 bizományos közül mindössze ketten részesültek valamilyen könyvterjesztői képzésben. Egyikük 13 éve, másikuk 12 éve végzi ezt a munkát.

A könyvterjesztők többezres gárdájának képzését a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének Oktatási Osztálya nem volna képes ellátni, egyéb szervezeti megoldásokat (is) kellene keresni. Kézenfekvő volna a terjesztőket a *letéti könyvtárosok alapképzésébe bevonni,* hisz mindkét réteg végső céljában azonos tevékenységet folytat, és a számukra szükséges *tartalmi* ismeretek többsége is azonos. E megoldás természetesen a könyvszakmától szellemi és részben anyagi hozzájárulást is megkíván.

A terjesztők és könyvtárosok (részben) közös képzése ahhoz is hozzájárulna, hogy az üzemek jó részében eddig „két szomszédvárként" működő könyvközvetítő intézményrendszer közelebb kerüljön egymáshoz, okos együttműködéssel dolgozzanak a közös célért, az olvasók ellátásáért.

A könyvterjesztés gyakorlata és néhány problémája

A bizományosok nagy része irodai alkalmazotti dolgozó, ők túlnyomórészt *saját irodai szobájukban* tárolják a könyveket és ott is árusítanak, mégpedig az 56 közül 37-en a nap bármely időpontjában, valahányszor felkeresik őket.

„Az irodában árusítok, ahol dolgozom. A könyvek bármikor megtekinthetők és megvásárolhatók. Munkaidőm alatt mindvégig az irodában tartózkodom."

„A vásárlók a szobámba jönnek vagy pedig szólnak és én a kért könyveket a helyükbe viszem."

A szöveges válaszokkal illusztrált módszer kényelmes a vásárlók számára és bizonyára eredményes is, azonban esetenként korlátozhatja a vásárlók körét. Előfordul, hogy távolabbi, de a terjesztési körzethez tartozó egységekből (főként műhelyekből) kevésbé hajlamosak felkeresni a terjesztőt, mert nem járatosak, idegenül mozognak az adott irodában.

Az árusításnak ezt a módját előnyösebb egyéb módszerekkel kombinálni, melyek feloldják a bezárkózó, passzív jelleget. Ilyen változat például:

„Az irodában tartom a könyveket és ott is árusítok, de a földszinten elhelyeztem egy kirakatot néhány könyvborítóval és kiírtam, hol kaphatók a könyvek."

„A szobában van a szekrényem, bármikor jöhetnek válogatni. Délben a folyosón egy leterített asztalra kirakott könyvekből is árulok."

„A munkahelyemen árulok, de ki is szoktam pakolni két asztalon. Az asztalok alá kerekeket szeretnék csináltatni."

Az árusítás másik fő módszere, amikor a bizományos *naponta meghatározott időpontban* áll a vásárlók rendelkezésére (13 fő), illetve kis részük havonta több alkalommal, szintén meghatározott időben árusít (6 fő).

„Reggelenként korábban jövök dolgozni, hogy az öltöző előtt kirakhassam a könyveket. A könyveket egyébként a könyvtárban tárolom és ott is adok el, ha kérnek." (Bizományos, aki egyben letéti könyvtáros is.)

„Az ebédlőből van leválasztva egy kis rész, ott árusítok ebédidőben."

„A műhely sarkában tartom a könyveket, fizetésnapokon kipakolom."

A munka jó ellátása megkívánja, hogy a bizományos rendszeres kapcsolatot tartson ellátó boltjával és rendszeresen gondoskodjék az újdonságokról. A kérdezettek fele (28 fő) hetente legalább egyszer felkeresi az üzem területén működő ellátó boltot, 19-en kéthetente, egy kisebb részük (9 fő) pedig 3—4 hetente jár be a boltba.

A munka ellátása mindenképp áldozatvállalást jelent egyfelől a szabadidő rovására, másfelől pedig miután a könyvárusítás többnyire munkaidőben zaj-

lik, ez a körülmény a terjesztőktől a főhivatású munkakör intenzívebb végzését követeli meg, hiszen a terjesztés nem mehet a gazdasági munka rovására.

Ha az üzemi bizományosok tevékenységének fontos közművelődési funkciójától el is tekintünk, azt kell látnunk, hogy ez a lényegében társadalmi munkában végzett munka, *fizikailag is jelentős megterhelést jelent.*

A terjesztői gondok közt igen hangsúlyosan jelentkezik a könyvek ki-beszállításának terhe. Az 56 csepeli terjesztő közül csupán 13-an szóltak arról, hogy a könyvek cseréjéhez kapnak üzemi segítséget. A többiek saját maguk — némelyikük kollegai-baráti segítséggel — „cipelik" a könyveket.

Amikor arról érdeklődtünk, hogy „mi a legnehezebb a terjesztői munkában, s mi okozza a legtöbb gondot", a leghangsúlyosabban a *könyvszállítás intézményes megoldatlanságát* panaszolták fel (26 válaszban).

Nemcsak Csepelen, az ország egyéb üzemeiben is találkoztunk azzal a jelenséggel, hogy az üzemvezetés nem gátolja ugyan a terjesztést, de különösebb segítséget se nyújt hozzá, azonban több esetben egyszerűen azért nem, mert nem szerez tudomást róla, *hogyan* segíthetne. Nem tartom kizártnak, hogyha a helyi könyvterjesztés bátrabban lépne fel, tárná fel problémáit és konkréten fogalmazná meg kéréseit, sok esetben meg tudná szerezni a szükséges segítséget. (Így bizonyára nem egy helyen a szállítást is meg lehetne oldani az üzem belső szállításának segítségével.)

A bizományosok válaszainak egy másik csoportjában *könyvellátásuk hiányosságait* panaszolták (12 válaszban).

„Nem tudok minden igényt kielégíteni egyes könyvek korlátozott példányszáma miatt."

„A könyvek bizonyos köréből nem kapok vagy nem kapok eleget."

További 10 bizományos a *könyvek elhelyezésének* különböző gondjait fogalmazta meg (helyszűke, nem kap megfelelő szekrényt stb.), kilencen pedig *a pénzbeszedés problematikus voltát.* Elhangzott az az óhaj, hogy központilag kellene intézkedni, hogy ne léphessen ki senki az üzemből anélkül, hogy kiegyenlítené tartozását.

A bizományosok e négy fő problémáján kívül — szállítás; könyvellátás; elhelyezés; elszámoltatás — néhány egyéb gondról is említést tettek: hatan időhiányról, ketten munkájuk kedvezőtlen megítéléséről, egy bizományos pedig a nem megfelelő propaganda ellátásról panaszkodott.

A terjesztői munka megítélése

A könyvterjesztőket megkérdeztük arról, miként vélekednek munkájukról, *hogyan minősítik saját terjesztői tevékenységüket.* Az ötféle válaszlehetőség közül átlagosan kettőt húztak alá válaszolóink, mégpedig a következő arányban:

A munka minősítése	A válaszadók %-ában
Népművelői tevékenység	60,7
Társadalmi munka	58,9
Szenvedély, hobby	44,6
Szakszervezeti mozgalmi munka	28,6
Hasznos kereskedelmi tevékenység	19,6
Összesen	212,4

A válaszok mindegyike igaz, és nem róhatjuk fel azt a felfogást sem, melyben hasznos kereskedelmi tevékenységnek minősül a munka, annál is inkább, mert ezt válaszolták legkevesebben, és emellett átlagosan még egy másik minősítést is megneveztek.

Leghelyesebbnek azok felfogását tarthatjuk, akik átérzik munkájuk közművelődési jellegét, hiszen a közvélemény amúgy is néha hajlamos ezt kétségbe vonni. A könyvterjesztők — hivatásosak és nem hivatásosak — csak ezzel a tudattal felvértezve tölthetik be valódi hivatásukat. A kérdezettek iskolai végzettsége szerint némi különbséget tapasztalhattunk a minősítésekben, *a magasabb iskolai végzettségűek az átlagosnál nagyobb arányban hangsúlyozták tevékenységük népművelői jellegét (70%), az általános iskolát végzettek pedig annak mozgalmi és társadalmi munka jellegét.*

Saját munkájuk minősítésén túl affelől is érdeklődtünk, hogy a terjesztő környezete — *a munkatársak, a felettesek, a gazdasági és társadalmi vezetés — hogyan tekint a könyvterjesztő működésére.*

A bizományosok túlnyomó többsége segítőkész, hálás, jó munkatársi légkörben végzi munkáját. Negatív jelenségekről, emberi kicsinyességről nyolcan tettek említést.

„Örülnek és hálásak azért, hogy jobban csinálom, mint az elődöm."

„Becsülnek érte, segítenek. Ha könyvről van szó, mindig elmehetek, helyettesítenek is, ha kell."

„Megoszlanak a vélemények. Van, aki látja ennek társadalmi hasznát, van, aki azt hiszi, a pénzért csinálom."

A bizományosok kapcsolata munkahelyük társadalmi, gazdasági vezetésével — a válaszok tanúsága szerint — többnyire nem problematikus. A terjesztők több mint fele a vezetéssel való jó kapcsolatról, segítőkészségről számolt be, a többiek (24 fő) a kapcsolatot közömbösnek minősítették, hozzátéve, hogy nincs is szükségük segítségre. Ez utóbbi választípus némi ellentmondást mutat azokkal a válaszokkal, amelyekben a terjesztői munka egy sor kisebb-nagyobb problémáját fogalmazták meg, köztük olyanokat is, melyeket az üzem társadalmi-gazdasági vezetésének volna módja segíteni (szállítás stb.). Ez is azt mutatja, hogy a bizományos sok esetben maga sem gondol arra, hogy támogatást, segítséget kérjen.

Hasonló értelemben, s majdnem ugyanilyen arányban nyilatkoztak főnökeikkel, közvetlen vezetőikkel való kapcsolatukról is. A közvetlen felettesek támogató magatartásáról majdnem ugyanannyian szóltak, mint ahányan a felsőbb társadalmi-gazdasági vezetők pozitív viszonyáról. Ahol a felsőbb vezetés fontosnak tartja a könyvterjesztést és segíti, ott ez olyan hátvéd, amely bizonyára a közvetlen környezet hozzáállását is előnyösen befolyásolja.

Végül a társadalmi megbecsülés konkrét kinyilvánításáról érdeklődtünk, arról, hogy terjesztői munkájukért kapnak-e valamilyen elismerést, jutalmat. A Csepel Művek terjesztői közül hozzávetőleg minden negyedik részesül jutalomban, egyikük elnyerte a „Kiváló könyvterjesztő" címet, néhányan oklevelet kaptak, a többiek könyvjutalmat munkájuk elismeréseként.

A könyvterjesztők írásos propagandával való ellátottsága nem megfelelő. A kérdezettek egyharmada nem használ fel (nem kap rendszeresen) propagandaanyagokat, továbbá a csepeli terjesztőknek majdnem fele elégedetlen volt egyik-másik propagandaanyag példányszámával. (Legtöbben a Kiadói tervekből és a könyves plakátokból, néhányan a Könyvvilágból, mások minden írásos anyagból többet szeretnének kapni.)

A *Könyvvilág* — mint az egyik legfontosabb könyvtájékoztató — viszonylag jelentős példányban jut el majdnem minden bizományoshoz. Ez esetben elsősorban a „terítést" kellene javítani, hogy kivétel nélkül kellő példányban minden könyvterjesztő megkapja. A *Kiadói tervek*et a terjesztők számottevő csoportja nem kapja meg, a példányszám alacsony, holott a megjelenő könyvekről való előzetes tájékoztatásnak szinte egyetlen eszköze. *A Kiadói tervekből nagyobb mennyiséget volna szükséges biztosítani az üzemellátó boltok számára.*

VÁSÁRLÓK ÉS KÖNYVFORGALOM

A vásárlói igényekkel és azok alakulásával a kérdőív több kérdése is foglalkozott: érdeklődtünk a sorozat és egyéb típusú könyvek előjegyzéséről, előnyomtatott válaszok segítségével a leginkább keresett kiadványtípusokról, továbbá, hogy milyen irányú változásokat tapasztaltak a vásárlói érdeklődésben és hogyan látják a könyvkiadás helyzetét.

A csepeli terjesztők 1977-ben 28 féle sorozatra és egyéb könyvtípusra (főként kézikönyvek) tartottak nyilván előjegyzést.

Az előjegyzett sorozatok, könyvek összesített adatai:

	Összesített példányszám
A világirodalom remekei	350
Képes történelem	112
Új Magyar Lexikon	97
Búvár zsebkönyvek	56
Panoráma útikönyvek	39
Jókai Mór összes művei	36
Uránia (állat-, növényvilág)	35
Magyarország története képekben	31
Így élt...	31
Biológiai lexikon	23
Galaktika	23
Bölcs bagoly	21
Magyar remekírók	18
Századok, emberek	12
Magyar néprajzi lexikon	10
Egyebek (kisebb számú előjegyzéssel)	57

Az előjegyzéses értékesítés jelentős részét képviseli a bizományosi könyvforgalomnak, hisz a módszer előnyös mind a vásárlónak, mind a terjesztőnek. A

felsorolásban szereplő 9 valódi sorozatra a megkérdezett terjesztők összesen mintegy 700 előjegyzést tartanak nyilván, továbbá a magasabb árfekvésű különféle kézikönyvekből is mintegy 200 példányt értékesítettek a megjelentetés üteme szerint.

A bizományosok megítélése szerint a *leginkább keresett könyvtípusokat* a különböző jellegű és témájú könyvek 19 tételes listájából választották ki (aláhúzással) kérdezetteink. A sorrend a következőkép alakult:

	Aláhúzta (56-ból)
1. Detektívregények, kalandos könyvek	48
2. Klasszikus magyar irodalom	45
3. Mesekönyvek	39
4. Hobby, barkács, kézimunka	38
Klasszikus külföldi irodalom	38
Fantasztikus irodalom	38
Útikönyvek, térképek	38
5. Mai magyar irodalom	34
6. Művészeti könyvek, albumok	27
Műszaki szakkönyvek	27
Verseskötetek	27
7. Klasszikus ifjúsági regény	26
8. Életrajz, memoárirodalom	25
9. Regényes útleírás	24
10. Mai ifjúsági regény	20
11. Mai külföldi irodalom	18
12. Természettudományi könyvek	16
13. Mezőgazdasági szakkönyvek	10
14. Társadalomtudomány	8

Több vonatkozásban ezzel egybehangzó tendenciát érzékelhettünk, amikor arról érdeklődtünk, hogy *tapasztaltak-e az utóbbi időben valamilyen változást a vásárlói érdeklődésben,* s ha igen, milyen könyvek, témák iránt nőtt az érdeklődés szerintük.

Az 56 terjesztő közül 32-en (kétharmados arányban) tapasztaltak változást az igényekben. Összesen 84 könyvtípusra, témára vonatkozó említést számláltunk össze, vagyis átlagosan 2,6 félét neveztek meg. A 84 említés *nagyobbik fele (összesen 49) nem szépirodalmi témákra vonatkozott.* Ez a bizományosok jó könyves ítélőképességére vall, hiszen a vásárlók az utóbbi időben valóban fokozottabban érdeklődnek az ismeretközlő irodalom iránt, mint korábban. Öt említésig bezáróan sorrendben a következő témákat említette a 32 csepeli könyvterjesztő:

	Említés
Útikönyvek (Panoráma), térképek	12
Művészet, képzőművészet	9
Szépirodalom általában	8
Krimi	7
Műszaki könyvek	6
Ismeretterjesztő irodalom általában	6

	Említés
Történelem	5
Közhasznú	5

Kérdéseinket némely terjesztő valóságos kis „tanulmányban" válaszolta meg. Idézzük a legérdekesebbeket:

„Némileg csökkent a klasszikusok kereslete, magyar és külföldi egyaránt. Erősen közepes az érdeklődés a mai magyar, kevésbé neves fiatal írók munkái iránt. Keresettebbek lettek viszont a természet- és társadalomtudományi könyvek, az útikönyvek, az ismeretterjesztő könyvek, a II. világháború története, a krimik és az ifjúsági regények."

„Lexikonokból több fogy, mint régebben."

„Emelkedett a Magvető sorozatai (Gyorsuló idő, Zsebkönyvtár), a képzőművészeti, az ismeretterjesztő és a Panoráma könyvek iránt az érdeklődés."

Egy következő kérdésben a bizományosoknak a *könyvkiadás helyzetéről kialakult véleményét tudakoltuk.* (Hogyan látja a könyvkiadás helyzetét, meg van-e elégedve a választékkal, lát-e valamiben hiányosságot?)

A nem válaszolók nagyon kis száma (3 fő) és a bizományosok által megfogalmazott vélemények alapján elmondható, hogy a Csepel Művek könyvterjesztőinek többsége képes felülemelkedni a maga szűkebb területén adódó konkrét gondokon, általánosítani tudja a praxisból adódó problémákat, s nagy részük jó meglátással valódi könyvesként alkotja meg véleményét a kiadásról.

13-an a kérdésre „jó" vagy „kielégítő" típusú választ adtak, egy-egy közülük bővebben is kifejtette véleményét.

„A könyvkiadás az utóbbi években fejlődött. Nagyobb a választék, szebbek a könyvek."

A többiek (40 bizományos) a kiadás különféle hiányosságait, problémáit fogalmazták meg. A válaszok zöme tartalmilag alapvetően két véleménytípusban összegeződött. Az egyik tábor (23 kérdőívben) kiadásunk legnagyobb problémájának a *kiadási példányszámok elégtelenségét* tartják. Ezen belül többen hangsúlyozták, hogy a választék megfelelő, de a mellérendelt példányszám kevés és egyre gyakrabban, egyre több könyvből nem képesek kielégíteni a keresletet.

„A választékkal elégedett vagyok, a példányszámmal nem."

„Mennyiségileg kevés, különösen a nagyobb érdeklődésre számottartó könyvekből."

„A könyvhétnek akkora nagy propagandát csináltak, s a végén a felét nem kapni."

A másik véleménytípusban (22 kérdőív) bizonyos témakörök, könyvfajták nem megfelelő képviseletét kifogásolták. A válaszokban a választék kifogásolhatóságán volt a hangsúly, nem pedig a példányszámon. De gyakran egy-egy tárgykör nem megfelelő választéka mellett az alacsony példányszámot is felemlítették. A példaként felhozott könyvek, témák tartalmi elemzése felesleges, mert a „szóródás" nagy, és újabb tanulságokat nem hozna, mint a vásárlói érdeklődéssel kapcsolatos korábban elemezett válaszok. (A többször említettek puszta felsorolása: lexikonok, Mindenki lexikona — 10 válaszban; — hobby-bar-

kács-kézimunka — 7 válaszban; divatos regények, sikerkönyvek — 3 válaszban; illusztrált mesekönyvek, leporellók, művészi könyvek — 2—2 válaszban stb.)

A könyvkiadásról alkotott terjesztői vélemények két fő típusa mellett (példányszám elégtelenség — a választék hiányosságai) néhány egyéb tartalmú megjegyzés is elhangzott; a sorozatok, lexikonok lassú ütemben jelennek meg; a szükséges újra kiadások elmaradása stb.

A könyvforgalmat befolyásoló tényezők

Sorra véve a könyvbizományosokat és a terjesztői közeget jellemző változókat, valamint elemezve azok összefüggéseit a terjesztői eredményességgel, úgy találtuk, hogy a *könyvforgalom alakulására legnagyobb befolyást a bizományosok gyakorlati ideje* (és életkora) és a potenciális *vásárlói kör foglalkozás szerinti összetétele* gyakorolja. A bizományos iskolai végzettsége és a forgalmi eredmények közt nincs erős összefüggés. (A részletes elemzés során erre még kitérek.)

Terjesztői gyakorlat, iskolai végzettség

A terjesztők gyakorlati ideje, illetve ennek megfelelően életkora pozitív kapcsolatban áll az egy dolgozóra jutó könyvforgalom mértékével.

A 40 évesnél idősebb bizományosok a fiatalabbakhoz képest háromszor nagyobb arányban értek el nagyon jó (1 dolgozóra 500 Ft felett) forgalmi eredményt. A fiatalabbak viszont az átlagosnál jóval nagyobb arányban bonyolítottak gyenge (dolgozónként 100 Ft alatt) forgalmat.

Természetesen nem arról van szó, hogy a fiatalok kevésbé eredményesek, hanem arról, hogy kevésbé gyakorlottak, hisz a régi bizományosok szükségszerűen az idősebbekből kerülnek ki. Az életkor ilyen arányú hatása mögött végül is a terjesztésben eltöltött időtartam áll.

Ugyanerre az okra — a gyakorlati idő különbségére — vezethető vissza az is, hogy a forgalmi eredmények és a bizományosok iskolázottsága között csak gyenge korreláció mutatkozik. Épp az alacsonyabb végzettségű terjesztők rendelkeznek átlagosan nagyobb gyakorlati idővel, azzal az előnnyel tehát, ami — mint láttuk — erősen összefügg a forgalmi eredményekkel. A magasabb iskolai végzettség előnyeit pedig a kisebb szakmai rutin korlátozza.

Vásárlóközönség rétegződése

A könyvterjesztők tevékenységének eredményessége, amit jobb híján a forgalom forintban kifejezett nagyságával vagy az egy dolgozóra jutó könyvforgalommal mérhetünk, nagymértékben függ attól a közönségtől, melyből a bizományos vásárlói kikerülnek. A közönség, valamint a könyvforgalom alakulása azt mutatja, hogy *a magasabb alkalmazotti arány, a magasabb iskolázottsági szint és a szakmunkások nagyobb aránya nem kizárólagosan, de tendenciaszerűen nagyobb könyvforgalommal jár együtt.*

A túlnyomórészt alkalmazotti környezetben terjesztő bizományosok magasabb egy főre jutó forgalmi eredményeket képesek elérni, mint azok, akik zömmel fizikai dolgozók körében tevékenykednek. Ezt azonban az egyes társadalmi rétegek könyvvásárlási szokásainak ismeretében természetesnek kell tartanunk. (A háztartásstatisztika adatai szerint a szellemi foglalkozásúak egy főre számítva 184 forintot, a városi munkások 95 forintot költöttek könyvre 1974-ben évi átlagban.) Az üzemi könyvterjesztés a könyveladás sajátos formája, azonban itt is hasonló törvényszerűségek érvényesülnek, mint általában a könyvvásárlási szokásokban.

Összefoglalva elmondható, hogy *az üzemi könyvforgalom mértékére hatással van az üzem dolgozóinak foglalkozás és iskolai végzettség szerinti rétegződése.* Hogy a létszámösszetétel és a forgalom összefüggése nem kizárólagos, azt azok a kivételes gyáregységek tanúsítják, melyekben a könyvforgalom nem a várható mértékben alakult. Lelkes elhivatottsággal, népművelői indíttatással azonban — amennyiben az üzem légköre is kedvező — a terjesztők kiváló eredményeket érhetnek el.

Másfelől a nem kellő szervezettség fékezi a terjesztői tevékenység hatásfokát. Az üzemi könyvterjesztésben törekedni kellene a viszonylag teljes körű ellátás biztosítására. Ezt az elvet azonban nem szabad mereven értelmezni. A helyi adottságok pontos ismerete szükséges annak eldöntéséhez, hogy a magas terjesztőnkénti létszám az objektív körülményekből vagy pedig abból adódik, hogy a szükségesnél kevesebb könyvterjesztő végzi a munkát.

Jegyzet

[1] *Mándi Péter — Lebek Józsefné:* A Művelt Nép Könyvterjesztő Vállalat bizományosai és a munkahelyi terjesztés néhány problémája. MKKE, 1969. 5. p.

(Az 1972. évi átszervezés előtt a vállalat foglalkozott a vidéki és a fővárosi munkahelyi könyvterjesztéssel.)

Regős János

A LUDAS MATYI KARIKATÚRÁI AZ USA-RÓL (1967 ÉS 1977)

A külpolitikai karikatúrákat forgalmazó lapoknak azokra a hírekre kell alapozniuk rajzaikat, melyek valamilyen formában már a publikum tudomására jutottak. A politikai karikatúra csak közismert eseményekkel és személyekkel foglalkozhat, s üzenetét is közérthető jelekkel fejezi ki. Nem tényinformációt közöl tehát, funkciója inkább a kommentáré: bizonyos ítéleteket erősít meg és terjeszt.

A rajzokon legtöbbször ismert politikai személyiségek portréival találkozunk (a névjegy sohasem hiányzik), akik valamilyen szimbolikus vagy valóságos epizód szereplői, aktorai vagy objektumai. A rajzok képzőművészeti értéke csekély, noha valamennyi egységes stílusban (vagy inkább írásmódban) készül, ami elsősorban a rajzolók viszonylag stabil formakészletének és stilizációs technikájának köszönhető. *Fülöp* rajzain például a személyiségnek mindig hatalmas lófogai vannak, melyek kilógnak a szájból, éles, vastag kontúrokat használ és marionettszerű figurákat rajzol. A képek alá legtöbbször szöveg kerül, ami azonban inkább csak megmagyarázza a rajz értelmét, mintsem hogy jelentéstöbbletet vinne bele. A kép vizuális és lexikális komikumtartalma mellérendeltségi viszonyban áll egymással, ami azt jelenti, hogy a figurák, formák komikuma nem feltétlenül kell, hogy részt vegyen a képpel közölni kívánt ítélet megfogalmazásában.

A politikai karikatúra poénja, noha elbeszélhető, mégis alapvetően különbözik minden szövegszerűen képződő viccpoéntől. Ennek az elsülése pusztán attól függ, hogy mikor vesszük észre, hogy egyáltalán megértjük-e rajzoló poénszándékát. Ha a rajzon ismert személyiség szerepel (pl. az Amerikai Egyesült Államok jelenlegi elnöke), akkor az mindig a szerepeltetett személyiség külön portré-karikatúrája lesz egyrészt, másrészt pedig egy nyelvi poén rajzban megadott változata.

A karikatúra őstípusa a portré-karikatúra. Ezt a képzőművészet elismert műfajaként tartjuk számon, reflexív tartalma par-exellance vizuálisan fejeződik ki, noha mivel legtöbbször ismert személyről készült, nem hiányzik belőle a „megnevezés" kifejezetten nyelvi oldala sem.

A politikai karikatúrák legkényesebb pontja éppen ez a nyelvvel való állandó és kilátástalan küzdelem. A karikatúráknak ugyanis egyértelműeknek és „jól olvashatóaknak" kell lenniük, ez pedig a puszta kép segítségével nem vagy csak igen ritkán érhető el. Ugyanúgy zártak és csak egyféleképpen „mondhatók" poénjai, mint a viccekéi. Jelentésrendjüket szigorúan kordában kell tartani, s ez csak nyelvi segítséggel lehetséges. Az, hogy például egy női szobrot, előtte pedig egy szoknyáját felhúzó nőt s az őket bámuló férfit ábrázoló karikatúra alá ezt írják: *„Hát most mondja meg őszintén, Lajos, ilyenek vagyunk?,* vagy a lépcsőn baktató alak ülepe alá, hogy *Johnson,* ez abból a szempontból

Modern szobor

– Hát most mondja meg őszintén, Lajos, ilyenek vagyunk?

ugyanolyan eljárás, hogy mindkettőben verbalizálódik, nyelvi kóddal biztosítódik a vizuális tartalom. Ha az első képet például nyelvileg üresen hagynák, akkor szétszóródna a jelenet értelme. A szöveg köti össze a kép elemeit egymással s a szemlélővel. Szöveg nélkül a következő értelmezési lehetőségek maradnának (*1. kép*):

1. a férfi kiguvadt szemmel nézi a szobrot;
2. a férfi kiguvadt szemmel nézi a nőt, aki felhúzta a szoknyáját;
3. a nő hiába mutogatja vonzó idomait, a férfi mégis a szobrot nézi;
4. a nő pisiléshez készülődik, azért húzta fel a szoknyáját.

A megadott szöveg nemcsak egyértelművé teszi a rajzot, hanem realizálja is a komikumot. Az efféle karikatúra, mint látjuk, magában hordozza a nyelvi átírás lehetőségét. S mivel szövegekkel telített, arra is szükség van, hogy az elképzelhető szövegek közül azt válasszák ki a kép alá, mely egyrészt a lehetséges variációk egymással összefüggő oldalát domborítja ki, másrészt különbözik is minden azonnal hozzágondolható szövegtől.

Az epizódikus karikatúrák többségénél az aláírt szöveg legtöbbször valamilyen párbeszéd vagy annak egyik oldala. Ez az eljárás az elbeszélőiből dialógikussá emeli át a rajzot, ami még egy lépést jelent a vizualitástól való eltávolodásban. A dialógus természetesen mindig reflexió magára a képre, annak jelrendszerére.

A külpolitikai karikatúrák onnan kapták nevüket, hogy azokban mindig valamilyen konkrét állam politikai viszonyai vagy egy másik állammal kapcsolatos magatartása a téma. Az illető államot rendszerint az elnök (vagy más meg-

nevezett vezető) képviseli, akiben mint valami gyűjtőedényben együtt van mindaz, amit az illető államról el kívánnak mondani.

E dolgozatnak a *Ludas Matyi* 1967-es és 1977-es évfolyamában megjelent külpolitikai témájú karikatúrák mennyiségi mutatóinak, ezen belül is az Amerikai Egyesült Államokra vonatkozó karikatúráknak minőségi összevetése a célja. Alapkérdésünk az, hogy az eltelt tíz év alatt milyen változások következnek be a karikatúrák témavilágában, attitűdjében.

A külpolitikai karikatúrák „nem jellemzőek" a Ludas Matyira, számonként egy-két darab jelenik meg, noha 1967-ben gyakoribb az előfordulásuk, mint 1977-ben. Minden jel arra utal, hogy 1967-ben a mostaninál sokkalta nagyobb figyelem kísérte a nemzetközi politikai élet alakulását. A számok legalábbis erre utalnak: 1967-ben 181, 1977-ben mindössze 75 darab karikatúrát számláltam össze. (Minden olyan rajzot „külpolitikainak" tekintettem, amiben konkrét, megnevezett idegen állam vagy az emberiség egészére utaló jelkép volt.) A fontosság szempontjából releváns tényező az is, hogy 67-ben tíz esetben került a címlapra külpolitikai téma, míg 77-ben egyszer sem. Ez egyben azt is előrejelzi, hogy tompult a politikai karikatúrák élessége, mely például 67-ben Johnson politikájával szemben jellemző volt. A különbséget legtöbb esetben az magyarázza, hogy időközben befejeződött a vietnami háború és Carterrel, az új elnökkel szemben a propaganda kezdetben semleges, várakozó álláspontra helyezkedett.

Ha a karikatúráknak az egyes országokra való szóródását vesszük, akkor ezek az adatok a differenciáltabb politikai szemlélet erősödését jelzik. A 67-es rajzok 15, a 77-esek 19 országra szóródtak széjjel. A kis különbség rögtön jelentőssé válik, amint arra gondolunk, hogy 181 rajzzal áll szemben 75! Még tovább nő ez a relatív különbség azzal, hogy 67-ben a rajzok 60,7%-a, míg 77-ben csak 34,6%-a foglalkozott az USA-val. Ugyanilyen nagy különbség mutatkozik az érintett politikai személyiségek számát illetően is: a 67-es 181 karikatúrában mindössze 9 személy kerül megnevezésre, míg a 77-ben készült 75 rajzban 33 személy!

Mint látjuk, annak ellenére, hogy a külpolitikai karikatúrák száma jelentősen megcsappant, „színpada" viszont jelentős mértékben kitágult és a „szereplők" száma is ugrásszerűen megnövekedett. Mindez arra utalhat, hogy tágabb látókörű lett maga az a külpolitika is, melynek kifejezői ezek a rajzok. Megnőtt és differenciálódott a közvélemény külpolitikai érdeklődése, de ugyanakkor vesztett propagandisztikus jelentőségéből a téma.

A másik szembetűnő jelenség, ami szintén magyarázat lehet a külpolitikai karikatúrák számának megcsappanására az, hogy megjelentek 77-ben azok a karikatúrák, melyek a külpolitikaiak mintájára dolgoztak fel belpolitikai eseményeket, problémákat — tehát személyek megnevezésével és bevonásával. Igaz, ezek inkább „pozitív" hangvételűek voltak, de mégiscsak éreztették, hogy legfelsőbb vezetésünk is tűri a szereplőlistára való felvételt.

Relatíve növekedett az egyes országok kölcsönviszonyaival foglalkozó karikatúrák száma: 1967: 27, 1977: 17 (15%, ill. 23%). Ugrásszerűen növekedett a harmadik világ országainak problémáival foglalkozó karikatúrák száma. 67-ben mindössze öt rajzon szerepelt olyan állam, melyet ma a harmadik világhoz tartozónak tekintünk, 77-ben 23 ilyen rajzot találtunk.

A számok azt bizonyítják, hogy a külpolitikai karikatúrák mintegy leképe-

zik és jelentőségükhöz igazodó súllyal szerepeltetik a politikai problémákat. A 77-es rajzok politikai témakészletére a 67-essel szemben a domináns téma eltűnése jellemző, valamint az, hogy a problémákat a konkrét események felől közelítik meg, a kiindulópont mindig a politikai kommunikáció valamilyen formája lesz.

AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK POLITIKÁJÁRÓL ADOTT KÉP 1967—1977.

Most egy konkrét állammal kapcsolatban kívánom bemutatni azokat a változásokat, melyek tíz év politikai viszonyainak alakulását tükrözik a Ludas Matyiban. Az USA politikája akkor is, most is központi helyen szerepelt a lapban, noha ezzel a tematikával kapcsolatban is az általános tendenciához igazodó változások történtek.

1967-ben 110 USA rajzot találunk, ami az összes külpolitikai karikatúra 60,7%-a, míg 1977-ben mindössze 26-ot (az összes rajz 34,6%-a). A szereplők listáján mindkét évfolyamban az amerikai elnök vezet: 67-ben 51-szer, 77-ben 9-szer jelenik meg. Előfordulásuk relatív gyakorisága körülbelül megegyezik. A különbségek elsősorban minőségi szinten jelennek meg, mégpedig a szemléltetésükkor felvett rajzolói alapállásban. Johnson, az akkori elnök ábrázolására egyfajta lélektani élveboncolás volt jellemző, melynek során az elnököt a legkülönbözőbb indulati perspektívából bombázták a rajzolók.

Ősz a Fehér Házban Balázs-Piri Balázs rajza

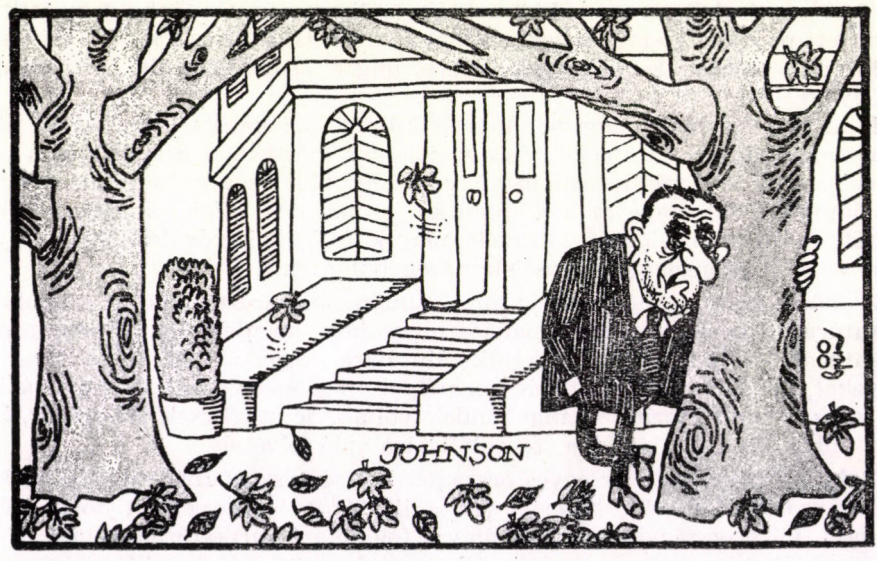

– Egy kis megértésre vágyom . . .

A frissen megválasztott, a hozzáfűzött reményeket még meg nem cáfoló Carter ábrázolására egyfajta objektivitás, tárgyilagosság-igény a jellemző, közvetlen, személyére irányuló támadást nemigen indítanak ellene, igyekeznek meghagyni őt „politikusi" szerepében, „alantas" szituációban nem szerepeltetik.

Az 1967-es külpolitikai karikatúrák domináns témája a vietnami háború. Az Egyesült Államok politikája elsősorban ennek a háborúnak a kapcsán került terítékre. A rajzok főszereplője, az USA bűneinek hordozója pedig Johnson lesz. Alakja csaknem minden USA karikatúrán feltűnik mint a politikai banditizmus, a kegyetlenség, az elvtelenség és szadizmus lovagja. Személyébe egy egész államrezsim romlottságát sűrítik a rajzolók. Ő a nagy félrevezető, a karikatúrák állandó negatív hőse.

A rajzok egy részén az elnök keservesen szenved, csaknem összeroppan a szörnyű politikai terhek alatt. Ezek a karikatúrák az elítélt elnök életének pokolszerűségéről szólnak, egy sajátos lelkiismereti zónát nyitva a nemzetközi politikai élet bemutatásában. Néhány jellemző példa:

Ősz a Fehér Házban (2. kép): Őszi kert, hulló levelek, kiszáradt cserjék, két fa a kép előterében. Johnson egyik fához támaszkodva álldogál, fejét a törzséhez dörgöli. Arca ragyás, borostás, nagy, szétálló fülek, szomorú tekintet. *Szöveg:* „Egy kis megértésre vágyom!"

Egy év múlva (3. kép): Hatalmas spártai katonaszörny lovagol a kicsi Johnson vállán. Kietlen táj, útjelző táblával: „ELNÖKVÁLASZTÁS 1968". A szörny betölti szinte az egész képet, mindene szőrös, fogai fehéren villognak, vigyorog

Ezzel a teherrel?

vagy inkább vicsorít, golyós fehér szeme világít. Ölében hatalmas szablya, melynek végéről vér csöpög. Óriásmancsaival Johnson vállaiba mar, aki kétségbeesetten tekint fel rá. A szörny mellén még egy felirat: „VIETNAM".

Az *Ősz Washingtonban* című rajz talán még expresszívebb, mint az iménti őszi rajz. Óriási vihar tombol a képen, a szél papírlapokat sodor („VIETNAM", „ELLENZÉK", VÁLASZTÁS", „SZTRÁJK", „SZEGÉNYSÉG"...). A feketébe burkolózott, sovány, elesett Johnson kétségbeesetten igyekszik „szembedőlni" a széllel. Vagy a *Fogaskerék* című karikatúra, melyen Johnson kétségbeesetten kapaszkodik felfelé, mielőtt a választások és a vietnami háború fogaskerekei szétroncsolnák *(4. kép)*.

Találunk két „üldözéses" rajzot is. Az egyiken a béke nemtője PAX követi az utcán az elnököt. (*Szöveg:* „Hogy tudnám ezt a kellemetlen nőszemélyt lerázni...?); a másikon egy templomból menekülve látjuk őt, mögötte ott átkozódik a pap. (*Szöveg:* „Rémes, már itt is a Felszabadítási Front ügynökei dolgoznak...!) A figura arcán neurotikus vonások jelennek meg, mindene gyűrött, passzív és tehetetlen.

Fogaskerekek

(A londoni „Punch"-ból)

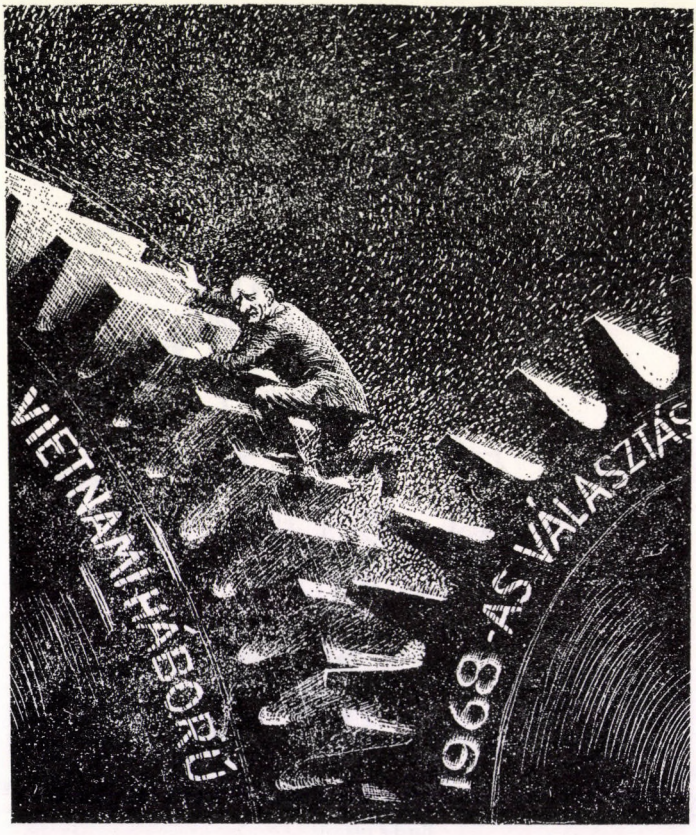

A degradálva támadó karikatúra tehát a célbavett politikai személyiséget vagy rendszert úgy pellengérezi ki, hogy magát a bűnöst helyezi saját terrorjának nyomása alá. A műfaj eme darabjait a többiekkel szemben a társadalmi utalások és az ítélet síkján egy sajátos antropomorfizáló tendencia jellemzi. Kiindulópontjuk mindig az, hogy *Johnson is ember* és az ellene irányított támadás — rendszerint a saját döntéseinek, politikai magatartásának következményeként bemutatva — mindig egy ilyen elnyomott, „visszaemberiesített" pozícióban találja. Tipikus szerepei:

— a bűneit gyónó elnök;
— a rémlátásokkal küszködő;
— reménytelen magányban;
— szkizofrénia (éjszakai rémlátások, meghasonlás, szorongás stb.);
— az üldözött;
— a menekülő;
— a hazugságvizsgálón vallatott . . . stb.

Közös vonása ezeknek a képeknek a bűnhődés-motívum. A nagy szembesítés jelenetei ezek, ahol az „elítéltet" egy minden ízében ellenséges világ veszi körül. A lélekrajzot mindig a rajzon az arc grafikai megoldása közvetíti. (Ráncok, karikás, kiguvadt, lehunyt szemek, a kíntől összeszorított száj, lefittyedt alsó ajkak stb.) Az elnök opponensei már jelképes tárgyak, erők, illetve feliratok formájában lesznek kódolva, elsősorban a képi-nyelvi metonímia és szinekdoché jelentés-sűrítő és közvetítő szerepére alapozva. Valamennyi tárgy- és erőjelkép az ártás jelentését hordozza (súlyzó, mérleg, vasúti szerelvény, dzsungel, fogaskerekek, szélvihar stb.). Az ellentétes póluson csoportosítható képeken — tehát azokon, melyeken az elnököt az erőszak lovagjaként szerepeltetik — ezzel szemben azt figyelhetjük meg, hogy az ugyancsak jelképesen megadott tárgyakat, eszközöket és erőket mintegy összenövesztik a hőssel, valósággal a testrészévé teszik őket (tank, bomba, földgolyó, Fortuna szaruja, expander stb.).

Az 1967-es évfolyamban az utóbbiakból találunk többet. (Megtámadott Johnson: 19, támadó Johnson: 27.) Az eltérés azt mutatja, hogy a politikai karikatúra 1967-ben még a direkt ítéletet részesítette előnyben, míg 1977-ben a kilenc Cartert szerepeltető kép közül mindössze egy az, amelyen egyértelműen fegyveres, agresszív démonként szerepel az elnök, de egy sincs, amelyen kifejezetten agresszió közben látnánk őt. Tovább növeli e „sorok közül" kiolvasható attitűd mértékét az a tény, hogy 1967-ben az „üldözöttet" bemutató rajzok közül mindössze egy, az „üldözőről" viszont öt jelent meg a mindenképpen kiemelt helynek számító címlapon! (1977-ben nincs külpolitikai karikatúra a címlapon.)

Példák az „agresszív" Johnson típusból:

Texasi lovasiskola (címlap) *(5. kép).*

Két dühödt ló ágaskodik, prüszköl, nyerít. Johnson western-kosztümben, szétterpesztett lábakkal áll a lovak nyergén. Oldalán colt, kezében lasszó. Magabiztosan mosolyog. A lovak oldalán *felirat:* Délkelet-Ázsia, illetve Közel-Kelet.

Johnson vágyálma (6. kép)

Ismét texasi népviseletben. A földgolyó sematikus preparátumára támaszkodik, a hosszúsági és szélességi körök börtönrácsot képeznek. Belül rabok szoronganak, ordítanak, rázzák a rácsot. Johnson a börtönfelügyelő, mindkét kezében colt, lövöldöz.

XXIII. évfolyam 27. szám Ára: 1 forint 1967. július 6.

Hegedüs István rajza

TEXASI LOVASISKOLA

Johnson vágyálma

A preparáció gyakori eljárás a politikai karikatúrán. Azt jelenti, hogy valamely tárgyat vagy mitológiai eredetű tárgyszimbólumot (bőségszaru, Illés szekere, Igazság Mérlege, a Béke Olajága, Atlasz a földgömbbel, Mars a Pallossal stb.) olyan ornamensként alkalmaznák a rajzon, hogy az illető tárgy vagy tárgyszimbólum és a használatával bevezetett metafora vagy metonímia mintegy az eredeti jelentés leszármaztatott, átvitt és mégis konkrét jelentésváltozatát adja meg. Ebben a rendszerben a formaképző metonímia, a „végrehajtó" pedig a metafora. A földgömbös rajzon például a metaforikusan megadott elemek metonimikusan funkcionálnak.

Az elemek száma véges. Működtetésük pedig mindig azonos szisztémára épül, illetve egymásból variálódnak. Kirívó példa erre a *Johnson és a tank* sorozat (*Endrődi* rajza), mellyel négy egymás utáni számban találkozunk, miközben az egyes rajzokon csak minimális változtatásokat eszközöl a rajzoló, kihasználva az ötletben rejlő összes lehetőséget. A rajzokat akár sorozatnak is tekinthetjük. Az első kettő a „tárgyalások" fogalma alá is sorolható.

1. Az elnök megérkezik a tárgyalásra, nem akar kiszállni a harckocsiból.

2. Az elnök olyan új tárgyalóasztalt mutat be, melyre egy harckocsi tornyát szereltette fel. (Bevitte, talált megoldást.)

Figyeljük az ötlet vándorútját! Az első kép poén-záró pontja itt az ötlet kiinduló pontjává vált. E második rajz bizonyos tekintetben az előző „megoldását" jelenti. A harmadik rajzon újabb terepáthelyezés történik.

3. Johnson harckocsin. Amerikai utca, előtte a választói. A választók feje felett *tábla:* „Szövetség a haladásért". *Szöveg* (Johnson): „Akarják, hogy haladjunk? Akkor tolják a szekeremet!"

A harckocsi tehát „begördült az amerikai életbe", de máris halad tovább:

4. Hadihajó. Az elnök harckocsit lök a tengerbe.

Cím: „Fantasztikus újévi jókívánság".

Ugyanilyen szériának tekinthetők a *Beugratás,* a *Diplomáciai attrakció,* a *Ki mit tud?* és a *Megunt mutatvány* című képek is. Mindegyiken valamilyen cirkuszi mutatványt hajt végre az elnök. Személyes helyzetét a rajzoló itt is a magabiztosságtól a teljes kétségbeesésig terjedő skálán futtatja végig. A rekvizítumok minden esetben militáris tárgy-jelképek (harckocsi, repülőgép, bomba, rakéta, katona, puska, pénz stb.).

Már látjuk, hogy a politikai karikaturista olyan redukciót alkalmaz, mely a rajz vizuális formakészletét minden esetben a nyelvi önkifejezés uralma alá rendeli. A nyelv mindenbe „belebeszél". Csak a részletek komikuma képzőművészeti fogantatású, megfejtésük, értelmezésük már a nyelvre hagyatkozik. Hogy a kódolás úgy történjék, ahogy azt a rajzoló szeretné, ennek érdekében nem vállogat az eszközökben (cím, felirat, aláírás, szöveg, tábla stb.). A másik egyszerűsítő eljárás a bemutatott társadalmi színterek és cselekvésminták megválasztásában rejlik. A „nagypolitikát" egyrészt személyes törekvések, magánjelenetek vagy nyilvános „magánszámok" mezébe öltözteti, másrészt reális életszínterekre „rajzolja be", mégpedig úgy, hogy a kép nézője a maga „kis életében" láthassa a „nagyokét". A „kisvilág-nagyvilág" oppozíció alapvető konstrukciós elve ezeknek a képeknek.

Az *Esküvői menet* című képen például az elnököt látjuk mennyasszony lányával a karján. Kint hatalmas tömeg tüntet ellene. *Szöveg:* „Látod, kislányom, mennyien jöttek el az esküvődre?" Vagy: *Johnson hálószobája.* Az elnök rossz álomból riad, azt álmodta, hogy behívták katonának Vietnamba. Vagy: *Johnson irodája,* ezernyi levél felstószolva. A titkár ujjongva jelenti: „Végre egy levélíró, aki egyetért az ön politikájával!" Az „egyetértő" Johnson felesége.

A tisztán nyelvi természetű üzenet és vizuális jelekkel kódolt szegmentuma között olyan a kölcsönviszony, mint amilyen a szó jelentésével kapcsolatban a fogalom és a jelentés megkülönböztetésével tárul fel a nyelvben. Figyeljük most meg egy négy egységből álló rajzot! A címe: *Kiből mi lesz a leszerelés után? (7.kép)*

1. A hadügyminiszterből ..... a világbank elnöke
2. A tábornokból ..... diplomata
3. Az ezredesből ..... magánzó
4. Joe Smith közlegényből ..... koldus

A kipontozott helyen találjuk a rajzokat, melyek minden esetben azt mutatják meg, hogy „milyen az". Szintaktikai funkciójukat tekintve ezek közbeékelt jelzői mellékmondatok. A megjelölt foglalkozás vagy pozíció legkézenfekvőbb jelölőit veszik fel szókészletükbe:

1. hatalmas íróasztal, trezor, pénzkötegek, szivar stb.;
2. diplomata-cilinder, díszes frakk, diplomatatáska . . .;
3. függőágy, háttérben kastély, pipa a szájban . . .;
4. mankó, kalap a pénznek . . .

Az ilyen típusú publicisztikai karikatúrák primér jelentése úgy jön létre, hogy a fogalom szintjén jelentkező jelentéstartalmat a kép belső — ennek a jelentéstartalomnak megfelelően deformált és összefüggésbe állított — valóságára vonatkoztathatja a néző. A pénzkötegek, a szivar, a trezor például mind a gazdagság elvont jelölői, egyszersmind azonban nagyon is tárgyias, konkrét megtestesítői is. *A jó politikai karikatúra onnan ismerhető fel, hogy benne a fogalmi oldal teljes egészében azonosul azzal a képi valósággal, amire vonatkozik.*

Az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió akkor is, most is a világpolitika alakulásának meghatározó jelentőségű hatalmai. Egymással nyíltan szembesítve a rajzokon ritkán jelennek meg, külön a Szovjetunió pedig egyszer sem szerepel, sem 67-ben, sem 77-ben. Létezett azonban egy széria, mely az *Iván és Joe* címmel futott (*Pusztai*), ahol a két nagyhatalmat mindig két katona testesítette meg. Állandó még ezeken a rajzokon a földgolyó vagy a világegyetem jelenléte. A két katona-alak általában a földgömbön állva érintkezik egymással, ami hangsúlyozza az emberiség sorsáért való felelősséget. E rajzok többsége a címlapra kerül, s ez szintén kiemelt jelentőséget ad nekik. A két katona közül mindig az amerikai játssza a „cselekvő", Iván pedig a „minősítő" szerepét. Iván mindig figyelmeztet, tanácsokat, javaslatokat ad vagy megdorgálja a rakoncátlan Joe-t. Emberi fölényét a másikkal szemben egyrészt a képen való tényleges föléhelyezéssel jelzik, másrészt azzal, hogy mindig pőrén, fegyvertelenül van jelen, arcára, alakjára, gesztusaira gyermeki vonások jellemzőek. Szerepéből következően a rajzokon természetesen mindig az övé a szó.

1. Földgömb. Balról tank robog lefelé, benne állig felfegyverzett, harcra

IVÁN és JOE — *Vigyázz, Joe! Aki zavarosban halászik, sose tudja, mit fog ki!*

kész jenki katona. Fölötte bombázó húz el. Iván a földgömb másik oldalán áll, csípőre tett kézzel, gimnasztyorkában. Kerek fejét rosszallóan csóválja. „Látom, Joe, már megint békeoffenzívára készülsz."

2. Földgömb. Joe a bal oldalán áll, kezében horgászbot, horga a Tonkini öbölbe nyúlik. Fejéről izzadtságcsöppek spriccelnek, erőlködik. A másik oldalon Iván álldogál, szerelése ugyanaz, mint az előbb, de a kezét most figyelmeztetően felemeli, arca szigorúbb, fenyegetőbb egy árnyalattal. „Vigyázz, Joe! Aki a zavarosban halászik, sose tudja, mit fog ki." (*8. kép*)

3. Földgömb. Tetején a Brandenburgi kapu, körülötte romok. Iván jobbról, Joe balról áll — a kapunál mindketten nagyobbak. Joe itallal kínálja Ivánt, koccintani készülnek. Joe: „Egészségedre, Iván! Most aztán maradjunk is jóbarátok!" Iván: „Jól van Joe, csak mondd meg a főnökeidnek is!"

Ha kikeressük az 1977-es évfolyamból azokat a rajzokat, melyeken a két nagyhatalom együtt szerepelt, akkor azonnal kitűnik, hogy visszaszorul belőlük az univerzális szimbolika, s ezzel együtt Iván és Joe — bizonyos értelemben elvonatkoztatott — figuráinak helyébe konkrét politikai személyiségek lépnek most már mindkét részről. Oppozíciójuk mineműsége azonban továbbra is az 1967-eshez hasonló marad. A *Mérlegcsalás (9. kép)* című rajzon, melyen Vance-t és Gromikót láthatjuk, a szovjet külügyminiszter gesztusa szintén dorgáló, míg amerikai kollégájáé aktív és alattomos. A képen két mérleget látunk, az egyiken egy szovjet, a másikon egy amerikai rakéta. (Tehát már a szovjet oldalon is találunk eszközt!) Vance sunyin ráteszi a lábát a szovjet mérlegre, hogy az többet mutasson. Katonák helyett 1977-ben már fegyverek szimbolizálják a két hatalom szemben állását, ami azt is jelzi, hogy ellentétüket a tíz évvel ezelőttinél jóval áttételesebben, de ugyanakkor az oppozíció nyíltabb érzékeltetésével kívánják bemutatni.

A karikatúristák ritkán érzik szükségesnek a Szovjetunió, egyáltalán a szocialista tábor világpolitikai tényked ésének bármiféle rajzi kommentálását. A

MÉRLEGCSALÁS

politikai karikatúrák szerint a nemzetközi politikai élet porondján mi nem vagyunk keményen küzdő partnerek, legfeljebb néha elzengjük dörgedelmeinket (a valóságban természetesen nincs így). De nemcsak a nyugattal kapcsolatos politikánk fehér holló ezeken a rajzokon. Van olyan terület, mellyel sem akkor, sem most nem találkozik az olvasó. Ez pedig a szocialista tábor országainak belső külpolitikája. Mintha ilyen nem is létezne. Talán azt gondolják a rajzolók — vagy, akik a rajzok megjelenését engedélyezik —, hogy bármilyen vetületben kelljen is szembeállítani országainkat, azok vezetőit, az mindenképpen az egyik fél dezavuálását vonná maga után, ami a mi együttélési normáink szerint még a legparányibb ügyben is kimerítené az egységbomlasztás vétkét. Így aztán inkább kikerülik az efféle témákat, ami nem jelenti azt, hogy a közvélekedés nem csap le fokozott mohósággal az e témában kiszivárgó információkra, s nem kerít a maga nyilvánosság alatti fórumain sokszor nagyobb feneket ezen ügyeknek, mint amekkorát a valóságban érnek.

USA — 1977. NÉHÁNY FONTOSABB VÁLTOZÁS

Az 1977-es évfolyamban mindössze 26 olyan rajz található, mely az Egyesült Államok politikájával foglalkozik. Ez a szám az 1967-esben találtaknak körülbelül az egynegyede. A nyilvánvalóan nagy mértékű mennyiségcsökkenés egyben erős témaredukciót is jelent. Az 1967-es rajzoknak 60,7%-a tartalmazott az USA-ra vonatkozó ítéletet, míg 1977-ben a rajzoknak mindössze 34,6%-a. Kézenfekvőnek tűnik, hogy a vietnami háború befejeződése, mely különben az USA rajzok többségének a témája volt, egyúttal elnémította a rajzolókat is, akik a közvélemény egyértelmű tiltakozó magatartására apelláltak ezeken a karikatúrákon. De nemcsak a vietnami háború befejeződésében kereshetjük a rajzok megritkulásának okát.

A 70-es években az USA világpolitikai törekvései bizonyos értelemben rejtettebben jelentkeznek. Háborút nem visel, illetve fegyveres agressziót nyíltan nem kezdeményez. Érdekeit elsősorban tárgyalások, politikai nyomás, tőke- (illetve fegyver-) juttatás és elvonás révén igyekszik érvényesíteni. 1977 karikatúrái így elsősorban politikai eseményeket, helyzeteket kommentálnak. A 67-es rajzokra telepedő militáris klíma helyett most a fegyvereket nem elsősorban alkalmazásuk, bevetésük közben mutatják, hanem inkább az általuk való fenyegetettség érzését sugallják. Legjellemzőbb példa erre az a rajz, melyen Carter szárnyas angyalként repül az űrben — szárnyai repülőgépszárnyak, alattuk rakéták, bombák, körülötte mindenféle fegyverek röpdösnek. 1977-ben a fegyverek már a jenki katonák nélkül utaznak, cserélnek gazdát a rajzokon.

Az enyhülés, a két világrendszer közötti kommunikáció megjavulása érezhetően tompította a gúny élét és valamivel objektívebbé, többpólusúvá tette a rajzokat. Találunk olyat is köztük, melyen egy harmadik erővel szemben az USA-nak ad igazat a rajzoló (Szadat, Smith). Az előbbi esetében inkább valamiféle politikai káröröm jegyében fogant ez az attitűd. Amerika belső politikai-társadalmi problémái is visszaszorulnak, ha mégis találkozunk ilyen rajzzal, az legfeljebb egy kormányprogram (pl. energia-program) lassú megvalósulásán élcelődik, de Amerika belső életének szociológiai igényű boncolgatásától tartózkodnak (terrorizmus, banditizmus, erőszak, négerkérdés, üzleti visszaélések, korrupció stb). Az új elnök, Carter színrelépésekor ugyan megjelenik két rajz,

melyen ezeket „besöprik" a Szabadság szobor alá, illetve „kisöprik" a kabinetből, de utána nem téma többé.

A rajzolók most kíméletesebbek és jobban odafigyelnek magára a politikai eseményre. Így megnő a dokumentativitás-igény, ami ezután magára a grafikai kidolgozásra is kihat. A 77-es karikatúrákat nyolc kivételével *Lengyel György* készítette. Rajzait a mérnöki tervrajzok hideg és racionális grafikai megoldásai jellemzik. Aprólékos precizitással dolgozza ki őket, a rajzokon egyetlen pont sem tűnik elnagyoltnak. Az arcokon jelentkező érzelmi, indulati vonások sohasem törik át a képek racionális alaptónusát. Nála a portré és az esetleg alákerülő szöveg között nincs belső kapcsolat. Egy Kissingert ábrázoló portré esetében például számára nem lényeges, hogy a tartalom és az arc irodalmi értelemben is összeköttetésben álljon. Ezért bizonyos értelemben motiválatlanok ezek a rajzok. Nem titkolja azt sem, hogy a portrék előre készülnek s minden más csak azután. A fejekhez a testek, a tárgyak, a környezet mechanikusan kapcsolódik.

Amerika külpolitikája *Lengyel* rajzai szerint nem elsősorban a fegyveres fenyegetés vagy agresszió, hanem a gazdasági támogatás eszközeivel él. Itt van például Amerikának a közel-keleti konfliktusban játszott szerepére reagáló rajzok csoportja, szám szerint három darab. Az elsőben csak közvetve szerepel az USA. Szadatot látjuk két pálmafa közé kifeszített függőágyon. *(10. kép)* A két pálma az USA-t és Kínát jelképezi. Az előbbi tetején dollárbankók lebegnek, az utóbbién fegyverek. Mint látjuk, itt is a pénzszimbólumot használják az USA oldalán. Ugyanez tapasztalható az *Izraelnek védhető határokra van*

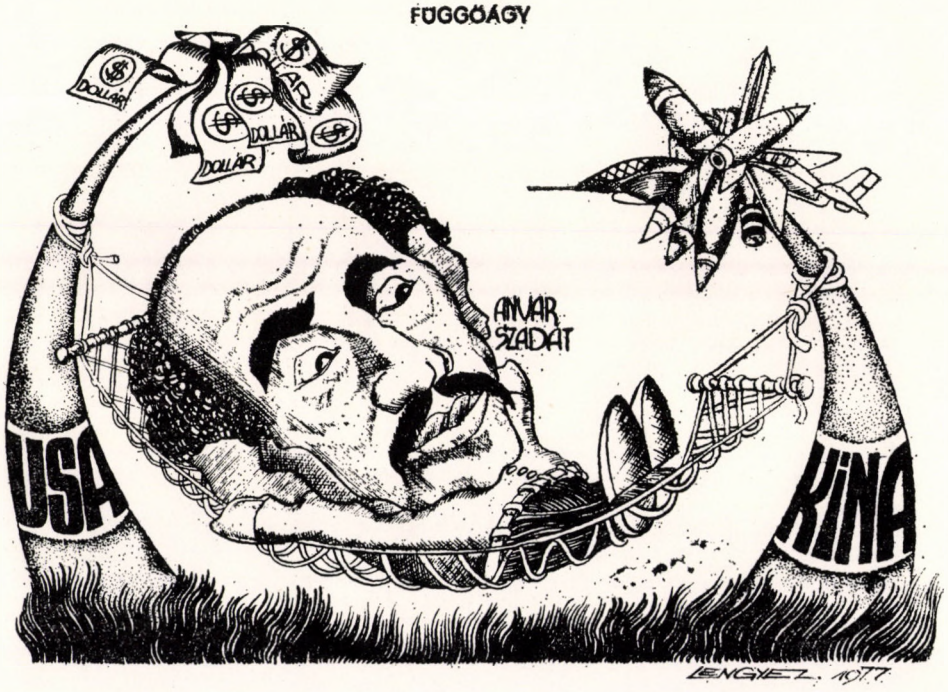

szüksége című rajzon is, ahol Izraelt dollárral tömött zsákok veszik körül, s ezek mögül kandikálnak ki a fegyverek. A kép alsó szegletében Cartert látjuk dollárzsákkal a vállán. Szintén a pénz a főszereplője a harmadik rajznak is, ahol a Carter irodájából távozó savanyú arcú Szadatot látjuk és magát az elnököt, amint egy táblát szögez fel az ajtóra: „Házalás és kéregetés tilos" felirattal. *Szöveg:* „Mit lehet tudni, hátha visszajön."

Az Egyesült Államok politikájának leminősítése tehát általában a támogatott politikuson vagy annak politikáján keresztül történik.

Ezek a karikatúrák a napi hírek információit dolgozzák fel, mégpedig úgy, hogy egy kvázi-kompetenciát létesítve, véleményt adnak a világpolitika napi eseményeiről. Ezek a karikatúrák — egy olyan kis ország esetében, mint mi vagyunk — elsősorban magunknak szólnak, jelképeikkel, frappáns szembeállításaikkal azt igyekezvén közvetíteni, hogy ezek a nagy horderejű ügyek egyszerűbbek, mint ahogy azt kisember gondolná, hogy létesíthető olyan nézőpont, ahonnan minden áttekinthető a beavatatlanok számára is. Ezek a rajzok távoli eseményeket hoznak közel hozzánk (szemléletesebben, mint a hírek)!, azok lényegét koncentráltan és közérthetően (egyértelműen) adják tudtunkra. Az olvasónak mindössze annyi a dolga, hogy *leolvassa* jeleiket, a rajzoló pedig igyekszik úgy *jelölni,* hogy ez a leolvasás minél kevesebb vesződséggel járjon.

Rubovszky Kálmán

A KÉPREGÉNY MINT METASZÖVEG NÉHÁNY ASPEKTUSA

Metaszövegen azokat a jelrendszereket értjük, amelyek a kommunikatív jelzésváltás során valamely protoszövegek, vagyis bármely jelrendszer utánzó vagy alkotó reflexiójaként jöttek létre.[1] Például a Faust Nemzeti Színház-beli előadása Goethe verses drámájának metaszövege, tehát metaszöveg egy irodalmi alkotás recenziója, Kalatozov Szállnak a darvak című filmje, sőt egy ismeretterjesztő előadás is Einstein relativitáselméletéről, egy irodalom óra, mely József Attila Eszmélet című versét juttatja el középiskolásokhoz szintén metajelrendszereket használ. Felsorolásunkkal a jelenségnek csak egy vetületére koncentráltunk, és még korántsem merítettük ki e fontos fogalom szemantikai tartományát. A képregény mint a tömegkultúra egyik fontos operátora azonban az előbbiekhez hasonló értelemben jelenik meg metajelrendszerként — fogalomszűkítésünk ily módon a tárgy természetéből adódik.

Mint azt e folyóirat hasábjain[2] és más helyen is[3] Hernádi Miklós tolla révén megtudtuk, a képregény olyan vizuális alkotás, mely kihagyásos technikája következtében részben a ballada irodalmi műfajával, részben a film montázsszerkesztésével tart fenn rokonságot. Ez nem is véletlen, hiszen időélményét ugyanazon kor levegője járja át, mint a filmét. A szakirodalom 1896-ra teszi az ún. comic strip jellegzetes kialakulását s a *comics hős* önálló pénzkeresővé válását e világban. Az más kérdés, hogy a Biblia pauperum képtörténetei és az ikonok szentje köré festett élettörténet, melyekre Lotman is felhívja a figyelmet,[4] a középkori haláltánc illusztrációk vagy a vásári képmutogatás is képregény volt, csak nem a szó igazi tömegkulturális értelmében.

*Comics*nak pedig azért nevezik angol nyelvterületen, amit francián *bande dessineé*-nek, olaszon pedig *fumetto*-nak, portugálon *banda desenhada*-nak, végül magyaron *képregény*nek neveznek, mert e furcsa műfaj valóban kapcsolatban állt egykor a komikummal. Kezdetben komikus történeteket mesélt el szalagszerűen elhelyezett rajzok formájában. Ebből a formából nőtt ki azután a komikum esztétikai minőségéhez nem kötött képregény. A képregény élvezésének időigénytelensége miatt jól illeszkedik a tömegkultúra többi pragmatikus jelenségéhez és általában is, nemcsak a fiataloknál, közkedvelt.

Noha a képregényt főleg vizuális művészeti alkotásnak tekintjük, az egyes képkockák „szóbuborékai" tartalmaznak verbális elemeket is. Voltaképpen azonban a grafikus az, aki a hatást igazából létrehozza. A képregény általában nem rendelkezik az önállóságnak azzal a fokával, mint az autonóm művészi alkotások, noha az autonómiára történnek kísérletek, mint azt a Jugoszláviában megjelenő *Új Symposion* egyes próbálkozásai jelzik.[5] Általában azonban azt mondhatjuk, hogy vizsgált rendszerünk az alkalmazott vagy függő művészet[6] birodalmának alattvalója. Köztudomású, hogy a művészet e szférájába azok

az átmeneti jellegű alkotások tartoznak, melyek belső esztétikai törvényszerűségei valamely nem művészi cél szempontjainak vagy más műalkotásnak vannak alárendelve. Ezáltal ezek az alkotások, s így a képregény is, különböznek a külső tényezők által ilyen módon nem szabályozott művektől, vagyis az autonóm művészet alkotásaitól.

Átböngészve a képregényeket hozó hazai sajtót, megállapíthatjuk, hogy vizsgált jelenségünket két nagy csoportra oszthatjuk. Vannak szerzői vagy eredeti képregények, és vannak képregény-adaptációk. Általában a szerzői képregényeket is áthatja az imént említett külső cél, mely az autonómiát lényegében lehetetlenné teszi.

Megjegyezzük, hogy mind a két csoport tagjai válhatnak metajelrendszer jellegűvé, de igazán a képregény-adaptációknál teljesedik ki ez a tendencia, ezért mi most elsősorban az adaptációkat vesszük szemügyre.

Az autonóm és az alkalmazott művészet fent vázolt eltérő minősége eleve lehetetlenné teszi, hogy a képregény-adaptációk úgy helyettesítsék az irodalmi alkotást, mint eredetinek tekintett szellemi tettet, ahogyan azt a mindennapok embere gyakran elképzeli. Az adaptáció tehát, ha nem is mindig, de igen gyakran olyan alkalmazkodást jelent a képregény-olvasó, a befogadó szükségleteihez, mely annak *álesemény*[7] igényét elégíti ki. Amikor tehát gyermekünk vagy kollégánk vagy mi saját magunk a *Füles*ben megjelenő Victor Hugo képregény, a *Nyomorultak* következő folytatását várjuk izgatottan, észrevétlenül az álesemény fogyasztók újabb szeánszára igyekszünk. Hogyne igyekeznénk, hiszen hétköznapjaink tele vannak hasonló pótlékokkal. Gondoljunk csak egy jó (vagy rossz) Ferencváros—Vasas meccsre, melyet természetesen a karosszékből nézünk végig. A példákat természetesen szaporíthatnánk.

Mit is nevezünk tehát áleseménynek? Áleseményről vagy fiktív átélésről akkor beszélünk, mikor valamely esemény tulajdonképpen csak pótléka a társadalmilag valóban értékesnek, de az illúziónk az, hogy a valódi és teljes értéket fogadtuk be. A képregény vonatkozásában ez azt jelenti, hogy a képregény-adaptáció csak illúzióját kelti a protoszövegként nyilvántartott irodalmi műnek, jelen esetben Victor Hugo *Nyomorultak*jának. Az eredeti regény annak élménye helyett csupán információt kapunk a regényről. Egy találó meghatározás szerint az álesemény eredendően azt a szimpla célt szolgálja, hogy a tömegkommunikáció hírül adja. Azt természetesen nem zárjuk ki, hogy ezek az álesemények széles értékskálán mozognak, a fenti tendenciát azonban alapvetőnek érezzük.

Mint említettük, elsősorban a képregény-adaptációkra érvényes az álesemény jelleg s ezen belül is az irodalom adaptálására. Két leginkább képregényt közlő sajtótermékünk, a *Pajtás* és a *Füles* több módon szeretné elkerülni ezt az ingoványosnak ítélt talajt. Az egyik módszer, hogy igyekszik ún. szerzői képregényt közölni. Ilyen jellegűek a Pif, Pifu, Leo, Kajla kalandjai sorozatok vagy a Sebes Gusztáv és Gagarin életéről szóló képi narráció. E sorozatoknak kifejezett céljuk a szórakoztatás, melynek csattanói az úttörő újságban gyakran erkölcsi tanulságokat közvetítenek, különösen grafikailag és dramaturgiailag is jól felépített Kajla sorozatban. A másik műfaji lehetőség, hogy a képregény adaptációkat az irodalom perifériku sabb területeinek metanyelveként használják, ahol is kisebb az esetleges, félreértelmezésből adódó értéksértés veszélye. Ez egyben azt is jelenti, hogy noha nem kizárólag, de főleg az egzotikus és a kalandirodalom és különösen a science fiction felé orientálódik mindkét lap. Bi-

zonyítják ezt az utóbbi néhány év címeiből kiragadott példák is: Jules Verne: *Sándor Mátyás,* Dienes András: *Farkasles* (Az áruló sorsa), Szilvási Lajos: *Fekete ablakok,* Murányi Kovács Endre: *Garibaldi dobosa* a *Pajtás*ban. A *Fülesb*en: E. L. Voynich: *Bögöly* (Vihar Itália felett), F. L. Baum: *Óz, a csodák csodája,* Rejtő Jenő regényei; Conan Doyle: *Ezüstcsillag,* Jules Verne: *Dél csillaga, A dunai hajós,* Mark Twain: *Huck és Tom kalandjai.* Azt is megfigyelhetjük, hogy Jókai, Mikszáth, Dumas, Krúdy és Móricz Zsigmond művei közül is főleg a kalandosokat, cselekményeseket választja ki az adaptátor, s külön elemzésnek kellene vizsgálnia azt, hogy e művek cselekményének mely mozzanatai ragadták meg a metajelrendszer alkotójának figyelmét. A szelektálás elvét az új rendszerek létrehozásában elsődleges műfaji törvények azonban bizonyos fokig már eleve meghatározzák. A képregény főleg a *külső szemlélet* számára szóló eseményeket képes magába olvasztani, ellentétben például a hangjátékkal, mely megítélésünk szerint a belső szemléletnek tágabb teret enged — épp ezért a nehezebb fajsúlyú irodalmi műre adekvátabb módon reflektál.

Kérdés, hogyan ítéljük meg az áleseményt adó informatív kódot vállaló vagy — Jakobson modellje alapján megközelítve — referenciális funkciót betöltő képregény-adaptációkat? Úgy gondoljuk, semmiképp se kell az áleseményt teljes egészében értéktelennek, negatívumnak tekinteni. Bizonyos hasznot nyújthat, amennyiben korlátait sikerül tudatosítani a befogadóban. Arra gondolunk, hogy — mint Józsa Péter is említi egy tanulmányában[8] — vannak bizonyos, egy adott kultúrában meghonosodott műalkotás-kódok, melyek a befogadó számára egyben az illető jelrendszer helyét is kijelölik. Például „ez krimi", „ez western film" stb. Nos, az adaptációkat sem szabad e kommunikatív láncban másnak felfogni, csak amire hivatott. Ennek viszont sokszor jobban eleget tehet, mint a *100 híres regény,* éppen közönséget befolyásoló plasztikus jellege miatt. Ma, amikor még az ország lakosságának jelentős része kulturális értelemben félanalfabéta, a fokozatosság elvét figyelembe véve jó szolgálatot tesznek ezek a figyelemfelkeltő eszközök, noha hangsúlyozzuk, hogy a művészeti nevelés igazi útja a műalkotás jelrendszerére érzékeny, aktív befogadók nevelése, s nem a befogadókhoz való alkalmazkodás. Utóbbi csak ideiglenes, átmeneti jellegű lépés lehet, noha valamennyi alkotás megkövetel bizonyos fokú alkalmazkodást a befogadóhoz. Az eszköz valódi hatékonyságát természetesen empirikus kutatásnak kellene kideríteni.

Ami a lapjainkban közzétett képregény-adaptációkban tükröződő világszemléletet illeti, azokban épp a fenti szelekció miatt jelen van bizonyos érthető szűkítés, ami önmagában nem feltétlenül káros, a képregény mint adaptációs lehetőség kihasználása azonban eközben korántsem kielégítő. Arra gondolunk, hogy kísérletezni lehetne a klasszikus irodalom képregény általi közvetítésének új lehetőségeivel is, beleértve az irodalmi műre való figyelem felkeltését is. Az adaptációs lehetőség kiaknázását egy másik szférában pedig kifejezetten kívánatos lenne fokozni. A tudományos ismeretterjesztésre gondolunk, melynek izgalmas példájaként az olasz *Giorni* című lap téli számait[9] említjük, amelyekben a történelem tankönyvek anyagát elevenítik meg a Nagy Októberi Szocialista Forradalom 60. évfordulója alkalmából. A képregény-kockák, a közbeiktatott fotók, emblémák és térképek segítségével igen szemléletesen kísérik az eseményeket. A Jugoszláviában megjelenő magyar nyelvű folyóirat, a *Híd* is hasonló jellegű megoldásokról ad hírt[10], amikor egy vajdasági újság képregény útján megvalósított természettudományos ismeretterjesztési te-

vékenységét tekinti át. Néhány címet felsorolunk ebből *A tudomány útjai* című ciklusból: *Villanytelep a Holdon, DDT — a kétélű kard, Mindenütt egyforma az élet, A gyilkos Nap, Küzdelem a fejfájás ellen, Víz nélkül él a kardszarvú antilop, Expedíció az Érosra, Az első dolgozó emberek, A fóka titokzatos tulajdonságai* stb. Érdemes lenne hazánkban is jobban átgondolni ezeket a lehetőségeket még más területen is, például a *nyelvoktatás*ban.

A képregény a tömegkultúra jellegzetes műfaja, mely a nyugati világban igen elterjedt és igen gazdag a bibliográfiája.[11] A bőséges nemzetközi tudományos és publicisztikai bibliográfia a dél-amerikai kontinenstől a skandináv országokig elénk tárja nemcsak a képregény történeti fejlődését, az egyes képregények felépítését, technikáját, véleménybefolyásoló tömegkommunikációs aspektusát, hanem reflektorfénybe helyezi e különös, de bizonyos szempontból tradicionális közlési rendszer kapcsolatait a nevelés rendszerével is. Amikor pedig a képregény metaközlés jelleget vesz fel, fontos értékszempontok is felvetődnek, melyeken feltétlenül töprengeni kell, hogy megtanuljunk-e nálunk még azért nem annyira elterjedt közlésmóddal élni.

Jegyzetek

[1] Text a metatext. Slavica Slovaca 8, 1973. 347—373.
[2] *Hernádi Miklós:* A képregény. = Kultúra és Közösség, 1974/3. 83—91.
[3] *Gellért Endre:* A képregény története. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Bp. 1975.
[4] *J. M. Lotman:* Filmszemiotika és filmesztétika. Gondolat, Bp. 1977. 13—16.
[5] Új Symposion 78. sz/1971.
[6] *Szerdahelyi István:* A mindennapi élet esztétikája. Kossuth Kiadó, Bp. 1974. 147—149.
[7] Adaptáción a legkülönbözőbb források alapján valamely szellemi minőség olyan más rendszerbe való átrendezését értjük, amely ideális esetben az új közeg lehetőségeit, ahhoz alkalmazkodva, figyelembe veszi. A különféle lexikonok sokféleképpen, de vitatható módon közelítik meg a jelenséget.
[8] *Józsa Péter:* A film: tükrözés és kommunikáció. = Magyar Filozófiai Szemle, 1974/6.
[9] Giorni. Anno VII. novembre 1977. számából. J. Reed könyve alapján.
[10] *Szombathy Bálint:* A képregény a jugoszláviai magyar sajtóban. = Híd, 1976/12.
[11] International Bibliography of Comics Literature. Edited by Wolfgang Kempkes Gale Research Company Detroit, 1971.

Balipap Ferenc

IRODALOM A KÉPERNYŐN

Egy 1977-ben Hajdúszoboszlón lefolytatott szűkebb körű reprezentatív vizsgálat néhány eredményéről, adatáról számol be az alábbi írás. A vizsgálat azt kutatta, hogy a befogadók hogyan látják az irodalmat a képernyőn, milyen mértékben befolyásolja az irodalmi alkotás tv-adaptációja érdeklődésüket a könyv utólagos elolvasására, milyen a tv-nézésnek, illetve az olvasásnak a megkérdezettek életében betöltött (önmaguk által bevallott, véleménnyé vált, ösztönös vagy tudatos) szerepe, valamint arról kértük véleményüket, hogy az irodalmi műveket önálló olvasással, vagy a televízió képernyőjére átültetett irodalmi tv-film megtekintésével érzik-e magukhoz közelebb állónak, számukra teljesebbnek. Tartalmi és értékszempontokat csak részben vizsgáltunk. (Ehelyütt — terjedelmi okok miatt — el kell tekintenünk a téma elméleti megközelítésének tágabb bemutatásától és a vizsgálat lefolytatásának és adatainak részletes ismertetésétől. Az alábbiakban kérdőíves felmérésünk összefoglaló adatainak egy részét ismertetjük.)

A BEFOGADÓI VÉLEMÉNYEK FOGLALKOZÁS SZERINTI JELLEMZŐI

Az összes megkérdezett 80%-a emlékezett arra, hogy irodalmi műből készített televíziós filmet már látott, 20% nem. Az utóbbiak csoportja a megkérdezett fizikai dolgozók 26%-ából és alkalmazottak 15%-ából tevődött össze. *Utólag* elolvasta a film alapjául szolgáló könyvet vagy művet az előzőekben jelzett 80%, a válaszadók 63%-a. Feltűnő, hogy a *fizikai dolgozók* (68%), de az *alkalmazottak* is (58%) *megelőzik az értelmiségieket abban, hogy a tv hatására utólag elolvassák azt az irodalmi alkotást, melynek nézői voltak* (az értelmiségieknél 53%).

Befogadói élményét a tv-feldolgozás esetében tartja teljesebbnek a fizikai dolgozók *fele,* az alkalmazottaknak azonban még *ötöde* sem. Az irodalmi mű hatását érzi erőteljesebbnek magában a fizikai dolgozók 34%-a, az értelmiségiek 69%-a és az alkalmazottak 78%-a. Ez a hatás művenként — azok értékétől függően — változik a fizikai dolgozók 15%-a, az alkalmazottak 14 és az értelmiségiek 30%-a szerint.

Így már azt látjuk, hogy a *fizikai dolgozóknak,* bár a tv motiválja őket az olvasásra — *50%-a* mégis a *tv-feldolgozást tartja élményszerűbbnek, értékesebbnek az irodalmi műnél, szemben az értelmiségiekkel, akik közül* mintánkban *senki sem választja irodalmi élménye teljes értékű forrásának a televíziót.* Nyilván azért, mert az értelmiségiek az eredeti művet már korábban olvashatták, míg ennek éppen az ellenkezője lehet gyakoribb a fizikai dolgozók köré-

ben. (Az adaptációk többsége klasszikus irodalmi alkotásból készül.) De jelentkezik már ehelyütt az is, hogy a fizikai dolgozók felének elég „irodalomnak" az, ami a képernyőn megjelenik. (Később látni fogjuk azonban, hogy ezt ők maguk sem tartják irodalomnak.) Egy másik kérdés válaszai is erősítik e tendenciákat: 50-nél kevesebb saját könyve van a fizikai dolgozók felének; az alkalmazottak többségének 100—200 kötet közötti, az értelmiségiek többségének 200 kötet fölötti a könyvállománya. Legtöbben a fizikai dolgozók helyeslik a tv-adaptációk készítését (79%), legerőteljesebben az értelmiségiek ellenzik (23%). S tovább rajzolódik a bontakozó kép, amikor megvizsgáljuk azt is, hogy ez értelmiségiek és a fizikai dolgozók közel egyenlő mértékben vásárolnak utólag olyan könyvet, amelyre a televízió műsora hívta fel figyelmüket, de a fizikai dolgozók körében ez a lektűrök, krimik és kalandregények javára fordul, ha a művek tartalmi kvalitásaira vetünk egy pillantást.

Ezt a választást árnyalja az a válasz is, amelyből kiderül: általában a televízióban kikapcsolódást, szórakozást, gondtalan unaloműzést keres a fizikai dolgozók többsége, az értelmiségiek harmada, az alkalmazottaknak közel kétharmada. Inkább a művelődés (tanulás, információszerzés, tájékozódás) eszköze a tv az alkalmazottak 28, az értelmiségiek 15 és a fizikai dolgozók 6%-ának számára. A fizikai dolgozók 47%-a vallja-vállalja magáról — s itt utalunk vissza az előzőekre —, hogy az irodalomnak nincs semmi szerepe az életében, éppen azok, akik szórakozást, gondtalan unaloműzést várnak csak a televíziótól. Ők azok is, akik nem gyűjtenek könyvet, nem válogatnak a tv műsoraiból (ilyen a fizikai dolgozók 61%-a), akiknek életében nem tölt be tehát semmilyen szerepet, nem „üzen" semmit az irodalom. A megkérdezett fizikai dolgozók mintegy *fele* ebbe a körbe tartozik.

Az alkalmazottak tekintik művelődésük forrásának legnagyobb mértékben a televíziót, s ennek valódi okait — a későbbiekben is látni fogjuk — nem elsődlegesen a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helyük, sokkal intenzívebben iskolai végzettségük (többségükben érettségizettek) determinálja.

Föltettük végül azt a kérdést is, hogy a megkérdezettek mit vinnének magukkal egy képzeletbeli szigetre, ahol életük hátralévő részét egyedül kellene leélniük — korlátlan számú könyvet vagy egy televíziót. Az erre kapott válaszokból kiderül, hogy a fizikai dolgozók és az alkalmazottak választásában a televízió elsodorta az irodalmat — bár meg kell jegyeznünk, hogy ebben az esetben nem tekinthetjük értékesebb választásnak egyértelműen azokat, amelyek a könyvekhez kötődnek, hiszen minden bizonnyal gazdagabb, sokrétűbb információt közvetíthetne a világról a televízió egy magányos szigeten. Ám az előzőekkel összevetve azt látjuk, hogy a választások jellegzetesen kötődnek az irodalomhoz, illetve a televízióhoz kapcsolódó attitűdükhöz: az értelmiségiek többsége a könyvet érzi és vallja erősebben létszükségletének, a fizikai dolgozók közül a televíziót választják többen, s az alkalmazottak többsége is a televíziót választja.

A BEFOGADÓI VÉLEMÉNYEK NEMEK SZERINTI JELLEMZŐI

Ugyanezeket a válaszokat, ha nemekre vonatkoztatva csoportosítjuk, a következő sajátosságokat észleljük: A nők 90%-a emlékszik irodalmi műből adap-

tált tv-változat megtekintésére, szemben a férfiak 76%-ával. Utólag a művet egyenlő arányban olvassák férfiak és nők, 50—50%. A nők életükben fontosabb szerepűnek tartják az irodalmat, a férfiak a televíziót, s ezzel összefüggésben az adaptációval szemben a nők előtérbe helyezik az olvasást, a férfiak kétharmada ezzel szemben a televízióra voksol az irodalom olvasása helyett. A nők 20%-ának van 500-nál több saját könyve, 25%-ának 201—500 között, míg a férfiak 7%-ának van 500 feletti és 17%-ának 201—500 közötti könyve. 50-nél kevesebb saját könyve van a férfiak 37%-ának és a nők 10%-ának.

A férfiak *egyharmada,* a nők *egynegyede* érzi úgy, hogy a televízió közelebb segítette az irodalomhoz. Vagyis azt látjuk, hogy a nők intenzívebb vonzódásúak az irodalomhoz, de ez kevésbé függ össze a televízió ilyen értelmű hatásával, más determinánsok lehetnek erősebbek.

Az adaptációt közel egyenlő arányban: *kétharmad* részben helyeslik nők és férfiak egyaránt, s ugyancsak közel egyenlő mértékben: egyharmad részben motiválta őket utólagos könyvvásárlásra a televízió.

A nőknek több mint fele művelődése forrásának tekinti a tv-t, a férfiaknál ez 13%. A férfiak 37%-a véli úgy, hogy életében nincs szerepe az irodalomnak, a magányos szigetre 19%-uk vinne könyvet; a nők 15%-a nem érez kötődést az irodalomhoz, és ugyanennyien választanák egyetlen társul a televíziót is.

A nők tehát tartósabb és mélyebb szálakkal kötődnek az olvasáshoz és az irodalomhoz, mint a férfiak, de a televízió ugyanolyan mértékben motiválja vagy nem motiválja a két csoport olvasását, ami azt jelzi, hogy a nők irodalom iránti attitűdjét más szociológiai, pszichológiai stb. tényezőkben kell keresnünk.

A BEFOGADÓI VÉLEMÉNYEK ÉLETKOR SZERINTI JELLEMZŐI

Az életkorra vetített mutatók alapján a televízió irodalmi műből készült filmjeit magas arányban nézik fiatalok és idősebbek egyaránt: a 19 évesnél fiatalabbak 66%, a 20—29 évesek 80%-a, a 30—39 évesek 93%-a, a 40—49 évesek 76%-a és az 50 év felettiek 66%-a. Úgy tapasztaltuk, hogy ezek az arányok a korosztályok tv-nézési arányait is jelzik, s így összefüggnek más életmódbeli, tevékenységbeli, kulturálódási stb. attitűdökkel. A fiatalabbak a tv-változatot tekintik értékesebb alkotásnak, ezzel szemben az irodalmat részesíti előnyben a 30—39 évesek és az 50 év felettiek többsége.

Láthatjuk azt is, hogy éppen azok érzik magukban a televízió irodalom felé orientáló hatását dominánsabbnak, akik ma (már?) kevesebbet ülnek a képernyő előtt: a 30—50 év közöttiek egyharmada. A 19 évesnél fiatalabbakat viszont kimutathatóan elvonja az olvasástól a tv, bár körükben az alacsonyabb olvasási hányad nemcsak a televízió hatásának következménye. Az életkor emelkedésével emelkedik az irodalom tv-filmfeldolgozásának képernyőn való elfogadása is. Ebben figyelemre méltó tendenciát akkor fedezhetünk fel, ha visszapillantunk arra, hogy a 19 évesnél fiatalabbakat nem segíti közelebb az olvasáshoz a tv, s ha megnézzük, őket mozgósítja legkisebb arányban a könyvvásárlásra is. A saját könyvek száma — és ez természetes is — az életkor emelkedésével növekszik. A legfiatalabbak keresnek leginkább szórakozást, kikapcsolódást a tv előtt, és — akárcsak az 50 év felettiek — közülük senki sem vallja művelődése eszközének a televíziót. De ugyanez a kép a szigetünkön is:

a 19 évesnél fiatalabbak és az 50 év felettiek szinte egybehangzóan választják a televíziót.

A BEFOGADÓI VÉLEMÉNYEK ISKOLAI VÉGZETTSÉG SZERINTI JELLEMZŐI

Mivel a társadalmi gyakorlatban a foglalkozás szerinti tagozódás legszorosabb összefüggésben az iskolai végzettség szerinti rétegződés mutatóival áll, így természetesnek tarthatjuk, hogy a foglalkozás szerinti adatok jellemzői közel esnek az iskolai végzettség szempontjából megvizsgált adatokhoz. Eszerint nagyobb mértékben olvasnak az érettségizettek és a magasabb végzettségűek, ami azt is jelzi, hogy a fizikai dolgozók körébe tartozó érettségizetteket is iskolai végzettségük motiválja meghatározóbban, s nem a munkamegosztásban elfoglalt helyük.

A tetszési mutatók is egyértelműen a magasabb iskolázottságúak esetében jelzik az irodalmi kommunikációs és a tv-élmények közti különbség tudatosságát: a 8 általánosnál kevesebbet végzettektől az érettségivel még nem rendelkezőig terjed azoknak köre, akik a tv elsődlegességét hirdetik minden megközelítésben, illetve az irodalom és az olvasás különböző szempontú megítélésében mindig a magasabb iskolázottságúaknál jelentkeznek pozitív befogadói adatok. Nem látja életében az irodalom funkcióját a 8 általánosnál kevesebbet végzettek 100%-a, a 8 általánost végzettek 42%-a, a szakmunkásképzőt végzettek 50%-a, az érettségizettek 3%-a. Természetesen ezek az adatok összefüggésbe hozhatók az olvasási készség szintjével is.

* * *

Munkánk végén az irodalmi művek befogadói attitűdjének, az irodalmi adaptációkhoz való befogadói viszonynak, az egyénekben véleménnyé vált, tapasztalati úton létrejött nézeteknek, ízlésnek és igényeknek adatainkban megmutatkozó sajátosságait kíséreljük meg röviden összefoglalni, és néhány — a permanens nevelés társadalmi gyakorlatában és a tömegkommunikáció rendszerében és mechanizmusában elvégzendő — feladat körvonalait vázoljuk fel.

Az irodalom, az írói üzenet olvasmányként — az irodalmi kommunikációban — *történő elsajátítása-befogadása mellett szólnak a magasabb iskolai végzettségűek igény- és ízlésmutatói, s esetükben* (általában is) *a befogadói magatartás és értékrend kevésbé függ a társadalmi munkamegosztásban elfoglalt helytől.* Legerősebb tényezőként tehát az iskolai végzettséget jelölhetjük meg az irodalomhoz és az adaptációhoz, de az olvasáshoz és a tv-nézéshez való viszonyban is.

A nők erősebb szálakkal kötődését az irodalomhoz, szintén igazolták adataink amellett, hogy kimutathattuk azt is, hogy ebben az irodalomhoz vonzódásban kevesebb szerepe van a televíziónak, mint feltételeztük. Tény viszont, hogy a nők körében a televízió kisebb mértékben hat az olvasási szokások csökkenésének irányában, mint a férfiaknál. Eredményeink azt mutatják, hogy a *fiatalok kisebb mértékben kedvelik az olvasást a tv-nézésnél, s az irodalmi adaptációk* — de általában a televíziós műsorok — *jobban kielégítik elvárásaikat, mint azt előzetesen feltételeztük. A rendszeres olvasók, a magasabb iskolázott-*

ságúak kevésbé értékelik az adaptációkat, mint az irodalom olvasásával keletkező befogadói élményt.

Az adaptáció megtekintése utáni olvasásra és könyvvásárlásra nagyobb mértékben vállalkoznak a fizikai dolgozók, a férfiak, a 8 általánossal rendelkezők, az érettségizettek, valamint a 30 évesnél idősebbek. Viszont az irodalmi eredeti elolvasása után is sokan az adaptációt ítélik jelentősebbnek, számukra élménytadóbb, teljesebb értékű alkotásnak. Jellemző a televízió által közvetített szórakoztató irodalom nagyfokú kedvelése, és az, hogy a *fizikai dolgozók* — akik pedig néznek irodalmi tv-műsort és el is olvassák nagy arányban az ennek alapjául szolgált műveket — *közel felének életében* még sincs *semmi szerepe az irodalomnak.* Ez egyben jelenti azt is, hogy a *képernyőn megjelenő irodalomnak sincs szerepe úgy, mint irodalomnak;* tehát választásukkal ők is azt igazolják, amit egy e tárgykörben írott tanulmányában *Miklós Pál* így fogalmaz meg: *„a képernyőn megjelenő irodalom már nem irodalom."*

Az irodalmi művek lapjaira helyezett képzőművészeti illusztrációkat könyvillusztrációnak nevezzük, anélkül, hogy ennek eleve pejoratív értékelő aspektusa lenne. A képernyőre kerülő irodalmi adaptáció többségét is ilyen irodalmi illusztrációnak tekinthetjük, amely mozgóképi jelekké alakítja a mű cselekményét. Általában a folyamatosan pergő látvány mellé — leggyakrabban megcsonkítva, de irodalmi kontextusából, kódrendszeréből mindenkor kiemelve — dialógusokká formálva elmondja a mű irodalmi nyelvi egynemű közegének a képsorokhoz illesztett elemeit is. Ilyenkor illusztráció lesz a kép mellett a szöveg is, az eredeti tehát többszörösen átalakul, ami a legtöbb esetben értékcsökkenéssel jár.

A televíziós műsorok (még inkább művészeti alkotások) befogadásának, a „televízió-formanyelv" elsajátításának ma még nem alakult ki semmiféle gyakorlata a nevelés rendszerében. Az emberek nézik a televíziót és értésük—látásuk-ítéletük azon formálódik, amit látnak, anélkül, hogy tudnák, mit, hogyan kell nézniük, milyen elemi eszközök rendszerének szerveződéséből bontakozhat ki számukra az adekvát befogadói élmény. A televíziós művészet széles körű kibontakozásának idején — hogy mindez hatékony közművelődési értékké váljon — időszerű a befogadói oldal „beavatottságát" is fejleszteni.

A fizikai dolgozók és az alacsonyabb iskolázottságúaknak — amennyiben a televízió művészeti-esztétikai értékeket kíván eljuttatni hozzájuk — szükségük volna segítségre a tv-nézés helyes arányainak kialakításához, de ezzel együtt általában a művészetekhez való viszonyukat, attitűdjüket is szükséges fejleszteni: művészeti alapismereteket (abc-t és nyelvtant), befogadói készségeket, a köznapi kommunikáción túli információk felfogási-feldolgozási képességeit kellene alakítani.

Felmérésünk szerint az értelmiség körében legkevésbé problematikus az irodalomhoz és a televízióhoz, illetve más információforráshoz, kommunikációs rendszerekhez való viszony (mélyebb elemzéssel nyilván ezen belül is meg lehet különböztetni finomabb árnyalatokat).

A felmérésünkben alkalmazottaknak nevezett réteg (többségük középiskolát végzett) jelentős mértékben tekinti művelődését segítő eszköznek a televíziót.

Rendkívül fontos, hogy műveltségükbe valós értékek kerüljenek a televízióból is.

B. Raffai Margit

GONDOLATOK A VIZUÁLIS KULTÚRA TÁRSADALMI FELTÉTELRENDSZERÉRŐL

Nem szükséges hangsúlyozni, hogy a vizuális kultúra iránti érdeklődés társadalmi fejlődésünk mai szakaszában rohamosan megnőtt. Szinte állampolgári kötelességként alkot véleményt országunk valamennyi nyilatkozóképes polgára mindarról, amit kultúránk e területe számára nyújtani tud, ahogyan e kultúrát elsajátíthatja, s ahogyan ez a kultúra társadalmunk egész fejlődésére visszahat. Nyilvánvaló, hogy ez az *érdeklődés nem véletlenül ölt társadalmi méreteket.* Nem arról van tehát szó, hogy a társadalmi közvélemény egyik neuralgikus pontjára tapintanak mindazok, akik a vizuális kultúra kérdését feszegetik. Így tehát nem hihetünk abban sem, hogy a probléma megoldását lényegesen közelebb hoznák azok a vérmérséklettől függően — ostorozó vagy önkritikus, de mindenképpen szubjektív megnyilatkozások, melyeket a disszonáns jelenségek kisebb-nagyobb halmaza vált ki. Kétségkívül, a társadalmi nyilvánosság katalizáló hatása fontos és szükséges együttható a vizuális kultúra fejlesztésénél, de nem szabad nagyobb szerepet tulajdonítani neki annál, mint amit betölt. Nem lehet eltúlozni tudatformáló szerepét a társadalmi tudat anyagi objektivizációival szemben. Az „írástudók" szerepe és felelőssége nem szorul ezzel háttérbe. Írhatunk a vizuális kultúráról keményen (Deme Tamás: *A vizuális kultúráról — keményen.* = Kultúra és Közösség, 78/1—2.) és még keményebben, de azzal tisztában kell lennünk, hogy az általunk képviselt ügy szempontjából csak úgy lesz hasznos tollforgatásunk, ha sikerül — akár egy részterület — lényegi problémáit, annak okait és a megoldás alternatíváit felvázolni. Deme Tamás következtetéseivel egyet is érthetünk, de kísérlete a vizuális kultúra alapvető tendenciáinak jellemzésére már nem ilyen problémamentes. Kedvelt hasonlatánál maradva, a „vizuális kultúra beteg lova" nem attól lesz erőtől duzzadó pej, ha minél több kórtünetet sikerül összegyűjtenünk róla, mert ez témánk esetében a „javas ember" ismereteinek határaitól függően, szinte vég nélkül folytatható. A tünetek ismerete mind számunkra, mind a vizuális kultúra fejlesztése szempontjából a jelzés szintjén lényeges, s a kiváltó ok, valamint a megfelelő megoldás megtalálása a döntő. Az okok elemzésénél még a problémafelvetés szintjén sem lehet mellőzni a lényeglátást, a filológus alaposságot, akkor sem, ha csábító, de leegyszerűsíthető ellentpontozási lehetőségek állnak rendelkezésünkre.

Nem elvont elméletieskedésről van tehát szó, ha a vizuális kultúra helyzetének, továbbfejlődésének meghatározásához egy olyan *globális koncepció kialakítását* tartjuk szükségesnek, ami a reális viszonyok konkrét felmérésén és a társadalmi lehetőségek ismeretén alapul. Ennek birtokában a társadalmi tervezés szintjén gondoskodni kell annak a tényleges és várható *társadalmi szükségletnek* a kielégítéséről, mely a vizuális kultúra iránt megjelenik.

Ebben a folyamatban nagyon lényeges, hogy megfelelően *tárjuk fel az ok-okozati kapcsolatokat,* hiszen a vizuális kultúra problémaköre rendkívül tág, s ezen belül nem kerülhető ki a közhely, hogy „minden mindennel összefügg". (Nyilván nem választható el e terület a kultúra egyéb szféráitól, sem pedig magát a kultúrát létrehozó objektív és szubjektív társadalmi viszonyoktól.) Az összefüggések tárgyszerű ismerete nélkül elképzelhetetlen *a megoldás komplex módszereinek kialakítása.*

Továbbá az is egyértelmű, hogy a meglévő és a kialakítható társadalmi feltételek mellett e szükségletek kielégítése csak *fokozatos és szelektív* lehet, igy nem közömbös, hogy mit tekintünk *lényegi, sürgősen kielégítendő* szükségletnek, s melyek azok a területek, ahol a lassúbb, fokozatosabb fejlesztés is kielégítő eredménnyel jár.

Nem haszontalan e szempontok figyelembevétele akkor sem, ha „csupán"(!) az a szándékunk, hogy reális képet kapjunk vizuális kultúránk tényleges helyzetéről, fejlesztésének lehetőségeiről, eloszlassunk néhány álellentmondást, bezárjunk ördöginek tűnő köröket, megmérettessenek a tényleges nehézségek, az-az előbbre lépjünk egy kicsit.

HŐSKOR — ELLENTMONDÁSOKKAL

Lehet, hogy tévedésnek tűnik „hőskornak" minősíteni azt a fejlődési szakaszt, mikor sokak véleménye szerint a vizuális kultúra színvonala dantei mélységekbe szállott alá. Valószínű, azok sem támogatják az elnevezést, akik a szent inkvizíció dühével és elszántságával harcolnak az ízlést és érzelmeket elsivárító ízléstelenség, a giccs stb. ellen. Mégis meg kell kockáztatnunk ezt a megjelölést, mert valamennyi ellentmondás ellenére lényegében *most* alakultak ki az *objektív feltételek* és fogalmazódtak meg azok a *reális társadalmi igények,* melyeknek összhangba hozásához számos ellentmondást kell megoldani. Ezek az ellentmondások azonban nem antagonisztikusak.

Nem kevesebbről van szó, mint a vizuális kultúra és a társadalmi fejlettség összhangjának megteremtéséről. Ennyiben feltétlenül időszerű a „hőskor" használata, annak minden romantikus pátosza nélkül. A nálunk fejlettebb vizuális kultúrával rendelkező országok példái igazolják, hogy valóban „korszakról" van szó. Kedvező esetben az időtartam lerövidíthető, ám hiba lenne gyors, átütő sikert remélni. Nem akarom ezzel kifogni a szelet azoknak a vitorlájából, akik a vizuális kultúra és a társadalmi fejlettség összehasonlításakor főként az előbbi alacsony színvonalának gyors emelését tűzik ki célul. A művelődéspolitikának számolnia kell ezzel a törekvéssel. Szerencsére találkozni olyan felfogással is, mely nemcsak azonosulni igyekszik a fenti elképzelésekkel, hanem szükségszerűen elébe is megy: „Nem elég tehát a 'mű-követő' támogatás; ... a tervezés ismerje mind az érdekeket alakító társadalmi mozgást, mind pedig a szakmai feltételeket"[1] — írja egyik művelődéspolitikusunk, tovább folytatva azzal, hogy szükségszerű a „vizuális esztétikai értékek mennyiségének, arányainak és minőségének tudatos tervezése".

Természetesen sem a feltételeket, sem az igényeket nem tekinthetjük konstansnak, sem önmagukban, sem egymáshoz való viszonyukban. A fő problémát mindenekelőtt az képezi, hogy hogyan lehet a fent említett feltételeket tényleges gyakorlattá tenni, olyan gyakorlattá, mely képes kielégíteni a reális

társadalmi igényeket, s új, magasabb szintű igényeket létrehozni. „... ha helyesen ragadjuk meg valamely kor kultúráját, abban az illető kor *összefejlődésének* gyökerét ragadtuk meg..." (Lukács György: *Régi kultúra és új kultúra*).

A hasonlatnál maradva a vizuális kultúra egyik legizmosabb, legfontosabb ágának kell tartanunk a tárgy- és környezetformálást, bővebben azt a tevékenységet, mely során mesterséges környezetünket létrehozzuk. Szocialista viszonyok között ebben a tevékenységben a leglényegesebb az ipari rendszerben (kis-, közép- és nagyszériában) előállított, formatervezett termékek kibocsájtása, mellyel végsősoron mindennapjaink szűkebb és tágabb környezetét meghatározzuk. A „design" — az ipari formatervezés helyzete egyre kevésbé redukálható szűk, szakmai kérdéssé. Sokkal inkább alkalmas arra, hogy ütköző zónája legyen az egyre mélyülő ellentéteknek.

Ezek az ellentétek a korszerű, iparilag gyártható, mindenki számára elérhető tárgykultúrát szorgalmazók és az iparművészeti munka egyedi, művészi tevékenységére hangsúlyt helyező, ha nem is exkluzív, de mindenesetre szűk rétegigényt kielégítő tárgykultúrát védelmezők között feszül.

A fejlődéssel párhuzamosan — ha csupán elméletileg is! —, de világossá vált az utóbbi álláspont tarthatatlansága. Elméletként anakronisztikussá vált, ám korántsem vált azzá a gyakorlatban. Elvileg ma már szinte mindenki egyetért azzal, hogy az ipari formatervezés szerepe a társadalmi igények kielégítésében elsődleges, de ennek gyakorlati konzekvenciáit — egy-két esettől eltekintve — még nem vonták le! Egyértelmű, hogy az iparművészetnek vannak olyan hagyományos, kézműves-jellegű tevékenységi szférái, melynek fontosságát, társadalmi szükségességét nem lehet vitatni. (Nyilván senki sem kéri számon a gobelinek sorozatgyártását, vagy az ötvös-tárgyak ipari előállíthatóságát.) Lényegében ha lassan, ellentmondásosan is, de egy *szemléletváltásnak* vagyunk tanúi, melyben a paradoxon az, hogy az „ipari szemlélet" győzelme *ipari háttér* nélkül valósult meg, így sokak szemében a győzelem pürrhoszinak tetszhet. Az ipari háttér tisztázatlansága az oka annak, hogy sok esetben maguk a formatervezők is mélyen alábecsülik a meglévő lehetőségeket, vagy az ipari szakemberek szűklátókörűségében (példa erre is bőven akad) látják a formatervezés társadalmi méretű érvényesítésének fő akadályát. Érdemes tehát szemügyre venni e bonyolult problematika néhány összetevőjét.

Az ipari formatervezés szükségessége napjainkra, ha elméletileg is, de társadalmi szinten elfogadottá vált. Azzá tették azok a forradalmi folyamatok, melyek a termelésben lezajlottak: gépesítés, a tömegtermelés stb. Lehetne még sorolni a változásokat, de tekintsünk el most ettől. A magyar gazdaság speciális helyzete is azt indokolja, hogy a design kiemelt szerepet játsszék a termékek kialakításában. A piaci versenyképesség szempontjai mellett a fejlesztési szempontok, a korszerűség és célszerűség érvényesítése is azt diktálja, hogy olyan formatervezett termékek kerüljenek a piacra, melyek nem egy elvont esztétikai elvárásnak felelnek meg, hanem reális társadalmi igényt elégítenek ki.

Egyrészről tehát jelen van objektív körülményként az a tény, hogy fejlődésünk mai szakaszában és még inkább a későbbiekben a termelés adott szintjén szükségszerű a színvonalasabb termékkialakítás, melyben a formatervezésnek jelentős szerepe van. Kedvező feltételt jelentenek továbbá azok a társadalmi tendenciák, melyek az életmód, az életszínvonal, az infrastruktúra fejlődésével jelentkeztek. Ugyanakkor adott az ellentmondás, hogy e kedvező feltételek mellett sincs meghatározva, szervezetileg biztosítva az ipari formaterve-

zés helye, szerepe a termelési, társadalmi gyakorlatban. Az ipari formatervezés intézményei[2] igen hasznos funkciót töltenek be, de nem tudják megváltoztatni a jelenlegi gyakorlatot. A Munkaügyi Minisztérium Munkaügyi Kutatóintézete 1977-es felmérése például a következőket állapította meg: „az iparművészi beosztásban dolgozó könnyűipari alkalmazottaknak csak 31,6%-a rendelkezik felsőfokú végzettséggel, 38,4%-a csak középiskolával és 28,1%-a érettségi nélkül tölti be munkakörét[3]. Félreértés ne essék, nem a mechanikus „papírral védett státusz-szemléletet" szorgalmazzuk, az adatok által feltárt helyzet csupán egyik bizonyítéka állításunknak. Lényegesebb, hogy a társadalmi igény kielégítése várat magára, illetve a lehetségesnél és szükségesnél alacsonyabb szinten történik meg, s ezzel az új problémák óriáskígyóját fialja. Közben természetesen folytatódhat a vég nélküli vita az ipar, a kereskedelem, a fogyasztók ízléstelenségéről, igénytelenségéről, de a kérdés végül is nem itt dől el.

„HOVÁ FORDULJON AZ EMBER, HA NEM TARTOZIK A HARCOSOK KÖZÉ ÉS NEM ELÉGEDETLEN, BÁR NEM ELÉGEDETT?" (JÓZSEF ATTILA)

Kevés szó esett eddig magukról az iparművészekről, ipari formatervezőkről. Szerepük témánk szempontjából sem közömbös, s önmaguk számára is megválaszolandók az ágaskodó kérdőjelek: Hogyan tudják tolerálni a társadalmi elvárásokat? Képesek-e az új szemlélet diktálta áttörésre? Érdemes-e vállalni az alacsonyabb presztízst hozó gyári tervezői beosztást, vagy a „szabadpálya" rizikós, de nagy lehetőségeket is felvillantó vadászmezőin kell szerencsét próbálni? Nem sorolható fel valamennyi kérdés, melyet a fentiekkel együtt a gyakorló iparművészek és a pálya vonzáskörében állók tevékenységük társadalmi feltételeit illetően feltesznek. Egyetlen mozzanatot emelnék ki, azt is érintőlegesen — a felkészítést. A ma, de még inkább a holnap vizuális kultúrája szempontjából kardinális kérdés, hogy milyen szemlélettel és milyen lehetőségekkel rendelkeznek a leendő formatervezők. Miután az iparművészképzés egyetemi szinten csak a Magyar Iparművészeti Főiskolán folyik, nem haszontalan akárcsak a problémafelvetés szándékával megvizsgálni e szemléletalakítás együtthatóit. Ami a lehetőségeket illeti, világos, hogy ennek megteremtése nem a felkészítés feladata. Ez persze nem zárja ki, hogy az előbbi ösztönző hatást gyakoroljon az optimálisabb feltételek irányába.

Kik azok, akik rendszerint csak többszöri kísérlet után, de bejutnak a Főiskolára? Kevés kivétellel olyan fiatalok, akik a képző- és iparművészeti szakközépiskolákból, esetleg általános gimnáziumokból jönnek, miközben a legváltozatosabb munkakörökben („a szakmához lazán kötődők") gyűjtik a felvételhez szükséges ismereteket. Ezek az ismeretek alapvetően képzőművészeti jellegűek, lényegében alig alkalmasak arra, hogy mércéül szolgáljanak, vagy hogy erre egy korszerű iparművészeti oktatás épüljön. A szakmai előképzettség hiányát legtöbbször tetézi, hogy hiányzanak azok a természettudományos ismeretek is, melyek a középiskolai oktatás keretében sajátíthatók el. (A középiskolai eredmények nem számítanak be a felvételibe — a maximális 20 pontot a felvételin lehet elérni.) A társadalmi ismeretek színvonalára jellemző, hogy 26 találomra kiválasztott felvételi dolgozat közül 12 írója nem tudott felsorolni egyetlen olyan világgazdasági problémát, amit hazánk gazdasági helyzetét az

utóbbi 3—5 évben befolyásolta. Döbbenetes tájékozatlanságról tanúskodnak azok a vizsgalapok, melyeken olyan alapvető kérdést nem tudtak megválaszolni, mint „Hazánk uralkodó tulajdonviszonyai?". A nagyarányú túljelentkezés viszonylag nagyobb válogatási lehetőséget jelent, de lényegesen nem változtatja meg az indulási színvonalat. Igencsak keményen meg kell dolgoznia annak a hallgatónak, aki meg akarja tartani fogadalmát: „minden erőmmel arra törekszem, hogy... a haladó tudomány és a művészet eredményeit elsajátítsam, és tudásomat a dolgozó nép szolgálatába állítsam."[4]

A felvételt követő 4 és fél év során sajátítandók el azok a szakmai, társadalomtudományi, műszaki és technológiai ismeretek, melyeknek birtokában az ipari szakemberek partnerévé válhat a formatervező, folytatója lehet a modern iparművészeti törekvéseknek. Elsajátítható-e mindez? Az oktatás tárgyi feltételei ezt aligha teszik lehetővé! Bázisüzem hiányában ipari gyakorlatról alig beszélhetünk, az oktatás szervezeti, tartalmi vonatkozásai sem felelnek meg mindenben a társadalmi elvárásoknak. Erősödik többek között az individualizálódás, hiányzanak a komplex feladatok, a megfelelő műhely-szellem. Egyre többen bizonytalanodnak el az elvek és a gyakorlat szembesítésénél. Különösen az utolsó évben fokozódik ez, amikor a főiskola izolált világa, „üvegburavédelme" megszűnő félben van. Sokan úgy érzik, „nem készítették fel megfelelően", így irreálisak a társadalmi elvárások velük szemben. Nem egyszerűen a kisebb ellenállás mentén haladást jelenti az a tény, hogy a végzett hallgatók többsége végül nem üzemi formatervezőként helyezkedik el.

Választásukban — ha egyáltalán az igen korlátozott lehetőségek mellett beszélhetünk választásról — döntő, hogy a társadalmi feltételek közül hiányzik a tervezőművészek gyakorlati bekapcsolódásának szervezeti, anyagi biztosítéka. Amennyiben kísérletek történtek is erre, azok igen bizonytalanok voltak, sok esetben téves elképzeléseket is tartalmaztak, és máig nincsenek összhangban a lehetőségekkel. Kétségtelenül fontos szerepet játszik a leendő formatervezők döntésében, hogy a szabadfoglalkozásúak és az ipari tervezők társadalmi presztízsét tekintve lényegesen előkelőbb helyre kerül az előbbi. Ennek oka összetett. Tartalmazza az egyedi tevékenység „művészi-rangjának" indokolatlan presztízsét, de a kötetlen munkavégzést, a több szabad időt, a szabadabb kísérletezés lehetőségét is magában foglalja. Ezzel szemben az üzemi tervezők társadalmi státusza bizonytalan, kevés az anyagi és erkölcsi megbecsülés, így nyilvánvalóan kisebb vonzerőt gyakorol. A formatervező sokszor nem tud beilleszkedni a termelési folyamat rendszerébe. Az eredmény: legtöbb esetben kétoldalú csalódás. A formatervező rövid átmenet után visszakanyarodik a „szabadúszó tevékenységhez", s a „valahogy meg kell élni, s ha lehet, nem is rosszul" elvet igyekszik megvalósítani. Társadalmi státuszát tekintve tehát művész, anyagi helyzetét tekintve a „vak piaci erők" működése révén „nem panaszkodhat". Elégedett? Általában nem. Nem akarta megváltani a világot, csupán hasznossá akarta tenni magát. Azon a területen, amiről azt hitte, hogy ott hasznos lehet. Kényszerpálya? Társadalmilag feltétlenül az. Ki a felelős? Az egyén, a felkészítés, a társadalmi feltételek? Mindhárom érdekében érdemes lenne nagyobb figyelmet szentelni ennek a területnek.

Jegyzetek

[1] Bereczky Loránd: Kereslet és támogatás. = Társadalmi Szemle, 1978/10. 112. p.
[2] Ipari Forma, 1976/2.
[3] MIF fejlesztési terv. II. sz. melléklet 3. p. Kézirat.
[4] „Fogadalom" a Magyar Iparművészeti Főiskola hallgatói részére.

JÓZSA PÉTER dr. a szociológiai tudományok kandidátusa, a Népművelési Intézet Kutatási Osztályának tudományos munkatársa

KAPITÁNY ÁGNES, a Népművelési Intézet Kutatási Osztályának tudományos munkatársa

KAPITÁNY GÁBOR, a Népművelési Intézet Kutatási Osztályának tudományos munkatársa

HALÁSZ LÁSZLÓ dr., a pszichológiai tudományok kandidátusa, a Pszichológiai Intézet tudományos főmunkatársa

LŐRINCZ JUDIT, a Könyvtártudományi és Módszertani Központ Olvasáskutatási Osztályának tudományos munkatársa

V. KULCSÁR JÚLIA, a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése Piackutató Csoportjának vezetője

REGŐS JÁNOS, a Népszínház közművelődési titkára

RUBOVSZKY KÁLMÁN, a Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Felnőttnevelési és Közművelődési Tanszékének adjunktusa

BALIPAP FERENC, a Dombóvári Városi Művelődési Központ és Könyvtár igazgatója

B. RAFFAI MARGIT, a Magyar Iparművészeti Főiskola tanársegédje

CONTENTS

Péter Józsa dr., candidate

SEMIOTICS AND SOCIOLOGY

Péter Józsa: Meaning and social communication **7**

Ágnes Kapitány—Gábor Kapitány: Basic elements of productive aesthetic cognition **18**

László Halász: Reception of literary works as information processing **36**

Judit Lőrincz: Reaction to a poem of Attila József **52**

Júlia V. Kulcsár: Diffusion of books in the Csepel Works **71**

VISUALITY AND AESTHETIC INFORMATION

János Regős: Cartoons about the USA in the comis journal „Ludas Matyi" (1967 and 1977) **83**

Kálmán Rubovszky: Some aspects of the comic strip as a metatext **99**

Ferenc Balipap: Literature on the screen **103**

INTERVENTION

Margit B. Raffai: Thoughts on the system of the social conditions of visual culture **108**

ILLUSTRATIONS

Farsang Sándor **35, 123**

NOTE ON THE AUTHORS 114

СОДЕРЖАНИЕ

Петер Йожа др., кандидат

СЕМИОТИКА И СОЦИОЛОГИЯ

Петер Йожа: Значение и общественная коммуникация 7
Агнеш Капитань—Габор Капитань: Основные элементы эстетического познания 18
Ласло Халас: Восприятие литературного произведения как обработка информации 36
Йудит Лёринц: Восприятие одного стихотворения Атыли Йожефа 52
Йулия В. Кулчар: Распространение книг в заводах Чепель 71

ВИЗУАЛЬНОСТЬ И ХУДОЖЕСТВЕННАЯ ИНФОРМАЦИЯ

Янош Регёш: Карикатуры о США во венгерском сатирическом журнале «Лудаш Матьи» (1967 и 1977) 83
Калман Рубовски: Некоторые аспекты картинного романа как метатекста 99
Ференц Балипап: Литература на экране телевизора 103

ДИСКУССИЯ

Маргит Б. Раффаи: Мысли о системе общественных условий визуальной культуры 108

ИЛЛЮСТРАЦИИ
Шандор Фаршанг 35, 123

О НАШИХ АВТОРАХ 114

Ára: 20,— Ft

kultúra és közösség

A TARTALOMBÓL

Vitányi Iván: A művelődési otthonokról

KUTATÁS ÉS TERVEZÉS
Cravero Róbert – Pál Endre:
A művelődés tervezése és az igényelt kutatások
Monigl István: A távlati tervezésről
Bokor Béla: Egy kulturális modell-tervezet

NEMZETISÉGI KULTÚRA

Szász János: Deszk község közművelődéséről

HORIZONT

Vészi János: A bolgár közművelődés

79•2-3

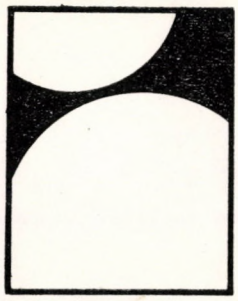

kultúra és közösség

A NÉPMŰVELÉSI INTÉZET ELMÉLETI FOLYÓIRATA

79•2-3

NÉPMŰVELÉSI PROPAGANDA IRODA

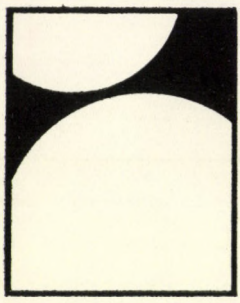

FELELŐS SZERKESZTŐ:

VITÁNYI IVÁN

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

ÁCS MIKLÓSNÉ
BOROS SÁNDOR
FÜLEKI JÓZSEF
KAMARÁS ISTVÁN
KARSAI KÁROLY
KOVALCSIK JÓZSEF
KŐRÖSI JÓZSEF
MIKLÓS PÁL
RÁCZ ZOLTÁN
SZECSKŐ TAMÁS

SZERKESZTŐSÉG:

B. VÖRÖS GIZELLA
szerkesztő

KONCZ GÁBOR
szerkesztő h.

PÁLFI ÁGNES

NÉPMŰVELÉSI INTÉZET

Budapest,
I. Corvin tér 8.
1251
Telefon: 351-755

ISSN 0133—2597

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj egy évre 80,— Ft. Egyes szám ára: 20,— Ft. Előfizethető vagy példányonként megvásárolható a Népművelési Propaganda Irodánál (1071 Budapest, Gorkij fasor 45.) és a Népművelési Intézet könyvtárában (1251 Budapest, I. Corvin tér 8.) Csekkszámlaszám: MNB 232-90 171-0416. Előfizethető bármely postahivatalban.

Kiadja a Népművelési Propaganda Iroda. Fk.: Nemes Iván igazgató. Készült az NPI nyomdájában. Fv.: Vymeták Ferenc. Budapest 7343-79

Indexszám: 26 410

TARTALOM

Programjavaslat a művelődési otthonok munkájának fejlesztésére
(A Népművelési Intézet munkaanyaga) (Készítette: *Vitányi Iván*) **5**

KUTATÁS, TERVEZÉS

Koncz Gábor: Kutatási kérdések és a tervezés **20**
Dr. Cravero Róbert — Pál Endre: A művelődés tervezése és az igényelt kutatások **32**
Monigl István: A távlati tervezés és a kultúratervezés kapcsolatai **41**
Kozma Tamás: A kulturális szféra távlati tervezését segítő kutatások az MTA Pedagógiai Kutató Csoportjában **55**
Kuti Éva: A kulturális ráfordítás- és eredmény-adatok nemzetközi összehasonlításának módszertani problémái **66**
Bokor Béla: Kulturális modell-tervezet (Az ujpetrei gazdasági térség új közművelődési rendszere) **78**

NEMZETISÉGI KULTÚRA

Szász János: Deszk község szerb nemzetiségi kultúrájáról **101**
Válogatás Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia magyar nyelvű kulturális sajtójából (*Koppány Márton* ismertetése) **116**

HORIZONT

Vészi János: A bolgár közművelődés **120**

Deme Tamás: Az esztétikai-művészeti nevelés és közművelődés Franciaországban **132**

SZEMLE

Válogatott bibliográfia az 1978-ban megjelent közművelődési tárgyú cikkekből (Összeállította: *Ernszt Árpád*) **143**

SZERZŐINKRŐL **179**

KÉPEK

Agócs Attila **119**
Bozsik István **77, 131**
Kőrösi Papp Kálmán **54**
Váradi Róbert **40**

Helyreigazítás: 1979/1-es számunkban *Lengyel Gyula* grafikái hibás (Lengyel György) név alatt jelentek meg.

PROGRAMJAVASLAT A MŰVELŐDÉSI OTTHONOK MUNKÁJÁNAK FEJLESZTÉSÉRE

A NÉPMŰVELÉSI INTÉZET MUNKAANYAGA

Készítette: VITÁNYI IVÁN

I. A JELEN HELYZET KRITIKAI ÖSSZEFOGLALÁSA

A művelődési otthon-hálózat helyzetének és működésének jelenlegi megmerevedettsége folytán nehéz egy valóban előremutató és ugyanakkor reális program kidolgozása.

Foglaljuk össze a problémákat:

1. Kétségtelenül kiépült egy országos művelődési otthon-hálózat számszerint 2600 intézménnyel, azzal a céllal, hogy az ország lakosságának *kulturális alapellátását* szolgálja. Ennek a célnak azonban nem tud megfelelni, mert

a) a települések nincsenek művelődési otthonokkal egyenletesen ellátva, minden számítás szerint a lakosság több mint felének egyszerűen nincs lehetősége arra, hogy eljusson oda;

b) az intézmények jelentős része külső körülményei folytán sem alkalmas erre.

2. Az intézményhálózat jelenlegi helyzete ezzel sajátos módon félutas (hogy csúnyábban fogalmazzunk: félbemaradt) jellegű. Ezt jól mutatja a történelmi összehasonlítás. Sokszor büszkélkedünk azzal, hogy a művelődési otthon-hálózatot mi építettük fel, holott az 50 évvel ezelőtti Klebelsberg-féle statisztika nem kevesebb hasonló jellegű intézményt sorolt fel. Sőt, valójában — ha valamennyi Katolikus legény- és leányegyletet, gazdakört, sporttestületet stb. odaszámítunk — jóval több volt, mint ma. Igaz, hogy ezek látszólag szétszórtabban és spontánabb módon tevékenykedtek, mint a mi úgynevezett egységes intézményrendszerünk, ideológiai és kulturális magatartásbeli hatásukat tekintve mégis egységesnek mutatkoztak, olyannyira, hogy az összehasonlítás az egész hálózatot tekintve inkább miránk kedvezőtlen. Igaz, hogy mi közben megvetettük egy, a réginél magasabbrendű intézményrendszer alapjait a felépült új művelődési otthonokkal. Ez azonban a hálózatnak ma csak kisebbik része. Joggal nevezhetjük tehát jelenlegi rendszerünket félutasnak vagy még inkább töredékesnek, elindultunk egy jó úton, de nem tudtunk egy egységes rendszert kialakítani.

3. Bizonyítják ezt különböző vizsgálati adataink. Az 1976-os budapesti teljeskörű vizsgálat bebizonyította, hogy az intézmények csak mintegy egyharmada működik kielégítően, másik egyharmada alig közepesen, további egyharmada teljesen gyengén. Más vizsgálatok azt támasztják alá, hogy országosan is

ez a helyzet. Ami azt jelenti, hogy a *2600 művelődési otthonból csak 900 működik funkciójának megfelelően.*

Hivatkozhatunk itt más, további adatokra. Így arra (amit már a közművelődési párthatározat előkészítése során többször idéztünk), hogy a művelődési otthonok egytizedébe jár a látogatók kétharmada. Vagy arra, hogy a szabadidő-vizsgálatok szerint a lakosságnak mindössze 10—12%-a jár rendszeresen, s nem több mint 20%-a jár egyáltalán művelődési házba és klubba.

4. Problémák vannak a művelődési otthonok tevékenységében is — éspedig többnyire még azokéban is, amelyeket jónak minősíthetünk. A tevékenységformák köre nemcsakhogy kialakult, de bizonyos mértékig meg is merevedett. Egyrészt a művelődési otthonok kiegészítik a professzionista művészeti intézmények hálózatát: itt működik a mozik 60%-a, itt játszanak a színházak (és a hakni-brigádok), ez az ország legnagyobb kiállító-hálózata és így tovább. Másrészt a művelődési otthonokban amatőr csoportok, szakkörök, klubok működnek, tanfolyamokat és ismeretterjesztő előadásokat tartanak. Tiszteletreméltó és szép tevékenység, ha jelentést készítünk külföldiek részére, méltán büszkélkedhetünk vele. Tudnunk kell azonban — amit az előbb már hangsúlyoztunk —, hogy ez a tevékenység csak a lakosság egytizedére terjed ki, s hogy a *számuk a 60-as évek közepe óta lényegében változatlan.* Nem mozdul sem előre, sem hátra.

Az úgynevezett népművelésnek ez ad ma országosan egyfajta állóvíz vagy még pontosabban fogalmazva Brown-mozgás jelleget. Hiszen a szorgalmas megfigyelő sokféle mozgást tapasztal, s abba az illúzióba ringatja magát, hogy minden rendben van, holott valójában nincsen *fejlődés,* a mozgás mennyisége mindig ugyanaz (ugyanannyian hagynak fel a kezdeményezéssel, mint ahányan épp elkezdik).

A művelődési házak jelenlegi működésének egyik legsúlyosabb kritikáját a budapesti felülvizsgálat zárójelentésében olvashatjuk: még a jól működők esetében is azt kell kérdeznünk, vajon nem tehetné meg ugyanazt a vendéglátóipar? Tudjuk, korábban megtette. (A múlt században, de még a két világháború között is sok vidéki vendéglős működtetett kultúrtermet színházi dobogóval, s még állami támogatást sem igényelt.) De ma is mért ne rendezhetnének a vendéglők műsoros esteket, különtermeikben tanfolyamokat, hiszen klub-jellegű informális asztaltársaságok ezreinek otthont adnak.

(Érdemes itt hivatkoznunk vizsgálatainknak arra a részére is, amelyben az egyes szabadidő-tevékenységek egymással való összefüggését néztük. Ebből az derült ki, hogy a művelődési otthonok látogatása legszorosabban a kocsmákba, vendéglőkbe járáshoz kapcsolódik, tehát mai helyzetében nem is elsősorban művelődési, hanem társasági tevékenység.)

5. Fontos következtetéseket vonhatunk le a nemzetközi fejlődés összehasonlitió vizsgálatából is. A művelődési otthon-jellegű intézmények funkciója a „hőskorban" (pl. a munkásmozgalom intézményeiben) harmónikusan egyesítette a *művelődést és a felüdülést.* Az elmúlt évtizedekben azonban egyre élesebben különböztethetünk meg két sémát. A kapitalista országokban (mindenekelőtt Amerikában, de sok nyugat-európai országban is) a *rekreáció* vált vezető elvvé, ezt egészíti ki a *kultúra szolgáltatásként való felfogása.* (A lakosság azt kapja meg a művelődési központban, amit kíván.) Az amerikai intézményhálózat például ennek jegyében a legszorosabban fonódik össze a tömegsporttal, és olyan kitűnően működik, hogy el nem mellőzhető szerepet kap a politikai stabilitás meg-

őrzésében. („Keresd a szabadidőben a magad élvezetét, kiteljesítését, erre az amerikai életforma minden lehetőséget megad, ne törődj tehát mással".)

A mi rendszerünk ebből a szempontból nézve is félutas. Meg akarta és meg akarja őrizni a művelődés és a rekreáció egységét, de nem tudta eszközeit megújítani. Nem nyújt olyan jól kiterjesztett rekreációt, amely „behozná" a közönséget — a sportlétesítmények például teljesen külön működnek. A művelődési tevékenységekben viszont a régi formákat ismételgetjük.

A művelődési otthonok amerikai és magyar rendszeréről szóló cikkünkhöz ideológiai folyóiratunk főszerkesztője azt a megjegyzést fűzte: nem írhatjuk meg, hogy az amerikai intézményrendszer a Sein (van), a miénk meg csak a Sollen (legyen). Lehet, hogy nem írhatjuk meg. De van benne valami.

6. A problémát a *tartalom* oldaláról is kifejezhetjük. A tartalmi kérdés itt az, hogy milyen kultúrát közvetít a művelődési otthon-hálózat. És itt a tapasztalatok alapján egy elmerevült kettősségre kell felhívnunk a figyelmet. Kettőt tudunk: *vagy* igyekszünk a legjobbat, igazán értékeset adni — *vagy* ha ez nem megy, megelégszünk a „selejttel", operettel, hakni-brigáddal, slágerrel (beleértve a ma divatos pop-osított slágert is), az ezen alapuló disco-val és így tovább. A kettőnek először is rossz az aránya (amiben elég hivatkoznunk a Népszínház megszervezésekor végzett vizsgálatainkra: a színháztól maguk a népművelők is nagyrészt azt várják, hogy *kiszolgálja a közönséget*). De másodszor, ami a legfontosabb: a kettőn túl nem tudjuk eléggé a harmadikat: úgy kielégíteni a közönség igényeit, úgy „behozni" őket, hogy egyben ösztönzést tudjunk adni az igények fejlesztésére.

Ezt a problémát a lehető legélesebben kell kimondanunk, mert egész tartalmi munkánk eredményessége is ezen fordul meg. Mi nagyon helyesen úgy neveljük a népművelőket, hogy tiszteljék és terjesszék az értékeket. Ennek jegyében történt — egy falusi népművelő mesélte —, hogy elutasították a művelődési otthonban azokat a fiatalokat, akik Szigligeti Cigányát akarták előadni; a fiatalok elmentek, inkább nem alakítottak színjátszó-csoportot. Amikor azután az értékeket az adott közönség nem fogadja repesve, elkedvetlenednek a népművelők, és hívják a hakni-brigádot. Megtanultuk, hogy zenében Bartók, Kodály muzsikája meg a népdal az érték. Helyes, hogy ezt akarjuk terjeszteni a magyar nótával szemben. Terjesztéséhez viszont országos méretekben nem találtuk meg a megfelelő eszközöket. A végeredmény: a magyar ifjúság nagyobb része ma nem tud közösen énekelni semmit, illetve ha tud valamit, legnagyobb számmal a 30-as évek magyar nótáját és az ahhoz közelálló stílusú slágereket.

A tartalom kérdéséhez tartozik a *szocialista* és a *nemzeti jelleg* kérdése s a kettő egysége. Egész művelődésügyünknek egyik központi feladata, hogy *segítsen kialakítani és továbbfejleszteni a nemzetnek mint szocialista nemzetnek önmagáról való tudatát.* Márcsak azért is, mert a két világháború közötti intézményapparátus az uralkodó kultúrpolitika jegyében egy nagyon meghatározott, sajátosan félig feudális, félig polgári magyarságtudatot terjesztett máig ható eredménnyel. Ezzel a legszélesebb körben fel kell vennünk a harcot. Egyrészt az eszmei-világnézeti tudatosság terjesztésével, lehetőségeinek újragondolásával. (Ez nem történt meg: a közművelődés politikai tartalmáról ugyanazt mondhatjuk, mint egészéről: tízegynéhány éve ugyanazon a szinten vesztegel.) Másrészt a népi-nemzeti kultúrának olyan értelmezésével, amely Bartók és Kodály nyomdokain haladva a legteljesebben emancipálja a folklórt, de mentes minden nacionalista elfogultságtól, s az új szocialista közösség fejlődésének irányába

hat. Eleget tettünk ennek érdekében? Nem felelhetünk jó lelkiismerettel igennel.

7. Mindebből következik, hogy a művelődési otthon-hálózat *társadalmi hatósugara* sem alakul mindenben egészségesen. Ma divatos szó a társadalmi redisztribúció, de ezt a kérdést a divaton túl is fel kell vetni. A művelődési otthon minden társadalmi rétegnek adhat valamit, de ma aránytalanul többet ad azoknak, akik a kultúrából más módon is nagyobb mértékben részesülnek: az értelmiségnek és különösen az értelmiségi ifjúságnak (benne a vezető állású rétegek gyermekeinek). Természetesen nincs szó arról, nem tűzhetjük ki célul, hogy ők ne találják meg helyüket az amatőr művészcsoportokban, klubokban, művelődési házakban. De nagyobb számmal kellene tudni bevonni azokat, akik a művelődésnek e jobban megépített bástyáin még egyelőre kívülrekedtek.

Több rétegről is szó van:

a) Megoldatlan azon faluk művelődése, amelyek kimaradtak a fejlesztési tervből, kiöregednek, elslumosodnak. Ez a legóvatosabb számítás szerint is az ország területének 20%-a. Elvitték tőlük a közhivatalokat, a termelési egységek központját, néha még a szülőotthont is. Csak nem képzeljük, hogy 10—15 kilométert utaznak a művelődésért? Nem hagyhatjuk őket mindenben magukra éppen a művelődés terén — márpedig az utóbbi évek tapasztalatai szerint ezekből a falvakból a közművelődés is kivonulóban van.

Ugyanez vonatkozik sok esetben a tanyákra is, amelyeknek régen szintén voltak művelődési intézményei, de ezeket is hamarabb sorvasztjuk el, mint kellene.

b) Megoldatlan annak a nagy társadalmi rétegnek a művelődése, amely parasztból lett munkássá. Kb. a lakosság egyharmada tartozik ide. A foglalkozáscsere még nem jelentett klasszikus értelemben munkássá válást: e „munkások" kb. fele falun él, nincs 8 általánosa, kézművesipari jellegű munkát végez, nagy része ingázik, munkásszálláson él. A szó teljes értelmében való munkássá fejlődése, az ennek megfelelő életmód és kultúra elsajátítása ma nem csupán hozzánk hasonló kulturális funkcionáriusok jámbor óhaja, hanem egész társadalmi, sőt *gazdasági fejlődésünk egyik kulcskérdése.* Intézményhálózatunk azonban meglehetősen keveset tudott tenni ennek érdekében.

c) Végül nem kellőképpen biztosított a törzsökös nagyüzemi munkásság korszerű közművelődése sem. A felszabadulás utáni években maguk az üzemek váltak az aktív-közösségi művelődés központjaivá: amatőr művészeti együttesek egész seregét alakították, tanfolyamok, előadások ezreit rendezték. Az 50-es évek túlhajtásai után, a 60-as években ez a tevékenység mindenben visszaszorult, úgy gondoltuk, hogy munka után mindenki menjen haza, aki művelődni akar, tegye lakóhelyén. Volt ebben igazság, de a megvalósítás túlhaladta a szükséges méreteket. A szocialista brigádok művelődésével kapcsolatos kísérletek bizonyították, hogy sok lehetőség és „tartalék" van még az üzemekben, amelyek azonban megfelelő intézményes formák nélkül nem tudnak felszínre törni.

8. Külön kell szólnunk végül az *irányító-rendszerről,* amely jelenlegi formájában szintén nem tud megfelelni feladatának. Állami vonalon (a szakszervezetekről nem beszélve) kialakítottuk azt az irányító rendszert, amelynek bázisai a megyei tanácsok művelődési osztályai — a hozzájuk tartozó szakfelügyelet — és a megyei módszertani központok. Ez a rendszer azonban lényegében csak adminisztrálni és megszemlélni képes, valódi „módszertani" irányításra nem jut ideje. Valódi módszertani irányításon ugyanis olyan segítséget kell ér-

tenünk, amely valóban tud is valami újat mondani arról, hogy mit és hogyan kell csinálni.

Talán ideje van annak is, hogy az irányítás problémájáról ebben a mélységében is nyíltan beszéljünk. A helyzetet történelmi fejlődésében érthetjük meg. A felszabadulás után nagy erővel fejlődő közművelődési mozgalmak nem voltak irányítás nélkül, de ez az irányítás *közvetlen módszerekkel* történt, olyan szakértők, mondhatjuk instruktorok útján, akik maguk is gyakorlatban csinálták azt, amihez „módszertanilag" segítséget nyújtottak. Az irányítást szolgáló intézményhálózat hármas rendszert alkotott: a) a megmaradt „népművelési" hálózat, amely átalakult „szabadművelődéssé"; b) a pártok és azok ifjúsági szervezeteinek szakemberei; c) a különböző szövetségek, testületek (Munkás Kultúrszövetség, Magyar Szabadszínjátszók Országos Szövetsége, Bartók Szövetség, Magyar Táncszövetség, Magyar Bábjátékos Szövetség stb.).

A rendszernek e tarkasága helyébe a fordulat éve után egységes szisztéma lépett, amely azonban részben még mindig megőrizte a közvetlen segítség lehetőségét és módszerét. Az amatőr művészeti szövetségek összevonásából 1951-ben megalakult Népművészeti Intézet tánc és néprajzi osztályain például 19 néptáncos szakember dolgozott főállásban és sok más aktívaként (olyanok mint Martin György, Timár Sándor, Novák Ferenc, Szigeti Károly stb.), ők az országot járták, és nemcsak jelentéseket írtak meg, jó esetben bírálatokat mondtak, hanem maguk is odaálltak tanítani. Ezt az időszakot „sírja vissza" ma is a néptáncmozgalom, valami hasonlónak a visszaállítását sürgeti a Magyar Táncművészek Szövetsége. El kell ismerni: lehet, ez nem volt magas pedagógiai tudományos mértékkel mért módszertani munka, de olyan módszer volt, amellyel segíteni lehetett.

Ami ezután történt, korántsem akarjuk visszafejlődésként jellemezni. Ellenkezőleg. Éppen azért volt szükség a rendszer átalakítására, mert ez a módszer mindazonáltal nem tudta átfogni a terület egészét, csak mintegy szúrópróbaszerűen juthatott el ide-oda. A törekvés nagyon helyesen az volt, hogy az egész országra kiterjedő egységes, megalapozott rendszert hozzunk létre. Itt is a félutig jutottunk azonban csak el. Megalakultak a megyei módszertani központok, kialakult a módszertani és felügyeleti hálózat, ez elvben szervezettebben terjed ki mindenhová, de úgy veszett el belőle a régi közvetlenség, hogy nincs ami pótolja. Sem a megyei központoknak, sem a Népművelési Intézetnek nincsen rá ereje. (Az Intézet un. „kísérletei" ugyanilyen jellegűek, de nem jelentenek többet, mint cseppet a tengerben.)

El kell őszintén mondanunk: a művelődési otthon és közművelődési mozgalmak irányítása ma túlságosan hivatalszerű, nem elég tartalmas, nem elég mély, ezzel együtt nem elég „módszertani". Az említett 1976-os budapesti vizsgálat is azt mutatta ki, hogy a fővárosban voltaképpen alig van módszertani irányítás, ugyanez a helyzet a megyékben is.

Miért erőtlen az irányítás? Nem azért, mert a népművelés megyei vezetői nem tesznek eleget minden idevágó paragrafusnak, hanem azért, mert — mint a tények mutatják — bármit tesznek, az lényegében nem befolyásolja a művelődési otthonok konkrét helyzetét és munkáját, amely így évek óta változatlan keretek közt folyik. *Nem egyik vagy másik intézmény, szervezet jó vagy rossz munkájáról van tehát szó* (az erre vonatkozó viták inkább a népművelők rossz lelkiismeretének bizonyítékai), *hanem az irányítás rendszerének korszerűtlenségéről.*

A bázisintézmények létesítése a feltétele annak, hogy az irányító munka tervszerűen bele tudjon folyni a művelődési otthonok tevékenységszerkezetének fejlesztésébe. Jelenleg végül is csak rendeleteket adunk ki és jelentéseket írunk, az apparátus azt csinálja, amit akar, vagy inkább, amit tud. A leghatározottabban ki kell mondani minden úgynevezett módszertani munka alaptörvényét, hogy *tevékenységet csak tevékenységgel lehet irányítani,* minden más csak ráadás lehet.

Mindez nem jelenti, hogy a tevékenységszerkezet spontán nem fog alakulni. Természetesen továbbra is fog (mint ahogy a táncház-mozgalom is az irányítás szándékaitól függetlenül, sőt egy ideig annak ellenére indult). Az utóbbi időben azonban, ha változott, jobbára spontánul változott. Amit mi szeretnénk, az egy egészségesebb kölcsönös viszony az irányítás és a spontaneitás között.

II. A POZITÍV KEZDEMÉNYEZÉSEK

Felmerül ezek után a kérdés: hát csupa rossz az, amit a művelődési otthonok mai gyakorlatában látunk? Vagy ha nem is csupa rossz, hát csupa megmerevedettség, csupa mozdíthatatlanság, csupa hivatalszerűség, és soha sem találunk nagyobb távlatú mozgást a Brown-féle önmagát kielégítőnél?

A kérdés szónoki, legyen a felelet is az: találunk. Sorolni lehet azokat a kezdeményezéseket, kezdeteket, amelyek jelzik a gondolkodás és az előrehaladás irányát. Felsorolunk belőlük néhányat. Kérjük az olvasót, ne tévessze meg, hogy jobbára olyan dolgokat, amelyek mellé ma már a Népművelési Intézet nevét is odaírták. Nem a magunk lovát akarjuk dicsérni, mert jobbára olyan kezdeményezésekről van szó, amelyek az Intézeten kívül indultak meg, amik mellé csak odaálltunk.

1. Első közülük a *táncház.* És most nem szűken a néptánc fejlődése szempontjából beszélünk ismét róla, hanem egy ennél sokkal szélesebb értelemben. Olyan mozgalomról van ugyanis itt szó, amely valami gyökeresen újat próbált megteremteni. Nem egy másfajta amatőr művészeti csoportot, hanem olyan új formát, amely társadalmi-közösségi szempontból szélesebb az amatőr mozgalomnál, a szórakozás és a művészet fonódik benne össze. Erről mondták a debreceni UNESCO konferencia résztvevői (az USA-tól Thaiföldig, Nigertől Uruguayig): a folklór felhasználásának „magyar modellje". De véleményünk szerint nemcsak zenében lehetne használni ezt a modellt, hanem a művészet szinte minden ágában. Ezzel szemben a való helyzet az, hogy intézményes lehetőségek híján a táncház mozgalom is lassan önmaga köreibe záródik.

2. Hasonlóan nagy jelentőségű a *társadalmi filmforgalmazás.* A kezdeményezés itt is kívülről jött: a társadalom problémáira érzékeny fiatal filmművészek egy csoportjától. És itt is óvni szeretnénk attól, hogy valamiféle filmes belügyet lássunk benne, akciót arra, hogy egyesek filmjei gyorsabban keljenek el. Sokkal többről, sokkal alapvetőbbről van szó. Arról, hogy először az emberekhez el kell vinni a kortárs művészetet, és minél közvetlenebb módon kell hozzájuk elvinni. Arról van szó másodszor, hogy a művészet alkotásait látva nem elsősorban a művészetről kell vitatkozni, hanem amiről a művészet szól, amiért a művészet van: az életről, a társadalom problémáiról. Ez is olyan kezdeményezés tehát, amely valójában az egész népművelést érinti vagy legalábbis érintheti, új tartalmat és új demokratikus vonásokat adhat neki.

3. Harmadik kezdeményezés a *közösségi művelődés tereinek* kialakítása, közismert (de pontatlan) nevén az *előtér-kísérlet.* Ezt sem a Népművelési Intézetben találták ki, sok jó népművelő a maga portáján és a maga hatáskörében oldotta meg. Lényege az, hogy a művelődési házat mindenekelőtt tegyük *művelődési otthonná,* olyan hellyé, ahová az emberek szívesen bejönnek, ahol szórakozási lehetőséget kapnak (például újságot olvashatnak, kávézhatnak, játékokban vehetnek részt, magnózhatnak stb.), információkat szerezhetnek őket érintő kérdésekről, eszmét cserélhetnek stb. Látszólag nagyon egyszerű dolog, de valójában sokszor meg kell változtatni hozzá az egész berendezést és az egész „házirendet" (vagyis népművelői szemléletet).

4. Külön kell szólnunk az elmúlt évek nagyszámú olyan kezdeményezéséről, amelyekben lelkes népművelők vagy (hivatalosan) nem is népművelők a művelődési házakban, ifjúsági klubokban, munkásszállásokon, szocialista brigádokban különböző címek alatt eleven művelődési közösségeket szerveztek. Volt közöttük népdaléneklő kör és ún. családi klub (melybe házaspárok járnak, mialatt gyerekeikkel külön foglalkoznak), volt közöttük munkásszállási lánycsoport (amelyben mindenféle témáról vitatkoztak) és szocialista brigád, volt közötte sajátmaga és környezete szociológiai felmérésével foglalkozó közösség és művészeti szakkör. Kezdeményezéseik, munkájuk intenzitása és hatása végül is egyet bizonyít: hogy még mindig rendkívül sok a kihasználatlan lehetőségünk. Hogy még mindig vannak kielégítetlen igények, bár akiknek van, nem mindig tudnak számot adni róla. Elébük kell menni, meg kell mutatni nekik a lehetőséget, hogy kapcsolódni tudjanak, de ez csak akkor lehet sikeres, ha egyrészt az adott szakmában hozzáértéssel, másrészt a legőszintébben és a legteljesebb odaadással csináljuk.

5. Megközelíthetjük ugyanezt a kérdést — és meg is kell közelítenünk — a *jelentkező igények oldaláról* is. Igen-igen sok alkalommal tapasztaltunk olyan eleven igényeket, amelyek szinte csak csíraformában vannak, alig tudatosodtak, csipkerózsika álmukat aludva az „igazi" ajkának érintését várják. Tanyasi parasztok írnak leveleket, hogy ne vegyék el tőlük az olvasókört a jónéhány kilométerrel odébb épült művelődési házkedvéért. Cigányoklakta munkásszállásra megy ki a Sebő-Halmos népzenei együttes: csakhamar kiderül, hogy a cigányok zenei tudására közművelődési programot is lehetne alapozni. A legkülönbözőbb címen jönnek össze különböző klubok, körök, szakkörök, hogy végül egyet csináljanak: emberi hangot, a beszélgetés, a kibeszélés lehetőségét, a közösségben együttélés fomáit keressék. Ugyanide kell még mindig sorolni a beat-zene, a disco, legújabban a punk iránti érdeklődést: minden torzulás mellett és ellenére itt *közösségi igények* jelentkeznek, amelyeket soha sem használtunk ki kellőképpen a művelődési otthonok munkájában, de amelyek megragadására még mindig megvolna a lehetőség.

Ha ezeket a kezdeményezéseket és mozduló igényeket abból a szempontból nézzük, hogy megkeressük, ami bennük közös, ami tehát a művelődési otthonok mai munkájában a fejlődés fő tendenciáit jelentik, akkor a következőket mondhatjuk:

Az igények oldaláról nézve

Elmondhatjuk, hogy nap mint nap tapasztaljuk az igények valóságos voltát és társadalmi méretét. Magyarországon az elmúlt harminc évben hatalmas társadalmi változások zajlottak le, amelyek csaknem minden embert létében érintettek. A társadalom egyharmada paraszt volt és most munkás lett ugyan, de

félig még paraszt maradt jövedelmében, életmódjában, tudatában egyaránt. Másik 15—20%-a megmaradt a földön, de helyzete, életszínvonala, körülményei alakultak át. Újabb nem jelentéktelen réteg gyorsan vált értelmiségivé vagy került vezető állásba anélkül, hogy kielégítően felkészült volna rá. Mindezek gyermekei, de a többieké is sokfajta bizonytalanságban nőttek fel, ha a szülők nem tudták a változásokat lereagálni, gyermekeik is megsínylették. Mindez együtt azt jelenti, hogy ezeknek az átalakulóban lévő rétegeknek, *az egész átalakulásban lévő társadalomnak nagy szüksége van arra, hogy közös eszmélkedés során tisztázhassa, feldolgozhassa, ami vele történt s történni fog.* Mi ezt a társadalmi méretekben kibontakoztatandó *„új szokratizmust"* tartjuk a közművelődés lényegének, ennek eleven igényét tapasztaljuk a mindennapi gyakorlatban. Azt is látjuk, hogy az igény nem tudatos, kielégítése tehát nem történhet „egyenesben", és mert sokszor semmiképp sem történik meg, maga az igény is mintha eltemetődne.

A kezdeményezések oldaláról nézve

a) A felsorolt esetekben — és más, itt meg nem említettekben — olyan kezdeményezésekről van szó, amelyek *eléje mennek a közönség igényének,* szélesíteni akarják a művelődési házak és általában a népművelés hatósugarát, új rétegeket vonnak be, új módszereket alkalmaznak, új tevékenységformákat alakítanak ki.

b) Ugyanakkor olyan kezdeményezésekről van szó, amelyeket *társadalmi-közösségi tudatosság* hat át. A művészetre alapozott tevékenységek (táncház, filmforgalmazás) sem önmagában terjesztik a művészetet, hanem egyben a társadalmi élet demokratizmusát, a közösségi élet fejlesztését szolgálják az új szokratizmus gyakorlatának kialakítása útján.

c) Igen jellemző az is, hogy a legtöbb esetben a *fiatal értelmiségiek, szakemberek, művészek* legkiválóbbjainak egy-egy csoportja áll a kezdeményezések mögé és mellé. Ez bizonyítja, hogy az értelmiségben még igenis van tartalék a közművelődés számára.

d) A művészi jellegű kezdeményezések *tartalmi* vonatkozásai éppen az I. részben felvázolt problémákra válaszolnak: a szocialista művészet útját keresik és ugyanakkor a népiség és a magyarság korszerű értelmezésére is példát igyekeznek nyújtani.

Az előző fejezet végén a *felelősségről* beszéltünk. Úgy érezzük, hogy ennek súlya a most tárgyaltak ismeretében csak fokozódott. *Egyrészt van egy óriási, magát nehezen kinyilvánító, de jelzéseiből kielemezhető társadalmi igény. Másrészt van egy ehhez semmiképp sem méltó* (lásd I. fejezet) *gyakorlat.* Nem fedi ez a gyakorlat az igényeket akkor sem, ha a felsorolt és fel nem sorolt kezdeményezéseket is hozzászámítjuk, mert csak akkor érne fel hozzá, ha *nem pusztán a vázolt kezdeményezések, de az általuk megjelölhető tendenciák is kibontakoznának.*

Ez jelenti egyben felelősségünket.

III. AZ ELVI PROGRAM

A program tárgyalását azonban két részre kell osztanunk: előbb a program elveit tárgyaljuk, tekintet nélkül megvalósításuk adott lehetőségére és mértékére, s csak utána térünk rá a konkrét feladattervre az ország jelenlegi gazda-

sági helyzetének figyelembe vételével. Külön kellett választanunk ezt a kettőt, hogy se talajtalan álmodozásba ne tévedjünk, se ne ragadjunk bele túlságosan az adott és mozdíthatatlannak tűnő valóságba.

Van-e, lehet-e egyáltalán program? Ezt a kérdést is fel kell már tennünk, mert mégsem tekinthetjük puszta véletlennek, hogy hosszú évek során nem született olyan átfogó tervezet, ami mellé oda lehetett állni, ami szervező erővé vált volna. Ennek okát azonban a magunk részéről éppen abban látjuk, hogy mindazok, akik a programról tárgyaltak, túlságosan szűkkörűen nyúltak hozzá; vagy kimerültek a művelődési ház-építésben (ami természetesen nagyon fontos, de mégiscsak a kisebb ellenállás vonalán halad, a valódi probléma most nem az építés, hanem a működtetés), vagy belevesztek a részletekbe.

Mi a Népművelési Intézetben három év óta azon a határozott véleményen vagyunk, hogy végiggondolva a jelen helyzetet a maga valamennyi összetevőjével, megtaláltuk a program alapelveit. Szóban és írásban többször próbáltuk kifejteni, híveket szereztünk és vitákba bonyolódtunk. A viták nagy része abból származott, hogy elveinket sokszor mi sem elég jól, gyakran túlságosan elvontan, olykor túlságosan ködösen fejtettük ki, s ez értetlenséget szült. Mindemellett ezekben a vitákban soha senki sem fejtett ki más programot, legfeljebb tagadta a miénket. Éppen ezért most — ismét összegezve a program elvi részét, arra törekszünk, hogy részleteiben is megvilágítsuk, milyen gyakorlati feladatok adódnak a program elfogadásából és megvalósításából.

Szigorúan elméleti oldalról nézve a program mindenképpen *két elv dialektikus egymásba kapcsolásán épül,* amelyet három szinten, háromféleképpen is megfogalmazunk: úgy mint a *„művelődés eredeti felhalmozása"* és *„bővített újratermelése"*, úgy mint *„nyitottság és szakmaiság"* és úgy mint *„a közművelődési alapellátás rendszerének kiterjesztése"* és a *„szakmai központok" megalakítása.*

Vegyük sorra ezeket a szinteket.

1. *A művelődés eredeti felhalmozása és bővített újratermelése*

Ezeket az elveket a művelődési folyamatok tudományos elemzéséből vontuk le, s tudományos szinten már nagyobb terjedelemben is kifejtettük és megokoltuk. Most — az alkalomhoz illő rövidséggel — a következőképpen foglalhatjuk össze:

A művelődési (közművelődési) folyamatoknak van egy olyan algoritmusa, amely a filo- és ontogenezisben egyaránt érvényesül (s egyébként érvényes minden fejlődésre). Marx a gazdaság fejlődése kapcsán fejtette ki ezt az elvet, amely azonban a művelődési tevékenységekre is érvényes. Eszerint *nem jöhet létre a művelődésben minőségi változás mennyiségi felhalmozódás nélkül.*

Ennek az elvnek számos megvalósulását s ennek következtében feltétlen érvényét látjuk az emberi kultúra egyetemes fejlődésében. Minden új felfedezést, minden új művészeti iskolát, minden új kulturális jelenséget a megteremtésére tett kísérletek százai előzték meg, amely viszont csak az ismeretek, a művészi gyakorlat felhalmozódásának talaján következhetett be. Mindig akkor vált elkerülhetetlen szükségletté az új, amikor a régi (a kultura hordozóinak adott terjedelmű közegében) elterjedt és talajt kapott.

Ugyanez a folyamat újra és újra megismétlődik minden felnövekvő nem-

zedék életében. A gyermek- és serdülőkor a kulturális felhalmozásnak is szakasza, s ez — különösen a serdülőkorban — mennyiségi jellegű: a későbbi nagy írók, művészek, tudósok életrajzaiból rendszerint azt tudjuk meg, hogy kamaszkorukban sokat, s gyakran szinte válogatás nélkül olvastak, a választásnak, az értékítéletnek ez a mennyiségileg tekintélyes anyag teremti meg az alapját és szükségességét. Más tapasztalatok viszont azt mutatják, hogy aki a megfelelő korban nem ment át ezen a felhalmozási folyamaton, annak később igen nehéz pótolnia.

A közművelődésre és közelebbről a művelődési házak gyakorlatára nézve az elv a legegyszerűbben fogalmazva a következőket jelenti: *ahhoz, hogy fejleszteni tudjuk az igényeket, előbb ki kell elégítenünk, mégpedig ismétlést kívánó módon kell kielégítenünk őket.*

Magyarul: a művelődési házak munkáját az eddiginél jóval nagyobb mértékben kell *arra építeni, ami a közönség közvetlen, olykor még meg sem fogalmazott igényének megfelel.* Ha a beat, pop, rock vagy akár a punk zene az, hadd legyen az, de még a magyar nóta és az operett is lehet. Ha a népzene gyakorol ilyen vonzást, még jobb. Ha népszínművet, operettet akarnak előadni, ne gátoljuk meg őket. Ha a mozit kedvelik, legyen mozi, ha a szórakoztató műsort, ne féljünk tőle. Ha társasjátékot vagy kuglit kívánnak, szereljük be. Ha olvasóköri hagyományok vannak még, biztosítsuk továbbélésüket. Ha a mindennapi élet hasznos ismeretei, a szabás-varrás, főzés, lakásépítés, lakberendezés, gyermeknevelés kérdései érdeklik őket, foglalkozzunk velük. Ha az informáltság okoz problémát, szervezzük meg az információ átadását.

Művelődési házaink eddig is foglalkoztak ilyenekkel, de nem elég tudatosan, nem elég alaposan, s gyakran rossz lelkiismerettel. Máig szégyene például a népművelő társadalomnak, beleértve mindnyájukat (akik évek óta mondjuk, de tenni nem tudtunk eleget), hogy a beat-korszak nagy lehetőségeit nem tudta, sőt — elszigetelt és sikeres kísérletektől eltekintve — nem is akarta kihasználni. Egyszerre szinte az egész ifjúság betódult a művelődési házakba a beat kedvéért, de mint a kísérletek bizonyították, hajlamosak más befogadására is — és nem kaptak mást, mint beat-et. (A Fővárosi Művelődési Házban például az Illés Klubban végeztünk kísérletet, az ide összegyűlt fiatalságot sikerült önismereti, irodalmi, képzőművészeti körbe bevonni. Tetszéssel fogadták, amikor a műsor keretében Bartók művet mutattunk be. Az eredmények önmagukért beszéltek, publikáltuk őket — nem lett folytatása.) A felszabadulás utáni évek ifjúsági mozgalmainak „népművelésében" ez nem történhetett volna meg.

Éppen ezért kulcskérdés az eredeti felhalmozás mellett a *bővített újratermelés* elve. Azt jelenti ez, hogy úgy elégítsük ki az igényeket, hogy az új igényeket szüljön. Az előbb említett beat-klub kitűnő példa rá, csakhogy az ilyet nem egyszeri alkalommal, mintegy véletlenszerűen, hanem „előre megfontolt szándékkal", folyamatosan kell végezni. Még jobb példa a táncház, különösen a Kassák Klub keretében, amely szinte ennek az elvnek a megvalósításán épül: nemcsak új meg új táncokat, dalokat tanítanak-mutatnak be szüntelen, hanem író-olvasó találkozókat, vitákat, kiállításokat, más műfajok bemutatóit rendezik meg, szóval *a táncra egész széleskörű közművelődési programot építenek.* A művelődési otthonok munkájában azonban ez a gyakorlat nem alakult ki. Hogy miért? Először, mert az irányító apparátus nem fordított rá elegendő figyelmet, nem állt mellé, nem képviselte mindenütt az Intézet vezetőinek idevonatkozó előadásait, ezért sokan csak mint érdekességet fogadták. Másodszor

azért, mert a helyes elvnek megfelelő gyakorlatot nem sikerült valahol reprezentatív módon, azaz bizonyító erővel megteremteni.

Végülis mi a mechanizmusa annak, hogy egy jó művelődési otthon létrejöjjön? Elvontan tekintve két elv érvényesülhet (a valóságban persze a kettő számtalan kombinációja). Az egyik, hogy előbb felépítik a művelődési házat, beleteszik a berendezést, aztán keresnek népművelőt, kinevezik, s annak dolga gondolkozni, hogyan hozza be a közönséget. A másik, hogy megindul egy kis tevékenység, mondjuk a fiatalok összejönnek táncolni, zenekart szerveznek, de akár más is érdekli őket, írókat tudósokat, közéleti embereket hívnak meg, amatőr színjátszók és hivatásos szavalók lépnek fel, kiállításokat, vitákat rendeznek stb. Szóval olyan tevékenységszerkezet *fejlődik ki,* amely mintegy szét akarja vetni az adott szűk kereteket, s szélesebb lehetőség, teljes művelődési ház -program után kiált.

Művelődési házakat persze kell építeni, s így létezni fog az elsőnek említett mechanizmus. A közművelődés egészének fejlődése szempontjából azonban mindenképpen a második megoldás mellett vagyunk, a tevékenységek olyan saját logikájú, ahogy mostanában más tudományban is mondják: szerves fejlődését kívánjuk szorgalmazni, amely nem pusztán indokolja, hanem meg is követeli az új intézmények létesítését.

2. *Nyitottság-szakmaiság*

Ugyanezt az elvet fogalmazzuk meg konkrétabban a művelődési otthonokra alkalmazva a nyitottság-szakmaiság összefüggésében.

A *nyitottság* az eredeti felhalmozásnak felel meg, és a művelődési otthonok vonatkozásában sok mindent jelent. Jelenti a külső *nyitottságot,* azaz a *nyitvatartást,* beleértve a szombat-vasárnapot. Jelenti az *otthon-jelleget,* vagyis azt, hogy az épület látogatói ne csupán speciális szolgáltatásokra találjanak ott, hanem mintegy második otthonuknak tekinthessék, ahol közösséget találnak, ahol eszmét cserélhetnek, ahol a sokféle rendezvényt nemcsak egyszerűen megnézik, hanem jó ismerősök, barátok társaságában nézik meg, megbeszélik, ahol visszakérdeznek az előadótól és így tovább. A művelődési *otthon* név ezért szimbolikus, ez különböztetheti meg ezt az intézményt a vendéglátóipartól. Jelenti továbbá a *tevékenységformák nyitottságát,* mindazt, amit az előbb eredeti felhalmozás név alatt elmondottunk, és amit egy „nyitott ház" keretében meg akarunk valósítani, a beattől és discótól a táncházig, a társadalmi forgalmazásjellegű filmvetítéstől és vitától a közismereti információk szervezett biztosításáig. Jelenti mindennek következtében a művelődési otthonok olyan tudatos belső térbeli felépítését, amely megteremti a *közösségi művelődés alaptereit,* ha kell, mindenekelőtt az előtérben (melyet eddig többnyire üresen hagytak). Ezt kell úgy berendezni, hogy egyrészt otthont nyújtson, másrészt olyan berendezések álljanak rendelkezésekre (amire legjobb módnak a konténeres elhelyezést tartjuk), amit mindenki könnyen igénybe vehet, s ami által már bekapcsolódik valamilyen tevékenységbe. (A Csepel Királyerdei művelődési házban végzett sikeres kísérletünkben ilyen konténerek adtak lehetőséget szabás-varrásra, bőrdíszműves munkára, magnózásra, ismeretterjesztő diasorozatok megtekintésére, különböző logikai játékokra, információk beszerzésére stb. A gyakorlat bizonyította az elgondolás helyességét, noha szó sincs a „konténeres művelődés" prog-

ramjáról, a konténert eszköznek tekintjük a nyitott ház-program keretében.) Végül, de nem utoljára: a nyitott ház *demokratizmust* jelent, amit a művelődési ház mindenekelőtt azzal szolgálhat, hogy a szabad, otthonos, közvetlen demokrácia lehetőségeit nyújtja, s egyben fórumot, keretet ad többféle demokratikus közéleti tevékenységnek. Ennek keretében gondoljuk, hogy a művelődési otthon igenis legyen alkalmas helyszín a falu, a kerület dolgainak megbeszélésre, sőt, hogy ez a lehetőség az ország dolgaira is kiterjeszkedjen. Elmellőzhetetlenül szükséges ez ahhoz is, ha a művelődési házat az előző részben tárgyalt új szokratizmus kereteként is akarjuk működtetni.

Éppen az eddigiekből következik azonban, hogy az ilyen értelemben vett nyitottság önmagában nem elég. Tapasztalataink is azt mutatják, hogyha csak az „előteret" rendezzük be, tesszük otthonossá, bejön ugyan a közönség, de nem marad ott. Hogy ott maradjon, a *„belső teret"* is be kell rendezni, azaz olyan intenzív tevékenységek lehetőségét kell nyújtani, amelyek már tartósabb közösséget alkotnak, mélyrehatóbb programot képviselnek. Vagyis a bővített újratermelés lehetőségét nyújtják, s mintegy térben elképzelve is arra csábítanak, hogy az előtérből továbbjussunk a belső területre.

Minden tapasztalat arra mutat azonban, hogy ennek *feltétele a szakmai tevékenység magas színvonala.* Ez a feltétel azonban ma csak igen korlátozottan teljesül, mindenekelőtt azért, mert még a jó szakmai tevékenység (például az amatőr művészeti csoportoké) is meglehetősen megmerevedett, ami azt is jelenti, hogy túlságosan befelé fordul, nem tud megújulni. Éppen ebben az értelemben pozitív példa ismét csak a táncház és a társadalmi forgalmazás, amely szakmai szempontból nem pusztán a jót, hanem a legjobbat adja. Csak ennek van igazi vonzóereje.

A *szakmaiság* feltétele ma igen sok feladatot jelent a művelődési házakban. Jelenti azt, hogy a már bevált formákat, mint például a táncház, valóban országosan el tudjuk terjeszteni. Ehhez jelenleg hiányoznak az intézményesültség feltételei, a mozgalom jelenleg csak kisipari módon terjed (miközben a régi néptáncmozgalomból kinőtt hivatásos együttesek nagy része már korszerűtlen népművészet-koncepciót terjeszt milliós költségvetéssel). De jelenti azt is, hogy a táncház-elvet, azaz a művészeti tevékenységek legszélesebb értelemben vett amatőrizmusát más művészeti ágakban is megvalósítsuk. A képzőművészeti szakkörök például kétségtelenül hasznos munkát végeznek, és nem lehet őket elítélni azért, mert tagságuk jelentékeny része valóban vagy profinak készül (például főiskolai felvételire), vagy a hivatásos területről kiszorult (például képzőművészeti gimnáziumot végzett, de a főiskolára nem vették fel). Hiszen akit a képzőművészeti gimnázium után nem vesznek fel a főiskolára, nem büntethetjük azzal, hogy még az amatőr körökből is kitiltjuk. Nem az a baj tehát, hogy ezt a funkciót betöltik a képzőművészeti szakkörök, hanem az, hogy kevéssé töltik be azt a másikat, amely a tényleg laikusoknak, a profisággal soha nem kacérkodóknak ad lehetőséget értelmes, szép, a maguk keretei között színvonalasan végzett képzőművészeti tevékenységre. A jelenlegi szakkörök erre a tanítás módszereiben sem alkalmasak. Megvannak a lehetőségek, sőt bizonyos hagyományok is (Bauhaus) más, oldottabb módszerek kialakítására, történtek is rá sikeres kísérletek, de megfelelő intézményültség híján nem jutottak túl a kezdeteken.

Hasonló példákat igen nagy számmal hozhatunk fel minden szakmából. A Magyar Táncművészek Szövetségének javaslata egy néptáncművészetre (nem

a táncházra, hanem a néptánc-csoportok munkájára) specializálódott művelődési ház létesítését szorgalmazza, amely az utóbbi időben nagy erővel fejlődő néptáncművészet szakmai központjává válhatna. Ehhez filmtár, szalagtár, intenzív és példamutató munka, erre épülő instruktor-hálózat, tanácsadás, bemutatórendszer megteremtése szükséges. Mint mondottuk, mindezt valaha a Népművelési Intézet végezte (és a legtöbb szocialista országban végzi is), nálunk azonban a sokszoros átszervezés annyira hivatalszerűvé tette a szervezetet, hogy ez a funkció kiveszett belőle.

De nemcsak a művészet területéről hozhatunk példákat, beszélhetünk a filozófiai-világnézeti ismeretek és tudatosság szerepéről is. Valaha szerves része volt ez a közművelődésnek, a művelődési otthonoknak is (a felszabadulás előtti baloldali orientációjú intézményekben marxista szemináriumok is működtek). A fordulat éve után mintegy természetes munkamegosztásként kerültek ki a közművelődés tevékenységrendszeréből, a feladatot mindenestül a párt és tömegszervezetek vállalták. Ezt a megoldást mindazonáltal nem tarthatjuk ideálisnak, nemcsak a közművelődési párthatározat betűje, de elsősorban szelleme miatt. Kérdés azonban, milyen módszerrel dolgozzon a filozófiai-világnézeti közművelődés a művelődési otthonokban? Nem ismételheti meg a pártszemináriumokat, nem volna értelme. A Népművelési Intézet kutatásaiban (elsősorban az ún. világkép-kutatásokra és az érték-kutatásokra gondolunk), valamint kísérletei során új lehetőségek, megközelítésmódok körvonalai alakultak ki. Ezek kikísérletezéséhez, a széleskörű gyakorlat számára való átadásához azonban hiányoznak a megfelelő kísérleti műhely nyújtotta feltételek.

Nem folytatjuk a példákat. Talán ennyiből is kitetszik, hogy a szakmai tevékenységek megfelelő színvonalának biztosításához mindenekelőtt a kísérletező műhelyek és szervező központok hiányoznak.

3. *Közművelődési alapellátás — kisugárzó intézmények*

Ugyanezt az elvet fejezzük ki a közművelődési alapellátás — kisugárzó vagy bázis-intézmények, (szakmai) házak dialektikus kettősségében is, csak most már egy olyan szinten, amely közvetlenül vezet el az intézmények telepítésének és működtetésének problematikájához.

A jelenlegi rendszer — amint több ízben rámutattunk — sajátosan félutas. Ami ebben a vonatkozásban annyit jelent, hogy úgy tesz, mintha előbb-utóbb az ország minden lakosának biztosítani szeretné közművelődési alapellátását, de valójában még hosszú ideig nem tudja biztosítani; ugyanakkor úgy tesz, mintha a kiemelkedő intézmények hálózatát is meg kívánná teremteni, de bizonyos alapvető vonatkozásokban (melyekről például éppen az előbb szóltunk) csak félig vállalkozik erre a feladatra.

A kérdés, amit ilyenkor a gyakorlat nap mint nap feltesz, így hangzik: milyen irányban folyjék a hálózat fejlesztése? A közművelődési alapellátást szélesítsük minden erővel, vagy inkább a bázisintézmények rendszerét erősítsük? Mi a helyes arány a kettő között?

A problémát az súlyosbítja, hogy a valóságos fejlődés úgy próbál elhajózni Szküllа és Karübdisz között, hogy voltaképpen a félutas helyzetet konzerválja: sem az alapellátást, sem a bázisintézmények kialakítását nem szolgálja. Maradunk a rossz középúton.

A mi válaszunk éppen fordítottja ennek. Ahelyett, hogy a középutas intézmények számát erősítenénk, inkább a „végletekre" kell figyelnünk — amelyek azonban valójában éppen nem végletek, hanem *különböző*, de dialektikusan összefüggő *funkciók*. A dialektika pedig ez esetekben azt jelenti, hogy egyik oldalt sem lehet egyoldalúan fejleszteni a másik nélkül. Éppen akkor van szükség az elmélyült műhelymunka lehetőségét nyújtó szakmai házakra, ha az alapellátás rendszerét akarjuk szélesíteni. Ott lehet ugyanis kiművelni azokat a tevékenységformákat, amelyeket a legszélesebb körben is sikerrel lehet alkalmazni.

A közművelődési alapellátás e vonatkozásban annyit jelent, hogy minél több olyan intézményre van szükség (minél előbb), amelyek összessége az *egész lakosságnak* megadja az elemi lehetőségeket a legalapvetőbb tevékenységformákban, azaz a könyvet, újságot, információt, zenét, műsoros estet, táncolási alkalmat, klubéletet, baráti találkozást, beszélgetést. Ehhez természetesen a mostani művelődési otthonokon kívül sok más lehetőséget is meg kell ragadni az új lakótelepek lakóhelyi klubjaitól kezdve (amelyek építésére rendelet is van, csak senki sem tartja be) a vasútállomások és vendéglők nyújtotta „szolgáltatásokig". És természetesen nemcsak a művelődési ház-otthon-központ névvel ellátott intézményeket kell tekintetbe vennünk, hanem a könyvtárakat, múzeumokat, mozikat, sportlétesítményeket és bármit, amely az aktív-közösségi művelődés színtere lehet.

A közművelődési alapellátás intézményrendszerének *tevékenységszerkezete* sokoldalú. Egy vázlatos áttekintésben is legalább 8 féle tevékenységkört kell felsorolnunk: 1. A *mindennapi élethez* kapcsolódó témák (öltözködés, étkezés, lakberendezés és díszítés, család, gyereknevelés, szexualitás, tanulás, párválasztás, emberi kapcsolatok, jogi és pszichológiai problémák — idevonatkozó tanácsadás, ismeretközlés, ismeretterjesztés, klubok, kiállítás stb.); 2. *Félszabadidős* tevékenységek: kertészkedés, házépítés, barkácsolás, kézimunka, autó-motor stb.; 3. *Társas-társasági jellegű* összejövetelek (tánc, játék, baráti és más közösségi összejövetelek, szocialista brigádok stb.); 4. *Művészetek* (az amatőr művészeti tevékenységtől a művészeti műsorig, művészetbarát-körig, a művészetről adott információkig); 5. *Tudomány* (ismeretterjesztés, ismeretszerzés, információ, az önművelésre való felkészülés és felkészítés, nyelvtanulás); 6. *Technika* (ismeretszerzés-ismeretközlés, a modern technikai eszközök használata, ezzel foglalkozó klubok, szakkörök stb.); 7. *A társadalmi és politikai élettel kapcsolatos tevékenységek* (közéleti összejövetel, szövetségek, egyesületek működése, az intézmények saját testületei, politikai továbbképzés); 8. *Testkultúra* (teremsport, szabadtéri lehetőségek, turisztika, kondicionálás stb.).

Ezek a tevékenységek egyrészt tereket, másrészt eszközöket, eszköztárakat követelnek meg (mindenekelőtt könyvtárakat, de ma már egyre inkább más felszereléseket is), és azok mértékében valósíthatók meg, de természetesen éppen ezért nincsenek kötve művelődési otthon nevezetű intézményekhez, sokféle név alatt létrehozhatók. Viszont éppen ilyen teljességben tekintve a dolgot mondhatjuk, hogy *jelenleg az alapellátás országos szintje alacsony.*

Világos az is, hogy ilyen, az egész országra kiterjedő rendszer felépítése évek, esetleg (feltéve, de meg nem engedve) évtizedek feladata kell hogy legyen (beleszámítva, hogy ennyi idő alatt a szükségletek is módosulnak).

A kisugárzó bázisintézmények (szakmai házak) működése nem független az alapellátás rendszerétől. Ugyanezekről a tevékenységekről van szó a bázisin-

tézményekben is, csak bennük központi erővel kell (egyelőre pontosabban: kellene) biztosítani azokat a feltételeket-körülményeket, amelyek alapján példát, módszert lehet adni az intézmények szélesebb köre számára. (És természetesen a bázisintézmények eleve specializáltak, míg az alapellátás nem, bár persze egyetlen intézményben sem valósul meg minden tevékenység egyenlő mértékben. De hogy melyik mennyire, az a helyi körülményektől függ.) Más szóval: *a bázisintézmények egyben az irányítási-oktatási rendszer nélkülözhetetlen részei,* azt a szerepet kell hogy betöltsék a közművelődési intézmények sorában, mint a *klinikák* a kórházak között.

Ebből a szempontból nézve viszont hangsúlyoznunk kell, hogy a jelenleg többfelé már „kinevezett" bázisintézmények nem egészen tudják az itt vázolt funkciót betölteni (beleértve a főváros által most kialakítandó bázisintézményeket), mivel bennük lényegében csak egyes tevékenységek nyomotékosításáról van szó, nem a feltételeknek a most tárgyalt módon, minőségileg színvonalasabb biztosításáról.

* * *

Foglaljuk össze az elmondottakat. Semmiképpen sem azt akarjuk mondani, hogy a művelődési otthonoknak és irányításuknak nincsenek erényei és eredményei, nem érdemelnek dicséretet, vagy hogy egy mindenben tökéletesen működő kulturális intézményrendszer kellős közepén egyedül itt találnánk hibákat. Csak arról van szó, hogy az előrehaladás érdekében most élesebben és mélyebben kell felvetnünk a problémákat. Ha előre akarunk jutni, nem tárgyalhatjuk a művelődési otthonok helyzetét azon a rózsaszínű módon, ahogy eddig tettük („szépek az eredmények, de vannak még hibák"). Minden bajával, gondjával együtt nagy kiterjedésű, jelentős hatású és még nagyobb lehetőségekkel rendelkező intézményrendszer ez, amelynek *további sorsa felől felelősséggel kell gondolkoznunk, szembenézve valódi problémáival.*

Koncz Gábor

KUTATÁSI KÉRDÉSEK ÉS A TERVEZÉS

Miért van az, hogy az utóbbi évtizedben világszerte egyre több közgazdász, tervező figyelme fordult a művelődésügy problémái felé? Miért várja sok művelődésügyi szakember (a pedagógustól a könyvtárosig, a népművelőtől a színházi menedzserig, a kiállításrendezőtől a filmrendezőig) a munkája során felmerült de a közvetlen szakmai feladatokon túlmutató „tartalmi ellentmondások" megoldását a közgazdasági gondolkodástól vagy a tervezéstől? E kérdésekre több publikáció megpróbált választ adni, keresve az oktatás, művelődés közgazdasági kérdései iránt világszerte megnövekedett érdeklődés okait, elemezve az oktatásgazdaságtan és a kialakuló művelődésgazdaságtan társadalmi-gazdasági hátterét.[1] A háttér (a gazdasági és társadalmi struktúra változásai; a két világrendszer harca és békés egymásmellett élése; a művelődési intézményhálózat fejlesztésével és fenntartásával, működtetésével kapcsolatos gazdaságpolitikai, tervezési és irányítási döntési kényszer; a tudomány, tudományos kutatás és tervezés belső fejlődése) elemzése során kiderül az, hogy nagyobb országcsoportonként eltérő súlyozásúak azok a főbb kérdések, amelyekre az oktatáson és tudományos kutatáson kívüli, történelmileg az előzőektől eltérő feltételrendszerben intézményesült kultúra gazdasági vizsgálata során válaszolni kell.

A fejlődő országokban a termelési szerkezet modernizálása nem pusztán technikai-gazdasági probléma, nemcsak az alapvető termelési tényezők (nyersanyag, tőke, egyszerű munkaerő) függvénye. A szakoktatási problémák mellett felmerül a kérdés, hogy a társadalmi, gazdasági fejlesztési célok szolgálatában milyen kulturális intézményhálózatra, irányítási apparátusra van szükség és hogyan biztosítható az, hogy a technikai fejlesztés ne rombolja szét a nép hagyományos szellemi kultúráját, hanem mintegy arra is építhessen. Milyen intézményesült kulturális feltételrendszer és irányítási mechanizmus képes biztosítani egyrészt a technikai-gazdasági fejlesztéshez szükséges minimális ismereteket, másrészt a kialakult vagy kialakuló értelmiség kulturális szükségleteinek kielégítését és további igényeinek felkeltését? A gazdasági programokkal kapcsolatban is élesen merül fel a burzsoá kultúrpolitikák és a baloldali szellemi áramlatok ellentéte, a stratégiai jellegű programok kialakítását is befolyásolja a baloldali értelmiség harca a kultúra forradalmi erővé tételéért.[2]

Tőkés országokban az egyik lényeges kérdés: milyen általános és speciális gazdasági törvényszerűségek érvényesülnek a kulturális intézmények működésében? A termelő vállalatok gazdálkodásától mennyiben tér el (és milyen sajátos menedzselést igényel) egy-egy művelődési intézmény, kulturális termékeket előállító és forgalmazó vállalat? (Például a színházak, filmgyárak, szabadidő-

parkok stb.) A művelődés és szabadidő-felhasználás intézményes feltételeinek széles körű vizsgálatában a nyitányt (a tőkés országokban) éppen egy olyan tanulmány publikálása jelentette, amely ezekre a kérdésekre próbált választ adni. (Annak ellenére, hogy az emberi tőke problémájával már a harmincas évektől kezdve több elemzés foglalkozott.)

W. J. Baumol és W. G. Bowen amerikai közgazdászok 1965-ben figyeltek fel arra a jelenségre, hogy az előadóművészetek területén a reálköltségek ugrásszerűen emelkednek, ugyanakkor a kereslet (és ebben az esetben a fizetőképes kereslet) lényegesen nem változik, sőt stagnál. Így az előadóművészetek helyzetét *a költségek és jegybevétel közötti mélyülő szakadék jellemzi.*[3] Szaporodtak a *színházgazdaságtani* tanulmányok, s például *C. D. Throsby* ausztráliai közgazdász tucatnyi angol, amerikai, kanadai elemzést is feldolgozva mutatta be 1978-ban, hogy ez a gazdasági dilemma az Ausztráliában működő színházak esetében is megfogalmazható.[4] Az előadóművészetben — mint „iparágban" — egy olyan tendencia érvényesül, hogy csak növekvő pénzügyi- és munkaerő-ráfordítással képes működni, miközben a keresletet (elsősorban a nem városi települések intézményi ellátatlanságára, illetve a művelődési szükségletek jellegére visszavezethetően) a stagnálás jellemzi. (Szemléletes példával érzékelteti *Throsby* a növekvő reálköltségek problémáját: egy Shakespeare darab előadásához száz éve is ugyanannyi színészre volt szükség, mint manapság, ám a száz évvel ezelőtti előadás feltételeihez viszonyítva ma ugyancsak tetemesen megnövekedtek a technikai, rendezési, díszletezési, akusztikai költségek, és lényegesen nagyobb ráfordításokat igényel a korszerű nézőtér kialakítása, nem is beszélve a munkaerő — színészek, statiszták, technikai személyzet, adminisztráció — pénzügyi feltételeiről.) *Throsby* — és valamennyi általa hivatkozott tanulmány — elengedhetetlennek tartja (tőkés gazdaságban is) az előadóművészetek *állami támogatását,* mondván, hogy a művészetek e fajtája — és a művelődés ilyen jellegű lehetősége — a szellemi kultúra terjesztésének egyik „motorját" jelenti, ezért támogatása (kisugárzó hatása folytán) nemzeti érdek. Tanulmánya és a tőkés országokban működő különböző „művészeti tanácsok" beszámolói szerint több ország kormánya egyre jelentősebb részt vállal az állami és magán kézben lévő színházak, operák, koncerttermek stb. támogatásában.[5] Az említett — a szakirodalomban Baumol-Bowen hipotézisnek nevezett — tendencia az USA-ban egyre nagyobb számban létrehozott (művelődési otthon jellegű intézményt, sportpályát is magukban foglaló) szabadidő-parkok esetében is érvényesül, és világszerte nyomon követhető a filmgyártás és filmterjesztés terén.[6] Nem is gazdasági dilemmáról, hanem nyilvánvalóan a gazdasági rentábilitás hagyományos fogalmának értelmezhetetlenségéről van szó a műemlékvédelem (vagy tágabban a kulturális örökség megőrzése) és a köztéri műalkotások esetében. Ez különösen az ilyen szempontból hagyományosan nagy kulturális örökséggel rendelkező országok (pl. Olaszország) esetében jelent problémát. De Olaszország arra is jó példa, hogy tőkés gazdaságokban egyre erőteljesebben vetődnek fel a szabadidő és művelődés, valamint a szórakoztatás gazdasági feltételeivel kapcsolatos gondok.[7] S máris adódik *a kérdések másik köre:* kell-e valamit tenni és mit kell tennie a tőkés államok kormányainak a művelődési feltételrendszer finanszírozása érdekében? A fejlett tőkés országokban — annak ellenére, hogy a hazai értelemben vett művelődéspolitikáról sok esetben aligha beszélhetünk —, különböző dokumentumok tanúsága szerint, egyre inkább kormányprogrammá válik a művelődési feltételrendszer gazdasági tá-

mogatása, azonban *a tervezés lehetőségével és szükségességével kapcsolatban* igen eltérő megítélésekkel találkozhatunk. Az NSZK-ban például elvetik a művelődési feltételrendszer és finanszírozás *központi* tervezésének szükségességét; Angliában a Művészeti Tanács vezetője a tervezést az alapvető művészi szabadság — és a szabadidő-tevékenységek közötti választás — korlátozásának tartja. A francia *P. Thénevin* és *A. Vesse* (akik dokumentumok tanúsága és tanácskozásokon szerzett tapasztalatok alapján nagy hatást gyakorolnak a francia társadalmi tervezési rendszer kialakítására, a művelődés statisztika és finanszírozás új rendszerének megteremtésére) a művelődés tervezhetősége és a tervezéssel is megalapozott központi támogatás szükségessége mellett foglalnak állást.[8]

A szocialista országokban — szakirodalmi tapasztalatok és a társintézetek kutatóival folytatott szakértői tanácskozások, tanulmányutak alapján mondhatjuk — a művelődés gazdasági összefüggéseivel kapcsolatos kutatások három fő kérdéskörre kívánnak választ adni. *Az egyik:* milyen követelményeket támaszt az intenzív társadalmi-gazdasági fejlesztés, a fejlett szocializmus megteremtése a művelődésüggyel szemben; felhasználható-e és hogyan a termelés-életmód-tudatváltozás összefüggésrendszere növekedési hajtóerőként. *A másik:* milyen általános és speciális gazdasági törvényszerűségek érvényesülnek az államilag különböző formában támogatott művelődési feltételrendszer működése, szabályozása során (pl. valamennyi szocialista országban megtalálható a kulturális intézmények finanszírozásának, működtetésének három lényeges gazdasági formája: a bruttó és nettó gazdálkodási rendszer, valamint a vállalatszerű gazdálkodás.) *A harmadik:* milyen koncepcionális és módszertani háttér szükséges a távlati és középtávú kulturális fejlesztési tervek kidolgozásához; mi a prognózisok szerepe a kulturális fejlesztési koncepció kialakításában; milyen ismeretek szükségesek a kulturális célok megfogalmazásához és a feltételrendszer tervezéséhez? Szükséges-e létrehozni (és milyen tudományos kutatási háttérrel) a *tervezési normatívák* rendszerét? (Például hány lakótelepi lakásra hány négyzetméter közösségi művelődési terület kötelező építését lehet vagy kell előírni; egy-egy település típusától, a gazdasági körzettől, a lakosság demográfiai összetételétől függően milyen mutatók fejezik vagy fejezhetik ki a tervben — mint cselekvési programban — kötelezően előírható művelődési alapellátás jellemzőit; meghatározható-e a beruházási előirányzatokban egy olyan mutató, amely a közterületen, középületeken megvalósuló műalkotások tervezésére és kivitelezésére ösztönöz; lehet-e mennyiségi tervezési mutatókkal ténylegesen szabályozni a régiók közötti kulturális ellátási különbségek csökkentését stb.)

Azt hiszem, hogy az említett háttér és a vázolt kérdések nemcsak a művelődésügy közgazdasági és tervezési kérdései iránti érdeklődést váltották ki, de szerepet játszottak és játszhatnak *a marxista kultúraelmélet* fejlődésében is.

A művelődésgazdaságtannal kapcsolatban jogosan vetődik fel a kérdés, hogy a művelődés intézményi, gazdasági, szervezeti feltételeinek vizsgálata és a *művelődés* társadalmi-gazdasági fejlődésben való szerepének hangsúlyozása nem jelenti-e azt, hogy csupán a *szellemi kultúra* létrehozását, megőrzését és terjesztését-befogadását állítjuk reflektorfénybe, s így „újratermeljük" a termelés és művelődés, gazdaság és kultúra dichotómikus szemléletét, a társadalomirányításban, gazdasági tervezésben polarizált, dualisztikus megközelítését? „A marxista kultúraelmélet két évtizedes történetét úgy foglalhatjuk össze — írja Ágh Attila egyik tanulmányában —, hogy fejlődésének *első szakaszában* az ex-

tenzív iparosítás logikájának megfelelően a kultúra hagyományos felfogása uralkodott. A kultúra szellemi életként, illetve szellemi értékek rendszerként való felfogásában egyaránt az egyéni művelődés és a kultúra társadalmi rendszere *rögzített világát* fejezi ki. A polgári iparosodás intenzív szakaszának jellegzetes kultúraelmélete, a kultúrantropológiai megközelítés a maga sajátos logikája szerint („tanult viselkedés") az egész személyiség és a társadalom mozgó, *dinamikus* világát fogalmazza meg. Ezért különböző formáinak hatása szükségképpen felerősödött a hagyományos kultúrafelfogás krízise idején a szocialista országokban is, a marxista kultúraelmélet fejlődése *második szakaszában*. Kritikai átvétele számos ponton azzal az előnnyel járt, hogy a hagyományosan kultúra-orientált társadalmi szaktudományok és az általános kultúraelmélet közelebb kerültek egymáshoz. Az átfogó rendszerezés igényét azonban az általunk lételméletinek nevezett felfogás mint *harmadik szakasz* hozta meg, amely magában hordozza a társadalmi totalitás módszertani követelményét, ezért sajátos változataiban egyaránt a szocialista iparosítás intenzív szakasza adekvát elméletének ígérkezik mint a közművelődés elméleti megalapozása. A lételméleti felfogás így közvetlenül átvezet a kultúrafogalom újabb keletű szaktudományosodásához".[9] *Ágh* idézett tanulmányában áttekintést ad a kultúrafogalom szaktudományosodásának folyamatáról, a legjellemzőbb elméleti-módszertani irányzatokról. Többek között azt is fejtegeti, hogy az emberi beruházás igénye nyomán a szocialista országok az 1970-es években egy újabb kulturális forradalomhoz érkeztek el. Ebben a szakaszban „a filozófiai igényű kultúraelmélet orientáló szerepe igen megnőtt, de a filozófia eszközei önmagában semmiképpen sem elegendőek egy marxista kultúraelmélet kidolgozásához. A feladat mindenképpen az alkalmazottá forduló társadalmi szaktudományokra való széles körű támaszkodás és azok rendszerezése... hiszen ezekben foglaltatnak a valódi problémák..." Ám a szaktudományosodással kapcsolatban érdemes felfigyelni, emlékeztetni Ágh *művelődésgazdaságtant* érintő megjegyzéseire is. „A szorosabban vett társadalomtudományok felől a kultúraelmélet szaktudományosodásában a legfontosabb előrelépés a művelődés — avagy kultúragazdaságtan és a művelődésszociológia önálló diszciplinákká szerveződése. Mindkét diszciplina igyekszik újrafogalmazni, lehatárolni vizsgálata tárgyát, vagyis a közgazdaságtan, illetve a szociológia egzakt igényű módszereivel igyekszik a kultúra szféráját, illetve a műveltség állapotát és a művelődés folyamatát megragadni. ... Ám ezzel szükségképpen egy sajátos 'tudathasadás' következett be az újonnan létrejött diszciplinákban, hiszen a kultúrát mint a társadalmi élet egyik lehatárolt területét felfogva a lehető leghagyományosabb kultúrafelfogáshoz kötődnek (a társadalom szellemi élete), ugyanakkor azonban leginkább a saját vizsgálatuk állította szembe őket ezzel a felfogással. A kultúragazdaságtant felfoghatjuk ugyan a kulturális intézmények gazdaságtanaként, de csak a ráfordítás oldaláról, hiszen mihelyt feltételezzük a megtérülés kérdését, a zárt modell azonnal felbomlik, és a társadalmi élet legkülönbözőbb területein jelentkezik a hatékonyság problémája... Az emberi beruházás két aspektusában, az emberi-társadalmi igények és a munkaerőfejlesztés követelményei dualizmusában 'magasabb szinten' az alkalmazott társadalomtudományok nyelvén fogalmazva a kultúra 'tág' és 'szűk' meghatározásához térünk vissza... Azonban csakis ilyen konkrét megközelítés képes feltárni a szocialista fejlődés sajátosságait és konkrét ellentmondásait az iparosítás intenzív szakaszában a művelődés és az emberi beruházás területén."[10] A művelődésügy közgazdasági kérdéseivel

foglalkozó kutatóknak gyakorta kell megküzdeni a vizsgálati téma definiálásából és az elméleti háttér kialakulatlanságából fakadó problémákkal. Az igazán éles ellentmondások azonban a kutatási eredményekből leszűrt vagy leszűrhető következtetéseknél adódnak. Ha ugyanis, tegyük fel azt mondjuk, hogy a művelődési intézményhálózat fokozottabb fejlesztése a gazdasági fejlődés intenzív szakaszában *nemcsak azért fontos,* mert a hálózat elavult és szintentartó működése is nagyobb anyagi ráfordításokat igényel, hanem azért is, mert a jobb feltételekkel folyó művelődés lehetőséget ad az eddiginél nagyobb tömegek bevonására és ez elősegítheti a társadalmi-gazdasági fejlődést, akkor azonnal felmerülnek az alábbi gondok. 1. Milyen tartalmú, szerkezetű, jellegű *az a művelődés,* amit a jobb feltételrendszernek alá kell támasztani? 2. Milyen tartalmú, szerkezetű és jellegű művelődés segíti elő és hogyan segíti elő a társadalmi-gazdasági fejlődést, van-e erre olyan egzakt bizonyíték, mint mondjuk a mezőgazdasági vagy ipari beruházásoknál? 3. Tényleg a művelődés segíti-e elő az általános társadalmi-gazdasági fejlődést, vagy inkább az általános kulturáltság, az életmód-feltételek változása? (Nagyon leegyszerűsítve ezt a kérdést: ha sorrendet kell felállítani, akkor mibe kell beruházni — a művelődési feltételrendszerbe vagy *inkább* a környezet civilizáltabbá, esztétikusabbá tétele érdekében kell erőfeszítéseket tenni?) Ezek a kérdések persze újra elvezetnek a kutatási problémákhoz: mit és hogyan kell kutatni ahhoz, hogy a tudományos megközelítés a tervezés korszerűsítését szolgálja, a tervezés ismereti hátterét növelje?

A közgazdasági gondolkodás egy ellentmondásokkal teli útkeresés időszakában van. Újabb és újabb közgazdasági megközelítések látnak napvilágot és mind gyakrabban merül fel az igény: meg kellene teremteni az infrastruktúra, a szolgáltatások átfogó közgazdasági elméletét. Jogosnak tartom azt is, hogy valamiféle *kultúragazdaságtanra* van szükség, azaz egy olyan közgazdasági elméletre, amely a termelés és művelődés, gazdaság és kultúra dichotómikus szemléletét meghaladva képes leírni az ember és az objektivációk (a tárgyak, viselkedési formák, magatartásminták, szokások, jelek) viszonyának gazdasági törvényszerűségeit. Azt hiszem, hogy a közgazdasági elméletek megújulásához is perspektívát nyithat az ontológiai kultúraelmélet, és ugyanakkor „szaktudományosodása" hozzájárulhat a kultúra filozófiai értelmezésének további fejlődéséhez. Ámde saját korlátainknál és a munkamegosztásból fakadó helyzetünknél fogva a tudományfejlődés e nagy vonulatához csak *igen szerény mértékben kísérelhetünk meg hozzájárulni.* Azoknak, akik a művelődésügy közgazdasági vonatkozásaival foglalkoznak, látniuk kell a többek között az *Ágh Attila* által is felvetett ellentmondásokat, de apróbb lépésekben meg kell kísérelni a lehetőségekhez mért válaszadást a „korszakos változások" művelődéssel kapcsolatos „kihívásaira". A művelődésgazdaságtani vizsgálatok során (mint már a Kultúra és Közösség 1977/3. számában érintettem e kérdést) a statisztikai, *közgazdasági elemzés eszközeivel megragadható kultúrafogalmat célszerű használni, és nézetem szerint a szellemi kultúra és ezen keresztül az érintkezési kultúra létrehozására, megőrzésére, elsajátítására irányuló tevékenységek feltételrendszerét kell vizsgálni.* (Ez persze nem jelenti azt, hogy kevésbé fontosnak tartjuk az anyagi és környezeti kultúra vizsgálatát — ám a szellemi kultúra gazdasági feltételrendszerének teljes rendszerelemzése is meghaladja a mai lehetőségeket.) Ha a kérdést így közelítjük meg, akkor a szűkebb kultúrafogalomhoz tartozik az oktatás és tudományos kutatás is. A kialakult munkamegosztásból fakadóan *a művelődésgazdaságtani vizsgálatoknak az oktatáson és tudományos kutatáson*

kívüli szellemi kultúra — a létrehozás, terjesztés és befogadás — *feltételeit és társadalmi-gazdasági hatását kell vizsgálni.*

Nemcsak az elméleti ellentmondások, de a napi kihívások kereszttüzében is exponált helyzetben van ez a kutatási terület. Már 1969-ben, a témakörrel foglalkozók első nemzetközi szakértői tanácskozáson[11] is megállapították, hogy a kulturális fejlesztéssel kapcsolatban számos tisztázatlan, gyors megoldást kívánó gazdasági kérdés merült fel. Ezek megkövetelik — a döntések tovagyűrűző, intergenerációs hatása miatt — a tudományosan megalapozott válaszadást, de a művelődésgazdaságtani kutatások még sokáig a kialakulás, a formálódás állapotában lesznek. A szocialista országokban a döntési kényszer megnövelte a vizsgálatok iránti igényt, s ez a kutató szakembereket és intézményeket majdhogynem készületlenül érte, ami abban is kifejeződik, hogy gyakorta összemosódik a vizsgálatok alap-, illetve alkalmazott kutatási jellege. S az ellentmondások kapcsán egyre inkább világossá válik, hogy a kutatási kérdések megfogalmazása maga is kutatást, helyzetelemzést igényel. Mint W. Heisenberg írja: „A tapasztalati anyaggal való találkozás során a fizikusok lassanként megtanulták a helyes kérdésfeltevést. A helyes kérdezés pedig gyakran több mint a fele út a probléma megoldásához." A művelődésgazdaságtani kutatások még nem tartanak a fele útnál. Pedig a gyakorlat — és most elsősorban a tervezési gyakorlat — egyre sürgetőbb kérdéseket vet fel, amelyekre kutatási eredményekkel kell vagy kellene válaszolni; s érthető, hogy a döntésthozók nem elégszenek meg a fogalmakkal és elvekkel való bíbelődéssel még akkor sem, ha egyébként elismerik azok jogosságát.

Dönteni kell arról, hogy meghaladható-e (meg kell-e haladni) a kulturális szféra „maradék elv" alapján történő tervezését és finanszírozását. Döntési kérdés, hogy nehezebb gazdasági helyzetben indokolt-e a kulturális terület relatív háttérbe szorulása. Döntési kérdés, hogy az erőforrások népgazdasági redisztribúciója *után* milyen fejlesztési *prioritások* állíthatók fel a kulturális szférán — vagy kulturális ágazaton — belül. Mint ahogyan az is döntési kérdés, hogy elfogadjuk-e az elméleti és a történeti bizonyítékokat, amelyek arra utalnak, hogy minden jelentősebb gazdasági nekilendülést megelőzte az ismeretek szintjének, elterjedtségének megnövekedése. És tervezési döntési kérdés az is, hogy milyen társadalmi és milyen ágazati célokat állítunk a kulturális szféra elé, milyen célok — milyen tartalom — szolgálatában kívánjuk ezt vagy azt az alrendszert fejleszteni.

A népgazdasági szintű tervezésnél újra meg újra felmerül a probléma: *tevékenységcentrikus* legyen-e a művelődés tervezése vagy *feltételcentrikus. Az előbbi* azt jelenti, hogy a tevékenységek tartalmának, jellegének, szerkezetének és a tevékenységek által erősített vagy gyengített életmód-típusok jellemzőinek tervezése (az ilyen jellegű célok kitűzése) megelőzi a feltételek tervezését. *Az utóbbi* azt jelenti, hogy a művelődési tevékenységek rendszerszerű tervezésére ma még nincsenek elegendő ismeretek, így nem lehet mást tervezni, csak az intézményhálózatban megragadható feltételeket. *A tevékenységcentrikus tervezés* mellett szól az az érv, hogy más tartalmú és jellegű, szerkezetű művelődéshez más feltételrendszer szükséges. De az a meggondolás is, hogy a művelődésügy — és feltételrendszere — nemcsak önmagáért van, hanem valami másnak az eszköze; a szocialista életmód kialakulásának bizonyos mértékig mintegy előfeltétele is valamiféle szocialista művelődési tevékenységrendszer kialakulása. *A feltételcentrikus tervezés* mellett szól az, hogy a mai módszerekkel *ennek*

tervezése lehetséges, illetve a mai magyar művelődési intézményhálózat oly sok kívánnivalót hagy maga után, hogy jó, ha képesek vagyunk a szükségleteket kielégíteni és valóban kulturáltságot sugárzó intézményhálózaton keresztül újabb szükségleteket felkelteni. Ha a feltételrendszer létében a kulturáltságot és nem a kulturálatlanságot sugározza — mint mondjuk néhány művelődési otthon vagy omladozó vakolatú mozi —, akkor nagyobb lehetőség van a tömegek megnyerésére a művelődésügy érdekében, mintha mondjuk az intézményhálózat sem külsejében, sem tartalmában nincs összhangban a lakosság otthoni életkörülményeivel. Hasonló problémák merülnek fel az *intézményszintű* tervezés esetében is. Milyen ismeretek, módszerek szükségesek ahhoz, hogy egy-egy intézmény — mondjuk művelődési otthon — tervezésében az alábbi, — elvileg kívánatos — sorrendet tudjuk tartani: a) szociológiai jellegű tervezés — azaz kiknek, milyen rétegeknek szolgál majd az intézmény; b) funkcionális tervezés — azaz milyen funkciókat kell hogy betöltsön; c) működési tervezés — azaz milyen feltételek kellenek a funkciónak megfelelő működéshez; d) építészeti tervezés — azaz milyen épület, belső tér szükséges az előbbiek racionális, gazdaságos megvalósításának feltételeként.

A tervezési célok, a tervezési módszertan és a célok megvalósításához alkalmazott vagy alkalmazható eszközök szoros összefüggésben vannak egymással. Csak két dimenziót ragadva ki: egyrészt a célrendszert magában foglaló fejlesztési koncepció meghatározhatja az alkalmazható módszertant, másrészt az is lehetséges, hogy egy inkonzisztens koncepciót valamiféle „kemény" és konzisztens módszertan mederbe terelhet. Nem kétséges azonban, hogy a fejlesztési célok kitűzéséhez is sajátos módszertanra lenne szükség.[12] Nyilvánvaló, hogy más fejlesztési programot és az intézményrendszer más struktúráját igényli egy olyan koncepció, amely a művelődés életmódformáló hatását (mintegy újratermelési szerepét) helyezi előtérbe, mint egy olyan gondolatrendszer, amely a szabadidő szórakozásra fordítható részének eltöltéséhez kíván feltételeket teremteni.

„A cseh kultúra fejlődésének távlati terve 1990-ig" című anyag például hangsúlyozottan foglal állást a kulturális terület erőteljesebb fejlesztése mellett — a tudomány-technikai forradalom műveltségi feltételeinek megteremtése érdekében.[13] Hasonló szellemet és hasonló általános társadalmi célt tükröz az NDK kulturális fejlesztési terve is.[14]

Lengyelországban „A kultúrafejlesztés programja az 1975—1990. évekre" című fejlesztési koncepció[15] elfogadja, hogy a termelés alanyi és tárgyi tényezői feltételezik egymást, a kultúrafejlesztés és a technikai-technológiai fejlesztés összhangja az általános gazdasági haladás feltételévé válik. A program szerint a kultúra szerepének megváltozását, a társadalmi-gazdasági fejlődés egésze szempontjából megnövekedett jelentőségét öt lényegesebb tényező indokolja Lengyelországban. 1. A termelés technikájában és szervezetében bekövetkezett gyors változások a dolgozó emberrel szemben újabb *követelményeket* támasztanak: a termelésben mind többet jelent a megfigyelőképesség, az ötletesség, a koncentrálóképesség. Nem elegendőek csupán a szakmai ismeretek, a további haladás mind közvetlenebbül a dolgozók intellektuális és kulturális felkészültségének függvénye. 2. A munka utáni *regenerálódás* folyamatában egyre jobban ki kell használni a művészetek hatását. 3. *A demográfiai struktúra* változásai következtében növekedni fog az aktív produktív munkát nem végzők aránya, a tanulók és továbbtanulók száma. 4. A két világrendszer közötti ideoló-

giai harcban a kapitalista országok a technika új vívmányait fel fogják használni (televízió, rádió, kazetták), így a lengyel kulturális vezetésnek *fel kell készülni* nemcsak a kulturális javak *növekvő kínálatának megteremtésére*, de a nép kulturális hagyományainak *megőrzésére* is. 5. A társadalmi-gazdasági változások, valamint a kultúra és művészetek szoros összefüggése a fejlődés fontos feltételévé válik, s el kell érni, hogy az emberi élet mentes legyen a kapitalista kultúrára jellemző fogyatékosságoktól. A kultúra nemcsak integrálja az osztályt vagy nemzetet, nemcsak gazdagítja az ember belső életét és erősíti az egyén társadalmi helyzetét, de *a tudományhoz hasonlóan behatol a termelés folyamatába.*

Az anyag hangsúlyozza, hogy az iparosodás, városiasodás folyamata csökkenti a falu és a hagyományos családi kapcsolatok befolyását a társadalmi kapcsolatok alakulására és a közvélemény formálására. *A városi beilleszkedés elősegítése érdekében* a nagyvárosok tervezése során a kulturális javak és értékek jóval nagyobb mennyiségét kell biztosítani. („A lakótelepek egyetlen kapcsolati formája nem lehet az élelmiszerbolt és az autóbusz megálló, ki kell alakítani a társadalmi kapcsolatok más formáit: klubokat, olvasótermeket kell létrehozni... A lakótelepek tervezését nem lehet csak az építészeti szempontokra korlátozni, tekintetbe kell venni az ideológiai funkciókat is, ki kell fejleszteni a szobrászatot, a falfestést, a társadalmi épületeket...") Ezek nyomán a kulturális fejlesztés alapvető céljai: 1. A kulturális alkotás és a kultúrában való részvétel kedvezzen az ember fejlődésének... ez a fejlődés minimálisra *korlátozza* a tévedések, kiábrándultságok rizikóját. 2. A szocialista modellben kialakult kultúrának fejlesztenie kell a társadalmi kapcsolatokat, *a saját néphez való tartozás érzését* és a más nemzetekkel való kapcsolatok erősítését. 3. A kulturális alkotások és a kultúrában való részvétel *a munkásosztály eszmei értékeit* és a társadalmi helyzetéből, a szocializmusért vívott harcából fakadó értékeit kell hogy erősítse, terjessze. 4. A kulturális tevékenységeknek egyrészt támogatni kell a *falu aktív szerepét* a szocialista kultúra fejlesztésének folyamatában, másrészt kedvezni kell olyan *új értékek* kialakulásának, amelyek elősegítik a saját városhoz, a hazához való tartozást. Ezekből az alapelvekből kiindulva és e célok „vonzásában" elemzi az anyag a kulturális terület fejlesztési, működtetési szükségleteit.

Felmerül a kérdés, hogy hazánkban milyen *előzetes ismeretekre, milyen kutatásokra van szükség* a társadalmi célok kultúrával kapcsolatos csoportjának meghatározásához, a célok konkretizálásához — tehát ahhoz, hogy a kulturális célokat mintegy intézményekben, intézményrendszerekben is meg tudjuk fogalmazni?

A kutatási problémákról, a művelődésgazdaságtan kidolgozása iránti igényről, a vizsgálati eredményekről, valamint a művelődéspolitikák gazdasági vetületeiről az elmúlt tíz év alatt több nemzetközi szakértői tanácskozást rendeztek. Különösen előtérbe került a kérdéskör az UNESCO 1970-ben, Velencében rendezett „A művelődéspolitikák intézményi, szervezeti és pénzügyi vonatkozásai" című nemzetközi kormányközi konferenciája után. Megindultak a több-kevesebb sikerrel egyeztetett bilaterális kutatások és fenti címmel egy olyan multilaterális UNESCO-program is, amely egyaránt célul tűzte ki a művelődéspolitikák összehangolását, a finanszírozási szisztémák és a kultúra fejlesztése érdekében tett állami erőfeszítések összehasonlítását, valamint az egységesített statisztikai rendszer kidolgozását. Az e célok érdekében rendezett UNESCO szakértői

tanácskozások és regionális értekezletek egyben az 1980-ra tervezett nemzetközi kormányközi UNESCO konferencia előkészítését is jelentik.[16]

Politikai, művelődéspolitikai szempontból egyaránt fontos, hogy a szocialista országok e témakörben prezentálni tudják kutatási eredményeiket, kutatási és fejlesztési koncepciójukat. Egyben a vizsgálatokhoz sajátos szemszögből járulhatnak hozzá akkor, ha a kutatások népgazdasági tervezési felhasználását, felhasználási lehetőségeit mutatják be, ezzel is rámutatva a szocialista társadalmi-gazdasági rendszer előnyeire.

Úgy gondoltuk, hogy a további kutatási kérdéseket *a tervezőknek és kutatóknak együtt kell megfogalmazniuk,* együtt kell kijelölni az elvégzendő feladatokat — és már a vizsgálati témák behatárolásánál is figyelemmel kell lenni a majdani tervezési, döntéselőkészítési igényekre. Célszerűnek tartottuk, hogy a tervezők és kutatók eszmecseréjéhez, a közös problémák feltárásához segítségül hívjuk az egyre növekvő nemzetközi tapasztalatokat. Ennek érdekében a Népművelési Intézet szervezésében — a Kulturális Minisztérium Terv- és Pénzügyi Főosztályának támogatásával — 1978 októberében nemzetközi szakértői tanácskozást rendeztünk *„Művelődésgazdaságtani kutatások a kulturális szféra tervezése szolgálatában"* címmel. (A tanácskozást Budapesten, illetve a Győr megyében lévő Mihályiban tartottuk.)[17]

A találkozó megrendezésével a célunk az volt, hogy a kutatók és tervezők eszmecseréje járuljon hozzá a hazai művelődésgazdaságtani kutatások további kibontakoztatásához, elmélyítéséhez, szolgáltasson adalékokat a kulturális szféra tudományosan megalapozott tervezéséhez, tegye lehetővé a nemzetközi tapasztalatok megismerését, átvételét; segítse elő a tervezési szakemberek és kutatók közötti szakmai kapcsolatok mind szélesebb körű kialakulását.

A szakértői találkozóra a szocialista országok kultúrakutató intézeteit képviselő egy-egy munkatárs kapott meghívást — meghívtuk továbbá Ausztria és Finnország egy-egy szakértőjét is. (A finn meghívott betegség miatt nem tudott eljönni, a jugoszláv vendég részvételét is betegség akadályozta.)

Az előadások és viták során arra törekedtünk, hogy választ kapjunk arra, hogy az egyes országokban milyen kutatásokat végeztek és végeznek a tervezés szolgálatában. Kilenc külföldi résztvevő és öt hazai szakember tartott előadást. Különböző mélységben valamennyi előadás foglalkozott a művelődésgazdaságtani kutatások kialakulásának és tárgyának problémáival, a kulturális szféra meghatározásával, a tervezéshez szükséges indikátorok kérdéskörével. A külföldi és hazai szakemberek beszámoltak az eddig végzett kutatásokról és a munka során felmerült elméleti és módszertani problémákról. Több szakember konkrét kutatási igényeket fogalmazott meg — ezzel is segítve a hazai munka további megtervezését. Az előadások után — de különösen az utolsó konzultációs napon — élénk eszmecsere alakult ki a művelődés gazdasági szabályozásának kérdéseiről, a finanszírozási szisztéma ellentmondásairól, a kulturális cikkek és szolgáltatások árelemzéséről, a művelődésgazdaságtan politikai gazdaságtani hátteréről és a tervezésmódszertani problémákról. Ugyancsak élénk — és a hazai kutatások számára sok tanulsággal szolgáló — vita alakult ki a művelődés társadalmi-gazdasági hatásának mérhetőségéről, illetve ezzel kapcsolatban a művelődésszociológiai kutatások eredményeinek felhasználásáról, valamint a kutatások gyakorlati alkalmazásáról. Lehetőség nyílt a viták kisebb csoportokban való folytatására, egy-egy konkrét kutatási, kutatásszervezési témakör be-

hatóbb elemzésére, illetve aktuális művelődéspolitikai, gazdaságpolitikai kérdésekkel kapcsolatos kölcsönös tájékoztatásokra is.

Dr. Keresztúri Sándor (a KM Terv- és Pénzügyi Főosztályának főosztályvezetője) megnyitó előadásában tájékoztatást adott a magyar kulturális ágazat szerkezetéről, elemezte a működés sajátosságait, gazdasági feltételeit, a tervezéssel kapcsolatos problémákat. Többek között hangsúlyozta, milyen fontos feladat a tervezés tudományos alapjainak megteremtése, s hogy ennek érdekében fel kell tárni az életmód, életvitel és a kulturális tevékenységek összefüggéseit. Szükséges lenne, hogy a kutatások járuljanak hozzá a tervezés normatíva-bázisának megteremtéséhez — és különösen ahhoz, hogy a normatívák a mennyiségi elemeken túl minőségi kritériumokat is tükrözzenek. Ugyancsak fontos lenne a kulturális létesítményekkel kapcsolatos naturális és pénzben kifejezett fajlagos ráfordítási mutatók elemzése. Nem kis feladat — és komoly kutatási igényeket vet fel — a kultúrával kapcsolatos ráfordítások, jövedelmek és juttatások reálértékének számbavétele. Ma még például nem eléggé tudjuk mérni, számbavenni *a nem kulturális* intézmények és vállalatok, valamint a lakosság művelődési célú ráfordításait. Feladat a kulturális cikkek és szolgáltatások árának vizsgálata is — hiszen ma azok az árak, amelyekkel a kulturális teljesítményeket kimutatjuk, a kulturális cikkek és szolgáltatások jelentős dotálása miatt a ténylegesnél alacsonyabbak, így a reális gazdasági megítélés meglehetősen nehéz. Ezeken túlmenően a kutatás számára egyre fontosabb feladat a kulturális intézmények működési feltételeinek és működtetésének vizsgálata. Közismert például — mutatott rá az előadó —, hogy ma a színházakban olyan komoly berendezések vannak, amelyek nemcsak költséges technikát jelentenek, hanem bonyolult működtetési feltételeket és nagy szakértelmet kívánnak. Hasonló a helyzet pl. a könyvtárakban és más intézményekben is. Nyilvánvaló, hogy az anyagi-technikai eszközök arányának ilyen növekedése a kulturális intézményeknél új feltételeket támaszt az intézményvezetés, gazdálkodás, működtetés vonatkozásában. Ma már saját technikai, gazdasági, vezetési, szervezési ismeretekkel kell rendelkezni e területen is, tehát a kulturális intézményrendszer működtetésének, gazdálkodásának feltételeit *a saját bázisán* kell vizsgálnunk, és el kell hagynunk azokat az analógiákat, amelyeket az iparból, a kereskedelmi vállalatoktól vagy más intézményektől kölcsönzünk a különböző gazdasági kategóriák alkalmazása és értelmezése tekintetében. Nagyon fontos azt is vizsgálni (és tervezni), hogy milyen káderekre képezzünk a kulturális ágazat számára, és milyen optimális szervezeti rendszerben lehet ezeket az intézményeket működtetni.

Mint a Népművelési Intézetben folyó művelődésgazdaságtani kutatások irányítója, előadásomban beszámoltam a kutatások elméleti-módszertani hátteréről, az eddigi vizsgálatokról, részeredményekről, kutatási problémáinkról és terveinkről. A tanácskozáson elhangzott további magyar előadások szövegét — *az eszmecsere folytatása érdekében* — a Kultúra és Közösség e számában közöljük. (*Bokor Béla* e rovatban közölt tanulmánya, úgy véljük, jól egészíti ki a tanácskozás tematikáját: adalékokat szolgáltat a tervezés és működtetés egy lehetséges — és vitára minden bizonnyal alkalmas — regionális modelljéről.)

A külföldi szakértők előadásait, a viták ismertetését (a tapasztalatokat és tanulságokat elemző tanulmánnyal együtt) külön kiadványban szeretnénk közzé tenni. *Úgy gondoljuk, hogy a művelődési feltételrendszer kutatásával és tervezésével kapcsolatos eszmecsere maga is a kutatás része lehet, és elősegítheti a ki-*

alakuló társadalmi tervezésen belül a kulturális szféra tervezésének tudományos megalapozását, a döntéselőkészítésbe a szélesebb szakmai közvélemény bevonását. Ezt szeretnénk szolgálni a kérdések, javaslatok, gondolatok mostani, e rovatban történő publikálásával is.

Jegyzetek

[1] *Az oktatásgazdaságtan* szakirodalmáról, a főbb kutatási kérdések és közgazdasági megközelítések áttekintéséről ebben az évben jelent meg *Kuti Éva:* „Az oktatásgazdaságtan szakirodalma" című tanulmánya, a Statisztikai Kiadó „Statisztikai módszerek — témadokumentáció" sorozatában. *A művelődés* iránti igényről és a vizsgálatok elméleti kérdéseiről lásd többek között a Kultúra és Közösség 1977/3. számában, a „Gazdaság és művelődés" rovatban közölt tanulmányokat, továbbá: *Ágh Attila:* Útkeresések a polgári antropológiában. = Valóság, 1976/10. *Ágh Attila:* A társadalomtudományok közvetlen termelőerővé válása. = Szociológia, 1977/1.; *Koncz Gábor — Monigl István:* A kultúra tervezése. = Társadalmi Szemle 1979/.; *Koncz Gábor:* Művelődésgazdaságtan. = Népművelés, 1979/1.

[2] A fejlődő országokkal kapcsolatban a gazdasági előrelépés és a művelődésügy összefüggéseit részletesen tárgyalják, illetve érintik többek között az alábbi művek: *Mándi Péter:* Oktatás és gazdasági növekedés a fejlődő országokban. Akadémiai Kiadó, 1975.; *Csernok Attila — Ehrlich Éva — Szilágyi György:* Infrastruktúra. Korok és országok. Kossuth Kiadó, 1975.; *Szentes Tamás:* Elmaradottság és fejlesztés. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1972.; *Szentes Tamás:* Az elmaradottság és fejlettség dielaktikája a tőkés világgazdaságban. Kossuth Kiadó, 1976.; *G. Myrdal:* Korunk kihívása: a világszegénység. Gondolat, 1974.; Népesedéspolitika. A világ népesedési problémái. (Szerk.: Szabady Egon.) Kossuth Kiadó, 1974.; *Benkő Judit:* Latin-Amerika kulturális fejlődése. Kossuth Kiadó, 1978.; az UNESCO „Cultural Development, Documentary dossier" tervezésmódszertani sorozatának több kötete, illetve az UNESCO „Studies and documents on cultural policies" sorozat egy-egy ország művelődéspolitikáját, a művelődés finanszírozási szisztémáit bemutató kötetei.

[3] *W. J. Baumol — W. G. Bowen:* On the Performing Arts: the Anatomy of their Economic Problems. The American Economic Rewiew — Papers and Proceedings, 1965/2., illetve: Performing Arts — the Economic Dilemma. The Twentieth Century Found, New York, 1966.

[4] *C. D. Throsby:* The economics of melodrama. The performing arts after the IAC, Current Affairs Bulletin, Sydney, 1978/4.

[5] Lásd erről: az UNESCO „Studies and documents on cultural policies" 1969-től megjelenő sorozatának egyes tőkés országokra vonatkozó köteteit, illetve: *Kuti Éva:* A kulturális ráfordítás- és eredmény adatok nemzetközi összehasonlítása néhány európai tőkés országban. Népművelési Intézet, sokszorosítás, 1979.

[6] Lásd például: Bildung und Kultur Struktur der Filmwirtshaft. Wirstshaft und Statistik. 1978/4. Továbbá: A művelődés gazdasági és szociológiai kérdéseivel kapcsolatos elemzések szaklapja a Rómában megjelenő „Lo Spettacolo" című folyóirat, amely negyedévenként olasz, francia és angol nyelven megjelenő számaiban tanulmányokat közöl a szórakoztatás, művészetek, filmipar, illetve a kulturális fogyasztás gazdasági jellemzőiről.

[7] A 'Lo Spettacolo' közöl ezekkel kapcsolatos tanulmányokat, ismertetéseket.

[8] *P. Thénevin:* Economics of culture. An outline for a study. Párizs, UNESCO, SHC/WS/270. *A. Vesse:* Analysis of public expenditure on culture. Az 1977 októberében, Párizsban rendezett „A közösségi jellegű kulturális ráfordítások statisztikájának nemzetközi egységesítése" című UNESCO szakértői tanácskozásra készült anyag. UNESCO sokszorosítás, Népművelési Intézet, művelődésgazdaságtani kutatássorozat dokumentációja.

[9] *Ágh Attila:* A marxista kultúraelmélet története. = Kultúra és Közösség, 1978/3. 59. p.

[10] U. o. 64. p.

[11] Az említett UNESCO szakértői tanácskozásról beszámoló dokumentum: „Problems of Theory and Practice of the Economy of Culture." Research Institute of Culture and Public Opinion. Bratislava, 1970.

[12] 1976-ban például az UNESCO és a Finn UNESCO Bizottság „A kulturális fejlesztés céljainak meghatározásához alkalmazott metodológia" témában rendezett szakértői tanácskozást. Erről közöltem ismertetést — a háttér-anyagok felsorolásával — a Kultúra és Közösség 1976/3. számában.

[13] „A cseh kultúra fejlődésének távlati terve 1990-ig" A CsSzSzK Kulturális Minisztériumának kiadványa, 1975. Népművelési Intézet, kutatási dokumentáció.

[14] „A lakosság, mindenekelőtt a munkásosztály növekvő kulturális szükségletei kielégítésének komplex feladata és a kulturális terület anyagi-technikai bázisának ehhez szükséges fejlesztése." Az NDK Kulturális Minisztériumának kiadványa, 1975. Népművelési Intézet, kutatási dokumentáció.

[15] „A kultúrafejlesztés programja 1975—1990. évekre". Kultúra és Művészetügyi Minisztérium, Varsó, 1974. Népművelési Intézet, kutatási dokumentáció.

[16] Erről a nemzetközi munkáról megjelenés alatt áll: *Koncz Gábor — Kovács Máté:* „A művelődéspolitika, finanszírozás, fejlesztés és tervezés kérdései az UNESCO napirendjén 1966—1978 között" című tanulmánya, a Népművelési Intézet kiadványsorozatában, amely valamennyi — a témakört érintő — tanácskozás tartalmi áttekintését adja, és közli a referencia-dokumentumok részletes bibliográfiáját.

[17] Annál is inkább fontos volt a jelen tanácskozás összehívása, mert a kutatások *tervezéssel való konkrét összekapcsolási lehetőségeiről* és eredményeiről folytatott eszmecserével valóban úttörő vállalkozást tettünk. Itt azonban azt is meg kell jegyezni, hogy a kutatások tervezési felhasználásával kapcsolatban hazánkban is számos elméleti és gyakorlati probléma, tisztázatlan kérdés merült fel az utóbbi időben. Erről a „Jegyzetek az életmód-prognosztizálás lehetőségeiről" c. írásban (Kultúra és Közösség. 1978/4.) próbáltam meg számot adni.

Dr. Cravero Róbert—Pál Endre

A MŰVELŐDÉS TERVEZÉSE ÉS AZ IGÉNYELT KUTATÁSOK

A MŰVELŐDÉS NÉPGAZDASÁGI SZINTŰ TERVEZÉSÉNEK KÖZGAZDASÁGI JELLEGŰ FŐBB KÉRDÉSEI

A művelődés népgazdasági szintű és közgazdasági tartalmú tervezésének alapvető dilemmája, hogy *a politikai cél megvalósítására hivatott feladatrendszer és eszköztár között milyen kapcsolati rendszer érvényesüljön,* s a tervezés során milyen szoros vagy laza feltételek kívánatosak. A politikai cél világos. Megvalósítása érdekében *általános követelmény a tudat, a világnézet formálása, a kulturált életmód fejlesztése.* Ez a követelménystruktúra sokirányú, tartalmában elkötelezett tevékenységsorban jut kifejezésre. Kérdés azonban, hogy *melyek e tartalmi célok megvalósítására hivatott, a gazdaságfejlesztéssel összefüggő objektív teendők, mi a különböző időtartamú népgazdasági tervekben foglalt gazdaságpolitikai célokban a művelődés önálló, gazdasággal összefüggő célrendszere.*

Tulajdonképpen triviális válasz kívánkozik az anyagi, az intézményhálózat-fejlesztési feltételek, a nemzeti jövedelemből, a felhalmozási alapból, a társadalmi közös fogyasztásból való részesedés arányának, mértékének meghatározása, megváltoztatása, növelése útján. Ez a megközelítés azonban mechanikus, közgazdaságilag tartalmatlan, mert nem a társadalmi célok megvalósítását jelentő szükségletek feltárásán, e szükségleteket befolyásoló tényezők sokoldalú vizsgálatán, a befolyásoló folyamatok elemzése alapján kínált fejlesztési célokat, koncepcionális utakat mérlegelő együtt gondolkodáson alapul, hanem voluntarista, a szubjektivitás veszélyét hordozó aránybecslésre, értelmetlen bázisszemléletre vezet. Lényegét tekintve ugyanis nem az elengedhetetlenül szükséges fejlesztések érdekéből indul ki, hanem a kedvezőbb részesedési arányt akarja a nemzeti jövedelem elosztási elvének a kritikájával, a nemzeti jövedelem újraelosztásával biztosítani.

A társadalompolitikai cél és a közgazdasági megvalósítás dilemmájából fakadnak a művelődés népgazdasági tervezésének megalapozottságát segítő, a gondmegosztó kérdésfeltevések az önmaguk és a művelődés sokirányú összefüggését, törvényszerűségét vizsgáló kutatók felé. A problémasor valóságtartalmát tekintve kétirányú lehet:

1. A művelődés közgazdasági fejlesztésével összefüggő általánosabb és
2. egy-egy résztevékenységet érintő konkrétabb kérdések.

Ma már eléggé közismert, hogy tervgazdálkodásunk egyidejűleg három időtartalmú tervvel — a 15 éves távlati, egyes esetben pedig ennél is hosszabb idő-

tartamot felölelő nagy távlatú, illetve az 5 éves középtávú és az éves tervekkel — dolgozik. A gazdasági tervezés gyakorlatában ezen tervezési idődimenziók három tervfajtában is jelentkeznek, nevezetesen: a *népgazdasági* tervben, a *tanácsi* tervben és a *vállalati* tervben. A népgazdasági, tanácsi és a vállalati tervek között hatókörükben a döntés terjedelmét illetően vannak különbségek. *A művelődés tervszerű fejlesztésének alapvető programja a hosszú távú népgazdasági terv lehet.* A tanácsi és a vállalati tevékenységet elsősorban a középtávú tervek rendszerezik.

A tervezés előző két vetületének hármas hierarchiájában bonyolult kapcsolódási és visszacsatolási rendszer alakult ki és működik. Közülük sajátos prakticizmusunk alapján a legjellemzőbbeket igyekszünk kiemelni.

Viszonylag új, sajátos szerepkörében azonban stratégiai jelentőségű terv a *távlati* terv. Funkciója, valamint a nagy időintervallum miatt ez a tervtípus hivatott az alapvető társadalmi, kulturális és gazdasági folyamatok megjelölésére, a fejlődési tendencia irányok jelzésére, a célszerű prioritások prognosztizálására, illetve a prioritásokban várható eltolódások, sorrendcserék felvázolására. E terv kidolgozása során mód nyílik a hosszú távon érvényesítendő társadalompolitikai célok megvalósítását szolgáló eszköztár felmérésére, elemzésére, optimális fejlesztési alternatíváinak számbavételére. *A hosszú távú tervfajta tehát alapvető döntést tartalmaz a hosszú átfutású folyamatok fejlesztésének fő irányára.* E tervfajtában azonban a döntés nem anyagi természetű. *A döntés a fejlesztés, a tevékenység és a tevékenységekhez rendelt akciók, illetve intézményhálózat megteremtésére irányul.*

A művelődés tervszerű fejlesztésében, konzekvencia időtartam tekintetében a folyamatok jellegéből adódóan alapvető tervfajta a *hosszú távú* terv lehet. *Megkülönböztetett jelentősége van* tehát *annak, hogy a művelődés tervszerű fejlesztését megalapozó kutatások elsősorban a nagy távlatú folyamatok és törvényszerűségek feltárására irányuljanak.* Természetesen ez nem csökkenti a jelentőségét annak, hogy a népgazdasági és tanácsi *középtávú* tervek megalapozottabbá tétele érdekében — a hosszú távú folyamatok ismeretében is — sokirányú megalapozó vizsgálat történjen arra, hogy a művelődést befolyásoló tényezők ötéves viszonylatban milyen irányban módosulnak, s hogy ebből a művelődés iránti szükségletekre, ezen szükségletek kielégítését biztosító fejlesztési célokra nézve milyen konzekvenciák adódhatnak.

A cselekvés, a realizálás alapterve ágazatunkban is a középtávú népgazdasági terv, a közművelődési alágazat fejlesztésénél pedig a középtávú tanácsi terv. Az alapvető gazdaságirányítási eszköz tehát a *középtávú* terv. Adott ágazat vagy tevékenység esetében a középtávú terv a hosszútávú fejlesztési stratégia konkrét megvalósítási módozatát, soron következő vagy időarányos ütemét tartalmazza, annak végrehajtási programját jelenti. Természetesen a középtávú terv bővebb és konkrétabb, mint a hosszútávú, ennek megfelelően lehetnek olyan közép távon érvényesítendő stratégiai elemei is, melyek csak elvi, logikai összefüggésben vannak a hosszútávú tervvel, de abból közvetlenül nem vezethetők le. *A középtávú tervben a döntés lényege a tevékenységek típusaira, azok anyagi-személyi feltételeire, és nem utolsó sorban a fejlesztési magatartásra, azon funkció ellátására vonatkozik, melyet jelen esetben a művelődésnek is meg kell oldania az adott középtávú tervidőszakban.*

Az *éves* terv az anyagi és személyi típusú konkrét végrehajtási döntéseket

tartalmazza, a tevékenységek fejlesztésére vonatkozóan önálló koncepció ebben a tervtípusban nem jelentkezhet.

Az egyes tervfajtákról eddig elmondottak alapján egyértelműen leszögezhetjük: *Tervezési gyakorlatunkban a középtávú terv dominál; a középtávú terv fő célkitűzéseit meghatározó koncepció a távlati tervben megfogalmazott és elfogadott társadalompolitikai és művelődéspolitikai célkitűzések adott időszakaszra ütemezett programja.*

Az ötéves tervet az Országgyűlés adott ülésszakán törvényerőre emeli, ezért céljai és gazdasági nagyságrendje vonatkozásában is kötelező érvényű. A távlati terv tehát ütemében meghatározott, céljaiban konkrét cselekvési programban, a középtávú tervben kerül megvalósításra. E kérdésnél tekintsünk most el attól a körülménytől, hogy a távlati és a középtávú terv között ez a kapcsolatrendszer csak abban az esetben alakulhat ki és valósulhat meg, ha az ágazat elfogadott vagy elfogadható távlati tervvel valóban rendelkezik is. A kapcsolati rendszer elméletileg, logikailag kifogástalan. Ezért a vázolt kapcsolat megvalósulására elvileg sor kerülhet.

A TERVEZÉS MAKRO-FELTÉTELRENDSZERE

A távlati terv kidolgozásánál alapvetően társadalmi-gazdasági, a művelődés hosszú távú tervezésénél pedig ezen túl művelődéspolitikai célrendszerek kapnak primer meghatározó szerepet. A középtávú terv kidolgozásánál ez a helyzet motiválódik. A középtávú terv egyik szakasza ugyan a hosszú távú tervfeladatok megvalósításának, e megvalósítás *volumenét és tartalmát azonban lényegesen befolyásolja* az adott tervciklus gazdasági lehetősége, gazdasági feladatai. Többek között a gazdasági szférában jelentkező egyensúlyi problémák, a folyamatban lévő fejlesztések befejezési kötelezettsége, vagyis a tervciklus leterheltsége, végső soron *a tervidőszak gazdaságpolitikája.* A meghatározó feltételek és körülmények tehát megváltozhatnak, sorrendet cserélhetnek. A tartósan ható tényezők megmaradnak ugyan, de a konkrét feladatok megvalósítását az aktuális követelmények és lehetőségek szabályozzák. Ez a feltételrendszer-változás úgy véljük életszerű is és szükségszerű is.

A középtávú terv kidolgozásának menete a kulturális ágazatban megegyezik a középtávú népgazdasági terv kidolgozásának menetével, annak része. Tartalma — a népgazdasági tervhez kapcsolódás szükségessége miatt — a fejlesztési céloknál elsősorban egy naturális és pénzügyi mutatórendszer. Struktúráját tekintve kevésszámú mutatóból áll. Mindez a népgazdasági tervvel való konzisztencia-igény miatt van így.

A tervezés makro-feltételrendszeréből öt cselekvési és színvonal-meghatározót emelünk itt ki.

Így:

1. a demográfiai feltételeket;
2. a gazdasági struktúrát és annak fejlettségét;
3. a településstruktúrát;
4. a társadalom műveltségét, valamint
5. a kulturális területek és tevékenységek (kulutrális szakágazatok) szakmai programjait.

Annak a fenntartásával, hogy e tényezőknek a művelődés tervezésében meghatározó szerepük van, azt is tisztáznunk kell, hogy *a kulturális ágazat sajátos belső tervezési szerkezete és metodikája még nem alakult ki.* Nem rendelkezünk olyan számítási gyakorlattal, elemzési módszerekkel, melyek a társadalomban és a gazdasági életben jelen lévő és változó, fejlődő, nagy horderejű tényezőkkel és mozgásokkal a kultúra tervezésénél, a kulturális szükségletek és igények feltárásánál, a feladatok megjelölésénél, területi adaptálásánál tervezési szempontból is kezelhető módon alkalmazhatóak lennének. A művelődés tervezésénél így nem rendelkezünk vagy csak hiányosan számítási, megalapozó anyagokkal a társadalom és a gazdaság makrostruktúráját illetően. *A tervezést segítő és megalapozni kívánó kutatómunka jó szolgálatot tehet azzal, ha a tényezőknek a művelődés tervezése vonatkozásában sajátos kezelési módját vagy alternatív lehetőségeit feltárja, elemzi és rendszerezi.* Ezzel a munkával kapcsolatban megemlítünk néhány témakezelési szempontot, ami elsősorban közös vagy egységes szemlélet kialakulását támogathatja.

A demográfia tervezésünkben mint feladatmeghatározó tudomány szinte nélkülözhetetlen például az óvodai szükségletek és ellátás, az általános iskolai fejlesztés tervezésének gyakorlatában vagy az egészségügyi ágazatban. Ezeken a területeken a tervezésben való alkalmazásának a gyakorlata is kialakult. Feltételezzük, hogy a művelődés tervezésénél — ahol elsősorban nem valamely évjárat létszámával és területi elhelyezkedésével, hanem különböző korcsoportokhoz tartozó tömegekkel kell számolni — másféle kezelést, csoportosítást és mérlegelést, másféle tervezési metodikát kell alkalmazni. *A művelődés tervezésénél korcsoportokkal, generációs adottságokkal, igényekkel, szokásokkal, jellemzőkkel, azok változásaival kell elsősorban foglalkozni.* Ennek a mérlegelési eljárásnak vagy gyakorlatnak a kutatása, feltárása a tervezésben alkalmazható egységes módszer kialakulását segítheti elő. Ezt követően kerülhet sor olyan népességkutatásra, amely a tervezést megalapozó feladatmeghatározáshoz is eljuttatna.

Sok szempontból meghatározó feltétel a kulturális szükségletek és igények keletkezésénél — nem utolsó sorban társadalmi, politikai és termelési érdekeltség alapján —, a halasztást nem tűrő feladatok konkretizálásánál az ország, illetve az adott terület *gazdasági szerkezete,* fejlettsége, gazdaságának tervezett fejlesztése. Ennek a tényezőnek a művelődéstervezésben való kezelése nem alakult ki, alkalmazása mind a népgazdasági, mind a területi terv készítésében esetleges, jórészt helyi, illetve szubjektív tényezőktől függ. *A tervezéshez kapcsolódó megalapozó kutatások során mindenképpen foglalkozni kellene a termelés és a műveltség korrelációs kapcsolataival; az ország egyes tájegységeinek, körzeteinek, régióinak a specifikumaival; az ipari körzetekkel; a szoros területi kapcsolatban levő ipari koncentrációkkal és az elmaradott termelésszerkezetű integrátumokkal;* úgy véljük, hogy az ilyen kutatások jelentősen segíthetnék a tanácsi és a területi tervezés megalapozását a kulturális ágazat fejlesztési feladatainak mérlegelésénél.

Magyarország változatos településstruktúrájú területek és tájegységek halmaza. A jelentős belső népmozgás, egyes községek vagy területek elnéptelenedése, a városiasodás gyorsuló üteme ellenére a tájegységek sajátos jellemző településstruktúrája megmarad, azzal nagy távlatban is számolni kell. *Milyen az átalakulás és változás mértéke és jellege, s mit jelent mindez a kultúra tervezése, fejlesztése, a kulturális tevékenységek végzése, az alkalmazható és al-*

kalmazandó tevékenységi formák, szolgáltatások szempontjából? Mindezek olyan kérdések, melyekre a tervezés a kutatóktól és célkutatásoktól vár kielégítő és eligazító választ.

A társadalom műveltségét még a műveltség tervezésében sem lehet átlagként meghatározni. A társadalom műveltsége, műveltségi színvonala, e színvonal emelkedése közkedvelten alkalmazott és hangoztatott gyűjtőfogalom vagy minősítő jelző, dolgozni azonban csak a differenciált jelentésével szabad. Csoportok, rétegek, foglalkozási ágak és típusok, generációk és területi elhelyezkedés alapján is motivált, életmóddal, hagyományokkal, szokásokkal színezett műveltségtípusok együttélése húzódik meg ezen átlagolást vagy nivellálást rejtő fogalom mögött. Jelzésére vagy mérésére gyakran alkalmazzuk az iskolázottsági statisztikai adatokat és a belőlük képzett mutatókat, ami sok szempontból jó megközelítést is adhat. Azonban a kulturális élettel és tevékenységformákkal foglalkozók számára ez a mutató csak a probléma megközelítésének egyik eszköze lehet, s mellette még sok tényező megismerésével, felsorakoztatásával és mérlegelésével juthatnak eredményhez. *A műveltségmeghatározás jegyeit, ismérveit, és metodikáját, annak a gyakorlati tervező munkában való alkalmazását várjuk a kutatásoktól.*

A kulturális területek és tevékenységek hosszú távú és középtávú szakmai programja az ideológiailag, politikailag meghatározott feladat és célrendszer. Kidolgozása, illetve ismerete a megvalósításához szükséges eszközrendszer és káderállomány tervezését, a lehetőségek alapján készülő tervezési alternatívák és variánsok kidolgozását szolgálhatja.

A MŰVELŐDÉS TERVEZÉSÉNEK NÉHÁNY ALAPKÉRDÉSE

Gyakran elhangzik, hogy *tervezési gyakorlatunk ipari vagy termelési szemléletű,* a termelés tervezésében kialakult módszer sablonos alkalmazása. *Másrészt, hogy nem alakult ki a kultúratervezés speciális gyakorlata, sajátos formája és metodikája.* Mindkét állítás sok vonatkozásában igaz. A művelődés tervezése módszereivel és fő mutatóival alkalmazkodik a népgazdasági tervezés gyakorlatához, annak szerves része. Ez a sajátosság a követelmények oldaláról tulajdonképpen természetes feltétele annak, hogy az egységes népgazdasági tervhez kapcsolódhasson, pénzügyi mutatóit figyelembe véve másképpen nem is lehetne. *A valódi problémát és nehezen nélkülözhető feltételt a megfelelő tervezési háttéranyagok, más megközelítésben az alap-tervdokumentumok és számítások, művelődés-tervezés speciális gyakorlatának a hiánya, kialakulatlansága, rendezetlensége jelentik.* Mivel pedig ez a háttéranyag-hiány nem esetleges, hanem rendszeresen létező körülmény, még voltaképp nem is jelentkezhetett az összekötő tervezési metodika és gyakorlat hiánya. *Az összekötő tervezési metodika a háttéranyagok követelménystruktúráját a gazdasági jellegű tervezés nyelvére fordítaná,* megfelelő és a népgazdasági tervezésnél kezelhető naturális és pénzügyi mutatók, célrendszerek, tervezési volumenek kialakítását tenné lehetővé. *A tervezés megalapozásához igényelt kutatások elképzelésünk szerint egy olyan tervezési gyakorlat kialakítását készíthetnék elő, amely a tervezési alapanyagok összeállítása mellett egy összekötő tervezésmódszertani gyakorlat létrejöttét is előmozdítaná.*

Régi és ma is megválaszolatlan kérdéscsoport a művelődés tervezéséhez al-

kalmazott fejlettséget jelölő, ellátottságot bizonyító és tevékenységet reprezentáló mutatók, statisztikai adatok, fejlődési sorok problematikája. A „mit és mivel mérjek és fejezzek ki" kérdése ez. Az idők folyamán olyan, a statisztikai gyakorlatban alkalmazott működési és tevékenységi adattípusok által determinált tervezési mutatók, bázisadatok keletkeztek, amelyek hasznossága vitatható, alkalmazásuk egyáltalán nem problémamentes, értelmezésük sem egységes, mégis szívósan tovább élnek, mert nincsen más, nincsen jobb. Pedig ezek a naturáliák többnyire csak mennyiségi típusú fejlesztési célok meghatározására alkalmasak, és nem jelzik a minőségi szinteket; a közgazdasági tartalmú tervezés számára így semmitmondóak, tartalmukban meglehetősen határozatlanok, hatásukban úgyszintén. Mindenekelőtt *vizsgálni, elemezni és értékelni kellene a tervezési és kutatási gyakorlatunkban eddig alkalmazott naturális és pénzügyi mutatókat, azok tartalmi kifejezési lehetőségeit.* Ugyanakkor azt sem szabad elhanyagolni, hogy vajon a használt mutatókban és adatbázisokban rejlő elemzési, mérési és tervezési lehetőségeket hasznosítottuk-e? E mellett azonban *hangsúlyosan kellene foglalkozni a művelődés fejlettségi és ellátottsági mutatóinak, számítási és elemzési módszereinek a keresésével.*

A művelődéstervezés megalapozását szolgáló mutatószámrendszer kidolgozása az ágazat tervezésének az eszköztárát gyarapítaná. Mellette azonban fontos tartalmi kérdések kutatása is a napirendre kívánkozik. Az utóbbi években megfogalmazott közművelődési program a tervezés számára is feladta a leckét. E feladattal kapcsolatban mindenekelőtt az a kérdés vár tisztázásra, hogy *mi a közművelődés tervezésének a lényege.* Első megközelítésre úgy tűnik, hogy a közművelődési tevékenység tartalmának és az ezzel összefüggő sokirányú feltételeknek az egysége. Azonban nyilvánvaló az is, hogy az a tartalom és tevékenységrendszer, amit közművelődésnek nevezünk, a tervezés ágazati értelmezése alapján és az eddigi intézménytípusokra orientált fejlesztési tervezést véve figyelembe nem él önálló életet. *Feltehető, hogy a közművelődés tervezése nem történhet csupán a közművelődés mai állapotának, a közművelődésben megjelenő sokirányú tevékenységforma színvonalának elemzése alapján, hanem csak oly módon, ha sokoldalúan elemezzük azokat a társadalmi és gazdasági folyamatokat, amelyek közvetve vagy közvetlenül hatással vannak az egyén, a társadalom kulturális szükségleteire, a kulturális magatartásforma változására.* Ez a megközelítés nem degradál, mert egyértelmű, hogy a társadalmi fejlődés magasabb fokán ezen elemek jelentősége a társadalmi fejlődés egyik letéteményese.

A közművelődés tervezésében két különböző típusú fejlődési fokozatot lehet megkülönböztetni. Az egyik fokozatnál a tervezés, a kutatás, a vizsgálat arra irányul, hogy a közművelődésen kívüli folyamatok változásából milyen konzekvenciák adódnak a közművelődés fejlesztésére. A másik fejlődési fokozat egy magasabb szintű célrendszer, amikor arra kell majd választ adni, hogy az említett folyamatok alapján várhatóan kialakuló közművelődési szükségletek kielégítését követően milyen eredményű, milyen reakciójú visszahatás várható, következményében pedig hogyan segíti ez a magasabb szintű közművelődési állapot a társadalom egyéb (gazdasági, kulturális, politikai stb.) szférájának előrehaladását, az össztársadalmi politikai célok megvalósítását.

Lényeges momentum, hogy az eddigi gyakorlattól eltérően a népgazdasági szintű távlati és középtávú művelődési tervezésben *meg kell teremteni a területi és a központi szervek együttes tervezésének a gyakorlatát.* Ez az igény tu-

lajdonképpen abból fakad, hogy a közművelődés iránti szükségletek és az igényfelkeltés módozatai sokkal struktúráltabbak, mint bármilyen fajta anyagi szükségletek. Igaz, a közművelődési szükségletekben is megtalálható a homogenitás, de az igényfelkeltés és a szükségletmegállapítás sokirányúan strukturálódik a lakosság foglalkoztatási, jövedelmi, településhálózati, iskolázottsági, korábbi életviteléből adódó jellegzetességei stb. alapján. Ennek megfelelően nem nélkülözhető a központi közművelődés-fejlesztési tervező tevékenység, vagyis ezen sokirányú strukturálódásnak és az ebből fakadó szükségletnek a tervezése, sokoldalú megismerése, feltárása. Ebből következik, hogy a *hosszú és a középtávú tervezés folyamatában egy integrált együttműködést, az oda-visszahatásnak a tervezés folyamatában állandóan érvényesülő módszerét kellene megtalálni.* A területi tervezés kulturális ágazatra történő kiterjesztése sok új feladatot jelent a tervezőnek mind a távlati, mind a középtávú tervezés gyakorlatában. Feltételezem, hogy a területi tervezés kialakításához szükséges ágazati metodika értelemszerűen tartalmazza majd a művelődés adottságaira és fejlesztésére vonatkozó területi specifikumokat is. Ennek eredményeként mód nyílik majd arra, hogy a népgazdasági tervezés egyik munkafázisában — feltehetően a felkészülés, a terv megalapozása során — a területek művelődési jellemzői, sajátosságai, speciális igényei jelentkezzenek és érvényesüljenek. Mind a területi tervezésnél, mind a közművelődés fejlesztésére készülő ágazati terveknél számolni kell egy olyan sajátos következmény jelentkezésével, ami minden más anyagi szférától megkülönböztetett módon érvényesül. *A közművelődésben ugyanis a szükséglet-feltárás egyidejűleg szükségletteremtést, igényfelkeltést jelent.* Ez a körülmény pedig az egész tervező tevékenység jellegét és tartalmát is módosítja. Amíg ugyanis az anyagi szférát tervezők részéről a jelenlegi helyzet vagy a jövő tendenciáinak előrelátása alapján leképezhetők a várható biztonsággal jelentkező szükségletek, addig *a közművelődéstervezőnek azt is meg kell terveznie, hogy melyek azok az akciók, melyek azok a programok, amelyek megvalósításával létrejönnek, kialakulnak azok a szükségletek, melyek kielégítésére készülniök kell.* Ebből következik, hogy a közművelődés iránti szükségletek feltárása egyidejűleg a szükségletfelkeltés programját is jelenti.

Ezért a kulturális szükségletek felkeltésének, illetve megismerésének és kielégítésének speciális gondja, hogy a közgazdasági tervezés számára milyen módon kvantifikálhatók ezek a szükségletek, a prognosztizálás egzakt lehetőségeinek milyen korlátai vannak. A fentiekből olyan következtetésre juthatunk tehát, hogy a szükségletek kutatása tulajdonképpen két fő irányban történhet. Így a szükségletfeltárás és a szükségletek objektív megközelítésének irányába, valamint olyan módszerek kidolgozása felé, amelyek a szükségletek közgazdaságilag is értelmezhető paraméterekben való megfogalmazását teszik lehetővé.

A TERVEZÉSI ALAPANYAGOK KIDOLGOZÁSÁNAK FELTÉTELEI

A művelődés tervezésének mintegy feltétele, hogy a meghatározó folyamatokkal, tevékenységekkel, báziselemekkel tervezési háttéranyagok vagy alapanyagok foglalkozzanak. Ezek a munkák elemezhetik és rendszerezhetik a feladatokat a szakágazatok oldaláról történő közelítéssel, más esetben pedig az igények és szükségletek feltárására és elemzésére alapozva. Olyan háttéranyagok készítésére és tervciklusonként rendszeres újraelőállítására — tanulmányokra, elem-

zésekre, számításokra — gondolunk, amilyeneket a korábban megkezdett távlati tervezési munkához készítettek a szakbizottságok. A munka során biztosítani kellene a társadalomtudományok, a szociológia, az életmódkutatások és az öntevékenységen alapuló akciók és műfajok irányába a fantázia szabad szárnyalását, a parttalanságot. A tárgyi világ és az eszközrendszer kapcsolatait viszont szigorú mennyiségi mutatókban, minőségi elvárásokban kell rögzíteni.

Ott tartunk, hogy Magyarországon a kulturális intézményekkel való alapellátottság megvalósulásáról beszélhetünk. Olyan vélemény kap hangot azonban, és egyre gyakrabban, hogy a *központi, irányító szerepkörű intézményhálózat fejlesztése ma a döntő láncszem.* Elsősorban nem a város vagy régióközpont helyi urbánus érdekei miatt, hanem azért, mert kiépülésükkel a területen működő, alapellátást nyújtó intézmények tevékenységének a minősége ugrásszerűen javulna. A minőségi változás — ugrás — elsősorban az alapellátást nyújtó intézményeknél és tevékenységi formáknál jelentkezne. Nos, ezt a kérdést érdemes közelebbről megvizsgálni. E kutatómunka során arra is figyelhetnénk, hogy valamennyi város, minden megyeközpont ilyen vonatkozású egyenrangú fejlesztése szükséges-e. *Mennyiben korlátozó, meghatározó és döntő tényező a település közigazgatási szerepköre?* Mert mégis nagyságrendi probléma a 7 vagy 9 régióközpont, illetve a 70 vagy 90 város fejlesztési alternatívája. Ide kívánkozik a kultúra-modell, a művelődés tevékenységi modell, valamint a kultúra-ellátottsági modell kidolgozásának az igénye. Ahogy arról már szóltam, a művelődés tervezéséhez, a tervezést előkészítő munkák során *meg kell vallatni a társadalmi, gazdasági stb. területeket és feltételeket.* A művelődés tervezésének hosszú- és középtávon számolnia kell a kulturális szükségletekkel. A szükségletek jobb megismerését az a társadalompolitikai követelmény indokolja, hogy a népgazdasági, közgazdasági tartalmú tervezőmunka, tehát a *gazdaságpolitika kialakítása egyre erőteljesebben igényli azoknak a nem anyagi folyamatoknak a tisztánlátását, amelyek alapvetően meghatározzák és befolyásolják* — elsősorban a tudati tényezőkön keresztül — *az alapvető társadalmi folyamatok irányát.* Ez a követelmény a népgazdasági szintű közgazdasági tervezésben abban jut kifejezésre, hogy az utóbbi években erősödött az a felismerés, hogy a gazdaságpolitika kialakításával egyidejűleg vizsgálni kell a gazdaság klasszikus szféráján kívüli folyamatokat. Mindezt annak érdekében, hogy előreláthatóak legyenek azok a szükségletek és korlátok, amelyekkel a gazdaságpolitika végrehajtása során szembetalálják magukat a különböző politikai testületek. Ez a felismerés más megvilágításba helyezi a művelődés szerepét a gazdasággal összefüggésben, mert a gazdaságpolitikai célok végrehajtása során *egyenrangú* korlátozó, vagy feltételt jelentő tényezőnek kell tekinteni a gazdaságon kívüli szférák körét is. Ebből pedig az a konzekvencia adódik, hogy *a kutatás egy megkülönböztetett területe kell legyen a gazdaságon kívüli szférák és ezen belül a művelődés és a gazdaság kölcsönhatásának a vizsgálata.* A közművelődés problémái között az elmúlt években kardinális kérdéssé érlelődött *a komplexitás tartalma és megjelenése.* A fő kérdés számunkra az lehet, hogy *a tervezésben milyen módon és hogyan értelmezendő a komplexitás és miben kell a komplexitást érvényesíteni.*

A közművelődés tervezése — véleményem szerint — egy és oszthatatlan abban az értelemben — és ez már valószínűleg a politika tervezésének a körébe is beletartozik —, hogy meg kell tudni tervezni a közművelődés minden szférájára azt a fő irányt és részletes célrendszert, amelyet el kívánunk érni. Ebben

a felfogásban az irodalom, a zene, a művészetek tartalmi kérdései ugyanúgy beletartoznak, mint a különböző egyéb kulturális kérdések, tevékenységek és intézmények is. Van a komplexitásnak egy további megközelítése is. Komplexnek kell lennie a közművelődés tervezésének és terveinek abban az értelemben is, hogy a célok mellett a megvalósítás fő módozatait, útjait is fel kell tárni. Lehet, hogy ez a kijelentés túlzottan közgazdasági és talán termeléscentrikus megközelítés, de feltétlenül indokolt minden társadalmi program megvalósításában annak a logikának az érvényesítése, mely szerint nemcsak a jó célok feltárása, kijelölése a feladat, hanem azzal egyenrangú a megvalósítás módozatainak a kijelölése is. Nyilván ez az elvárás a közművelődés esetében sok sajátosságot rejt magában.

A komplexitás további ismérve, hogy a tervezésnek nemcsak a tevékenységre, hanem a megvalósítás anyagi-személyi feltételeire, illetve szükségleteire is ki kell terjednie. Ma még óriási szakadék van a közművelődési tevékenység fejlesztésére vonatkozó elgondolások és az ezek megvalósítását szolgáló intézményi szükségletek, anyagi-személyi feltételek kijelölése között. Nem tapasztalható közvetlen összefüggés — az esetek többségében — a ma elég általánosan megfogalmazott közművelődési célok és az ebből fakadó intézményhálózat-fejlesztési teendők között. Lehet, hogy ez a megállapítás túlzásokat is tartalmaz, a közművelődés néhány tevékenységi körénél azonban helytállónak és elsődlegesen lényeges problémának tartjuk.

Várady Róbert

Monigl István

A TÁVLATI TERVEZÉS ÉS A KULTÚRATERVEZÉS KAPCSOLATAI

Ez a tanulmány a hazai népgazdasági tervezés, ezen belül is *a távlati tervezés tapasztalatai alapján készült,* és annak gyakorlatán alapszik. A távlati népgazdasági tervezés, ezen belül a művelődéstervezés tapasztalatait elsősorban annak a *folyamatnak* az alapján elemzi, amelynek során a népgazdasági tervezés fokozatosan társadalmi-gazdasági tervezéssé fejlődött, és a művelődéstervezés e folyamat részévé vált.

A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI TERVEZÉS LÉTREJÖTTE

Magyarországon az 1958—1961 közötti időszakban készültek először hosszú távú — az 1960—1980 közötti időszakra szóló — népgazdasági szintű tervek. Ez a tervezőmunka az 1960-as évek elején félbeszakadt. A *hosszú távú tervezés* 1967-ben kezdődött újra és azóta folyamatos tevékenység, amely az *elmúlt évtizedben szervesen beépült a népgazdasági tervezés rendszerébe. A népgazdasági tervezés társadalmi tartalmának bővülése alapvetően a hosszú távú tervezéshez kötődik.*

A távlati munkaerő- és életszínvonaltervezés első szakaszának (1968—1972) megkezdésekor a közművelődés távlati fejlesztési koncepciójának kidolgozása nem szerepelt a programokban. A múltbeli fejlődés elemzésének lezárása, majd az életszínvonal és életmód fejlesztési hipotéziseinek kidolgozása során vált világossá, hogy a hosszútávú terv egészének, ezen belül a munkaerő és az életszínvonal távlati fejlesztési koncepcióinak kidolgozása megköveteli e terület távlati fejlesztési koncepciójának kidolgozását is.

Ez a munka 1970-ben kezdődött és 1972 közepén fejeződött be.* Ez a koncepció már szerepelt a népgazdaság 1970—1985 közötti időszakra szóló — 1972-ben összeállított — távlati tervében.

A hosszú távú népgazdasági tervezés *második szakasza,* mely az 1976—1990 közötti időszakra vonatkozott — 1973-ban kezdődött. Az 1972 ősze és 1974 tavasza között folyó közművelődési pártvizsgálattal** is összefüggésben, a köz-

* A kultúra fejlesztésének távlati koncepciója 1970—1985. Bp. 1972. június.

** 1974. március 19—20-án a MSZMP KB megtárgyalta és elfogadta „A közművelődés helyzete és feladata" c. dokumentumot, amely többek között kimondja: „A településfejlesztési tervvel összhangban, az 1990-ig terjedő népgazdasági terv részeként a Művelődésügyi Minisztérium dolgozza ki és terjessze elő a Minisztertanács elé a közművelődés távlati fejlesztési tervét."

művelődés távlati fejlesztési koncepciójának kidolgozása ismét késedelemmel kezdődött, és csak 1974-ben fejeződött be.***

A Minisztertanács az MSZMP KB 1974. márciusi ülését követően határozott úgy, hogy ki kell dolgozni a közművelődés távlati fejlesztési tervét, és ezzel összehangoltan kell elvégezni a közművelődési törvény előkészítését. A közművelődés távlati fejlesztési tervének e határozaton alapuló kidolgozása 1974 nyara és 1976 tavasza között folyt. A Minisztertanács 1976 nyarán fogadta el az összefoglaló dokumentumot,**** majd az országgyűlés 1976 végén megalkotta a „A közművelődési törvény"-t.

A Minisztertanács 1976 nyarán az „Irányelvek" elfogadásakor ismét úgy határozott, hogy: „a kulturális miniszter és az OT elnöke a pénzügyminiszterrel együttműködve — az „Irányelvek" alapján — dolgozza ki a közművelődés távlati fejlesztési tervét és azt a népgazdaság hosszú távú tervével egyidejűleg terjessze a Minisztertanács elé."

A hosszú távú népgazdasági tervezés keretében 1976 ősze és 1978 nyara között korszerűsítették és kiegészítették a népgazdaság 1976—1990 közötti időszakra szóló távlati fejlesztési elgondolásait.

A népgazdasági tervezés korábbi szakaszaiban is hordozott a gazdasági szféra fejlesztése társadalmi célokat, ezek azonban túlnyomórészt általánosan adottak voltak az ideológia és a politika szféráiból.

A társadalmi fejlődés gazdaságon kívüli szférában végbemenő folyamatai — természetüknél fogva — általában hosszabb távon bontakoznak ki, mint a fejlődés anyagi meghatározottságú elemei. Ezért a társadalmi folyamatok és az azokkal közvetlenül összefüggő anyagi feltételek tervezése — célok kitűzése, a stratégiák meghatározása — elsősorban a hosszú távú tervekben lehetséges. Az elsősorban társadalmilag és kevésbé gazdaságilag meghatározott területek mindegyikére jellemző, hogy a *hosszútávú stratégia hiányából a kellő megalapozottságú és tudományos színvonalú társadalmi cselekvés hiánya is következik.*

A népgazdasági tervezés — amely fejlődésének első időszakában a szűkebb értelemben vett termelés tervezését és szervezését tartotta feladatának — az elmúlt évtizedekben folyamatosan fejlődött és egyre inkább a gazdaság egészének, ezen belül az elosztási viszonyoknak a tervezését is jelentette. Az utóbbi évtizedben a népgazdasági tervezés egyre inkább integrálja magába a társadalmi folyamatok, célok növekvő részét, és így *gazdasági tervezésből társadalmi-gazdasági tervezéssé fejlődik.* (A társadalmi tervezés fogalma és tartalma sokoldalúan vitatott tudományos probléma. Álláspontom szerint a tervezés társadalmi jellegét elsősorban az határozza meg, hogy a kitűzött célok a társadalmi mozgás mely szféráiban helyezkednek el, hogy a gazdasági szférában kitűzött célok az eszköz vagy a cél funkcióját töltik-e be a fejlesztés stratégiájában.)

A népgazdasági tervezés társadalmi jellegének erősödése *több egyidejű folyamat* eredményeként valósult és valósul meg. Az egyik ilyen folyamat a már korábban is a tervezéshez tartozó *területek, ágazatok „társadalmi tartalmának" bővülése.*

A társadalmi jelleg erősödésének másik útja *új ágazatok, területek megjelenése a népgazdasági tervezésen belül.* Ilyen a közművelődés, a sport és testnevelés vagy a turizmus tervezése. További, a társadalmi jelleg erősödését ered-

*** A közművelődés távlati fejlesztési koncepciója 1976—1990. Bp. 1974. május.
**** A közművelődés távlati fejlesztésének irányelvei. Bp. 1976. június.

ményező fejlődési irány az egyidejűleg több ágazatot is érintő ún. *„komplex témák" megjelenése és szerepük folyamatos növelése.* Ilyen komplex téma pl. a népesedéspolitika, az automobilizmus vagy az infrastruktúra egészének fejlesztése. Ezek az ágazati tervezésre támaszkodva, azt kiegészítve, *funkcionális jellegű* megközelítést jelentenek.

Részben a fenti tartalmi átalakulás következményeként *meghatározó fontosságú metodológiai változás* is végbement; megváltozott a népgazdasági tervezésen belül a *cél és eszköz tartalma, viszonya.* Míg korábban vitathatatlan volt, hogy a népgazdasági tervezés az elérendő célokként a termelés növekedését, a termelékenység növekedését jelöli meg, addig a végbement fejlődés eredményeként az utóbbi időben mindezek már inkább eszközei a társadalmi mozgás gazdasági szférán túllépő és a népgazdasági tervben is megfogalmazott céljainak elérésében.

Másik igen jelentős metodológiai változás a szűkebben vett termelési ágazatokon kívüli területeken — pl. oktatás, egészségügy — korábban tervezési alapelvként érvényesülő *„maradékelv"* felváltása a népgazdasági tervbe integrált *„ágazati koncepcionális"* tervezés módszerével. A népgazdasági tervezés korábbi szakaszában ezeknek az ágazatoknak a tervezése során a tervezésnek lényegében egyetlen feladata volt: a termelőszféra fejlesztési igényeinek kielégítése után fennmaradó maradékforrások elosztása. E területek fejlesztésének koncepcionális kérdéseit a népgazdasági tervezéstől nagyobbrészt függetlenül határozták meg, és így a tervezés számára *„kívülről" adottak voltak.* A társadalmi fejlődésnek az 1960-as évtized második felében kezdődött újabb szakasza, a gazdasági és társadalompolitikai folyamatok közötti kapcsolatok szorosabbá válása — hazánkban és a szocialista országokban is — eredményezte azt, hogy a koncepcionális elemek, stratégiai irányok meghatározását is fokozatosan integrálja a népgazdasági tervezés saját rendszerében. Ez természetesen csak a jobb megalapozáson keresztül érinti a politikai döntések szféráját.

Szükségképpen változáson ment keresztül a népgazdasági tervezés — ezen belül mindenekelőtt a hosszútávú tervezés — *módszertana és mutatószámrendszere.* E változásokat az alábbiaban foglalhatjuk össze:

1. erősödik a tervezőmunka folyamatának és eredményének *komplexitása;*
2. növekszik az *interdiszciplináris* megközelítési módok jelentősége és szerepe;
3. szorosabbá válik a népgazdasági tervezés és a *tudomány,* elsősorban — a közgazdaságtudomány mellett — a szociológia, a statisztika és más *társadalomtudományok kapcsolata;*
4. átalakul a népgazdasági tervezés *tradicionális mutatószámrendszere,* bővül a társadalmi folyamatok mutatóival;
5. növekszik a népgazdasági tervezésben azoknak a folyamatoknak a szerepe, amelyek nem tervezhetők és nem is tervezendők, de amelyek a tervezés nélkülözhetetlen „háttér" vizsgálatait jelentik.

A hosszú távú tervezés tartalmának, metodológiájának és módszertanának sajátosságai és ezek változásai megjelennek a terv *funkciójában* is. A terv feladata a társadalompolitikai célok rendszere, a fejlődés adottságai és feltételei alapján, és azzal összhangban a társadalmi és gazdasági fejlődés stratégiai irányainak kijelölése, a fejlesztés preferenciarendszerének — más szóval a kívánatos strukturális változásoknak — meghatározása, a gazdasági növekedés optimális feltételeinek és a csak hosszú távon értelmezhető folyamatokra vonatkozó

általános irányoknak és konkrét döntéseknek az összefogása. A hosszútávú terv megvalósításának eszközrendszere maga a középtávú terv, amely koncepcionális értelemben is a hosszútávú tervből indul ki, azon alapul.

A hosszútávú tervezés és terv társadalmi tartalmának bővülése jelentős mértékben a kulturális szféra tervezésének (oktatási, közművelődési, testnevelés, sport) ágazati-koncepcionális jellegének erősödése útján megy végbe. A hosszútávú tervezés számára a művelődés tervezése az elmúlt évek tapasztalatai alapján növekvő jelentőségű. *Ez a növekvő szerep elsősorban a kultúrának a társadalmi és a gazdasági fejlődés egészében betöltött növekvő szerepével függ össze.*

Az a korábbi felismerés, hogy a kultúra a gazdasági fejlődés (gazdasági növekedés) növekvő jelentőségű eleme, hazai fejlődésünk következő évtizedekben adott keretei között egyre kézzelfoghatóbban, kényszerítő erőként érezhető majd. A gazdasági növekedés belső feltételeinek részleges kimerülése, illetve átrendeződése az 1970-es évek közepén az általánosnál is nagyobb mértékben követeli meg a kulturális folyamatok és elemek *gazdasági növekedésben játszott szerepének figyelembevételét és tudatos felhasználását.* A gazdasági feltételekhez hasonló jelentőséget ad a művelődés tervezésének és a kultúrának, hogy a *társadalmi fejlődés távlati célrendszerének önálló* és növekvő fontosságú részét képezik a kulturális értékek által meghatározott célok. A hosszabb távú és társadalmilag tudatos cselekvést kellően megalapozó fejlesztési programoknak nélkülözhetetlen eleme a művelődés távlati tervezés alapján kialakuló célok csoportja. A művelődés távlati tervezésének fontosságát az is aláhúzza, hogy a kulturális szféra viszonylagos önállósága miatt a célok kitűzésében, a célokhoz vezető utak meghatározásában *döntési alternatívák léteznek,* és a társadalmi befolyásolás számára adott mozgástér nagyobb, mint a gazdasági szférán belül.

A művelődés távlati tervezése elsősorban a munkaerő és az életszínvonal tervezéséhez kapcsolódik, részben azért, mert ebben a tervezési alrendszerben helyezkednek el a kulturális ágazatok, részben pedig azért, mert ezen keresztül kapcsolódik a kulturális mozgás az életmód témaköréhez. Társadalmi fejlődésünk tapasztalatai és a távlati tervezés eddigi eredményei azt mutatják, hogy a jövőben növekvő szerepe lesz a társadalmi fejlődésben a tudati elemeknek és így az életszínvonal emelkedése mellett az életmód változásainak. Az anyagi gazdagság elért fokán fokozatosan növekvő jelentősége van annak, hogy a társadalom tagjai, a családok, az egyes társadalmi rétegek hogyan élnek azok között az anyagi, intézményi feltételek között, amelyeket a társadalom számukra meghatároz. *Az életszínvonal távlati tervezése elsősorban az életmód anyagi létfeltételeinek tudatos és a kulturális szférában meghatározott célokat, végbemenő folyamatokat figyelembe vevő alakításával befolyásolhatja a társadalom egyes rétegeinek életmódját, megalapozhatja az életmód sokféleségében a szocialista vonások erősítését.*

Sajátos összefüggést jelent *a munka világának és a kulturális viszonyoknak a kapcsolata.* Társadalmi-gazdasági fejlődésünk következő évtizedeiben meghatározó jelentősége van annak, mennyire leszünk képesek a munka életmódban betöltött szerepét, a munkavégzés, a *munkakörülmények kultúráltságának szintjét* növelni. A munka szerepének általános növekedése mellett a következő évtizedekben *fokozódó szerepe lesz a főfoglalkozású munkán kívül végzett társadalmilag hasznos munkavégzésnek.* Hosszabb ideje érvényesülő népesedési folyamataink következményeként — termelőerőink elért fejlettsége mel-

lett — gazdasági növekedésünk nélkülözhetetlen pótlólagos forrása már ma is az ilyen módon végzett munka. Ezért várható, hogy az életmód alakításában a kultúrális értékek *közvetlen szerepe* kevésbé, illetve a korábban elképzeltnél később, fokozatosabban és kifejletten csak a fejlődés egy későbbi szakaszán érvényesül oly módon, ahogy azt a fejlett szocializmus építésének szakaszára kialakult — elsősorban ideológiailag meghatározott — nézetek kívánatosnak tekintették, prognosztizálták. Ezért a *kultúra és a gazdaság* ma még többé-kevésbé általánosan érvényesülő *dichotóm felfogását* nemcsak elméleti megfontolások miatt, hanem a gazdaságból adódó kényszer következtében is viszonylag rövid idő alatt *meg kell haladnunk,* és a munkavégzés kultúráját a fejlődés egyik kulcskérdésének kell tekintenünk.

Mindez együttesen jól mutatja, hogy a *művelődés tervezhetőségével* kapcsolatban a tudományos kutatás, a tervezési gyakorlat, valamint a művelődésirányítás részéről egyaránt felmerülő és vissza-visszatérő aggályokat *nem válaszolhatjuk meg alternatív módon.* A gazdaság és a társadalom hosszabb távú fejlődésének adottságai, a fejlődés előrelátható tendenciái, a tudatos társadalom formális elve a *művelődést a hosszútávú tervezés keretében feltétlenül tervezendő ágazattá teszi.* Más kérdés — és ez is visszatérően felmerül —, hogy a művelődés tervezhető-e, s ha igen, milyen értelemben.

A tanulmány következő részeiben a kultúra távlati fejlesztése tervezésének tapasztalatai alapján felmerült

a) elméleti, tervezéselméleti kérdésekkel;

b) a tervezés gyakorlati problémáival;

c) a tervezés jövőbeni követelményeivel;

d) a tervezés oldaláról a tudományos kutatással szemben felmerülő igényekkel foglalkozunk.

TERVEZÉSELMÉLETI KÉRDÉSEK

A távlati tervezés természeténél fogva *szükségleti tervezés,* tehát a szükségletekből kiindulva határozza meg az elérendő célokat és elérésük feltételeit. Ennek alapján a távlati tervezés során minden esetben és minden területen: meghatározzuk az elérendő célok rendszerét; elemezzük és minősítjük a múltbeli fejlődést és a kiinduló időpontban adott helyzetet; meghatározzuk a fejlesztés — a fejlődés egészével összehangolt — súlypontjait, prioritásait; leírjuk a jelenlegi helyzetből a célállapot eléréséhez vezető folyamatot, és kidolgozzuk az ehhez szükséges főbb eszközöket a fejlődés adottságai és feltételei alapján. Mindez természetesen feltételezi, hogy a tervezés valamilyen mértékig rendelkezik olyan értékekkel, normákkal amelyek alapján minősítheti a multat és a jelent, és sorrendet, kapcsolatokat állapíthat meg a fejlesztés egyes területei, elemei között. *Ezért a távlati tervezés — ugyancsak természetéből adódóan — szükségképpen mindig normatív, értékmeghatározott tervezés.*

A kultúra szférájának *viszonylagos önállóságából* következően a kulturális szférában a távlati célrendszer meghatározásának több, a *korábban kialakult* tervezés módszereivel nehezen megközelíthető specifikuma van. E metodológia és módszertan alapján eléggé kézenfekvő, hogy a kulturális szükségletek alakulása alapvetően a tényezők alábbi három csoportjától függ:

1. a társadalmi-gazdasági fejlődés, a strukturális változások hatásától;
2. a kultúra önmozgásától;
3. a társadalom távolabbi, társadalompolitikai céljaitól.

A kultúra távlati tervezésének gyakorlata ugyanakkor azt mutatja, hogy a kulturális szükségleteket meghatározó három tényező-csoport csak részben képes a hosszabb távú kulturális szükségletek meghatározásának alapját jelenteni.

Ahhoz, hogy ezt a kérdést jobban megközelíthessük, a szükségleteket több csoportra kell bontanunk. Így egyrészt indokolt egymástól elválasztani a *társadalmi* és *egyéni szükségleteket.* Társadalmi szükségletek alatt azokat a szükségleteket értjük, amelyek a hosszabb távú tudatos társadalomfejlesztésből adódnak a kultúra szférájában. Egyéni szükségletek azok, amelyek a társadalom egyes tagjai tudatában jelennek meg a fejlődés egyes korszakaiban. Más dimenzióban egyaránt indokolt megkülönböztetni a társadalmi és az egyéni szükségleteket: effektív vagy tényleges; felismert vagy aktivizálódott; kielégített vagy megjelenő szükségletként.

Az effektív vagy tényleges szükségletek azt az objektivitást fejezik ki, amely a társadalom és egyén számára a szélesen értelmezett társadalmi-gazdasági környezet által meghatározott és amelynek kielégítése szükséges ahhoz, hogy a kulturális szféra és a társadalmi mozgás más szférái egymással — fő vonatkozásaikban — harmonikus összhangban fejlődhessenek, tehát hogy a kulturális szféra megfelelően betölthesse társadalmi funkcióit. *A felismert szükségletek* azt mutatják meg, hogy a társadalom vagy az egyén milyen mértékben képes megismerni az effektív szükségleteket, az *aktivizálódott szükséglet* pedig az, hogy a társadalom vagy az egyén a társadalmi fejlődés, illetve az egyéni életpályák több-kevesebb tudatossággal való szervezése során kialakított célokban, a célok rendszerében ezt milyen mértékig fogalmazza meg, mennyire kész a felismert szükségleteknek megfelelően cselekedni, aktivizálódni. *A kielégített vagy megjelenő* szükségletek azt a tényleges színvonalat mutatják, amelyen keresztül a társadalom kulturális szükségleteit kielégíti, illetve újratermeli.

Részben a kulturális szféra viszonylagos önállóságából, az ilyen szükségletek nagyfokú ideológiai meghatározottságából, részben a kulturális szférának a fejlett szocializmus építésének időszaka alatti funkcióival függ össze, hogy *a kultúra távlati tervezése során a célok kitűzése nemcsak értékalkalmazás, hanem értékteremtés is.* A kulturális szféra tervezésének értékteremtő vonásából következik, hogy a ma ismert kulturális szükségletek közötti kapcsolat a más szférában létező ilyen jellegű kapcsolatoknál gyengébb, közvetettebb. A tervezés alapvetően *az intézményi formában kielégített vagy megjelenő szükségleteket ismeri,* és evvel képes leírni a kulturális szükségleteket és kielégítésük adott állapotát, sőt múltbeli fejlődését is. Ezért a *múltbeli fejlődés elemzése és minősítése,* valamint egy kiinduló állapotban létező jellemzők a terület tervezése számára kevesebb segítséget, fogódzót adnak, mint más területeken.

Kétségtelen, hogy ez *kitüntetett szerepet* kölcsönöz a kulturális szükségleteket meghatározó távlati társadalompolitikai céloknak. Ugyanakkor a népesség létszámának és struktúrájának változásaiból, a foglalkoztatási szerkezet átalakulásából, a termelőerők területi átrendeződéséből stb. levezethető szükségletek nem annyira a *jövőbeni társadalmi szükségleteket jelzik, mint inkább azt a folyamatot, amelyen keresztül az egyéni kielégített, megjelenő szükségletek átalakulhatnak, fejlődnek.* A kultúra iránti szükségleteknek ezek a sajátosságai

több összefüggésben érintik a távlati tervezést. Az egyik ilyen összefüggés az *időtávlatban* jelenik meg. A kultúra távlati fejlesztésében kitűzött célok szükségképpen lényegében meghatározzák a távlati tervezés eddigi gyakorlatában kialakult távlatot, általában a 15 évet. Felvetődhet, hogy nem lenne-e célszerű a művelődés távlati tervezésének metodikájában egy olyan megoldást alkalmazni, amely a tényleges társadalmi szükségletek meghatározásában az eddigieknél nagyobb időtávot — esetleg 20—30 évet — venne figyelembe, és amelynek eredményei a szükségleteket meghatározó más tényezőkből levezetett célokat korrigálhatnák. A különböző tényezőcsoportok által meghatározott és az előzőeknek megfelelő szükségletek — a csoportosítás önmagában is vitatható — elkülönítése a szükségletek egyes csoportjai és a közöttük lévő kapcsolatok természetének megismerése alapvető feltétele a szféra tervezésének, illetve prognosztizálásának.

További összefüggés, hogy a kultúra tervezésében *a terv és a prognózis kevésbé különíthető el* egymástól, mint a gazdasági szféra egyes részeiben. Ezért célszerűnek látszik a jövőben a művelődés prognosztizálásának, illetve tervezésének szétválasztása és ugyanakkor egymást kiegészítő, gazdagító kapcsolatának megteremtése. Ez természetesen azt is megkívánja, hogy a *kultúra egyes területeinek prognosztizálása* — amely mindeddig hiányzik — megvalósuljon. A közművelődés távlati tervezésének gyakorlata alapján felmerül az a kérdés, hogy ez a tervezés *tevékenység- vagy feltétel-centrikus legyen-e.* A jelenből kiinduló és nagyobbrészt csak az intézményi szférában megjelenő kulturális szükségleteket megragadni képes tervezés elsősorban a *kultúra feladatrendszerének megtervezésére alkalmas,* illetve a feltételrendszer változásaiból ítélheti meg a szükségletek jövőbeni formálódását. A szükségletek más csoportjait is figyelembe vevő, különösen pedig a *tényleges társadalmi szükségletekből kiinduló tervezés szükségképpen csak tevékenység-centrikus lehet,* és ebből vezetheti le a feltételrendszer iránti szükségleteket, követelményeket. A tevékenység-, illetve a feltétel-centrikus tervezés változatlanul *megoldatlan probléma.* Ez a megoldatlanság a tervezés egyes szakaszaiban súlyosbodik azáltal is, hogy a feltétel-centrikus tervezés beruházás-tervezéssé deformálódik. Úgy tűnik, hogy a megoldatlanság elsősorban azoknak a szükséges *metodológiai korszerűsítéseknek az elmaradása miatt áll fenn,* amelyeket az ágazati és a komplex-téma jellegű egymást kiegészítő tervezéssel kapcsolatban érintünk a továbbiakban. Más természetű ellentmondások adódnak továbbá az intézményrendszer szétaprózottságából.

Azok a tapasztalatok, amelyek az időtáv differenciálására, a különböző szükségletekből való kiindulás kényszerére és lehetőségére, a tevékenység-centrikus, illetve feltétel-centrikus tervezés különbségeire és kapcsolataira mutatnak, felvetik azt a kérdést: *mi a kultúra tervezésének tartalma?* Az eddigi gyakorlat során oktatási, közművelődési és testnevelési, sport ágazatokat terveztünk, bár az 1970-es évek elején kísérlet történt a kultúra távlati tervezési koncepciójának kidolgozására is. A továbbfejlődés egyik módja lehetne, ha a kialakult ágazati tervezés talaján és azt továbbfejlesztve a kultúrát, *a kultúra egészét komplex témaként terveznénk.* Ennek előnye az volna, hogy egyrészt mód nyílna a korszerűsített tervezési metodológiákkal, módszerekkel viszonylag jól kezelhető és összefoglalható távlati kultúrális ágazati tervek kidolgozására, amelyek időtávja lényegében megfelelne a hosszútávú tervek általános időtávjának. Ezek a múlt minősített tapasztalataiból, a jelen adottságaiból, a feltétel-

rendszer változásaiból és a kielégített vagy megjelenő szükségletekből kiindulva határoznák meg az elérendő célokat. A kultúra egyes területeinek (ágazatainak) ilyen módon történő elkülönülését ellensúlyozhatná az a komplex témaként kidolgozott kulturális távlati fejlesztési koncepció, amely átfogná a kultúra egész területét, minden ágazatát, a kultúra egysége alapján kiterjedne kultúrán kívüli területekre is, és a tényleges társadalmi szükségletekből kiindulva törekedne egy nagyobb távlatú társadalmi kulturális célrendszer meghatározására. Úgy tűnik, hogy ez a különválasztás és célszerű összekapcsolás hozzájárulna azoknak az ellentmondásoknak és problémáknak a csökkentéséhez, feloldásához, amelyek a kultúra távlati tervezését a tevékenység- vagy feltétel-centrikus tervezés, az időtáv, a tervezés és prognózis kapcsolatán keresztül jellemzik. Hozzájárulhatna a *konzisztencia* ugyancsak nagyobbrészt megoldatlan problémájának megoldásához is.

A kultúra területén végzett távlati tervezőmunka tapasztalatai azt mutatják, hogy mindeddig nem sikerült megteremteni a kellő konzisztenciát, egyfelől az *egyes kultúrális ágazatok* között, másfelől *a kultúra és a társadalmi-gazdasági fejlődés más szférái* között. A javasolt szétválasztás következményeként megváltozna a kultúra területén a különböző időtávu tervek kapcsolata, hierarchikus rendszere. A hierarchikus sorrend elején az a *nagy távlatú* — 20-30 évre szóló — komplex terv állna, amely az ideológiailag meghatározott távlati társadalompolitikai célokból levezetett tényleges társadalmi szükségletek alapján határozza meg a kulturális szféra fejlesztésének a társadalmi-gazdasági fejlődéssel összehangolt stratégiáját. A mai értelemben vett kulturális *ágazati távlati fejlesztési koncepciók* — amelyek az előző stratégiai jellegű koncepció elkészítésének egyben nélkülözhetetlen feltételei is —, a távlati tervezés kialakult módszertanába illeszkedve, 15 évre tartalmaznák a távlati fejlesztés céljai. A középtávú terv ebben az esetben lényegében nem lenne más, mint az előzőek lebontása, és funkciója nagyobbrészt abban állna, hogy a lehetőségek oldaláról tekintse át a távlati tervek alapján adott stratégiai arányok és konkrétabb fejlesztési célok megvalósítását. Ez a hierarchia — pontosan a szétválasztáson keresztül — teremthetné meg az alapot konzisztensebb kulturális fejlesztési stratégiák és tervek kidolgozásához.

A TERVEZÉS GYAKORLATI PROBLÉMÁI

A kultúra távlati tervezésében az egyik és mindmáig létező fő probléma a *szemléleti egység hiánya.* A népgazdasági tervezők körében még nem vált általánossá és természetessé az „ágazati-koncepcionális" tervezés. Ezért a tervezők egy része néha kimondatlanul is hajlik arra a régebbi kényelmes megoldásra, hogy a „tervezendő" célokat kívülről kapja a tervezés. Hasonlóképpen jelentkezik ez az ágazati tervezők és irányítók szemléletében, mondván, hogy a kultúra fejlesztésében annyi a megoldatlan probléma, és ugyanakkor viszonylag világosan kialakult elképzelések vannak, amelyek különösebb tervezőmunka nélkül is lehetővé teszik a gazdaság által biztosított lehetőségek — ez főként beruházási és költségvetési kereteket jelent — kihasználását. Kétségtelen, hogy ezek a szemléleti problémák a korábbi szűk értelemben vett gazdasági tervezés maradványai, azonban a kultúra távlati tervezésének tapasztalatai más területek tervezési tapasztalatainál jobban utalnak arra, hogy hatásuk egyáltalán nem lebe-

csülendő. Végső soron és rövidebb távon ebben nyilvánul meg, hogy *igényli-e* a gazdaság a kultúra stratégiai tervezésével is alakuló célok kitűzését és megvalósítását, illetve igényli-e a kultúra irányítása azt a népgazdasági-társadalmi tervezést, amely koncepcionális jellegű kérdésekkel is foglalkozik, és kényszerít a kultúra és a társadalmi mozgás területei közötti kapcsolatok áttekintésére, figyelembevételére.

A kultúra távlati tervezésének egyik megoldatlan problémája *a súlypontok meghatározása, a prioritások kialakítása.* Jól mutatja ezt az, hogy elsősorban azokon a területeken sikerült az elmúlt 10 év alatti fejlődésre hatást gyakorolni, ahol nem lehetett lényeges hibát elkövetni a „prioritások" meghatározásában. Ennek következménye a kultúra távlati fejlesztési koncepcióiban a tömegkommunikáció, illetve a könyvtárhálózat általánosan elfogadott kiemelése. Ugyanakkor azok a viták, amelyek *az alkotó,* illetve a *kultúraközvetítő intézményrendszer* preferálásával függtek össze, amelyek érintették a *művelődési otthon*-jellegű intézményhálózat kívánatos szerepének súlyát, jelentőségét az egész kulturális fejlesztésben, vagy amelyek azzal foglalkoztak, hogy a kulturális intézményhálózat fejlesztését a *települési gúla* melyik részén, a falvakban vagy a nagyobb városokban kellene-e elkezdeni, lezáratlanok, eredménytelenek maradtak. Könnyen belátható, hogy ezek a megoldatlan viták és így a *valódi prioritások hiánya* alapvetően annak az értékrendszernek a kialakulatlanságával és részben a létező alkalmazásának korlátaival függnek össze, amelyeket csak egy nagy távlatú, társadalompolitikai célokból kiinduló tervezés alapozhat meg.

Az elmúlt mintegy 10 éves időszakban végig megoldatlan volt és ma is megoldatlan a *kulturális fejlődés visszahatásának figyelembevétele* a kultúrán kívüli szférák fejlesztésében, elsősorban a gazdaságban. Ez egyike a legfontosabb megoldatlan gyakorlati tervezési problémáknak. További ilyen megoldatlan, illetve részben elhanyagolt területe a kultúra távlati tervezésének a *területi összefüggések nem kellő figyelembevétele.* Ez annál is fontosabb lenne, mert a tapasztalatok azt mutatják, hogy a területi egységenkénti — mikrorégiók szerinti — tervezésének a kultúra fejlesztésében a korábban hittnél nagyobb szerepe van.

Csak részben megoldott gyakorlati gond a *komplexitás értelmezése és megvalósítása.* A tapasztalatok alapján kívánatosnak látszik, hogy a fejlesztés haladja meg a beruházásokat és terjedjen ki a munkaerő volumenére és szerkezetére, a munkaerő képzésére, a működés feltételeinek biztosítására, az intézményi rendszer hatására. A komplexitás más értelemben is bővítésre szorul a tervezés gyakorlatában. Az elmúlt időszakban és ma elsősorban az intézményi szférában végbemenő fontosabb célokat tudta a tervezés figyelembe venni, kitűzni, így indokolt a tervezésben a komplexitás ilyen értelmű kibővítése is.

Csak hosszabb idő alatt feloldható gondja a kultúra távlati tervezésének a kultúra *közgazdasági és nem közgazdasági kérdéseivel foglalkozó szakértők differenciált felkészítése.* Kevés az olyan átfogó ismeretekkel rendelkező szakértő, aki képes lehetne a kultúra tervezésének gazdasági, tartalmi és ideológiai összefüggéseivel átfogóan és ugyanakkor összehangoltan foglalkozni a tervezés folyamatában és ezt magában a tervezés eredményében, a tervben érvényesíteni. Ma az ezen a területen dolgozó szakértők és tervezők kizárólag vagy nagyobbrészt csak az egyik vagy másik területhez értenek. Ez jól mutatkozik meg abban is, hogy egyes *részterületek minősítésével* és azok konkrét fejlesztésének kidolgozá-

sával mindig kevesebb gond volt a tapasztalatok szerint, ugyanakkor az *összefoglaló jellegű munka,* amelynek a feladata lett volna konzisztenciát teremteni a kultúra egyes területei, a kultúra és a gazdaság stb. között, csak zökkenőkkel és a végső eredményt megkérdőjelező hiányosságokkal folyt.

Végül a tervezés gyakorlatának megoldatlan problémája a rendelkezésre álló *statisztikai adatbázis és mutatószámrendszer* kialakulatlansága, illetve csak részbeni alkalmassága. A tervezők rendelkezésére álló egyébként gazdag statisztikai adatok általában megfelelő támpontot nyújtanak egy, a létező intézményi rendszer talaján megvalósult kulturális tevékenységeket, illetve szükségleteket tükröző és azt a jövőbeni célok alapjának tekintő tervezés számára. Ugyanakkor nem vagy csak igen korlátozottan alkalmasak a tevékenység-centrikus tervezés megalapozására, az intézményi rendszereken kívüli kulturális folyamatok és szükségletek felmérésére, illetve leírására, a kultúra minőségi mozzanatainak (aktivitás, hatékonyság) értelmezésére és leírására, a rétegösszefüggések feltárására, végül a kultúrális szféra és más szférák kapcsolatainak bemutatására.

KÖVETELMÉNYEK ÉS IRÁNYOK A KULTÚRA TÁVLATI TERVEZÉSÉNEK FEJLESZTÉSÉBEN

A kultúra távlati tervezésének, valamint a kulturális szférához tartozó egyes ágazatok távlati tervezésének tapasztalatai alapján a következő időszakban jó lehetőség kínálkozik a megoldatlan problémák megoldásához, a hiányzó feltételek biztosításához, a szükséges tervezés tartalmi és módszertani továbbfejlesztéséhez, a korszerűsítés fokozatos megvalósításához.

A kultúra, illetve a kulturális szférához tartozó ágazatok távlati tervezése továbbfejlesztésénél az *alábbi tartalmi követelményekből célszerű kiindulni.* A fejlett szocializmus időszakában fokozatos jelentőséget kapnak a fejlődés tudati elemei, ezért a kultúra és a művelődés helyzete és fejlődése, hosszabb távon az általános társadalmi-gazdasági fejlődés és az életmód *kulcskérdésévé* válik. A kultúra és a művelődés növekvő mértékben kapcsolódik a tudományos-technikai haladáshoz és a *gazdasági növekedés feltételeinek* javításához. A kulturális értékeknek döntő szerepe van az *életmód és a szélesen értelmezett fogyasztás szocialista vonásainak kibontakoztatásában.* Az anyagi gazdagság társadalmunk által elért fokán, az emelkedő életszínvonal mellett — a társadalom általános kulturális szintjének elért nagymértékű növekedése ellenére — a *társadalmilag indokolatlan különbségek és az ezekből adódó feszültségek* már ma is, a jövőben pedig még inkább a kultúra területéhez kapcsolódnak. A kultúra és a művelődés fentiekből adódó fejlesztése azt jelenti, hogy egyrészt — a már létező alapján — meg kell teremteni azt az *intézményhálózatot és intézményrendszert,* amely fokozatosan biztosíthatja, hogy a kulturális javak és értékek a társadalom tagjaihoz egyenlőbb lehetőségekkel jussanak el, másrészt olyan *kulturális aktivitás* kifejlesztését jelenti, amelynek eredményeként az emberek képességeiknek megfelelően elsajátítják a kultúrát és annak aktív formálóivá válnak, végül a kultúra olyan tartalmi jegyeinek kifejlesztését igénylik, amelyek a szocializmus értékeinek hordozói és elősegítik azoknak érvényesítését. Mindezek érdekében a *kultúra olyan távlati tervkoncepcióját* kell kidolgozni, amely a társadalmi-gazdasági fejlődés és a kultúra kölcsönös összefüggései, a távlati társadalompolitikai célok, valamint a kultúra sajátos fejlődéséből adódó szükségletek alap-

ján átfogóan megalapozza társadalmunk aktív magatartását a kultúra és a kulturális szférához tartozó egyes ágazatok fejlesztésében. *A metodológiai, módszertani tapasztalatok* lehetővé teszik, hogy viszonylag rövid idő alatt létrehozhassuk a kultúra tervezésének olyan új, korszerűsített módszertanát és mutatószámrendszerét, amely jobb összhangban van a szféra fejlesztésének sajátosságaival, mint az eddig használt módszertan és mutatószámrendszer. E módszertani korszerűsítés során várhatóan az alábbi irányelvekből lenne célszerű kiindulni:

1. *különüljön el a* kultúra tervezése „komplex téma" jelleggel a kulturális szférához tartozó ágazatok tervezésétől; az elkülönülés és a célszerű összekapcsolás szolgálja a távlati fejlesztési célok átfogóbb és megalapozottabb kitűzését;

2. *épüljön ki* a kulturális szféra tervezésében a nagytávlatu, a távlati és a középtávu tervek szerves és ugyanakkor hierarchikus kapcsolata is;

3. *jöjjön létre* a kulturális szférában a prognózisok alkalmazása és ez célszerűen egészítse ki a tervezés rendszerét;

4. *növekedjen* a kulturális szférában készülő távlati tervek komplexitása;

5. a kulturális szférában készülő távlati tervek legyenek egyre inkább *tevékenység-centrikusak;*

6. a kulturális szféra tervezését jellemezze *konzisztenciára* való törekvés a gazdaság és a kulturális szféra; a kulturális szféra egyes ágazatai; a célok és a megvalósítás lehetőségei és eszközei között;

7. a tervezőmunka fokozottabban vegye figyelembe a társadalom egyes rétegeinek kulturális arculatát;

8. a népgazdasági szintű tervezést szervesen egészítse ki a területi egységkénti — elsősorban tényleges társadalmi-gazdasági körzeteken alapuló — *komplex regionális kulturális tervezés.*

A KULTÚRA TÁVLATI TERVEZÉSE ÉS A TUDOMÁNYOS KUTATÁS

A kultúra távlati tervezésének tapasztalatai azt mutatják, hogy a megoldatlan problémák jelentős részben azzal függnek össze, hogy a tudományos kutatás eredményei nem kellően alapozzák meg a tervezőmunkát, a távlati célkitűzéseket stb. Ezért a kultúra távlati tervezése továbbfejlesztésének *egyik meghatározó jelentőségű kérdése a tudományos kutatás hatékonyságának növelése és koncentrálása az alábbi területekre:*

1. a társadalmi fejlődés célrendszere és a kulturális szféra fejlődésének összefüggései, különös tekintettel a kultúra kívánatos és várható szerepére az életmód befolyásolásában;

2. a gazdasági növekedés és a kultúra összefüggései, különös tekintettel a kultúra növekedést serkentő hatására;

3. a népesedési, a foglalkoztatási és területi viszonyok változása és ennek hatása a kulturális szükségletek alakulására;

4. a kulturális szükségletek és kulturális fogyasztás összefüggései a jövedelmi és fogyasztási színvonal, valamint a fogyasztási struktúra várható változásaival;

5. a kulturális különbségek mértéke, változásaik és szerepük a társadalmi

fejlődésben, különös tekintettel a társadalom nyitottságára, a társadalmi mobilitásra;

6. a kulturális szféra egészének és az egyes idetartozó ágazatoknak az elmúlt 15—20 évben végbement fejlődése, különös tekintettel a gazdasági fejlődéssel való összhangra és ennek minősítésére;

7. a kultúra és a kulturális szféra egyes ágazatai távlati tervezési metodológiájának, módszertanának korszerűsítésére;

8. a kultúra tervezése adatbázisának korszerűsítése és kiegészítése a tervezés újabb követelményeinek és az ágazatok sajátos vonásainak és funkcióinak megfelelően;

9. a kulturális szükségletek differenciált prognosztizálásának létrehozása;

10. a szocialista országokban a kultúra távlati tervezésében szerzett tapasztalatok, elért eredmények összefoglalása.

Fejlődésünk tapasztalatai azt mutatják, hogy az elmúlt másfél-két évtizedben olyan művelődési szintek és struktúrák alakultak ki, amelyek *lényegében megfelelnek termelőerőink és társadalmunk fejlettségének.* Az elért eredmények meghaladják számos gazdaságilag fejlett ország szintjét és nemzetközileg is ismertek és elismertek. Ugyanakkor az utóbbi évtizedben egyre inkább érezhetők annak a jelei, hogy a gazdasági szféra fejlődése, az életszínvonal emelkedése és az ezáltal teremtett lehetőségek, valamint az általános kulturális szint között *„egyensúlytalanság" alakult ki. Ez a kulturális szféra fejlődésének viszonylagos elmaradásában nyilvánul meg.* Ez az elmaradás szorosan összefügg a kulturális szféra egyes területeinek *egyenetlen fejlődésével,* valamint a művelődési szerkezet bizonyos értelemben vett megmerevedésével is.

Társadalmi fejlődésünk szükségletei szempontjából vizsgálva az elért kulturális színvonalat, ennek általános jellemzőit és szóródásait, valamint strukturális jellemzőit, úgy tűnik, hogy *a kultúra fejlődése a 70-es évek második felében fordulóponthoz érkezett.* Az elért mennyiségi eredmények mellett a jövőben a kulturális szerkezet alakítása, a minőségi mozzanatok nagyobb súlya, a művelődés szerepének szélesítése és lehetőségeinek fokozatos kiegyenlítése, és végül mindennek alapján a szocialista vonások erősítése, a tudatos társadalomfejlesztés lehetséges és szükséges volta határozza meg a fejlesztést és a tennivalókat.

A fejlődés következő szakaszában, a kultúra általános szerepének növekedése mellett, nő a *kulturális különbségek szerepe is.* Az életkörülmények és életszínvonal hosszabb távú fejlődésének alapvetően az elosztási viszonyok fejlődésével összefüggő jellemzője az, hogy egyes rétegek életkörülményeiben, életmódjában általánosan érvényesül a kiegyenlítődés tendenciája. Az anyagi gazdagság viszonylag rövid idő alatt végbement és további növekedése fokozza azoknak — a relatív értelemben esetleg csökkenő — különbségeknek a szerepét, amelyek az életkörülmények és az életmód kulturális összetevőit határozzák meg. A lakosság általános anyagi gazdagodása, a folyamatosan emelkedő életszínvonal mellett — a társadalom általános kulturális színvonalának növekedése ellenére — a *társadalom egyes rétegei között kialakuló különbségek és az ezekhez tapadó feszültségek egyre jobban kapcsolódnak a kultúra területéhez.* Ennek alapvető oka az anyagi javakkal való ellátottság területén bekövetkező gyors változás mellett az, hogy a kulturális intézményrendszer kiépítése és különösen a kulturális viszonyoknak a megváltozása hosszabb időt, több évtizedet vesz igénybe. Ezért szükségesnek látszik, hogy *fokozzuk a társadalom*

erőfeszítéseit e helyzet megváltoztatásában a jövőbeni célok elérése érdekében. Különösen jól szolgálhatja ezt a változást a *kötelező általános iskola időtartamának a felemelése,* a kiegyenlítetten magasabb általános műveltség biztosítása az újabb nemzedékek számára, valamint a *kultúra egyes területei közötti kapcsolatok szorosabbá válása,* a kultúra integrálódásának meggyorsítása.

Úgy tűnik, fejlődésünk következő évtizedeiben a *munkaviszonyok területén,* a társadalmi munka magasabb hatékonyságát biztosító körülmények kielégítése mellett a kultúra, a kulturális kiegyenlítődöttség felé való haladás, a kulturális értékek növekvő szerepe a társadalom egészében, különösen azonban a *fiatal korosztályoknál játszhat nagy szerepet az életvitel, az életmód alakításában,* a szocialista vonások kibontakoztatásában.

A kultúra és a kulturális szférához tartozó ágazatok távlati tervezésének 10 éves múltra visszatekintő tapasztalatai, dokumentumainak elemzése egyaránt azt bizonyítják, hogy a népgazdasági tervezők a fentieket nagyobbrészt felismerték és törekednek megvalósításukra is. Vitathatatlan ugyanakkor, hogy ez a felismerés nagyobbrészt a célkitűzésekben jelenik meg és *csak kisebb részben a kultúra fejlesztésére és működési színvonalának emelésére biztosított keretek növekedésében.* A nyilvánvaló ellentmondás okai sokrétűek, és érintik a termelőerők fejlettségét, gazdaságunk hatékonysági problémáit, hosszabb időszak alatt kialakult kisebb-nagyobb fokú aránytalanságait és a kultúra fejlődését egyaránt. A kultúra távlati tervezése oldaláról e helyzet létrejöttében meghatározó szerepe van annak, hogy az elmúlt 10 év alatt a kulturális szférához tartozó egyetlen ágazatban sem (oktatás, közművelődés, testnevelés-sport) sikerült olyan távlati fejlesztési koncepciót kidolgozni, amely beépülhetett volna a népgazdaság távlati tervébe, illetve amelyet a szakmai közvélemény és az arra hivatott fórumok elfogadtak volna, és amely így a cselekvés alapját jelenthette volna. Az okok átfogó és részletes elemzése nem e tanulmány feladata. Nem követünk el hibát azonban, ha megállapítjuk, hogy e helyzet kialakulásában *meghatározó szerepe volt és van annak a szemléletnek,* amely a kulturális szférát elválasztja a gazdaságtól, és amely a szükségesnél lassabban jut előre a kultúra és a gazdaság dichotóm felfogásának kiszorításában. Hozzájárulnak ehhez természetesen a megoldatlan tervezésmódszertani, metodológiai kérdések, a kulturális szféra nagyfokú ideológiai meghatározottsága és a területtel összefüggő különböző tudományágakat érintő tudományos kutatások viszonylagos elmaradottsága is.

Az előzőek — a tervezés eddigi tapasztalatai alapján — nagy vonalakban tartalmazhatják a tervezőmunka jobb fejlesztésének és korszerűsítésének főbb feltételeit és irányait. A korszerűsítésben és a feltételek fokozatos megteremtésében való eddiginél gyorsabb előrelépés egyik feltétele annak, hogy képesek legyünk a jövőben a társadalom anyagi gazdagságának magasabb fokán a szocialista társadalmi rendszer előnyeinek fokozottabb érvényesítésére, az emberi lét egésze szempontjából vett fölényének kibontakoztatására.

Felhasznált irodalom

Monigl István: Gazdasági tervezés és társadalmi folyamatok. Vitaanyag. Országos Tervhivatal, Bp. 1978. Soksz.

Monigl István: A népgazdasági tervezés és az oktatási rendszer. Bp. 1977. Kézirat.

Koncz Gábor: Távlati tervezés és kulturális prognózisok. Előadás a II. Jövőkutatási Konferencián. Székesfehérvár, 1978.
A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai. Az MSZMP KB 1974. márciusi határozata. Bp. Kossuth Kiadó, 1974.
Tervezési gyakorlatunk (a távlati, a középtávú és éves tervezés jelenlegi gyakorlata, metodológiája, metodikája, mutatórendszere, naturális bázisai, koordinációs és jóváhagyási struktúrája a kulturális ágazatban). Kulturális Minisztérium Bp. 1977. Soksz.
Kozma Tamás: Társadalmi tervezés és művelődéstervezés. Tanulmány. Bp. 1978.
Hideg Éva: A kulturális szféra helye a magyar távlati társadalmi célrendszerben. Bp. 1977. Soksz.
Koncz Gábor: A közművelődés közgazdasági kérdései. Kutatási terv. Bp. 1977. Soksz.
Koncz Gábor: Mi a művelődésgazdaságtan? = Kultúra és Közösség, 1977/3.
A közművelődés távlati fejlesztésének irányelvei. Kulturális Minisztérium — Országos Tervhivatal, 1976. június.
Az életszínvonal és az életmód távlati fejlesztési koncepciója. 1976—1980. Országos Tervhivatal, 1975. december.
A népgazdaság V. ötéves terve 1976—1980. Országos Tervhivatal, 1975. december.
A kultúra fejlesztésének távlati tervkoncepciója 1970—1985. Szerk.: *Vitányi Iván.* Művelődési Minisztérium — Országos Tervhivatal, 1972. június.
Monigl István: A társadalmi-gazdasági fejlődés és a testnevelés és sport iránti perspektivikus szükségletek alakulása. Bp. 1978. július. Kézirat.

Kőrösi Papp Kálmán

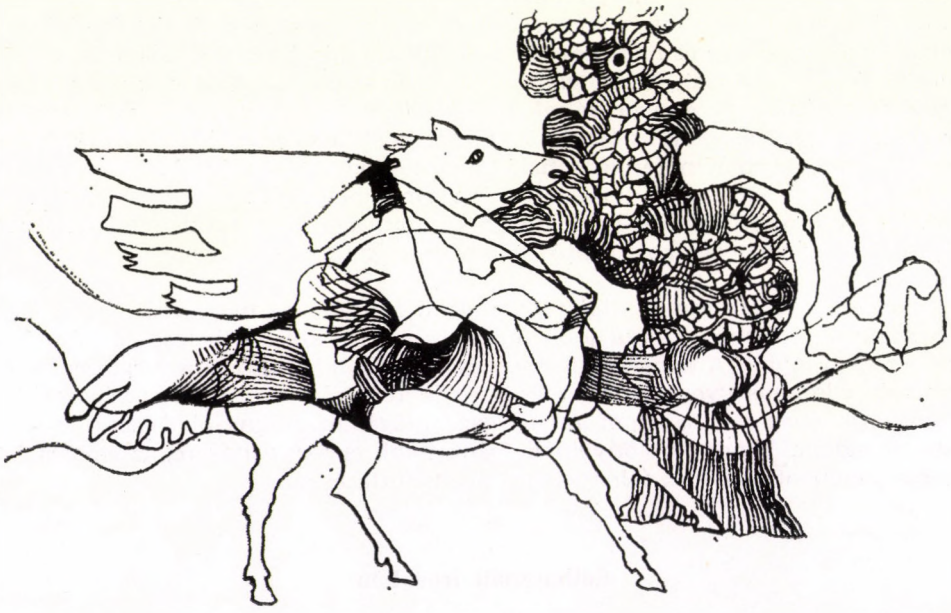

Kozma Tamás

A KULTURÁLIS SZFÉRA TÁVLATI TERVEZÉZÉT SEGÍTŐ KUTATÁSOK AZ MTA PEDAGÓGIAI KUTATÓ CSOPORTJÁBAN

Az MTA Pedagógiai Kutató Csoportjának megalakulása (1972) óta két célja van. Az egyik: alapkutatásokat folytatni a neveléstudomány területén. A másik: hozzájárulni az oktatási rendszer távlati tervezéséhez. A következőkben erről a második témakörről szeretnék beszámolni.

Az oktatási rendszer távlati tervezésének igénye körülbelül másfél évtizede merült fel hazánkban: nagyjából egyidőben más szocialista országok hasonló erőfeszítéseivel. Kezdetben azonban nem volt olyan intézményi bázis, ahol csak a távlati tervezés alapvető kérdéseivel foglalkoztak volna. Tehát hiányzott a tudományos kapacitás és szemlélet, amely alkalmas lett volna a távlati tervezés tudományos megalapozására. Társadalmi-gazdasági rendszerünk fejlesztése a hetvenes évek elején-közepén egyre sürgetőbben vetette fel az oktatás távlati tervezésének szükségességét, amint az a vonatkozó pártdokumentumokból is kiderül. Ezért vállalkozott az MTA Pedagógiai Kutató Csoportja erre a kutatási feladatra.

Munkánk még csupán néhány éves; nem állítom tehát, hogy máris kiemelkedő eredményeket értünk volna el. Első lépésként azonban kidolgoztunk egy fejlesztési koncepciót, amely hazai viszonyok között kétségtelenül újszerű volt. Újszerűsége főként abban állt, hogy a kormányzati szervek számára használható módon megpróbáltuk összefoglalni a nevelés és a kultúra kutatásában eddig elért eredményeket. Koncepciónk két vonását külön is kiemelem.

a) Hangsúlyoztuk, hogy a kulturális fejlődés történetileg nézve egységes egész. Az egész kulturális fejlődésen belül kellene megterveznünk az intézményes, a félintézményes és a nem intézményes oktatást, valamint a kulturális szabadidő-tevékenységeket.

b) Megtanultuk, hogy a tervezésbe csak úgy kapcsolódhatunk be, ha ideáljainkat megvalósíthatóvá tesszük, operacionalizáljuk.

Mint látható, az oktatás tervezésétől indultunk és a tágan értelmezett kultúra tervezéséig jutottunk el, s jelenleg ebben a szellemben folytatjuk a munkát. Azt tűztük ki célul, hogy ideáljainkat, amelyeket az előző időszakban kidolgoztunk, most lefordítsuk a gyakorlat nyelvére. Úgy gondoljuk, hogy ennek a „fordító munkának" két eredménye is lehet. Az egyik eredmény az, hogy hozzájárulunk a kultúra távlati tervezéséhez. A másik eredmény pedig az, hogy ideáljainkat pontosabban tudjuk megfogalmazni.

Kutatómunkánkat jelenleg három szinten folytatjuk:

az elmélet szintjén azzal foglalkozunk, hogy mit jelent a kultúra távlati tervezése, és hogyan kapcsolódik a szocialista társadalom távlati tervezésébe;

* E tanulmány a „Társadalmi tervezés és művelődés tervezés" c. munkaanyag rövidített változata. Ld.: *Szociológia* 1979/4.

országos adatok gyűjtésével és feldolgozásával arra keresünk választ, hogy az oktatási és kulturális jelzőszámok mai rendszere mennyiben alkalmas távlati tervezésre, és hogyan kellene továbbfejleszteni őket;

esettanulmányokkal pedig azt kutatjuk, hogy a különböző egyének és csoportok érdekei hogyan érvényesülnek oktatási és kulturális tevékenységeinkben, és az érdekek konfliktusaiból milyen következtetések vonhatók le a kulturális szféra fejlesztésére nézve.

A továbbiakban azokról az eredményekről szeretnék beszámolni, amelyeket az elmélet, az országos adatgyűjtés, illetve esettanulmányok terén elértünk. Végül szeretném megfogalmazni azokat a célokat is, amelyeket a továbbiakban ezeken a területeken magunk előtt látunk.

1. ELMÉLET

1. 1. Kibővül a tervezés fogalma

A tervezés szükségességének felismerése a XX. század gazdaságtörténetének egyik fontos mozzanata; az pedig, hogy e tervezés nem szűkülhet pusztán a gazdasági tevékenységekre, a termelés összetettebbé és bonyolultabbá válásának következménye. Az eltérő megközelítések közös vonásait keresve azt javasoljuk, hogy akkor beszéljünk társadalmi tervezésről, amikor *a tervező a tervezés tárgyát társadalmi fejlődési folyamatként határozza meg.* Ezen röviden a következőket értem.

a) A tervező munkája során célokat tűz ki és eszközöket választ hozzá; rendszerint tehát statikusan fogja fel tervezése tárgyát. Amikor azt javaslom, hogy tervezésünk tárgyát folyamatnak tartsuk, arra gondolok, hogy a tervcélokat és a cselekvés eszközeit kölcsönhatásukban tekintsük. Ne célokat tűzzünk ki és eszközöket határozzunk meg csupán, hanem először azt a folyamatot ragadjuk meg, amelybe céljainkkal és eszközeinkkel beavatkozunk, más szóval, amelyet tervezőmunkánkkal támogatni kívánunk.

b) Amikor e folyamatokat társadalmiaknak nevezem, arra gondolok, hogy a tervcélok és a végrehajtás eszközei mindig társadalmi viszonyrendszerben hatnak. Nem pusztán a célok és az eszközök kölcsönhatását hangsúlyoznám tehát, hanem a tervezőnek és társadalmi környezetének kölcsönhatását is. A tervezők rendszerint társadalmi-gazdasági szükségletről beszélnek, és a tervcélokat ezek tekintetbevételével tűzik ki. E szükségletek különféle részérdekekként fogalmazódnak meg, s a tervezőnek nemegyszer azzal a nehézséggel kell megbirkóznia, hogy mi módon részesítse előnyben az egyetemes társadalmi érdeket a részérdekekkel szemben. Azt javaslom, hogy a szükségletek manifesztálódását és a tervcélok megfogalmazódását ugyanazon folyamat részének fogjuk fel, és tudatosítsuk, hogy újabb tervcéljainkkal ebbe a folyamatba kapcsolódunk bele.

c) Végül szeretném kiemelni, hogy amikor a tervező tervez, nemcsak folyamatba kapcsolódik bele, hanem — tudatosítva vagy sem — a társadalmi fejlődés részesévé is válik. Ebben az értelemben nevezném a tervezés tárgyát egyúttal fejlődési folyamatnak is. Ezzel azt szeretném kifejezni, hogy a tervező nem pusztán együtthatója egy folyamatnak, hanem maga is megváltozva kerül ki belőle. Eddig rendszerint úgy fogalmaztak, hogy tervezni folyamatosan kell, mert

a kiindulásul vett állapotok folyamatosan „elmozdulnak". Ehhez annyit szeretnék hozzáfűzni, hogy ebben az „elmozdulásban" a tervezőnek is része van. Amikor újabb célt választ, természetesen már másként látja a társadalmi folyamatot, amelynek — beavatkozva — részesévé vált. A társadalmi tervező tehát együtt fejlődik a társadalommal, amelynek folyamatait tervezi.

1. 2. Kibővül a tervezés tárgya

Az oktatástervező — a gazdaságtervezés munkamegosztása folytán — elsősorban az iskolarendszer kibocsátását tervezi meg a szakképzettség szerint. A munkaerő-tervezésből azonban nem következtethető ki a maga egészében az oktatástervezés ideális feladatrendszere. Mégpedig azért sem, mert ami az „oktatás" keretében történik, sokkal több és sokkal tágabb, mint csupán a szaktudás közvetítése. Olyannyira több és tágabb, hogy még lényege sem ragadható meg az egyén szakképzettségének, illetve az iskolából kilépő korosztályok képzettségi struktúrájának elemzése által.

Az utóbbi évek marxista társadalomtudományi és művelődéselméleti irodalmában a kultúra újfajta értelmezései vannak kialakulóban, a társadalomban folyó művelődés a korábbiaknál tágabb, átfogóbb értelmezései. Amikor tehát a megszokottabb „oktatástervezés" helyett a „művelődéstervezés" fogalmának használatát javaslom, erre a tágabb és átfogóbb értelmezésre támaszkodom.

a) A köznapi értelmezéstől eltérően a társadalomkutatásban a kultúra-fogalom leíró értelmezése használatos. Eszerint a kultúra fogalma alá vonják mindazt, amit az ember teremtett, ami művi környezetébe tartozik, mindazt tehát, amit az emberiség eddigi fejlődése során önmaga és a természet közé épített. A művi környezet magába foglalja az emberiség történelmi tapasztalatait (amelyek részben tárgyakban és alkotásokban kristályosodtak ki, részben pedig pszichikus képződmények), jellegzetes tevékenységformáit (beállítottságait, magatartásmintáit stb.), valamint érték- és normarendszerét. „Kultúra" ebben az értelmezésben nemcsak a művészetek és műalkotások köre — valamint a róluk szóló ismeret, az őket tartalmazó tudás —, hanem az ember teljes társadalmi viszonyrendszere. A kultúra — ahogyan azt ma a társadalomkutatásban értelmezik — művi környezetünk és a róla alkotott tudásunk egésze, amely egyben társadalmi viszonyokat hordoz.

b) A marxista művelődéselméleti kutatások eddigi eredményeiből azt emelném ki, hogy az értékek befogadásának és megteremtésének folyamatát egységben látja. Alkotás és befogadás köznapi értelemben önálló folyamatok, amelyek szerencsés esetben megfelelnek egymásnak, kiegészítik egymást, s amelyek közt — mint művész és közönsége közt — társadalmi kapcsolat alakul ki. A marxista művelődéselmélet ma arra mutat rá, hogy a differenciálódás alkotó és befogadó között társadalmi-történeti fejlődés eredménye, nem pedig a művészet természetéből eredő, lényegi különállás. Az alkotókat és közönségüket vagy a tudás birtokosait s a tudás híján szűkölködőket a társadalmi munkamegosztás differenciálódása és a ráépülő osztályviszonyok állították szembe és szolgáltatták ki egymásnak. A társadalmi viszonyok átalakulása azonban már ma is, a jövőben pedig mind szélesebb körben ad majd lehetőséget arra, hogy az alkotás és a befogadás, a tanítás és a tanulás folyamatának egységét helyreállítsuk. Vagyis

hogy az ember alkotóerőinek kibontakoztatásával készítsük elő a kultúra befogadását, az ismeretekkel és az értékekkel pedig az ember alkotóerőit bontakoztassuk ki.

c) A személyiségfejlődéssel kapcsolatos kutatások feltárták azt a folyamatot, amelynek mechanizmusai révén az egyén a társadalmi közösség kultúráját — ebben a tág értelemben — elsajátítja. Ez a folyamat (az ún. szocializáció-perszonalizáció) kettős kimenetelű. A folyamat során ugyanis az egyén elsajátítja társadalmi környezetének kultúráját, és eközben önmaga is társadalmának tagjává válik. Egyúttal azonban e folyamat eredményeképp válik az ember emberré, bontakozik ki benne az az „emberi lényeg", amelyet Marx a társadalmi viszonyok összességeként jellemzett. Ez a folyamat nem korlátozódik az ember egyik vagy másik tevékenységére — például a munkamegosztásban történő részvételre, a szabad idejére vagy épp a magánéletére —, hanem valamennyi tevékenységi szférájában folyik. Nem korlátozódik egyik vagy másik életszakaszára sem, hanem az emberi élet teljességét átfogja. A társadalom tagjává válás csakúgy, mint a személyiség erőinek kibontakozása, élethosszig tart.

A művelődés folyamat: az átadás és a befogadás, az alkotás és az elsajátítás, a tanítás és a tanulás egységes folyamata. Társadalmi folyamat, amelyben az egyén a közösség produktumainak teljes körét sajátítja el, s vele együtt a közösség viszonyrendszerét is. S mint ilyen, fejlődési folyamat: nemcsak az egyes ember biológiai reprodukciójának új szinten való folytatódása a társadalmi szférákban, hanem a társadalmi közösségek átalakulása is tagjaik átalakulása révén.

A művelődést olyan egésznek tekinthetjük tehát, amely magában foglalja a termeléssel kapcsolatos tudást is, meg a legkülönfélébb „társadalmi tudásokat". Ha tehát művelődésről beszélek, nemcsak az embernek a társadalmi munkavégzésbe való bevezetésére gondolok, hanem a társadalom teljes viszonyrendszerébe való bevezetésére. *A művelődés egyúttal olyan egész, amely átfogja a tanulás-nevelés-képzés-kulturálódás valamennyi tevékenységét, akár intézményesültek és szervezeti keretek között folynak azok, akár nem.* A művelődés tervezése eszerint nem csupán intézmények és szervezeti keretek fejlesztését célozza, hanem ezek révén folyamatok kibontakoztatását. A tervező a művelődési tevékenységek e társadalmi folyamatába avatkozik be a szocialista műveltség modelljének célul tűzésével, szervezeti keretek létrehozásával, hogy a csoportérdekek vezérelte spontán társadalmi tevékenységeket társadalmunk fejlődésének fő sodrába terelje, s ezzel szocialista társadalmi fejlődésünket meggyorsítsa.

1. 3. Kibővül a tervezés időhorizontja

Amennyiben a művelődést fejlődési folyamatnak fogjuk fel, tervezése távlati kell, hogy legyen. Ezzel nagyjából mindenki egyetért. Azzal azonban már kevésbé, mit is kell távlatokon értenünk. Röviden összegezve azt mondhatjuk, hogy távlatokon ma három-négy ötéves tervidőszakot szokás érteni, de ezen időhorizonton belül tulajdonképpen ugyanúgy tervezünk, mint középtávon.

Tervet készítve társadalmi folyamatba avatkozunk bele, sőt annak részeseivé válunk. A tizenöt-húsz évre készített távlati oktatásfejlesztési terv többé már nem független a művelődés fejlődési folyamatától. Hiszen a terv társadalmi szükségleteket fejez ki, érdekeket sűrít magában, amivel megbontja a részérdekek egyfajta konszenzusát, és természetes módon különböző reakciókat vált ki.

Ezért a távlati tervet nem tekinthetjük csupán előírásnak, hanem egyúttal a művelődési folyamat egyfajta katalizátorának is. Következésképp nem elegendő a távlati tervidőszak végén csak arról beszélni, vajon a kiindulásul felvázolt elképzeléseket teljesítettük-e. Jobb ehelyett inkább úgy fogalmazni, hogy beváltak-e prognózisaink, amelyeket annak figyelembevételével készítettünk, hogy a művelődés társadalmi folyamatába tudatosan beavatkozunk. Helyesebb tehát részben normaként, de részben prognózisként felfogni a távlati tervet: kívánalomként, hogy merre szeretnők, ha fejlődnék művelődésünk ügye, de prognózisként is egyben arról, hogy időhorizontunk végén hol fogunk tartani.

Amikor a művelődés fejlődési folyamata elé távlati és összefoglaló célt tűzünk ki, akkor ez már csak részben lesz előírás és normatíva. Sokkal inkább úgy kell felfognunk mint eszményt, értéket, amelyet lépésről-lépésre közelítünk, miközben egyre pontosabban látjuk, sőt tovább is fejlesztjük azt. E távlati eszmény szerepe csak részben az, hogy megvalósuljon. Legalább ugyanennyire játszik szerepet folyamatos döntéseinkben érték gyanánt, amikor a fejlődési folyamat elágazási pontjain a válaszutak lehetséges következményeit tárjuk fel. *Ha távlati céljainkat csak részben érjük is el, de folyamatosan közelítenünk kell őket.*

1. 4. Kísérlet az operacionalizálásra

Az eddigi távlati oktatásfejlesztési koncepciók a szűkebben vagy tágabban értelmezett gazdasági tervezés kontextusában keletkeztek. *Készítésük során általában az iskolarendszerből mint szemléleti egészből indultunk ki.* Az iskolarendszer azonban — az intézmények nálunk történetileg kialakult szervezeti és igazgatási rendszere — nem megfelelő totalitás az olyan szemléletű tervezés számára, amelyet dolgozatomban vázoltam. Ehelyett azt kell keresnünk, *mivel járul hozzá a művelődés a különböző szintű társadalmi-gazdasági közösségek fejlődési folyamatához.* De milyen társadalmi közösségekről lehet szó? Hol vonjuk meg a határait?

A szó társadalomtudományi értelmében vett közösségek elsősorban a munkamegosztásba való bekapcsolódás, másodsorban a közös kultúra vonzáskörzetében alakulnak ki. A központi szerepkörű városok és vonzáskörzetük a területi-társadalmi közösségek mozgásirányát jelzik, amelyet a munkaalkalmak, az infrastrukturális ellátás, a művelődés lehetőségei befolyásolnak. Bennük és általuk társadalmunk történelmi átalakulása fejeződik ki: a városiasodás, az agrárterületek elnéptelenedése, majd újra benépesülése, az egykori művelődési hagyományok továbbélése vagy pusztulása. E *vonzáskörzetekben élő társadalmi közösségek művelődésének távlati tervezése magában foglalja a mai iskolázás kiterjesztését csakúgy, mint a művelődés mainál integráltabb formáinak kibontakoztatását.*

Az, hogy a városi vonzáskörzeteket ajánljuk a komplex művelődéstervezés modelljéül, sokkal többet jelent, mint pusztán az iskolahálózat tervezését regionális megközelítésben. Jelenti először is azt, hogy a társadalom minőségileg új helyi közösségeinek kialakulásával kell számolnunk: az ezredfordulóra az urbanizáció jelentős előrehaladásával mintegy százezer lakosra tehető vonzáskörzetek kialakítását kell feltételeznünk. A művelődés távlati fejlesztését a vonzáskörzetekben nem pusztán az iskolák és kultúrházak elhelyezésével kívánjuk

szolgálni — természetesen ezzel is —, hanem *a művelődés olyan koncepciójának kiteljesítésével, amely a távlatilag urbanizálódó vonzáskörzetek termelési kívánalmainak is, társadalmi igényeinek is megfelel.*

Ezt a művelődést ma nagyjából úgy képzelhetjük el, mint a középiskola általánossá válását. Ebbe a tág megfogalmazásba beleérthetjük az általános műveltségnek körülbelül azt a szintjét, amely a gimnáziumban megszerezhető; olyan szakmai képzettséget, amely a középfokú szakképzésben sajátítható el; olyan kulturális aktivitásformáknak, olyan „életminőségeknek" az általánossá válását, amelyek ma nagyjából a középiskolai végzettségű városi lakosság sajátjai. (Demográfiai okból elsősorban a mai 25—35 éves korcsoportra kell tekintettel lennünk.)

Úgy gondolom, efajta művelődést szolgálhat az integrált — 3—18 éves korig egységben szervezett — nevelés-képzés-művelődés. *A következő évtizedek átfogó oktatási és kulturális tervezésének csomópontja tehát az iskolázás kiterjesztése, kb. a mai középiskolás életkorra,* amely magában foglalja a szakmai képzést, a művészetek, az irodalom, a szabad idő, az életmód stb. tervezési szféráit is.

2. JELZŐSZÁMOK

2. 1. A meglévő jelzőszámok

Hogyan lenne tervezhető a művelődés? Válaszképp az adatbázist szeretném kiemelni.

Az egyik probléma maguknak az adatoknak a hiánya. A társadalmi tervező számára legkönnyebben azok az adatok hozzáférhetőek, amelyek a nagy statisztikai hagyománnyal rendelkező irányítási területek helyzetét és mozgástendenciáit tükrözik. Ilyen terület mindenekelőtt a népesedés, és ilyen az oktatásügy meg az egészségügy. Más területeken viszont úgyszólván teljes az adathiány. Az előbbiekhez képest egyelőre kevés adattal rendelkezünk még a társadalmi rétegződés helyzetéről és fejlődési tendenciáiról, a művelődésről és az életmód alakulásáról. Ezekből a hiányokból következik, hogy ha összegeznők is a már meglévő adatbázisokat — egymás mellé helyezve például a népmozgalom, az iskolázottság vagy az egészségi állapot adatait —, akkor is csupán hiányos képet alkothatnánk társadalmunkról. Ez a kép még nem volna alkalmas arra, hogy birtokában a társadalom fejlődési folyamatait egészként lássuk, és alakítólag tervezhessük.

A másik probléma a már meglévő adatok jellege. Azokban az irányítási szférákban van ugyanis számottevő hagyománya a statisztikának, amelyek a mai értelemben vett statisztikai adatgyűjtések megindulásakor (nagyjából a XVIII—XIX. század fordulóján) központosítva voltak, mint például a közoktatás vagy a közegészségügy. Érthető módon ez az adatbázis a felvilágosult abszolutizmus irányítási szemléletét volt hivatva szolgálni: számbavette a hatáskörébe tartozó intézményrendszert működtetésének szabályozása végett. Úgyhogy az oktatásstatisztika jelenlegi formájában például nemcsak azt sugallja, hogy elsősorban az oktatástervező képesítések rendszerét és iskolát szervezzen, hanem egyebet nem is tesz lehetővé.

További probléma a „kemény" és a „puha" statisztikai adatok rendezetlen viszonya. Az oktatásstatisztika mai „kemény" adatait kiegészítendő „puha" sta-

tisztikai adatokra lenne szükségünk a társadalomban folyó művelődési tevékenységekről. Hogy azonban ez mekkora technikai nehézségekbe ütközik, elegendő csupán az időmérleg-, az értékorientáció vagy az úgynevezett tudásszint vizsgálatokra utalni.

Ahhoz tehát, hogy a művelődést valóban a maga teljességében tervezhessük, mindenekelőtt egységes művelődésstatisztikai adatbázisra lenne szükségünk. Azaz olyan jelzőszámokra, amelyek a művelődést mint társadalmi folyamatot írják le, amelyek segítségével e társadalmi folyamat összetevői jellemezhetők, s amelyek alapján így a folyamat fejlődését megbízhatóan jelezni tudnánk.

2. 2. **A hiányzó jelzőszámok**

A művelődéstervezés lehetőségét tehát többek között egy művelődési jelzőszámrendszerben keresem. Az eddigi ellenvetések alapján a következő követelményeket állíthatnánk föl egy művelődési jelzőszámrendszerrel szemben.

a) Tükrözze a társadalomban folyó művelődés egészét. Tartalmaznia kellene tehát az oktatást jellemző adatokat is, a kulturális ellátottság adatait is, kiegészítve a társadalomban folyó, ma csaknem áttekinthetetlen szakmai képzés adataival, valamint a szabadidős tevékenységek művelődési vonatkozásaival. Egyben magába kellene foglalnia a társadalmi mikrostruktúrákban, mindenekelőtt a családban folyó szocializáció legfontosabb mutatóit.

b) Elsősorban tevékenységeket és csak másodsorban intézményeket tükrözzön. A művelődésről ugyanis csak akkor kapunk képet, s csak úgy tudjuk előre jelezni, ha ismerjük a különböző társadalmi csoportok művelődési tevékenységeit, valamint a hozzájuk kapcsolódó érdekeket. Ezt kellene kiegészíteni az ellátottságot, felszereltséget, állományt tükröző adatoknak. Az oktatásstatisztika jelenleg elsősorban ez utóbbiakat tartalmazza, főleg ezt foglalják magukban a kulturális jelzőszámok is. A művelődési tevékenységekről, szükségletekről és érdekekről ma még inkább csak alkalomszerű és töredékes, mintsem rendszeres és átfogó vizsgálatokból értesülhetünk.

c) Foglalja rendszerbe a művelődés jelzőszámait. Mint már említettem, az oktatás vagy kultúra jelzőszámainak valódi rendszeréről beszélnünk ma még aligha jogos; a meglévő felsorolások alig többek, mint korrekt taxonómiák. Hogyan építhetnénk tehát belőlük rendszert? A művelődésstatisztika jelzőszámait még nem próbáltuk meg a művelődés elméletével egybehangzóan rendszerezni és felhasználni. *Elméletépítés és egy mutatószám-rendszer létrehozása párhuzamosan végrehajtandó feladatok.*

2. 3. **A javasolt jelzőszámok**

Kutatásunk fontos iránya tehát olyan jelzőszámok kialakítása, amelyekkel a mi viszonyaink között a kultúra egy átfogóbb, távlatibb tervezése válnék lehetővé. Ebből a célból elméleti úton jelzőszámrendszert állítottunk össze, amely egyelőre 60 indexből áll a következő csoportosításban:

a) A városi vonzáskörzetek általános fejlettsége (27 indexet tartalmaz, mint például: vándorlási különbözet, egy lakosra jutó energiafogyasztás, a kiskereskedelem és a vendéglátás forgalma stb.).

b) A városi vonzáskörzetek kulturális intézményrendszere (12 indexet tartalmaz, például: egy tanteremre jutó tanulók száma, a felsőfokú tanintézmények távolsága a tájközponttól stb.).

c) A városi vonzáskörzetek kulturális aktivitása (19 indexet tartalmaz, például: nyelv- és zenetanulók, könyvtári forgalom, könyv- és folyóirat olvasottság stb.).

Ebből a gyűjteményből a következő lépésben kiválogatjuk a fejlettség legalkalmasabb mutatóit hazai viszonylatok közt. Harmadik lépésben e jelzőszámrendszerrel szeretnénk városaink és vonzáskörzeteik kulturális helyzetét és fejlődésének sajátosságait a mainál komplexebb módon feltárni. A jellegzetes fejlődéstípusokra szeretnénk azután különböző fejlesztési stratégiákat kimunkálni.

3. TÁRSADALMI RÉSZVÉTEL

3. 1. A társadalom tervez

A társadalmi részvétel leginkább úgy szokott felmerülni, hogy a „társadalmat", a helyi közösséget, a lakosságot, az érintett társadalmi csoportokat be kell vonni a tervkészítésbe. Ennek logikája eléggé nyilvánvaló. Egyrészt a tervező akkor mondhatja sikeresnek tevékenységét, ha valódi igényeket és elvárásokat tudott kielégíteni; ha csakugyan azt nyújtotta, amit a lakótelepeken lakók, az autópályán közlekedők, a parkban pihenők vártak. E valóságos igényekről és elvárásokról legjobban úgy tájékozódhat, ha megkérdezi a leendő felhasználókat. Másrészt a tervezés megbízhatóbbá tehető, ha a tervező előre ismeri az érintettek majdani reagálását, s így esetleges negatív reakciókat meg is előzhet. Számos példa mutatta, hogy a tervezés által érintettek megbízhatatlanná tehetik a tervezés alapjául szolgáló előrejelzéseket és nehezíthetik a megvalósítást. Végül pedig az érintettek megnyerésére, a terv helyességének bizonyítására is az a legjobb, ha kialakításába mindazokat bevonják, akiknek a véleménye kezdetben eltér a tervezőétől.

Úgy látszik tehát, hogy az ilyen társadalmi részvétellel sikeresen áthidalható az az elidegenedés, amely a tervezők és a leendő felhasználók, megvalósítók között kialakul. Csakhogy a tervező és a felhasználó eltávolodása, lényegi különállása ezzel még nem szűnik meg, bár az esetleges feszültségek jelentősen csökkenthetők. Sőt mi több: amikor a tervező „bevonja" a lakosságot, ezzel egyúttal kifejezésre juttatja, hogy az érintettek egy más világ emberei, amelynek elvárásai eltérnek a tervben foglaltaktól.

Differenciálatlanul a „lakosságról", „közösségről", „társadalomról" beszélni egyébként is csak addig van értelme, míg azok, akiket a tervező be kíván vonni, egy viszonylag homogén közösség tagjainak tekinthetők, ha tehát egymástól eltérő egyéni érdekeik nem tudatosultak. Mihelyt valóban elkezdik bevonni a „lakosságot" például a művelődéstervezésbe, világossá válik, hogy valójában pontosabban vagy homályosabban körvonalazott érdekcsoportokkal kell számolnunk, amelyeknek érdekei ráadásul egymással is szembekerülhetnek. A szociológus ezért azt ajánlja a tervezőknek, ne elégedjenek meg a társadalmi részvétel jelszavával, és ne a „lakosság" bevonásával próbálkozzanak. Ehelyett először ismerjék meg az érintett társadalmi együttes érdekviszonyait, azután pedig azokra az igényekre és elvárásokra támaszkodjanak, amelyek tervcéljaik irányába mutatnak.

A szocialista demokrácia viszonyainak kiszélesítése időszakában azonban e tervezői eljárással sem lehetünk elégedettek. Szükséges persze a nem kívánatos feszültségek csökkentése a tervezők és felhasználók között, és biztos az is, hogy eközben a tervezésnek a társadalmi fejlődés irányába mutató elvárásokra kell támaszkodnia. Az oktatás tervezője azonban, ha csupán azt mérlegeli, hogy a munkaadókra, a szülőkre, netán a pedagógusokra hallgasson-e inkább, amikor kilépési arányszámokat tervez, még mindig kívülről-felülről közeledik a művelődési folyamathoz. Hasonlóképpen tesz például a kultúra tervezője is, amikor műsorpolitikákat javasol, vagy a szűkös anyagi források szétosztását latolgatja. Ilyenformán — néha épp a döntőbíró szerepében — úgy avatkozik bele a művelődés társadalmi folyamatába, hogy önmagában ezt rendszerint nem is tudatosította.

Az javaslom, hogy az oktatás tervezésekor is, a kultúra tervezésekor is a művelődést társadalmi folyamatnak fogjuk fel: olyan folyamatnak tehát, amelyet különféle érdekek alakítanak, amely azok eredője. E részérdekek rendkívül eltérőek lehetnek, bár valahogyan mind a művelődés irányában hatnak: a vállalatok vezetői szakképzett munkaerőt igényelnek; a szülők és fiatalok társadalmi presztízsemelkedést, a szabad idő tartalmas eltöltést, elit szakmát; a pedagógusok több, szakáguk iránt érdeklődő tanulót, főként a társadalmilag legismertebb iskolatípusokban és így tovább. Ha a tervező átfogóbban művelődést tervez — nem pedig pusztán iskolát, szabadidős kultúrát —, egyik igényt sem rangsorolhatja eleve előbbre a többinél. Ehelyett olyan feltételeket kell terveznie, amelyek az eltérő részérdekeket mind a művelődés irányába terelik. *Úgy kell terveznie tehát, hogy a részérdekek érvényesülése közben, sőt éppen rajtuk keresztül a művelődés folyamata fejlődjék tovább.*

Az így elfogadott művelődéstervezés egyúttal azt is jelenti, hogy *a tervezés különböző szintjeinek kibontakoztatására törekszünk.* Vagyis arra, hogy a társadalmi közösségek, amelyek művelődnek — le egészen az egyes emberig — tervezzék is művelődési tevékenységeiket. Hiszen a művelődést aktív befogadásnak értelmezzük, közönségtoborzás helyett egyúttal olyan közösségépítésnek, amelynek során az egyéniség lényegi erői bontakoznak ki. Nem bevonni kívánjuk tehát őket a művelődés megtervezésébe, nem is tervezzük meg helyettük a művelődés tevékenységeit. Ehelyett inkább „a tervezést tervezzük": azaz a feltételek megtervezésével a művelődés kívánatos, szocialista értékek hordozó-teremtő tevékenységeit segítjük megvalósulni.

3. 2. **A fejlesztés kibontakoztatása**

1978 áprilisában valamennyi megye, az általunk külön kiválasztott tíz város, illetve városiasodó nagyközség művelődési osztályvezetőjének, valamint hazai művelődésügyünk néhány vezető állású szakemberének elküldtük egy előző munkanyagunkat, amelyben összefoglaltuk fejlesztési koncepciónkat, és kértük, hogy adjanak szakmai véleményt róla. Megkértük őket arra is, írják meg, ha személyesen, illetve munkatársaikkal részt vennének a leírt fejlesztési koncepció megtervezésében, s ha igen, területük melyik városi vonzáskörzetét javasolják esettanulmányul.

A kért határidőre 16 megyei művelődésügyi osztályvezetőtől kaptunk véleményt, valamint körzeteket a fejlesztés tervezésére. Az általunk választott vá-

rosok és nagyközségek művelődésügyi osztályaitól további 5 vélemény érkezett.

A munka jelen szakaszában úgy gondoljuk, hogy a vizsgálatra javasolt városi vonzáskörzetek egy részében megkezdhető lenne a fejlesztés kibontakoztatása. Célunk tehát, hogy e körzetek érdekviszonyait empirikus úton részletesebben is megvizsgáljuk. E vizsgálattal kívánnánk feltárni azokat a társadalmi motívumokat, amelyek ismeretében a fejlesztés távlati eszközrendszerét ki lehetne alakítani.

1. melléklet: A művelődés jelzőszámai a városi vonzáskörzetekben

A 3—19 évesek aránya
A 60 évesnél idősebbek aránya
1960—1969 közötti vándorlási különbözet
A központ belterületén élők hányada
Az 1000 lakosnál kisebb településeken élők hányada
A legnagyobb utazási időtávolság a körzetközpont és egy kiemelt település között
A legkisebb utazási időtávolság a körzetközpont és a magasabb szintű központok között
Egységnyi mezőgazdasági terület termelési értéke
Egy lakosra jutó energiafogyasztás
Egy ipari foglalkoztatottra jutó gép és berendezés értéke
A nem mezőgazdasági népesség alacsony aránya
A szelemi foglalkoztatottak aránya
8 általánost végzettek a felnőtt lakosságból
A kiskereskedelem és a vendéglátás forgalma
A kutatók száma
Személygépkocsi-ellátottság
Fürdőszobával ellátott lakások aránya
A lakosság telefon-ellátottsága
Uszoda távolsága a kiemelt településektől
Mentőállomás távolsága a kiemelt településektől
Szakrendelések óraszáma
Bölcsődei ellátottság
Egészséges, iskolaérett 6 évesek hányada
Öngyilkosságok
A válások arányszáma
Erőszakos és garázda bűnesetek
Óvodai ellátottság
Az általános iskolák átlagos tanulói létszáma
Egy tanteremre jutó tanulók száma
A napközis tnaulók aránya
Középiskolások a megfelelő korúak hányadában
A körzetben tanuló és az ottani illetőségű középiskolások hányada
Egy tantremre jutó középiskolások
Szakmunkástanulók a 4 éves középiskolák tanulóinak százalékában
Tagozatos gimnazisták a 4 éves középiskolák tanulóinak százalékában
A tanított szakmák száma
A felnőtt középiskolában tanulók aránya
Felsőfokú tanintézmény távolsága a kiemelt településektől
Főiskolai és egyetemi továbbtanulás
Nyelvtanulók száma
Zenetanulók száma
Lakosságai könyvforgalom
Közművelődési könyvtári kötetek száma
Kölcsönzött könyvtári kötetek száma
Előfizetett és eladott napilapok száma
Az Élet és Tudomány forgalma

Az Élet és Irodalom forgalma
A Rádiótechnika forgalma
Televízió előfizetők száma
Turista útlevélre igényelt valuta mennyisége
Színház távolsága a kiemelt településektől
Színházi előadások száma
Filharmóniai műsorok száma
Kiállítások száma
Műkedvelő művészeti csoportok tagjai
Ismeretterjesztő előadások száma
Műszaki ismeretterjesztő szakkörök taglétszáma
Honismereti szakkörök taglétszáma

2. melléklet: A komplex művelődésfejlesztés kibontakoztatására javasolt kisvárosi vonzáskörzetek

Komló
Kiskőrös és körzete
Szarvas és körzete
Szeghalom és körzete
Orosháza és körzete
Püspökladány és körzete
Csongrád és körzete
Mezőtúr és körzete
Berettyóújfalu és körzete
Mátészalka és körzete
Kisvárda és körzete
Balassagyarmat és körzete
Encs és körzete
Paks és körzete
Nagyatád és körzete
Körmend és körzete
Mosonmagyaróvár és körzete
Lenti és körzete
Pécs és körzete

Irodalom

Munkálatainkból eddig az alábbi résztanulmányok készültek el:
Horváth Márton és munkatársai: A köznevelés távlatai. Kutatási beszámoló, MTA PKCS, 1977. Soksz.
Deák Zsuzsa: A pedagógus-ellátottság tervezésétől a társadalmi részvétel tervezése felé. MTA PKCS, 1978. Soksz.
Forrai R. Katalin: Társadalmi igények a művelődéstervezésben. MTA PKCS, 1978. Soksz.
Forrai R. Katalin—Hegedűs T. András: Magyarország középiskolai hálózata a középfokú körzetekben. MTA PKCS, 1978. Soksz.
Inkai Péter: Területi fejlettség és a köznevelés színvonala. MTA PKCS, 1978. Soksz.
Inkei Péter: a középfokú körzetek művelődési típusainak meghatározása jelzőszámrendszer segítségével. MTA PKCS, 1978. Soksz.
Kozma Tamás és munkatársai: A művelődés tervezése. (Kutatási részbeszámoló.) MTA PKCS, 1978. Soksz.
Ritoók Pálné: A szakmai képzés fejlesztésének föltételei. MTA PKCS, 1978. Soksz.
Saródy Éva: A regionális modellezés lehetőségei a művelődéstervezésben. MTA PKCS, 1978 Soksz.
Varga Lajos: Természettudományi műveltség és korszerű általános műveltség. MTA PKCS, 1978. Soksz.

Kuti Éva

A KULTURÁLIS RÁFORDÍTÁS- ÉS EREDMÉNYADATOK NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSÁNAK MÓDSZERTANI PROBLÉMÁI

A NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSOK HELYE A MŰVELŐDÉSGAZDASÁGTANI KUTATÁSOK RENDSZERÉBEN

A művelődésgazdaságtan kialakulásától kezdve egyik alapvető feladatának tekinti annak vizsgálatát, hogy milyen összefüggésben van a művelődés a gazdasági fejlettség színvonalával, a gazdasági növekedéssel, a gazdasági struktúrával, a gazdaságirányítási rendszerrel és a gazdaságfejlesztés típusával.

A munkaerő minőségének gazdasági jelentőségére vonatkozó felismerés sokkal régebben megszületett, mint a művelődésgazdaságtan viszonylag fiatal tudománya. Már a polgári közgazdaságtan klasszikusai hangsúlyozták az emberi erőforrás fejlesztésének fontosságát. Marx szintén nagy jelentőséget tulajdonított a munkaerő fejlesztésének, Lenin pedig egyenesen a kulturális forradalom végrehajtásában látta a kommunizmus felépítésének egyik alapvető feltételét. A lenini útmutatás alapján a fiatal szovjet államban — a történelem során először — indult tudatos, tervszerű munka az egész nép kulturális felemelése érdekében. A Szovjetunió gazdasági sikerei közvetve a műveltségi szint emelésére irányuló program helyességét is igazolták. Ezt a gyakorlati igazolást követően, ettől többé-kevésbé függetlenül, megszülettek az elméleti, matematikai bizonyítékok is. A növekedési függvényekkel érvelő közgazdászok és az oktatásgazdaságtan művelői kimutatták, hogy a tőkebefektetés és a munkaerő mennyiségi bővülése csak a gazdasági növekedés egy részét magyarázza meg, másik részét többek között a munkaerő minőségének, képzettségének, műveltségi színvonalának emelése segíti elő.

Az oktatásgazdaságtani vizsgálatok megállapították, hogy adott gazdasági fejlettségi szintekhez általában milyen összegű oktatási ráfordítások és milyen iskolázottsági mutatók tartoznak; ezen elemzések eredményeit használták azután fel a fejlődő országok oktatásfejlesztési programjának kidolgozásában is.

Hasonló vizsgálatok elvégzése a kulturális szféra egyéb területein is indokolt lenne. Az emberi erőforrás fejlesztésében ugyanis az iskolán kívüli művelődési formáknak is jelentős szerepe van vagy lehet. Feltételezhető, hogy a gazdasági fejlettség és a művelődési ráfordítások csakúgy szoros korrelációban vannak egymással, mint a gazdasági fejlettség és kulturális ellátottság, kulturális fogyasztás.

Ezeknek a kapcsolatoknak a feltárása több szempontból is gyümölcsöző lehetne:

— A nemzetközi összehasonlítás során kapott eredmények támpontot jelentenének saját helyzetünk megítélésében. Fel tudnánk mérni, hogy országunk kulturális fejlettsége és a műveltségi szint emelése érdekében tett erőfeszítései megfelelnek-e a gazdasági fejlettség adott szintjén várható értékeknek. A nemzetközi összehasonlítások tapasztalatai alapján tehát létre lehetne hozni azt a mércét, amely a kulturális ráfordításokra vonatkozó gazdasági döntéseket és a kulturális eredmény-adatok értékelését egyaránt megalapozottabbá tehetné.

— Hasonlóképpen hasznosak lennének az átfogó nemzetközi összehasonlítások eredményei a továbblépés irányának és módjának meghatározásában. A fejlettebb országok által bejárt út ismerete megkönnyítené a tapasztalatok felhasználását vagy éppen az általuk elkövetett hibák elkerülését. Vannak olyan kulturális jelenségek, folyamatok (például a rádió-, televízió-előfizetők vagy a mozilátogatók számának alakulása), amelyek a gazdasági fejlettséggel szoros, matematikai függvényekkel jól leírható kapcsolatban vannak. Ezek esetében viszonylag megbízható előrejelzések készíthetők a nemzetközi tapasztalatok alapján, s így lehetővé válna az elméleti felkészülés, illetve a folyamat befolyásolása.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a gazdasági fejlettséget és a kulturális ráfordításokat, valamint eredményeket jellemző mutatók közötti kapcsolat nem függvényszerű. Sőt, az eltérések igen nagyok is lehetnek, hiszen különböző kulturális hagyományokkal rendelkező és különböző társadalmi rendszerű országok kerülnek összehasonlításra. A gyakorlati vizsgálatok során természetesen mindig elemezni kell, hogy az adott konkrét esetekben milyen tényezők befolyásolják az eredményeket. Ilyen szempontból valószínűleg különös figyelmet érdemelnek a hagyományosan kulturált országok, valamint a szocialista államok, amelyekben a lakosság műveltségi színvonalának emelése a kiemelt célkitűzések között szerepel.

Az eddigiekben elmondottak természetesen nem számítanak új felismerésnek. A nemzetközi összehasonlítások szükségességét a kulturális szférában dolgozó kutatók éppúgy elismerik, mint bármely más szakterület kutatói. Mivel magyarázható akkor, hogy átfogó nemzetközi összehasonlításra a művelődésgazdaságtan témakörében mindezidáig mégsem került sor? Ennek számos oka van, de a legfontosabb a tudományág viszonylagos fiatalsága, kialakulatlansága mellett valószínűleg az, hogy a kulturális szférába tartozó jelenségek statisztikai számbavétele igen sok, nehezen leküzdhető akadályba ütközik. A statisztikai adatokon alapuló nemzetközi összehasonlításokkal kapcsolatos problémák két csoportra bonthatók: a kulturális jelenségek statisztikai számszerűsítésének általában is jelentkező nehézségeire és a nemzetközi összehasonlítások speciális problémáira.

A KULTURÁLIS JELENSÉGEK MÉRHETŐVÉ TÉTELÉNEK ÉS STATISZTIKAI MÉRÉSÉNEK NEHÉZSÉGEI

A kulturális jelenségek statisztikai számszerűsítésének első szakaszában a mérhetővé tétel problémáival kell megbirkóznunk. Mérhetővé tételen azt a műveletet értem, amelynek során a vizsgált jelenséget olyan mérhető mutatókkal helyettesítjük, amelyek — ha nem is azonosíthatók egy adott elvont fogalommal —

alkalmasak annak reprezentálására. (A szociológiában alkalmazott „operacionalizálás" elnevezés pontosabban fejezi ki a művelet lényegét: az empirikusan megfoghatatlan jelenségek, fogalmak kezelhetővé tételét.) Ezt a feladatot akkor sem könnyű megoldani, ha viszonylag egyszerű fogalmakkal dolgozunk, de különösen nehéz a kulturális eredményadatok esetében, amikor az elemezni kívánt jelenség definiálatlanságával is szembe kell néznünk.

Az eredmények mérése tulajdonképpen a „kiművelt emberfők", az önálló gondolkodásra és ítéletalkotásra képes, sokoldalúan művelt, munkájukban és szórakozásukban egyaránt igényes és kulturált emberek számbavételét jelentené. Ehhez azonban nemcsak a műszer és a mértékegység hiányzik, hanem a kulturáltság definíciója is. Bele kell tehát törődnünk, hogy egyelőre csak elméletileg lényegesen igénytelenebb elemzésekre van lehetőség. Természetesen ezek is lehetnek hasznosak, orientálhatják a tervezőket, a gazdaság- és kultúrpolitikusokat. Eredményeik felhasználása során azonban nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy az elemzés adatai sokszor nem az eredetileg mérni kívánt jelenséget jellemzik, ezért annak alakulására csak igen nagy pontatlansággal lehet belőlük következtetni.

Mi okozza ezt a pontatlanságot? Annyit már az előbbiekben megállapítottunk, hogy a kulturális folyamat „végterméke" nem mérhető, a „kiművelt emberfők" számbavételére nincs lehetőség. Ami viszonylag legkönnyebben mérhető, az a kulturális szférába tartozó intézmények outputja, vagyis a kulturális termékek és szolgáltatások kínálata. Valamivel több nehézséggel jár a kulturális cikkek elfogyasztott mennyiségének számbavétele. A vizsgált jelenséggel az utóbbi csoportba tartozó mutatók vannak szorosabb kapcsolatban, a kulturális fogyasztás nem egyedüli, de egyik legfontosabb jellemzője a kulturáltságnak, a kulturális színvonalnak. Nem szabad azonban szem elől tévesztenünk, hogy a kulturális fogyasztás adatai a „végtermék" szempontjából még mindig input jellegűek. Ha ugyanis az „elfogyasztott" termékek, szolgáltatások által közvetített értékek nem épülnek be a fogyasztó személyiségébe, nem járulnak hozzá a kulturáltabb életmód kialakításához (és ez a modern tömegkommunikációs eszközök korában egyáltalán nem ritkaság), akkor a kulturális fogyasztás mutatóinak felhasználása jelentős torzításokat eredményezhet.

Értelemszerűen még több fenntartással kell tehát szemlélnünk a kulturális ellátottság mutatóit. Sőt, tovább növeli a bizonytalanságot az a kérdés, hogy megvan-e a kulturális intézmények által megteremtett kínálatnak megfelelő kereslet, nem mennek-e veszendőbe, nem maradnak-e hatástalanok a létrehozott kulturális értékek.

A ráfordítási adatok esetében viszonylag egyszerűbb a helyzet, hiszen itt döntően mennyiségi jellegű tényezőkkel (beruházási költségek, folyó kulturális kiadások, munkaerő, stb.) van dolgunk. Számbavételük lényegesen kevesebb elvi, ám annál több gyakorlati nehézségbe ütközik.

Szólnunk kell ugyanis még egy problémáról, amely ugyanolyan súllyal jelentkezik a kulturális ráfordítások és az eredményadatok számbavételénél is. A kulturális statisztikai adatfelvételek mindig intézmény-szintűek, ez szükségképpen egybemossa a valódi kulturális értékek létrehozását, terjesztését és befogadását a szórakoztatóipari termékek termelésével és fogyasztásával. Tevékenység szintű adatgyűjtések hiányában nincs lehetőség arra, hogy megtudjuk: a kulturális ráfordításoknak mekkora hányada szolgálja a valóban értékes kultúra terjesztését, s milyen ez az arány a kulturális cikkek kínálatában és fogyasz-

tásában. A különböző színvonalú kulturális cikkek szétválaszthatatlansága mellett azzal a hibaforrással is számolnunk kell, hogy a kulturális szféráról gyűjtött adatokban olyan tételek is szerepelnek, amelyek egyáltalán nem kulturális, csupán kulturális intézmények keretei között végzett tevékenységre vonatkoznak. Ugyanakkor nehézséget okoz az is, hogy a kulturális szférán kívüleső (például termelő) intézmények kulturális tevékenységének adatai kimaradnak a számbavételből.

A felsorolt fenntartások ellenére is jogosultnak tűnik azonban a kulturális ráfordítások, ellátottság és eredmények alakulását jellemző mutatók felhasználása. A jelenlegi körülmények között ugyanis ezek jelentik a kulturális jelenségek empirikus elemzésének egyetlen gyakorlati lehetőségét. Az egzaktabb és elméletileg megalapozottabb interdiszciplináris vizsgálatok igen nagy anyagi áldozatokat követelnének, megvalósításuk csak távlati célként tűzhető ki.

Az eddig elmondottakon kívül a kulturális ráfordítás- és eredményadatok összegyűjtésének számos gyakorlati problémája is van. Nemcsak a mérhetővé tétel, maga a mérés is komoly akadályokba ütközik. Ezek részletes taglalásába idő hiányában most nem bocsátkozhatom bele, bár a mérési hibák forrásainak, nagyságrendjének, a torzítás irányának ismerete a gyakorlati elemzésekben nélkülözhetetlen. Csak az egyik legfontosabb ilyen akadályt említem, mivel ennek a nemzetközi összehasonlítások során különösen nagy a jelentősége.

A kulturális finanszírozás rendszeréről van szó, amely bonyolultságával egyegy országon belül is nagyon megnehezíti a statisztikai adatgyűjtést. A finanszírozás többcsatornás rendszere általánosnak tekinthető, hiszen a tőkés piacgazdaságokban is kap a kultúra több-kevesebb állami támogatást, és a szocialista országokban is jelentős a lakosság hozzájárulása a kulturális intézmények működtetéséhez. Az is általános, hogy a különböző vállalatok, intézmények, szervezetek, alapok részt vállalnak a kultúra finanszírozásában. A különböző forrásokból származó, kulturális célokra szánt eszközökből az egész gazdaságot jellemző ráfordítási mutató összeállítása rendkívüli nehézségekkel jár. A legtöbb esetben eleve nincsenek pontos információk valamennyi finanszírozási forrás adatairól, így a statisztikusok gyakran kényszerülnek becslésekre. A meglévő adatok sem azonos bontásúak, különböznek az aggregációs szintek, lényegesen eltér a különböző adatok megbízhatósága.

Különösen nagy gondot jelent a lakosság ráfordítási és fogyasztási adatainak összegyűjtése. A háztartásstatisztikai adatgyűjtések általában nem tartalmaznak megfelelő mélységű bontást, s terjedelmük ilyen irányú növelése sem tűnik kivihetőnek. Az esetenként végzett reprezentatív vizsgálatok viszont nem eredményeznek összefüggő idősort, ami a vizsgálatoknak egy igen fontos irányát eleve kizárja.

A nehézségek felsorolását szinte vég nélkül lehetne folytatni, de elégedjünk most meg ennyivel, s szögezzük le még egyszer: az eddig említett problémák elsősorban ugyan a nemzeti adatgyűjtések előkészítése és végrehajtása során merülnek fel, de nem hagyhatók figyelmen kívül akkor sem, amikor a nemzetközi összehasonlításokat végezzük. A statisztikai kiadványokban szereplő adatsorokra természetesen „nincs ráírva", hogy összeállítóiknak milyen nehézségekkel kellett megküzdeniük a mérhetővé tétel és a statisztikai mérés során, de az ezekből származó pontatlanságok figyelembevétele nélkül igényes nemzetközi összehasonlítás nem képzelhető el.

Ezért is jelent igen nehéz feladatot a nemzetközi összehasonlítás. Hiszen az eddig felsorolt prolémák megoldása önmagában is rendkívüli erőfeszítéseket követelne, s ezeken kívül még számos speciális probléma is megoldásra vár.

A NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁS NEHÉZSÉGEI

A kulturális szféra nemzetközi összehasonlítása során jelentkező, a szokásosnál is nagyobb nehézségek okai a következőkben foglalhatók össze:

1. Nincs olyan általánosan elfogadott kultúradefiníció, amelynek alapján a különböző országok kulturális statisztikai adatgyűjtési rendszereit egységesíteni lehetne. Mi a kultúra, mit tekintsünk kulturális szférának? Ez az a kérdés, amelybe előbb-utóbb a témakör valamennyi kutatója beleütközik. Már az 1970-ben Velencében megrendezett kormányszintű UNESCO konferencia határozatot hozott arra, hogy olyan egységes kultúrafogalmat kell létrehozni, amely a statisztikai mérést, a gazdasági szempontból való elemzést is lehetővé teszi. Ennek ellenére azóta sem sikerült megegyezésre jutni. A kultúra szélesebb értelmezésének hívei időről-időre igen megalapozott és meggyőző érveléssel akadályozzák meg a kultúrafogalom leszűkítését. Valamilyen leszűkítés, behatárolás nélkül pedig nem juthatunk olyan kultúradefinícióhoz, amely az adminisztratív, statisztikai számbavétel szempontjából is jól kezelhető, és biztosítja a nemzetközi összehasonlítás lehetőségét.

Úgy tűnik, hogy a két (önmagában egyaránt indokolt) igény, a komplex értelmezés és a gyakorlati alkalmazhatóság követelménye egy definícióban nem békíthető össze. Azonban a szűkebben meghatározott kultúrafogalom nem nélkülözhető, így meg kellene próbálkozni egy olyan definíció megfogalmazásával, amely — mint rész az egészbe — beilleszthető a szélesebben értelmezett kultúrafogalomba.

2. Az egyes országokon belül sincs a kulturális statisztikának egységes, kialakult, stabil rendszere. Az adatgyűjtéseknek számos fehér foltja, jelentékeny hiányossága van. Különösen szegényesek és nehezen hozzáférhetők a kulturális ráfordítások adatai.

Ugyanakkor a meglévő adatok sem használhatók fenntartások nélkül. Gyakoriak a fogalomváltozások, nem ritkaság, hogy egy-egy idősor két egymást követő adata azonos elnevezéssel más-más tartalmat takar, s ennélfogva természetesen eltérő nagyságrendű. A kiadványok ilyen esetekben rendszerint csak annyit közölnek, hogy mi okozta a változást (sűrűn előfordul, hogy még annyit sem), és a korrigáláshoz szükséges adatok szinte sohasem állnak rendelkezésre. Gyakorta módosulnak a csoportosító ismérvek, változik a bontások mélysége. Az időbeli összehasonlíthatóság biztosítására kevés figyelmet fordítanak.

3. A kulturális szféra felépítése országonként eltérő, különbözik az ágazati összetétel, az ágazatok más és más tartalommal folytatják munkájukat. Előfordul, hogy ugyanazt a tevékenységet országonként különböző elnevezés alatt végzik, de az is, hogy azonos elnevezés itt is eltérő tartalmakat takar.

Jelentősen különböznek a kulturális intézményrendszerek, országonként változik az intézmények típusok szerinti megoszlása, tevékenységi struktúrája, funkciórendszere. Nagyok az eltérések a finanszírozás módjaiban és forrásaiban, különböző az állami támogatások szerepe és nagyságrendje.

4. Az elmondott háromból már következik a negyedik ok: Egyelőre még nem alakult ki a kulturális statisztika nemzetközileg egységes rendszere. A nemzetközi összehasonlítások során hatványozottan jelentkeznek azok a nehézségek, amelyekkel már egy-egy ország vizsgálata során is találkozunk. Különböznek a fogalmak, az osztályozások, igen fontos adatok hiányoznak, illetve nem teljesek, nem kapunk megfelelő információkat a statisztikai kiadványokból a különböző adatok tartalmára vonatkozóan.

A kulturális statisztika nemzetközi ajánlásokon alapuló, egységes, összehangolt rendszerének kialakítása most van folyamatban. Az európai statisztikusok értekezletén 1976-ban elfogadott munkaprogram értelmében az UNESCO 1976—77-ben befejezte a kulturális statisztikai rendszer vázlatának kidolgozását és hozzászólásra megküldte azt a tagországoknak. A második kulturális statisztikai értekezlet állásfoglalásának figyelembevételével 1978-ban elkezdődött a rendszer tartalmának kidolgozása. Szükség esetén harmadik értekezletet is összehívnak majd a rendszer egészének megvitatására. A munka várható befejezési éve 1980.

5. Az eddig elmondottak értelemszerűen mind a naturális, mind a pénzben kifejezett adatokra érvényesek. Az utóbbiakkal kapcsolatban azonban felmerül még egy probléma, amely aláássa az összehasonlítások megbízhatóságát. Az összehasonlítás elvégzéséhez a nemzeti valutában kifejezett adatokat közös valutára kell átszámítani. A legkézenfekvőbb megoldás a hivatalos átváltási arányok felhasználása, gyakran nincs is más lehetőség. Ez azonban teljesen félrevezető eredményeket adhat akkor, ha az éppen vizsgált területek áraarányai lényegesen eltérnek a valutakulcs által kifejezett átlagostól. Márpedig ez az eltérés általánosnak tekinthető, hiszen a kulturális cikkek, szolgáltatások áraiban a különböző országokban eltérő mértékű a dotáció. Különösen nagy eltérések adódhatnak a szocialista és a tőkés országok között.

Az eddig elmondottakat összefoglalva meg kell tehát állapítanunk, hogy a kulturális adatok nemzetközi összehasonlítása (részben a vizsgált jelenség bonyolultsága, a mérhetővé tétel nehézségei, részben a rendelkezésre álló statisztikai adatok hibái miatt) igen sok bizonytalansággal jár. Tisztában vagyunk tehát azzal, hogy az általunk végzett nemzetközi összehasonlítási kísérletek csupán bátortalan, tapogatózó lépések egy olyan úton, amelyen jelentős haladást csak hatékony nemzetközi együttműködés, átgondolt, igényes, összehangolt nemzetközi statisztikai adatgyűjtések segítségével lehet majd elérni.

A KULTURÁLIS RÁFORDÍTÁS- ÉS EREDMÉNYADATOK NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSÁRA MAGYARORSZÁGON VÉGZETT KÍSÉRLETEK NÉHÁNY EREDMÉNYE ÉS TANULSÁGA

Magyarországon mindössze négy éve folynak művelődésgazdaságtani kutatások. A munka a kulturális szféra gazdasági helyzetének hazai feltérképezésével kezdődött, de ezzel párhuzamosan megjelent az a természetes igény is, hogy megismerjük a külföldön folyó hasonló témájú kutatások eredményeit, s összeha-

sonlíthassuk azokat saját eredményeinkkel. Ennek érdekében elolvastuk, illetve szükség esetén lefordíttattuk a hozzánk eljuťott művelődésgazdaságtani szakmunkákat, ugyanakkor kísérletet tettünk a külföldi statisztikai adatok feldolgozására. Külső munkatársak bevonásával elemző tanulmányokať készítettünk a Szovjetunió, a szocialista országok, az európai tőkés országok és az USA kulturális életének szerkezetéről és működéséről, az említett országok kultúrpolitikájáról, kulturális tervezési rendszeréről, kulturális ráfordítás- és eredményadaťainak alakulásáról.

Ezeket az írásokat eredetileg is ún. „berepülő tanulmányoknak" szántuk. Célunk egy-egy terület felderítése, az alapvető információk összegyűjtése, a témába vágó legfontosabb művek jegyzékének összeállítása volt. Ezeket a feladatokat a szerzők pontosan végre is hajtották.

Nem alkalmasak viszont ezek a tanulmányok arra, hogy statisztikai tábláikat és elemzéseiket egymás mellé téve egységes képet alkossunk a vizsgált területek kulturális helyzetéről. Ez kétségtelenül összefügg azzal, hogy szerzőik egymástól függetlenül, párhuzamosan végezték az anyaggyűjtést és az elemzéseket, de vannak mélyebb okai is.

Az összehasonlíthatóság szempontjából a kulturális ráfordítások területén a legrosszabb a helyzet. A kulturális ráfordítások adatai a vizsgált országok egy részében egyáltalán nem állnak rendelkezésre, másutt titkosak, ismét másutt összevontan szerepelnek egyéb ágazatok adataival (például sporttal, oktatással, egészségüggyel stb.). Ilyen körülmények közöťt a kulturális statisztika keretében gyűjtött ráfordítási adatok nemzetközi összehasonlítása gyakorlatilag lehetetlen. Az alkalmazott módszerek, fogalmak, csoportosítások olyan mértékben különböznek, hogy az összehasonlítás eredményei teljesen félrevezetőek lennének. Csak példaképpen említem, hogy milyen ráfordítási adatokat tartalmaznak azok a nemzeti statisztikai évkönyvek, ahol egyáltalán van ilyen adat: Nagy-Britannia a könyvtárakra, múzeumokra, képzőművészetekre, Franciaország az oktaťásra és művelődésre, az NSZK a művészetekre, népművelésre, egyházra, Olaszország a mozikra, színházakra és a rádióadásokra fordított költségvetési kiadások összegét közli.

Az adatok olyannyira különböző tartalmúak, hogy összevetésük teljesen reménytelennek tűnik. Ugyanakkor — ne feledjük — tőkés országokról van szó, ahol a kulturális ráfordításokon belül a lakosság kiadásai (nagyvonalú becslések szerinť) 80—90%-ot képviselnek, s a nemzeti évkönyvekben csak a költségvetési ráfordítások összege szerepel. Ezek az adatok tehát használhatatlanok. Kézenfekvően kínálkozik viszont egy másik lehetőség: a nemzetgazdasági elszámolások rendszerében (SNA) gyűjťött és publikált adatok felhasználása a kulturális ráfordítások elemzésére.

Ez a lehetőség azonban csak a tőkés országok esetében áll fenn, ott is meglehetősen korlátozott. Mégis érdemes vele foglalkozni, mert számos nehézsége mellett igen nagy előnyei is vannak ennek a megoldásnak. Az SNA-t, az ENSZ nemzetgazdasági számlarendszerét valamennyi fejleťt tőkés ország alkalmazza, s bevezetése a fejlődő országok nagy részében is folyamatban van. Így tehát a termelés, a fogyasztás, a jövedelem és a tőkefolyamatok számbavételét minden fejlett tőkés ország az ENSZ ajánlásokkal összhangban hajtja végre. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy az alkalmazott fogalmak, csoportosítások többé-kevésbé egységesek, tehát az adatok alkalmasak nemzetközi összehasonlításra. (Hozzá

kell azonban tennünk, hogy ez csak korlátozottan igaz, olykor maguk az ajánlások is az érintett országra bízzák egy-egy kérdés eldöntését.)

A problémát itt az jelenti, hogy az SNA rendszerében a kulturális szféra nem különül el; sem a kulturális szolgáltatások, sem a kulturális cikkek termelése nem szerepel önálló ágazatként a termelés számlákon. Ez az elemzésnek egy igen vonzó lehetőségétől fosztja meg a kutatókat, a nem áruťtermelő ágazatok termelését ugyanis az SNA ráfordításaik összegével jellemzi. A termelés számlán alkalmazott ágazati bontás kiszélesítése tehát olyan aggregált kulturális ráfordítási mutatót eredményezhetne, amely alkalmas lenne az egyes országok ráfordításainak időbeli vizsgálatára és nemzetközi összehasonlítására is.

A termelés számla adaťainak ilyen felhasználására egyelőre nincs lehetőség, a fogyasztás számla vizsgálata azonban már több reménnyel kecsegtet. A lakosság fogyasztásának mutatója ugyanis az SNA koncepciójában a lakosság fogyasztási kiadásait, az adott esetben tehát a kulturális javak és szolgáltatások megszerzése érdekében hozott anyagi áldozatait tartalmazza. A gondot itt is a megfelelő mélységű bontás hiánya okozza. A lakosság kulturális ráfordításainak mutatójában ugyanis együtt szerepelnek az oktatási, a művelődési ráfordítások és a sporttal, pihenéssel, szórakozással kapcsolatos kiadások. Az oktatási kiadások összege az országok egy részében elkülöníthető a többi ráfordítástól, arra azonban nincs lehetőség, hogy a művelődési kiadások mutatóját minden idegen elemtől megtisztítsuk.

Ez kétségtelenül zavaró ugyan, de az időbeli és nemzetközi összehasonlításokat nem akadályozza meg, hiszen valamennyi összehasonlítandó adatban ugyanazok a „fölösleges" elemek vannak jelen. Az eredmények értékelése során természetesen figyelembe kell vennünk, hogy amennyiben az oktatásra, sportra, szórakozásra fordíťott kiadásoknak a művelődési ráfordításokhoz viszonyított aránya az egyes országokban különböző, vagy egy-egy országon belül időben változik, úgy a nemzetközi, illetve időbeli összehasonlítás nem ad teljesen megbízható eredményt.

A fogyasztás számla másik két (vizsgálatunk szempontjából is érdekes) tétele, a nem profitra termelő intézmények és a költségveťés fogyasztása sajnos még ebben a korlátozott mélységű bontásban sem áll rendelkezésre. Így tehát az SNA alapján csak a lakosság kulturális kiadásait és ezek alakulását tudjuk elemezni, összehasonlítani. Ez kétségťelenül csökkenti ugyan az eredmények felhasználhatóságát, de nem jelenti a vizsgálat körének igen jelentős leszűkítését, hiszen — ahogy már említettem — a tőkés országokban a lakosság kiadásai igen nagy hányadát teszik ki az összes kulturális ráfordításoknak.

A már elmondoťtakon kívül még egy igen súlyos érv szólt a nemzetgazdasági elszámolásokból származó adatok felhasználása mellett, mégpedig az, hogy ezek folyó és változatlan árakon egyaránt rendelkezésre álltak. (Változatlan áras adatok semmilyen más forrásból nem nyerhetők erre a területre vonatkozóan.) Ez azért nagyon fontos szempont, mert így a kulturális ráfordítás adatok két különböző aspektusának vizsgálata vált lehetővé: 1) a ráfordítások mint a kulturális fejlődés érdekében tett erőfeszítések; 2) a ráfordítások mint a kulturális fejlődés anyagi feltételei. Az erőfeszítések elemzése érdekében a kulturális ráfordítások folyó áras adatait kell felhasználnunk. Annak mérésére azonban, hogy ezek a kulturális fejlődés érdekében tett erőfeszítések javították-e és

milyen mértékben a kulturális fejlődés anyagi feltételeit, csak a változatlan áras, tehát az áremelkedések hatását kiszűrő adatok alkalmasak.

A kulturális ráfordítások időbeli alakulásának vizsgálatára a ráfordítási adatokból számított láncviszonyszámokat és a növekedési ütem mutatóit használtuk fel. Ezek alkalmasak voltak arra is, hogy a fejlődés dinamikájának országok közötti összehasonlítását elvégezzük. A keresztmetszeti elemzés, a kulturális fejlődés anyagi feltételeinek nemzetközi összehasonlítása azonban elengedhetetlenül szükségessé tette a nemzeti valutában megadott ráfordítási adatok közös valutára való átszámítását. Ezt a műveletet kénytelenek voltunk a legegyszerűbb, legolcsóbb, de egyben legtöbb hibalehetőséggel és bizonytalansággal terhes módon, a valutakulcsok felhasználásával végrehajtani.

Az elemzések elvégzéséhez a szűkebb tartalmú ráfordítás-adatokon kívül az oktatási kiadásokat is magukban foglaló, tágabb tartalmú adatokat is felhasználtuk. Az oktatási kiadásoktól megtisztított adatok ugyanis csak az országoknak egy viszonylag szűk körére álltak rendelkezésre, a tágabb tartalmú adatok párhuzamos felhasználása viszont kibővítette a vizsgálódás lehetőségeit. Ugyanakkor ezeken a ráfordítási összegeken belül a legtöbb országban viszonylag alacsony az oktatási kiadások aránya, mivel az oktatás finanszírozása az európai tőkés országok többségében részben vagy egészében állami feladat. Problémát okozott viszont, hogy (a nemzeti hagyományoktól, a gazdasági-politikai rendszertől és a gazdasági fejlettségtől függően) az oktatási kiadásoknak az összes lakossági kulturális ráfordításon belüli aránya a különböző országokban jelentős eltéréseket mutat. Az időbeli összehasonlításokat ez nem zavarja túlságosan, de a keresztmetszeti elemzést megnehezíti és bizonytalanná teszi.

Az itt felsorolt számos nehézség, kényszerítő körülmény figyelembevételével elvégzett nemzetközi összehasonlítás eredményei ezért nem tekinthetők teljesen megbízhatónak, így szükség lenne igényes, összehangolt nemzetközi adatgyűjtés segítségével történő ellenőrzésükre. A kapott eredmények azonban egybevágnak, vagy legalábbis nincsenek ellentétben a gyakorlati tapasztalatokkal. Ez valószínűsíti azt a feltételezést, hogy a nemzetgazdasági elszámolásokból származó adatok felhasználása járható útja lehet a kulturális ráfordítási adatok nemzetközi összehasonlításának, bár a módszer még természetesen részletesebb kidolgozásra és tökéletesítésre szorul.

A szocialista országok népgazdasági mérlegrendszere (MPS) alapelveit és felépítését tekintve egyaránt lényegesen különbözik az SNA-tól, csak az anyagi javak termelésével foglalkozó ágazatok adatait tartalmazza. Így a kulturális ráfordítások nemzetközi összehasonlításához nem nyerhetünk belőle alapinformációkat. Jelenleg legalábbis nem. Folynak ugyanis olyan tárgyalások, amelyek a tőkés és szocialista mérlegrendszer közelítését tűzik ki célul, s hosszabb távon elképzelhető, hogy a kölcsönös engedmények nyomán kialakul egy olyan egységes mérlegrendszer, amely a különböző társadalmi rendszerű országok kulturális ráfordítási adatainak összevetésére is lehetőséget ad.

Egyelőre azonban nem volt lehetőségünk arra, hogy a szocialista országok kulturális ráfordítási adatainak szisztematikus összehasonlítását elvégezzük. A kulturális finanszírozási rendszer tekintetében ugyanis a szocialista táboron belül is nagy eltérések vannak. Az alapstruktúra nagyjából megegyezik ugyan, de a különböző finanszírozási források közötti arány országonként változik. Általánosságban elmondható, hogy az állami költségvetés nagyobb részt vállal a kulturális kiadásokból, mint a tőkés államokban. A költségvetési hozzájáru-

lás különböző csatornákon jut el a kulturális szférába: részben a kulturális intézmények fenntartási és működési kiadásainak fedezése, részben a vállalati formában működő kulturális szervezetek támogatása, részben ártámogatások formájában jelenik meg, hogy csak a legfontosabb csatornákat említsük. Az ezek közötti arány országonként más és más, az összes költségvetési hozzájárulás kulturális ráfordításokon belüli aránya is jelentős különbségeket mutat.

A költségvetés kulturális kiadásait jellemző adatok sem mindenütt hozzáférhetőek, folyamatos idősorokat különösen nem lehet összeállítani belőlük, de a vállalatok, intézmények kulturális hozzájárulásának és a lakosság kulturális kiadásainak adatait gyakorlatilag lehetetlen összehasonlítható szerkezetben összegyűjteni. Ilyen irányú rendszeres adatgyűjtéseket az országok többségében (Magyarországon sem) végeznek, a szórványos adatfelvételek, becslések eredményei nem alkalmasak nemzetközi összehasonlításra.

Eddigi anyaggyűjtő, helyzetfeltáró munkánk során annyit sikerült elérnünk, hogy országonként külön-külön összegyűjtöttük a számunkra hozzáférhető adatokat, elemeztük a finanszírozás szisztémáját, a kulturális ráfordítások alakulását és szerkezetét, a kulturális intézményrendszer működését.

A kulturális ráfordítások nemzetközi összehasonlításának van még egy mindezidáig kihasználatlan lehetősége. Az ENSZ égisze alatt, a KGST keretein belül, de más nemzetközi szervezetek kezdeményezése nyomán is folynak időről-időre különböző nemzetközi összehasonlítások. Ezek között olyan is akad, amelyik nem valutakulcsok felhasználására épül, hanem az áttárazás lényegesen megbízhatóbb eredményeket adó, ugyanakkor összehasonlíthatatlanul drágább, munkaigényesebb, bonyolultabb módszerét alkalmazza. A kulturális ráfordítások vizsgálatához szükséges bontásokat az ilyen adatgyűjtésekbe minden különösebb nehézség nélkül be lehetne építeni. Így jelentős pótlólagos költségek nélkül juthatnánk olyan adatokhoz, amelyek biztosítják a nemzetközi összehasonlítás lehetőségét, s ugyanakkor részét képezik egy komplexebb gazdasági összehasonlításnak, ennélfogva lehetővé teszik a kulturális ráfordítások gazdasági összefüggéseinek vizsgálatát is.

A gyakorlati összehasonlítási munka megkezdéséig azonban még mindezek ismeretében is azt hittük, hogy lényegesen könnyebb dolgunk lesz, mint volt a ráfordítások esetében. A nemzetközi statisztikai évkönyvek kulturális adatokat tartalmazó fejezeteinek terjedelme, a vaskos nemzeti és nemzetközi kulturális statisztikai kiadványok óhatatlanul azt a benyomást keltik, hogy a kulturális adatok kellő mennyiségben rendelkezésre állnak, ha minőségük nem is mindig felel meg a kívánalmaknak. Aki sohasem kereste, nehezen tudja elképzelni, hogy például Nagy-Britannia, Franciaország, Belgium, Norvégia statisztikai évkönyveiben egyáltalán nem közölnek színházi adatokat, de egyébként — a magunk portáján maradva — a színészek létszámadatát például már a magyar statisztikai kiadványok sem tartalmazzák. Nehéz elképzelni, hogy egy 10 tagból álló idősor összeállításához néha tíz egymást követő évkönyvet kell fellapozni, vagy például egy könyvtári könyvállományt leíró idősorban az egyik adat 1000 db-ban, a következő év adata már a könyvekkel megrakott polcok hosszában, folyóméterben van kifejezve.

A példákat tetszés szerint szaporíthatnánk, a végeredményen azonban ez mitsem változtatna: a kulturális eredmény-adatok nemzetközi összehasonlítása során semmivel sem jutottunk megbízhatóbb, megalapozottabb eredményekhez, mint a kulturális ráfordítások esetében. Annak ellenére sem, hogy itt nem je-

lenťkeztek a különböző társadalmi-gazdasági rendszerű országok közötti összehasonlítás problémái, s nem kellett megbírkóznunk a nemzeti valuták közötti átszámítások nehézségeivel sem, hiszen naturális adatokkal dolgozhattunk.

A kulturális eredményadatok összehasonlítására teťt kísérletünknek egyetlen olyan következtetése van, amely minden bizonnyal helytálló. Ez pedig az, hogy amíg be nem fejeződik az UNESCO-nak a kulturális statisztikai rendszerek összehangolására irányuló munkája, s amíg a tagállamok életbe nem léptetik ezt a nemzeťközi ajánlásokon alapuló egységes rendszert, addig a rendszeres statisztikai adatgyűjtések alapján nem lehet megbízható nemzetközi összehasonlításokat végezni.

Természetesen nagy a jelentőségük az egyszeri, átfogó nemzetközi adatfelvéťeleknek is, ezek azonban csak keresztmetszeti vizsgálatokat tesznek lehetővé, időbeli elemzéseket nem. A másik oldalról ugyanakkor azt kell mondanunk, hogy a rendszeres statisztikai adatgyűjtések mégoly tökéletes rendszere sem teszi fölöslegessé a célvizsgálatokat. Ezek egy-egy nehezen mérhető jelenségről adhatnak igen értékes információkat, ha a vizsgált jelenség és a sťatisztikai eszközrendszer kellő mélységű ismeretével rendelkező szakemberek szervezik meg az adatgyűjtést. Hiányuk jelenleg közel olyan bénítólag hat a művelődésgazdaságtani vizsgálatokra, mint a rendszeres statisztikák hibái.

Végezetül uťalnunk kell még arra, hogy a kulturális eredmény-adatok elemzése során aligha nélkülözhetők a művelődésszociológiai vizsgálatok eredményei. Ezek részben kiegészíthetik a statisztikai adatsorokból nyert következtetéseket, részben alkalmasak lehetnek azok helyességének ellenőrzésére. Összehasonlítási kísérleteink során megpróbálkoztunk néhány szociológiai felmérés eredményeinek feldolgozásával is. Ezek megbízhatósága azonban sajnos ellenőrizhetetlen volt. Bizonytalanságaikra utalt az a tapasztalat, hogy ugyanarra a jelenségre vonatkozóan az egyes felvételek (nyilván az alkalmazott módszerektől és esetleg a kuťatók előfeltevéseitől is függően) eléggé különböző információkat adtak. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy felhasználásuk nem szolgált és szolgálhat tanulságokkal, csupán annyit, hogy ezeket az információkat megfelelő kritikával és óvatossággal kell beépíteni elemzéseinkbe.

Összefoglalásként a következőket kell még elmondanunk: Az eddigiek során elsősorban a kulturális ráfordítás- és eredményadatok nemzetközi összehasonlításának nehézségeiről esett szó. Ez azonban nem a nemzetközi összehasonlítási lehetőségek alapvetően pesszimista megítélését, hanem azt a törekvést tükrözi, hogy tudatosítsuk az összehasonlítási kísérletek során elkövetett hibákat, elhanyagolásokat, egyszerűsíťő feltevéseket, elemezzük hatásukat. Ennek két szempontból is nagy jelentősége van:

1. Hozzásegít azoknak a gyakorlati teendőknek a felismeréséhez, amelyek elvégzése hozzájárulhat az összehasonlítási munka eredményeinek javításához. Ugyanakkor megkönnyíti a megoldandó elméleti kérdések világos megfogalmazását és ezzel közelebb visz megoldásukhoz is.

2. Csak az absztrakció minden lépésének szigorú mérlegelése és egyértelmű rögzítése teszi lehetővé, hogy ugyanezen az úťon visszafelé haladva fokozatosan ismét figyelembe vehessük az elhanyagolt tényezőket, és így lépésről-lépésre újra megközelítsük a valóságot.

Nemzetközi összehasonlítási kísérleteink világossá tették, hogy a jelenlegi helyzetben egyetlen ország kutatói önállóan nem végezhetnek eredményes munkát. Eredményeink csupán informatív értékűek, nem érik el azt a pontosságot, megbízhatóságot, amely feltétlenül szükséges lenne ahhoz, hogy döntések, intézkedések alapjául szolgálhassanak. Megbízhatóságuk növelésének (de az igényesebb elemzési módszerek alkalmazásának is) elengedhetetlen feltétele az alapadatok minőségének javítása és körének bővítése. Ez részben már folyamatban van, részben azonban még további közös, összehangolt erőfeszítéseket igényel.

Bozsik István

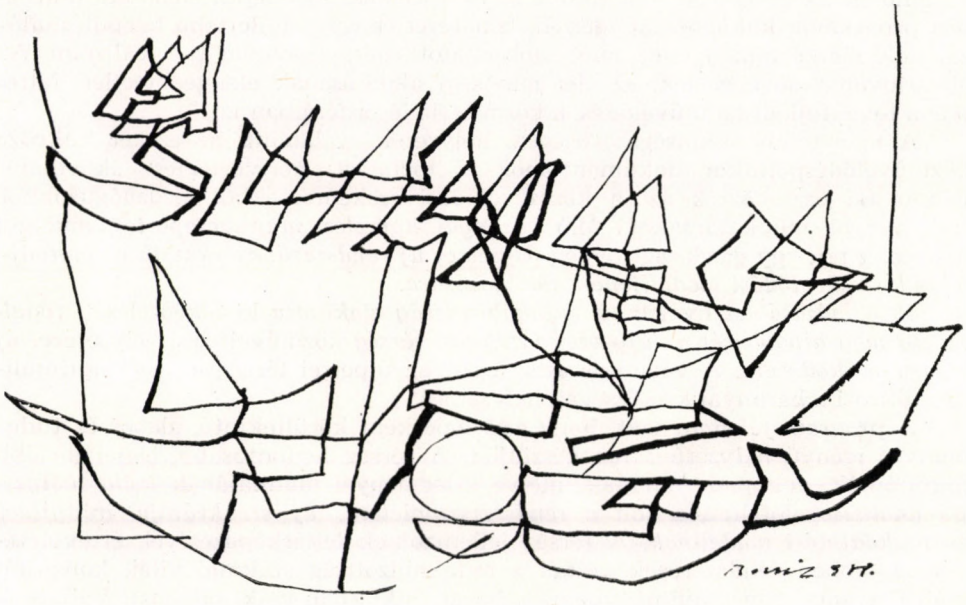

Bokor Béla

KULTURÁLIS MODELL-TERVEZET

Az újpetrei gazdasági térség új közművelődési rendszere

Baranya megye sajátosan aprófalvas településszerkezete (Zala és Vas megyéhez hasonlóan) az átlagosnál bonyolultabb és speciálisabb településhálózati fejlesztési programok kidolgozását igényli. Ismeretes, hogy a fejlettebb településhálózat jobb életkörülményeket, magasabb ellátottsági színvonalat tud realizálni. Az életszínvonal növelésének, az élet minőségi alakításának elengedhetetlen feltétele a továbbfejlődés a művelődés, a közművelődés szféráiban is.

A már felt'árt szükségszerűségek, helyzetek, valamint az ezeket tükröző közművelődéspolitikai dokumentumok változtatást, korszerűsítést „követelő" gondolatai ösztönözték azt a közművelődési szakemberekből, pedagógusokból, tudományos munkatársakból álló *baranyai komplex munkacsoportot*, amelyik *kísérletet tett* egy gazdasági térség (Újpetre) *új rendszerű, szerkezetű és metodikájú közművelődési modelljének kidolgozására.*

1976 májusában nyolctagú *munkabizottság alakította* ki elképzelését, *fogalmazta meg hipotézisét az újpetrei gazdasági térség* közművelődési helyzetére, *új típusú működésére.* A választás azért esett az újpetrei térségre, mert optimálisan tükrözi a baranyai kisközségek helyzetét.

A program feladata volt, hogy első lépésként körültekintő, alapos és tudományos igényű *helyzetfeltárás* készüljön. A térség legfontosabb, legjellemzőbb mut'atóinak, dokumentumainak, illetve intézményei munkájának *kellő mélységű analizise* előfeltétele volt a *rendszerszemléletű, új struktúrájú irányítási és működtetési modellnek.* A térség jellemzőinek feltérképezésével, értékelésével egyidőben rendszeresek voltak a munkabizottság szakmai vitái, konzultációi. Folyamatosan tanulmányoztuk a hazai és külföldi szakirodalmat. Vállalkozásunk teljesítését megnehezítette, hogy témánk szempontjából hasznosítható — vagyis egy térség komplex integrált közművelődési mechanizmusát, rendszerét dokumentáló — tanulmány, *módszertani segédanyag rendkívül kevés.*

A munkaprogram feltárási bázisa, a modell kidolgozása 1977. decemberében fejeződött be. Az elkészült elemző-kutatási anyag komplexen kívánja kifejezni és segíteni azt az összetett feladatrendszert, amely egy körülhatárolt'abb gazdasági-társadalmi egységen (térségen) belül a gazdasági szerkezetváltozás és a települések vonzáskörzeti tendenciáihoz kívánja igazítani ennek adekvát kulturális intézményrendszerét. *A társadalmi mobilitást csak* vele — tervszerűen és tudatosan alakított — szinkronban haladó *mobil művelődési struktúra tudja követni.*

A kimunkált modell-tervezet nemcsak elméleti kísérlet, hanem megvalósítható program, amelynek gyakorlati szakasza is megkezdődött. (Szakértői

munkacsoportok vitája, politikai testületek tanácskozásai.) Ezek a különböző helyzetű és felfogású bizottságok, munkacsoportok vitáján kiszűrt vélemények, javaslatok erősítették meg a modell-tervezetben megfogalmazott koncepciót, hogy az kísérleti szituációban is vállalni tudja a hasznosság és hasznosíthatóság követelményét. Természetes dolog, hogy a modell-tervezetnek az útkeresés felelősségét és kockázatát is vállalnia kellett. Eredményeit és hiányosságait számításba véve adjuk közre munkánkat.

A TÉRSÉG ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI

A tanulmányunkban feltérképezett újpetrei gazdaság területe (továbbiakban: *térség*) Baranya megyében helyezkedik el. A térségben 13 település van. Pécstől, a megye székhelyétől legrövidebb távolságra Kozármisleny és körzete található (8—10 km-re). A legtávolabbi település Vókány és körzete (25—28 km). Az újpetrei tsz-központtól — a kialakulóban lévő nagykörzeti centrumtól — a jelenlegi legtávolabbi település is csupán 17 km-re van. A többi település egymáshoz viszonyított átlagtávolsága is igen alacsony.

A térség települései a következők

Község neve	Közigazgatási, körzeti székhely község	Társközség
Ujpetre	x	
Kiskassa		x
Peterd		x
Pécsdevecser		x
Egerág	x	
Szökéd		x
Áta		x
Kisherend		x
Vókány	x	
Kistótfalu		x
Kozármisleny	x	
Pécsudvard		x
Szemely		x
Összesen:	4	9

A fenti szerepkör tovább módosult a helyzetelemzés során, ugyanis 1977. április 1-től Vókány községi közös tanácsa megszűnésével átadta államigazgatási funkcióit Újpetrének.

A jelenlegi 3 községi közös tanács területén:	9334 fő él.
Újpetre és körzete (Vókánnyal együtt):	4154 fő
Egerág és körzete:	1841 fő
Kozármisleny és körzete:	3339 fő

Amellett, hogy a térség jól tükrözi a baranyai településszerkezetet, illetve az aprófalvak problémáit, egyúttal sajátos helyzetét pontosan a nagyváros, a kialakulóban lévő pécsi agglomerációhoz való kötődése is determinálja. Ily módon a közművelődés is bizonyos sajátos jegyekkel bír és a helyi szakembereknek erre mint fontos szempontra kell figyelniük.

Az újpetrei közművelődési modellhez kapcsolható községek mindegyike Pécs szűkebb-tágabb vonzáskörzetébe tartozik, és mint ilyenek, funkcióik, ellátási viszonyaik is specifikumokkal bírnak. Mindezek figyelembevételével külön vizsgálat tárgya lehet Kozármisleny helyzete, tekintettel arra, hogy egyrészről a térséghez tartozik, másrészről pedig a pécsi agglomeráció szűkebb gyűrűjében mint „Pécs alvóvárosa", a későbbiek során városkörnyéki községgé válhat.

A TÉRSÉG ÁLTALÁNOS HELYZETE BARANYA MEGYE TELEPÜLÉSHÁLÓZATÁNAK FÜGGVÉNYÉBEN

Baranya megye településszerkezete lényegesen eltér az ország legtöbb megyéjétől. Sajátos településhálózatára a magas településsűrűség, a községek alacsony népességszáma és kis területe a jellemző. „Az aprófalvas településhálózat a korábbi időszakban megfelelt a gazdasági követelményeknek, de napjainkban már gátja a további fejlődésnek."[1]

Baranyában jelenleg 5 város és 303 község van. Ismeretes, hogy a településhálózat fejlesztéséhez jelentős anyagi eszköz szükséges, ugyanakkor a fenti települések egyidejű fejlesztésére nincs lehetőség. Ki kell tehát választani azokat a településeket, amelyek központi elhelyezkedésüknél, ellátottsági szintjüknél fogva több település lakosságának ellátási igényeit tudják megoldani.

A térségben a megye településhálózat fejlesztési tervének megfelelően Újpetre regionális szerepköre alsófokú központ, Kozármisleny, Egerág és Vókány részleges alsófokú minőségben fejlődik. A megyében 1972-ben jóváhagyott településhálózati fejlesztési tervet az időközben bekövetkezett társadalmi-gazdasági változások több esetben is módosították.[2]

Ahhoz, hogy Újpetre valóban alsófokú központtá váljon, illetve fejlődését tekintve kiemelt alsófokú központi szerepkört tudjon integrálni, szükséges a művelődési szférában a *közművelődési funkciók egyesítése, egységesítése és koordinálása is.* Tapasztalataink bővülnek és megerősítenek arról, hogy a fejlődés törvényszerű következményeként kikerülhetetlenül *előtérbe kerül a nemcsak közigazgatási határokban való gondoskodás.* A társadalmi-gazdasági összetartozás kialakította a településhálózaton belül a vonzáskörzeteket, amelyek több igazgatási területre is kiterjednek. A mezőgazdasági tsz-ek egyesülése is új helyzetet teremtett. (Baranyában 1972-ben 96 tsz működött, 1977-ben pedig 65.)

A mezőgazdaságnak ez a koncentrációja néhány település jelentőségét csökkentette, illetve növelte. Ma egy tsz már nemcsak a székhely község és körzete tanácsára, hanem több tanács területére is kiterjed. (Kitűnő példája ennek a gyakorlatnak Újpetre.)

Még egy gondolatot a modell megalkotásának szükségességéről. Dr. Rafi Miklós fejtegeti: „a kis közigazgatási egységek a legdrágábbak, de legkevésbé hatékonyak és többnyire képtelenek a lakosság alapfokú szükségleteinek kielé-

gítését biztosítani."[3] Tegyük hozzá, ha nem is „képtelenek", de számukra ez igen komoly problémát jelent — s áll ez a közművelődés helyzetére is. Társadalmi, gazdasági életünk fejlődése, a települések szerepkörének módosulása esetleg hosszabb-rövidebb idő után szükségessé teheti az újbóli reformot: kiindulási alap azonban csak hosszú távra szóló elképzelés lehet, és a kialakítandó modellt olyan rugalmassá kell tennünk, mely képes lehet majdan a változásokhoz megfelelő mértékben idomulni.

GAZDASÁGI HELYZET

Az újpetrei térségben a társadalmi-gazdasági fejlődést racionálisan követte az a négy termelőszövetkezeti egység, amely azt igazolta, hogy a mezőgazdaságban több tényező alapján felismerték a nagyüzem kialakításának szükségességét.

Az 1975. január 1-vel kimondott tsz-egyesülés koncentrálta a kozármislenyi „Damjanich", az egerági „Gyöngyvirág", a vókányi „Új Élet" és az újpetrei „Petőfi" tsz területeit, eszköz- és munkaerőkapacitását. Pécs és a siklósi országút mellett létrejött Baranya megye egyik legnagyobb területű mezőgazdasági nagyüzeme. A gazdaság jelenlegi összes földterülete 10 500 hektár (ha). Az egyesülés 13 községben közel 2000 tsz-tagot és alkalmazottat érintett.

1976-ban az újpetrei „Petőfi" MGTSZ üzemi össztermelési értéke 208 079 mFt volt. A *tsz* szociális és *kulturális* alapja az átlagos állományi létszámra vetítve: 1000,— Ft. A térségben lévő gazdasági egységek a szövetkezetek és az állami vállalatok, valamint az egymásközötti gazdasági együttműködés jobb kihasználásáért „Szövetkezetek Közötti Együttműködési Bizottságot" alapítottak (SZEB) 1973. október 12-én.

Bizonyított, hogy gazdaságilag az újpetrei tsz a meghatározó a térségben. A gazdasági egységek összevonása, erőik integrálása maga után kell vonja többek között valamilyen formában a „kulturális centrum" létrehozását is, és ebben a folyamatban a *tsz léte, hozzáállása meghatározó lehet a térség közművelődésére is.*

MUNKAERŐHELYZET

A térség aktív keresőinek zöme — a Pécsre bejárókat kivéve — *a tsz-ben* dolgozik, és így a tsz *érdeke egybeesik a körzet érdekeivel* is. Ez hallatlanul fontos szempont, mivel a rendelkezésre álló *stabil munkaerőforrás és technika* kiegyensúlyozott termelést tesz lehetővé.

A térségben élő aktív keresők népgazdasági ágazaton belüli foglalkoztatása a mezőgazdaságban valósul meg a legnagyobb mértékben. Ebben a szférában 2003 fő dolgozik. A tsz területén 1658 fő. A munkerő többi jelentős részét a pécsi ipar és az építőipar integrálja. Hiszen a térségben nincs ipar és a terület sajátosságainak ismeretében látnunk kell, hogy nem is képes a helyi társadalmi gazdasági háttér jelentős iparszerkezet kiépítésére. Így természetes a folyamat is, hogy a mezőgazdaságban a korábban *feleslegessé vált munkaerő a pécsi ipari üzemekbe vándorolt.*

AZ ÉLETMÓD ALAKULÁSA

Társadalmunk általános fejlődése, dinamikussá válása a térségben élők számára elsősorban a termelőszövetkezetek megerősödésében nyilvánul meg. A tsz, valamint a város ipari üzemei teremtették meg az ember változó életmódjának anyagi bázisát, a javuló életszínvonalat.

Az életszínvonal fejlődése korszerűbbé, kulturáltabbá tette a családok otthonait. Ezen belül jelentős „kulturális beruházások" is megvalósulhattak (rádió, tv, magnó, lemezjátszó, könyvek stb.). A család ilyen gyarapodását nem követték hasonló tempóban a közművelődési intézmények. Ez is egyik oka az intézmények „elnéptelenedésének".

A hagyományos paraszti közösségi kultúra szükségszerű felbomlása is némi „elszigetelődést" eredményezett. *A parasztságnak* az üzemi rendszerű mezőgazdaságba, valamint az iparba való áramlása *megbontotta a korábbi családi modellt:* így a családi termelési tevékenység jelentősége kétségtelenül csökkent a paraszti háztartásokban. Ma az üzemekben és különböző munkahelyeken dolgozók mindennapi munkája elképzelhetetlen a munkahelyi kollektívák együttdolgazása nélkül. Vagyis a társadalomban végbemenő közösséggé alakulás — a munkában már kialakult egymásrautaltság rendszerére épülve alakul, fejlődik. Ugyanakkor a *kulturális értékek elsajátításának folyamatában az ember többségében egyéni úton művelődik.*

A jelenlegi helyzetet oldhatják, pozitív elmozdulást érhetnek el a szocialista brigádok, illetve más munkahelyi és művelődési közösségek, az öntevékenység és a mozgalmi jelleg erősítésével. A szocialista életmód terjedésére utal a munkán kívüli szabadidő egyre igényesebb, tartalmasabb eltöltésére irányuló törekvés. Kétségtelen, hogy a munkán kívüli idő egyre növekszik. (Vizsgálatok alapján átlagosan napi 4 óra, bár jelentős eltérések vannak egyes rétegek között.) Ez azonban csak látszatra szabad, mivel ennek jelentős részét, a „másodgazdálkodás" kapcsán, egyéb termelési tennivalók kötik le.

A KÖZMŰVELŐDÉSI KONCEPCIÓ VÁLTOZÁSA

Természetes, hogy a *kulturális élet* nem önmagáért és önmagában végbemenő folyamat, hanem *szerves része a lakosság* életkörülményeinek, *életmódjának. A gazdasági életben* bekövetkező *változások szükségszerűen módosítják a kulturális célkitűzések megoldását* és rugalmas változtatást kívánnak. A gazdasági életben kialakult *optimális nagyságrendű üzemek,* gazdálkodó egységek ugyancsak az újítást, *a korszerűsítést „követelik ki" a közművelődés szféráiból is.* Tekintsük át példaként a művelődési otthonoknál ezt a folyamatot.

A művelődési otthonok *településtípusonkénti* és egyúttal a *vonzáskör* kulturális ellátottsága *szerint* jelentkező feladatainak meghatározásával egyidőben *ki kell alakítani* azt a *hálózatot* és azt az új *munkastílust,* amely a megfogalmazandó új feladatok realizálását a legkedvezőbben segíti. Tapasztalataink bizonyítják, hogy a *jelenleg működő módszertani hálózat nem képes rugalmasan követni* a társadalmi-gazdasági-művelődési szférákban végbement és folyamatosan *változó helyzetet.* Úgy tűnik több tényező alapján is, hogy a művelődési otthonok működési rendszere megmerevedett.

A mindennapi gyakorlatból ismerjük pl. a járási művelődési központok módszertani munkáját. Megfigyelhettük, hogy *minél nagyobb egy művelődési központra jutó terület nagysága, annál nehezebben oldható meg a feladatok ellátása,* annál több az ellátatlan „fehér foltok" száma. Most, amikor a művelődési otthonok mai alakítható feladatrendszerét a közművelődési szakma összefogásával kimunkálják, nem feledkezhetünk meg arról, hogy ennek szervezetten és egyúttal differenciáltan kell megvalósulnia; mindezekhez pedig egymást ésszerűen kiegészítő, egymásra épülő korszerű új hálózatra van szükség.

Az aktív közösségi művelődéshez *a tartalmi és a módszertani munka* elengedhetetlenül szükséges *javítását* azért is kell hangsúlyoznunk, mert a művelődési otthonok működési feltételeinek számos hiányosságát (az extentív korszakból örökölt korszerűtlen épületállomány, a népművelői szakképzettséggel rendelkező munkatársak alacsony százaléka stb.) csak így lehetséges kompenzálni. *A kultúra fejlesztésének távlati koncepciója* az aktív-közösségi kultúra intézményrendszerének fejlesztésére vonatkozóan az alábbiakat állapítja meg.[4]

A távlati terv szerint nagyobb ütemben *kell fejlődnie a művelődési otthon jellegű intézményeknek* és a könyvtáraknak, belátva, hogy kulturális életünk progresszív közösségi mozgalmait, alkalmait nélkülük nem biztosíthatjuk, s ez szocialista *közművelődésünknek* — esetünkben térségünkben — is *alapvető érdeke* és szükséglete, ezért döntő, *hogy* a módszertani irányító-szervező feladatokat ellátó művelődési központok s a helyi feladatokat ellátó *művelődési otthonhálózat* fokozatosan kiépüljön, továbbfejlődjön, *településtípusonkénti funkciója meghonosodjon.*

Jól ismert, miszerint *a művelődési otthonok valóságos társadalmi szükséglet,* társadalmi igény kielégítése *céljából létesültek.* Napjainkra az igények és a szükségletek alaposan megváltoztak. Az *életszínvonal* jelentős mértékben *emelkedett.* Az emberek tájékozódási lehetőségei, színterei összehasonlíthatatlanul kitágultak.[5] Mindezek hatására *a művelődési otthonok tevékenység-szerkezetének gyakoribb átalakítására* és a közművelődési munka minőségének javítására *lett volna* — a gyorsabb fejlődés érdekében — szükség.

A közismert és *hagyományos formák sajnos elkopott sablonokká* váltak.[6] A népművelők sok esetben még mindig nem a tartalmi célok minél teljesebb megoldására törekszenek, hanem a csoport- és rendezvényszám emelésére. Élteti ezt a munkastílust a sokszor hasonlóan formális hivatali követelményrendszer is.

Sajnos még mindig aktuális az a megállapítás, hogy a *„közművelődés nem tartalomra és minőségre, hanem formára és mennyiségre* szervezett."[7] Azoknak a közművelődési funkcióknak a megvalósítása érdekében, amelyek ellátására a jelenlegi struktúrában nincs kedvező lehetőség, új művelődési alkalmakat, tevékenységi módokat kell kidolgozni. Egymásra épülő, korszerű, a jelenleginél *intenzívebb közművelődési munkát* produkáló tevékenység-szerkezet kimunkálását kell elősegíteni. Ezt a követelményt, mint már hangsúlyoztuk, *csak a településhálózat szerkezetének s a funkcióknak a változásával összhangban valósíthatjuk meg.* A térség általános jellemzőinek s a téma alapvető elvi kérdéseinek megismerése után a következőkben érzékeltetjük az iskolák integrálódási helyzetét. A szűkre szabott terjedelem miatt csak a művelődési otthon jellegű intézményeket mutatjuk be részletesebben.

A KÖZOKTATÁSI ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI INTÉZMÉNYHÁLÓZATOK HELYZETE

A gazdasági térség közoktatási szerkezetének, intézményhálózatának komplex áttekintése az 1976/77-es tanév folyamán kezdődött el. *A feltárt adatok* kisebb mértékben *módosultak* az új tanév kezdetétől, *de ezek nem érintik a helyzet alapvető jellegzetességeit* és az ennek alapján leszűrt *következtetéseket.*

A vizsgálat időpontjában a térséghez 4 körzeti székhelyközség mellett 9 tagközség tartozott, s ez ugyanakkor 4 körzeti és 4 tagiskolát jelentett tanügyigazgatási szempontból. (*A vizsgálat lezárása után tovább folytatódott a centralizációs, körzetesítési tevékenység,* amelynek eredményeként a teljes területegységben már csak egy tagiskola — Pécsudvard — maradt. Az 1977 tavaszán-nyarán begyűjtött adatok feldolgozásában ezt nyilvánvalóan még nem lehetett érvényesíteni.)

Még élesebben rajzolódik ki a centralizálódás, integrálódás folyamata, ha a térség iskoláinak mennyiségi változását összesítetten figyeljük meg:

1975. IX. 1. előtt a 13 községben 13 iskola volt,
1975. IX. 1-től a 13 községben 10 iskola volt,
1976. IX. 1-től a 13 községben 8 iskola volt,
1977. IX. 1-től a 13 községben 5 iskola van.

A MŰVELŐDÉSI OTTHON-JELLEGŰ INTÉZMÉNYEK

A térségben a tanácsok fenntartásában *13 művelődési otthon-jellegű intézmény és 3 telephely* működik. A tanácsi székhelyek a korábbi négyről háromra csökkentek, de a *művelődési körzetek száma jelenleg is négy.* A 4 művelődési ház körzeti tevékenységet is folytat a helyi feladatok ellátásán felül. A termelőszövetkezet jelenleg 3 tsz-klubot (Vókányban, Egerágon, Ujpetrén) tart fenn. A korábban Kozármislenyben kialakított tsz-klub rendszeres és céltudatos működés hiányában a felmérés lezárása után megszűnt. A tsz-klubok a művelődési házon kívül, önálló épületben vannak elhelyezve. *A termelőszövetkezet üzemeltet még a tsz területén uszodát, ifjúsági- és úttörőtábort* (Ujpetrén), és fenntart egy fotószakkört Egerágon.

Az alábbi kimutatásból kitűnik, hogy az intézmények besorolási feltételeit szabályozó 105/1968. MM. sz. utasításban előírtak a körzeti művelődési házak esetében sem érvényesülnek megfelelően.

Művelődési otthon-jellegű intézményekkel való ellátottság

A művelődési otthon-jellegű intézmények száma:	16
Ebből:	
1. Működési engedéllyel rendelkező *körzeti művelődési házak száma:*	4
2. Működési engedéllyel rendelkező *klubkönyvtárak száma*	9
3. *Telephelyek* száma:	3
Összesen:	16

Véleményünk szerint *a helyi fejlesztési szükségletek összehangolt, tervszerű kielégítését nem szolgálják* az ugyanazon lakóterületen létrehozott *tsz-klubok*, főleg abban a helyzetben, amikor az adott településen működő körzeti feladatokkal is megbízott művelődési házak korszerűsítése lett volna elsődleges.
A jelenlegi gyakorlat azt mutatja, hogy a közösségi művelődésre alkalmas helyiségek számát csökkentik. Ugyanakkor néhány helyen „egy szoba — egy funkció" telepítése jelenik meg. Jobb idő- és programtervezéssel egy-egy terem többfunkciójú kihasználtsága biztosítható a behatárolt körülmények javítására.

Az intézmények korszerűsítését a községi tanácsok — lehetőségeik függvényében — az alábbiak szerint végzik. Kiemelhető pl. az egerági művelődési ház felújítása, a korszerű könyvtár kialakítása (összesen 355.000 Ft értékben). A kozármislenyi művelődési ház és két telephelye felújítása (231.000 Ft), a peterdi klubkönyvtár csinosítása 150.000 Ft összegben (az 1974-es évtől kezdve). A vizsgált *3 év alatt a községi tanácsok* összesen *768.500 Ft-ot használtak fel* az intézmények bővítésére, korszerűsítésére. E feladatok végrehajtását zömében (733.500 Ft-ot) saját költségvetésükből biztosították.

A tsz 20.000 Ft-tal segítette 1975-ben az egerági körzeti művelődési házat, az ÁFÉSZ pedig 15.000 Ft-tal támogatta 1974-ben a vókányi intézményt. *Mindkét összeg elenyésző nagyságrendű* a gazdálkodó egységek termelési értékéhez viszonyítva. Emellett évközben esetenként külön kérelmek alapján a tsz anyagilag hozzájárult egy-egy célfeladat megoldásához. Bár ezzel a módszerrel a mindennapi munka anyagi megalapozottsága nem tervezhető.

Az állami támogatások összege 1974-hez viszonyítva emelkedett, de az intézmények számát figyelembe véve lényeges változás nem történt. *A művelődési otthon-jellegű intézmények 1976. évi költségvetésükben a 224.000 Ft-ot kitevő állami támogatás mellett a gazdasági szervek részéről összesen 35.000 Ft támogatásra számítottak, ezt költségvetésükben bevételként tervezték.*

A termelőszövetkezet és kozármislenyi művelődési háznak évi 15.000 Ft, az egerági, vókányi és újpetrei művelődési háznak évi 15.000 Ft, az egerági, vókányi és újpetrei művelődési háznak évi 10—10.000 Ft támogatást biztosít, ami összesen 45.000 Ft.

A művelődési otthon-jellegű intézmények által tervezett *saját bevételek* összege *csak kis mértékben emelkedett 1975-ről 1976-ra,* mindössze 8.000 Ft-tal. Az 1974. évi bevételeknél az 1975. évi tervezett bevétel magasabb 44.500 Ft-tal. Ebből a vókányi körzet 1.500 Ft-tal, a kozármislenyi körzet 4.000 Ft-tal, az egerági művelődési ház 39.000 Ft-tal tervezett többet. Az egerági többlettervezés a dolgozók esti középiskolai oktatásával megnövekedett bevételéből adódott, amit az intézmény erre a célra fel is használt.

Az intézmények 1976. évre tervezett összes bevétele 425.000 Ft. Ha ebből levonjuk az illetményeket és a tiszteletdíjak összegét, 118.284 Ft-ot, akkor — 16 intézménnyel számolva — *egy intézmény évi feladatainak ellátására és fenntartására 19.169,50 Ft jut, ami egy hónapban 1.597,45 Ft intézményi kiadást tesz lehetővé.*

A tartalmi munka anyagi megalapozatlansága pedig csak kényszerű megoldásokhoz vezet és hátráltató engedélyekre kényszerít. Ezt a helyzetet kívánjuk érzékeltetni a tartalmi munkát felidéző néhány adattal.

A térségben az elmúlt évben 106 ismeretterjesztő előadást tartottak, ahol 2.781 fő vett részt. Ebből a körzeti központokban 53 előadást 1.572-en hallgattak

meg. A térség művelődési otthon hálózatának munkája erősen kifogásolható, a megyei átlagtól nagymértékben elmarad. Jelenleg is pl. a teljes térségben összesen 3 ismeretterjesztő szakkör működik 35 taggal. (Ebből 2 honismereti.) Súlyos mulasztás, hogy a természettudományos programokat kis mennyiségben és gyenge színvonalon közvetítik. Valamivel kedvezőbb a kép klubokban és a műkedvelő művészeti csoportoknál. A 10 ifjúsági klub 187 taggal dolgozik megfelelő szakmai irányítás nélkül. A 4 gyermekklub 90 fővel hasonló helyzetben. Műkedvelő csoportok közül: 4 színjátszócsoport 66 taggal, 2 népiegyüttes 34 taggal, 2 néptáncegyüttes 20 fővel és 2 díszítőművészeti csoport 34 taggal kísérli meg e tevékenységformákban a korábban jelzett körülmények között kulturális igényei részeként a művészeti ismeretek elsajáítását, gyakorlását.

Nem kell különösen hangsúlyozni, hogy milyen *fontos szerepük van* a közművelődést irányító-szervező *népművelőknek.* Vegyük szemügyre a térség főhivatású és tiszteletdíjas népművelőinek keresetét mint olyan tényezőt, amely meghatározó elemként szerepel a káderállomány kialakításánál, stabilizálásánál.

Főhivatású művelődési ház igazgatók átlagbére: 3.348,50 Ft,

Művelődési otthon-jellegű intézményvezetők
(tiszteletdíjasok) átlagbére: 294,— Ft,
Könyvtárosok átlagbére: 320,— Ft,
Klub- és könyvtárvezetők átlagbére: 360,— Ft.

A termelőszövetkezeti klubok vezetői 200—250 Ft-ig terjedő tiszteletdíjban részesülnek. A 23 népművelőből 2 főhivatású.

Kedvezőtlenül érvényesül a térségben a szakképzettségi követelmény. Ugyanis a két főhivatású művelődési ház vezető iskolai végzettsége csak érettségi. A tiszteletdíjas intézményvezetők (9 fő) pedagógiai képesítéssel rendelkeznek és részt vesznek — bár rendszertelenül — a megyei, járási módszertani és szakági továbbképzéseken. A termelőszövetkezet közművelődési szakemberei és klubvezetői korábban nem vettek részt az állami továbbképzéseken, a velük való törődés eddig kimunkálatlan volt.

A KÖZMŰVELŐDÉSI INTÉZMÉNYHÁLÓZAT IRÁNYÍTÁSA

Az állami irányítás szerepe

A közművelődés ügye az adott szinten elsősorban tanácsi szakigazgatási feladatként jelentkezik (más kérdés, hogy egyrészről a helyi tanácsok mire képesek a térségben, mire van lehetőségük, továbbá, hogy a tsz milyen szerepet játszik).

Munkánk során *magunkévá tettük azt az elvet, mely szerint az egyes szakigazgatási feladatok* már csak jellegüket tekintve *sem köthetők valamely állami szerv működési területéhez, hanem ellátásuk a tevékenység térbeli kiterjedésének* megfelelően kell, hogy történjen.[8] Ez pedig azt jelenti, hogy az adott területen működő *tanácsi és nem tanácsi szervek egyaránt érdekeltek* a kérdésben, éspedig szigorúan vett hatásköri feladatok bizonyos feloldásával, illetve azok *egymás közti, egyben együttes megoldás mellett* — nem saját, egyedi, de *a térség lakossága érdekeinek maximális előtérbe helyezésével.*

A gyakorlatban az együttműködési megállapodások megkötéséig is alig-alig jutottak el az egyes szervek, nemhogy az *együttdolgozásig!* Pedig ez sok esetben csupán hozzáállás kérdése. Nem kell, nem szabad presztízs-kérdést csinálniok az egyes szerveknek, valamint azok vezetőinek a feladatkörök ellátásából — s különösen áll ez a tanácsokra, melyeknek törvényből adódó kötelességük az együttműködés.[9]

Közismert, szervezet-szociológiai vizsgálatok által bizonyított ugyanakkor, hogy, különösen kis községek esetében, a vezetők hozzáállása meghatározó a szerv működésére is. *Éppen azért az elnököknek, (véleményük szerint) a vb titkároknak is* kell biztosítaniuk, hogy a tanács és más szervek kapcsolatának realizálása során az apparátus a legteljesebben igazodjék a terület és a lakosság érdekeihez, hogy igazgatási eszközökkel alátámassza az együttműködést.[10]

A térség közös községi tanácsi illetékességi területükön a 165/1971. (M. K. 22.) MM. sz. utasítás alapján végzik művelődésügyi feladataikat. A három közös községi tanács 13 település közművelődését irányítja, szervezi. A térségben a közös községi tanácsok, a székhelyközségek kivételével, a társközségekben jelentkező feladatokat tanácsi kirendeltségek útján látják el. Ezekben a községekben hetenként államigazgatási napokat tartanak a tanácsok dolgozói, ahol a lakosság közérdekű problémáit, köztük a kulturális jellegű kérdéseket összegezik és segítik azok megoldását.

A közművelődési és egyéb igényeiket, elvárásaikat az említett információs csatornákon kívül még a tanács testületeiben is képviselhetik. A tagközségek megfelelő arányban kaptak képviseletet a tanácstestületekben. (Pl. az egerági tanácsi körzetben a 28 tanácstagból 15 fő él a tagközségekben. Kozármislenyben a 40 tanácstagból 21 főt választottak a tagközségekből.) Feladataik ellátása közben kapcsolatot építenek ki a pártszervekkel, a társadalmi- és tömegszervezetekkel, valamint a termelőszövetkezettel.

A 13 község közművelődésének *egységes állami irányítása jelenleg nem érvényesül.* Tudjuk, hogy a *kapcsolatok formája, tartalma nem egységes,* mivel az egyes tanácsok közművelődési munkájának sajátosságai, adottságai nem azonosak. Ugyanakkor tapasztalatok bizonyítják, hogy az egységességre való törekvés szemlélete is igen nehezen alakul ki. Néhány gyakorlati példával szemléltetjük a tanácsok jelenlegi kapcsolatrendszerét, az együttműködés eredményeit, illetve hibáit.

Általános az a gyakorlat, hogy a tanácsok és a tsz kölcsönösen nem hívják meg egymást a közművelődést tárgyaló megbeszélésekre, testületi ülésekre. Alapvető szemléleti problémát tükröz az is, hogy az egyik fél (tanács-tsz) sem érdeklődik a másik mindennapi közművelődési munkája iránt. Ezeket a mulasztásokat az sem enyhíti, hogy a két szerv több esetben együtt dolgozott óvodák és iskolák korszerűsítéséért (ez elsősorban az anyagi erők összeadásában nyilvánult meg).

A községi tanácsok egymásközti kapcsolata: alkalomszerű, esetleges. Ez a munkastílus az intézményekre is vonatkoztatható. Azonban jó módszereket is megfigyelhettünk, ezek csaknem kizárólagosan az egerági körzetben honosodtak meg. Például az egerági művelődési ház rendszeresen tájékoztatja a térség művelődési házait és a tsz közművelődési bizottságát éves és havi programterveiről. Rendezvényeket szervez több községre kiterjedően (előadói esteket, színházi műsorokat stb.) *Tervszerű segítségadásra, munkamegosztásra nincs példa a térség intézményei között.*

A gazdasági „nagyüzem" eddigi hároméves működése jelentős eredményeket produkált a termelésben. A korábbi helyzethez képest új formákat, intézményeket hívott életre a közművelődés „egységes" segítése érdekében is. A községi tanácsok végrehajtó bizottságai egységes szakigazgatási szerve látja el a településeken a vonatkozó rendelkezések értelmében a művelődésügyi szakigazgatási feladatokat, így a közművelődési intézmények közvetlen szakmai irányítását is. A térség községi tanácsai biztosítják, hogy jóváhagyott munkatervek alapján az irányított intézményeik végrehajtsák feladataikat a helyi körülmények és lehetőségek figyelembevételével. Irányító munkájukat egyrészt az irányítás alapfeltételeinek biztosítására és magára az irányító tevékenységre bontják. Az első szempontoknak a térség tanácsai jelentős anyagiak biztosításával megfeleltek. A második feladatkör már sokkal problematikusabb. Elő kell segíteni a községekben a művelődéspolitikai elvek realizálását, törekedni kell a feladatok tartalmi egységének megvalósítására, a minőségi munkára, a hatékony, mérhető eredmények elérésére. Ennek a bonyolult feladatkörnek az esetünkben vizsgált tanácsok csak igen kis mértékben tudtak megfelelni.

Az elvi-operatív irányítás egysége az intézményekben tapasztalataink alapján nem vált hasznos gyakorlattá, mert a felügyeletet gyakorlók döntéseiket, intézkedéseiket sok esetben nem mérlegelték körültekintően.

A járási és a megyei módszertani központtal a helyi tanácsoknak nincs szervezett kapcsolata. Nem igényeltek segítséget a módszertani központoktól. (Pl. egy-egy közművelődési forma vagy eljárás kidolgozásához.) Intézményeik ellenőrzésénél — a tanácsok nem tartották be a szakmai vizsgálatok előírt időpontját és követelményét — nem kértek ehhez sem szakmai segítséget az illetékes járási vagy megyei módszertani központoktól. Jól bevált módszerként alkalmazták a térség tanácsai irányító-ellenőrző munkájukban a testületi üléseken való beszámoltatást. Sajnos, ez több esetben az irányítás kizárólagos formáját jelenti. Emellett meg kell említenünk, hogy téves gyakorlatként több esetben a művelődési ház vezetőjét számoltatja be egy-egy tanácsi testület, holott a közművelődési munkáért a községi tanácsok vb titkárai a felelősek. A tanácsok alapvető feladatai közül a tanácstörvény végrehajtási rendelkezésének a 15. §. (1) értelmében a községi és nagyközségi tanács köteles biztosítani a közművelődési ellátást. Tehát az *adott tanácsnak alapvető kötelessége, hogy foglalkozzon* ezzel, éspedig *minden lehetséges anyagi-személyi eszköz mozgósításával.* Amennyiben a közművelődési feladatok megfelelő ellátása csak több szerv együttdolgozásával oldható meg, úgy a tanácsoknak az is kötelességük, hogy kezdeményezzenek és cselekedjenek — szem előtt tartva az adott térség lakosságának érdekét, a szocialista közművelődés korszerű követelményeinek teljesítését.

A helyzetkép összefoglalása

A korszerű közművelődés követelményeinek érvényesítése, a nevelési célok tudatosabb és hatékonyabb szolgálata *felveti az intézményhálózat felülvizsgálatának,* az intézményi feltételek javításának *szükségességét,* ezzel összefüggésben *az érdekelt helyi szervek egymással és gazdasági szervekkel való fokozott* együttműködésének, *együttdolgozásának igényét is.*

Baranya megye kulturális életének távlati *fejlesztési irányelve is felhívja a figyelmet, hogy a régi intézmények és az új tartalmi-formai funkciók ellent-*

mondásba kerültek. Tehát azon kell lennünk, hogy biztosítsuk az összhangot valamennyi kulturális ágazaton belül és kulturális szakágazat között, fokozottan kell kihasználni az optimális integráció és komplex együttműködés lehetőségét.

Úgy véljük, az alapok tisztázottak, a felsőbb párt- és állami szervek, illetve azok vezetői hangoztatják a közös munka szükségességét. Ellátási politikánkban ennek *megfelelő szervezeti és intézményrendszert kell létrehozni,* a jelenleg szétaprózott és *elavult rendszer fokozatos átalakításával.*[11] *Az ehhez szükséges gazdasági háttér kialakítását* az érvényben lévő irányelvek is támogatják, javasolva, hogy a tanácsi intézmények költségvetéséhez a gazdasági szervek évről-évre meghatározott összeggel járuljanak hozzá és segítsék a hálózatok fejlesztését.

E szemlélet igazolásául idézzünk a *Népművelés* című folyóiratban 1971-ben megjelent cikkből. Az akkori újpetrei termelőszövetkezet elnökhelyettese jól értelmezi a központi szervek segítő szándékát és a helyi összefogás szükségét. „Véleményem szerint ahhoz, hogy a falun a közművelődés minőségileg változzék elengedhetetlen, hogy a helyi gazdasági szervek megfelelő anyagi bázist, valamiféle helyi kulturális, beruházási, fenntartási alapot teremtsenek a faluban, ahol dolgozóik élnek." Majd így folytatja: „A munkahelyi beruházások dinamizmusa azt az ellentmondást szüli, hogy a major, a munkahely összehasonlíthatatlanul korszerűbb lesz, mint a lakóterület, beleértve a művelődési otthont, a könyvtárat, az iskolát, a napközit is. Véleményem szerint ez az *ellentmondás* csak *úgy oldható fel,* ha ezekkel a korszerű telepekkel együtt *megépítjük a megfelelő művelődési objektumokat* is. Ez pedig nemcsak a népművelési szakemberek ügye és a közművelődési költségvetés kérdése. ... A termelés folyamatának vázolt dinamizmusa miatt szükségképpen *le kell térnünk* a falusi *közművelődésnek* olyan *„adományszerű" támogatásáról,* amely egy-egy iskolai kirándulást, rendezvényt, óvodai tatarozást száz vagy ezer forintokkal *'segélyez'.* Ehelyett a helybeli gazdálkodó szervek és a tanácsok *olyan összefogására van szükség, amely alkalmas az 'emberközpontú beruházások'* létrehozására, *fenntartására.* ... Mi itt, Újpetrén, többen is úgy látjuk, reális lehetősége volna annak, hogy a tizenhét holdas majorunkban fehérlő tucatnyi modern épület közelében felépüljön az akár 5—10 millió forintos közművelődési egység." Végül megjegyzi: „A szocialista módon élni és tanulni jelszó termőre fordításáért össze kell fogniok a politikai, társadalmi és gazdasági vezetőknek és apparátusoknak ahhoz, hogy a lehetőségek és szükségletek útjában álló akadályokat elhárítsuk, hogy megszűnjön a kisszerűség, a külön úton járás, az anyagi erők szétforgácsoltsága." A fentiekkel messzemenően egyetérthetünk.

Összegzésül az állapítható meg, hogy viszonylag rövid időszakon belül kell megoldani a térség *valóságos igényeinek* megfelelő *valóságos ellátást.* A jelenlegi kulturális struktúrában nem oldható meg optimálisan a térség közművelődési feladata. A közművelődés irányítása tanácsi feladat, mégpedig olyan, mely egyrészről új módszerek, szervezeti keretek kialakítását igényli, s amely másrészről csak valamennyi szerv együttdolgozásával valósítható meg.

Nem véletlen, hogy a tanácstörvény szinte valamennyi fejezetében foglalkozik a tanácsi és nem tanácsi szervek együttműködésével, más kérdés, hogy ez az adott szinten a gyakorlatban hogyan valósul meg. A tanácsoknak, a korábbi helyzethez képest, a szervezés és koordináció reális alapjára kell helyezkedniük. Bár az eddigi gyakorlat alapján legtöbbször belefoglalták a szabályzatokba, hogy együttműködési megállapodást kötnek a termelőszövetkezetek-

kel, vállalatokkal stb. (s amit igen gyakran nem vagy csak formálisan oldottak meg), most már valósággá kell változtatni. Kölcsönös előnyöket és kötelezettségeket kell megállapítani, s *nem „két szomszédvárként" egymás mellett élni.*[12]

Tanácsi szerveink — de a nem tanácsi szervek is — igen nehézkesen élnek az együttműködés lehetőségével, pedig „a jó együttműködés éppen a személyes felelősség fokozódására utal, mert azt a törekvést takarja, hogy az együttműködésben résztvevő felek munkája hatékonyabbá váljon, és ezáltal minőségileg javuljon... az együttműködés a célkitűzések, feladatok egyeztetésében, az együttes cselekvés irányának és módjának meghatározásában, egymás munkájának kölcsönös segítésében... áll."[13]

Hogy a különböző szervek, illetve azok vezetői mégis miért tartózkodnak — külön vizsgálat tárgyát képezhetné. Bizonyos szempontból érthető, hiszen ők elsősorban a saját lakóhelyük lakosságának, üzemük dolgozóinak felelősek, illetőleg azok érdekeit képviselik, de végre be kell látniok, hogy a mai társadalmi-gazdasági viszonyok között csak a nagyobb terület érdekeinek szem előtt tartásával léphetünk jelentősen előre, szolgálhatjuk az állampolgárok érdekeit a legjobban s építhetjük fejlett szocialista társadalmunkat eredményesebben.

A reális felismerés, illetve a tanulmányban felsorakoztatott dokumentumok arra késztetnek, hogy kezdeményező lépéseket tegyünk a gazdasági terület intézményesített bekapcsolására, hogy *közművelődésünk támogatása ne az esetlegesség és a szubjektivizmus függvénye legyen.* Mindez egyúttal szinkronban van a szocialista országoknak azon törekvésével, amely az *állami feladatok jelentős részét társadalmasítani* kívánja. Ahogyan pl. a szocialista állam jelentős gazdasági adatokat old meg, ennek analóg folyamataként és az állam demokratizálódásának jeleként a *gazdasági szférának is szükségszerűen át kell vállalnia olyanokat, amelyek korábban egyoldalúan állami feladatnak minősültek.*

A következő részben az itt megfogalmazott célnak alárendelve vázoljuk fel az újpetrei térség új rendszerű működésének struktúráját és metodikáját.

AZ ÚJ RENDSZERŰ KÖZMŰVELŐDÉSI TEVÉKENYSÉGEN ALAPULÓ STRUKTÚRA IRÁNYÍTÁSI ÉS MŰKÖDTETÉSI ELVE

A térségben a felsőbb szervek támogatása mellett elsőrendű az egyes községek egymás közötti, valamint a tsz-szel, ÁFÉSZ-szel, egyéb, nem tanácsi szervekkel való közös tevékenység végzésének szükségessége. Véleményünk szerint ez nem mint lehetőség kell, hogy fennálljon, hanem tekintettel a törvény szintű szabályozásra, *minden szervnek kötelessége is legyen!* Az 1976. évi V. tv. 22. § (5) „a közművelődést szolgáló valamennyi intézménynek egymással együttműködve... kell kifejtenie tevékenységét." Ugyanis hiába kötődnek meg különböző együttműködési megállapodások, szocialista szerződések vagy alakul akár egy közösen létrehozott intézmény is — csak a *„mögöttes terület"*, azaz a végrehajtáshoz való *pozitív hozzáállás hozhatja meg az eredményt,* ehhez azonban szemléletbeli változásra is szükség van, mégpedig nem kis mértékben.

Ezen túlmenően még egy el nem hanyagolható tényezőre, az ott lakók igényeire, kívánalmaira is figyelemmel kell lenni. Hiszen alkotó, helyi közösséggé akkor válik valamely város vagy község társadalma, ha az állampolgárok és a településen működő szervezetek együttműködnek egymással,[14] s a közművelődést irányító, végrehajtó szerveknek erre is figyelemmel kell lenniök. A köz-

művelődés hatékonyságát egyfelől az irányítás, szervezés javításával, másfelől a társadalmi részvétel kiszélesítésével kell fokozni,[15] hozzátesszük ehhez nemcsak a hivatásosan közművelődéssel foglalkozókét, de az ezzel kapcsolatban álló valamennyi állami, társadalmi, gazdasági szervét is.

A KÖZMŰVELŐDÉSI INTÉZMÉNYEK MŰKÖDÉSI STRUKTÚRÁJA ÉS PERSPEKTÍVÁJA

A közművelődési intézményrendszer további alakítása csak a települések fejlesztésével összhangban képzelhető el. *A termelés* intenzitása, *koncentrált szerkezete* a jelenleginél célszerűbb, nagyságrendileg koncentráltabb településstruktúrát igényel. Törekednünk kell a lakosság megnövekedett újszerű igényeinek különböző szintű kielégítésére. A jelentkező szükségleteket közel azonos szinten kellene minden településen kielégíteni. (A település szerkezeti nehézségek miatt a kis településeken élők ellátása így is komoly erőfeszítéseket igényel.) Ez a feladat még a nálunk gazdaságilag fejlettebb országokban sem oldható meg teljességgel. Ezért alakítottuk ki településfejlesztési politikánkban azt az elvet, hogy csak *meghatározott gazdasági szerkezetű és nagyságrendű területek bizonyulnak „életképesnek".*

A rendelkezésre álló energiák ésszerűbb fejlesztése a lakosság érdekében „kikövetelte" a települések ellátási szintjének adekvátjaként a közművelődési ellátási szintek kidolgozását is. Esetünkben a térségre érvényesíthető alapfokú ellátási szint legfontosabb *funkcionális követelményeit* a következőkben fogalmazhatjuk meg:

1. Olyan — a könyvtári rendszer egészéhez kapcsolódó korszerű könyvtári ellátás megteremtése, amely minden korosztály számára biztosítja a helyben olvasás, a kölcsönzés (könyvtárközi is) lehetőségét, illetve az olvasóknak tanácsadó, ajánló, tájékoztató szolgálattal segít.
2. A gazdasági funkciókhoz és az emberek mindennapi kulturális szükségleteihez kapcsolódó felnőttoktatási, képzési, továbbképzési tevékenység alakítása.
3. Az öntevékenységen alapuló tevékenységek létrejöttének segítése, a már meglévők továbbfejlesztése, továbbá a szabadidő-eltöltés kötetlen lehetőségeinek a megteremtése.
4. A tömegkulturális rendezvények (kiállítások, hangversenyek, kisebb pódium-jellegű színházi bemutatók, filmvetítések stb.) folyamatos szervezése.
5. Az „egyéb települések részleges közművelődési ellátásának biztosítása.[16]

(Az egyes települések ellátandó funkcióiról eltérő szakvélemények vannak, ennek az írásnak azonban nem célja az eltérő álláspontok ütköztetése.)

A *kiemelt funkciók* legoptimálisabban közös épületben elhelyezett, de *legalábbis közös működtetési intézményekkel valósíthatók meg.* Az alsófokú központokhoz kapcsolódó *„egyéb" településeken* — a regresszív tendenciák miatt — a központ részeként működő közművelődési ellátó helyek kialakítása a legreálisabb, amelyek a *magasabb szintektől kapott szolgáltatásokat* (letéti könyvtár, ismeretterjesztő rendezvények, filmvetítések stb.) képes fogadni és a helyi közösségi életnek otthonul szolgálni. A térségben a települések szerepkörét figyelembe véve minden racionális tényező egyértelműen Újpetre központi helyzetének megerősítését, fejlesztését indokolja. (Az egyedüli alsófokú központ a térségben.) A távlati fejlesztésnél az előírt feltételek teljesítésével esetlegesen

kiemelt alsófokú központ szerepkört is integrálhat. A másik három körzeti központ (Kozármisleny, Egerág, Vókány) részleges alsófokú központként fejlődhet. A további 9 település „egyéb" szerepkörrel nem rendelkező apró falu.

A fentiek messzemenő figyelembevételével *Újpetrén egy komplex,* korszerűen felszerelt *művelődési kombinát* — Nevelési Központ? kialakítása szükséges. A térség intézményhálózatában gondolkodva — addig is, amíg a jelenleginél korszerűbb feltételeket megteremtik — „átmeneti" jelleggel és funkcióátvétellel az egegrági művelődési házat célszerű kijelölni a módszertani-hálózati feladatok ellátására. A meglévő tárgyi-személyi feltételek bővítésével, szakmai-módszertani felkészítéssel alkalmassá kell tenni a kialakítandó Területi Művelődési Központot, hogy a térség sajátos közművelődési szükségleteinek kielégítését egységes koncepció végrehajtásával, a legdinamikusabban követni tudja. Erre biztosíték kell legyen a Területi Közművelődési Koordinációs Tanács, illetve annak teljes jogú szakmai képviselője, a függetlenített közművelődési titkár.

A művelődési otthon jellegű intézmények valóságban működő, *sajátos profillal rendelkező,* ésszerű munkamegosztásra épülő *hálózat*ának kialakítása nem kis feladat. Bár segíti a megfogalmazott új feladatkör realizálását, egy-egy településen a hagymányos körzeti munka során már kialakult bizonyos közművelődési tevékenységformák meghonosodása. A korábban kialakult formák egységes közművelődési koncepcióba illesztésével, valamint a fennálló adottságok körültekintőbb kihasználásával az alábbi közművelődési szakterületek fejleszthetők, profilírozhatók művelődési körzetenként.

Ujpetrén

műhely-jelleggel megvalósítható a *tudományos ismeretterjesztés* (közvetítés) *centruma és bázisa.* A térség értelmiségének feltérképezése után (tanulmányunk részanyagaként már elkészítettük) a közművelődési munkát vállaló réteggel a TIT megyei szervezetének segítségével, illetve irányításával lehet kialakítani egy „Területi Tudományos Ismeretközvetítő Társaságot". Feladatainak kialakításában a Területi Közművelődési Koordinációs Tanács és a Művelődési Központ is részt kell vegyen.

A színjátszó-irodalmi csoportokkal való foglalkozásnak jelentős hagyománya van már Újpetrén. Szakképzett vezetővel évek óta folyamatosan dolgoznak ezek a csoportok. Kitágítva e tevékenységi területet, Újpetrének természetszerűleg kell magára vállalnia a térségben az *amatőr mozgalom koordinálását,* gondozását.

Az újpetrei komplex művelődési kombinát felépítésével *ez az intézmény veheti át Egerágtól a szórakoztató rendezvények* (ORI-műsorok) *és különböző hangversenyek bázis-szerepét.*

A *díszítőművészeti* munkát a működő díszítőművészeti szakkörök és a nők klubja tervszerű *módszertani* segítésével fejlesztheti az újpetrei szakkör *helyi munkájára építve.*

A *termelőszövetkezeti* klubok segítését a Tsz-Központ újpetrei ifjúsági klubjára építve legcélszerűbb kidolgozni. A módszertani munkában közreműködik a Területi Művelődési Központ. Bár a gazdaság klubhálózatát a távlatokban csak akkor célszerű működtetni, ha a lakóhelyeken megfelelő intézmény nem áll rendelkezésre.

a *felnőttoktatás* területén elért eredmények alapján a művelődési ház műhelymunkára is alkalmas bázis. Az elmélyült módszertani továbbképző, kísérletező munkához szükséges feltételeket a kialakuló Művelődési Központnak kell biztosítania. A Központ bizonyos funkcióinak szükség szerinti telepítése más településre — a feltételek megteremtése után — könnyen megoldható. A felnőttoktatási bázisnak törődnie kell az alapismereti tanfolyamokkal, a dolgozók általános iskolájával, a középiskolai előkészítő tanfolyamokkal, illetve a felnőtt szakmunkásképzés különböző tanfolyamaival (tsz-szel, iskolákkal közös szervezésben).

A másik átfogó nagy terület, a *művészeti nevelés* bázishelyenként is funkcionálna. Így többek között adottságainál fogva (jól felszerelt színházterem, kulturált környezet) otthona lenne a színházi kultúrának, hangversenyeknek.

Rendszeres fellépési lehetőséget biztosítana a népi együtteseknek, néptánccsoportoknak. (Kozármislennyel külön munkamegosztási és tematikai terv alapján.)

Korszerű igényeket kielégítő *könyvtárával* — az újpetrei „C" típusú könyvtár létesítéséig — ellátná a „D" típusú szolgálati helyek módszertani segítését. (A könyvtári tervekre a későbbiekben visszatérünk.)

A film tudatformáló szerepének elmélyítését, a film és közönsége jelenlegi egycsatornás kapcsolatát mennyiségileg és minőségileg javítaná az a négy csatornából álló rendszer, amely a következők szerint funkcionálna:

1. Mozi

A jövőben egyre fontosabb szerep hárul a térségben lévő 7 filmszínházra, melyeknek feladatuk az érdekes, színvonalas filmalkotások bemutatása. Tovább kell folytatni és bővíteni azokat a helyes kezdeményezéseket — mint pl. az ovimozi —, amelyeket a Baranya megyei Moziüzemi Vállalat egy-egy réteg számára megvalósított.

2. Filmklub

Az Egerági Körzeti Művelődési Házban az ifjúságnak, az érdeklődő felnőtteknek célszerű létrehozni egy kb. 200 fős filmklubot, amelynek feladata a világ filmművészetének kiemelkedő alkotásain, a haladó filmek megismertetésén keresztül a filmkultúra terjesztése, a filmtörténetileg és esztétikailag művelt filmközvélemény kialakítása. Módszertani szerepét követve: a filmkultúra és a szórakozás szerencsés ötvözésével, a filmek értésén és értékelésén túl, *közösség* kialakítása és *nevelése*. A filmklub kéthetente tartaná vetítéseit, amelyekre a beállítandó művelődési autók szállítanák oda és vissza a tagokat a többi településről.

3. Amatőrfilmes szakkör

Szintén Egerág teremtheti meg a legjobban a feltételeket. Ebben a film iránt érdeklődő állampolgárok megismerkednének a filmkészítés, az audio-vizuális

fogalmazás sajátosságaival. A csoportnak kezdetben a Pécsi Ixilon Stúdió mint megyei báziscsoport nyújtana szakmai segítséget. A csoport többek között olyan alkotásokat is készíthetne, amelyek megörökítenék a térség életének mindennapjait, gondjait, részei lennének a krónikaírásnak.

4. Társadalmi forgalmazás

A társadalami forgalmazás az eddigi vetítési formákkal ellentétben nem a szabadidő szektorát célozza meg. Ez a vetítési forma a társadalomban már létező, a munka által kialakított közösségekre épít (iskolák, munkahelyi kollektívák, mozgalmi szervezetek). Lehetőséget teremt arra, hogy tudatosan megtervezett csatornája legyen a filmnek oly módon, hogy figyelembe veszi az életmód, a tudat, a munkamegosztásban elfoglalt hely különböző szintjeit.

Néző és film találkozásának új formája a még képlékeny és kezdeti állapotban lévő, de közművelődési szempontból ígéretes perspektíva előtt álló társadalmi-közművelődési fogalmazás. Ezért foglalkozunk egy kicsit bővebben a kérdéskörrel. Létrejöttének oka a film napjainkban bekövetkezett új funkcióinak kialakulása, szoros összefüggésben a társadalmi folyamatokkal, magával a kulturális forradalommal.

A társadalmi forgalmazás minőségileg azért új, mert a film és néző találkozása szociológiailag megtervezett. A film ebben az összefüggésben nem szórakoztatóipari termék, hanem más minőségű folytatása mindennapi életünknek, segít megváltoztatni a valóságot. A társadalmi forgalmazás körzeti koordinálása és irányítása is az Egerági Művelődési Központ feladata lehetne. Az említett területen dolgozó népművelőknek kezdetben az újtípusú forgalmazási gyakorlat propagátorának is kell lenniük.

A fentiekben az egyes forgalmazási módokat csupán vázlatosan ismertethettük, itt nem feladatunk a részproblémák leírása.

Vókány

A legkisebb művelődési körzet.

Az *ifjúsági klubok módszertani bázisává,* kísérletező színhelyévé válhat a helyi ifjúsági klub.

A honismereti munka jó alkalom és munkaforma az idősebbek és a fiatalok együttdolgozásában. Szakmai jelentősége, hogy pl. a helytörténeti eredmények feldolgozásával, a falukrónika folyamatos javításával, muzeális értékű tárgyak gyűjtésével, mindezek szintézisének megteremtésével Vókány valóban színterévé válna a honismereti szakmódszertani munkának. (Nagymértékben lehet támaszkodni a munkaterületen az Öregek Klubjára és az Ifjúsági Klubra.)

Kozármisleny

Hagyományaira is figyelemmel elsősorban a *néptánc*nak lehet otthona e terület. Azonos energiával kell segíteni a nemzetiségi (délszláv és német, valamint a magyar néptáncegyüttteseket, hogy tánckultúrájukat minél szélesebb körben, mindig magasabb szinten tudják terjeszteni. (Nyilvános próbákat tervezni módszertani céllal!)

A gyermek-klub és a fotószakkör eddigi munkája alapján e két terület bázisszerepét képes integrálni. Kísérletező-kezdeményező munkával nemcsak a térségben, hanem a megye több helyiségében is módszertani bemutatókkal öregbíthetik intézményük, munkaformájuk hírnevét.

A nemzetiségi tánckultúra ápolásával együtt célszerű lenne egy *komplex nemzetiségi nevelési központ*ban (Kozármisleny székhellyel) a nemzetiségiek kulturális ellátásához szükséges feltételeket biztosítani. A térség nemzetiségi feladatain kívül, ez a komplex intézmény kísérletként szolgálhatna más (azonos nagyságrendű települések esetében) a nemzetiségi kérdéskör komplex módszereinek kidolgozásához.

A javasolt profilok kimunkálásához, a meglévő feltételek és eredmények mellett, igen körültekintő gyakorlati előkészítésre, egységes cselekvésre lesz szükség. A módszertani központok (megyei és területi művelődési központ) figyelmes segítsége mellett építeni kell — különösen a szakterületi munkafolyamatokban — a Pécsi Tanárképző Főiskola hallgatóinak rendszeres részvételére. A Tanárképző Főiskola és KISZ Bizottsága, valamint az újpetrei tsz vezetősége között 1975. június 9-én létrejött *„szerződést"* a lehetőség szerint a lakóhelyi intézményekre is ki kellene bővíteni. Így a főiskola hallgatói besegíthetnének a kiscsoportok irányításába, módszerek kidolgozásába, foglalkozásokat, vetélkedőket vezetnének stb. Cserébe a térség intézményei gyakorló színteret biztosíthatnak elsősorban a népművelő szakosoknak és a népművelés speciális kollégiumát végzőknek. Mindezek alapos kimunkálása még az új gyakorlat megvalósítása előtt indokolt.

Nevezett körzetek között a rendszeres programcseréket, bemutatókat, a termelőszövetkezet alkalmanként besegítő autóbuszain kívül, önálló autók (közoktatási-közművelődési kettős hasznosítással) működtetésével kell biztosítani.

A KÖZMŰVELŐDÉSI KÖNYVTÁR

Az újpetrei közművelődési könyvtár a távlati fejlesztési terv értelmében alsófokú központtá válik (C típus), s körzeti funkcióját a csatlakozó részleges alsófokú központok (Vókány, Egerág, Kozármisleny), illetve D típusú szolgálati helyei révén látja el a jövőben.

A közoktatási és közművelődési feladatok közös szervezésében Újpetre központtal történő megoldása érdekében: az együttműködésen túl a körzet tagközségeiben a meglévő könyvtári, klubkönyvtári ellátó helyeket kell alkalmassá tenni a könyvtári alapfeladatok megvalósítására, illetve a könyvtári szolgáltatások befogadására. *A funkcionáló modellben sajátos helyet kell elfoglalnia* — az éppen *napjainkban* alakuló-formálódó —, *nemzetiségi közművelődésünk okán a báziskönyvtárak és a községi könyvtárak kapcsolatára épülő szolgáltatási rendszernek.* A könyvtárhálózatra itt nem célunk kitérni, a teljes tanulmány részletesen foglalkozik ezzel a területtel is.

A KÖZOKTATÁSI HÁLÓZAT FEJLŐDÉSI TENDENCIÁI

Néhány összegező megállapítás

A közoktatási intézményhálózat személyi összetételében megfelelőbb, de tárgyi és felszereltségbeli helyzetben — még a körzeti, központi iskolák esetében is — csak mérsékelten tudja (tudná) kielégíteni a lakosság művelődési igényeit. Éppen ezért a térség távlati személyi (munkaerő-) programjához hasonlóan kívánatos *kidolgozni a térség* tárgyi, felszerelésbeli *fejlesztési programját* is, amely már elsődlegesen az *összehangolt* komplex kulturális *igényekre* épít. (S így *kiküszöbölné a párhuzamos beszerzéseket,* kiegészítené az egyoldalú funkciókra tervezett építkezéseket, bővítéseket stb.).

A települések komplex kulturális ellátása érdekében a jelenlegi intézményfenntartó tanácsok mellett — amelyek önhibájukon kívül csak egy szerényebb határig képesek kielégíteni a jogos, de a költségvetési erőforrásokat meghaladó igényeket — szükséges azokat *a gazdasági szerveket is* megkeresni, amelyek ezt az ellátói-fenntartói szerepkört is részlegesen, *rendszeresen át tudják vállalni.* A megoldás irányába mutatnak az olyan kezdeményezések, mint az újpetrei tsz jelentős támogatásával létrehozott ifjúsági létesítmények, így a nagykörzeti szempontokat is kielégítő úttörőtábor és szabadtéri uszoda. (A működtetés, a szakmai irányítás természetesen tanácsi feladat kell legyen.)

A már említett résztervek mellett kívánatos olyan komplex távlati programot kidolgozni, amely a térség iskolás és iskoláskoron túli lakosságának teljes művelődési (közoktatási és közművelődési) érdekeit és igényeit kifejezi. Ebben célszerű megtervezni a helyi konkrét sajátosságok és a racionális fokozatosság alapján *az integráció egyes fázisait,* így: előbb az egyszerű — de terv szerinti — *szervezési koordinációt,* majd a gazdasági, ezt követően a szervezeti s végül *a teljes funkcionális integráció* szakaszát. A feladatrendszerek szükségszerű különbségének és lehetséges együttműködésének kooperációjában, a már többször hivatkozott közoktatási és közművelődési intézményesített célok mellett, az ifjúságpolitika és a szociálpolitika igényeit is kívánatos szervesen beépíteni.

AZ IRÁNYÍTÁS TOVÁBBFEJLESZTÉSE

A tanácsok és nem tanácsi szervek együttműködési kötelezettségén túlmenően *törvényi szintű szabályozás is lehetővé* (mondhatnánk kötelezővé) teszi *a szervek együttdolgozását. A térségben* a jelenlegi viszonyok, helyzetek alapján *nyilvánvalóvá vált,* hogy a közművelődési *feladatok egységes értelmezésű ellátása csak több szerv együttdolgozásával,* koordinációjával *oldható meg.* (A komplex feladatok kielégítése csak komplex megoldással biztosítható.) *Olyan testület életrehívása indokolt,* amely sajátos szerepéből (szintetizált funkcióból) adódóan képes és jogosult a közművelődési tevékenységet a térség minden településén a helyi igények, érdekeltségek szem előtt tartásával a teljes *nagykörzet egységes érdekeinek alárendelve* megvalósítani. Ezt az összetett feladatot egy *„Területi Közművelődési Koordinációs Tanács"* (Újpetre székhellyel) oldhatja meg. Ennek kialakításához szükséges igazgatási-jogi előfeltételek a következők:

A tanácstörvény több rendelkezése, így a 22. § (3) bekezdése szerint is: a tanácsok a nem tanácsi szervekkel intézményeket hozhatnak létre és működtethetnek, és ha ezt összevetjük a 20. §-hoz fűzött indoklással, azaz, hogy *intézményen a javaslat* alkalmazása *szempontjából gazdasági, művelődésügyi... célokra szolgáló szervezet értendő,* vagyis a javaslat szempontjából intézménynek tekinthető tehát minden — nem vállalati jellegű — szerv... stb., amelyet a tanács hoz létre.

Az újpetrei modell szervezeteinek, intézményeinek létrehozásához a rendelkezés alapjául kell szolgáljon. A Területi Közművelődési Koordinációs Tanács által megfogalmazott közművelődési elvek, normák szakmailag-módszertanilag megalapozott feladatainak végrehajtását — a térség komplex követelményeire figyelemmel — csak egy „nagyteljesítményű" műhelymunkára is alkalmas egység képes megoldani. Ezért a *térség intézményeit* a valóságos szükségletek alapján olyan *hálózattá kell átszervezni,* amely naprakészen, rugalmasan képes a jelentkező szükségletek kielégítésére. Az adott feltételekben gondolkozva *ezt a feladatkört egy művelődési központ szerepkörű intézmény* közös létesítésével és működtetésével lehetséges realizálni.

A tanácstörvény 12. § (3) alapján a tanács megállapodhat más tanáccsal abban, hogy meghatározott hatáskört közösen létrehozott szerv útján gyakorolnak, közösen vállalatot vagy intézményt hoznak létre. *Esetünkben a közös intézmény létrehozását emeljük ki.* A tanácstörvény szerint tehát egyrészről a *nem tanácsi szervek,* másrészről *több azonos szintű tanács közösen is létrehozhat intézményeket.* A most már adott szervek feladata (véleményünk szerint „kötelező"), hogy éljenek a lehetőségekkel. *A tanácstörvény* végrehajtási rendelkezése 9. § (1) *szabályozza a felügyelet kérdését is.* Eszerint *közösen alapított* vagy működtetett... *intézmény* felügyeletének, illetőleg irányításának *szabályait,* a munkáltató és más hasonló jogok gyakorlását — *ha a jogszabály másként nem rendelkezik —, külön kell megállapítani.* A szakmai felügyeletet a szakigazgatási szervek feladatait több rendelkezés tartalmazza, így a 165/1971. MM. sz. ut., a 142/1973. MM. sz., a 156/1973. MM. sz. rendelet stb.

Visszatérve a Területi Közművelődési Koordinációs Tanács (továbbiakban: Koordinációs Tanács) szerepéhez, *tekintsük át a munkakapcsolatait, feladatkörét és szervezeti felépítését.*

— Az országos és megyei közművelődéspolitikai alapdokumentumok alkalmazásával, a folyamatosan életbelépő irányelvek, szakmai útmutatók felhasználásával gondoskodik a térség lakosságának művelődéséről.

— A közművelődéspolitikai célok valóra váltása érdekében hosszú, közép és rövid távú terveket, programokat alakít ki. Különösen figyelmet fordít a településszerkezetből következő sajátosságokra, specifikumokra. A térség éves egységes közművelődési munkatervét előzetesen megvitatja, véleményezi és jóváhagyó záradékkal látja el.

— Tudományos igényű, szakmailag kifogástalan *módszertan* kimunkálását, alkalmazását ösztönzi, kezdeményezi, elsősorban a térség módszertani központjában (a Művelődési Központban).

— A módszertani „műhelymunkához" szükséges *feltételek* anyagi, személyi és tárgyi előfeltételeinek biztosítását minden lehetséges eszközzel szorgalmazza, segíti.

— Az államigazgatási szervek, a gazdasági egységek, valamint a tömegszervezetek és társadalmi szervek *együttdolgozását* a kijelölt és elfogadott céloknak, feladatoknak *alárendelve,* sajátos szerepével, funkciójával javítja, korszerűsíti. Munkájukról rendszeresen tervek alapján tájékozódik.

— Az anyagi, tárgyi feltételek és szellemi energiák ésszerű célirányos koordinálását — szükség szerint — integrálását szorgalmazza, kezdeményezi. Az ehhez szükséges előtanulmányokat elvégzi, illetve elvégezteti.

— Igény szerint, terv szerint összegyűjti a közművelődési munka tapasztalatait (eredményeit, kudarcait) és azt az illetékes művelődésügyi szakigazgatási szerveknek, valamint a területen érdekelt politikai, gazdasági és tömegszervezeteknek ajánlás formájában megküldi. A Koordinációs Tanács tevékenységét, valamint az általa koordinált szervek, intézmények közművelődési munkáját elemzi, tudományos igényét módszerekkel feltárja, kiértékeli és folyamatosan korszerűsíti.

— Hatékony információs rendszert működtet.

— A Koordinációs Tanács ügyvezető titkárának munkaköri leírásához a munkáltatónak javaslatot ad, illetve tevékenységét szakmailag véleményezi. Az ügyvezető titkár kinevezéséhez, illetve felmentéséhez a Koordinációs Tanács előzetes véleménye szükséges.

— A gazdasági eszközök koordinálásával, fejlesztésekkel, fenntartással úgyszintén a *megállapodásnak* kell foglalkoznia, különös tekintettel az éves költségvetésekre és kulturális alapokra. *A megállapodásnak tartalmaznia kell a résztvevők körét,* tehát a jogalanyokat (az egyes tanácsok és a résztvevő gazdasági szervek), *a megállapodás megnevezését, a fő célkitűzéseket,* elvet, szándékot, a megállapodás tárgyát, az anyagi eszközök koordinálásának mikéntjét, támogatás, fizetés módját, arányait, a források alapjait, a végrehajtás eszközrendszerét; együttműködési formákat, koordinációs kérdéseket, beszámoltatás, feladatmeghatározás, személyi-szervezeti kérdéseket — kapcsolatrendszer, értékelések, vitás kérdések intézésének módját, döntési jogok, képviselet, munka rendje, a megállapodás tárgyi, időbeni hatályát, szankcionális jellegű rendelkezéseket, egyéb kötelezettségvállalásokat, jóváhagyást —, hogy csak a legfontosabbakat emeljük ki. Ezen alapvető kérdésekben való megegyezés után lehet a további részletkérdésekben, illetőleg a gyakorlati végrehajtásban való megállapodást realizálni.

A tanulmány keretei között nem vállalkozhattunk arra, hogy egy ilyen újszerű — az igazgatási-gazdasági szervek tevékenységére — egy térség életének több szempontból is jelentős változtatásra szolgáló törekvés valamennyi oldalát vizsgálat alá vegyük. Szándékunk az volt, hogy rávilágítsunk a modell létrehozásához elengedhetetlenül szükséges kérdésekre, valamint a térség életében jelentős olyan tényezőkre, amelyeket messzemenően tekintetbe kell venni.

Célunk megvalósítása során *vezérelt bennünket az az elv, hogy törekedni kell egyrészről arra, hogy a közművelődési intézmények fenntartásában mindazok vegyenek részt,* akik a művelődési intézmények megfelelő működésében érdekeltek, *másrészről pedig, hogy a tanácsok, vállalatok és szövetkezetek a lakosság ellátásáért, anyagi és kulturális gyarapodásáért együtt sokkal többre képesek, mint külön-külön,* s így a megoldás nem egyszerűen tanácsi, hanem *közös érdek.* Éspedig *olyan érdek, mely a jelenlegi szervezeti keretek között*

nem valósítható meg kellő hatékonysággal, ezért új és új megoldásokon kell gondolkodni, melyek közül az újpetrei közművelődési modell is mint hasznos, a lakosság szocialista művelődését elősegítő kezdeményezés számításba jöhet.

Jegyzetek

[1] Baranya megye fejlesztési irányelvei és településhálózatfejlesztési terve. = Baranya m. Tanács (17/1972. 14. sz.) Pécs, 1972. okt. 30. 2. l. (Kézirat.)
[2] U. o. 13. l.
[3] *Raft Miklós:* Közigazgatás modellje. = Állam és Igazgatás, 1973. 1. sz. 61. l.
Fekete György: A paraszti foglalkoztatás rendszerének átalakulása és a szövetkezeti modell. Bp. 1975. Gondolat, 275. l.
Kecskeméti Lajos — Somogyi István: A termelőszövetkezeti dolgozók átrétegződésének néhány kérdése Pest megyében. = Munkaügyi Szemle, 1975. 4. sz. 35. l.
[4] *Koncz Gábor — Papp Margit:* A művelődési otthonok harminc esztendeje (részletes áttekintés). = Kultúra és Közösség, 1976. 2. sz. 35. l.
[5] *Tóthpál József:* A művelődési otthonok rendeltetése... = Kultúra és Közösség, 1977. 1. sz. 59. l.
[6] *Földiák András:* Szakmai — módszertani központok. = Kultúra és Közösség, 1977. 1. sz. 71. l.
[7] U. o. 74. l.
[8] A tanácsokról szóló 1971. évi I. tv., továbbá a törvény végrehajtásáról szóló 11/1971. (III. 31.) Korm. sz. r. Magyarázata Vhr. 73. § (5).
[9] A tanácsokról szóló 1971. évi I. tv. 3. §: a tanácsok... a nem tanácsi szervekkel hatékonyan együttműködve... látják el feladataikat.
[10] *Vargyai Antal:* A szakigazgatási szervek általános felügyelete és a községi tanácselnök feladatai. = Állam és Igazgatás, 1973. 2. sz. 134. l.
[11] *Bernics Ferenc:* A közművelődés fejlesztési terveiről. = Baranyai Művelődés, 1977. 2. sz. 50. l.
[12] *Bihari Ottó:* Az önkormányzat egyes kérdései tanácsainknál. = Állam és Igazgatás, 1973. 2. sz. 107. l.
[13] *Sulyák István:* A tanácsi szervek együttműködése. = Állam és Igazgatás, 1973. 2. sz. 158—159. l.
[14] *Ádám Antal:* A tanácsi szervek összehangoló tevékenysége. Bp. 1974. 154. l.
[15] *Bocz József:* Gondolatok a közművelődés távlati tervezéséről. = Kultúra és Közösség, 1975. 4. sz. 29. l.
[16] *Raft Miklós* idézett cikke, 50. l.

Felhasznált irodalom

Aczél György: A kultúra szerepe. = Köznevelés, 1975. 43. sz. 2—5. l.
Bárdi László: A közoktatás és a közművelődés kapcsolatrendszerének új vonásai. = Baranyai Művelődés, 1975. 1. sz. 3—10. l.
Beke Pál: Művelődési otthonok Budapesten — ma és holnap. = Kultúra és Közösség, 1975. 4. sz. 40—58. l.
Enyedi György: Gazdaságpolitika és területi fejlődés. = Valóság, 1978. 5. sz. 36—46. l.
Fekete Mihály: Az emberi tényezők szerepe a tanácsigazgatás korszerűsítésében és egyszerűsítésében. = Állam és Igazgatás, 1976. 1. sz. 62—70. l.
Filó János: A közművelődés új koncepciója. Néhány gondolat a múltról és jelenről. = Munka, 1974. 1. sz. 1—11. l.
Gosztonyi János: A közoktatás és a közművelődés egymásra épül. = Társadalmi Szemle, 1974. 11. sz. 80—84. l.
Hermann István: A szocialista kultúra problémái. Bp. 1970. Kossuth K. 526. l.
Huszár Tibor: Közművelődés, közösség, társadalom. = Valóság, 1974. 5. sz. 1—18. l.
Kelemen László: Javaslatok a módszertani hálózatok áttételeinek továbbfejlesztésére.

Bp. 1971. Népművelési Intézet. 11. l. (Kézirat.)
Kilényi Géza: Közigazgatási szervezetünk fejlődésének néhány sajátos vonásáról. = Társadalmi Szemle, 1976. 6. sz. 74—82. l.
Krisztián Béla: A közoktatás és közművelődés hosszútávú tervezésének lehetőségei Baranyában. = Baranyai Művelődés, 1977. 1. sz. 3—15. l.
Maróti Andor: A kultúra új értelmezése a marxista művelődéselméletben. Bp. 1975. ELTE. 183. l.
Mód Aladárné: Társadalmi szerkezet — mobilitás — közművelődés. = Kultúra és Közösség, 1974. 4. sz. 36—48. l.
Molnár Ferenc: Szocialista közművelődés. = Állam és Igazgatás, 1974. 6. sz. 502—510. l.
A művelődési otthonok rendeltetésszerű tevékenysége. = Kultúra és Közösség, 1977. 1. sz. 64—69. l.
Pál Endre — Soós József: A művelődési otthonok fejlesztése. (1960—1970.) Bp. 1974. NPI 73. l.
Rajnai József: A közművelődés irányításának néhány kérdéséről. = Baranyai Művelődés, 1975. 1. sz. 37—41. l.
Sas Judit H.: Életmód és család. Az emberi viszonyok alakulása a családban. Bp. 1976. Akadémiai K. 236. l.
Sulyák István: A tanácsi szervek együttműködése. = Állam és Igazgatás, 1973. 2. sz. 154—162. l.
Szabady Egon: A társadalom szerkezetének módosulása az elmúlt 30 évben. = Szociológia, 1972. 2. sz. 193—208. l.
Szántó Miklós: Életmód, művelődés, szabadidő. Bp. 1967. Akadémiai K. 65. l.
Szentpéteri István: Az igazgatási struktúratípusok. = Szociológia, 1977. 1. sz. 57—78. l.
Tomka Miklós: A könyv és a televízió társadalmi funkciójáról. = RTV Szemle, 1972. 4. sz.
Tóthpál József: A művelődési otthonok rendeltetéséről. = Kultúra és Közösség, 1977. 1. sz. 59—63. l.
Vészi János — Kovács Sándor: A művelődési otthon-hálózat távlati fejlesztésének terve. (Feltételes modell-vázlat) Bp. 1975. Népművelési Intézet. 1+9 l. Házi soksz.
Vitányi Iván: Közművelődésről keményen. = Kultúra és Közösség, 1975. 2. sz. 5—10. l.
Wiener György: A helyi igazgatás funkciói és a közigazgatáspolitika. = Szociológia, 1977. 4. sz. 487—503. l.
A kultúra fejlesztésének távlati koncepciója 1970—1985. Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság, Kulturális Tervezési Albizottsága. Bp. 1972. június 13. = Kultúra és Közösség, 1976. 2. sz. 42—56. l.
A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. Kongresszusa. Bp. 1975. Kossuth K. 243. l.
A közművelődés helyzete és fejlesztésének feladatai. Válogatott dokumentumok gyűjteménye. Bp. 1976. Országos Közművelődési Tanács. 536. l.
Közművelődési Kézikönyv Bp. 1977. Kossuth K. 478. l.
A Termelőszövetkezetek Országos Tanácsának irányelve a mezőgazdasági szövetkezetek közművelődési tevékenységének fejlesztésére. = Művelődésügyi Közlöny, 1978. 4. sz. 231—233. l.

Szász János

DESZK KÖZSÉG SZERB NEMZETISÉGI KULTÚRÁJÁRÓL

A KUTATÁS ELŐZMÉNYEI

A Népművelési Intézet a jugoszláv partnerintézettel a közös kutatás lehetőségeit keresve talált rá az egyik legkézenfekvőbb témára: a magyarországi szerb nemzetiség és a jugoszláviai magyar nemzetiség közművelődési életének együttes vizsgálatára. Közben a téma hazai vonatkozásban is aktuálissá vált. A Politikai Bizottság legutóbbi nemzetiségi határozata után a Kulturális Minisztérium Nemzetiségi Főosztálya hozzálátott a nemzetiségi kutatás átszervezéséhez, hatékonyabb koordinálásához. Az eddigi kutatási eredmények áttekintésével világosan kirajzolódtak a hiányosságok. Kiderült, hogy az jelentős mértékben néprajzi gyűjtést jelentett, vagy történelmi jellegű volt. A Népművelési Intézet bekapcsolása a kutatásokba tudatosította ezt a hiányosságot, és egyben felvetette az igényt a mai élő kultúra kutatására.

KUTATÁSUNK ELVI ALAPVETÉSE ÉS FŐBB CÉLKITŰZÉSEI

A nemzetiségi kultúra kérdéseivel való foglalkozás egyre időszerűbb. Szükségességét indokolja, hogy a különböző szubkultúrák, réteg- és kisebbségi kultúrák világszerte egyre inkább a figyelem középpontjába kerülnek, nagy súllyal járulnak hozzá az össznemzeti kultúrák megújulásához. A közösségi kultúra elemeinek megismeréséhez is értékes fogódzókat nyújtanak a közösségi jellegüket jobban megőrző kisebbségi kultúrák. Célunk a nemzetiségi és össznemzeti kultúra minél termékenyebb érintkezése és kölcsönhatása kibontakozásának elősegítése.

Felkutatjuk mindazokat a valóban létező közösségi kulturális formákat, alkalmakat és szokásokat, amelyek a ténylegesen élő kultúra és közösségi élet megjelenítői. Számbavesszük a közművelődési jellegű formákat, akciókat, leírjuk az ezen lezajló társas érintkezéseket, intézményesült tevékenységeket. A kutatás egy későbbi szakaszában kísérleti jellegű „beavatkozást" tervezünk a valós igények kitapintása, megközelítése érdekében. Hangsúlyozott figyelmet fordítunk az *anyanyelv* szerepére, ismeretére, az anyanyelvi kultúra elsajátítási lehetőségeinek vizsgálatára; a nemzetiségi *értelmiség* és a nemzetiségi közösség kapcsolatára; a speciálisan nemzetiségi *érdekképviseleti* és kulturális szervek és intézmények működésének elemzésére.

A KUTATÁS EDDIGI TAPASZTALATAI

A jugoszláv partnerintézet munkatársával, Ruzica Rosandic-csal és a Kulturális Minisztérium Nemzetiségi Főosztályának munkatársával, Eperjei Ernővel konzultáltunk, és közös megegyezés alapján a kutatásra Magyarországon a Szegedhez közel fekvő Deszket választottuk ki. (A jugoszláviai magyarlakta település kiválasztására és az ottani kutatásra 1979-ben kerül sor.)

A kutatás gyakorlatilag 1978 utolsó harmadában (szeptemberben) indult. Célja problémafeltárás mind tartalmi, mind módszertani vonatkozásban.

Eddig két munkatársammal — Bán Zsuzsával és Horváth Lászlóval — négy alkalommal, átlagosan húsz napot töltöttünk Deszken. Több mint harminc mélyinterjút csináltunk. Részt vettünk a hagyományos augusztusi szerb búcsún. Lementünk a nemzetiségi kongresszust előkészítő küldöttválasztó falugyűlésre, és ugyancsak leutaztunk a helyi szerb klub ötéves évfordulóját ünneplő klubösszejövetelre. A kutatás kezdete óta tehát minden lényeges, a helyi szerb közösség egészét átfogó megmozduláson részt vettünk, arról közvetlen személyes tapasztalatunk és írásos feljegyzésünk van. Az utóbbiról — a szerb klub összejöveteléről pedig — képmagnó-felvételt is készítettünk.

Az eddigiek során különösen fontos beszélgetéseket — mélyinterjúkat — folytattunk a helyi közösség vezetőivel: Rádity Velimir szerb tanárral; Rusz Márk főorvossal; Gyorgyev Milivoj kultúrigazgatóval; Rusz Milosné tanácselnöknővel; Eftemir Jancsikin volt partizánnal; N. Mládén és Rusz János kántorokkal. (A pap nem helybeli, így vele még nem tudtunk beszélni.) Rajtuk kívül természetesen interjúkat készítettünk még sok más különböző típusú emberrel: volt üldözött kitelepítettel, illetve ennek leszármazottaival, tekintélyes, most is jelentős háztáji gazdálkodást folytató középparaszttal, egy asszonnyal, aki a helyi hagyományok őrzésének egyik fontos aktivája volt még az egyházi közösségben. Máshonnan ide nősült, illetve ide férjhez ment szerbekkel, magyar férfihoz ment nővel és szerb nőt feleségül vett magyarral. A hagyományokra emlékező néhány öreggel és néhány fiatallal, akik a szerb klub és kultúrcsoport tagjai.

A KÖZSÉGRŐL

A község mintegy háromezer főnyi lakosságának ma már csak nyolc-tíz százaléka szerb.

Az öregek elbeszélése szerint a századforduló idején ez az arány még fordított volt. A döntően szerb lakta településen kevés magyar élt, az is jól beszélt szerbül. A szerb lakosság megfogyatkozása különböző nagyobb hullámokban történt. Első volt az úgynevezett adaptálás, a szegény szerb parasztok számára Őszerbiában (ahogy ők nevezik) négy-öt hold földet, letelepedést biztosítottak. A lakosság ritkulásához hozzájárult az is, hogy egy ötszáz holdas magyar kisbirtokos Trianon után átcserélte Jugoszláviában maradt földjét magyarországira. Sok deszki szerb ment ekkor ki Jugoszláviába. Ittmaradt földjeiket pedig a magyar kisbirtokos eladta a környező tanyákon lakó magyaroknak. Azok így beköltöztek Deszkre. Ők már nem tudtak szerbül, mint a korábban ott lakó magyarok, s így kezdett elmagyarosodni a falu. A lecsökkent szerb lakosság is rákényszerült (mivel velük csak magyarul beszélhetett) a magyar nyelv használatára.

A legutóbbi rejtettebb, de mégis életbe vágó vérveszteséget a szerb közösségben (mint ahogy általában a magyar falvakban is) az ötvenes évek parasztpolitikája és a kuláküldözések okozták, melyet még hatványozottabbá tett a Tito elleni politikai kampány.

E korszakra a szerbség minden más nemzetiségnél erőteljesebben reagált a születések (a termékenység) visszafogásával. Szinte teljesen hiányzik az a korosztály, amelyiknek az ötvenes években kellett volna születnie. Ez bizonyos szakadást, gyengülést jelent a kultúra, a közösségi élet és szokások fenntartásában is. Lakodalom például az elmúlt két-három évben összesen egy volt és a közeljövőben sem várható.

Mindezen romboló tényezők ellenére a helyi szerb közösség ereje, közösségi élete messze felülmúlja a helyi magyarság közösségi életét vagy akár más magyar falvakét is, sőt, a szerblakta települések között is jelentős, mondhatjuk vezető helyet foglal el.

Kérdés, hogy miért éppen Deszk ez a kiemelkedő település? Szeretném itt megkockáztatni azt a hipotézist, hogy ez azért van, mert Deszk egyszerre város és falu is. Szegedhez mindössze tizenöt percre van autóbusszal, jó a közlekedés. Így egyszerre élvezi mindazt az előnyt, amit Szeged város jelent, de a városi élet személytelensége, zsúfoltsága és más negatívumai nélkül. És élvezi mindazt az értéket, amit a helyi közösség melege, a család, a rokonság, a barátok, a helyi kulturális szokások és hagyományok még megőriztek. Emberi és gazdasági hátteret nyújt és ugyanakkor nyitott a város felé. Sőt, vérkeringésének döntő élettere a várossal való kapcsolat. Erdei Ferenc gondolatmenetére utalva mondhatjuk, hogy a város és falu kapcsolatának olyan kelet-európai típusa (modellje) tűnik itt fel halványan (és születhetett volna meg országos méretekben mintegy össz-európai ideáltípusként!), amely a város és falu értékeit kölcsönösen felerősíti, újjáteremti új tartalmak alapján. Ehhez természetesen az ötvenes évek iparosítása során a falu egyoldalú háttérbe szorítása helyett a mezőgazdaság, a parasztság (és a munkásság!) megfelelő érdekképviseletére lett volna szükség.

A történelmet nem lehet újrajátszani. De a történelmet mi csináljuk, korrigálhatjuk a torzulásokat.

Tapasztalataink összegzésének vezérfonalát éppen annak megragadásában látjuk a továbbiakban is, hogy milyen módon szerveződik újjá a közösség kultúrája, ennek milyen eredményei és lehetőségei vannak, és milyen leküzdhető vagy leküzdhetetlennek tűnő akadályokkal kerül szembe. S hogy mit jelent mindebben a nemzetiségi jelleg, közösségi összetartozás tudata, a nemzetiségi kultura. A szokásokhoz, hagyományokhoz való ragaszkodás mennyire válik mai élő kulturává, az életmód, az életvitel szerves részévé.

A NEMZETISÉGI KULTÚRA — A SZOKÁSOK

Ahhoz, hogy a nemeztiségi kultura mibenlétét meghatározzuk, egyszerre több szálon kell elindulni. Mindenekelőtt összefoglalni, hogy mi a kultúra tartalma, milyen formákban nyilatkozik meg, milyenek a szervezeti, illetve szokásjellegű keretei, hogyan épül be mindez az egyén és közösség mai életébe stb.

Vegyük sorra a válaszok alapján a tartalmi jegyeket. Legfontosabb ismertetőjegynek a kötődést, a valahová való tartozás érzését, belső szükségletét ta-

állom. (Mint ahogy minden kultúra lényege ez.) Mire irányul a kötődés? Legfontosabb jegye a szülőföldhöz való ragaszkodás. E nélkül az ország, a világ idegenség számunkra.

A következő legfontosabb a nyelv és ezzel együtt a szokásokhoz való ragaszkodás. Érdekes, hogy éppen ebben a lokalitásban, a helyi közösséghez való kapcsolódásban tudják megtalálni önmagukat, kifejezni szerbségüket.

„... a különböző időkben nagyon sok család áttelepült Jugoszláviába. Na most azok, akik nem települtek át, azok voltak a ragaszkodók. Azok nem engedtek a csábításnak, úgy érezték, hogy ők itt születtek, itt a helyük. Én is úgy érzem, hogy ez tulajdonképpen egy családi tradíció. Hogy mennyire, hogy úgy mondjam 'röghöz kötöttek' vagyunk..." (Rusz Márk főorvos)

„... ez a fajta tudat mindenkiben meg kell hogy legyen. Nemcsak a nemzetiségiben, csak mondjuk nemzetiségiben ez jobban él. Ugyanúgy meg kell hogy legyen a magyarban is, hogy ő idevalósi, ezt a kultúrát szereti, itt élnek a rokonai, ragaszkodik ehhez... Szóval, hogy úgy mondjam, egy ilyen... egy ilyen egymásrautaltság. Kevesen vagyunk és összetartóbbak vagyunk... Ez mindenkiben meg kéne hogy legyen, minden magyar emberben is kéne, hogy uralkodjon ez a magyarság iránti öntudat. Ez akkor szokott a legjobban előretörni — a történelem bizonyította —, amikor szorítják. Amikor nélkülöznie kell. Mi ebben a hazában élünk, ezt a hazát szolgáljuk, ezt szeretjük, semmi esetre sem kívánunk oda átmenni, és ott élni, és azokat az embereket szeretni, nem, mi ezeket az embereket szeretjük, csak nem egészen olyanok vagyunk, mint ők, hanem valami más, valami plusz. Pluszként beszélünk még egy nyelvet, ami számunkra a legszebb, mint minden ember számára a legszebb a saját anyanyelve. Aztán pluszként könyveljük el magunknak, hogy külön kultúránk van, amellett, hogy megvan a magyar kultúra is a számunkra. Úgy, ahogy el kéne könyvelni, és nem minden ember, magyar ember könyveli el a nemzetiségi kultúrát sajátjának. Úgy mi, mi elkönyveltük a magyar kultúrát sajátunknak. Csak nem tudjuk, és nem érezzük annyira magunkénak, mint a saját nemzetiségi kultúránkat, vagy a saját nemzetiségi táncunkat..." (Gyorgyev Milivoj kultúrigazgató)

„... Úgy érzem, hogy nem is tudnám mondani, hogy én nem vagyok szerb. Szeretem a szokásainkat, szeretem a néptáncainkat, a népzenénket, úgyhogy beszélem a nyelvet, és a gyerekem is beszéli a nyelvet, szeretném, ha a kicsi is úgy beszélné, szóval családon belül — ezeket a hagyományokat, amennyire lehet, meg szeretném tartani. Mert szeretem őket. Nem tudom, hogy mondjam, nem tudok kivetkőzni belőle..." (Sévity Máró)

Ezek után fontos lenne részletesen leírni azokat a közösségi és családi szokásokat, emberi-közösségi kapcsolatokat és alkalmakat, melyek a kultúrát fenntartják. Ezek közül az eddig megismertek funkcióit írom le röviden.

A szerb búcsú a falu szerb közösségének olyan alkalma, ahol találkozik a környező szerb községekből idelátogató rokonokkal, az ország távolabbi részén élő családtagokkal vagy éppen a Jugoszláviába átkerült hozzátartozókkal. A búcsúra bárki elmehet anélkül, hogy meghívnák, és mindig számíthat valakire, aki vendégül látja. Ilyenkor illik több ismerőst is végiglátogatni, beszélgetni. A búcsú formája is esztétikus népünnepély jellegű.

A mise után a misén résztvevők a pravoszláv egyházi rend szerint a templomudvaron folytatják tovább a szertartást. Többször, hosszasan körüljárják a templomot, időnként meg-megállva, énekelve. Közben a templomudvaron összegyűlnek azok is, akik a misére már nem járnak. A szertartás csúcspontján, amikor a pap megszegi a kalácsot, már mindenki igyekszik jelen lenni. Ez való-

ban szép ünnepélyes pillanat, a szertartási rendben gondosan előkészített, esztétikusan kidolgozott.

A kalácsszegés után a szertartás szentség jellege feloldódik, a pap a hivekkel elvegyülve beszélget. A kalácsot feltördelik, kiosztják. Mindenki kap egy kis darabot egy kanál diós-mézes búzadara keverékkel együtt.

Ez már oldott népünnepély jellegű. Közben már készülődik a zenekar és kis idő múlva játszani kezd. Először a fiatalok közül kezdenek el néhányan táncolni. Főleg az idősebbek kérik őket erre, hogy ők is minél hamarább beállhassanak. Itt a templomudvaron mindenki szíve szerint, nyugodtan táncolhat. Olyanok is beálltak itt táncolni, önkéntes természetességgel, akiket máshol, például a falugyűlés utáni bálon vagy a szerb klub összejövetelén hiába kértünk, hogy táncoljanak.

A szertartás és a népünnepély összekapcsolásának hagyománya lehetővé teszi, hogy az egyszerre vallási és világi jellegű ma is. S így azon bárki részt vehet, anélkül, hogy az idealista világnézettel való rokonszenvezés vádját magára vonná, vagy éppen azért lenne elmarasztalva, hogy a belső templomi szertartáson nem vett részt. Így a templomudvari szertartáson és népünnepélyen már gátlás nélkül megjelenhet a helyi vezető beosztású szerb értelmiségi is és az egyházi szertartás iránt közömbös, máshonnan idelátogató vendég is.

A közösségi összejövetel másik fontos fórumává a szerb klub vált. Itt a hivatalos „szertartást" a néptánccsoport és zenekar előadása jelenti. Az ötéves évfordulón a nagycsoporton kívül a nagyobb és kisebb gyerekek csoportja is táncolt. Őket kísérték a szülők, nagyszülők, családtagok.

Számunkra igazán izgalmasnak a műsor utáni együttmaradás mutatkozott. A táncosok közé itt már beálltak sokan a középgenerációból is, és az idősebbek közül, nagyszülők közül is sokan ottmaradtak megnézni a fiatalokat. A lényeg tehát, hogy együtt szórakoztak. Nem előadást néztek, hanem saját hagyományos zenéjükre saját táncaikat táncolták. Értékes, szép táncot táncoltak, értékes szép zenére. Az értékből nem lett előadás és a szórakozásból nem lett giccs. Az együtmaradás ilyen alkalmai önkéntesek, spontánul alakulnak.

A búcsú és a szerb klub összejövetelének megfigyelése azt mutatja, hogy a tánccsoport és a zenekar a valamikori egyházi szertartások társadalmi funkcióját sajátos módon átörökítette. Ez meglepő megállapításnak tűnhet, de a két esemény előbbi rövid leírása is jól érzékelteti ezt. Kérdés, hogy a csoport és a klub miként tudja ezt a funkcióját betölteni.

A funkciónak ezt az átörökítését jól mutatja a csoport eredete, születése is.

A csoport már több éve működött az egyház keretében, mielőtt a művelődési ház létrejött és a jelenlegi vezető átvette. Ott saját táncaikat (a helyi táncokat) tanulták meg egy helyi fiatal nő, Sévity Máró vezetésével, aki szüleitől, illetve a helyi közösségben anyanyelvként sajátította el a táncot és a népdalt, népzenét.

Ezért fordulhatott az elő, hogy a csoport, átkerülve a művelődési házhoz, látszatra minden előzmény nélkül, a különböző kultúrális szemléken és fellépéseken egyszerre áttörő, országos sikereket ért el.

Hogy a csoport mély társadalmi missziója nem a kutató beleképzelése — ezt az interjúkban újra és újra megfogalmazódó igények is bizonyítják.

Legjobban talán Rusz Márkkal folytatott közös beszélgetésünk érzékelteti ezt, ezért e beszélgetésből hosszabban idézek:

a pozitívumát, hogy azok a gyerekek, akik itt dolgoznak, kevésbé vannak kitéve különböző hatásoknak, mint azok, akik diszkóba járnak, vagy mit tudom én. Kevésbé hatnak az esetleges galerik, mert arra, aki a népművészetet szereti, lehet azt mondani, mint a virágra, ugye, hogy rossz ember nem lehet. Szóval, már kell, hogy legyen benne valami jószándék..."

Kérdés persze, hogy a közművelődés mai intézményesített formái között hogyan tudja kibontakoztatni egy-egy ilyen csoport igazi társadalmi funkcióját. Ezek, a lényegében hivatali jelleggel működő állami intézmények, vajon alkalmasak lehetnek-e arra, hogy rendezvény formáikat népi-közösségi tartalmakkal összekapcsolják, s így valós társadalmi funkciót töltsenek be?

A kultúrigazgató válasza mélyen érinti ezt a problémát. Jól tükrözi azt is, hogy minden jószándéka ellenére, megoldhatatlan problémával kerül szembe, s amikor intézkedik, elkerülhetetlenül hivatalnokként kell eljárnia, s azzal, hogy intézményi keretek közé emeli, gyökereiben gyengíti meg azt, amit valójában meg akar erősíteni. De mi mást tehet? Válaszként lássuk az általa vázolt helyzetet.

„... Valamikor, tizenvalahány évvel ezelőtt volt egy irányzat, hogy a magyar táncsoportokat fejleszteni kell, minél többet kell létrehozni, akkor akartak egy magyar táncsoportot alakítani a faluban, de nem sikerült. És azóta a faluban semmi, semmi magyar népi kultúra nem volt. Ahogy megalakult a szerb néptáncsoport és a mi tamburazenekarunk, rá egy évre, itt sorozatosan egymás után jöttek a szereplések. És sorozatosan jöttek a sikerek, és előbújt egy írigység a faluban, aminek én nagyon örültem. És megszerveztek egy magyar citerazenekart. A tsz-elnökhelyettesnek volt egy rossz háza, és én úgy tudtam meg, másoktól tudtam meg, hogy ezek ott találkoznak és zenélnek. És hogy a tsz-ben, az asztalosokkal csináltattak egy nagy kecskelábú asztalt, mert azon jó citerázni, és az asszonyok meg a feleségeik úgy járnak oda hallgatózni, és mikor összejönnek, egy liter bort vagy kettőt megisznak egy este, tehát egy-két kis pohárkával egész este, szóval nem azért mennek oda, hogy ott igyanak, hanem, hogy citerázzanak. Aztán, amikor én ezt megtudtam, mondom én a tanácselnöknek, a volt tanácselnökünknek: Lajos bácsi, van itt még valami más is, ami még nem került a kultúrotthoni fedél alá, hát próbáljuk meg valahogy oda bevinni. És egészen fokozatosan, szépen, simán, minden különösebb rábeszélés nélkül meggyőzni, mert ők viszolyogtak attól, hogy állami intézmény, meg hogy ide be kell jönni, mit tudom én, hogy kultúrotthon —parasztemberek kultúrházba —, hát, hogy néz az ki. Elmentem a próbájukra, meghallgattam őket, hát ők szerették volna, ha minden próbájukra eljárok, hallgatom őket, tanácsokat adok nekik. Hiába magyaráztam nekik, hogy én nem értek ehhez, nem az én dolgom, soha nem foglalkoztam magyar népzenével, nem tudom megkülönböztetni a népdalt a műdaltól... Hát én nem tudom, értsék meg, csinálják ők maguk, keresek majd egy olyan szakembert, aki tud nekik segíteni. De ahhoz valami más keretet kell adni. Én nem biztosíthatok nekik szakembert, hanem jöjjenek ide be, ahol világítás meg fűtés van, télen nem kell nekik fűteni, és ezzel valahogy sikerült átcsalni őket, átjöttek, lett egy citerazenekarunk. A zenekar hatására megalakult egy asszonykórus. És most van asszonykórusunk is meg citerazenekarunk is, meg van a szerb néptáncsoport. És az asszonykórus meg a citerazenekar is országos minősítéssel rendelkezik. De a nemzetiségi kultúra, eredményes kultúra ápolásának hatására jött létre..."

Amíg egy közösség csak akkor számíthat társadalmi elismerésre, és létének tudomásulvételére, ha állami intézmény keretei közé vonják, a kultúrigazgató valóban nem tehet mást. A szituáció tragikomikus: egy citerazenekar, melynek helyet ad a tsz, beszerzi a hangszereket, asztalt csinálnak nekik munkatársaik, összejönnek egy pohár bor mellett feleségükkel, családjukkal együtt, zenélnek, társaságot alkotnak, szórakoznak. Önmaguk létéért maguk vállalják a felelőssé-

get. A legjobb úton vannak, hogy emberi közösséggé, társulássá váljanak. Erre felfedezik őket, citerazenekart csinálnak belőlük és asszonykórust, ahol most már rendületlenül gyakorolniuk kell, hogy versenyképesek legyenek, minősülhessenek. A kultúrigazgató a lehető legjobb módon járt el. A kérdésfeltevést azért tartom éppen a nemzetiségi kutatás vonatkozásában időszerűnek, mert az ő közösségi életük és igényük még képes spontán erővel áttörni és átformálni a csoport funkciójának a produkcióban, a sikeres előadásokban kimerülő intézményi-profi jellegét.

Az viszont már kétséges, hogy a csoport, az intézményi kereteken belül, a színvonalas produkció elkészítésének fő céljától vezérelve, képes-e arra, hogy a kulturális hagyományoknak a széles közösség számára is visszaszármaztatója legyen. Más amatőr-profi csoportjaink ettől egyértelműen elzárkóznak, illetve ez mint abszurd kérdés merülhet fel csak számukra. Ebben egyetlen kivételt az utóbbi évek néhány táncház kísérlete jelentett csupán.

A deszki szerb csoport lehetőségeiben magasabban áll és érzékeli mindezt, legalábbis azon a szinten, hogy valami nincs rendben, hogy valami lényeges dolog miatt nem teljesedhet ki életük és tevékenységük. Ez abból is kitűnik, hogy újból és újból rossz lelkiismerettel vetik fel: a szerb klub tevékenységében a színjátszás, a zene és a tánc mellett működnie kellene az etnográfia szekciónak. Életük, tevékenységük egyik alapvető dimenzióját, a kultúra feltáró, de méginkább visszaszármaztató dimenzióját külön tevékenységként értelmezik, és hiányát az ilyen jellegű szakember hiányával magyarázzák.

De helyzetüknek, közösségi hátterüknek köszönhetően bennük a rossz lelkiismeret szintjén legalább felmerül e szükséglet. Készséget és hajlandóságot mutatnak arra, hogy kísérletet tegyenek ilyen akciókra.

AZ ANYANYELV — AZ ISKOLA

A deszki szerbek is, mint minden kisebbségben lévő csoport, nagy küzdelmet folytatnak nyelvükért, a helyes nyelvhasználatért. Már említettem Deszk jellemzése során, hogy a századforduló után, mikor még a szerbek voltak többségben, a kisebbségben élő magyarok is tudtak itt szerbül. Az anyanyelv használata a szerb családokban ma is általános. Külön vizsgálat tárgya lehetne a nyelvhasználat helyessége, az irodalmi nyelv használatának köre. Ez valószínűleg elég szűk; csak a vezető értelmiségre korlátozódik. Mint elmondták, nekik is tudatosan kell törekedni, hogy szinten tartsák és aktivizálják az anyanyelvet. Hiszen munkahelyen, hivatalban ők is magyarul beszélnek. A szerb nyelven való szépirodalom olvasás szinte kivételes jelenség. Még olyan középszintű műszaki káderekre sem jellemző, akik magas szintű szakmai és általános műveltséggel rendelkeznek.

A jugoszláv televízióban leginkább a sportközvetítéseket és a filmeket nézik rendszeresen. Bevallásuk szerint ez nagyban hozzájárul helyes nyelvismeretükhöz. A szerb nyelvet a vegyes házasságból született gyerekek is elsajátítják, főleg a nagyszülőktől, akikkel gyakran együtt vannak: ők gondozzák a gyereket, náluk nyaralnak stb.

A nyelv megőrzésében kultúrájuk fenntartásának döntő eszközét látják. Különösen az értelmiségiek fogalmazzák meg tudatosan, mintegy ideológiai tételként is. A nyelv iránti érdeklődés erősödik. Nagy értéknek tartják, hogy ők

— Hogyan ítéli meg a magyarországi délszláv, illetve szerb nemzetiség kultúrájának jövőjét?

— Igen. Különbséget kell tenni. A szerbeknél egy bizonyos optimizmussal lehet tekinteni erre a kérdésre, mert a Magyarországon élő délszlávok közül közismerten a szerbek nemzetiségi öntudata a legerősebb. Na most, hogy ez miből fakad, talán abból is, hogy vallásilag is elkülönülnek... Lehet, hogy ez tulajdonképpen negatív dolog is, de a nemzetiségek fennmaradásában mégis azt kell hogy mondjuk, hogy egy pozitív tényező.

— Bizonyos előjogokat biztosított a vallás.

— Igen.

— Na most, addig ugye, amíg a társadalom, az akkori társadalom nem helyezett olyan súlyt arra, hogy a nemzetiségeket támogassa, az egyház töltötte be tulajdonképpen ezt a szerepet. Most az egyháznak nem kell betölteni ezt, mert most a társadalom elvégzi, de az egyház megtette azt, hogy megtartotta a szerbséget... Na, most a nemzetiségi öntudat, itt a szerbeknél kétségtelen, hogy erős, eljutottak oda, hogy a gyerekeket szerb iskolába járatják, előzetesen megtanítják beszélni szerbül, és ha ki is kerül abból a közösségből, akkor is a magyar iskoláknál tanulja a szerb nyelvet is, jár órákra és így tovább. Akkor, ugye elkezdi a kultúrcsoporton belül a működését. Ezt viszi egészen a házasodásig. A házasodás tulajdonképpen egy mérföldkő. Ott egy része kétségtelen kidől, kiszóródik, esetleg nem is folytatja. Egy része folytatja. Általában azt mondhatnám, hogy itt a zenét művelők, azok pozitív magatartást mutatnak, azok nagy része megmarad házasság után is, egy részük a feleségeket is beszervezi. És abból lesz a női táncos, mind a ketten járnak, sőt, arra is van példa, hogy más községből csatlakozik ide, és nem sajnálja a fáradtságot, és rendszeresen eljár a próbákra. Tehát van egy olyan belső igény, hogy ezt megtartani. No, bizonyos kritikus helyzeteket teremt a vegyes házasság. Éppen itt Deszken általában az a jellemzőbb, hogy a vegyes házasságok esetében is a házaspárok vonzódnak, a nemzetiségi fél révén vonzódnak a nemzetiségi kultúrához, a társasághoz. Talán éppen annál fogva, hogy említettük, ebben a községben igen aktív ez a csoport. És hát a rendezvények... Emberek között vannak, ugye. Mert kezdenek elmaradni teljes egészében ezek a magyar bálok, tehát nincs hol összejönniük, maximum ezek a magyarnóta estek a vendéglőben, amelyek színvonalukban, mondjuk meg őszintén...

— Szaharin. Egy évben, ugye, ilyet is, meg nem tudom, időnként lehoznak valakit, volt itt Kabos is, szóval ez jelenti... Nem önművelő, nem alkotás, egy passzív befogadás, elmegyek, fizetek ennek-annak valamit, hoci-nesze alapon, ugye. El van intézve. Ezzel szemben itt találkoznak tényleg egy önművelő csoporttal, amelyik mindig produkál valamit, és éppen ez a nagyszerű ebben, hogy mivel gyerekek, lányok, fiúk csatlakoztak a csoporthoz, magukkal hozták a közönséget is. Azelőtt az ilyen jellegű rendezvényeknek csak szerb közönsége volt. De most azt tapasztaltuk, mondták, hogy a csoport mikor csinál már egy házi rendezvényt? Igényelték. S akkor megcsináltuk és telt ház volt. Teljesen arányosan, szerbek, magyarok, olyanok is, akiknek nincs gyerekük ott, eljöttek és megnézték. Ezt egy mérföldkőnek tartom, mert ez már óriási.

— Ez körülbelül mikor volt? Másfél évvel ezelőtt volt ez a rendezvény, amelyet én mérföldkőnek érzek, sokan, lehet, hogy ezt egyszerű közönségsikernek könyvelték el...

— Az emberekben ott van az igény az öntevékenységre.

— Ezt bizonyították a különböző korok. Mert mindig jön egy kritikus korszak. Egyik volt a televíziónak a megjelenése. Akkor azt hittük, hogy megszűnik az öntevékeny csoport, azt mondtuk, hogy ilyen szinten úgysem tudunk produkálni, tehát akkor felesleges, hogy erőlködjünk. És akkor kiderült, hogy egyáltalán nem. A kettő nem ugyanaz. A televízió nem tudta kiszorítani a mozit, pedig ott nagyon hasonló az élmény, ugye. Hát akkor hogyan tudná kiszorítani az öntevékeny munkát, amelyik egy egészen más jellegű dolog, és ez valóban a miénk; mert amit csak úgy látok, az nem az enyém, azt megvettem pénzért, fizettem, vagy úgy adták, vagy mit tudom én, milyen módon jutottam hozzá, láttam, tetszett és így tovább, vége. Az öntevékenység nevelői funkció is egyúttal, a gyerekeket rászoktatjuk már kezdettől fogva az alkotásra, és az egy kicsit művészeti ízű, jellegű, népművészeti jellegű, tehát hagyományőrző. Alkotó — és a másik dolog — és ezt minden szülő kell, hogy érezze, ennek

a magyar mellett, még egy másik nyelvet is beszélnek. Ez az igény a magyar lakosokban is megerősödött, többen adják szerb óvodába gyermeküket. A szerb alsó tagozatos iskolában négy elsős tanuló közül kettő magyar.

Érdekes volt megfigyelni a nemzetiségi kongresszus küldöttválasztó falugyűlésén, hogy míg a középgenerációhoz tartozó és az idősebb szerbek magyar nyelven szólaltak fel, addig a jelenlévő fiatalok — a nemzetiségi együttes tagjai — szerb nyelven szóltak hozzá, mintegy demonstrálva nyelvtudásukat. Az ő hozzászólásaik után az idősebbek is szerb nyelvre váltottak át. A gyűlés nyelve, nyelvhasználata így átbillent, egységesen szerb lett.

Az anyanyelv használatához a Jugoszláviától várt és kapott segítség nagyon felemás. Elmondták például, hogy időnként átjön valamelyik színház előadást tartani. Az érdeklődés nagy, az eredmény mégsem kielégítő. Legutóbb például olyan archaikus stílusban tartottak előadást, melyet a közönség egy-két értelmiségijét kivéve nem értett meg. A zavartság, felemásság mögött, megítélésünk szerint, a következő ellentmondás húzódik meg.

Ők magyar állampolgárok, ennek az országnak a gondja, problémája érinti őket alapvetően. Anyanyelvükhöz viszont Jugoszláviából kaphatnak, illetve várnak segítséget. A nyelv és a közösség problémája tehát elszakad egymástól. Valójában a mi problémáinkról szeretnének olvasni szerb anyanyelven szépirodalmat, napisajtót stb. Ehhez lenne szükség elkötelezett és eléggé nagy számú nemzetiségi értelmiségre. Nemzetiségieink viszonylag kis létszámúak ahhoz, hogy ezt az értelmiséget kitermeljék maguk közül. De a zavar feloldásának útja mindenképpen ebben az irányban keresendő. Az anyanyelv nem válhat el a haza és a nemzetiségi közösség sorsproblémáitól. Az anyanyelv nem szűkülhet le csak magára a nyelvre, a nyelvhasználat helyességének a kérdésére. Nem lehet csupán eszköz. Nem lehet importcikk sem, amit külországból — még ha az anyaország is, még ha az adott esetben szocialista ország is — hozunk be. Mert így a nyelv, minden erőfeszítés ellenére, hanyatlásra van ítélve, fenntartása esetén is csak kiüresedett jelképe lehet a hovatartozásnak, vagy legjobb esetben is egy az „idegen" nyelvek közül, amit hasznos megtanulni, hogy ilyenmódon könnyen elérhető nyelvtudásra tehessünk szert.

Az iskoláról két vonatkozásban szeretnék beszélni. Egyrészt, hogy milyen lehetőségeket biztosít, másrészt, hogy milyen elvárások vannak vele szemben a szerb nemzetiségi tudat és kultúra fenntartásához. Deszken alsó tagozatos szerb iskola működik, egytől-négyig összevont osztályokkal. A négy osztályba összesen kb. tizenhat gyerek jár, tehát a négy osztály együttes létszáma sem teszi ki egy normál iskolai osztály létszámának felét. Az első osztályosok, amint már említettem, összesen négyen vannak. Négy gyereket megtanítani írni-olvasni összehasonlíthatatlanul könnyebb feladat, mint egy normál iskola harminc-negyven fős létszámú osztályát.

A modern iskolai kísérletek bizonyítják, hogy az összevont tagozatos osztályok (ha ezek kis létszámúak) kedvezőek a gyermekek fejlődésére: a foglalkozásoknak van ritmusa, több pihenő is tartható, a gyerekek a magasabb vagy alacsonyabb osztályosok munkáját is megismerhetik. Az egész csoport egy közös műhellyé formálódik. És ami a legfontosabb, gyermek és tanár között személyes kapcsolat bontakozhat ki. A szerb iskola eredményei, hozzátéve, hogy kiváló pedagógus tanított és tanít benne, ezt igazolják.

A helyi értelmiség az iskolában látja a szerb nemzetiségi kultúra megőrzésének letéteményesét. Úgy ítélik meg, hogy míg korábban az egyház volt ez

a letéteményes, most az iskoláé ez a funkció. Ehhez a véleményükhöz abból a tételből merítik az indoklást, hogy a nyelv az, amely a kultúrát megőrzi, a nyelvet pedig az iskolában sajátítják el magasabb szinten. A nyelvnek döntő, alapvető szerepe van, de kizárólagos mindenhatóságával szembeni kétségeimet az előbb már megfogalmaztam. Az iskolának ehhez a közösség társadalmi életének központjává, fórumává is kellene válnia. Az iskolák pedig a falvakban is elveszítették ezt az átfogó szerepüket.

Ezért írtam korábban, hogy még egy olyan bizonytalannak tűnő intézmény, mint a szerb nemzetiségi együttes (és a köréje szerveződő klub) is sokkal inkább betölti ezt a központi funkciót ma is. Illetve éppen ez ad súlyt, nyomatékot, hátteret az együttes munkájának. Ezért nem csupán kultúrcsoport az együttes, hanem annál sokkal több. (Azért lehet jó mint kultúrcsoport is, mert mélyebbek a feladatai. Végülis jó, színvonalas kultúrcsoportnak kell lenniök, az a hivatalos státuszuk, hisz nem lehetnek társadalmi, politikai intézmény. Kifutásuk ugyanakkor annál nagyobb lehet, mennél színvonalasabban, mélyebben, bölcsebben, átfogóbban tudják ellátni mindkét funkciójukat. Bármelyik elvesztése vagy elhalványulása negatívan hatna tevékenységük egészére is: színvonalas művészi munka nélkül nem létezhetnének mint kultúrcsoport, tehát társadalmi hatékonyságuk is megszünne. Társadalmi, közösségi háttér nélkül viszont nem tudnának honnan inspirációs erőt meríteni művészeti munkájukhoz.)

AZ ÉRTELMISÉG

A helyi értelmiséget igazán akkor ismerhetnénk meg, ha legfőbb alakjainak sorsát a maga ellentmondásosságában leírnám. Ezzel viszont beavatkoznék életükbe. Megsérteném személyes szabadságukat. Ezért, az eddigi ismereteim alapján, a legfőbb jellemzők leírására törekszem.

A magyar falu szétszórt közösségi életével szemben — ahová az elszármazott értelmiség csak tétova városi vendégként látogat haza időnként —, a szerb falu közössége képes volt megőrizni és megtartani néhányat saját értelmiségivé vált fiaiból. Méghozzá nem is a gyengébbeket, nem mint ahogy jobb esetben néhány magyar faluban ez előfordult, hanem éppen a jobbakat és közülük is a legjobbakat.

Rádity Velimir tanár a szerb iskola kiváló pedagógusa. Nagyműveltségű, széleslátókörű, szerény ember. Édesapja kuláklistán volt az ötvenes években, több évre kitelepítették, házát, földjét elvették. Ő mégis az elmenekülés helyett, hogy úgy mondjam a „hazamenekülést" választotta.

Rusz Márk főorvosra édesapja és a világ dolgai felé nyitott törekvő szerb parasztgazdák úgy tekintettek már serdülő korában is, mint aki az ő elérhetetlen törekvéseiket képviseli és váltja majd valóra. Kiváló tanuló volt és orvos lett. A deszki tüdőszanatóriumban helyezkedett el az egyetem után feleségével, aki szintén orvos, s aki pesti magyar lány létére Deszkre költözött. Márk a szanatóriumban lett főorvos, majd helyettes igazgató. A megyei szakmai felettes szerv azonban mást nevezett ki igazgatónak, egy idő után felesége távozott az intézményből, maga pedig kiszorult intézet vezetéséből.

A fiatalabb nemzedékből *Gyorgyev Milivoj* kultúrigazgatót említem meg, aki sikerre vitte a helyi néptáncegyüttest. E sikerhez, amint már írtam, hozzátartozik, hogy Sévity Máró a parókián, az egyházi közösség keretein belül már

létrehozta azt a csoportmagot, amelyből a mai sikerek is elindultak. Máró most természetes vezető egyénisége a szerb-klubnak. Eredeti, tehetséges ember.

De említhetném még *Eftimér Jancsikin* volt partizánt is. Aki ugyan iskolai végzettsége szerint nem értelmiségi, de a felszabadulás után ő tanította be az első színdarabokat. Jellemes, kemény ember, az igazságra túl érzékeny. Talán éppen ennek köszönhető, hogy a történelem sodrából kiesett. Sorsa tipikusan a meg nem alkuvó szerb „kisember"-é. A németek elvitték másik két szerbbel együtt mint kommunista gyanús személyeket. A lágerből megszöktek. Ő beállt felderítőnek a néhány hónap múlva ideérkező Vörös Hadseregbe. A frontvonal mögött ejtőernyővel ledobták, súlyos fejsérülést kapott, kórházba került. A felszabadulás után ő vezette a helyi kultúrcsoportot. Belépett a pártba, majd onnan '46-ban kimaradt, mert amint mondja, annak taglétszáma gyorsan felszaporodott. A személyes előnyök megszerzésének lehetősége miatt sok olyan tagot látott a pártban, akiket ő korábban ismert, akik őt mint kommunista gyanúsat a fasiszta hatalomátvétel idején üldözték (mint fasiszták). A negyvenes évek végén hallott arról, hogy kártérítésért lehet folyamodni Németországhoz azoknak, akiket a németek annak idején elhurcoltak. Ő kérte a másik két társának is, akikkel együtt elvitték. Azok megkapták a húszezer forintos kártérítést fejenként. Ő azt az értesítést kapta, hogy nem jogosult kártérítésre, nem esik abba a kategóriába. A hetvenes évek elején hallotta, hogy létezik partizán szövetség. Azt az értesítést kapta többszöri próbálkozásra, hogy tagfelvételi zárlat van, már későn jelentkezett. Számára a nyugdíjazás miatt is fontos lenne most a tagság, mert leszázalékolt, és így csak ezerkétszáz forintos nyugdíjat kap, úgy pedig legalább kettőezerkétszáz forintot kapna. Mindezt, amit elmondott az írt és kapott válaszlevelekkel is dokumentálta számomra elbeszélései során.

Ebből a néhány vázlatosan leírt példából is látszik, hogy a megmaradás számukra sem volt könnyű.

Itt ismét visszatérek a jelenlegi és a korábbi nemzetiségi kultúrcsoportok fontos megtartó funkciójára.

A jelenlegi csoportban zenél, illetve táncol Rusz Márk doktornak mind a négy fia és ő maga is, itt táncol Jancsikin partizán mindkét fia és Rádity Velimir tanár fia is.

A csoport tehát az értelmiségnek és családjának is gyülekező helye volt és jelenleg is az. A csoport és az azt körülvevő szeretet fontos megtartó erő számukra.

Mindehhez hozzá kell tennem, hogy ez az értelmiség ugyan mélyen helyi gyökerű, emberi közösségbe ágyazott, de egyáltalán nem szűklátókörű, provinciális.

Rádity Velimir tanár amellett, hogy elismert szerb pedagógus, tagja a nemzetiségi szövetség legfelső testületeinek. Széles körű áttekintése van a nemzetiségi problémákról. A szerb nemzetiség nyelvi sajátosságairól több évig tartó tudományos munka alapján könyvet publikált.

Rusz Márk főorvos tagja a járási pártbizottságnak és nemzetiségi területen is jól ismert. Számos szakmai publikációt közöltek írásaiból magyar és külföldi orvosi szaklapok. A legutóbbi nemzetiségi kongresszus a Délszláv Szövetség elnökévé választotta.

Gyorgyev Milivoj kultúrigazgató kiváló munkáját a csoport országos sike-

rei minősítik. Naprakészen ismeri szakterülete legjobb eredményeit. Személyes kapcsolata van a nemzetiségi együttesek koreográfusaival...

Az értelmiség tehát sok szálon, mindenki a maga szakterületének megfelelően épül be a nemzetiségi életbe: a kultúrigazgató a tánckar vezetésén, művészeti munkát át; a szerb tanár a pedagógiai munkán; Rusz Márk doktor pedig közvetlenül bármikor a lakosság szolgálatában áll minden hivatalos rendelésen kívül a nap és az éjszaka bármely órájában.

Szakmai és emberi tekintélyüket a közösségnek így bizalmat keltve és közösséget teremtve használhatják fel. A szerb klub és együttes munkájában való részvételük mögött is mindig ott áll tehát ez az emberi tartás, a közösség emberi életéhez kötődő érték. A szórakozás és a művészeti munka tehát mindig egy mögöttes, az emberi együttélés mélyebb tartalmaival is átitatódik. Ezért nem azonos a városi életnek kizárólag a szabadidő eltöltésére épülő szórakozási szokásaival.

Egyszerre deszki, lokális gyökerű ez az értelmiség, de országos híre, hitele is van.

Mielőtt összefoglalnánk az értelmiség helyzetével kapcsolatos meglátásainkat, ehhez Rusz Márk karrierjének előbb ismertetett, a közelmúltra (inkább mondjuk úgy, napjainkra) jellemző buktatói mellett tekintsünk be *Rádity Velimir* tanár úr életútjába, amely egy korábbi szakasz sajátosságait reprezentálja.

„... Hát az én életem, nem mondom, hogy érdekesen alakult, de zajlott, zajlott. A felszabadulás után, '45-ben, a nővérem Jugoszláviába ment férjhez, egy határmenti községbe, ez tiszta magyar község. Majdán. És a sógorom, a férje az jegyző volt. Abban a községben, magyarul is tudott, tehát ott volt jegyző. És akkor a felszabadulás után, '45-ben, én elkerültem Jugoszláviába, és ott elvégeztem az iskolát, hét osztályt, a hetedikben vizsgán nem voltam, és akkor Törökkanizsán ott kisérettségiztem. 1948-ban jöttem haza; akkor elhangzott a Tájékoztató Iroda jelentése, mondtam, hogy hazajövök, haza kell jönnöm, mielőtt lezárják a határt, hogy jutok én haza, még semmiféle engedély nélkül akkor, tehát nem volt útlevél, úgy szöktem haza a határon gyalog. A toronyiránt tájékozódva jutottam haza '48 nyarán. A '48—'49-es tanévben a pécsi tanárképzőbe jártam, ott folytattam a tanulmányaimat, ott voltam egy évet. Akkor persze kollégista voltam, mert messze van ugye Deszk Pécshez. A második évben nem vettek fel kollégistának, mert a tanácstól vinni kellett igazolást a jövedelmünkről. Hát húsz hold, sok az aranykorona, nagy a jövedelem, ugye, az aranykoronák után számították át a jövedelmet, nem vettek fel, és akkor albérletbe mentem két hónapot, novemberben jöttem haza, akkor már nem bírtam, és akkor a szegedi tanítóképzőbe iratkoztam be. Ott folytattam a második osztályt, a harmadikat is Újszegeden végeztem el. Akkor a pécsi képző átkerült, fölkerült Pestre, no, és akkor a negyedik osztályt Pesten folytattam. Ez volt '50—'51-ben, igen, '50—'51-es tanév. Akkoriban voltak a deportálások, szüleimet elvitték Ebesre, Debrecentől 10 kilométerre. Engem akkor kirúgtak Pestről, a kollégiumból is. Akkor hazajöttem, és február 11-én vagy 20-án, nem emlékszem pontosan, elmentem dolgozni ide, a szegedi gyárba. Ott dolgoztam fél évet, és a következő tanévben ismét beiratkoztam a tanítóképzőbe. Ez az '52—'53-as tanév volt. '53-ban végeztem.

— Itt fölvettek?

— Fölvettek, igen, egy év halasztás volt, egy évet mulasztottam. Kérdezték is, igen, mondtam, hogy mi a helyzet, mégis felvettek.

— Az öregek meddig voltak ott?

— '53 októberéig.

— Mikortól?

— '51-től két évet voltak ott.

— Mennyi volt a legtöbb, amire emlékszik?

— Volt egy előző turnus, azokat '50 nyarán deportálták, és ők is '53-ban szabadultak,

de Deszkre legtöbbjüket nem engedték vissza, csak '56 után, 1957-ben. Na, elvégeztem a képzőt, jelentkeztem volna Szegeden az Orosz Intézetbe, dehát nem vettek fel. Akkor, azon a nyáron, elmentem Tatabányára, ott voltam; a fivérem közben kiszabadult Márianosztráról, ott bányászoskodott. Én is elmentem egy bányába, hogy majd lesz valami ősszel. Aztán az építőipari vállalathoz álltam be segédmunkásnak. Másfél hónapot dolgoztam építkezésen, Tatabánya-Újváros építésén, majd szeptember első napjaiban kaptam egy levelet a képzőből, hogy nem vettek fel az Orosz Intézetbe, de a gyógyszerész-karon van még hely. Erre kiadták a munkakönyvem, egyébként nem akartak elengedni, csak kilépéssel. A levélre kiadták a munkakönyvem és akkor hazajöttem, elmentem a művelődésügyi-állásügyi osztályra, és mondtam, hogy szeretnék tanítani. Hát, mondták, hogy hely van, de tanyán. Mondtam, hogy bárhol, csak a térképen legyen. Október 8-án kerültem Ruzsára; most Ruzsa, akkor Csorba volt. Hát tanyasi iskolához kerültem, egy idős kartársnőhöz, helyettesítettem, ilyen összevont kis iskola volt. Majd később a bruki hetes iskolába kerültem, hét kilométerre volt az igazgatóság, hét kilométerre volt a vasútállomás, és hét kilométerre volt a lakásom.
— Mind más irányban?
— Így van, mind más irányban, igen. Ott tanítottam egészen március 15-ig, jövő év, azaz '54 március 15-ig, akkor halt meg a volt tanítónő, aki itt tanított Deszken, ebben a szerb iskolában. Engem ide helyeztek át, és '54 március 15 óta vagyok itt Deszken.
— Ennyi előzmény után egy helyben maradt.
— Igen.
— Nem akart közben elmenni?
— Hívtak, csalogattak, de gondoltam, nagyon jól vagyok itt.
— Közben milyen lehetőségei lettek volna?
— Hát 1969-ben levelező úton fejeztem be Pécsett a főiskolát és tavalyelőtt pedig a szerb—horváth szakot..., hát tanársegédnek a pécsi főiskolára hívtak a szerb-horvát tanszékre, nem akartam menni.
— Miért?
— Hogy miért, ez érdekes, nálam is, de azt hiszem a Márk is elmondta. Nem tudom, hogy jó-e ez vagy rossz ez, de nagyon ragaszkodunk a szülői házhoz, az emberekhez. Hát többen, nagyon sokan elmentek a mi korosztályunkból, de valahogy ez nem zavart."

Végül felvetjük, hogy néhány értelmiségi úgy látja, fontos lenne a nemzetiségi problémákat az ország legmagasabb politikai, állami és kulturális fórumain folyamatosan képviselni. Az MSZMP határozatait nagyon hasznosnak, hatékonynak tartják. Két határozat közötti időben is jó lenne azonban, ha a kormánynak és a politikai bizottságnak közvetlenül alárendelve működhetne egy nemzetiségi bizottság, amely a problémákat napirenden tartja e fórumokon, illetve a politikai bizottság valamely tagja személyesen közvetítené ezeket folyamatosan a legfelsőbb fórumok felé a maga személyes tekintélye által is. Jelenleg a nemzetiségi szövetség főtitkára társadalmi pozíciójánál fogva sem képvisel olyan tekintélyt, hogy a folyamatosan jelentkező igényeket ilyen hatékonysággal közvetíthesse.

Összefoglalásul a következőket szeretném kiemelni:

— A deszki szerb közösség úgy élte át az elmúlt másfél évtized fejlődését — az iparosítást és a városiasodást —, hogy megőrizte, sőt éppen ennek hatására megújította saját közösségét és kultúráját. A város és a falu értékei itt egymást nem lerombolták, hanem éppen felerősítették. A falu megújulásának sajátos kelet-európai modellje jött itt létre.
— Ezt erősíti meg a nemzetiségi értelmiség helyzete is. Ez az értelmiség úgy lokális, hogy nem provinciális. Szervesen (a létkérdésekben és nem csupán a kultúrmunkában) kapcsolódik a falu nemzetiségi közösségének életéhez, irányítja azt.
— „Magas kultúra" és „népi kultúra" között is dinamikus a kapcsolat. Ennek

fő táplálói természetesen a folklór és a folklórt a mindennapokhoz szervesen kapcsoló szokások. Vujicsics Tihamér nem csupán eszmény. Munkájának eredménye a nemzetiségi közösségekben napi élő valósággá válik. A nevét viselő Vujicsics Együttes a legkülönbözőbb alkalmakon, összejöveteleken „adja át" a színvonalas népzenét a többi délszláv tánc- és zenekarnak, illetve jelent számukra mércét, védi őket az elsekélyesedéstől. De említhetem sok évek gyűjtőmunkáját és koreográfusi tevékenységét a Központi Nemzetiségi Együttes élén, amely további erőforrásokat tárt föl, megújulási lehetőséget nyújtott az elmúlt években.

— Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy nemzetiségeink — és most mindenek előtt a délszlávokról lévén szó —, a „magas kultúrának" más területein, például a szépirodalomban nem rendelkeznek olyan alkotókkal, fórumokkal, publikációs lehetőségekkel, folyóirattal (!), amely a „lent" és a „fent" közeledését a folklór esetében említett példákhoz hasonlóan — még csak megközelítően is — biztosíthatná. Természetesen indokolhatja ezt mindenek előtt nemzetiségeink alacsony népessége, másrészt, hogy kultúrájuk folklorisztikus jellegű, hogy az olvasásnak (!), a szépirodalomnak nem szélesek a bázisai. De mindebben mégsem nyugodhatunk meg, hiszen minden megkérdezett nemzetiségi értelmiségi az anyanyelv megőrzését tartja legfontosabb tényezőnek a nemzetiségi tudat és kultúra megőrzésében. S ez nem érhető el az anyaországból (külföldről!) átvett, behozott irodalommal. Ennek két lényeges oka van: egyre nyilvánvalóbbá válik, hogy a nemzetiségi irodalmi nyelv csak a helyi, tehát itteni beszélt nyelvre, köznyelvi dialógusokra épülve jöhet létre, így tehető elfogadhatóvá, anyanyelvvé a nép számára. Másrészt nemzetiségeink (a vizsgálatba bevont deszki szerbek is) büszkén vallják, hogy ők a magyar haza fiai. Történelmük, kultúrájuk itt alakult ki, egész múltjuk ide köti őket. Ebben a hazában élnek, ennek sorsproblémái érintik és érdeklik őket. Éppen ezeket szeretnék anyanyelvükön megközelíteni, átgondolni, kifejezni. Szükségük lenne tehát olyan irodalmi-kulturális-közművelődési folyóiratra, periodikára, amely fórumot adhatna az anyanyelven íróknak, szépirodalmi, pedagógiai, közművelődési (és ezen értem az élő folklórral, nemzetiségi kultúrával való foglalkozás is) írásoknak, tanulmányoknak. Egy ilyen periodikának a gondozását tájjellegű folyóirataink vállalhatnák, nagyobb tömbben élő nemzetiségeink népességének területi eloszlása szerint.

— Végül a közművelődési struktúrát, annak lényegét illetően a következőket szeretném kiemelni deszki tapasztalataimból: a szerb klubban működő folklóregyüttes tevékenysége nem pusztán kulturális produkció, szokványos művelődési-házi forma, hanem szorosan kapcsolódik az egész szerb közösség életéhez. Lényegesen, mondhatni döntően különbözik és elüt ez a modell közművelődési struktúránk egészétől. A különbség karakterisztikus példájául szolgálhat a magyar citerazenekar létrejötte, majd a közművelődés struktúrába való „beszervezése".

— Létre kellene tehát hoznunk azt a demokratikus, mondhatnánk népiközösségi közművelődési struktúrát, amely nem csupán a művelődési házban létrehozott (vagy jobb esetben „bevitt") néhány kört és produkciót tekinti a magáénak, hanem számtalan mást is, amit az „élet fája" naponta megterem, vagy megteremhetne, ha figyelmünket a gyökerek táplálására fordítanánk, és nem a lombkoronának kampányjellegű és végsősoron mindig öt-

letszerű újranyesésével foglalatoskodnánk. Mert a „Házak" munkájának éppen ezeket a rajta kívül létrejövő, az élet szükségleteiből szervesen kinövő művelődési formákat, hagyományokat, szokásokat kellene szolgálnia. A kultúra és a közösség, a kultúra és a nép, a kultúra és az élet egymást átható szervessége csak így bontakozhat ki. A nemzetiségi közösségek megújuló kultúrájának kutatása ilyen irányú elkötelezettségünkben jelenthet reményt, adhat megerősítést.

Válogatás Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia magyar nyelvű kulturális sajtójából

Koppány Márton ismertetése

Gagyi József: Táncház-megnyitó = Igaz Szó (Románia), 1978-as „Ősz" melléklete, „fiataloknak"

A táncháznak kísérleti, „laboratóriumi" jellege kellene, hogy legyen — mondja a szerző. Lehetségesnek tart egy több ágú tevékenységet: a tánctanulás mellett beszélgetés a néprajz szakembereivel; vagy viťa-félórák megadott témára.

Az érzelmi választáson túl így nagyobb tér juthatna az értékkereső együttgondolkozásra. Eleve tudatos már az, hogy a táncház ez esetben nem egy faluközösség sajátos szórakozási alkalma, hanem különböző kollektívákba tartozó, különböző érdeklődésű fiatalok közös tevékenysége. Az is nyilvánvaló, hogy az a kis közösség, mely néptáncot óhajt tanulni, a parasztság értékei közül néhányat a magáénak választ, s ezek birtokában, ezek által meghatározottan képzeli el jövőjét. De a társadalmi szerkezet, amelyben élünk, az átvett értékektől sajátos funkcionalitást követel — s a követelések megvalósításakor torzulások is létrejöhetnek — mondja. Az értékekhez hozzátársulhat „a kegyelet, a pátosz és a nosztalgia érzelmi köde" is; s nem egy esetben sajnálatosan csak ez jelent mai funkciót. Az értékkereső gondolkodásnak ködoszlatónak kell lennie; múltbeli értékeket a mába véleménye szerint csak a helyzetelemzés adta korrekciókkal lehet építeni.

Kelemen Ferenc: „Pontozó", néptánc ügyben = A Hét (Csehszlovákia), 1978. szept. 29. (39. szám.) 4. p.

A szerző pontokba szedett észrevételei a hetilap hasábjain folyó vitához kapcsolódnak. Lentebb az amatőrmozgalom helyzetéről szóló pontjait foglalom össze.

A néptáncegyüttesek nagy része kizárólag színpadi szereplés céljából foglalkoztatja tagjait. A gyakorlati táncismeretekre vágyó fiatalok százezreire senki sem gondol. A szerző az igényes műkedvelés pártján áll. Számol azzal a realitással, hogy a romániai néptáncmozgalmat több mint 90%-ban műkedvelők képviselik. Természetesen a valós tény senkit sem jogosíthat fel könnyelmű értékrend felállítására. A kritikai mérce legfontosabb alapelve a művészi igény szintje, a létrehozott műalkotás művészi értéke és társadalmi haszna lehet. A művészeti életben már rég nem újdonság a rosszízű műkedvelés szintjén szereplő hivatásosok, és a nemegyszer professzionista színvonalon szereplő műkedvelők emlegetése.

A szerző azt a hitet szeretné erősíteni, hogy a műkedvelő táncmozgalom ereje, értéke, haszna elsősorban az animátorok tehetségétől, rátermettségétől, szervezőképességétől, műveltségétől függ. Rajtuk múlik, hogy együtteseik mennyire képesek az egyéni és kollektív alkotókészséget a gyakorlás különböző szintjein a művészi érték esztétikai élményt teremtő rangjára emelni.

Pogány Imre: A közönség előtt = Új Symposion (Jugoszlávia), 1977. október-november. 492—493. p.

A rock-koncert nem csupán látványosság, bár a látvány az attraktivitás nélkülözhetetlen eleme. A hangverseny elsősorban élmény a közönség számára — mondja a szerző. A városi ember hétköznapjait egy olyan kényszerű közösségben tölti el, amellyel semmiféle kapcsolatot nem teremt az együttélés folyamán. A koncerten az izoláció felbomlása az összetartozás élményét ajándékozza a jelenlévőknek. A tömeg nagy szerepet játszik, kevés az olyan koncertlátogató, aki egyedül annyira kifejezné, hagyná annyira felszínre törni érzéseit, mint ahogyan azt a tömegben teszi. A tömeg az összetartozás érzésével együtt nagyobb önbizalmat, de ugyanakkor valamiféle személytelenséget ad minden tagjának. Ez a személytelenség teljesen elég ahhoz, hogy mindenki úgy viselkedjen, ahogyan szeretne, de nem mer, vagy legalábbis úgy, ahogyan a többiek. A rock-koncert nem hasonlítható össze más rendezvénnyel, hiszen itt a közönség mintegy átalakul azzá, ami mindennapjain nem lehet. Egy olyan kollektivitásélményben részesül, amit más előadásokon nem érhet el. Nemcsak az előadással, hanem — a többiekkel elvegyülő — önmagukkal is azonosulhatnak a résztvevők, ami igazán rendhagyó jelenség a civilizáció konvenciókkal teli közegeiben.

Čolovič Ivan: Tömegirodalom? = Új Symposion (Jugoszlávia), 1977. március 106—110. p.

Mi a tömegirodalom? Maga a kifejezés a szerző nézete szerint arra utal, hogy a magyarázatot a tömegkultúra területén kell keresni.

A tömegirodalomnak a tömegkultúrába való tartozása azáltal jut kifejezésre, hogy szabványosított (mint más ipari termékek a közfogyasztásban), rövid életű, de nagy visszhangú, állandóan új és sohasem eredeti, tolakodó és hanyag, annak ellenére, hogy törékeny és jelentéktelen; végül pedig, hogy nem igényel külön időt és teret, hanem a mindennapi élet pillanataiban és színpadán jelentkezik.

Másrészről könnyen felismerhető a tömegkultúra egyes termékeinek irodalmi természete vagy legalábbis irodalmi eredete. A költői nyelvet, a klasszikus verselést és modern metaforákat, rímeket és blanc vers-t, az epikus eljárásokat — mindezt megtalálhatjuk a reklámszövegekben és a gyászjelentésekben, az újsághírekben és a kommentárokban, az új „népi" és „régi" műdalokban, a síremlékeken és a labdarúgó szurkolók rigmusaiban stb. Sőt, noha ellentmondásnak tűnik, ezekben a termékekben az irodalom felismerhetőbb, mint magukban a kortárs irodalmi művekben. A tömegirodalom kizárólag az irodalom legkonvencionálisabb jeleit használja, melyeket a jobb írók vagy kerülnek, vagy átalakítanak.

A szerző tanulmánya további részében részletesen foglalkozik a tömegirodalomra jellemző idő-szemlélettel. Azok az események, amelyeket a tömegirodalom felidéz, még a gyászjelentésben, a sportirodalomban és az újonnan szerzett népdalokban is történelmi perspektívát kapnak, és dátummal ellátva a történelem döntő pillanatait jelzik. Az ünnepek alapelve a jugoszláviai tömegirodalomban (és a társadalmi életben is) teljesen szekularizált, de a szertartásos jelleg a legtöbb esetben megmaradt és kifejeződik. A profán idő folyamatossága megtörik; az ünnepek, megemlékezések nem tartoznak a körkörös vagy egyenesvonalú idő tartamához, hanem szakrálissá válnak.

Murvai László: Mikroközösség és művelődés = Művelődés (Románia), 1978. szeptember; „Könyvtár" melléklet (3/78.) 10—12. p.

Az iskolai évek során szervezett formában alakul az a kapcsolat, amelyet a művészetszociológusok az egyén-közösség-mű bonyolult összefüggésében, az alkotó és befogadó tevékenység egységében ragadnak meg.

A gimnáziumi osztályokban az irodalom mint tantárgy, keretet szolgáltat a műalkotás esztétikumának vizsgálatára. A nyolcadik osztály megkülönböztetett érdeklődésre tarthat számot, hiszen ez a gimnáziumi oktatást lezáró iskolai év. Egy megye néhány nyolcadik osztályának művelődési helyzetképe a szerző szerint adalékul szolgálhat egyén és irodalmi alkotás, olvasás és olvasóközönség bonyolult viszonyának vizsgálatához.

Íme néhány kérdés, illetve válasz-értékelés a felmérésből: *Sorolja fel azonak a szépirodalmi műveknek a címét, amelyeket az utóbbi iskolai év során olvasott! Volt-e az olvasott könyvek között olyan, amely különösképpen megnyerte a tetszését?*

A megkérdezett nyolcadikosok legolvasottabb írója Jókai. A versek olvasása nem jellemző, csak nagy költőegyéniségek vonják magukra a figyelmet. Petőfi és Ady vetekszik a népszerűségben, és van érdeklődés József Attila költészete iránt is. Móricz, Gárdonyi, Molnár ifjúsági regényei változatlanul előkelő helyet foglalnak el a rangsorban.

Honnan szerezte be a könyveket? A kedvenc könyvek többsége az olvasó személyes tulajdona. *Van-e saját könyvtára? Körülbelül hány kötetes?* A megkérdezettek legnagyobb hányada 15—50 kötetes könyvállománnyal rendelkezett.

Gáll Ernő: Közművelődés és közösség = Művelődés (Románia), 1978. július 11—12. p.

A szerző szerint az alkotás, közvetítés, felhalmozás, elsajátítás és irányítás egyaránt (de különböző arányokban) nélkülözhetetlenek abban az egységes kulturális életben, amelyet az anyanyelv éltető ereje köt össze. Ez a művelődés a maga részéről az anyanyelv érvényesülését és gazdagodását sarkallja a közösségi lét minden vonatkozásában. Csak a tömegek mindennapjaiban elevenen ható művelődés tekinthető nézete szerint igazán megtartó erőnek. Ezért nem oszthatók gépiesen alkotókra és fogyasztókra a nemzetiségi művelődés részesei.

A cselekvő közművelés nem csupán közvetítést vagy felhalmozást, hanem alkotást, alkotó részvételt is feltételez. E közművelődést betájoló értékek és esz-

mények elvileg nem különbözhetnek a magas színvonalú irodalmi, tudományos, filozófiai stb. alkotást irányító értékektől és eszményektől. A művelődés demokratizmusának nem szabad színvonalcsökkenéshez vezetnie. A „közérthetőség" fogalma ál-követelményt tolmácsol, s nincs olyan népszolgálat, amelynek nevében avantgarde újításokról vagy az elvont szellem ritkás levegőjében végzett — ideig-óráig nehezen követhető — kísérletekről le kellene mondani. A nemzetiségi művelődésnek korszerű benső tagoltságra van szüksége, hogy kellő arányban és mértékben megfelelő helyet és eszközöket biztosítson a legkülönbözőbb kezdeményezéseknek. Az ilyen természetű pluralizmus nélkül bármilyen kultúrforradalmi törekvés elvidékiesedésbe, lemaradásba fulladna.

Az időszerű tennivalók sürgős követelményeket támasztanak egy olyan kultúrpolitikát illetően, amely felöleli a művelődés összes, hagyományos és modern ágait, régebbi vagy újabb intézményi kereteit és formáit. Különös figyelmet érdemel a tömegkommunikációs és hírközlő eszközök szélesedő hatásának felmérése. Ennek halaszthatatlanságát főként az a körülmény indokolja, hogy például a tévé magyar adása eddig ismeretlen hatásfokú nevelő, ismeretterjesztő és nemesen szórakoztató tényezővé, a közművelődés olyan fórumává nőtte ki magát, amelynek működésével és következményeivel messzemenően számolni kell.

Agócs Attila

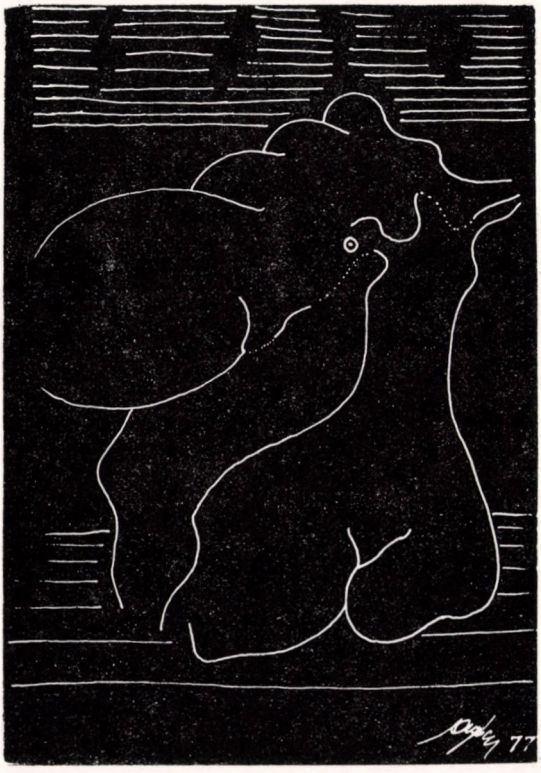

Vészi János

TANULMÁNYÚTON BULGÁRIÁBAN

(a bolgár közművelődés)

KÖZLEKEDÉS ÉS KULTÚRA

Ezen a tanulmányúton meglehetősen sokat utaztam. Repülőgéppel, vonattal, autón, buszon, taxival vagy villamoson. Érthető, hogy a közlekedés kultúrája erősen foglalkoztatott'. A közlekedési épületek, járművek külső és belső esztétikuma olyan kulturális „adalék", ami a közlekedésnek mint társadalmi intézménynek a művészetekhez, általában a műveltséghez, és nemcsak a célszerűhöz, a tempójában korszerűhöz fűződő viszonyát árulja el.

Megmutatkozhat a közlekedésben a művelődés elősegítésének közvetlen szolgálata is. Találkoztam ezzel Szófia központi vasúti és Várna autóbusz pályaudvarán, de másutt is.

A szófiai központi pályaudvar nemrég készült. Impozáns, újvonalú, tágas. Hatalmas előcsarnokában minden megtalálható a kényelemt'ől a világos eligazításig. Van itt azonban valami, ami kívül esik a szokványon. Ez pedig egy nagyméretű képzőművészeti galéria. Megkomponálása igen szerencsésen történt, mert az előcsarnokkal teljes egységet alkot, ugyanakkor mégis elkülönül.

A kiállítási anyag változó, mint' más galériák esetében. Sajátos dolog ez: a galériától a pályaudvar atmoszférája megváltozik. Azt mondhatnám, valahogy „átszellemül". Mintha egy olyan múzeumban lennénk, ami szerencsére nem múzeum a szó régi értelmében, hanem a leglüktetőbb eseménysorok egyikének, az utazás folyamatának mindennapos szerves része.

Szerényebb és direktebb módon jelentkezik a szófiai megoldás Várnában az autóbuszpályaudvaron, ahol az előcsarnok egy része ugyancsak állandó kiállít'ás.

Persze elképzelhető, hogy egy harmadik helyen, ha a gondolatot csak mechanikus megvalósítás követi, valamilyen torz eredmény születik vagy olyan formális megoldás, aminek semmi értelme nincs. (Hacsak az nem, hogy a látogatók számaként akár a teljes utasforgalom beírható.)

Egy egészen másfajta kulturális kapcsolatt'eremtés gyakorlatának is részesei lehetünk a bolgár vasutakon: a távolsági vonatokon rádió-stúdiók működ*nek.*

A hangszórók a vagonok folyosóin találhatók, hangjuk diszkrét, a fülkében nem hallatszik.

Mindjárt az utazás kezdetén a stúdióból információt adnak a szerelvényről, a személyzet'ről, az út fontosabb állomásairól, az időjárásról stb. a repülőgépeknél már megszokott módon. Az út során az érintett terület, városok ne-

vezetességeit ismertetik. A híreket és az érdekesebbnek ítélt programokat a központi adók műsorából veszik át. Utas és utas stúdión keresztüli kontaktusát szolgálják üzenetközvetítésekkel, játékos formákkal.

A bolgár pályaudvari galériák és a vasutak stúdiói újra megerősítettek abban a gondolatban, melynek már többhelyütt hangot adtam: tennünk kellene a közlekedésben rejlő közművelődési lehetőségek érdekében.

A KULTÚRA KONGRESSZUSA

Két alkalommal jártam eddig Bulgáriában. Először túristaként, most hivatalosan. Másodjára is megkapott az a közvetlenség, ahogy azok többsége fogadott, akikkel kapcsolatba kerültem. Nem egy közülük családja vendégeként bánt velem. Ha azt az uralkodó jellemvonást keresem, ami ennek a megélt közvetlenségnek az útján bennem legerősebben megjelenhetett, akkor azt kell mondanom — nagy szónak hangzik, pedig így igaz —, az egyenértékűség népi öntudatát éreztem most szerzett bolgár barátaimnál. Ez az érzés méginkább megerősödött, ha énekelni kezdtek, erre pedig a vendégeskedéseken gyakran sor került.

Ugyanakkor, amikor erről a roppant vonzó öntudatról írok, azt sem hallgathatom el, hogy falun és városban egyaránt találkoztam a hivatali modorosság, a hamis pátosz megjelenésével is.

Épp ezért nagyon rokonszenvesnek érzem azokat a törekvéseket, melyek a bolgár művelődésnek messzemenően demokratikus szerkezetet kívánnak adni.

Bulgáriában a kultúra irányításának legfőbb szerve a Kultúra Kongresszusa. A III. Kongresszust 1977-ben tartották.

A kongresszusokon a kultúra legkülönfélébb területeinek képviselői jönnek össze az országból. A Kongresszus 5 évre szabja meg a bolgár kultúrpolitikát, az egész bolgár társadalom fejlesztésére irányuló általános döntésekkel összhangban, a vonatkozó párt- és állami dokumentumok alapján. A kultúrpolitika megvalósítását a III. Kongresszus a Kulturális Bizottságra bízta. (Korábban ezt a feladatot a Művészet és Kultúra Bizottsága teljesítette.)

A III. Kongresszus szervezeti változásokat rendelt el a kultúra vezető apparátusában. A Kulturális Bizottságra ruházta a kultúrpolitika államigazgatási vetületének kidolgozását és irányítását is a társadalmi akarat és annak állami érvényesítése közötti fokozott összhang érdekében. Így a Kongresszus által választott miniszterhelyettesek állnak a fontosabb területek élén. Ezek a következők: rádió és televízió; újság és könyvkiadás; filmgyártás és forgalmazás; színházak, cirkuszok; közgyűjtemények (könyvtárak, levéltárak, múzeumok); művészeti öntevékenység (a tudományos jellegű öntevékenység nem tartozik a Kulturális Bizottság hatáskörébe); külföldi kulturális kapcsolatok.

A művelődési otthonok központi orientálásának módját a Bizottság most dolgozza ki. Az iskolai és munkahelyi közművelődésben az ifjúsági szervezetek és a szakszervezetek az irányítók.

TESTVÉRINTÉZETÜNK

A testvérintézet kifejezés voltaképp nem helyes, mert csak igen részlegesen érvényes. A kultúrakutatással külön intézet foglalkozik és az öntevékenység területei közül is kizárólag a művészetiek tartoznak feladatköréhez. További

különbség jelentkezik azzal, hogy a III. Kongresszus óta a Kulturális Bizottság intézményeként hatósági jogot kapott. Elnevezésében ez úgy tükröződik, hogy azóta intézet helyett központnak hívják.*

A mozgalmi jellegű szervezeti felépítés elve a Központra is érvényes:

A társadalmi vezetést egy 65 tagú tanács látja el, mely a kultúra közéleti vezetőiből, kiváló művészekből, művészeti tanárokból és népművelőkből tevődik össze. Évente kétszer ülésezik, értékeli az elvégzetteket és meghatározza a következő időszak munkáját.

A tanács az ügyek operatív irányítására egy 22 tagú Végrehajtó Hivatalt küld ki önmagából. Megbizatásuk társadalmi, fizetést nem kapnak érte. A Hivatal határozatainak végrehajtása a Központ számára kötelező. A Központ igazgatója a hivatal tagja.

A Központ státuszos alkalmazottjainak száma 76 fő, de munkájában többszáz hivatásos és amatőr művészeti szakember tevékenységét egyesíti. A társadalmi tanáccsal és a státuszos alkalmazottakkal együtt 506 személyt foglalkoztat (társadalmi munkában, fizetésért és tiszteletdíjért).

Igaz, hogy a Központ csak a művészeti öntevékenységgel foglalkozik, ezen belül azonban a Bulgáriában kultivált valamennyi ágazattal az irodalom, a zene, a dráma, a tánc, a film, a képzőművészet területén. Az irányítás az öntevékeny művészeti mozgalom megmozdulásainak szervezésével és értékelésével, műsorfüzetekkel, egy szakmai folyóirattal és más kiadványokkal, valamint az amatőr művészeti oktatók képzésével történik.

A Központ országos viszonylatban a művészeti öntevékenység 28 megyei tanácsi központjának státuszos (3-6 fő), tiszteletdíjas és társadalmi munkatársaira támaszkodik. Kapcsolata megyei megfelelőivel főhatósági és nem pusztán tanácsadó jellegű, mint volt a Kultúra 1977-es III. Kongresszusa előtt.

KÁDERKÉPZÉS

Iskolák és tanfolyamok

Az eddigiekből már kiderült, hogy Bulgáriában a hivatásos művészek és művészetpedagógusok fontos szerepet játszanak a művészeti öntevékenység fejlesztésében. Így a terület legmagasabb szintű káderképzése a hivatásos művész és művészetpedagógus képzéssel egybeesik.

A zenei felsőoktatás két konzervatóriumban (négy évfolyamosak), a színházi és a képzőművészeti egy-egy főiskolán történik.

Az öntevékeny művészeti csoportok vezetőit és a művelődési otthonok hivatásos szervezőit három középfokú főiskola (három évfolyamos) keretei közt képezik.

Kifejezetten az öntevékeny zenei és táncművészeti csoportok számára még egy két és fél éves ún. félfőiskola is bocsát ki tanárokat.

* Miután az intézmény nevével eddig a legkülönfélébb változatokban találkoztam, megadom azt az elnevezést, mely még jelenleg is használatos: Komitet za Iszkusztvo i Kultura Tvorcseszk-Metodicseszki Institut (ehelyett most Központ) za Hudozsesztvenna Szamodeljnoszt. A címe változatlanul Bulvár Ruszki 8. A név esetleg így fordítható (a Kulturális Bizottság címbeli elhagyásával): Az Öntevékeny Művészeti Alkotás Módszertani (Intézete) Központja. Még egyszerűbben: A Művészeti Öntevékenység Központja.

Az oktató utánpótlás jelentős részének a művészeti középiskolák a forrásai. Ezek öt évfolyamosak. 12 művészeti ágnak van középiskolája. A tanulók tehetségük révén az általános iskola hetedik osztálya után juthatnak ezekbe az iskolákba. Esetükben az általános iskola 8. osztályának az öt évfolyamos művészeti középiskola első osztálya felel meg.

A Központ irányítása alatt működik Plovdivban a négy és fél hónapos intenzív kurzusokat bonyolító oktatóképző szakiskola. Ezen kívül a Központ gondozásában 8 egyetem és főiskola ad lehetőséget hallgatóinak, hogy valamelyik választott művészeti szakágban oktatói képzettséget is elsajátíthassanak. Ezek és más központi tanfolyamok két évesek, 500 foglalkozási órára kontenplálva, amiből 250-et tartanak bentlakásos keretek között, a többit az évközi konzultációk és gyakorlatok adják.

A munka közelebbi megismerésére a felsorolt különféle iskolák közül hármat meglátogattam.

Egy főiskola

Elsőnek, hogy a legmagasabb iskolával kezdjem, néhány szót a plovdivi Felső Zenei Tanárképző Főiskoláról (Vis Muzikalno Pedagógicseszki Institut).

Jólesett hallani, hogy az iskola Bartók és Kodály útját vallja magáénak. A tanítás népzenei alapokra épül. A tanárok neves művészek és zeneszerzők. A képzés célja, hogy művészeket és középiskolai zenetanárokat adjon a hivatásos és az öntevékeny művészetnek.*

Az intézmény félfőiskolaként létesült 15 éve. 1972-ben emelték főiskolai rangra. A képzés időtartama a rendes hallgatók számára négy, a levelezők számára öt év. A 800 hallgatóból 200 a levelező.

A főiskolára leginkább a zenei középiskolát végzettek kerülnek. Akik más iskolából érkeznek egy éves előkészítőn vesznek részt a felvételt megelőzően.

A tanulmányi anyag a következő fő részekre oszlik: zenepedagógia, nemzeti ének és hangszerismeret (duda, teknőhegedű-, gadulka-, furulya, tambura), népi táncok koreográfiája, színpadra állítása.

Emellett minden növendék valamilyen klasszikus hangszeres szakot is végez, a zongorán kívül, ami valamennyiük számára kötelező. A tanítási gyakorlatot pedig öt erre kijelölt gimnáziumban szerzik meg.

A főiskola az iskolai zenetanárok továbbképzését is ellátja. Ez 10—15 napos bentlakásos kurzusokon történik, melyek tananyagában helyet kap a korszerű elmélet és gyakorlat mellett a legújabb művek megismerése.

A főiskola érthetően nagy gondot fordít saját tanárutánpótlására. Nem könnyű ez, különösen a folklór területén. A legtehetségesebb végzett növendékek gyakorta lesznek az intézet tanáraivá.

A főiskoláról kikerültek országszerte fontos szerepet játszanak annak a népi töltésű zeneiségnek a fejlesztésében, amit Bulgáriát annyira jellemzi. Az iskolát fémjelzi saját világhírű kamarakórusa is, mely a Magyar Rádió Kodály-díját, 1976-ban pedig a BBC első díját nyerte el.

* A tanulmányok azonban a néptánc területére is kiterjednek, ami véleményem szerint igen lényeges tényező, mert a népművészet ápolásának komplex szándékát tükrözi.

A Zenei és Koreográfiai Tanárképző Intézet (Institut' za Muzikalni i Koreografszki Kadri) Szófiában működik (ulica Baba 16. kvartal Moderno-predgradie). Gyermekekkel foglalkozó zenetanárokat, általános iskolai énektanárokat, tánctanárokat és öntevékeny művészeti együttesvezetőket képez.

Az iskola tantervét a Kulturális Bizottság hagyja jóvá. Az elsajátítható zenei ismeretek, a szimfonikus zene szükségleteinek megfelelően, a húros, a fúvós, az ütőhangszerek teljes körére, az énekes- és karnagyképzésre terjednek ki. A tánc oktatott területeit a néptánc, a balett, a koreográfia alkotja. A zenei tanulmányok elsajátítása összesen 38, a néptánc 34, a koreográfia és a balett 31 tantárgy keretei közt folyik. A hallgatók a két és fél éves képzési idő alatt több mint 2 400 szakórán vesznek részt. Az elméleti és a gyakorlati órák megoszlása kb. 50—50%-os.

Az iskolára csak érettségizettek pályázhatnak. Felvételük a versenyvizsgákon dől el.

A művészeti oktatóképző

Az öntevékeny Művészeti Oktatóképző Iskola (Skola za Hudozsesztvena Szamodejnoszt) a plovdivi nemzetközi vásár kiállítási épületében dolgozik, ügyesen kihasználva a két vásári ciklus között adódó helyiséglehetőségeket. Nyolc éve alakult, és azóta tekintélyes hírnévre tett szert.

A tanfolyamok résztvevői amatőrök. Általában már van valamilyen képzettségük, dolgozók. A megkívánt legkisebb iskolai végzettség az érettségi. Néhány kivétellel nem lesznek főhivatásúak, hanem változatlanul eredeti pályájukon maradnak és emellett fognak tiszteletdíjért tanítani. Alkalmasságukról felvételi vizsgákon győződik meg az iskola.

Számunkra igen figyelemre méltó, hogy a hallgatót, a 4—5 hónapot igénybe vevő képzési idő alatt, munkahelye ösztöndíjban részesíti. A családosok keresetük 75%-át, a többgyermekesek 90%-át, az egyedülállók 50%-át kapják.

A tanfolyamok intenzív jellegűek. A tanórák száma kb. 650. Ennek 40%-a elmélet és 60%-a gyakorlat. A zenei kurzusokon karvezetőket, esztrád (jazz, beat) és népzenei vezetőket képeznek. A színházi kurzusokon a színházi rendezést, a pódium és a szatírikus együttesek vezetését tanítják. A táncművészeti tanfolyamokon a népi és a modern táncok oktatására készítenek fel. Más amatőr művészeti területekre ritkábban kerül sor. Ilyenek voltak a festő, a film és a fotóművészeti kurzusaik.

Az intézmény tantestülete 30 tanárból áll. Közülük azonban csak kilencen főhivatásúak, a többiek külső óraadók, akik főállásban a különféle plovdivi művelődési intézmények munkatársai.

A hallgatók a tanfolyam valamennyi tárgyából bizottság előtt vizsgáznak. Ezután tehetnek államvizsgát, melynek alapján a diplomát megkapják. A diploma birtokosa a tanult ágazatban középfokú szakmai végzettséggel rendelkezik és ennek megfelelő díjazásra jogosult.

Az eddigiekből az szűrhető le, hogy az öntevékeny művészet érdekében folyó tanulmányi munka megérdemli, hogy impozánsnak tekintsük.

A Központ vezetőivel folytatott megbeszélésekről arra a következtetésre jutottam, hogy a képzés kialakult szerkezetével és nívójával messze nem elégedettek. Kiderült azonban, hogy ez a gond jórészt kizárólag az övék, a struktúra átfogó tervezőié. Az egyes intézményekben — akár a képzőkben, akár a művészeti öntevékenység városi és falusi központjaiban — nem sok nyomát láttam ennek az elégedetlenségnek.

A területen megy a munka a maga évtizedek óta kitaposott útján. Az amatőrizmus kiterjedt, a bemutatók arról adnak számot, hogy az oktatók és tanítványaik tudják a „leckét".

Vannak ugyan ágazatok, amelyek lemaradnak, pl. a színjátszás.

Ha így van, mi lesz most a rendszer struktúrájából következő hagyományos lépés? Az amatőr rendezők képzésének korrigálása a számszerűség és a színvonal tekintetében, újabb csoportok szorgalmas szervezése, kitartó próbamunka, bátorító, de tárgyilagos kritika a bemutatókon. Ha a színművészeti főiskoláról kikerülő rendező kevés, s emellett még munkájukból amúgy is csekély rész jut az amatőr csoportoknak, akkor gondoskodni kell arról, hogy más diplomások is kaphassanak felsőfokú amatőr-rendezői képzést, ha színházi hajlandóságúak. Javaslat? Másféléves rendezőtanfolyam a diploma után. De ez sem elég. Ezért a konzervatóriumok profilját a zene és a tánc mellett ezzel az öntevékeny művészeti területtel is bővíteni kell. Így nézve létrehozhatók az egész művészeti öntevékenység konzervatórumai. Van értelme akkor egy félfőiskolának? Nincs, mert az általános rendszerből kilóg. Legyen hát főiskolává a szófiai iskola is, és a plovdivi se maradjon a középfokú képzés szintjén.

Ezeket a terveket hallgatva önkéntelenül bólint az ember. Mindez ésszerűen, megalapozottan hangzik, valószínűleg helyes és szükséges is.

Hol itt a probléma? Van egyáltalán?

A bolgár öntevékeny művészet uralkodó hangját a népművészet adja. Kevés nép dicsekedhet ilyen erőteljes, sokszínű, gondosan ápolt népművészettel. Itt nem kell a népművészetet a napfényre hozni, mint nálunk pl. a népzenét a műdal vagy a cigánymuzsika árnyékából. Népszerű és megtévesztően elevennek tűnik, ha csak a művészet színpadára figyelünk. Mindenütt ott van, legyen az tévé, rádió, csitaliste, kiállítás vagy kirakat.

Ha a népművészet csak ebben a tükörben nézi önmagát, joggal elégedett, mint ahogy sem az amatőr, sem a tanára, sem a terület szervezői nem elégedetlenek azzal, amit mint népművészetet az öntevékeny művészet csinál.

Legyen persze az ágazati skála szélesebb és emelkedjék a színvonal.

A probléma az, hogy a művészeti öntevékenység egésze belterjes. A résztvevő csoportok munkájában nem a buzdítás a felmutatott minta követésére, nem az aktivitás felkeltésére törekvés, nem a tágabb saját közösséghez vagy a szélesebb közönséghez fűződő kapcsolat a meghatározó. Egymással vannak elfoglalva, egymással versengenek. Szinte a zsürinek dolgoznak, mert „sorsukat" (továbbjutásukat, „fémjelzésüket") a zsüri és nem a közönség dönti el.

Ehhez jön még, hogy a képzők tananyaga és a csoportok teljesítménye egyaránt a már rögzített hagyományon csüng. Nem akar és nem is tud attól utódörökösként elszakadni, hogy saját lábára álljon mint mai jelenség a mai talajon. A tegnap megörökítője. A tragikusból heroikussá vált, emlékké szépült tegnapé, amit megcsodálunk, mérlegelünk és értékelünk, mint rangos produktu-

mot, mint népi színt a művészet palettáján. Az életben viszont másként szórakozunk, másként éneklünk és táncolunk, másképp viselkedünk, mint a hagyományos amatőr ágazatok hagyományos műsordarabjainak virtuóz előadói, akik mindezt egyre jobb tanároktól tanulják és egyre jobban csinálják.

Ebben a felfogásban a népművészet klasszikussá válik, az amatőr pedig profivá vagy félprofivá.

Nem mindegy, hogy mi az öntevékeny művészet tartalma. A ma eleven életérzése fejeződik-e ki benne? Népi alkotás-e abban az értelemben, ahogy a megelőző korok népművészete volt? Abból táplálkozik-e, arra a ritmusra lép-e, annak zenévé, tánccá, dallá érlelése-e, amit a mi korunk művel? Aszerint és azt teszi „mívessé", vagy pedig mást? Mert akár egy jobbító esztétikai nevelés szándékával, akaratlanul is romantikus nosztalgiával sterilizálva reprodukálhatja szüntelen ismétlésekkel koptatva azt a népművészeti vagy bármilyen művészeti múltat, amit már rögzítve őriznek minden részletében konzerválva és mumifikálva, a könyv-, a kotta- és zenetárak, a múzeumok, és ugyanígy a poros és leporolt színházi, operai, szimfónikus és tánczenei, operett, esztrád és cirkuszi repertoár.

Tanulni, gyakorolni lehet a pontos és fegyelmezett megismétléssel. Lehet ez a tanulás, gyakorlás, a nemzeti motívumkincs tömeges megőrzésének és elterjesztésének módja. De éppen hogy csak akkor, ha elemeire bontva felszívódik és része, kifejezése lesz a mának: szétárad a dobogókról, lelép a posztámensekről, kivirágzik, mint hímzés a farmeren, mint füttyszó az utcán, mint mozdulat a parketten.

Megmenteni, megőrizni, közkinccsé tenni és gyönyörködni a múlt alkotásaiban öröm, tanulság és megújulás. De ebből nem következik az, hogy minden néprajzi érték automatikusan népművészet.

A népművészetben benne él az alkotója. Ezért halhatatlan, ez a művészi többlet. Benne van és kifejeződik álta la a személyiségbe foglalt kor, közösség és szerep. És a korba, közösségbe, szerepbe foglalt személyiség. Jelen van velünk, bennünk és általunk, és jelen marad, ha a magunkévá tesszük, ha általunk már minket is kifejez, ha úgy marad meg, hogy velünk, bennünk és általunk átalakul.

Az öntevékeny művészet mint lehetőség a ma népművészete. Teremtő feladata van. Nem fordulhat a múltba. Értékelheti és szeretheti, értékelje és szeresse is — és ne csak feledje — az elmúlót. Merítsen belőle és formálja a maga arculatára. Ha nem ezt teszi, ellentmond önmagának. A népi jellegű alkotó önkifejezés mindig saját jelenét tükrözte és szolgálta, a múlt és a jövő egységében mutatva fel azt.

Így van ez még egy olyan országban is, mint Bulgária, ahol a II. világháború idején született partizándal még népdal. Ahol a munkás csakugyan tegnap hagyta el vagy ma hagyja el a falut, ami maga is ma hagyja el régi önmagát. Ahol nemhogy a közép-európai, hanem a balkáni értelemben vett városi polgár, az a fajta, tartós török középkoriságba szorított iparos, kereskedő és értelmiségi is kevés volt, amelyik már utolsó képviselőiben kiveszőben. Ahol a demokratikus kontinuitást a mérhetetlen igyekezet és a nemzeti méretű szegénység talaján teremtette meg az elnyomottak egyenlőségtudata, a tűrés képessége, az egymásrautaltság élvezete (és elviselése!), ami oly szépen jelentkezik minden füzértáncban. A hóróban a legnagyobb lendületnél sem lehet elesni, mert van aki megtart. Mert mindenki tart mindenkit. Ezt a demokratikus kon-

tinuitást évszázadokon át a forradalmi áldozat szakadatlan láncolata képviseli, éles ellentétben és sajátosan mély népi összefonódottságban mindazzal, amit művészetben, szertartásban, és szokásban a görög-keleti egyház úgy is mint görög, úgy is mint keleti jelent.

A kontrasztok világosan jelentkeznek a bolgár mindennapok és a bolgár öntevékeny művészet által feldolgozottak között. Egymásrahatásuk csak igen-igen közvetett, ahogy nálunk a hasonló produkcióké. A különbség az, hogy Bulgáriában ez a fajta amatőrizmus annyival szélesebb körű és élettelibb, annyival kevésbé muzeális másolat, amennyivel közelebb áll a bolgár jelenhez az a történelmi tegnap — török feudális iga szinte a XX. század küszöbéig —, ami nálunk tegnapelőtt volt.

HAGYOMÁNY (PRO ÉS KONTRA)

Bulgáriában azt hiszem helyesebb a közoktatás és közművelődés kapcsolatáról beszélni, mint együttműködésről. Lévén az emberi kapcsolatok igen sokfélék, terjedhetnek a köszönő viszonytól a barátságig, a közönytől az ellenségeskedésig. Az utóbbiról nincs szó a két terület között. Megférnek, mint két munkatárs, akik egymástól kölcsönösen elismerik, hogy a maga helyén kell a másik is. És ezzel kész.

Mindebbe erősen belejátszik a közművelődés szervezeti „bontottsága". Differenciáltságnak ugyanis nem nevezhetem, mert a közművelődés címszava alatt a különféle szervezetekben és intézményekben ágazatban, műfajilag és tartalomban lényegében ugyanazt találjuk. Itt és ott is működnek előadó és vizuális művészeti csoportok, színházi, koncert programot adnak, kiállításokat rendeznek, melyek műsorrendjében rendre fedezhetjük fel az azonos darabok, számok stb. sorozatos ismétlődését. Mintha azonos programot — persze ez így sarkítva van — nem egy csatornán, hanem több csatornán keresztül sugároznánk.

Bevallom, mindezt valahogy könnyebb meglátni egy másik országban, mint saját magunknál. Pedig a helyzet igencsak rokon, jóllehet nálunk a sokszektorúságnak — bár fel kell ezt tételezzem a bolgárokról is — eredendően a profilnak megfelelően kimunkált „sajátos" kívánná megadni a megkülönböztető jellegzetes színt.

Ha a különféle szervezetekben megvalósított közművelődést nézzük, leginkább még a résztvevők életkora az, amiben eltéréseket találhatunk, mert a munkahelyi és a területi, a városi és a falusi öntevékenység egyaránt mozgósít vagy bevon fizikai és szellemi dolgozókat, noha ezek aránya természetszerűleg a helytől függően egymástól eltérő. Ám sem a társadalmi arculat belső arányaiból fakadó különbségek, sem a különböző műveltségi szintekből következőek nem tükröződnek az öntevékenység tartalmában, mert ez a tartalom nem a specifikumokból kiinduló, legfeljebb a munkatervben szereplő közművelődési célok azok. Hasonlít ez a molière-i orvosra, aki emberét a legkülönfélébb okokból kiindulóan, de mindig csak érvágással, purgálással és teáztatással kezeli.

Egyszerűen elképzelhetetlen, hogy egy ország amatőr művészeti ambíciói azon a szűk műfaji skálán és ezen belül is azon a néhány típusváltozaton fejeződjenek ki, amit az öntevékeny művészeti mozgalomban érvényrejutni látunk. Sokkal valószerűbb, hogy ebben a képben egy régebbi állapot rögződésével és tartós továbbélésével találkozunk. Egy korábbi — és értékes! — művé-

szeti önkifejezés terrénumai uralkodnak még ma is, amikor mellettük vagy helyettük más jelentkezőknek kellene megnyilvánulniok, amelyek a mai ember mai életvitelének, munkájának, életmódjának, gondolatainak, érzelmeinek művészi transzformációi.

A művészeti amatőrizmusnak ez a műfaji stagnálása a maga arcára formálta és formálja azokat az objektumokat is, amelyeket az uralkodó műfajok, formák művelésére építettek vagy építenek. Megépül minden, ami az eddigi munka tartalmához jó és kell, de nem az, ami a jelentkező új igényhez volna megfelelő. És ha valaki ilyen célból jön, akkor nem is tud ebben az intézményben mihez kezdeni, el is megy máshová, ha van hová, ahol az itt ki nem elégíthető művészi igényt és ambíciót kiélheti. Vagy pedig elkedvetlenedik. Elveti vagy lassan elvetéli azt a törekvést, amiből odafigyeléssel és támogatással közművelődés lehetett volna.

Van, aki azt mondja erre, hogy azzal kell foglalkoznunk, ami van. Jó. Csak arról ne feledkezzünk meg, hogy ami van, az azért is van, mert vele foglalkozunk, míg más ugyancsak létezőket nem támogatunk, holott épp nekünk kellene a figyelmet felhívni és rá is kiterjeszteni.

Csak egy példa erre:

Elsőrendűen fontos lenne a felszínre hozni a modern ipar művelőinek öntevékeny „foglalkozási" művészetét. Támogatni a munkás, a mérnök szakmából fakadó művészi önkifejezését. Ez az iparban éppúgy létezik, még ha itt el is különül a munkaidőtől ennek megvalósítása, amilyen hétköznapi és feladatával egybeolvadó volt a pásztorember faragóművészete. Azért írom az elkülönülést a munkaidőtől feltételes módon, mert rengeteg „fuserálásnak" nevezett, többnyire „titkos", munkaidő alatti műhelytevékenység ilyen munkák létrehozására irányul. Ezek között éppúgy van ragyogó alkotás, friss szellemet és virtuóz manuális hozzáértést igénylő mű, mint tucat-holmi és a bazári selejt reprodukciója. De ezt a fajta minőségbeli eltérést megtaláljuk pásztori munka és pásztori munka összehasonlítása esetén is. Nemcsak az ún. klasszikus iparok, mint a kovács, a lakatos, az esztergályos, az asztalos, a bőrös, a textíles, hanem bármely ipar — legyen az a legmodernebb műszergyártás — számos embert ösztönöz arra, hogy szorosan az illető ipar „formanyelvén" fejezze ki, valósítsa meg művészi módon önmagát. Láttam már csodálatos gépfantáziákat, meghökkentően szép tárgyi absztrakciókat, fából, műanyagból, esztergályozott acélból, bűvöletes hangszereket elektronikus szerkezetekből. Az ipari „megszállottak" művészi „játékai" ezek. Óriási izgalom hatása alatt születnek, és izgalmat is keltenek egy szűkebb körben, ahová a hatásuk pártolatlanságukban is elér. Az ipar a művészi amatőrizmus mindmáig megközelítően sem feltárt és kibontakoztatott területe, noha — kár, hogy mondanom kell, de kell — épp a munkásművelődés szempontjából is különösen fontos volna, hogy kultivált legyen.

A klasszikus műfajok kultusza igen nagy Bulgáriában. Mindent, ami komoly, legyen az színház, zene vagy képzőművészet, ünnepélyesség és elegancia jellemez. Az egyszerűség pompája az Alexander Nevszki székesegyház mélyében elhelyezett ikonmúzeum vagy az új szófiai koncertterem. A gazdagság visszafogott pompája a plovdivi polgárház-múzeum. Ugyanakkor a bíbor, az arany, a márvány ragyogása és pöffeszkedése itt és úgy, ott és amúgy.

A „felvezetés" (a kultusz) könnyen önállósodik és felöltözteti — vagy inkább szeretné — a silány tartalmat is. Ez az, amikor a kultikus szándék, maga az ünnepélyesség válik frazeológiává a valódiság, az emelkedett atmoszféra, a

természetes elegancia hiánya miatt. Valóságtartalom és mérték. Elegendő egy parányit túlhúzni a húrt, és a hang már hamis.

Az ünnepélyesség vágya nem kevesebb, mint törekvés a megszabadulásra a folytonos köznapiságból. Hogyan lehetne akkor jogosulatlanabb ezt a vágyat kielégíteni, mint más vágyakat és igényeket? Változik azonban a kép, ha egyoldalúan engedünk ennek a kívánságnak és pl. valósággal szertartási helyiségeket építtetünk. Ha ünnepi a színházterem, a klubok, a kiállítási terem, az előadók, a szakköri szobák, az előtér, a könyvtár, a folyosók és minden hozzávaló. Ha megjelennek a művelődés kupolás „templomai", melyekben az eredet szerinti hang- és térélménynek már semmi funkciója, tetejébe a nyár nem idényük, a télben pedig kifűthetetlenek. Még jó, ha a városkép nyer velük.

Szép, hogy ide nem illik koszos cipőben bemenni. A legjobb lenne azonban lábujjhegyen járni, a lélegzetet is visszafogni és meg se pisszenni. Amiből az következik, hogy nem jövünk ide mindig, csak ünnepi alkalmakkor. Nem otthon az ilyen, nem tanya. Az másutt van valahol. Itt nem engedheti el magát az ember. Itt „viselkedni" kell, most és mindörökké. Még a megengedhetőnek minősülő fesztelenség formái is (mondjuk a klubszerű magatartás) íratlanul előírottak. A modor és megjelenés mindenek felett.

Kemény dolog ez. Keményebb, mint első pillanatra látszik. Szoros szabállyá válhat, ami alól nehéz kitörni.

A megjelenés valóban sokmindent kifejez. Éppen ez az. Mutatós viselkedés, mutatós berendezés, mutatós épület! Sokminden fakad innen. Mutatni kell, gyakran a beleszakadásig. Az egyes embernek is, a közösségnek is. Ha ez van a nagyvárosnak, kell az a kisvárosnak, ha a központnak, akkor a kerületnek, ha a nagyközségnek, akkor a kis falunak. Miért ne kellene? Ott is emberek élnek. Nem baj, ha nem telik a nagyra, jó az kicsiben is. Nem baj, hogy nincs benne „valódi" ez meg az, fő, hogy olyan legyen, mintha az lenne. Megadni a módját, ez nagyon lényeges. Sokaknak csak ez ad önbecsülést. Tán még használni sem akarják, amihez így hozzájutottak. Csak mutogatni, mint a tisztaszobát. Nem így azok, akik már beleszületnek és élnének vele.

A múlt olyan közel van Bulgáriában, mintha valaki tegnap felejtette volna ott, azon az utcán, melynek képe mára gyökeresen megváltozott.

A Szófia központjában épült aluljáróban váratlanul az antik előd-városba, Serdica-ba érkezünk. A feltárt, hangulatosan megvilágított falak látványát igen szépen, minden mesterkélt didaktikus szándéktól mentesen egészíti ki az ásatások során felszínre hozott korabeli jellegzetes tárgyakból és modern műalkotásokból komponált, forgalmi feladatot ellátó képzőművészeti környezet. Más módon megközelítve, de ismét annak a gondolatnak a megvalósulása ez, mint a galéria elhelyezése a pályaudvaron. Itt a művészet, a történeti levegő, a tudományos hitelesség és a korszak célszerűsége egyesül. Elütő és mégis rokon „meglepetés" a nyüzsgő belvárosban járva néhány lépést tenni egy lépcsőn lefelé egy modern kapualj tőszomszédságában, és ezzel a néhány lépéssel századokat süllyedni vissza a sercegő vékonyka gyertyáktól megvilágított megfeketedett ikonok világába, ami még a török elől bújik rettegéssel a föld alá.

A tegnap és a ma összenőtt egységben él valóban Bulgáriában. Ezen a tegnapon az egyház oly erővel uralkodott, hogy hatalmának halkuló továbbzengése egy ellentétes töltésű uralom idején is tart mint népszokás.

Milyen makacs és áldozatos erőfeszítéssel kellett mérkőznie városon és falun a felvilágosultságnak ezzel a megértésbe, megnyugtatásba és esztétikumba párnázott hatalommal, ha a társadalmi fejlődésben előbbre lépni akart. Milyen szegényes lehetőségeik voltak az olvasókörökbe, a csitalistékbe tömörülteknek, az iskola fölött is uralkodó papsághoz viszonyítva.

Olvasni, tanulni, tanítani. Ez a csitalistében folyó hajdani élet gerince. Vele szervesen egyként jelentkezett a vágy és vált valósággá, amikor lehetett: együtt élvezni és alkotni a művészetet, együtt játszani és sportolni. A társadalmi, a gazdasági harc és a művelődés a közösség számára egyetlen ügynek csak más-más oldala volt. A csitaliste tagja a neki megfelelőt ebben is, abban is itt az olvasókörben, a vele egyivásúak között, ebben a közösségben, a saját közegében találta meg.

Láttam egy ilyen csitaliste emlékét azokon, akikkel együtt voltam egy Várna-környéki kis faluban, amelyik a nemzeti hős, Levszki nevét viseli. A helybeli csitaliste alapításának 50. évfordulójára jöttek össze. Látszott a táncból, hallatszott az énekből, hogyan tartoztak egybe ezek az ősz emberek egykor. Látszott, hogy nem műkedvelő csoportosulások tagjai voltak, hanem egy közösségé, amelyik a falu és a maga számára többek között még műkedvelő is. Egységben élték a művelődést: a tájékozódást a világban, a közismeretek tanulását és a művészeteket.

Annál meglepőbb abban a Bulgáriában, ahol annyira őrzött a múlt számos darabja, hogy ez a tradíció az, ami elmúlt. A művelődési otthon, a csitaliste hagyomány jogutód apparátusa a közösségi művelődésnek ezt az eleven egységét már nem ismeri.

Innen indultam el ebben a fejezetben és ide térek vissza. A külső forma ez: a közoktatási és közművelődési intézmények egymástól különváltan élnek. Nincs ebben semmi szokatlan. Ismerjük. Történelmileg érthető, hisz megszűnt az a kor, melyben a csitaliste egy igazi tudást szegezett szembe a hivatalossal, az egyházival, és az attól áthatott akkori államival. Másfelől éppen történetileg nem érthető, és főleg nem megnyugtató, mert a művelődés egészének, természetes egységének közösségi indíttatású tudata az, ami az intézményi helyzet szabta látszat szerint nem él. Annyira nem, hogy még azokban a közművelődési intézményekben sem fedezhető fel, amelyekben a tanuló ifjúság művészi öntevékenysége összpontosul.

Nyilván csak idő és felismerés kérdése, hogy a művelődés egységének újrateremtésére irányuló törekvések Bulgáriában is ismét megszerezzék a polgárjogot. Épp a csitaliste és a hozzá hasonló mozgalmi hagyomány mutatja náluk is csakúgy mint nálunk, hogy egy valódi közösség közösségisége sohasem egyirányú, hanem az élet és ezen belül a művelődés egészére kiterjedő. Ez szüli azt a folyamatot, mely nem tűrheti a művelődés széttördeltségét és annak összeforrasztására tör. Ez szülte és szüli a megfelelő történelmi pillanatokban az integrált jellegű, a művelődés totalitásában működő permanens szervezeteket és intézményeket is. A művelődési intézmény ma, ha nem a közösségre, a közösség valamennyi művelődési irányú mozgására épít, a kor legfőbb igényével, a közösségiséggel szemben marad alul, és azért lesz elkerülhetetlenül valamennyi részletében és egészében anakronisztikus.

Egy beszámoló terjedelmének megadja korlátait a műfaj. Azzal kell be-

fejezzem az írást, hogy rövid az idő és mély az élmény. Nemcsak azért, mert a vendéglátók kitettek magukért és vittek mindenfelé. Az analógiák és különbségek összevetésétől lett azzá. Attól, hogy sokminden elgondolkoztatott és továbbgondolkodni késztet, innen és túl a bolgár népművelés képzési rendszerén, a közoktatási és közművelődési struktúra funkcionális összhangján vagy annak hiányán, az utazás adta apropókból kiindulóan. Pro domo. Az otthon kedvéért, magunknak. Innen nézve a bolgár közművelődés ürügyén.

Bozsik István

Deme Tamás

AZ ESZTÉTIKAI-MŰVÉSZETI NEVELÉS ÉS KÖZMŰVELŐDÉS FRANCIAORSZÁGBAN

A közelmúltban két alkalommal is tanulmányozhattam Franciaországban a kultúra és a pedagógia hétköznapjait. Előbb a CROUS ösztöndíjasaként, utóbb turisťaként. Élményeimből, tapasztalataimból azokat teszem közzé az alábbiakban, melyeket ismételt megfigyeléseim után általánosíthatónak vagy közérdeklődésre méltónak vélek.

1. AZ ESZTÉTIKAI-MŰVÉSZETI NEVELÉS A KÖZOKTATÁSBAN

Franciaország és Magyarország jellegzetesen eltérő utat járt be történelmében. Kulťúrában, gazdaságban és politikában is inkább a markáns különbözőséget lehetne elemezni mind a múlt, mind a jelen vonatkozásában. Az *iskolarendszer* azonban hálás példaként kínálkozik az összevetésre. Az utolsó pár száz évben mindkét országban az állam monarchikus, összpontosító politikája alakította ki azt a merev centralizáltságot, amelyeť iskolarendszereink örököltek. Ha nem is azonosan, de hasonlóan. Jellegzetesen eltér természetesen a pedagógiai struktúra célrendszere, ideológiája, az egyéni és csoportos mobilitás aránya és iránya a társadalmiasulás folyamatában. Szűkebb területünkön (az esztétikai-művészeti nevelésben, annak is általános iskolai szintjén) viszont megint találunk néhány közös alapproblémát. Ilyenek a következők is:

a) A diszciplinák múlt századi felfogása szerint strukturált oktatási szerkezet elavultsága.

b) Az esztétikai tárgyaknak a tantárgyszerkezetben betöltött másodrendű szerepe.

c) A pedagógiai reformok féligvitť jellege, befejezetlensége, az integráció hiánya.

Az első benyomások, tapasztalati észrevételek azt mutatják, hogy a francia pedagógiai közvélemény általában igen elégedetlen és önkritikus az ezen a területen (az esztétikai nevelésben) fennálló anarchikus viszonyok miatt.

Legmegoldhaťatlanabbnak talán az *ének-zenei képzés* mutatkozik. Zenei stílus és minőség szerint igen vegyes, tematikusan válogatott dalok szerepelnek az énekes gyűjteményekben. A normál állami iskolák óraszáma alacsony, a gyerekek 10 éves korig általában nem találkoznak szakképzett énektanárral. Kevés a zenei elemzés és az összehasonlító, rendszerszerű, elméleti képzés. Ugyanakkor

a tanárok nincsenek egyetlen kötelező énekkönyvhöz köťve, uniformizált, statikus anyag helyett szabadon válogathatnak a különböző kiadású ének- és zenekönyvekből, módszerekből, gyűjteményekből. (Ez a tény részben hátrányt jelent az irányítás és az összehangolás teljes hiánya miatt — másrészről pozitívum, mivel a ťehetséges nevelők és a zeneileg ambiciózus iskolák megkereshetik a számukra leghasznosabb módszereket és anyagokat.) A mi ének-zenei iskoláinkhoz hasonló francia intézményben ismerik a Kodály-rendszert. (Bár alkalmazásával csak igen korlátozott mértékben találkozhatunk.) Hangszeres zenetanításuk jól szervezettnek tűnik. Az általában hiányosnak és problematikusnak mondhaťó énektanításban az énekléssel összekapcsolt testmozgásokat kell kiemelnünk, hangsúlyoznunk. Ennek az érdekes mozgásos ritmusfejlesztésnek ismert francia hagyományai vannak.

A folklór szerepéről, felhasználásáról külön is említést teszek a testnevelési és a közművelődési téma ismertetésénél.

A vizuális nevelés Franciaországban is még mindig elsősorban rajztanítást jelent, akárcsak sajnálaťos módon — nálunk. Bár a franciáknál nem a németporosz mintarajziskolai szemlélet hatott, de akadémikus örökséget nekik is volt honnan meríteniük. Az igazság kedvéért meg kell említeni, hogy a vizuális képzésük nem teljesen egysíkú. Életkor és iskolatípus szerinti bontásban jellegzetesen elkülöníťhető az école maternelle és az école primaire nevelése a 10 év fölöttiek rajzi képzésétől. Ez azt jelenti, hogy az óvodai és alsó tagozati nevelésük sokkal oldottabb, szélesebb, mint a teljesen leszűkített felsőtagozati — gimnáziumi nevelésé. A kisgyermekek (háromťól kb. tíz éves korig) anyagközpontú, sok technikájú, variációs foglalkozásokon vesznek részt. Ebben az életkorban az iskolai képzőművészeti felszerelés, ellátás jónak (a miénknél sokkal jobbnak) mondható. A foglalkozások — a mi hazai példáinkkal összehasonlítva, kötetlenebbek, szabadabbak — ez természetesen összefüggésben van ezen korosztályok nevelőinek kevésbé autoriter magatartásával. Változatosságuk, szabad játékosságuk mellett szembetűnnek ugyanakkor a korlátok is.

A kisgyermekkori vizuális foglalkozások kimerülnek a végletes spontaneitásban, a „fejezd ki önmagad", „fesd meg, amit érzel" bűvös pedagógiai jelszavainak érvényesítésében. Igaz, hogy sok technikával ismerkednek meg e korban, igaz, hogy felszabadult légkörben pancsolhaťnak, mégis, mindez nem folytatódik a későbbi korosztályoknál, tíz éves kortól nem építődik tovább, inkább fokozatosan kopik ez a technikai ismeret és játék. Az önkifejezés nem kapcsolódik elméleti alapozáshoz, megfelelő valóságismerethez, a szabad variációk, a különböző módszerek nem állnak össze rendszerré.

Az akadémizmus emlegetése jogos a tíz éven felülieknél, akikkel ábrázoltaťnak, másoltatnak. Tipikusnak tartom, hogy — miként nálunk — a francia diákok sem érzik magukénak az ének- és rajzfoglalkozásokat, de a fanyalgásuk egycsapásra megváltozik, ha ének vagy képzőművészeti foglalkozásokra mehetnek — szabadidőben szakkörbe, ifjúsági házba. Itt ugyanis nagyobb lehetőség és több idő kínálkozik a közösségi munkára, az összefüggő, hosszú távon képességfejlesztő tárgyi tudás elsajátítására. Jó alkalom erre a francia diákok szerdai általános szabadnapja. Ezen a napon a diák azt csinálhaťa, amit akar, moziba is mehet, otthon is maradhat. Mégis igen sok tanuló vesz részt azokon a képzőművészeti „atelier"-ken (műhelyeken) a testmozgásos „expression corporelle"

— és egyéb foglalkozásokon, melyeket az iskolák, a tanárok — és a művelődési házak szerveznek nekik (jó előre felhívva rá a figyelmet okos propagandával). Mindezek a foglalkozások fakultatívak és természetesen ingyenesek. A szaktanári irányítás és felügyelet biztosított. Mindenesetre megállapítható, hogy azt az „elmaradást", amely az esztétikai tárgyak iskolai megoldatlanságából, rendszer nélküli jellegéből fakad, részben „behozzák" a szabadidő tevékenységben, közművelődési foglalkozásokban.

Az anyanyelvi nevelésben egyszerre több olvasástanítási módszer van érvényben. Nagyon sokan keverik a globális és az analitikus módszer előnyeit, s alakítanak ki belőlük egységes, célszerű metólust. Már korán olvasnak. Az írás-olvasás megkönnyítésére sok iskolában alkalmaznak ólombetűkből kirakható gyerek-nyomdát, mellyel nagymértékben segítik a gyerekek mondatszerkesztési- és kifejezőkészségét. Mellesleg a *beszélt nyelvi kifejezésnek* megvan a természetszerű nagyobb hangsúlya. Sokat értelmeztetnek, érveltetnek, kérdeztetnek a gyerekekkel. A szabad gondolatkifejtés és a kreatív nyelvi kifejezés elősegítésére több helyütt hoztak létre iskolai *gyermekújságot*, mely az apróbbak, nagyobbak kis verseit, meséit híradásait és véleményét közli — saját képeikkel kiegészítve. A gyerekek ezt szabad áron felajánlhatják megvételre az ismerős felnőtteknek, s az így befolyó pénzből az osztály „szakszervezeti" gyerekközössége vásárolhat új felszerelést, játékot magának. A képességfejlesztésnek és az alkotó alkalmazásnak ezeket a lehetőségeit mind jobban kezdik támogatni. Sajnálatos azonban, hogy a pubertáskor legelején bekövetkező törésen a francia *nyelvi nevelésnek sem sikerült túlemelnie a gyerekek kreativitását.* A grammatizálás itt is formálissá válik egy általános nyelvi-, kommunikációelméleti alapozás hiányában. Mégis, a kisgyerekkor alkotóképességeinek felszabadításáért sokat tesznek az úgynevezett *„nyitott iskolák"*, ahol — ha anyagban még nem is —, de a szervezeti keretekben nagyon jól illeszkednek egymáshoz a különböző tantárgyak. A tanulók bizonyos mértékben megválaszthatják maguknak tanáraikat, délutáni tantárgyaikat (10 éves korig).

Irodalmi nevelésükben sok jó elemzési módszert találunk, és a kísérletező kedvű iskolákban nagy figyelmet fordítanak a tanulók írásos munkáira, „alkotásaira". Az irodalomtanítás hiányossága mindazonáltal, hogy túlteng benne a linearitás és a kronologikus egyoldalúság. Keveset foglalkoznak a XX. század és a kortárs irodalom szerepével (meglepő módon nem kevésbé elhanyagolt a francia irodalom tanítása sem ebből a szempontból).

Abszurdnak tűnik az összehasonlítás, de találó ellentmondást mutat az a feltételezés, mely szerint a magyar gimnazisták jobban ismerik a XIX. és XX. századi irodalmat, mint francia iskolatársaik. A tananyag világirodalmi kitekintése is esetleges, nem rendszerszerű. A kelet-európai irodalmak iránt fellendülőben van a társadalmi érdeklődés, ám az iskola erről alig vesz tudomást, ezen részek tanítása szembetűnően hiányos, elhanyagolt.

Mi lenne hát a legerősebb oldala az irodalomtanításnak, mely részek veszik el a többi téma elől az időt és a figyelmet? Kétségtelen a francia irodalom közismert gazdagsága. Ez jelenthet arány-problémát, hiszen igen nehéznek tűnik az anyagot egészében értelmezni, összefüggéseiben elemezni. Az irodalomtanítás

megoldatlanságának azonban nem ez az igazi oka. Fölöslegesen túltengenek bizonyos korszakok (pl. a grand siècle — a nagy XVIII. század és a klasszicizmus), szemléletbeli szintézis helyett életrajzok és mellékszereplők elemzésének csapdájába kerül sokszor a tanítás, mivel hiányzik egy korszerű, rugalmas koncepció. Az is érdekes probléma, hogy a költészet hazájának tartott Franciaországban oly hihetetlenül háttérbe szorul a poézis (a gimnáziumban a 10. és 18. év között). Furcsa módon ellentétébe fordul a kisgyermekkori alkotó verseltetés. Mellesleg a társadalmi gyakorlat is ezt a tendenciát mutatja, a költészet mostohagyereknek számít a kiadott irodalmi művek példányszámát, propagandáját tekintve. Örvendetes ezzel szemben a diákok öntevékeny irodalmi alkotóköreinek, vitaklubjainak virágzása, melyben a diákönigazgatás „közéleti" formái ötvöződnek az amatőr irodalmi tevékenységgel, színjátszó mozgalommal.

A testi nevelésről nem állt módomban teljes képet kialakítani. Az összkép nagyjából összevethető a hazaival, pozitívumait és negatívumait illetően egyaránt. Az iskolai foglalkozások nem nyújtanak elégséges mozgási lehetőséget a tanulóknak, ugyanakkor komoly eredmények vannak az iskolán kívüli testedzések, kirándulások terén. A testkultúra-foglalkozások (pl. a már említett expression corporelle) rendkívül népszerűek, ezeket mind iskolához kapcsolt tanfolyamokon, mind ifjúsági házak „szakkörein" lehet gyakorolni. Meglepően elterjedtek a tánc- és a néptánc-tanfolyamok, amelyeket iskolai és nyári szabadidő-táborokban művelnek. Számunkra elgondolkoztató tanulság a néptáncnak ez a jelentős fellendülése, hiszen a franciáknál (az eltűnőben lévő breton vagy baszk folklórt is beleszámítva) hiánycikk az élő, közismert néptánckultúra. Hozzájuk képest bár meglehetősen előnynek érezhetnők a magunk táncfolklór örökségét — mégis messze elmaradottabb a helyzetünk, ha a köznevelésből nálunk teljesen hiányzó néptánctanításra gondolunk (melyet talán a táncház-mozgalom kelthetne ismét életre).

A francia testi nevelés iskolai gyakorlatához szervesen hozzátartozik az ifjúsági turizmus hatékony szervezettsége, a vidéki diákszállók, turistaházak (auberge de la jeunesse) igen jó működtetése. Szintén a testi nevelési vonatkozásoknál kell megemlítenünk a fontosságához méltón komolyan vett szexuális nevelést. A gyerekek fiziológiai, pszichológiai felkészítést kapnak. A nevelési tanácsadókban dolgozó pszichológusok közül mind több választja a közvetlen iskolai gyakorlatot, vagyis részt vesznek az állandó iskolai munkában. A testi mozgás és a szomatikus rendszer elméletével foglalkozó kutatók munkájában nagyon sok a konkrét gyakorlati ajánlás, elemzés. Több testi nevelési koncepció erénye, hogy a testkultúrát nem önmagán belül vizsgálja, hanem társadalmi meghatározottságában, összefüggéseiben elemzi az adott helyzetet és a lehetőségeket.

Az esztétikai tárgyak fent említett helyzete kicsiben jellemzően tükrözi a közoktatási rendszer és a tanárképzés franciaországi problémáit. A főiskolák, egyetemek egyoldalú szakmai-diszciplináris képzést adnak a jövendő tanároknak, akik pedagógiai, nevelési-módszertani ismereteket jóformán nem is kapnak a tanítás megkezdéséig. Az iskolában saját gyakorlati tevékenységükben tanulják meg a pedagógiai alapokat és választják ki, keresik meg a nekik legrokonszen-

vesebb módszereket. Továbbképzésük tanfolyamaira legtöbbször maguknak kell szabad időt keresni és — sokszor elég magas — részvételi díjat fizetni.

Megoldatlan az oktatási szerkezetben a magániskoláknak az államiétól eltérő tananyaga, gazdasági feltételei és tanárelszívó-hatása. Ezeknek az iskoláknak az egységesítése újra meg újra felvetődik (legutóbb a FKP és a FSZP Közös Programjában), de a kulturális kormányzatnak (jelenleg Giscard d'Estaing személyes közbelépésének) mindmáig sikerült a megoldást elodázni az álamosítás elutasításával.

Kísérleti iskolák vannak, de jelentősebbek a hivatalos kísérletek számára kinevezett iskolák szerény keretein kívül lévő — sokszor a minisztérium ellenére — *kísérletező pedagógiai műhelyek*. A — mondhatni általános ellenszenvet kiváltott — Haby-reform dacára (mely nagymértékű visszalépést jelent a '68 utáni nevelésügyi kormányígéretekhez képest és többek között az esztétikai nevelést is mellékesként kezeli), az igényes pedagógusok öntevékenyen keresik meg szakmai-pedagógiai továbbképzésük egyéni útjait, nem sajnálva az anyagi áldozatokat sem céljaik megvalósítására. A szakfelügyeleti ellenőrzés merev rendszerében ezek a törekvések sokszor partizánakciók maradnak, de a szülői „tanácsok" (melyek a mi „szülői munkaközösségeinknél" sokkal előbb és hatékonyabb, iskolát támogató szervezetek) csaknem mindig szövetségesként állnak a modern szellemű pedagógusok mellett. (Több alkalommal tapasztaltam magam is, hogy egy-egy iskolát és gyermekeket sértő közügyben, melyben mind a pedagógusok, mind az iskola mint intézmény hallgatni kényszerült — a szülők határozott fellépése elérte célját és pozitív változtatást eszközölt.)

Bizonyos kísérleti központokban a pedagógiai úttörőmunkának régi hagyományai is vannak. Ilyen például a nemzetközi tekintélyű sèvres-i pedagógiai központ. Másutt a közelmúlt társadalmi változásai hoztak létre kísérleti „műhelyeket", melyek egy-egy határozott elképzelésű (általában baloldali) pedagógiai vagy közművelődési munkacsoport köré csoportosultak. Jó példa erre az antony-i pedagógiai centrum, a nanterre-i és vincennes-i egyetem, az Écoles des Beaux Arts építész kara, néhány „nyitott iskola", mint a párizsi École St. Merri vagy pedagógiai orientációjú kultúrközpont — Grenoble-ban, Bordeaux-ban.

Az imént leírtak inkább konkrét példák gyűjteményének tekinthetők, mintsem a trendvonal jelölésének. Kiegészítésképpen ide kívánkozik néhány olyan megfigyelés, amely a tendenciákra és a várható változásokra utal.

A tendenciák legfontosabbikaként említhetjük az iskolarendszer újonnan ismét megfigyelhető politizálódását. (Tudott dolog, hogy 1968 után „sikerült" perifériára szorítani a kontesztálást, a tiltakozást, a szerkezeti átalakítás erőit.) Érdekessége ennek a „politizálódási új hullámnak" az, hogy az egy évtizeddel ezelőtt a felsőoktatásban, egyetemeken jelentkezett társadalmi feszültségek most alsóbb korosztályok rétegeibe „csúsztak le".

Nyilvánvaló az a megállapítás, hogy „Franciaország balra tart". Ennek jeleként értékelhetjük azokat, az egész iskolarendszert megmozgató vitákat, amelyek a demokratizmus szerepétől kezdve minden társadalmi kérdést megvitatnak (az „elnőiesedett", ugyanakkor férfiuralmi engedelmességre szoktató iskolát, a szakmai kontraszelekciót, a társadalmi ellenőrzést) a szexuális abberrációkig és a feminizmusig. A Francia Kommunista Párt pedagógiai folyóirata, az „École et Nation" 1979 februári számában éppen az „önigazgatás"-nak a nemzeti iskolarend-

szerbe való integrációját és az iskola demokratikus követeléseit tárgyalja olyan tekintélyes hozzászólókkal, mint Snyders, Kahane, Perche, Szajnfeld.

A szűkebben vett témánkkal, az esztétikai-művészeti neveléssel összefüggő kreativitásról pedig mind több tanulmány és könyv jelenik meg, amelyek, a magyarországi példákhoz hasonlóan, a közművelődés, illetve a tudomány és a művészetelmélet oldaláról nyúlnak a témához.

Köztudott, hogy az elmúlt években hatalmas lökést adott a francia közművelésnek a Pompidou Kulturális Központ üzembe helyezése. Ez a páratlan létesítmény valóban nagyüzemi módon kezdte termelni azokat a munkákat, amelyek általános kulturális problematikából indultak, de erőteljesen „begyűrűztek" a pedagógiába is. Szükséges itt megemlíteni a Beaubourg mellett működő IRCAM (Zenei Közművelődési és Kutatási Központ) Pierre Bulez vezette munkáját, amely valószínűleg nagymértékben fogja ösztönözni a modern zene és az aktív zenélés irányában az iskolarendszert.

Az interdiszciplinaritást és az integrációt segítik azok a kutatások, amelyek a szemiotika, az irodalomszociológia, a vizuális kultúrakutatás eredményeit konkrét pedagógiai problémákra vetítik. (Gondolok itt R. Barthes, R. Escarpit, A. Ripert, A. Beaudot, I. Stoianova, F. Molnar, J. Nattiez, Y. Bernard kutatásaira.)

Nyilvánvaló, hogy a hihetetlenül pezsgő közművelődési és amatőr művészeti élet tartalékait még korántsem „vette észre" a francia iskolarendszer. Ugyanakkor az is nyilvánvaló, hogy a kultúra általános demokratizálódási folyamatában ezek az erők lesznek a legfontosabbak a pedagógia megváltoztatása szempontjából is.

2. AZ ESZTÉTIKAI-MŰVÉSZETI NEVELÉS A KÖZMŰVELŐDÉSBEN

Egy részre tagolt, politikai és gazdasági érdekek által megosztott közművelődési gyakorlatban nehéz tájékozódni. A következőkben néhány, számomra tanulságos példa bemutatásával kevésbé ismert műhelyek hétköznapjaira villan a fény. A „pillanatkép" talán esetleges lesz, úgy érzem, mégis jellemez valamit a francia közművelődési légkörből.

Ramboullet, ifjúsági és szabadidő központ

Nem kiemelkedő, átlagosnak mondható intézmény. Vezetője, egy 24—26 év körüli fiatalember, egyben az itt működő amatőr színpad egyik színésze. Összesen három állandó *animateur* van a házban, ezen kívül négy-hat fizetett és kb. tíz ingyenes, önkéntes, állandó külsőssel dolgoznak. Ezek vagy szakkör- és tanfolyam vezetők, vagy ügyeletesek. A ház tevékenységének nagy részét a tárgyformáló- és művészeti szakkörök és foglalkozások teszik ki. (Fotó, festő, mintázó, gyékény- és kosárfonó, „expression corporelle", néptánc stb.) Ezen kívül működik az említett irodalmi színpad. (Saját magát díszletezve, jelmezzel ellátva és utaztatva. Ottlétemkor Cocteau-darabot próbáltak.) Igen hatékonyan működik az olvasó-könyvtáros kör, ahol nem olvasótermi olvasás vagy kölcsönzés folyik csupán, hanem a megszervezett és spontán diákcsoportok számára mintegy ürügyként szolgál az irodalmi téma és könyv, melyet megvitatnak — és

amelytől messze elkalandoznak a közéleti és kulturális kérdések kapcsán. Szociális önismereti kör, ahol az irodalom és a politika „terápiás" funkciót vállal.

A művészeti szakkörökben feltűnő volt az *ingyenes*, öntevékenyen dolgozó felnőttek nagy száma. A kultúrközpont igen ügyesen használta fel a kisvárosban élő idősebb pedagógusok, háztartásbeliek szakértelmét' és aktivitását. Ezek a szakkörvezetők minden feltételt és felszerelést megkaptak munkájukhoz. Ez a „Ház"-zal való jó viszony és az értelmes közreműködés a látottak alapján vonzónak bizonyult számukra, s nem anyagi kérdést jelentett. Látogatásom idején a kultúrközpontban a magyar Kolinda együttes adott hangversenyt, nagy sikerrel. Kérdésemre az igazgató elmondta, hogy a központba járó fiatalokban elemi erejű a folk-zene iránt való érdeklődés, így hát amikor az egyik kollégája említette neki a Kolinda együttes Franciaországbeli fellépéseit, rögtön meghívta őket. Megtehette. A szervezés magas színvonalát mutatta az a tény, hogy az egy estére odajövő folk-zenekar koncertjére meghozatták a Kolindáék francia nyelvű nagylemezét, melyet az előcsarnokban, a helyszínen árusítottak. Kolindáéknak nagy sikere volt, a tizenévesek vastapssal köszönték a kelet-európai népzenét.

Atelier — Recréation; Thorigny

Az alkotást már címében is jelző párizsi magánműhely a nagyon sokfelé található esztétikai-nevelési-szabadidő-tanfolyamok egyike. Tulajdonképpen maszek üzemeltetésű művelődési otthonnak is mondhatnám, ha néhány ellentmondásától eltekintenék. Mivel tevékenysége valami módon jellemző a francia közművelődés művészeti foglalkozásainak nagy részére, hasznosnak látszik az elemzése. A „műhely" tulajdonképpen egy Marais-negyedbeli ház öt helyiségét jelenti — a földszinten és a pincében. Az öt helyiségben mintaszerűen megszervezett foglalkozások folynak a hét két napján 2—10, illetve 10—16 éves gyermekcsoportok részére. A foglalkozások a rajzolás-díszítés, festés, papír- és textil téralakítás, mintázás-gyurmázás és az expression corporelle — illetve szabadmozgás —, tánc „szekciók" tárgykörei szerint forgószínpad-szerűen folynak. Az adott csoportnyi gyermek azt a foglalkozást látogatja, amelyikhez a legnagyobb kedve van. Általában ajánlanak nekik, de saját ösztönzésükre is változtatják a foglalkozásokat. A szekciókat tehát „körbejárják". A foglalkozások kora délutántól estig tartanak. A műhelyt fenntartó „magánzó" szerint (idős hölgy, aki tudományos jelleget kíván adni a műhelynek) — a tanfolyamok legfőbb szempontja az önkifejezés.

A gyerekek levezetik felhalmozott feszültségeiket, ha olyan cselekvésre készteti őket, melyek által alkotnak, létrehoznak valami újat az anyagból a rendelkezésre álló gazdag technikák segítségével. Alkotó képességeik foglalkoztatása, illetve „visszanyerése", a gátlások alól való felszabadulás és a teljesen szabad (csak egyes lehetőségeiben „ajánlott") cselekvés valóban látványos program. Szó szerinti értelemben is, hiszen a padlótól a mennyezetig telefröcskölt festőszoba, a rejtett világítással középkori mesévé varázsolt pincehelyiség, a foglalkozásvezető vietnámi fiatalember („civilben" balettáncos) instrukciói által kígyózó hullámmozgásba kezdő gyerekcsoport gesztus-játékai, a selyem-textil-papír figurák báb-alakjai, az agyagállatok és az asztalra, földre, ruhára kent gyurma-étkek valóban tetszetősek, különlegesen fölszabadult hangulatot árasztóak,

látványosak. A spontaneitásnak, a gátlások alól való felszabadításnak elvitathatatlan terápiás haszna van. Mindazonáltal semmivel sem különbözik a régóta divatba jött ösztönösség-kultusz egy idő után megfakuló „rendkívül önkifejező" játékaitól. A gyerekek nem kapnak formai összefüggéseket, összefoglaló képzést, elméleti „útravalót", tartalmi elemzést. A megismételhető három hónapos játékok nem adnak rendszert. Mellesleg ismételni is nehéz (és ez a másik legnagyobb korlátja e tevékenységnek), mivel a tanfolyam hihetetlenül drága. Jobbmódúnak számító értelmiségi szülők mondták, hogy nekik bizony erre a borsos önfelszabadításra nincsen fölösleges pénzük. A kültelki fiúk vagy a vendégmunkások gyerekei természetesen szóba se jöhetnek. Pompidou unokája viszont odajár.

Grenoble, Városi Művelődési Ház

Ha a fenti modelltől jó értelemben eltérő, rokonszenves példát keresünk, Grenoble-ben bizonyára megtaláljuk. Egy Le-Corbusier tanítvány építész által épített, 1968-ban André Malraux által megnyitott Maison de la Culture nem véletlenül örvend nemzetközi hírnévnek. A hosszabb ideje szocialista polgármester alatt álló városban sokat költenek a kultúra színvonalas terjesztésére, újraalkotására. A közösségi művelődés jó példáit több helyen látni az egyetemi campus-től kezdve, az „újváros" mindmáig zártláncú kísérleti tévével ellátott házáig. Ezeket a kezdeményezéseket részben összefogja, részben maga is továbbfolytatja a városi kultúrközpont. Ha a magyar vendég a Népművelési Intézet új művelődési otthon koncepciójának ismeretében érkezik ide, egy rokon gondolat sikeres megvalósulásának örülhet. A kultúrközpont kapuján belépve, barátságos, nyílt előtér fogadja a látogatót. Az első és második szinten lévő „fogadóterek" áttekinthető információkkal és segítőkész személyzettel a kulturális szolgáltatások állandó jelenlétét éreztetik. A büfé nyitott, tiszta és kényelmes, az előtérben le lehet ülni, lehet várakozni vagy „csak úgy ellenni", van mód a könyvtár szabadpolcos olvasótermébe lépni, ahol csaknem vlamennyi francia újság is megtalálható a könyvek mellett. A discotéka mind az egyéni, mind a csoportos lemezhallgatást biztosítja, ezen kívül lemezeket kölcsönöz is. A „jardin d'enfants" (a francia gyermekkert szó itt találóbb, mint a gyermekmegőrző) igénybevehető a gyerekekkel érkező vendégek számára. A kicsik két hozzáértő felnőtt segítségével és felügyeletével játszhatnak, ragaszthatnak, festhetnek, formázhatnak a színes, óvoda-méretű helyiségben. Népszerű, jól bevált kezdeményezés a „Galerie de prèt d'oeuvres d'art" — vagyis a műalkotásokat kölcsönző galéria. Magánszemélyek és csoportok számára jelképes összegért eredeti műveket kölcsönöznek. A kölcsön-galériával foglalkozó kis munkacsoport ugyanakkor igen izgalmas munkásművelődési akciókat szervez a képzőművészeti aktuális kiállításokhoz kapcsolódva. Az üzemek, gyárak légzőszervi megbetegedései, illetve a halláskárosodás-zajártalom elleni társadalmi tiltakozó mozgalmához hozzájárulva, több művész gyári munkások bevonásával készítette el kép- vagy plakátsorozatát. Ezért a szives üzemi fogadtatásért „cserébe" megtanították a dolgozókat különféle képzőművészeti technikákra, majd a művek kivitelezését is csoportosan, közösen végezték el.

Az elforgatható színpad és nézőtér (theátre mobil) technikai bravúrját, a fekete-színház izgalmas előadásait, a tévéterem pezsgő szellemű, jól szervezett

vitáit, az egyidőben lévő két-háromféle kiállítás dekorativitását lehetne még hosszasan dicsérni, most azonban inkább említek egy szellemes közművelődési munkásakciót. Az irodalmi népművelés címet viselő munkacsoport az irodalmi színpadi előadásoknak egész hálózatát alakította ki, amellyel a város középiskoláit, üzemeit versmondással, színjátékkal, dokumentumműsorokkal „látja el". Ezek a műsorok sohasem fejeződnek be a tapsnál, hanem az utána rögtönözve megtartott beszélgetésen a hallgató közönséget is írásra aktivizálják — érthető elemzésekkel, ismertetésekkel, segítő ötletekkel. Felhívásukra a diákok, üzemi dolgozók rendszeresen küldenek be hozzájuk „írott anyagot", amelyben vers, elbeszélés, dokumentum formájában „írják meg magukat". Egy idő óta a munkacsoport a maga irodalmi-népművelői instrukcióival témacsoportokat szervezve, — irodalmi sorozatot is indított ezen művek publikálására. Itt említhető meg, hogy a Művelődési Háznak saját kis nyomdája, fotólaborja van, mely prospektusaik, könyveik, plakátjaik gyors, színvonalas és olcsó megjelentetését teszi lehetővé. A falak ízléses, egyszerű, ugyanakkor markáns színe (piros-fekete-fehér), a közművelődési propaganda hatásossága rokonszenves szívóhatást, vonzást gyakorol az érdeklődővé tett közönségre.

Bordeaux Kortárs Képzőművészeti Központ, „Entrepot Lainé"

A kaotikus, ugyanakkor befelé forduló kikötőváros kulturális életének, közművelődésének egyik legrokonszenvesebb színfoltja a régi posztóraktárat kultúrközpontként felhasználó intézmény. Tevékenységének legfontosabb részeként a modern képzőművészet népszerűsítését, megismertetését és az ezzel kapcsolatos pedagógiai-népművelői műhelymunkát említhetjük. A központ irányító magja egy — a népművelésben évek óta dolgozó — képzőművészekből, tanárokból és pszichológusokból álló kollektíva. Ha a grenoble-i példát a magyar „nyitott ház" modelljeként értelmezzük, a bordeaux-i központ minden bizonnyal a „szakmai ház" modelljének felel meg. Itt megtalálható minden, ami képzőművészet, vizuális eszköz és kifejezés, tárgyformálás. Korszerű képzőművészeti kiállításaik mindig egy-egy társadalmi akció kiindulópontját jelentik. A kiállításokra rendszeresen viszi az üzemek, iskolák dolgozóit, gyerekeit az e célra rendszeresített „ARTBUS", vagyis a művészetbusz, melyet a központ üzemeltet. Közös alkotásokat rendeznek, amikor a kiállítóművészek (az állandó pedagógus-népművelő segítségével) együtt dolgoznak a meghívott gyerekkel a műhelyben. A vizuális tevékenységek mellett jól működnek a komplex, több művészeti ág kapcsolatait hangsúlyozó foglalkozásaik is. Ezeken a kép-, irodalmi-, zenei kifejezés egymásra való hatását vizsgálják. A képzőművészeti alapelemekkel és technikákkal való ismerkedést (a színről, maszkfestésről, nyomott technikáról való kiállítást) összekapcsolják valamely társadalmi aktualitással. Bordeaux egy kiválasztott negyedének, játszóterének, iskolájának konkrét átformálásáról van szó ilyenkor, vizuális környezetalakító akciók formájában. Munkájukhoz sok segítséget nyújt az IRAE kutatócsoport (Institut de Recherche Animation Expression) interdiszciplináris szemináriumaival.

A közművelődés területén a felsorolt példákon kívül sok olyan kezdeményezést tapasztaltam, amelyek az alkotóművész — illetve az alkotás — és a társadalom különböző csoportjai, közösségei közötti kapcsolat erősítése érdekében történtek. Ilyen volt pl. Brachet textilművész-rajztanár kiállítássorozata is, ame-

lyen az alkotó, a kiállítótérben dolgozva, születésében és technikájában mutatta be a művét, megismertetve a láťogatókat a szövés különböző módjaival. A közönség, bekapcsolódva a munkába, maga is „beleszőhette" az elképzelését egy-egy darab formájában az alakuló műbe. A művelődési- vagy ifjúsági házak által szervezett kiállítások legtöbbjére különböző „réteglátogatásokat" szervezneк, kb. olyan jelleggel, mint ahogyan a magyar Balázs Béla Stúdió műveli a „ťársadalmi forgalmazást". A kiállítások idején létrejött egy fontos visszajelzéses viszony a közönséggel. A vidékiek bevonását olyan külön buszokkal segítik, amelyek háztól-házig szállítanak (ingyen) valamely színházlátogatás alkalmával. Nem elhanyagolható a múzeumok és templomok kihasználtsága sem. Általános a múzeumban a gyerekek és a felnőttek aktív bevonása az alkotó tevékenységbe. Párizsban a legjobb zenekari vagy vokális koncerteket a templomokban hallgathatja meg (legtöbbször ingyen vagy kedvezményes diákjeggyel) a közönség, főleg a fiatalság. Ezek a koncertek nem szükségszerűen egyházi szervezésűek. 1977 telén az egyik legnépszerűbb zenei esemény a St. Eustache hatalmas templomában rendezett lézer-vetítés volt, az erre a „Specťacle"-ra komponált zenével és Alain Cuny színész oratórikus versmondásával. Ingyenesek a Modern Művészetek Múzeumában rendezett „ARC 2" műsorok is, melyek kísérleti elektronikus és konkrét zenétől kezdve a legújabb felfogású dzsessz-zenéig a legkülönbözőbb muzikális újdonságokat muťatják be. Ezeket az előadásokat az ORTF — a Francia Rádió Kísérleti Zenei Központja — szervezi zeneszerzők és népművelők közreműködésével, a szintetizátor és más technikai apparátus ismertetésével.

Pár szót befejezésképpen a magyar kultúra franciaországi szerepéről.

Párizsban van egy mind aktívabb kulturális tevékenységet kifejtő Magyar Intézet. Művészeti együtteseket sűrűn utaztatott a közelmúltban Franciaországba. Korábban a Sebő- majd pedig a Kolinda népzenei együttesek, valamint néptánc-csoportjaink kifejezetten nagy elismerést, pozitív közönségvisszhangot arattak. Egy-egy kiállító képzőművészünk (legutóbb például Balázs Irén textilművész) ízléses, színvonalas kiállíťása nagy szakmai sikert jelent a rendkívül vegyes és széthúzott kiállítási „mezőnyben". Ezen sikerek és eredmények azonban elenyészőek a hiányzó propaganda és a kihagyott lehetőségek méreteihez képest. Bár nem tartom magam hivatottnak zenei szervezéseink megítélésére, de laikus franciák véleményét tekinťve azt gondolom, hogy ha havonta utaznának folklór együtteseink, kórusaink franciaországi vendégszereplésre, akkor sem használnánk ki a meglévő érdeklődés és igény valamennyi lehetőségét. Több francia közművelődési szakember jelezte, hogy meghívásuk a magyar szervezés nehézkessége és bonyolultsága miatt nem valósulhatott meg. A sokat emlegetett ťéma: a magyar irodalom külföldi ismertsége is természetszerűen eszébe jut az embernek, ha a francia könyvesboltokat járja. Csupán példaként említem: francia fogadópartnereimnek budapesti boltokban nem találtam egyetlen francia nyelvű József Attila, vagy Petőfi köťetet sem. Tudván, hogy ilyen kiadás létezik, feltételeztem, hogy bizonyára több példányt találok a párizsi, kelet-európai érdeklődésű kiadók, boltok polcain. Miután végigjártam csaknem egész Párizst és sikerült a fellelhető mind a négy József Aťtila és az egy darab Petőfi kötetet felvásárolnom (drága ajándék így, valutából), nem azon szomorodtam el, hogy többet nem találtam (tegyük fel, eladták), hanem azon, hogy

miközben minden szocalista országnak van könyvesboltja Párizsban (nagy népszerűségnek örvend például a lengyel vagy a szovjet könyvesbolt) *a magyar szellemi kultúra termékeinek — bár lenne —, de nincs piaca Franciaországban.* Ugyanez vonatkozik a lemezeinkre is. Igaz, hogy akadémiai nagydíjat nyernek komolyzenei Hungaroton lemezek, de a zenénk iránt érdeklődő francia ezeket egyáltalán nem tudja megszerezni... Minden európai országban nagy híre van a magyar folklórnak, de míg a „folklór" lemezpolcokon a legkülönbözőbb kis afrikai népcsoportok, óceániai, ázsiai törzsi zenék többféle felvételei kaphatók, a Bartók, a Kodály nevével fémjelzett magyar népzene vagy egyáltalán nem, vagy egy-egy gyenge magyarnóta kislemezen reprezentálódik. Mindenféle nemzetiségű ösztöndíjassal megismerkedve tapasztalhattam, hogy országnevünket sokszor egy magyar film, vagy rendező (legtöbbször Jancsó) nevével kapcsolják össze. Ez a — Lenin által — rendkívüli fontosságúnak jellemzett műfaj, érthetetlenül kevéssé van általunk képviselve Franciaországban. Igaz, évenként vagy ritkábban rendeznek magyar filmnapokat is, de a méltán népszerű „magyar film" egyszerűen hiányzik a francia mozikból. Azzal az irányzattal és szemlélettel pedig, amellyel Magyarországon a Társadalmi Forgalmazási Központ dolgozik, a franciák most kísérleteznek. A magyar szellemi termékeket bemutató bolt kérdése pedig okkal nevezhető elengedhetetlenül fontosnak, hiszen nem üzletről, hanem sokkal többről van szó.

VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIA AZ 1978-BAN MEGJELENT KÖZMŰVELŐDÉSI TÁRGYÚ CIKKEKBŐL

Összeállította: Ernszt Árpád

CSOPORTOK, RÉTEGEK KULTÚRÁJA

BALOGH Edgár: A nemzetiségi kérdés megoldása — világfeladat. Beszélgetés — -ral. [Riporter]: E. Fehér Pál. = Kritika, 1978. 3. sz. 3—6. p. L. még: Látóhatár, 1978. 5. sz. 94—116. p.

BÁNLAKY Pál: Fülöpszállás szerepkereső értelmisége. = Forrás, 10. évf. 1978. 12. sz. 31—49. p.

BIERNACZKY Szilárd: Szocialista művészet az egyetemek kulturális életében. = Társadalmi Szemle, 33. évf. 1978. 10. sz. 106—110. p.

BORSOS József: A rádió a nemzetiségi lakosság szolgálatában. [A Magyar Rádió Pécsi Stúdiójának nemzetiségi adásai.] = Baranyai Művelődés, 1978. 3. sz. 27—31. p.

A cigánylakosság egészségnevelésének elvei és módszerei. = Egészségnevelés, 19. évf. 1978. 1. sz. 35—38. p.

CSONGOR Anna: Cigánygyerekek az iskolaérettségi vizsgákon. = Budapesti Nevelő, 14. évf. 1978. 1. sz. 43—51. p.

FATUSKA János — RIEDER Antal — DANIS József: Németek és szlovákok művelődése. [Komárom megyében.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 8. sz. 26—27. p.

FÖLDESI Jenő: Közművelődés a Belügyminisztériumban. = Népművelés, 25. évf. 1978. 12. sz. 3—5. p.

FÖLDI Katalin: A cigánylakosság egészségnevelésének néhány pszichológiai szempontja. = Egészségnevelés, 19. évf. 1978. 5. sz. 229—232. p.

GOMBA Szabolcs: Közművelődési tevékenység a hallgatók körében. = Felsőoktatási Szemle, 27. évf. 1978. 9. sz. 543—546. p.

GOSZTONYI János: Az anyanyelv az iskola munkanyelve legyen. [A nemzetiségi pedagógusok országos tanácskozásán elhangzott felszólalás.] = Köznevelés, 34. évf. 1978. 20. sz. 3—4. p.

GÖLÖNCSÉR Dánielné: A munkásművelődés helyzete Pest megyében. = Munka, 28. évf. 1978. 4. sz. 27—28. p.

GRIBOVSZKI Lászlóné: A közművelődés szerepe a műszaki felsőoktatási intézményekben. = Felsőoktatási Szemle, 27. évf. 1978. 7/8. sz. 439—442. p.

GYIVICSÁN Anna: A nemzetiségi kultúra ápolásának elvi és gyakorlati kérdései. (Adalékok a magyarországi szlovákok kulturális életéhez 1956—1968 között.) = Békési Élet, 13. évf. 1978. 1. sz. 69—76. p.

HADHÁZI Antal: Cigányok az egyház „körül"? [A cigányság egyházi integrálása.] = Confessio, 1. évf. 1977. 1. sz. 63—73. p.

HAJDÚ Zsuzsanna: Anyanyelvi kultúra, nemzetiségi könyvtárügy Baranyában. = Népművelés, 25. évf. 1978. 7. sz. 25. p.

HALLAMA Erzsébet: Nemzetiségi rádióműsor Pécsett. = Kritika, 1978. 3. sz. 32. p.

HAVAS Ervin: Munkásművelődés a fővárosban. Egy vb-jelentés margójára. = Népszabadság, 36. évf. 1978. 299. sz. 7. p.

Az ifjúsági klubmozgalom helyzete és fejlesztésének feladatai. [Hadseregszintű tanácskozás.] [Írta]: K. L. = Néphadsereg, 31. évf. 1978. 17. sz. 13. p.

JUHÁSZ Antónia: A bejáró dolgozók művelődésének helyzete Borsod megyében. = Borsodi Művelődés, 3. évf. 1978. 2. sz. 48—52. p.

KACSÓ Lajos: Közművelődési kerekasztal. [Beszélgetés a hivatásos katonák közművelődési szemléletéről.] = Néphadsereg, 31. évf. 1978. 43. sz. 13. p.

KACSÓ Lajos: Közös feladatunk az ifjúsági klubmozgalom fejlesztése. [Beszámoló az 1978. április 27-i hadseregszintű tanácskozásról.] = Néphadsereg, 31. évf. 1978. 18. sz. 12—13. p.

KATONA ISTVÁN: A közös éneklés öröme. [Kórusmozgalom a hadseregben.] = Néphadsereg, 31. évf. 1978. 12. sz. 13. p.

KATONA István: A művelődés hétköznapjai. = Néphadsereg, 31. évf. 1978. 15. sz. 13. p.

KLOTZ Miklós: A német nemzetiségi közművelődés helyzete 1973—1977 között. = Kultúra és Közösség, 1977. 4. sz. 5—22. p. Bibliogr. 21—22. p.

KLOTZ Miklós: Német nemzetiségi kulturális tevékenység, 1973—1978. = Népművelés, 25. évf. 1978. 12. sz. 6—8. p.

KLOTZ Miklós: A nemzetiségek anyanyelvi oktatásáról. = Kritika, 1978. 2. sz. 4—5. p.

KOROMPAY János: Nemzetiségi múzeumok. = Magyar Nemzet, 34. évf. 1978. 16. sz. 4. p.

KRICSKOVICS Antal: Castor és Pollux ne bírkózzék. Beszélgetés —-lal [a Nemzetiségek Központi Táncegyütteséről. Riporter]: Fuchs Lívia. = Táncművészet, 3. évf. 1978. 11. sz. 19—24. p.

Lakóhelyről nézve... (Az eljáró dolgozók művelődésének elősegítése.) = Fórum (Szolnok), 1977. 82—86. p.

LAMI István: A magyarországi szlovákok művelődéséről. = Népművelés, 25. évf. 1978. 11. sz. 8—10. p.

LUKÁCS Györgyi: Klubélet a laktanyákban. = Magyar Ifjúság, 22. évf. 1978. 24. sz. 12. p.

MÁNDICS Mihály: A délszláv nemzetiség közművelődéséről. = Népművelés, 25. évf. 1978. 9. sz. 3—7. p.

MÁNDICS Mihály: A délszláv nemzetiségi közművelődés Baranyában. = Baranyai Művelődés, 1978. 3. sz. 47—51. p.

MARÓTI László: Munkásművelődés. = Népművelés, 25. évf. 1978. 6. sz. 14—15. p.

MERÉNYI László: Cigány dolgozók az esti középiskolákban. = Munka, 28. évf. 1978. 11. sz. 44. p.

MÉRŐ József: A csepeli főiskolások közművelődési tevékenysége. = Felsőoktatási Szemle, 27. évf. 1978. 4. sz. 244—248. p.

MOLNÁR Ferenc: A nemzetiségi kultúra. — államtitkár nyilatkozata. [Riporter]: (i). = Magyar Nemzet, 34. évf. 1978. 244. sz. 9. p.

MURÁTH István A siklósi járás területén élő nemzetiségek helyzetéről. = Baranyai Művelődés, 1978. 3. sz. 91—95. p.

MÜLLER Géza: Nemzetiségi közművelődés Mohácson. = Baranyai Művelődés, 1978. 3. sz. 96—98. p.

A nemzetiségi művelődés távolati programja Baranyában. [A Baranya megyei Tanács határozata.] = Baranyai Művelődés, 1978. 3. sz. 118—133. p.

ÓRSZIGETHY Erzsébet: Művelődés a Budapesti Műszaki Egyetemen. = Népművelés, 25. évf. 1978. 4. sz. 22—23. p.

RITTNER Hajnalka: „Több nyelven — egy akarattal." [Nemzetiségi pedagógusok országos konferenciája, Budapest, 1978. május 2—3.] = Baranyai Művelődés, 1978. 3. sz. 3—8. p.

STARK Ferenc: Az iskola a nemzetiségi művelődés legalapvetőbb intézménye. [A nemzetiségi padagógusok országos tanácskozásán elhangzott felszólalás.] = Köznevelés, 34. évf. 1978. 20. sz. 4—5. p.

STEINER Tibor: Nemzetiségi politika Komárom megyében. = Állam és Igazgatás, 28. évf. 1978. 5. sz. 422—432. p.

SZALAI Lászlóné: A mohácsi dálszláv klub munkája. = Baranyai Művelődés, 1978. 3. sz. 53—57. p.

[SZÁLE László]: Figyeljünk szövetségeseinkre! [Olvasóakadémia, a Szabad Föld önművelődési programja falusi olvasói számára.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 2. sz. 14. p.

SZENDI Mária: A Közművelődési Bizottság munkája. [A Juhász Gyula Tanárképző Főiskolán]. = Felsőoktatási Szemle, 27. évf. 1978. 11. sz. 693—696. p.

SZILÁGYI Gyula: Napirenden a helyőrségi művelődési intézmények működésének szabályozása. = Néphadsereg, 31. évf. 1978. 38. sz. 12—13. p.

TANCSIK Mária: Gyolcs és khitón. [Görög táncház a József Attila-lakótelepen.] = Új Tükör, 15. évf. 1978. 22. sz. 40—41. p.

TIMÁR Irma: A Baranya megyei nemzetiségi amatőr művészeti munka mérlege. = Baranyai Művelődés, 1978. 3. sz. 32—45. p., illusztr.

VÁGH Mária: Cigányolvasók a könyvtárban. [Konferencia a cigányság művelődési problémáiról a Népművelési Intézet rendezésében Békéscsabán.] = Könyvtáros, 28. évf. 1978. 10. sz. 603—604. p.

VARGHA Károly: A II. „Reicht brüderlich die Hand!" nemzetiségi kulturális vetélkedő mérlege. = Baranyai Művelődés, 1978. 3. sz. 68—74. p.

VÁRNAGY Elemér: A cigánygyerekek nevelésének és oktatásának problémái. = Népfront, 23. évf. 1978. 2. sz. 52—56. p.

VÉRTES Csaba: A munkás műveltsége. = Magyarország, 15. évf. 1978. 31. sz. 21. p.

ÉLETMÓD ÉS MŰVELŐDÉS

ALBERT József — GOMBOS Antalné: Igény, érdeklődés Kislődön. [Művelődési szokás- és igényvizsgálat.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 11. sz. 31—32. p.

ANDORKA Rudolf: A falun élő munkások életmódja. = Szakszervezeti Szemle, 7. évf. 1978. 4. sz. 52—59. p.

BÁNLAKY Pál: A vidékiség tünetei. = Forrás, 10. évf. 1978. 2. sz. 60—76. p.

FÖLDVÁRI Tamás — ZSILLE Zoltán: Hát maguk nem tudták ezt?... (Ikarus-gyári munkások életstratégiáiról.) = Mozgó Világ, 4. évf. 1978. 2. sz. 52—70. p.

GERELYES Ede: A munkáséletmód-kutatás új feladatai a fővárosban. = Honismeret, 6. évf. 1978. 4. sz. 3—6. p.

KÁDÁR István: Életmód és művelődés. = Szakszervezeti Szemle, 6. évf. 1977. 4. sz. 76—79. p.

KUNSZABÓ Ferenc: Miképpen él a jász polgár? [Részlet a szerző készülő „Jászföld" című könyvéből.] 1—2. = Jászkunság, 24. évf. 1978. 1. 1. sz. 11—17. p., 2. 2. sz. 9—22. p.

MÓD Aladárné: „Bejáró" életmód — cél és valóság. = Társadalmi Szemle, 33. évf. 1978. 6. sz. 67—76. p.

NAGY Emil: Életmód és művelődés. [Vitaindító.] = Néphadsereg, 31. évf. 1978. 47. sz. 12—13. p.

PÁL Istvánné: A szocialista életmód és a művelődés. = Borsodi Szemle, 23. évf. 1978. 3. sz. 68—76. p.

Az I. Miskolci Nyári Egyetemen (1978. június 28. — július 1.) elhangzott előadások összefoglaló ismertetése.

TIMAFFY László: Nemzedékek életmódváltásának kutatása. = Honismeret, 5. évf. 1977. 6. sz. 45—48. p.

VARGA Csaba: A harmadik lehetőség hiánya. [Fülöpszállás.] [1—2.] = Forrás, 10. évf. 1978. [1.] 10. sz. 17—38. p., [2.] 11. sz. 51—59. p.

ELMÉLET

ÁGH Attila: A marxista kultúraelmélet története. = Kultúra és Közösség, 1978. 3. sz. 52—67. p.

ÁGH Attila: A szovjet kultúraelméleti irodalom válogatott bibliográfiája. Összeállította: —. = Kultúra és Közösség, 1978. 3. sz. 68—70. p.

ALMÁSI Miklós: Értéktermelés — életben és kultúrában. = Társadalmi Szemle, 33. évf. 1978. 7. sz. 23—27. p.

ALMÁSI Miklós: A szellemi divat kultúraközvetítő szerepe. = Valóság, 21. évf. 1978. 12. sz. 1—13. p.

ANDOR Csaba: Ünnep és kommunikáció = Világosság, 19. évf. 1978. 8/9. sz. 469—473. p.

A cikk a szerző előkészületben lévő információelméleti témájú kötetének utolsó fejezete.

BÁBA Krisztina: Lengyel kultúraelméleti kutatások a XX. században. = Kultúra és Közösség, 1978. 3. sz. 71—74. p.

BÁBOSIK István: A szocialista személyiségelmélet neveléselméleti konzekvenciái. = Magyar Pedagógia, 1978. 1. sz. 15—26. p.

BÁLINT Mária: A nevelés társadalmi összefüggéseinek problematikája a kortárs polgári pedagógiákban. (Műhelytanulmány.) = Neveléstudományi Közlemények, 1978. 1. sz. 38—53. p.

BÁLINT Mária: Tudományelmélet — neopozitivizmus — neveléstudomány. = Magyar Filozófiai Szemle, 2. évf. 1978. 5. sz. 630—650. p.

BERKOVITS György: A közérthetőség ideológiája. = Mozgó Világ, 4. évf. 1978. 4. sz. 86—97. p.

BERKOVITS György: A nemi szerepek és a kultúra. = Forrás, 10. évf. 1978. 5/6. sz. 92—96. p.

BOJTÁR Endre: Az irodalmi mű jelentése. (Konrád György: A látogató.) = Irodalomtörténeti Közlemények, 82. évf. 1978. 2. sz. 227—238. p.

BOROS László: Az „élet minősége" — valóságos vagy manipulációs fogalom? = Tájékoztató (Okt. Min. Marxizmus-Leninizmus Okt. Főoszt.), 1978. 4. sz. 7—24. p.

BOTHMER, Hermann von: A kreatív-empírikus megalapozású, autonómiára orientált tanítás. = Kultúra és Közösség, 1977. 4. sz. 73—88. p.

BÖSZÖRMÉNYI Zoltán: Kultúra, társadalom, klíma, földrajz és pszichiátria. [Eltérő kultúrájú társadalmak közötti migráció hatása a személyiségre. A kulturális összehasonlító elmeorvoslás.] = Új Írás, 18. évf. 1978. 9. sz. 89—97. p.

GARAI László — KÖCSKI Margit: A szociális kategorizáció. Kísérletek és kérdések. = Kultúra és Közösség, 1978. 3. sz. 43—51. p.

HARSÁNYI István: Társadalmi vonzások és taszítások erőjátéka. = Confessio, 2. évf. 1978. 3. sz. 63—72. p.

HERNÁDI Miklós: A mindennapi élet fogalmának felbontása. Tudásszociológiai vázlat. = Magyar Filozófiai Szemle, 22. évf. 1978. 3. sz. 382—410. p.

HOPPÁL Mihály: Esemény — elbeszélés — közösség. Jegyzetek a verbális szemiotikához. [Egy konkrét szöveghagyományozó szituáció elemzése.] = Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához, 1. A komikum és humor megjelenésének formái a folklórban. 1977. 61—85. p.
Bibliogr. 82—85. p.

HORÁNYI Özséb: A „kép jelentése" terminus használatáról. = Fotóművészet, 20. évf. 1977. 4. sz. 26—29. p., 2. t.

HORÁNYI Özséb: A szemiotika hasznáról és haszontalanságáról. = Fotóművészet, 20. évf. 1977. 4. sz. 30—33. p.

JÓZAN Péter: A halállal szembeni magatartás változása a középkortól napjainkig. = Orvosi Hetilap, 119. évf. 1978. 32. sz. 1971—1978. p.

KAPITÁNY Ágnes — KAPITÁNY Gábor: Néhány megjegyzés a nyelv és az esztétikum szerepéről a megismerésben. = Magyar Filozófiai Szemle, 22. évf. 1978. 3. sz. 411—422. p.
Bibliogr. 421—422. p.

KAPITÁNY Ágnes — KAPITÁNY Gábor: Rendetlen értékek — értéktelen rendek, avagy: útelágazásnál, táblák nélkül... [A személyiség kibontakozását akadályozó értékrendekről.] (1—2.) = Mozgó Világ, 4. évf. 1978. (1.) 2. sz. 46—50. p., (2.) 3. sz. 44—49. p.

KOROKNAI Zsuzsa: Életmód és emberi kapcsolatok. Jegyzetek egy kimeríthetetlen témáról. = Társadalmi Szemle, 33. évf. 1978. 8/9. sz. 67—75. p.

KÓSA Erzsébet: Az életmód változásának néhány kérdése — különös tekintettel a családra. = Magyar Filozófiai Szemle, 22. évf. 1978. 2. sz. 177—191. p.

KÖPECZI Béla: Kultúra, értékrend, életmód. = Béke és Szocializmus, 21. évf. 1978. 8. sz. 108—115. p.

KUNT Ernő: A halál tükrében. Az élet megismerése a halál aspektusából. [Az ember és a halál viszonya az ipari kultúrában. A thanatológia tudományáról, amely egy új „halálkultúra" kialakítására és oktatására tesz kísérletet.] = Új Írás, 18. évf. 1978. 3. sz. 64—81. p.

MADARÁSZNÉ ZSIGMOND Anna: A formális szemiotika programja és megvalósítása. 1—3. = Világosság, 19. évf. 1978.
1. Formális nyelvek, extenzionális szemantikai rendszerek. 5. sz. 315—321. p., 2. Formális nyelvek és intenzionális szemantikák. 6. sz. 386—391. p., 3. Formális pragmatikai rendszerek. 7. sz. 448—454. p.

MARÓTI Andor: A kultúra új értelmezése a marxista művelődéselméletben. = Népművelés, 25. évf. 1978. 7. sz. 14—16. p.
Részletek „A kultúra fogalmának fejlődése" c. kandidátusi értekezésből.

MARÓTI Andor: Művek, műveltség, művelődés. = Köznevelés, 34. évf. 1978. 44. sz. 9—10. p.

MIKECZ Tamás: Az ideológiai harc és a kulturális csere néhány elméleti összefüggése. = Társadalomtudományi Közlemények, 8. évf. 1978. 2/3. sz. 103—119. p.

PAP Gábor: Világmodell. Adalékok a szerves és szervetlen műveltségtípusok kérdésköréhez. = Művészet, 19. évf. 1978. 1. sz. 2—7. p.

PATAKI Ferenc: Ember a társadalomban. Beszélgetés — szociálpszichológussal. [Riporter]: Biernaczky Szilárd. = Ifjúkommunista, 22. évf. 1978. 6. sz. 49—52. p.
L. még rövidítve: Látóhatár, 1978. 8. sz. 189—193. p.

PATAKI Ferenc: Érték, norma, viselkedés. Normatív viselkedésszabályozás a társadalmi kiscsoportokban. = Világosság, 19. évf. 1978. 5. sz. 272—276. p.

POLCZ Alaine: A halál iskolája. = Valóság, 21. évf. 1978. 8. sz. 63—76. p.

RÓKA Jolán: Szimpozion a kultúra szemiotikájáról. = Helikon, 23. évf. 1977. 4. sz. 454—457. p.
A Moszkvai Állami Lomonoszov Egyetemen 1976. májusában tartott „Szemiotika és szemantika" c. szimpozionról.

SZERDAHELYI István: Kultúraelméletünk feladatai. = Népszava, 106. évf. 1978. 123. sz. 5. p.

SZERDAHELYI István: A magyar kultúra- és művészetelmélet néhány időszerű kérdése. = Társadalmi Szemle, 33. évf. 1978. 2. sz. 80—88. p.
A Szocialista Országok Multilaterális Kultúraelméleti Bizottságának konferenciáján benyújtott kutatási beszámoló alapján készült tanulmány.
L. még: Látóhatár, 1978. 4. sz. 113—129. p.

SZERDAHELYI István: A marxista komikum-elmélet alapvonásai. = Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához, 1. A komikum és humor meglenésének formái a folklórban. 1977. 9—15. p.

SZILÁGYI Ákos: A szocialista realizmus fogalmához. (1—3.) = Kritika, 1978.
(1.) 5. sz. 11—12. p., (2.) 6. sz. 19—21. p., (3.) 7. sz. 19—20. p.

SZILÁGYI Ákos: Vázlat a formalizmusról. (2.) = Kritika, 1978. 1. sz. 5—6. p.
(1.) Uo. 1977. 12. sz. 10—11. p.

SZKVORCOVA, Ljudmila: A történelem táguló értelme. Viták a proletár kultúráról. Ford. Csibra István. = Szovjet Irodalom, 1978. 9. sz. 150—157. p.

VÁRINÉ SZILÁGYI Ibolya: Az értékek tudatától az értékek megvalósításáig. Az értékorientáció szociálpszichológiai vizsgálata. = Világosság, 19. évf. 1978. 8/9. sz. 593—599. p.

VÁRINÉ SZILÁGYI Ibolya: Értékrendszerek, értékorientációk. A filozófia és a szociológia kérdései a pszichológiához. = Világosság, 19. évf. 1978. 7. sz. 401—407. p.

VITÁNYI Iván: Művészet — érték — realizmus. Kísérlet az esztétikum, az esztétikai érték, a realizmus és a művészetszociológia egységes értelmezésére. (1—2.) = Valóság, 21. évf. 1978.
(1.) 3. sz. 42—60. p., (2.) 4. sz. 58—74. p.

VOIGT Vilmos: Május elseje jelei. = Világosság, 19. évf. 1978. 8/9. sz. 525—533. p.

VOIGT Vilmos: Szempontok a magyar folklór akkulturáció-vizsgálatához. = Ethnográphia, 89. évf. 1978. 4. sz. 604—631. p.

ZÉTÉNYI Tamás: Kreativitás és tapasztalat. = Magyar Pszichológiai Szemle, 19. köt. 1978. 1. sz. 27—32.

FELNŐTTOKTATÁS

BECK Mihály: A tudomány népszerűsítése és a tudománynépszerűsítés. [Tudományos ismeretterjesztés.] = Magyar Tudomány, 23. évf. 1978. 2. sz. 89—90. p.

BIRÓ György: Általános iskolai felnőttoktatás a miskolci járásban. = Köznevelés, 34. évf. 1978. 31. sz. 5—6. p.

BIRÓ György: A dolgozók általános iskolai oktatása a miskolci járásban. = Borsodi Művelődés, 2. évf. 1977. 2. sz. 17—20. p.

CSIDER Sándor: A Mindenki Iskolája és a művelődési otthonok. Hibák a közvetítővonalban. = Munka, 28. évf. 1978. 8/9. sz. 42—43. p.

DALY Lenke — ÚJHEGYI Lajos: Tanulási indítékok és attitűdök vizsgálata a felnőttoktatásban. = Pedagógiai Szemle, 28. évf. 1978. 3. sz. 234—243. p.

A dolgozók középiskolai oktatásának helyzete Hajdú-Bihar megyében. = Területi Statisztika, 28. évf. 1978. 3. sz. 324—325. p.

DURKÓ Mátyás: A tanárképzés és a tanárok felkészítése a felnőttoktatási feladatokra. = Pedagógiai Szemle, 28. évf. 1978. 4. sz. 344—347. p.

FUKÁSZ György: Az ismeretterjesztés hatékonysága. = Népművelés, 25. évf. 1978. 8. sz. 16—17. p.
A TIT budapesti módszertani fórumán 1978. március 6-án elhangzott előadás alapján.

GÁLOS Júlia: A középiskolai felnőttoktatás korszerűsítése. = Köznevelés, 34. évf. 1978. 11. sz. 5. p.

GAZSÓ Ferenc: Felnőttoktatás és társadalmi mobilitás. = Társadalomtudományi Közlemények, 8. évf. 1978. 2/3. sz. 56—64. p.
Ld. még rövidítve: Látóhatár, 1978. 12. sz. 218—227. p.

HANÁK Katalin: Kísérletezés a telekommunikációs oktatásban. (Mindenki iskolája.) = Rádió és Televízió Szemle, 10. évf. 1978. 2. sz. 64—71. p.

HILLER István: A tudományos ismeretterjesztés eredményei a munkásművelődésben. (A TIT tevékenysége Sopronban 1977-ben.) = Soproni Szemle, 32. évf. 1978. 4. sz. 372—377. p.

JUHÁSZ Antónia: Üzemek, közoktatás, közművelődés. [Felnőttoktatás Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.] = Borsodi Művelődés, 2. évf. 1977. 2. sz. 45—46. p.

KISS Ferenc: Az ismeretterjesztés pedagógiai és pszichológiai kérdéseiről. = Egészségnevelés, 19. évf. 1978. 1. sz. 21—24. p.

KOTTAY Ferenc: Utunk a nevelő iskola felé a dolgozók gimnáziumában. = Budapesti Nevelő, 14. évf. 1978. 4. sz. 67—76. p.

LAKI Pál: Tapasztalatok és elgondolások a szervezett egyéni tanulás köréből. = Pedagógiai Szemle, 28. évf. 1978. 7/8. sz. 629—636. p.

MARÓTI Andor: Az andragógiai szemlélet érvényesítése a közművelődésben. = Kultúra és Közösség, 1978. 3. sz. 21—28. p.

MERÉNYI László: Az önművelésre nevelés a felnőtt korúak iskolájában. [Budapest, IX. ker. Dr. Antos István Dolgozók Közgazdasági Szakközépiskolája.] = Budapesti Nevelő, 14. évf. 1978. 1. sz. 104—113. p.

MOLNÁR Szabolcs: Felnőttképzés a távlati szakemberellátás és a munkaerő-szükséglet függvényében. = Szakmunkásnevelés, 29. évf. 1978. 4. sz. 1—4. p.

NOVÁK István: Az ismerettel ismerkedve. A tudományos ismeretszerzés és ismeretterjesztés alapgondolataiból. = Borsodi Szemle, 23. évf. 1978. 1. sz. 89—100. p.

NOVÁK István: Az ismeretterjesztés tájékozódó kérdései. = Borsodi Szemle, 23. évf. 1978. 4. sz. 63—74. p.
Részlet a szerző „Az ismerettől az ismeretterjesztésig" c. monográfiájából.

RITECZ József: Miért „döcög" a dolgozók általános iskolai képzése? = Munka, 28. évf. 1978. 12. sz. 30. p.

SOBOR István: Két kísérlet a munkásképzés és továbbképzés szolgálatában. [Dunaújváros, Dolgozók Iskolája.] = Ma és Holnap, 5. évf. 1977. 2. sz. 247—262. p.

SZÉCHY Éva: A permanens képzés-nevelés — a multinacionális és állammonopolista kapitalizmus alapvető stratégiája az oktatásügy területén. = Pedagógiai Szemle, 28. évf. 1978. 3. sz. 195—204. p.

SZÉPVÖLGYI Edit: A felnőttoktatás helyzete Szolnok megyében. = Területi Statisztika, 28. évf. 1978. 5. sz. 544—556. p.

TAKÁCS Györgyné: A felnőttek tanulásáról. = Szakszervezeti Szemle, 6. évf. 1977. 4. sz. 71—75. p.

KÖNYV, OLVASÁS, KÖNYVTÁR, NYELVI MŰVELTSÉG

BACHÁT László: A műveltség alapja az anyanyelvi műveltség. = Pedagógiai Műhely (Nyíregyháza), 4. évf. 1978. 2. sz. 73—80. p.

BÁNLAKY Pál — HAVAS Katalin — SOMORJAI Ildikó: Olvasótáborokról — általánosabban. Hozzászólásféle a Szakmunkástanuló-olvasótábor, figyelem! című cikkhez. = Valóság, 21. évf. 1978. 7. sz. 101—104. p.
A hivatkozott írás szerzői: Merth László, Matzon Mariann, Erős Ferenc. Uo. 3. sz. 89—97. p.

BÁNLAKY Pál — VARGA Csaba: Az olvasótábor. Bánlaky Pál szociológus és Varga Csaba író beszélgetése. = Kultúra és Közösség, 1978. 3. sz. 92—102. p.

BERNÁTH József: Tanárjelöltek olvasási kultúrájáról. [Pécs, Tanárképző Főiskola.] = Könyv és Nevelés, 20. évf. 1978. 4/5. sz. 197—204. p.

CSOMA Gyula: Stratégiák és könyvek. [A könyvek és az olvasás helye a különböző tanuláselméletekben.] = Könyvtáros, 28. évf. 1978. 3. sz. 157—160. p.

DEBRECENI Imréné: Könyvtáraink helyzete Pest megyében. Egy szakfelügyelő tapasztalataiból. = Szakmunkásnevelés, 29. évf. 1978. 9. sz. 16—18. p.

DEMETERNÉ BOGDÁNDY Margit: A könyvtár egyszerre műhely és klub is. [Tatabánya, 314. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet.] = Könyvtáros, 28. évf. 1978. 10. sz. 597—599. p.

JUHÁSZ Róbert: Egy közművelődési mozgalom — számadás előtt. [Olvasómozgalom.] = Népfront, 23. évf. 1978. 1. sz. 25—28. p.

HAVAS Katalin: Könyvtárak és művelődés. = Népszava, 106. évf. 1978. 263. sz. 10. p.

HAVAS Katalin: Az olvasótáborok és a könyvtárak. = Könyvtáros, 28. évf. 1978. 7. sz. 379—382. p.

HÉBERGER Károly: Megszerettetni az olvasást, ez a feladat. [Könyv- és könyvtárhasználati szokások a Budapesti Műszaki Egyetem hallgatói körében.] = Könyv és Nevelés, 20. évf. 1978. 3. sz. 112—116. p.

KAMARÁS István: Ezt a könyvet a tévében láttam. [A tömegkommunikációs eszközök hatása az irodalomolvasásra.] = Rádió és Televízió Szemle, 9. évf. 1977. 4. sz. 112—118. p.

KAMARÁS István: Társszerzők faluról. [Örkény István: Meddig él egy fa? c. novellájának hatásvizsgálata.] = Forrás, 10. évf. 1978. 4. sz. 34—47. p.

KÁROLY Sándor: Anyanyelvi műveltségünk helyzete és a nyelvművelés. = Kortárs, 22. évf. 1978. 1. sz. 143—148. p.
Hozzászólás Kolozsvári Grandpierre Emil: Herder árnyéka c. cikkéhez. Uo. 21. évf. 1977. 8. sz. 1303—1311. p.

KELÉNYI István: Kiket hívjunk meg olvasótáborba? Egy táborvezető tapasztalataiból. = Napjaink, 17. évf. 1978. 3. sz. 31. p.

KISFALUDI Sándor: Nyelvművelés — gyermekkönyvtárban. = Könyvtáros, 28. évf. 1978. 8. sz. 484—485. p.

KONDOR Istvánné: A közművelődési könyvtárak ma és holnap. [1—2.] = Könyvtáros, 28. évf. 1978. [1.] 2. sz. 59—63. p., [2.] 3. sz. 123—126. p.

KOVÁCS Sándor: Könyv, könyvtárhasználat, oktatás. (Egy iskolai felmérés néhány tapasztalata.) [Pécs, Leöwey Klára Gimnázium.] = Könyv és Nevelés, 20. évf. 1978. 1. sz. 22—26. p.

KOVÁCS Tibor: Korszerűbben, eredményesebben. [A könyvtár helye a közművelődési intézmények rendszerében.] = Pedagógiai Műhely (Nyíregyháza), 4. évf. 1978. 1. sz. 41—48. p.

KUTASI Ferenc: Olvasóvá nevelés egy szakmunkásképző könyvtárában. [Sopron, 403. sz. Ipari Szakmunkásképző Intézet.] = Könyvtáros, 28. évf. 1978. 10. sz. 594—597. p.

LUCKHAM, Bryan: Könyv — olvasás — könyvtár. Kamarás István [beszélgetése] — -mel Manchesterben és... Jászberényben. 1—2. = Könyvtáros, 28. évf. 1978. 1. 8. sz. 477—481. p., 2. 9. sz. 542—545. p.

MERTH László — MATZON Mariann — ERŐS Ferenc: Szakmunkástanuló-olvasótábor, figyelem! = Valóság, 21. évf. 1978. 3. sz. 89—97. p.

MOLNÁR Zoltán: Mit tehet a kultúra? [Az Olvasó népért mozgalom II. országos tanácskozása elé.] = Élet és Irodalom, 22. évf. 1978. 18. sz. 1—2. p.

A nyelvi-nyelvészeti ismeretterjesztés helyzete, feladatai és lehetőségei. [Vitaülés.] (A Magyar Tudományos Akadémia Anyanyelvi és Alkalmazott Nyelvészeti Bizottságának együttes ülése, 1977. május 17-én.) = Magyar Nyelvőr, 102. évf. 1978. 1. sz. 51—85. p.

Grétsy László, Pusztai Ferenc, Szende Aladár, Fülei-Szántó Endre és Szépe György előadásai, valamint a hozzászólások.

Az olvasó népért. Az O[rszágos] K[özművelődési] T[anács] megtárgyalta [a Hazafias Népfront előterjesztését]. = Népművelés, 25. évf. 1978. 8. sz. 3—5. p.

Az Országos Közművelődési Tanács Elnökségének napirendjén [az Olvasó Népért mozgalom]. = Népfront, 23. évf. 1978. 6. sz. 22—25. p.

REISINGERNÉ DÉKÁNY Mária: Viszonyom a könyvekhez. (Felmérés egy gimnáziumi első osztályban.) [Budapest, Szilágyi Erzsébet Gimnázium.] = Könyv és Nevelés, 20. évf. 1978. 3. sz. 123—125. p.

SZILÁGYI Imre: A herderi jóslat nyomán. = Kortárs, 22. évf. 1978. 7. sz. 1142—1147. p.
Hozzászólás Kolozsvári Grandpierre Emil: Herder árnyéka c. cikkéhez. Uo. 21. évf. 1977. 8. sz. 1303—1311. p.

TÉGLÁS Tivadar: Ifjúságunk és a kalandregények. Verne Gyula művei a nevelés szolgálatában. = Pedagógiai Szemle, 28. évf. 1978. 9. sz. 808—819. p.

TOLNAI Gábor: Gondolkodás — irodalom — nyelvhelyesség. = Kortárs, 22. évf. 1978. 8. sz. 1306—1312. p.
Hozzászólás Kolozsvári Grandpierre Emil: Herder árnyéka c. cikkéhez. Uo. 21. évf. 1977. 8. sz. 1303—1311. p.

TUBA László: Olvasótábori morzsák. [Győr-Sopron megyei tapasztalatok.] = Könytáros, 28. évf. 1978. 7. sz. 382—385. p.

VARGA Csaba: Az olvasótáborok. = Alföld, 29. évf. 1978. 10. sz. 88—90. p.

KULTÚRÁNK KÜLFÖLDÖN, NEMZETISÉGI MAGYAR MŰVELŐDÉS

ÁCS Vera — RÉVÉSZ Istvánné: Irodalmunk exportja. Interjú a Szerzői Jogvédő Hivatal Nemzetközi Főosztályának munkatársaival: Ács Vera főosztályvezetővel és Révész Istvánné irodalmi osztályvezetővel. Riporter: Domokos Mátyás. = Kortárs, 22. évf. 1978. 3. sz. 444—448. p.
Ld. még rövidítve: Látóhatár, 1978. 5. sz. 209—215. p.

Az Anyanyelvi Konferencia Védnökségének munkaterve. Összeáll.: Imre Samu. = Nyelvünk és Kultúránk, 32. sz. 1978. szept. 7—11. p.

BALÁZS Árpád: Kórusaink külföldön. [Beszélgetés — zeneszerzővel, a Kórusok Országos Tanácsa külügyi bizottságának vezetőjével. Riporter]: -i -s. = Magyar Hírlap, 11. évf. 1978. 263. sz. 17. p.

DOBAY Béla: Nyelvünk kertjében munkálkodók. A csehszlovákiai magyar nyelvtudomány, nyelvművelés és nyelvhasználat harminc évéről. = Napjaink, 17. évf. 1978. 12. sz. 18—20. p.

DÓSAI István: A magyar film külföldön. Beszélgetés — -nal, a Hungarofilm igazgatójával. Riporter: Ember Marianne. = Filmkultúra, 14. évf. 1978. 1. sz. 7—12. p.

FEUER Mária: Mit teszünk mai zenénk hírnevéért? [Interjúk a mai magyar zene exportjáról.] = Muzsika, 21. évf. 1978. 6. sz. 1—6. p.

FÜLEI-SZÁNTÓ Endre: Nemcsak mi tanulunk magyarul. [A Magyarok Világszövetsége Debreceni Nyári Egyeteme.] = Magyar Nyelvőr, 102. évf. 1978. 1. sz. 86—92. p.

GVARGYIONOV, B. A.: Tízmillió példány húsz év folyamán. [Az ungvári Kárpáti Kiadóról.] = Népszabadság, 36. évf. 1978. 243. sz. 7. p.

GYÖRGY István: Magyar kulturális élet Szlovákiában. [Interjú — -nal, a CSEMADOK titkárával. Riporter]: (t. á.) = Magyar Nemzet, 34. évf. 1978. 221. sz. 4. p.

HUSZÁR Sándor: „Reklámeberként" Budapesten. [Beszélgetés a bukaresti „A Hét" főszerkesztőjével a lapról, mellékletéről, a „Tett"-ről és a „Haza, Szülőföld, Nemzetiség" c. évkönyvéről. Riporter]: Havas Ervin. = Élet és Irodalom, 22. évf. 1978. 22. sz. 6. p.

KALLÓS Zoltán: Szél Marci már nem muzsikál. Beszélgetés — -nal [folklórról, a fiatalok népzenei mozgalmáról. Riporter]: Ablonczy László. = Forrás, 10. évf. 1978. 7/8. sz. 63—6. p.

KLANICZAY Tibor: Beszélgetés — -ral a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaságról. = Kortárs, 22. évf. 1978. 3. sz. 431—436. p.
Ld. még rövidítve: Látóhatár, 1978. 5. sz. 195—199. p.

KOROMPAY János: Hangunk a világban. Látogatás a Rádió külföldi adások főszerkesztőségén. = Magyar Nemzet, 34. évf. 1978. 233. sz. 5. p.

LŐRINCZE Lajos: Nemzetben él a nyelv. [A nyugati magyarság nyelvápolásáról.] = Élet és Irodalom, 22. évf. 1978. 21. sz. 4. p.

LŐRINCZY Éva, B.: Három malom kövei között. [A III. Anyanyelvi Konferenciáról.] = Élet és Irodalom, 22. évf. 1978. 36. sz. 1, 4. p.

MAGYAR Kálmán: A magyar néptánc Amerikában. = Nyelvünk és Kultúránk, 32. sz. 1978. szept. 64—69. p.

MARÓTI Gyula: Összefoglaló a kulturális munkabizottság üléseiről, javaslatairól. [Anyanyelvi Konferencia Védnöksége.] = Nyelvünk és Kultúránk, 30. sz. 1978. márc. 51—53. p.

MOLNÁR Ferenc: Kultúránk a világban. = Népszabadság, 36. évf. 1978. 226. sz. 1. p.

MÓZSI Ferenc: Nemzetiségi lélektan. Beszélgetés — -cel, [a Szlovák Szocialista Köztársaság Iskolaügyi Minisztériuma Nemzetiségi Osztályának vezetőjével]. Riporter: Győri György. = Nyelvünk és Kultúránk, 30. sz. 1978. márc. 25—29. p.
A Köznevelés 1977. 31. számában megjelent interjú rövidített változata.
Ld. még rövidítve: Látóhatár, 1978. 8. sz. 194—198. p.

NAGY Dezső: Az amerikai magyarok folklórja. 1. = Folklór Archívum, 8. 1978. 327. p.
Bibliogr. 293—299. p.

NAGY Károly: Kultúrák hű közvetítése. Gondolatok a III. Anyanyelvi Konferenciáról. = Nyelvünk és Kultúránk, 31. sz. 1978. jun. 8—15. p.
Ld. még: Kortárs, 22. évf. 1978. 3. sz. 473—477. p.

NAGY Pál: Kölcsönösség: a magyar nyelv és kultúra megőrzése munkájának alapelve. = Nyelvünk és Kultúránk, 30. sz. 1978. márc. 21—25. p.

RAICS István: A magyar muzsika híre a világban. = Népszava, 106. évf. 1978. 278. sz. 5. p.

RUDNYÁNSZKY István: Otthon és „házon kívül". A párizsi Magyar Intézet sokrétű tevékenysége. = Népszabadság, 36. évf. 1978. 280. sz. 6. p.

SEVER, Bela: Muravidéki helyismereti gyűjtemények és magyar nemzetiségi könyvtárak a Szlovén Szocialista Köztársaságban. = Honismeret, 6. évf. 1978. 3. sz. 24—26. p.

SOMLYÓ György: „Világirodalmi fórum a honi literatura köré." — -gyel, az Arion szerkesztőjével beszélget Biernaczky Szilárd. = Egyetemi Lapok, 1978. február 6. 5. p.
Ld. még rövidítve: Látóhatár, 1978. 5. sz. 200—202. p.

SZABÓ József: Külkereskedelem és művelődéspolitika. Könyveink a nagyvilágban. [Beszélgetés — -fel, a Kultúra Külkereskedelmi Vállalat kulturális igazgatójával. Riporter]: Lukácsy András. = Magyar Hírlap, 11. évf. 1978. 263. sz. 19. p.

SZABÓ Zoltán: Közös értékek védelmében. Dr. — -é, a Magyarok Világszövetségének főtitkáráé a szó. [Riporter]: Bálint B. András. = Magyar Hírlap, 11. évf. 1978. 226. sz. 5. p.

SZÁNTHÓ Dénes: Sajtónk a nagyvilágban. = Magyar Sajtó, 19. évf. 1978. 1. sz. 22—23. p.

SZÁNTÓ Miklós: Idegenbe szakadt hazánkfiai. Beszélgetés a szórványmagyarságról. [Riporter]: Sós Péter János. = Élet és Irodalom, 22. évf. 1978. 31. sz. 7. p.

SZELI István: Az újvidéki Hungarológiai Intézetről. = Kortárs, 22. évf. 1978. 3. sz. 437—440. p.

SZŐNYI György Endre: Új Symposion. Társadalmi, művészeti és kritikai folyóirat a Vajdaságban. = Mozgó Világ, 4. évf. 1978. 4. sz. 40—41, 46. p.

Termékeny viták a romániai magyar sajtóban. [A romániai magyar néptáncmozgalom helyzetéről kibontakozott vitasorozat áttekintése. Összeáll.]: K. E. = Táncművészet, 3. évf. 1978. 5. sz. 31. p.

TÓBIÁS Áron: Kapocs három irodalom között. A pozsonyi Madách Kiadónál. = Magyar Nemzet, 34. évf. 1978. 212. sz. 5. p.

TÓBIÁS Áron: Látogatás a pozsonyi Hét szerkesztőségében. = Szabad Föld, 34. évf. 1978. 40. sz. 11. p.

URBÁN ALADÁR: A Kis Építő című újságról. [Szlovákiai magyar gyermeklap.] = Honismeret, 6. évf. 1978. 4. sz. 76—77. p.

VÉBER Károly: A Corvina könyvei a világban. A művészeti albumtól a szociológiai tanulmányig. Beszélgetés — -lyal, a kiadó irodalmi vezetőjével. [Riporter]: Lukácsy András. = Magyar Hírlap, 11. évf. 1978. 106. sz. 8. p.

VICZIÁN János: Ötéves szolgálatunk Torontóban. [A torontói Első Magyar Baptista Gyülekezet kulturális tevékenysége.] = Nyelvünk és Kultúránk, 32. sz. 1978. szept. 21—26. p.

A MINDENNAPI ÉLET KULTÚRÁJA

BALOGH András: Virágkultusz a lakótelepen. = Budapest, 16. évf. 1978. 7. sz. 28—30. p.

GRANASZTÓI Pál: Közlekedés — városesztétika. = Budapest, 16. évf. 1978. 8. sz. 28—31. p.

HERNÁDI Miklós: A házfalak kommunikációja. [A feliratokról és egyéb jelekről.] = Kultúra és Közösség, 1978. 1/2. sz. 146—153. p.

ILLÉS Jenő: Divat és piac. [Ipari formatervezés.] = Magyarország, 15. évf. 1978. 26. sz. 24. p.

KEVE Mária: A művelődés tárgyi feltételei. [A Képzőművészeti Világhét alkalmából megtartott „Tárgyak, terek a közművelődésben" c. konzultációról.] = Ipari Forma, 1978. 1. sz. 17—18. p.

KUNKOVÁCS László: Fekete József juhász lakása. Zsörtölődő gondolatok egy életforma-kövület fényképes megörökítése közben. = Művészet, 19. évf. 1978. 2. sz. 16—19. p.

MENYHÁRT László: A rákok elfelejtettek építkezni... [A környezetesztétikáról.] = Művészet, 19. évf. 1978. 9. sz. 30—33. p.

MENYHÁRT László: Utcák és terek. = Magyarország, 15. évf. 1978. 38. sz. 42—43. p.

MÉSZÁROS Mária: Életmód és világítás. = Valóság, 21. évf. 1978. 5. sz. 77—82. p.

MEZEI Ottó: Mezőőrlak Gyöngyös mellett. = Művészet, 19. évf. 1978. 2. sz. 3—6. p.

NAGY Katalin, S.: Giccs-termelés házi használatra. [A saját készítésű dísztárgyakról.] = Világosság, 19. évf. 1978. 5. sz. 309—314. p.
Ld. még rövidítve: Látóhatár, 1978. 7. sz. 225—227. p.

NAGY Katalin, S.: Lakáskultúra Telkibányán. = Kultúra és Közösség, 1978. 1/2. sz. 179—190. p.

PIRK Ambrus: Gyerekek a szabadban. [Játszóterek.] = Ipari Forma, 1978. 3. sz. 13—15. p.

POHÁRNOK Mihály: Ipari forma — életforma. Beszélgetés — -lyal, az Ipari Formatervezési Tájékoztató Központ osztályvezetőjével. [Riporter]: Péntek Imre. = Életünk, 1978. 5. sz. 456—462. p.

POHÁRNOK Mihály: Tárgyak, lakások és mi magunk. [1—2.] = Gyermekünk, 29. évf. 1978.
[1.] 2. sz. 14—15. p. [2.] 3. sz. 12—13. p.

PROBST, Robert: Munkahely és emberi igények. = Ipari Forma, 1978. 4. sz. 4—6. p.

RIDEG Gábor: Utcák, terek kultúrája. = Művészet, 19. évf. 1978. 9. sz. 2. p.

RIHMER Oszkár: Környezetesztétikai konferencia Salgótarjánban. = Palócföld, 1978. 4. sz. 26—27. p.

TÓTH Dezső: A szórakozás kultúrája. = Népszabadság, 36. évf. 1978. 101. sz. 11. p.
Ld. még rövidítve: Látóhatár, 1978. 7. sz. 167—170. p.

VADAS József: Pakolunk vagy csomagolunk. [A csomagolás mint esztétikai produktum.] = Élet és Irodalom, 22. évf. 1978. 30. sz. 12. p.

WAGNER István: Eligazít-e az utca művészete? Plakátművészetünk mai helyzetéről. = Magyar Hírlap, 11. évf. 1978. 79. sz. 16. p.

BAKÓ Ferenc: Múzeumi szervezet Heves megyében. = Állam és Igazgatás, 28. évf. 1978. 2. sz. 169—178. p.

BERTA István — VADKERTI Zoltán: Mire kell a múzeum? = Kritika, 1978. 9. sz. 3—4. p.

BOROS Sándor: Kiállítás és közművelődés. = Népszabadság, 36. évf. 1978. 263. sz. 15. p.

DIVALD Lászlóné: A Budapesti Történeti Múzeumban folyó múzeumpedagógiai munka tapasztalatai. = Történelemtanítás, 23. évf. 1978. 4. sz. 15—16. p.

EGYÜD Árpád: A múzeumi kiállítások és adattári anyagok hasznosítása a közművelődésben. = Somogy, 1978. 1. sz. 52—54. p.

ERKI Edit: Nyugat Irodalmi Emlékmúzeum. = Népművelés, 25. évf. 1978. 3. sz. 18—21. p.

ESTI Béla: A Magyar Munkásmozgalmi Múzeum az ismeretterjesztés és a tudomány szolgálatában. = Társadalmi Szemle, 33. évf. 1978. 2. sz. 89—95. p.

GLATZ Ferenc: Újkori múzeológia mint történeti forrástan és kultúrtörténet. = Századok, 112. évf. 1978. 1. sz. 134—153. p.

GRANASZTÓI Szilvia: Óvodások a múzeumban? Komplex múzeumpedagógiai gyermekfoglalkozás a Néprajzi Múzeum pásztortörténeti kiállításán. = Óvodai Nevelés, 31. évf. 1978. 11. sz. 420—425. p.

HAVAS Ervin: A múzeum és a közönség. = Népszabadság, 36. évf. 1978. 187. sz. 3. p.

KAPUSI András: Közművelődés és politika. Beszélgetés — -sal, a Magyar Munkásmozgalmi Múzeum Közművelődési Osztályának vezetőjével. [Riporter]: Sármándi Pál. = Munka, 28. évf. 1978. 10. sz. 32—33. p.

KERTI Katalin — B. SZATMÁRY Sarolta: Múzeumi közművelődés. [Komárom megyében.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 8. sz. 29—30. p.

KODOLÁNYI János: A Néprajzi Múzeum. = Népművelés, 25. évf. 1978. 9. sz. 30—35. p.
Ld. még rövidítve: Látóhatár, 1978. 10. sz. 219—224. p.

KŐSZEGI Frigyes: 90 éves a Budapesti Történelmi Múzeum. = Népművelés, 25. évf. 1978. 6. sz. 24—26. p.

LIPPENSZKY István: Múzeumi közművelődés. Baranyai jegyzet. = Népművelés, 25. évf. 1978. 10. sz. 20. p.

LUKÁCS Györgyi: Zsibongó múzeum. [A „Nézzünk együtt kiállítást" elnevezésű kezdeményezésről.] = Magyar Ifjúság, 22. évf. 1978. 45. sz. 18—19. p.

MÁTYÁS István: A múzeumok közművelődési jelentősége. = Népszava, 106. évf. 1978. 157. sz. 6. p.

MIKLÓS Pál: Az Iparművészeti Múzeum. = Népművelés, 25. évf. 1978. 1. sz. 20—25. p.
Ld. még: Látóhatár, 1978. 4. sz. 169 173. p.

NAGY Katalin, S.: Múzeumok és tömegkommunikációs eszközök. = Rádió és Televízió Szemle, 9. évf. 1977. 4. sz. 102—111. p.

POGÁNY Ö. Gábor: A Magyar Nemzeti Galéria. = Népművelés, 25. évf. 1978. 3. sz. 30—35. sz.

REISZ László: A múzeumpedagógiai foglalkozások szerepe a tanulóifjúság szocialista tudat- és személyiségformálásában. = Hevesi Művelődés, 1977. 3. sz. 110—122. p.

SÁNDOR Zoltánné: Hogyan segítik a múzeumok az óvodáskorú gyermekek látáskultúrájának fejlesztését [Pécsett]? = Baranyai Művelődés, 1978. 2. sz. 56—58. p.

SEBESTYÉN János: Kisgaléria, vándorkiállítások. Egri tapasztalatok. = Népművelés, 25. évf. 1978. 6. sz. 21. p.

SOMOGYI György: Művek a múzeumban és azon kívül [A múzeumról és kulturális szerepéről a szombathelyi képtár tervpályázata kapcsán.] = Művészet, 19. évf. 1978. 11. sz. 33—35. p.

SZABADFALVI József: Meditáció a múzeumok és az iskolák kapcsolatáról. = Borsodi Művelődés, 3. évf. 1978. 1. sz. 7—9. p.

SZABADOS Árpád: A GYIK-akcióról — tőmondatokban. Gyermek- és ifjúsági képzőművészeti foglalkozások a Nemzeti Galériában. = Művészet, 19. évf. 1978. 9. sz. 8—11. p.

VÁRKONYI Endre: Táj, kor, múzeum. [A „Tájak — korok — múzeumok" mozgalmáról.] = Magyarország, 15. évf. 1978. 23. sz. 20. p.

VILLÁNYI Éva, B.: Munkásművelődés és a múzeumok. = Múzeumi Közlemények, 1977. 1/3. sz. 76—83. p.

VISY Zsolt: Az Intercisa Múzeum köznevelési tevékenységéről. = Ma és Holnap, 5. évf. 1977. 2. sz. 141—145. p.

ÁCS Miklósné: Hollandiai tapasztalataim. = Népművelés, 25. évf. 1978. 10. sz. 26—28. p.

FALVAY Károly: Szomszédolás. [Néptáncmozgalom Romániában.] = Táncművészet, 3. évf. 1978. 8. sz. 26—28. p.

HIDEG Éva: A kulturális szféra elemzése a szovjet társadalmi tervezési irodalomban. = Kultúra és Közösség, 1977. 3. sz. 116—128 p.

ILLÉS Lajosné: Felnőttnevelés a szocialista országokban. = Szakmunkásnevelés, 29. évf. 1978. 8. sz. 17—18. p.

Javaslat a kulturális javak nemzetközi cseréje. = Múzeumi Közlemények, 1977. 1/3. sz. 145—149. p.
Elfogadta az UNESCO a Nairobiban 1976. november 26-án megtartott Közgyűlés tizenkilencedik ülésszakán.

KOMORNIK Ferenc: A kultúra Csehszlovákiában. = Népszabadság, 36. évf. 1978. 273. sz. 13. p.

KÓSA Pál: Tanulmányúton Lengyelországban. 1—2. = Népművelés, 25. évf. 1978.
1. 1. sz. 16—17. p., 2. 2. sz. 26—27. p.

KOSSA Mária Valéria: Művészeti és múzeumi nevelés az Amerikai Egyesült Államokban. = Rajztanítás, 20. évf. 1978. 2. sz. 12—14. p.

KÖPECZI Béla: Az európai kulturális együttműködés történelmi tanulságai. = Külpolitika, 5. évf. 1978. 1. sz. 11—17. p.

Kulturális központ Párizsban. [Georges Pompidou Központ.] Lőrinc[z] Judit fordítása alapján. = Kultúra és Közösség, 1978. 3. sz. 103—113. p.

KUTI Edit: Kulturális ráfordítások és a finanszírozás szisztémája az USA-ban. = Kultúra és Közösség, 1977. 4. sz. 112—129. p.

ZÁDOR Béla: Egy múzeum — egy szocialista brigád. A szolnoki Damjanich János Múzeum és a Damjanich Szocialista Brigád együttműködése. = Honismeret, 6. évf. 1978. 2. sz. 14—16. p.

MŰVELŐDÉS KÜLFÖLDÖN NEMZETKÖZI KULTURÁLIS KAPCSOLATOK

LÖKÖS István: Jegyzetek Jugoszlávia kulturális életéről. [1—2.] = Kritika, 1978.
[1.] 10. sz. 10. p., [2.] 11. sz. 13. p.

MÁNDOKI Rózsa: Savicevic professzor a jugoszláv felnőttnevelésről. = Népművelés, 25. évf. 1978. 1. sz. 18—19. p.

MEZEI József: A Baranya megyei Népművelési Tanácsadó munkakapcsolatai Jugoszláviával. = Baranyai Művelődés, 1978. 3. sz. 99—101. p.

MÓD Péter: Hazánk és az UNESCO. Beszélgetés — nagykövettel. [Riporter]: Rudnyánszky István. = Népszabadság, 36. évf. 1978. 63. sz. 6. p.

MOLNÁR Ferenc: Harminc év tanulságai. [Magyar—szovjet kulturális kapcsolatok.] = Szovjet Irodalom, 1978. 2. sz. 145—147. p.

RÁCZ Zoltán: Népművelés külföldön — Olaszország. = Népművelés, 25. évf. 1978. 9. sz. 26—28. p.

RUDNYÁNSZKY István: Világsikerű múzeum. A párizsi Beaubourg beváltotta a reményeket. [Georges Pompidou Központ.] = Népszabadság, 36. évf. 1978. 306. sz. 7. p.

SESZTAKOV, V. P.: Filmesztétika és filmelmélet az Egyesült Államokban. Ford. Berkes Ildikó. 1—2. = Filmkultúra, 14. évf. 1978.
1. 3. sz. 97—104. p., 2. 5. sz. 66—72. p.

SZABÓ Márta — KOVÁCS Máté: UNESCO-könyvek, UNESCO-tervek. = Magyar Pedagógia, 1978. 1. sz. 120—131. p.

Tanácskoztak a szocialista országok ismeretterjesztő társulatai. Tartalom, módszerek, hatékonyság. [Budapest, 1978. szeptember.] [Írta]: (eszbé. = Népművelés, 25. évf. 1978. 12. sz. 28—29. p.

VÁRNAINÉ LACKÓ Júlia: Médiatárak a nyugat-berlini oktatási központokban. = Könyv és Nevelés, 20. évf. 1978. 4/5. sz. 216—220. p.

Vendégünk, Golubcova. [T. V. Golubcova kulturális miniszterhelyettes a szovjet közművelődés időszerű kérdéseiről.] [Írta]: (sz. e.). = Népművelés, 25. évf. 1978. 5. sz. 12. p.

ZSIVKOVA, Ludmilla: A szocialista kultúra irányításának időszerű problémái. [Bulgáriában.] = Béke és Szocializmus, 21. évf. 1978. 11. sz. 111—119. p.

MŰVELŐDÉSPOLITIKA

ACZÉL György: A kor, amelyben élünk. = Kritika, 1978. 6. sz. 3—4. p.

ACZÉL GYÖRGY: Politika, művészet, alkotás. = Társadalmi Szemle, 33. évf. 1978. 8/9. sz. 3—18. p.
Ld. még: Látóhatár, 1978. 11. sz. 112—139. p.

ANTAL Kálmán: Gondolatok művelődésről, kultúráról, műveltségről. = Ifjúkommunista, 22. évf. 1978. 8. sz. 12—14. p.

BÁNLAKY Pál: Baja kultúrájáról. = Kritika, 1978. 10. sz. 18—19. p.

BÁRDOS István: Tanácsi irányítás Esztergomban. = Népművelés, 25. évf. 1978. 8. sz. 22. p.

BÁRSONY János: Kényszerhelyzet, lépéskényszer. Beszélgetés a kulturális építkezésekről — -sal, az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium Építőipari Főosztályának vezetőjével. [Riporter]: Domány András. = Élet és Irodalom, 22. évf. 1978. 17. sz. 7. p.

BÍRÓ Zoltán: Politika és kultúra. [A demokrácia és a művelődéspolitika egyes kérdései.] = Napjaink, 17. évf. 1978. 10/11. sz. 5—6. p.
A VII. tokaji nyári írótáborban elhangzott előadásból. Ld. még: Látóhatár, 1978. 12. sz. 147—153. p.

BÍRÓ Zoltán, T.: „Éhe a szónak..." [Értékközpontú szelektálásra képes intézményhálózat mint a kultúra demokratizálásának feltétele.] = Társadalmi Szemle, 33. évf. 1978. 10. sz. 103—106. p.

BOROS Sándor: A közösség művelődése mindinkább közüggyé válik. Beszélgetés dr. — kulturális miniszterhelyettessel. [Riporter]: Juhász Róbert. = Népfront, 23. évf. 1978. 11. sz. 6—10. p.

BREITNER Miklós: Kinek, mennyiért adjuk a kultúrát? = Kultúra és Közösség, 1977. 3. sz. 79—92. p.
Ld. még: Látóhatár, 1978. 1. sz. 205—223. p.

CSICS Györgyné: A közművelődési határozat végrehajtásának elősegítése pénzügyi eszközökkel. = Pénzügyi Szemle, 22. évf. 1978. 6. sz. 432—437. p.

CSŐREGH Éva: Program a művelődési hátrány enyhítésére. = Pedagógiai Szemle, 28. évf. 1978. 12. sz. 1079—1087. p.

DORCSI Sándor: A pártszervezetek a közművelődésért. [Nagyatádi tapasztalatok.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 4. sz. 18—19. p.

DOROSITS József: A kulturális beruházások javításának lehetőségei. = Baranyai Művelődés, 1978. 2. sz. 41—47. p.;

FUKÁSZ György: A művészek ideológiai-esztétikai képzése. = Pártélet, 23. évf. 1978. 9. sz. 39—42. p.

GAJDÓCSI István: A tanácsok a közművelődésért. = Népszabadság, 36. évf. 1978. 193. sz. 3. p.

GULYÁS Mihály: Hányadik a sorban? [Miskolc közművelődéséről.] = Kritika, 1. sz. 7—9. p.

GYERTYÁN Ervin: A szocializmus kultúrája és a szocialista kultúra. = Társadalmi Szemle, 33. évf. 1978. 10. sz. 97—100. p.

HAJDU Péter: Közművelődési lehetőségek az uráli nyelvészetben. [A finnugrisztika szerepe a helyes nyelvi tudat kialakításában, a hamis eredetmítoszok elleni küzdelemben.] = Magyar Nyelv, 74. évf. 1978. 1. sz. 3—13. p.

HAVAS Ervin: A művelődést is tervezni kell. A Balatonkörzet kulturális ellátottsága. = Népszabadság, 36. évf. 1978. 241. sz. 3. p.

HIDEG Éva: Kulturális szféra és a távlati társadalmi-gazdasági célrendszer. = Kultúra és Közösség, 1977. 3. sz. 50—60. p.

KELLNER Bernát: Somogyi mérleg. [Kisközségek közművelődési helyzetéről.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 6. sz. 9—10. p.

KÉZDI-KOVÁCS Zsolt: Baj van a mozival? Jegyzetek a filmforgalmazásról. = Filmvilág, 21. évf. 1978. 24. sz. 1—3. p.

KIRÁLY György: A közművelődés fejlődése — közös ügy. = Pártélet, 23. évf. 1978. 8. sz. 72—73. p.

KISS Jenő: Változatlan célok. [A közművelődési párthatározat végrehajtásának tapasztalatairól.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 10. sz. 3—5. p.

KOCSIS József: A 700 éves évforduló ünnepségei. [Sopron kulturális életéből, 1977-ben.] = Soproni Szemle, 32. évf. 1978. 2. sz. 175—186. p.

KONCZ Gábor: Mi a művelődésgazdaságtan? A gazdasági és kulturális fejlesztés összefüggéseinek vizsgálatáról. = Kultúra és Közösség, 1977. 3. sz. 5—15. p.

KORMOS Sándor: A közművelődés állami irányítása. = Minta (Salgótarján), 7. sz. 1978. 1—5. p.

KORMOS Sándor: Szocialista demokrácia és műveltség. = Kultúra és Közösség, 1977. 3. sz. 5—15. p.

KORMOS Sándor: Tanácsok és szakszervezetek a közművelődésért. = Népszava, 106. évf. 1978. 177. sz. 5. p.

KÖTELES Lajos: A közművelődési párthatározat tapasztalatai Békés megyében. = Békési Élet, 13. évf. 1978. 4. sz. 419—427. p.
A közművelődés helyzete Vas megyében. = Területi Statisztika, 28. évf. 1978. 1. sz. 72—75. p.

KRAJCZÁR Imre: Közösségek — a közéletiségért. [Társadalmi filmforgalmazás.] = Munka, 28. évf. 1978. 2. sz. 34—35. p.

KUTI Éva: Kulturális ráfordítások. A statisztikai számbavétel nehézségei. = Kultúra és Közösség, 1977. 3. sz. 35—49. p.

LÁZÁR István: Kultúra, pénz. = Élet és Irodalom, 22. évf. 1978. 49. sz. 5. p.

LITAUSZKI Tibor: Hajdú-Bihari megújulás. [A megye közművelődéséről.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 11. sz. 14—15. p.

Magyar irodalom, kritika, valóság a hetvenes években. Tanácskozás Szegeden, 1978. június 5—6. [Rend. a Magyar Írók Szövetsége és a szegedi írócsoport.] = Tiszatáj, 32. évf. 1978. 10. sz. 36—77. p.
Szabolcsi Miklós bevezető előadása és zárszava (l. még rövidítve: Társadalmi Szemle, 33. évf. 1978. 8/9. sz. 123—136. p.; Látóhatár, 1978. 11. sz. 140—167. p.), valamint a hozzászólások.

A [Magyar] K[ommunista] I[fjúsági] Sz[övetség] Budapesti Bizottsága 1977. december 16-i határozata a fővárosi KISZ-szervek és -szervezetek feladataira az amatőr művészeti mozgalom továbbfejlesztésében. = Budapesti KISZ Élet, 21. évf. 1978. 2. sz. 43—44. p.

[Magyar Szocialista Munkáspárt, Nógrád megyei Bizottság]: Megyénk kulturális helyzete, további feladataink. [A megyei pártbizottság 1978. március 30-i ülésének dokumentuma.] = Nógrádi Szemle, 9. évf. 1978. 2. sz. 42—55. p.

MARCZALI László: Kultúra, gazdaság, igazgatás. Beszélgetés — kulturális miniszterhelyettessel. [Riporter]: Császtvay István. = Magyar Hírlap, 11. évf. 1978. 297. sz. 8. p.

Még szélesebb alapokon. Az ipari szövetkezetek és a közművelődés. [Írta]: (-y-n). = Magyar Hírlap, 11. évf. 1978. 280. sz. 6. p.

NAGY József: A kulturális élet pártirányításáról. Baranya megyei tapasztalatok. = Társadalmi Szemle, 33. évf. 1978. 6. sz. 44—51. p.

NÓGRÁDI Gábor: Kultúrát vegyenek! [A közművelődési propagandáról.] = Új Tükör, 15. évf. 1978. 24. sz. 18—19. p.

PACSAI László: Integráció — hol és hogyan? Tolna megyei tapasztalatok. = Könyvtáros, 28. évf. 1978. 9. sz. 516—518. p.

PÁNDI András: Számvetés a közművelődési munkáról. Beszélgetés — -sal, a KISZ KB Kulturális Osztályának vezetőjével. = Ifjúkommunista, 22. évf. 1978. 8. sz. 2—5. p.

PÁNDI Pál: Jegyzetek a művészet szabadságáról. = Világosság, 19. évf. 1978. 7. sz. 417—423. p.

PERGER Frigyesné: A közművelődés helyzete Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. = Területi Statisztika, 28. évf. 1978. 4. sz. 373—387. p.

POZSGAY Imre: Művelődés, politika, államigazgatás. Császtvay István beszélgetése — kulturális miniszterrel. = Magyar Hírlap, 11. évf. 1978. 196. sz. 5. p.

RÁTKAI Ferenc: Művészetpolitikánk időszerű kérdései. = Pártélet, 23. évf. 1978. 6. sz. 36—41. p.

RÉVI Judit: Társadalmi filmforgalmazás. Új közművelődési lehetőség. = Népművelés, 25. évf. 1978. 6. sz. 38—39. p.

RÉZMŰVES János: A közművelődési hatások szerepe a humán műveltség kialakításában és továbbfejlesztésében. [Az iskola, a közművelődési intézmények és a tömegkommunikáció együttműködése.] = Borsodi Művelődés, 3. évf. 1978. 1. sz. 3—6. p.

SIMÓ Tibor: Tervszerűség és minőség a művelődésben. = Munka, 28. évf. 1978. 10. sz. 1—2. p.

[SZÁLE László]: Visszanézve. [Közművelődésünk tíz (1957—66) éve a „Népművelés" írásainak tükrében.] [1—7.] = Népművelés, 25. évf. 1978. [1.] 1. sz. 7—8. p., [2.] 2. sz. 8—9. p., [3.] 3. sz. 12. p., [4.] 4. sz. 16—17. p., [5.] 9. sz. 16. p., [6.] 10. sz. 16—17. p., [7.] 11. sz. 11. p.

TOMÁZY Ferenc: A községi tanács közművelődést irányító tevékenységének fejlesztéséről. = Baranyai Művelődés, 1977. 4. sz. 57—63. p.

TÓTH Béla: A közművelődés tanácsi irányítása. = Állam és Igazgatás, 28. évf. 1978. 12. sz. 1113—1120. p.

TRÁSER László: Művelődés a szocialista társadalomban. = Tudományos Közlemények (Szegedi Orvostudományi Egyetem, Marxizmus—Leninizmus Intézet), 1977. 77—85. p.

VADAS József: Kulturális központ helyi bázis nélkül. [Székesfehérvár.] = Művészet, 19. évf. 1978. 10. sz. 18—19. p.

ZŐDI Imre: A közművelődési határozat a megvalósulás útján [Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.] = Borsodi Szemle, 23. évf. 1978. 3. sz. 55—59. p.

MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET

BALOGH Edgár: A regősjárástól a munkásmozgalomig. Fejlődéstörténeti áttekintés. [A Sarló mozgalomról.] = Alföld, 29. évf. 1978. 8. sz. 38—50. p.

BÁRÁNY Ferenc: A munkás-, kultúr- és sportmozgalom szervezeti keretei, a munkáskönyvtárak és az ismeretterjesztő munka a Viharsarokban. (1919. aug. — 1929.) = Tanulmányok (MSZMP Békés Megyei Bizottsága Oktatási Igazgatósága), 1977. 170—197. p.

BÁRDOS István: A népfőiskolai mozgalom első korszaka és Esztergom. = Új Forrás, 10. évf. 1978. 1. sz. 43—52. p.

BÁRDOS István: Népfőiskolák a 20-as években Esztergomban. = Kultúra és Közösség, 1978. 3. sz. 29—37. p.

CSENDE Béla: A centenárium megünneplése Békés megyében. [Az országos 48-as kulturális versenyek, valamint március 15. és augusztus 20. megünneplésének Békés megyei vonatkozásai, 1948.] = Békési Élet, 13. évf. 1978. 3. sz. 341—348. p.

CSENDE Béla: Az Éneklő Ifjúságmozgalom Békés megyében (1935—1944). = Békési Élet, 13. évf. 1978. 1. sz. 36—41. p.

FELKAI László: A tanfolyami keretek között folyó képzés kezdetei Magyarországon. = Pedagógiai Szemle, 28. évf. 1978. 7/8. sz. 613—618. p.

FRIED István: A pest—budai németség kultúrája a XIX. század elején. = Filológiai Közlöny, 24. évf. 1978. 2. sz. 211—219. p.

HAVAS László: Az összehasonlító pedagógia a művelődéstörténet szemszögéből. = Pedagógiai Szemle, 28. évf. 1978. 10. sz. 935—941. p.

HEGEDŰS Rajmund: Adalékok Esztergom művelődési viszonyainak alakulásához a XVIII—XIX. század fordulóján. = A Magyar Tudományos Akadémia Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője, 1977. 109—122. p.

HERNÁDI Istvánné: Az ózdi olvasóegylet és könyvtár történetéből. = Napjaink, 17. évf. 1978. 2. sz. 32. p.

IRÁNYI Dezső: Békéscsabai diákok kutató- és gyűjtőmunkája 1848 centenáriumán. = Békési Élet, 13. évf. 1978. 4. sz. 463—470. p.

KÁRPÁTI Béla: Miskolci kistükör. Jegyzetek a város művelődés- és irodalomtörténetéből. [1—7.] = Napjaink, 17. évf. 1978.
1. sz. 28. p., 2. sz. 30. p., 3. sz. 30. p., 5. sz. 36. p., 6. sz. 36. p., 7. sz. 36. p., 8. sz. 37. p.

KEMÉNY G Gábor: Mocsáry szlovák parabolái. Mocsáry [Gábor] és a szlovák közművelődés. = Új Aurora, 1978. 2. sz. 121—134. p.

KLANICZAY Gábor: Öltözködés és ideológia a középkorban. = Valóság, 21. évf. 1978. 8. sz. 35—50. p.

KÓSA László: A magyar népi műveltség alapvonásai. 1—8. = Népszava, 106. évf. 1978.
1. A néprajztudomány tárgya és fölosztása. 141. sz. 6. p., 2. A magyar nép természetátalakító munkája. 147. sz. 6. p., 3. A történeti népi tájszemlélet. 153. sz. 6. p., 4. A honfoglalás kori hagyaték. 159. sz. 6. p., 5. A hűbériség évszázadai. 165. sz. 6. p., 6. A polgárosulás kora. 171. sz. 6. p., 7. A népi társadalom: család, szomszédság, falu. 177. sz. 8. p., 8. Történelmi tudat — társadalmi tudat. 183. sz. 6. p.

KOVÁCS Géza: A Ratio Educationistól a közművelődési törvényig. = Népművelés, 25. évf. 1978.
A kiegyezés korának művelődéspolitikája. 1. sz. 26—27. p., Művelődéspolitika a századforduló után. 2. sz. 20—21. p., Művelődéspolitika 1918/19-ben. 3. sz. 16—17. p., Az ellenforradalom művelődéspolitikája. 5. sz. 8—9., Klebelsberg művelődéspolitikája. 6. sz. 16—17. p., A Horthy-fasizmus művelődéspolitikája. 7. sz. 9. p., Két évszázad. 12. sz. 20—21. p.

KOVÁCS I. Gábor: Hogyan lett a kalendárium paraszti olvasmány? = Rádió és Televízió Szemle, 10. évf. 1978. 3/4. sz. 75—88. p.

KÖPECZI Béla: A budai Egyetemi Nyomda szerepe a közép- és keleteurópai népek közművelődésében a XVIII. század végén és a XIX. század elején. = Helikon, 23. évf. 1977. 4. sz. 403—408. p.

KÖPECZI Béla: Gramsci ideológia-felfogása és a művelődéstörténet. = Magyar Filozófiai Szemle, 22. évf. 1978. 1. sz. 1—6. p.

KRISZTIÁN Béla: A felnőttoktatás első kongresszusa Magyarországon. [A „Szabad Tanítás Országos Kongresszusa", Pécs, 1907. október 2—6.] = Baranyai Művelődés, 1977. 4. sz. 11—19. p.

LADÁNYI Sándor: II. Rákóczi Ferenc pedagógiai és művelődéspolitikai törekvései a sárospataki és debreceni kollégium történetének tükrében. = Theológiai Szemle, 21. évf. 1978. 5/6. sz. 158—168. p.

MAROSÁN György: Kenyér és kalács. Gondolatok a munkások ünnepeiről. [A két világháború között.] = Világosság, 19. évf. 1978. 8/9. sz. 516—524. p.

MARÓTI Gyula: Fejezetek a magyar kóruskultúra történetéből. 17—27. = Kóta, 7. [6.] — 8. [7.] évf. 1977—1978.
17. 11. sz. 2—3. p., 18. 12. sz. 3. p., 19. 1. sz. 3—5. p., 20. 2. sz. 4. p., 21. 3. sz. 12. p., 22. 4. sz. 5—6. p., 23. 5. sz. 4—5. p., 24. 7. sz. 4. p., 25. 9. sz. 4. p., 26. 11. sz. 3. p., 27. 12. sz. 7—8. p.

MARÓTI Istvánné: Természettudományos műveltség és közművelődés a XIX. században. (Fodor József gondolatvilága.) = Honismeret, 6. évf. 1978. 2. sz. 32—33. p.

MÁTAI Mária, D.: Gegő Elek népművelő-népoktató tevékenysége. = Pedagógiai Szemle, 28. évf. 1978. 7/8. sz. 606—612. p.

MOLNÁR János: A kommunisták a művelődésért. = Népművelés, 25. évf. 1978. 11. sz. 3—6. p.

NÉMEDI Lajos: Nemzeti művelődéspolitikánk kezdeteiről. [A magyar nemzeti művelődési politika alapelvei Bessenyei György „Magyarság" c. röpiratában és „Tolerantia" c. kéziratos esszégyűjteményében.] = Alföld, 29. évf. 1978. 11. sz. 57—62. p.

NÉMETH G. Béla: Művelődéstörténet, irodalomtörténet, történetírás. = Új Írás, 18. évf. 1978. 10. sz. 74—78. p.
A magyar történészek 1978. évi szegedi vándorgyűlésén Kosáry Domokos vitaindítójára elhangzott korreferátum.

REMETE László: Szabó Ervin kultúrpolitikai hagyományának időszerűsége. = Könyvtári Figyelő, 23. évf. 1977. 5/6. sz. 413—418. p.

ROTTLER Ferenc: A NÉKOSZ megalakulásának évfordulója. [Tudományos ülésszak a Magyar Tudományos Akadémia rendezésében, 1976. december 1.] = A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományok Osztályának Közleményei, 26. köt. 1977. 3. sz. 305—320. p.

A sárospataki népfőiskolások vallomásai: szökött parasztok — mezőgazdasági szakmunkások. [A volt pataki népfőiskolai tanfolyamok és népfőiskola hallgatói találkozójának — Sárospatak, 1978. július 1—2. — dokumentumaiból.] = Confessio, 2. évf. 1978. 4. sz. 46—55. p.

SCHORSKE, Carl: A kultúra sugárveszélye. Princetoni beszélgetés — művelődéstörténésszel. Riporter: Hanák Péter. = Élet és Irodalom, 22. évf. 1978. 1. sz. 7. p.

SZABÓ DÁNIEL: A milleneumi ünnepségek. = Világosság, 19. évf. 1978. 8/9. sz. 500—506. p.

SZABÓ Miklós: Politikai évfordulók a Horthy-rendszerben. = Világosság, 19. évf. 1978. 8/9. sz. 507—516. p.

SZÁNTÓ Imre: A katolikus népművelés Magyarországon, különös tekintettel a Dunántúlra (1711—1848). = A Magyar Tudományos Akadémia Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője, 1977. 21—32. p.

SZATHMÁRY Lajos: Népfőiskolák a 30-as években és a felszabadulás után. = Kultúra és Közösség, 1978. 3. sz. 38—42. p.

SZITA László: Adatok a baranyai munkáseszperantó mozgalom történetéhez. [A Magyarországi Eszperantó Munkások Egyesülete pécsi csoportjának tevékenysége.] = Baranyai Művelődés, 1977. 4. sz. 145—150. p.

TEGZES Ferenc: Az agitációs és propagandatevékenység a munkásművelődés érdekében Pécsett és Baranyában (1869—1890). = Baranyai Művelődés, 1977. 4. sz. 120—125. p.

TIRNITZ József: Sopron város kulturális fejlődése a XVIII—XIX. század fordulóján. = A Magyar Tudományos Akadémia Pécsi és Veszprémi Akadémiai Bizottságának Értesítője, 1977. 93—108. p.

TOKAJI András: A koalíciós évek mozgalmi dalainak társadalmi élete. = Kultúra és Közösség, 1978. 1/2. sz. 7—26. p.

URBÁN Károly: Révai József. (1898—1959.) [Politikai életrajz.] = Párttörténeti Közlemények, 24. évf. 1978. 3. sz. 162—222. p.

VARGHA Dezső: A Pécsi Dalárda külföldi útja 1883-ban. = Baranyai Művelődés, 1977. 4. sz. 126—130. p.

VARGHA Dezső: A Pécsi Dalárda megalakulása és működésének első évei, 1862—64. = Baranyai Művelődés, 1978. 2. sz. 162—167. p.

VÍGH Károly: 1918—1919 művelődésügye. Az ábécé oktatásától a Munkásegyetemig. = Élet és Tudomány, 33. évf. 1978. 17. sz. 522—524. p.

VÖRÖS Károly: A XIX. század második fele tömegkultúrájának kutatási kérdései. = Századok, 112. évf. 1978. 1. sz. 125—133. p.

MŰVÉSZET, ÍZLÉS, AMATŐRIZMUS

ALMÁSI Miklós: Megújul-e filmművészetünk köznyelve? = Filmkultúra, 14. évf. 1978. 6. sz. 5—18. p.

Az amatőr művészeti mozgalom helyzete és irányítása [a fővárosban]. = Budapesti KISZ Élet, 21. évf. 1978. 2. sz. 39—42. p.

ANDRÁSSY Mária: Faluszínház — Népszínház. Népművelők véleménye a művelődési házak színházi tevékenységéről. [Felmérés a Népszínház tevékenységét megelőző várakozásokról.] = Kultúra és Közösség, 1977. 4. sz. 23—33. p.

BAK Imre: Képzőművészeti amatőrmozgalom, 1978. = Népművelés, 25. évf. 1978. 8. sz. 33—35. p.

BÁNFFY György: Az Ady-verseny után. [Országos Ady vers- és prózamondó verseny.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 1. sz. 9—11. p.

BÁNFFY György: Gondolatok az országos Ady vers- és prózamondó verseny után. = Magyar Nyelvőr, 102. évf. 1978. 3. sz. 288—293. p.

BÁRON György: Városi népzene — közösségi zene? Jegyzet lemezekről. = Mozgó Világ, 3. évf. 1977. 6. sz. 90—98. p.
L. még rövidítve: Látóhatár, 1978. 3. sz. 176—181. p.

BENCÉDY József: Országos kiejtési és szavalóversenyek. = Magyar Nyelvőr, 102. évf. 1978. 1. sz. 26—33. p.

BÖJTE József: Az amatőrszínjátszás ma. [Budapesti színjátszófesztivál.] = Kritika, 1978. 4. sz. 5—6. p.

BÖJTE József: Veszprémi hiányérzetek. [Fiatal koreográfusok 4. országos fóruma.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 1. sz. 28—29. p.

BREUER János: Zene és szocializmus. Utóhang egy termékeny beszélgetéshez. = Társadalmi Szemle, 33. évf. 1978. 5. sz. 81—86. p.
Maróthy János: A forradalom zenéje és a zene forradalma c. írását (L.: Muzsika, 20. évf. 1977. 11. sz. 1—5. p.) követő kerekasztal-beszélgetésről.

Budapest Főváros Tanácsa V. B. Művelődésügyi Főosztálya: A főváros zenei életének helyzete és fejlesztésének feladatai. = Budapesti Nevelő, 14. évf. 1978. 1. sz. 3—13. p.

BUJDOSÓ Dezső: Love Story, avagy az apologetika természetrajza. [A mű világkép-elemzése.] = Kultúra és Közösség, 1978. 1/2. sz. 136—145. p.

BUJDOSÓ Dezső — B. VÖRÖS Gizella: Realizmus és sematizmus. Az Állami Áruház-téma három arca — különböző műformákban és különböző történeti időkben. = Kultúra és Közösség, 1978. 3. sz. 75—91. p.

CSERMELY Tibor: Irodalmi, művészeti életünk. = Szabolcs-Szatmári Szemle, 13. évf. 1978. 2. sz. 59—68. p.

CSICSAY Iván: Művészeti élet Pest megyében. = Állam és Igazgatás, 28. évf. 1978. 7. sz. 611—619. p.

DALANICS György: Egy táncegyüttes, amelynek csak múltja van. A szatmárököritói „Fergeteges" krónikája. = Pedagógiai Műhely (Nyíregyháza), 4. évf. 1978. 1. sz. 77—82. p.

DEBRECZENI Tibor: Amatőrszínjátszás, 1978. [Áttekintés a színjátszómozgalom fejlődéséről, rétegződéséről, problémáiról.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 5. sz. 35—57. p.

DEBRECZENI Tibor: Amatőrszínjátszásunk ma és holnap. Interjú — -ral, a Népművelési Intézet osztályvezetőjével. Riporter: M. Gy. = Magyar Ifjúság, 22. évf. 1978. 3. sz. 12. p.

DEBRECZENI Tibor: Együtt s nem ugyanúgy. Az amatőr színjátszó mozgalomról. = Kultúra és Közösség, 1978. 1/2. sz. 241—246. p.

DEBRECZENI Tibor: Még egyszer az Ady-versenyről. = Népművelés, 25. évf. 1978. 4. sz. 11. p.
Hozzászólás Bánffy György: Az Ady-verseny után c. cikkéhez. Uo. 1. sz. 9—11. p.

DEBRECZENI Tibor: Műfajok születése. Az amatőr színjátszás elmúlt két évtizede. = Színház, 11. évf. 1978. 5. sz. 26—29. p.

DÉKÁNY István: Amatőrfilmes mérleg. = Népművelés, 25. évf. 1978. 6. sz. 35—36. p.

DEMSZKY Gábor — IZINGER Anna: Berkesi: Húszévesek. A mű világképének elemzése.] = Kultúra és Közösség, 1978. 1/2. sz. 122—135. p.

DÉVÉNYI Róbert: Amatőr színjátszók a munkásszállásokon. [A KISZ Központi Művészegyüttes Színpada produkcióinak hatásvizsgálata.] = Mozgó Világ, 4. évf. 1978. 3. sz. 84—95. p.

DÖLLE Zsolt: Nem értjük egymást. [Országos színjátszófesztivál, Kazincbarcika.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 8. sz. 36—38. p.

ENGI István: Borsodi képek. [Amatőr zenei mozgalom Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.] = Kóta, 8. [7.] évf. 1978. 12. sz. 15—17. p.

ERDŐS János: Zenei mozgalom Csongrád megyében. (1—2.) = Kóta, 8. [7.] évf. 1978.
(1.) 2. sz. 15—17. p., (2.) 3. sz. 20—21. p.

„Fiatalok színháza 77". [Nemzetközi amatőrszínjátszó-tanfolyam Magyarországon. Írta:] N. I. = Színház, 11. évf. 1978. 2. sz. 15—17. p.

GEREBEN Zoltán: Veszprém megye zenei közművelődése. = Kóta, 8. [7.] évf. 1978. 1. sz. 16—17. p.

GRANASZTÓI György: Miért a beat, miért az ünnep? = Valóság, 21. évf. 1978. 11. sz. 99—101. p.
Hozzászólás Kőbányai János: Beatünnep c. cikkéhez. Uo. 8. sz. 90—98. p.

GÚTHY Éva: Nógrádi szőttes. Amatőr zenei mozgalom Palócföldön. = Kóta, 8. [7.] évf. 1978. 5. sz. 16—18. p.

HANÁK Péter: Múlt idők dalai. [A mozgalmi dalokról.] = Élet és Irodalom, 22. évf. 1978. 17. sz. 1—2. p.

HÍVES László: Hogyan tovább a bábjátszásban? = Népművelés, 25. évf. 1978. 7. sz. 32—33. p.

HOPPÁL Mihály: Film és folklór. = Forrás, 10. évf. 1978. 7/8. sz. 67—73. p.

HOSSZÚ Lajos: Az utolsó ítélet könyörtelen laboratóriuma. Agatha Christie: Tíz kicsi néger. [A mű világkép-elemzése.] = Kultúra és Közösség, 1978. 1/2. sz. 93—101. p.

ITZÉS Mihály: A zenei mozgalom Bács-Kiskun megyében. = Kóta, 8. [7.] évf. 1978. 8. sz. 14—15. p.

JAKAB Zoltán: Mozilátogatás Budapesten, manapság. [1976 novemberében végzett vizsgálat a fővárosi mozik egyheti látogatottságának alakulásáról.] = Rádió és Televízió Szemle, 9. évf. 1977. 4. sz. 94—101. p.

JÓZSA Péter: Életkori különbségek a filmbefogadásban. = Kultúra és Közösség, 1978. 1/2. sz. 169—178. p.

JÓZSA Péter: A groteszk forrásai és funkciója. Egy magyar film közleményének szerkezete. [András Fe-

renc: Veri az ördög a feleségét c. filmjének szociológiai tartalomelemzése.] = Filmkultúra, 14. évf. 1978. 2. sz. 85—92. p.

JÓZSA Péter: Társadalomelemzés filmmel. A BBS dokumentumfilmjei. [A dokumentarizmus műfaji sajátosságairól.] = Filmkultúra, 14. évf. 1978. 4. sz. 39—45. p.

KAPITÁNY Ágnes — KAPITÁNY Gábor: Kollektív irodalmi alkotás. Az esztétikai megismerésmód tanítható-ságának feltételeiről. = Kultúra és Közösség, 1978. 1/2. sz. 223—240. p.

KARÁCSONDI Miklós: A „Ki mit tud" jelenség. [A mozgalom tíz évéről.] = Rádió és Televízió Szemle, 10. évf. 1978. 1. sz. 47—60. p.

KÁROLY Róbert: Az öntevékeny zenei mozgalom képe a Mecsek alján. = Kóta, 8. [7.] évf. 1978. 4. sz. 16—17. p.

KATONA Imre: Közművelődés a filmszínházakban. = Közművelődés Fejér Megyében, 1978. 3/4. sz. 45—49. p.

KIRÁLY Jenő: Gondolatok a tömegművészetről — Propp mesemorfológiája nyomán. = Kultúra és Közösség, 1978. 1/2. sz. 80—92. p.

KOVÁCS Katalin — KAMARÁS István: A Kenguru és a kengurúság. Bertha Bulcsú regényének fogadtatása. = Kultúra és Közösség, 1978. 1/2. sz. 155—168. p.

KOVÁCS Miklósné: Amatőrszínjátszás, 1978. = Népművelés, 25. évf. 1978. 7. sz. 30. p.
Hozzászólás Debreczeni Tibor azonos c. cikkéhez. Uo. 5. sz. 35—37. p.

KŐBÁNYAI János: Beat-ünnep. [A beat — zene és mozgalom — Magyarországon.] = Valóság, 21. évf. 1978. 8. sz. 90—98. p.
L. még: Látóhatár, 1978. 11. sz. 183—199. p.

LEMLE Zoltán: Tolnai tájakon... [Amatőr zenei mozgalom Tolna megyében.] = Kóta, 8. [7.] évf. 1978. 9. sz. 13—15. p.

LENGYEL Boldizsár: Gondolatok az esztétikai-művészeti nevelésről. = Fórum (Szolnok), 1977. 6—15. p.

LÉVAI Júlia: A tökéletes táncdalfesztivál. = Rádió és Televízió Szemle, 9. évf. 1977. 4. sz. 35—43. p.

LÉVAI Júlia: Zenei köznyelv: népzene, magyar nóta, sláger vagy beat? = Mozgó Világ, 3. évf. 1977. 6. sz. 99—106. p.
Ld. még rövidítve: Látóhatár, 1978. 3. sz. 181—184. p.

LIPPENSZKY István: Filmmel a közművelődésért. Baranyai beszámoló. = Népművelés, 25. évf. 1978. 6. sz. 37. p.

MARÓTI Gyula: Hagyomány és korszerűség a munkásénekkari mozgalomban. = Népszava, 106. évf. 1978. 100. sz. 7. p.

MERŐ Béla: Színiházak. Egy nevelési központ körvonalai. = Színház, 11. évf. 1978. 12. sz. 46—48. p.

MIKLÓS Pál: Szocialista művészet, polgári művészetfelfogás? = Kritika, 1978. 5. sz. 5—6. p.
Ld. még: Látóhatár, 1978. 7. sz. 119—128. p.

MOLNÁR G. Judit: Dél-Dunántúl képzőművészeti élete. = Baranyai Művelődés, 1978. 2. sz. 110—117. p.

MOLNÁR László: A szabolcsi szimfonikus zenekar a közművelődés szolgálatában. = Pedagógiai Műhely (Nyíregyháza), 4. évf. 1978. 2. sz. 97—101. p.

A Munkásfilmnapok tapasztalatairól. [A filmforgalmazás közművelődési tevékenysége az 1977. szeptemberi országos filmnapok alkalmával. Írta]: B. J. = Népművelés, 25. évf. 1978. 3. sz. 29. p.

NÁNAY István: Drámát játszó amatőrök. = Színház, 11. évf. 1978. 5. sz. 18—23. p.

NYERGES András: Válaszúton. Jegyzetek a Balázs Béla Stúdió filmjeiről. = Filmkultúra, 14. évf. 1978. 4. sz. 31—38. p.

OCSKAY György: A muzsikáló Hevesről. = Kóta, 8. [7.] évf. 1978. 6. sz. 12—13. p.

OLDAL Gábor: Hangrögzítés és zenei közízlés. (2—6.) = Parlando, 20. évf. 1978.
(2.) 1. sz. 19—20. p., (3.) 3. sz. 29—30. p., (4.) 5. sz. 25—27. p., (5.) 9. sz. 23—24. p., (6.) 11. sz. 29—30. p. (1.) Uo. 19. évf. 1977. 12. sz. 20—22. p.

ÖRSZIGETHY Erzsébet: Tizenegyen. (A művészeti tevékenység hatása egy közösségre.) [Hévízgyörki asszonykórus.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 2. sz. 29—31. p.

PAP Gábor: Szállingózó kultúrjavak. [A kulturális örökség a giccsesedés folyamatában.] = Művészet, 19. évf. 1978. 2. sz. 10—15. p.

RÁCZ Zsigmondné: Zenei érdeklődés és neveltségi szint vizsgálata I. osztályos gimnáziumi tanulóknál. = Az Ének-Zene Tanítása, 21. évf. 1978. 4. sz. 161—173. p.

RAJK András: Mozgalom-e a színjátszás? [A Munkásszínjátszók IV. országos találkozójának tanulságai.] = Népszava, 106. évf. 1978. 273. sz. 9. p.

RÁPOLTHY Viktor: Megyénk zenei élete és a továbbfejlődés lehetőségei. = Fórum (Szolnok), 1977. 21—26. p.

REGŐS János: A politikai kabaré. = Kultúra és Közösség, 1978. 1/2. sz. 68—79. p.

SOMOGYI György: Művészet mint a kreatív magatartás modellje. = Művészet, 19. évf. 1978. 9. sz. 12—14. p.

SURÁNYI András: Beszélgetés a Balázs Béla Stúdióról — — [filmrendezővel.] Az interjút készítette: Nádra Valéria. = Kritika, 1978. 2. sz. 15—16. p.

SZÁLE László: Róluk is beszéljünk! [Irodalmi színpadok országos minősítő versenye, Debrecen, 1978. január.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 3. sz. 26. p.

SZÍJÁRTÓ István: Gondolatok a fiatalok filmízlésének alakításáról. = Filmkultúra, 14. évf. 1978. 2. sz. 93—95. p.

SZOVÁK Béláné: Megyénk színjátszó mozgalmáról. (Egy felmérés tapasztalatai.) = Népművelési Tájékoztató (Borsod), 1978. 1. sz. 3—14. p.

SZUROMI Pál: Amatőr képzőművészet és vizuális kultúra. = Jászkunság, 24. évf. 1978. 2. sz. 37—41. p.

TISZAI Lajos: Jászkunsági kórusok. = Népművelés, 25. évf. 1978. 5. sz. 22. p.

TÓTH Dezső: Filmművészetünk valóságképe és közönsége. = Társadalmi Szemle, 33. évf. 1978. 4. sz. 36—47. p.
A X. magyar játékfilmszemlén, Pécsett, 1978. február 17-én elhangzott vitaindító előadás szövege.
Ld. még: Filmkultúra, 14. évf. 1978. 2. sz. 5—15. p.; Baranyai Művelődés, 1978. 2. sz. 93—106. p.; Látóhatár, 1978. 5. sz. 148—169. p.

TÖRÖK Gábor: Amatőrszínjátszás, 1978. = Népművelés, 25. évf. 1978. 6. sz. 34—35. p.
Hozzászólás Debreczeni Tibor azonos c. cikkéhez. Uo. 5. sz. 35—37. p.

VERESS József: Falvak, filmek, napok. Falusi filmnapok. = Palócföld, 1978. 3. sz. 27—28. p.

VÖRÖS Gizella, B.: Politikai mítoszok a mai olasz filmben. Morrisey: Vért Draculának, Bertolucci: 1900, Pasolini: SALO. = Kultúra és Közösség, 1978. 1/2. sz. 112—121. p.

ZOLTAI Dénes: Művészeti értékjegyeinkről. Realizmus, pártosság, népiesség az újabb kutatások fényében. = Társadalmi Szemle, 33. évf. 1978. 12. sz. 45—54. p.

ZSÁK László: Hivatásos — amatőr... = Fórum (Szolnok), 1977. 32—37. p.

NÉPMŰVÉSZET

BATHÓ Edit: A táncházak szerepe a közművelődésben. = Fórum (Szolnok), 1977. 39—43. p.
Pályamű részletei.

BÖJTE József: Néptánc — művészet. = Kritika, 1978. 10. sz. 15. p.

CSOMOR Lajos: Személyiségformáló népművészet. Az új népi iparművészeti mozgalomról. = Mozgó Világ, 4. évf. 1978. 3. sz. 111—112. p.
Hozzászólás a „Hagyományokról" c. összeállításhoz. Uo. 3. évf. 1977. 6. sz.

DOMANOVSZKY György: Vadas József útja a népi iparművészet körül. + VADAS József [válasza]: Változatlanul. = Kritika, 1978. 12. sz. 5—6. p.
Hozzászólás Vadas József: Népi iparművészet avagy a nép iparművészete c. cikkéhez. Uo. 9. sz. 11—12. p.

FÁBRI Péter: Autópatkolás, avagy a város és a folklór. = Mozgó Világ, 3. évf. 1977. 6. sz. 81—85. p.
Ld. még: Látóhatár, 1978. 3. sz. 175—176. p.

FÉNYI Tibor: A csillebérci kísérlet. [A Fiatal Népművészek Stúdiójának népi gyermekjátékokkal végzett kísérlete.] = Művészet, 19. évf. 1978. 9. sz. 16—19. p.

JUHÁSZ Frigyes: Folklór minden mennyiségben. [7. Népzenei Találkozó, Kecskemét, 1977. augusztus 26—28.] = Kóta, 7. [6.] évf. 1977. 11. sz. 12—14. p.

KERÉKGYÁRTÓ István: Népművészet — kortárs művészet. = Művészet, 19. évf. 1978. 1. sz. 8—13. p.

KISS Ferenc: Tűnődés a táncházakról. = Forrás, 10. évf. 1978. 7/8. sz. 74—78. p.

KÖNCZÖL Csaba: Táncház és szubkultúra. Gondolatok Siklós László: Táncház c. könyvéről. = Mozgó Világ, 3. évf. 1977. 6. sz. 86—88. p.

KULIN Ferenc: A hagyományról. = Mozgó Világ, 3. évf. 1977. 6. sz. 75—78. p.
Ld. még: rövidítve: Látóhatár, 1978. 3. sz. 171—173. p.

MEKIS János: Lendület. [Néptáncmozgalmunk megújulása.] = Magyarország, 15. évf. 1978. 30. sz. 26. p.

MÉSZÁROS Ágnes — BEREGSZÁSZI János: Kötés és oldás. Egy szakkör fél esztendeje. [A kecskeméti művelődési központ népi játékokat és hagyományokat felelevenítő szakköre.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 6. sz. 28—29. p.

ROSSA László: Hűség, szemlélet, ízlés. Hozzászólás Végvári Rezső cikkéhez. = Táncművészet, 3. évf. 1978. 3. sz. 20—22. p.
Néptánc és népzene, táncház és tánczene. Uo. 1. sz. 16—19. p., 2. sz. 21—23. p.

SÁGI Mária: A táncház. = Valóság, 21. évf. 1978. 5. sz. 68—76. p.
L. még: Látóhatár, 1978. 8. sz. 131—149. p.

SÁGI Mária: Táncház a Kassákban. = Kultúra és Közösség, 1977. 3. sz. 105—115. p.

SZABÓ László: Parasztság — hagyomány — érték. = Dunatáj, 1978. [3.] sz. 46—55. p.

SZÁSZ János: A fiatalok önmegvalósítás-igénye a néptánc közösségi-alkotóművészeti mozgalmában. 1—3. = Táncművészet, 2—3. évf. 1977—1978.
1. 6. sz. 19—21. p., 2. Vágy az alkotó, teremtő közösségre. 1. sz. 10—11. p., 3. Az amatőr néptáncmozgalom feladatai, problémái, a továbbfejlesztés módjai, lehetőségei. 2. sz. 15—16. p.

SZÉLL Jenő: Gondolatok a kecskeméti Népzenei Találkozóról. = Az Ének-Zene Tanítása, 21. évf. 1978. 1. sz. 18—21. p.

SZILÁGYI Miklós: A falu bolondja, avagy az egyén és a közösség viszonya a népművészetben. = Dunatáj, 1978. [1.] sz. 40—45. p.

TARJÁN Gábor: Lesz-e jövője a hagyománynak? = Mozgó Világ, 3. évf. 1977. 6. sz. 78—81. p.
L. még rövidítve: Látóhatár, 1978. 3. sz. 173—175. p.

VADAS József: Népi iparművészet, avagy a nép iparművészete. = Kritika, 1978. 9. sz. 11—12. p.
L. még: Látóhatár, 1978. 11. sz. 174—182. p.

VAVRINECZ Béla: Társ vagy szolga? Hozzászólás a népzenei vitához. = Táncművészet, 3. évf. 1978. 8. sz. 17—19. p.

VÉGVÁRI Rezső: Néptánc és népzene, táncház és tánczene. 1—2. = Táncművészet, 3. évf. 1978.
1. 1. sz. 16—19. p., 2. 2. sz. 21—23. p.

VÍGH Rudolf: A népi énektechnikáról. = Az Ének-Zene Tanítása, 21. évf. 1978. 1. sz. 22—27. p.
Elhangzott Kecskeméten, 1977. augusztus 27-én, a VII. Népzenei Találkozón.

ZELNIK József: A hagyományok aranyága. = Forrás, 10. évf. 1978. 7/8. sz. 3—12. p.

PEDAGÓGIA, GYERMEKEK MŰVELŐDÉSE

ÁDÁM Imre: Senki sem érzi soknak a munkát. Közművelődés a nyíregyházi 4. sz. Általános Iskolában. = Pedagógiai Műhely (Nyíregyháza), 4. évf. 1978. 2. sz. 103—106. p.

BAK Józsefné — VÉGH Mihály: Az oktatás és a közművelődés együttműködésének gyakorlata a nevelő-oktató munkában Sarudon. = Hevesi Művelődés, 1978. 1. sz. 42—47. p.

BAKTAY Patricia: A formákkal építkező játék felhasználása a vizuális nevelésben. = Rajztanítás, 20. évf. 1978. 2. sz. 23—26. p.

BENDE Miklós: A magyar irodalomtanítás komplex lehetőségei a színházművészet eszközeivel. Egy ötéves kísérlet tapasztalatai. = Magyartanítás, 21. évf. 1978. 2. sz. 63—70. p.

BERKINÉ PETŐCZ Mária: Irodalmi szakkör az általános iskolában. [Mozgás, játék, szerkesztett játék, színházlátogatás az irodalmi neve-

lés szolgálatában.] = Budapesti Nevelő, 14. évf. 1978. 4. sz. 77—87. p.

BERNÁTH József: A permanens nevelés-művelődés az általános iskola funkciórendszerében. = Módszertani Közlemények, 18. évf. 1978. 1. sz. 29—35. p.

BÓRA Ferenc: Miért szeretnek (vagy miért nem) színházba járni az általános iskolások? [Vizsgálódás a kaposvári felső tagozatos tanulók körében.] = Somogy, 1978. 4. sz. 47—54. p.

DEME Tamás: A vizuális kultúráról — keményen. = Kultúra és Közösség, 1978. 1/2. sz. 208—222. p.
L. még rövidítve: Látóhatár, 1978. 9. sz. 150—166. p.

ERDŐS György: Terauchi a cethalban. [Terauchi Sadao japán pedagógus gyermekjátékai.] = Művészet, 19. évf. 1978. 9. sz. 37—39. p.

ERDŐSI Katalin: Az U-szög kritikája. [Beszélgetések a Fővárosi Gyermekszínház munkájáról.] = Magyar Ifjúság, 22. évf. 1978. 26. sz. 32—33. p.

FORGÁCS Péter: Kreativitás, ízlés, konfliktusok. [Egy általános iskolai vizuális nevelési kísérlet elemzése.] = Művészet, 19. évf. 1978. 9. sz. 3—7. p.

FÖLDI Péter: Világképrendező gyermekrajzok. = Művészet, 19. évf. 1978. 9. sz. 20—25. p.

FÜRJÉSZ Istvánné: A tanórán kívüli nevelés helyzete a szakmunkásképző iskolákban. = Borsodi Művelődés. 3. évf. 1978. 2. sz. 8—14. p.

GONDA Zoltán: Vizuális nevelés egy olvasótáborban. = Rajztanítás, 20. évf. 1978. 1. sz. 14—15. p.

GRUBER Sándorné: A tanulók közművelődési helyzete iskolánkban. [Felmérés felső tagozatosok körében.] = Budapesti Nevelő, 14. évf. 1978. 4. sz. 88—102. p.

HÁBER Judit: Az olvasókönyvek világképe és a tantervi koncepció. = Magyar Pedagógia, 1978. 2. sz. 254—266. p.

KALMÁR Magda — BENIS Mária — SZÖLLŐSI Klára: Az elemi kreativitás megnyilvánulásai óvodásoknál bábjátékos improvizációban. = Óvodai Nevelés, 31. évf. 1978. 10. sz. 380—385. p.

KARCAGI Gyuláné: Tapasztalataim az általános iskolai néptánc-oktatásban. [Néptánc és népi játékok tanítása zenei tagozatos osztályokban. Játékleírásokkal.] = Az Ének-Zene Tanítása, 21. évf. 1978. 2. sz. 77—86. p.

KOZMA Katalin: Az ábrázolás szerepe az óvodás korú gyerekek életében. (1—5.) = Óvodai Nevelés, 31. évf. 1978.
(1.) 2. sz. 47—54. p., (2.) 3. sz. 90—96. p., (3.) Kreativitásfaktorok és ábrázolás. 4. sz. 125—132. p. (4.) A kreatív fejlesztés lehetőségei. 5. sz. 167—174. p., (5.) Műalkotások az óvodában. 6. sz. 211—217. p.

KÖNYVES-TÓTH Lilla: A Kincskereső mint az általános iskolai tanulók könyv- és könyvtárhasználatra nevelésének motivációs bázisa. = Módszertani Közlemények, 18. évf. 1978. 2. sz. 73—82. p.

LACZKÓ Julianna: Gyermekfoglalkozás a gyermekrajzkiállításon. = Közművelődés Fejér megyében, 1978. 1. sz. 43—46. p.

MAKOLDI Sándor: Meseillusztrációk — ahogyan a gyermek csinálja. = Művészet, 19. évf. 1978. 9. sz. 26—29. p.

MEZEI Éva: Játsszunk színházat! Beszélgetés — — -val [a Gyerek Játékszínről. Riporter]: Földes Anna. = Színház, 11. évf. 1978. 9. sz. 21—24. p.

MEZEI Éva: Meghívtuk a Gyermekünk szerkesztőségébe — — rendezőt [Beszélgetés a gyermekszínjátszásról és és Gyerek Játékszínről. Riporter]: Békés Mária: = Gyermekünk, 19. évf. 1978. 3. sz. 26—27. p.

MEZEI Gyula: A közoktatási és közművelődési intézmények együttműködése. = Köznevelés, 34. évf. 1978. 29. sz. 27—30. p.

MISZLAI Gabriella, Gy.: Filmklub és iskola. = Magyartanítás, 21. évf. 1978. 3. sz. 115—120. p.

MOLNÁR Jánosné: Komplex esztétikai nevelés irodalomórán. = Módszertani Közlemények, 18. évf. 1978. 1. sz. 47—51. p.

NÁNAY István: A gyerekek és a színház. [A gyerekszínjátszásról és dramatikus játszókörökről is.] = Színház, 11. évf. 1978. 9. sz. 14—21. p.

NYILASSY Judit: Hosszú távú álmodozás. Beszélgetés — — -tal, a Budapesti Gyermekszínház igazgatójával. [Riporter]: Gábor István: = Színház, 11. évf. 1978. 9. sz. 24—27. p.

PÉCSI Géza: Tettek és tervek szakmunkástanulóink zenei nevelésére. A pécsi 500. számú Szakmunkásképző

Intézetben. = Baranyai Művelődés, 1978. 1. sz. 40—44. p.

POSZLER György: Javaslat az esztétikai nevelés reformjára. = A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományok Osztályának Közleményei, 30. évf. 1978. 1/2. sz. 115—127. p.

RÉVI Judit, SZ.: „Egyedül és együtt." [Komplex esztétikai nevelés. Gyermekfoglalkozások a Váci Művelődési Központban.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 4. sz. 20—21. p.

RÉVI Judit: Gyermekszínházi adósságaink. [A Budapesti Gyermekszínházról.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 12. sz. 34—36. p.

SIMON László: Több segítséget a munkásgyerekek továbbtanulásához. = Népművelés, 25. évf. 1978. 9. sz. 8—10. p.

SZERDAHELYI István: A komplex művészettörténeti oktatás elméleti kérdései. = Kultúra és Közösség, 1978 1/2. sz. 191—205. p.
L. még rövidítve: Látóhatár, 1978. 9. sz. 167—177. p.

SZERÉNYI Győző: A nevelés és a művelődési otthon. = Népszabadság, 36. évf. 1978. 138. sz. 6. p.

TOMCSÁNYI Csabáné: Az iskolai oktató-nevelő munka segítése a közművelődés eszközeivel. [Iskola és könyvtár.] = Baranyai Művelődés, 1978. 2. sz. 52—55. p.

TÓTH Bertalanné: Az osztályszínház. = Borsodi Művelődés, 3. évf. 1978. 2. sz. 15—19. p.

TÓTH Károlyné: Napközis csoportom kulturális nevelése. = Módszertani Közlemények, 18. évf. 1978. 1. sz. 43—47. p.

UJFALUSSY József: Tantervi reform és esztétikai nevelés. = Budapesti Nevelő, 14. évf. 1978. 3. sz. 15—21. p.

UJVÁRINÉ FÜZY Ágnes: Dramatikus játszókörök IV. országos találkozója. Pécs, június 12—17. = Népművelés, 25. évf. 1978. 8. sz. 39. p.

UJVÁRINÉ FÜZY Ágnes: Műhelygyakorlatok gyermekszínjátszóknak. [Válogatás a pécsi Ifjúsági Ház dramatikus játszókörének foglalkozássorozataiból.] = Baranyai Művelődés, 1978. 2. sz. 19—28. p.

VARGA Ferenc: Tanórán kívüli nevelés: egy kisiskolában. = Szakmunkásnevelés, 29. évf. 1978. 10. sz. 15—16. p.

ZENTAI Mária: Rajzóra a Néprajzi Múzeumban. = Rajztanítás, 20. évf. 1978. 2. sz. 8—10. p.

STATISZTIKA

ERDÉSZ Tiborné: Az oktatási és a közművelődési statisztika politikai vonatkozásai. [A kulturális statisztika osztályozásai száz év közleményei alapján.] = Statisztikai Szemle, 56. évf. 1978. 12. sz. 1227—1233. p.
A Magyar Közgazdasági Társaság Statisztikai Szakosztálya Statisztikatörténeti Szakcsoportjának 1978. május 31. és június 3. között Veszprémben tartott XVI. vándorülésén elhangzott előadás.

Iskolai könyvtárak 1977/78. évi statisztikai adatai. = Könyv és Nevelés, 20. évf. 1978. 4/5. sz. 205—207. p.

[Központi Statisztikai Hivatal]: A könyvkiadás adatai. 1971—1978. III. negyedév. = Statisztikai Havi Közlemények, 1978. 11. sz. 102. p.

[Központi Statisztikai Hivatal]: A szépirodalmi könyvkiadás fontosabb adatai. 1977. IV. negyedév. = Statisztikai Havi Közlemények, 1978. 2/3. sz. 116. p.

[Központi Statisztikai Hivatal]: A szépirodalmi könyvkiadás fontosabb adatai. 1978. I. negyedév. = Statisztikai Havi Közlemények, 1978. 5. sz. 108. p.

[Központi Statisztikai Hivatal]: A szépirodalmi könyvkiadás fontosabb adatai. 1978. II. negyedév. = Statisztikai Havi Közlemények, 1978. 8. sz. 114. p.

[Központi Statisztikai Hivatal]: A szépirodalmi könyvkiadás fontosabb adatai. 1978. III. negyedév. = Statisztikai Havi Közlemények, 1978. 11. sz. 103. p.

[Központi Statisztikai Hivatal Fővárosi Igazgatósága]: A budapesti színházak férőhelykihasználtsága. 1970—1978. I. félév. = Budapesti Statisztikai Tájékoztató, 1978. 3. sz. 72. p.

[Központi Statisztikai Hivatal Fővárosi Igazgatósága]: A filmszínházak fontosabb adatai. 1970—1978. III. negyedév. = Budapesti Statisztikai Tájékoztató, 1978. 3. sz. 73. p.

[Központi Statisztikai Hivatal Fővárosi Igazgatósága]: A fontosabb tudományos és szakkönyvtárak jellemző adatai. 1970—1977. = Buda-

pesti Statisztikai Tájékoztató, 1978. 3. sz. 71. p.

[Központi Statisztikai Hivatal Fővárosi Igazgatósága]: A közművelődési könyvtárak jellemző adatai. 1970—1977. = Budapesti Statisztikai Tájékoztató, 1978. 3. sz. 70. p.

[Központi Statisztikai Hivatal Fővárosi Igazgatósága]: A színházak fontosabb adatai. 1970—1978. I. félév. = Budapesti Statisztikai Tájékoztató, 1978. 3. sz. 72. p.

A kulturális ágazat 1979. évi statisztikai beszámolási rendszere. = Művelődésügyi Közlöny, 22. évf. 1978. 2. sz. 842—853. p.

A tanácsi és a szakszervezeti közművelődési könyvtárak (szolgáltató helyek) 1977. évi fontosabb adatai. = Könyvtáros, 28. évf. 1978. 5. sz. 280—281. p.

VARGA Alajosné: Az irodalomra és az irodalom olvasására vonatkozó statisztikák. = Statisztikai Szemle, 56. évf. 1978. 12. sz. 1239—1243. p.
Hozzászólás Erdész Tiborné: Az oktatási és a közművelődési statisztika politikai vonatkozásai c. előadásához. Uo. 1227—1233. p.

VARGA Alajosné: A művészetek és a tömegkommunikáció statisztikája. = Statisztikai Szemle, 56. évf. 1978. 12. sz. 1244—1247. p.
Hozzászólás Erdész Tiborné: Az oktatási és a közművelődési statisztika politikai vonatkozásai c. előadásához. Uo. 1227—1233. p.

SZABAD IDŐ

BERENCZ János: A szabad idő — az úttörővezetők és a gyermekek szemével. = Úttörővezető, 32. évf. 1978. 12. sz. 10—13. p.

BERENCZ János: A szabad idő értelmezése, megszervezésének feltételei. = Úttörővezető, 32. évf. 1978. 11. sz. 13—16. p.

A falusi lakosok aktív pihenésének lélektani előfeltételei. = Sportvezető, 13. évf. 1978. 4. sz. 22—24. p. A Kultura Fizyczna cikke alapján.

FUKÁSZ György: Szabadidő-politika Európában. = Szociológia, 1977. 3. sz. 415—420. p.
Az ELRA — European Leisure and Recreation Association — szakértői tanácskozása, Remscheid, 1975. október 17—18.

HEGEDÜS Magdolna: Időzavar az általános iskolai korban. = Baranyai Művelődés, 1978. 1. sz. 25—28. p.

KISS Ernő: Legyen valóban szabad idő. Beszélgetés — elvtárssal, a Postások Szakszervezetének titkárával. [Riporter]: Rózsa András. = Munka, 28. évf. 1978. 4. sz. 39—40. p.

STEFKA Sándorné: Az élmény, érdeklődés, ismeretszerzés és a szabad idő kapcsolata kisiskoláskorban. = Budapesti Nevelő, 14. évf. 1978. 2. sz. 59—67. p.

SUSÁNSZKY Miklósné: Mivel töltik a tanulók szabad idejüket? = Budapesti Nevelő, 14. évf. 1978. 3. sz. 71—82. p.

SZÁNTÓ Miklós: Szabad-e a szabadidő? Beszélgetés — szociológussal. = Élet és Tudomány, 33. évf. 1978. 9. sz. 259—261. p.

TÜTŐ László: A szabad idő marxi elmélete. = Magyar Hírlap, 11. évf. 1978. 226. sz. 9. p.

SZERVEZETEK, INTÉZMÉNYEK, SZAKEMBER-ELLÁTOTTSÁG

ANTAL Gyuláné: Művelődési autók Baranyában. = Baranyai Művelődés, 1978. 1. sz. 45—47. p.

BALLA Gábor Tamás: Az agrárértelmiségiek képzése és a közművelődés. = Kultúra és Közösség, 1977. 4. sz. 89—98. p.

BALOGH Ferenc: A művelődési otthonok társadalmi és tömegszervezetei kapcsolatainak gyakorlati kérdései. = Minta (Salgótarján), 7. sz. 1978. 15—17. p.

BARANYI Imre: Beszéljünk a szakfelügyeletről! = Népművelés, 25. évf. 1978. 3. sz. 13. p.

BEKE Pál: Művelődési otthont, de milyet? = Minta (Salgótarján), 7. sz. 1978. 13—16. p.

BENSON Vilmos — FÖLDIÁK András — VERCSEG Ilona: Tár — szertár — módszertár. = Népművelés, 25. évf. 1978. 5. sz. 28—29. p.

BOGYI Kálmán — VERES Zoltán: Milyen lesz a besenyőtelki komplex

művelődési intézmény? = Köznevelés, 34. évf. 1978. 8. sz. 9. p.
BORDÁS István: Közművelődési integráció Pakson. = Tolnai Könyvtáros, 9. évf. 1978. 2. sz. 3—8. p.
BOROS Sándor: Nem falakat — teret! Beszélgetés dr. — kulturális miniszterhelyettessel a művelődési otthonokról. (Riporter: Varsányi Gyula.) = Népművelés, 25. évf. 1978. 8. sz. 8—9. p.
A rádióban elhangzott interjú alapján.
BÜKÖSDI János: Az integráció tervezése Dombóváron. = Tolnai Könyvtáros, 9. évf. 1978. 2. sz. 9—14. p.
CSATÓ József: A Székesfehérvári Ifjúsági Ház a közművelődésért. = Közművelődés Fejér megyében, 1978. 1. sz. 29—35. p.
CSIDER Sándor: Az Új Tükör-klubok. = Népművelés, 25. évf. 1978. 2. sz. 16—17. p.
CSOMA Gyula: Levelező oktatás — távoktatás? = Népművelés, 25. évf. 1978. 7. sz. 6—8. p.
CSONGOR Rózsa: Klubkönyvtárak — ellentmondásokkal. Fejér megyei gondok. = Népművelés, 25. évf. 1978. 6. sz. 8—9. p.
CZAKÓ Tibor: Művelődési bizottságok. = Népművelés, 25. évf. 1978. 10. sz. 18—19. p.
CZINE Mihályné: Bábjátékos-oktatóképzés. = Népművelés, 25. évf. 1978. 7. sz. 34. p.
DÉKÁNY István: Művelődési bizottságok. Zuglóban. = Népművelés, 25. évf. 1978. 11. sz. 22—23. p.
DERESNÉ KÓNYA Erzsébet: Felmérés a megyében működő fotószakkörök tevékenységéről. = Népművelési Tájékoztató (Miskolc), 1978. 1. sz. 15—23. p.
Fejér megye népművelőinek továbbképzési terve. = Közművelődés Fejér megyében, 1978. 3/4. sz. 3—14. p.
FRANCZ Vilmos: Felnőttoktatási stúdiók. = Népművelés, 25. évf. 1978. 5. sz. 3—4. p.
GÁL István: Beszéljünk a szakfelügyeletről! Fővárosi tapasztalatok. = Népművelés, 25. évf. 1978. 8. sz. 12. p.
GESZTESI József: Közművelődési szakemberképzés a Győri Tanárképző Főiskolán. = Hogyan? (Győr), 35. sz. 1978. 4. sz. 3—4. p.
GYARMATI Kálmán: Előkészületek. [Debrecen épülő új művelődési központjáról.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 4. sz. 3—4. p.
GYARMATI Kálmán: Válaszol: — — állami díjas [a Debreceni Megyei-Városi Művelődési Központ igazgatója]. (Lejegyezte: sz. b.) = Népművelés, 25. évf. 1978. 6. sz. 18—20. p.
HARANGI László: A szakkörök szerepe a közművelődésben. = Kultúra és Közösség, 1977. 4. sz. 56—72. p.
HARGITAI Lajos: Egy népművelő jegyzetei. [A közművelődési szakemberképzés hiányosságairól.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 4. sz. 8—9. p.
HIDY Pál: Okok és következmények. Az Egri M[egyei] M[űvelődési] K[özpont] problémáiról. = Népművelés, 25. évf. 1978. 4. sz. 6—7. p.
HORVÁTH Attila: A megyei művelődési központok sajátos helyzete. = Minta. (Salgótarján), 7. sz. 1978. 6—12. p.
HORVÁTH Attila: A megyei művelődési központok sajátosságai. Szolnoki jegyzetek. 1—2. = Népművelés, 25. évf. 1978.
1. 3. sz. 5—7. p., 2. 4. sz. 5. p.
Tanulmány rövidített változata.
HORVÁTH Margit: A képzés műhelyei. = Népművelés, 25. évf. 1978. 7. sz. 3—4. p.
HORVÁTH Margit: Egy vizsgálat pedagógiai vonatkozásai. [Szombathelyen, népművelés-könyvtár szakon végzett fiatalok élet- és munkakörülményeinek vizsgálata.] = A Szombathelyi Tanárképző Főiskola tudományos közleményei, 1. 1978. 45—54. p.
IVÁDY Jánosné: Beszéljünk a szakfelügyeletről! = Népművelés, 25. évf. 1978. 2. sz. 6—7. p.
KISS Antal: Egy igazgatói munkaközösség. [A jászberényi járás művelődésiház-igazgatóinak munkaközössége.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 7. sz. 12—13. p.
KISS Antal: A területi munkáról. Jászberényi jegyzet. [A Déryné Városi Művelődési Központról.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 11. sz. 20—21. p.
KISS Antal: Tűnődések. Egy igazgatóhelyettes jegyzetei [a művelődési házakról.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 6. sz. 6—7. p.
KISS Jenő: Min dolgozik a főosztály? (Beszélgetés — főosztályvezetővel.) [Riporter]: Szále László [Kulturális Minisztérium, Közművelődési Főosztály.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 1. sz. 5—6. p.

KOPIÁS Sándor: A Szolnok megyei művelődési otthoni szakfelügyeletről.. = Népművelés, 25. évf. 1978. 5. sz. 26. p.

KORMOS Sándor: Közművelődési bizotságok. = Népművelés, 25. évf. 1978. 5. sz. 6—7. p.

KOVÁCS Éva, H.: Három munkahely elég egy életre? Vizsgálat a népművelők állásváltoztatásának okairól. = Kultúra és Közösség, 1977. 4. sz. 99—111. p.

KOVÁTS György: Társadalmi vezetőség — szocialista demokratizmus. Borsodi jegyzetek. = Népművelés, 25. évf. 1978. 9. sz. 12—13. p.

A Kölcseyben [Új megyei-városi és ifjúsági művelődési központ Debrecenben.] [Írta]: (szabó). = Népművelés, 25. évf. 1978. 12. sz. 23—27. p.

KURUCZ Imre: [Huszonöt] 25 éves a T[udományos] I[smeretterjesztő] T[ársulat]. = Népművelés, 25. évf. 1978. 7. sz. 28—29. p.

KURUCZ Imre: Társulatunk múltjáról, jelenéről és fejlődéséről. [Tudományos Ismeretterjesztő Társulat.] = Valóság, 21. évf. 1978. 4. sz. 1—9. p.

LENGYELNÉ MOLNÁR Klára: Hogyan tovább? Ifjúsági klubok Szolnok megye könyvtáraiban. = Könyvtáros, 28. évf. 1978. 9. sz. 528—530. p.

MARÓTI Gyula: A KÓTA közgyűlése. = Népművelés, 25. évf. 1978. 4. sz. 14—15. p.

MEZEI Gyula: A közművelődési fakultatív kollégium jelentősége a műszaki felsőoktatási intézményekben. = Felsőoktatási Szemle, 27. évf. 1978. 6. sz. 334—337. p.

MOLNÁR Andrásné: Eredményes népművelési évad a Munkás Művelődés Központban. = Közművelődés Fejér megyében, 1978. 1. sz. 7—23. p.

NAGY István: Észrevételek a kísérleti családi klub foglalkozásairól. [Bodony.] = Módszer (Eger), 1978. 1. sz. 40—46. p.

NAGY Miklós: A művészeti nevelés és a közművelődés kapcsolata a szakkollégiumi képzésben. = Felsőoktatási Szemle, 27. évf. 1978. 9. sz. 547—550. p.

Nyitott ház Királyerdőn. Egy kísérlet részletei. 1—5. = Népművelés, 25. évf. 1978.
1. Beke Pál: [Bevezetés.] 10. sz. 9—10. p., 2. Varga Tamás: Néhány gondolat a szándékról. 10. sz. 10—12. p., 3. Beke Pál: Emberközelben. 11. sz. 16. p., 4. Szentpéteri Zoltán: Eszközharmónia. 11. sz. 16—17., 5. Maderspach Péter: A bőrösműhely. 12. sz. 18—19. p.

ÓNODY Éva: Mi lett velük? [Beszélgetés az Eötvös Loránd Tudományegyetemen elsőként végzett népművelőkkel.] = Új Tükör, 15. évf. 1978. 44. sz. 6—8. p.

ORSZÁGOS Ifjúsági Klubtanács: Levél az ifjúsági klubok vezetőségeihez. = Népművelés, 25. évf. 1978. 3. sz. 14—15. p.

Az O[rszágos] K[özművelődési] T[anács] munkája, tervei. [Írta]: (sz. bálint.) = Népművelés, 25. évf. 1978. 5. sz. 12. p.

ÓRSZIGETHY Erzsébet: Viták egy klub körül. [Újvárosi fiatalok klubja, Mezőtúr.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 5. sz. 18—19. p.

PALKÓNÉ KNOLL Ilona: Jegyzetek egy ifjúsági klubról. 1—2. = Pedagógiai Műhely (Nyíregyháza), 4. évf. 1978.
1. 1. sz. 83—92. p. 2. Csoportkohézió és motiváció vizsgálata a sóstóhegyi Ifjúsági Klubban. 3. sz. 91—93. p.

PAPP Margit: Az integráció és akadályai. [A közoktatási és közművelődési intézmények integrációjának nehézségeiről.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 6. sz. 3—5. p.

PERLSTEIN Klára: Az alapfokú karvezetőképzés tanterve. (1—2.) = Az Ének-Zene Tanítása, 21. évf. 1978. (1.) 3. sz. 135—140. p., (2.) 4. sz. 184—186. p.

RÉVY Eszter: Vasárnap a Nagyréten. [Szabadidő-központ.] = Magyar Ifjúság, 22. évf. 1978. 36. sz. 30—31. p.

STEINER Anikó: Klub az alkoholizmus ellen. [„Jó barátok családi klubja", Tata.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 2. sz. 17. p.

SZABÓ Endréné: Modell kismama-klub szervezése Pest megyében. = Egészségnevelés, 19. évf. 1978. 3. sz. 128—130. p.

SZALAY István: A Heves megyei Tanács Közművelődési Bizottságának munkája. = Állam és Igazgatás, 28. évf. 1978. 8/9. sz. 719—726. p.

SZÁLE László: Bemutatjuk a Népművelési Intézetet és kiadványait. = Könyvtáros, 28. évf. 1978. 8. sz. 482—484. p.

SZÁLE László: Harc az időért. [Klubvezetőképzés.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 7. sz. 23—24. p.

Tervezés, módszertan. Jegyzetek Sárbogárdról. [A nagyközségi-járási művelődési központról.] [Írta]: Sz. E. 1—2. = Népművelés, 25. évf. 1978. 1. 11. sz. 18—19. p., 2. 12. sz. 16—17. p.

VARSÁNYI Gyula: Kell-e „új kulturális mechanizmus"? = Népművelés, 25. évf. 1978. 5. sz. 15. p. Hazzászólás Hargitai Lajos: Egy népművelő jegyzetei c. cikkéhez. Uo. 4. sz. 8—9. p.

VENCZEL István: „Kisvárosok" a nagyvárosban. [Lakótelepi művelődési intézmények Budapesten.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 3. sz. 3—4. p.

VERCSEG Ilona: Budapesti találkozó, 1977. [Klubvezetők részére.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 2. sz. 15. p.

VERSEGHI György: Felügyeleti vizsgálat Somogy megyében. = Népművelés, 25. évf. 1978. 8. sz. 10—11. p.

VINCZE Csaba: Egy községi könyvtár kálváriája. (Az ikervári klubkönyvtár tervezésének története.) = A Vas megyei Könyvtárak Értesítője, 1978. 1. sz. 29—38. p.

Vitázva. [Írta]: (sz. bálint). = Népművelés, 25. évf. 1978. 4. sz. 9—10. p. Hozzászólás Hargitai Lajos: Egy népművelő jegyzetei c. cikkéhez. Uo. 4. sz. 8—9. p.

ZAY Béla: Komplex intézmények a füzesabonyi járásban. = Hevesi Művelődés, 1977. 3. sz. 102—106. p.

ZIMONYI Zoltán: Korszerűbb közművelődési intézményhálózat [Miskolcon.] = Borsodi Művelődés, 3. évf. 1978. 2. sz. 53—55. p.

ZÖDI Imre: A művészetoktatás — művészeti nevelés fejlesztéséhez. [Intézményi ellátottság Borsod-Abaúj-Zemplén megyében.] = Borsodi Művelődés, 3. évf. 1978. 1. sz. 50—52. p.

ZSÁMBOKI Árpád — TILLAI Ernő: Funkció és forma. Zsámboki Árpád: Mit tehet a népművelő? + Tillai Ernő: Mit tehet az építész? [Az épülő Vas megyei Művelődési és Ifjúsági Központ szerepéről.] = Életünk, 1978. 2. sz. 167—175. p.

SZOCIOLÓGIA

ANDOR György — ÁRVA László — NYÉKINÉ GAIZLER Judit: Kultúra és presztízs. [Tíz kulturális jellegű foglalkozás presztízsének vizsgálata Pest megyei végzős általános iskolások körében.] = Kultúra és Közösség, 1978. 3. sz. 5—20. p.

ANDORKA Rudolf: A társadalmi mobilitás kérdései. = Kritika, 1978. 3. sz. 11—12. p.

ANDORKA Rudolf — ZAGORSKI, Krysztof: A magyar és a lengyel társadalmi mobilitás összehasonlítása. = Statisztikai Szemle, 56. évf. 1978. 1. sz. 43—62. p.

ÁRVA László: Foglalkozás és presztízs. Presztízs-hierarchia-vizsgálatok nemzetközi áttekintése. = Kultúra és Közösség, 1977. 3. sz. 61—78. p.

BÉKÉS Ferenc: A lakosság különböző ismereteinek összehasonlíthatósága és az ismeretek struktúrája. [1972-ben, öt témakörben — politikai, gazdasági, történelmi, földrajzi és természettudományos ismeretek — végzett felmérés elemzése.] = Statisztikai Szemle, 56. évf. 1978. 2. sz. 162—180. p.

BESSENYEI István: A magyar és a nyugatnémet társadalom szerkezetéről. = Valóság, 21. évf. 1978. 4. sz. 10—25. p.

DIÓSI Pál: Páros interjú. [Részlet egy klubtagok társadalmi környezetét és klubon belüli kapcsolatait vizsgáló szociológiai kutatásból.] Forrás, 10. évf. 1978. 10. sz. 49—58. p.

FUKÁSZ György: A felnőttnevelés kérdései Uppsalában. Jegyzetek a szociológiai világkongresszusról. = Népművelés, 25. évf. 1978. 11. sz. 27—29. p.

HARCSA István: A társadalmi mobilitás alakulása településtípusok és régiók szerint. = Statisztikai Szemle, 56. évf. 1978. 12. sz. 1195—1219. p.

HELESZTA Sándor — RUDAS János: Empírikus szexuálszociológiai kutatás magyar egyetemisták és munkásfiatalok körében. = Szociológia, 1978. 2. sz. 211—227. p.

HELESZTA Sándor — RUDAS János: Munkásfiatalok és egyetemisták szexuális magatartása. = Forrás, 10. évf. 1978. 5/6. sz. 60—73. p.

HORVÁTH Zsuzsa: Vélemények és társadalmi különbségekről. = Valóság, 21. évf. 1978. 12. sz. 78—88. p.

JÓZSA Péter: Kultúra és szociológia. [Az uppsalai szociológiai világkongresszusról és művelődésszociológiai vonatkozásairól.] = Magyar Nemzet, 34. évf. 1978. 239. sz. 8. p.

KATONA Imre: A nevetés szociológiája. Modern városi vicceink egy csoportjának társadalomstatisztikai elemzése. = Előmunkálatok a Magyarság Néprajzához, 1. A komikum és humor megjelenésének formái a folklórban. 1977. 168—185. p.

KENÉZ Győzőné: A települési tényezők szerepe a családok életformájának alakulásában. = Szociológia, 1977. 4. sz. 537—555. p.

LEHOCZKY Alfréd: A város és kultúrája. Miskolcról, a szociológus szemével. = Napjaink, 17. évf. 1978. 3. sz. 17—18. p.

MÁSIK Mária: Csoportkép mátrixszal. (Egy klubközösség szociometriai vizsgálata.) = Módszer (Eger), 1978. 1. sz. 6—19. p., 1. t.

NAGY Katalin, S.: Kortárs magyar festészet — szociológiai vizsgálat a Magyar Nemzeti Galéria II. kísérleti kiállításán. = Múzeum és Közönség, 3. sz. 1977. 47—96. p.

NAGY Katalin, S.: — NAGY Károly — VITÁNYI Iván: Szociológiai vizsgálat a Magyar Nemzeti Galéria I. kísérleti kiállításán. = Múzeum és Közönség, 3. sz. 1977. 5—46. p.

POZSGAY Imre: Szociológia és közművelődés. = Népszabadság, 36. évf. 1978. 114. sz. 3. p.

L. még rövidítve: Látóhatár, 1978. 8. sz. 185—187. p.

SZÁSZ János: Családi ünnepek: házasság, névadás. = Világosság, 19. évf. 1978. 8/9. sz. 578—585. p.
Az élet sorsfordulóihoz kapcsolódó ünnepek, ill. szertartások iránti igényről folytatott szociológiai vizsgálat részletei.

Szembesítés. [Beszélgetés egy 1971-ben, salgótarjáni munkások között végzett művelődésszociológiai felmérés alanyaival az azóta történt változásokról. Összeáll.]: P. A. 1—2. = Palócföld, 1978.
1. 4. sz. 10—11. p. 2. 5. sz. 8—9. p.

SZIRMAI Viktória — ZELENAY Anna: Művelődésszociológiai vizsgálat Dunaújvárosban. [A kutatási terv és a hipotézisek felvázolása.] = Tájékoztató (Okt. Min. Marxizmus-Leninizmus Okt. Főoszt.), 1978. 6. sz. 101—112. p.

TAGÁNYI Zoltán: A faluközösség helyzete és jövője egy Nógrád megyei faluban. Történeti tipológia-kísérlet és esettanulmány. [Varsány.] = Ethnographia, 89. évf. 1978. 3. sz. 363—387. p.

VADAS Ferenc: Mobilitás és iskola. = Dunatáj, 1978. [2.] sz. 6—12. p.

VERES András: Szociológia és irodalomtudomány. = Kultúra és Közösség, 1978. 1/2. sz. 27—67. p.

VITÁNYI Iván: Művészetszociológia, művészeti élet. = Népszabadság, 36. évf. 1978. 208. sz. 11. p.

TESTKULTÚRA

ANGELUSZ Róbert — TARDOS Róbert: Fiatalok a sportról. [Felmérés a tömegkommunikációs eszközöknek a fiatalok és a sport kapcsolatára gyakorolt hatásáról.] = Rádió és Televízió Szemle, 10. évf. 1978. 1. sz. 85—92. p.

[ARTEMOV], V.: Testnevelés és szabad idő. [Írta]: V. Artemow. = Sportvezető, 13. évf. 1978. 4. sz. 25—27. p.

BALOGH Károlyné — KULCSÁR Mátyás: Tömegsportmunkánk támaszai. Beszélgetés Balogh Károlynéval és Kulcsár Mátyással, az ÉDOSZ titkáraival. [Riporter]: Rózsa András. = Munka, 28. évf. 1978. 5. sz. 38—39. p.

KUN Lajos: Az igazi gond: az ingázók tömegsportja. Beszélgetés — -sal, a Bányaipari Dolgozók Szakszervezetének titkárával. = Munka, 28. évf. 1978. 6. sz. 39—40. p.

LIGETI László: A testkultúra fejlesztéséért. = Szakszervezeti Szemle, 7. évf. 1978. 3. sz. 57—64. p.

MEDVE László: Ép testben ép lélek. Beszélgetés — egészségügyi miniszterhelyettessel. Biernaczky Szilárd interjúja. = Ifjúkommunista, 22. évf. 1978. 3. sz. 16—19. p.

MICSUK László: Az élet szerves része a sport. Beszélgetés — elvtárssal, a MEDOSZ titkárával. [Riporter]: Rózsa András. = Munka, 28. évf. 1978. 2. sz. 40—41. p.

NÁDORI László: UNESCO törekvések a testnevelés és sport fejlesztéséért. = Sportvezető, 13. évf. 1978. 3. sz. 25—28. p.
Ld. még: Magyar Tudomány, 23. évf. 1978. 7/8. sz. 605—607. p.

RÓZSA András: A tömegsport konfliktus-helyzetei. = Munka, 28. évf. 1978. 10. sz. 37—38. p.

TAKÁCS Ferenc: Testkultúra és életmód. = Sportvezető, 13. évf. 1978. 1. sz. 25—26. p.

A testkultúra társadalmi szerepe a burzsoá társadalomban. [Írta]: -tf- = Sportvezető, 13. évf. 1978. 3. sz. 10—11. p.

TRUKA István: Az „Edzett Ifjúságért" tömegsport mozgalom. = Hogyan? (Győr), 33. sz. 1978. 31—33. p.

TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓ

AMBRUS György: Krónika helyett. Vázlatok a Magyar Televízió Pécsi Körzeti Stúdiójáról. = Baranyai Művelődés, 1978. 1. sz. 84—99. p.

BOLDIZSÁR Iván: Közművelődési csodafegyverünkről. [A Rakéta regényújságról.] = Élet és Irodalom, 22. évf. 1978. 33. sz. 10. p.

CSIDER Sándor: Használjuk fel a tömegkommunikációt! = Népművelés, 25. évf. 1978. 8. sz. 7. p.

FODOR László: A tömegkommunikáció néhány kérdéséről.
[1—2.] = Magyar Sajtó, 19. évf. 1978.
[1.] 6. sz. 171—174. p., [2.] 8. sz. 230—234. p.

HANÁK Katalin: A tömegkommunikáció életmódalakító szerepe. = Rádió és Televízió Szemle, 9. évf. 1977. 4. sz. 84—93. p.

HÁRS István: Mindhárom műsor azonos célt szolgál. — a Rádióról. (Beszélgetés a Magyar Rádió elnökével. Riporter): Nádor Tamás. = Rádió és Televízió Szemle, 10. évf. 1978. 3/4. sz. 7—17. p.

HÁRS István: Rádiózásunk jelene és jövője, —— é, a Magyar Rádió elnökéé a szó. [Riporter]: Lukácsy András. = Magyar Hírlap, 11. évf. 1978. 297. sz. 5. p.

HÉRÉSZ Dezső: Hat megyei lap kulturális rovatának munkája. Egy elemzés tapasztalatai. = Magyar Sajtó, 19. évf. 1978. 12. sz. 366—368. p.

INKEI Péter: Köznevelés, műveltség és tömegtájékoztatás a nyolcvanas években. = Rádió és Televízió Szemle, 10. évf. 1978. 3/4. sz. 40—50. p.

KARSAI Judit: „Két pofonnál többet ér." Gyermekek tévéhasználata — televízió és nevelés. = Rádió és Televízió Szemle, 10. évf. 1978. 2. sz. 72—78. p.

Közművelődési tendenciák a rádió- és televízióműsorokban — 1976. [Elemzés. Készítette a Tömegkommunikációs Kutatóközpont munkacsoportja.] = Rádió és Televízió Szemle, 9. évf. 1977. 4. sz. 75—83. p.

LENDVAY Judit: A cigánykérdés sajtóvisszhangja. [Az országos terjesztésű, valamint a megyei napilapok 1960—1964 és 1972—1976 között született, a cigánykérdéssel foglalkozó írásainak vizsgálata a tartalomelemzés módszerével.] = Rádió és Televízió Szemle, 10. évf. 1978. 1. sz. 101—114. p.

LÖKÖS Zoltánné: Kulturális tájékoztatás — szocialista életmód. = Magyar Sajtó, 19. évf. 1978. 1. sz. 1—4. p.

A Magyar Sajtó kerekasztala: A sajtó közművelődési szerepe. [Vitavezető: Pozsgay Imre.] = Magyar Sajtó, 19. évf. 1978. 9. sz. 257—268. p.

MAGYAR—szovjet szimpozium Leningrádban. A szocialista társadalom embere és a tömegkommunikáció. = Rádió és Televízió Szemle, 10. évf. 1978. 1. sz. 141—151. p.

Az 1977. szeptember 17—23. között tartott tanácskozás szovjet előadásainak néhány tézise.

MARCZALI László: A könyv örömei és gondjai. [Beszélgetés dr. — kulturális miniszterhelyettessel könyvkiadásról, könyvterjesztésről és kritikáról. Riporter]: E. Fehér Pál. = Népszabadság, 36. évf. 1978. 279. sz. 5. p.

PETROVÁCZ István: Meghívtuk a Gyermekünk szerkesztőségébe — — írót, a Móra Kiadó főszerkesztőjét. [Beszélgetés a gyermekkönyvkiadásról, az Első Országos Gyermekkönyvhétről. Riporter]: Horgas Béla. = Gyermekünk, 29. évf. 1978. 11. sz. 24—25. p.

RÓBERT Péter — TÓTH Olga: Uborkaszezonból dinnyeszezon egy ifjúsági lapnál. [A Magyar Ifjúság „Mondjátok meg, dinnye vagyok?" című vitájának elemzése kapcsán a kommunikátori felelősségről.] =

Rádió és Televízió Szemle, 10. évf. 1978. 3/4. sz. 67—74. p.

SÁNDOR György: Művészet a televízióban. = Rádió és Televízió Szemle, 10. évf. 1978. 1. sz. 14—21. p.

SÁNDOR György: Tudomány, világnézet, televízió. = Társadalmi Szemle, 33. évf. 1978. 1. sz. 70—76. p.

SAS György: A műsor kilép az életbe. [Televízió és közművelődés.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 7. sz. 36—37. p.

SIMONFFY Géza: A tudomány „mézesmadzagja". [Tudományos ismeretterjesztés a Rádióban.] Beszélgetés — -val. [Riporter]: Nádor Tamás. = Rádió és Televízió Szemle, 10. évf. 1978. 1. sz. 66—75. p.

SYLVESTER András: A tévé és a közönség. [A televízió esztétikuma.] = Rádió és Televízió Szemle, 10. évf. 1978. 1. sz. 7—13. p.

TOMKA Miklós: A tévé és a könyv világa. [A televízió a kultúraközvetítő eszközök sorában.] = Rádió és Televízió Szemle, 10. évf. 1978. 1. sz. 127—132. p.

A Tömegkommunikációs Kutatóközponté a szó. [Az intézet munkatársai nyilatkoznak. Riporter]: K. J. = Magyar Nemzet, 34. évf. 1978. 91. sz. 8. p.

VALKÓ Emőke: Televíziós gyermekműsorok és gyermekfilmek. II. kőszegi szemléje. = Rádió és Televízió Szemle, 9. évf. 1977. 4. sz. 51—61. p.

VALKÓ Mihály: A zene és a képzőművészet a képernyőn. = Társadalmi Szemle, 33. évf. 1978. 1. sz. 77—81. p.

VARSÁNYI Gyula: Szirénhangok a dobozból — avagy mire jó a rádió és a televízió? = Népművelés, 25. évf. 1978. 10. sz. 12—13. p.

VÁSÁRHELYI Mária: Tömegkommunikáció a fogyasztói kosárban. = Rádió és Televízió Szemle, 10. évf. 1978. 2. sz. 79—84. p.

ZAPPE László: A televíziós szórakoztatás rangja. = Népszabadság, 36. évf. 1978. 263. sz. 17. p.

TUDOMÁNY-MÓDSZERTAN, TUDOMÁNYOS ÉLET

ÁTTEKINTÉS a faluszociológiai kutatások helyzetéről (a szakfolyóiratok tükrében.) [Összeáll.] Kulcsár László. = Szociológia, 1978. 1. sz. 143—151. p.
Bibliogr. 149—151. p.

DARÓCZY Sándor: Ifjúságkutatás a köznevelés fejlesztésének szolgálatában. = Magyar Pedagógia, 1978. 2. sz. 226—235. p.

DARÓCZY Sándor: Kutatásunk tárgya: az ifjúság. Bemutatkozik az MTA Pedagógiai Kutató Csoportja. = Magyar Ifjúság, 22. évf. 1978. 25. sz. 30. p.

GAJDENKO, P. P.: A tudomány a kultúra rendszerén belül. = Tudománytani Szemelvények, 8. sz. 1977. 123—126. p.
L. még: Szociológia, 1978. 1. sz. 43—45. p.

GÁNTI Tibor: Gondolkozzunk együtt! [A tudományos ismeretközlés nehézségei a specializálódás következtében.] = Valóság, 21. évf. 1978. 4. sz. 35—44. p.
L. még: Látóhatár, 1978. 6. sz. 137—155. p.

HAVASI Ferenc: A tudomány szerepe és felelőssége. = Magyar Tudomány, 23. évf. 1978. 6. sz. 431—436. p.

HERMANN István: A marxizmus és a tudomány viszonya. = Magyar Tudomány, 23. évf. 1978. 5. sz. 376—384. p.

KÁDÁR István: Közművelődési kutatások a Szakszervezetek Elméleti Kutatóintézetében. = Népművelés, 25. évf. 1978. 7. sz. 10—11. p.

KÁLMÁN György: Kutatások és kísérletek a köznevelés fejlesztéséért. = Köznevelés, 34. évf. 1978. 18. sz. 10—11. p.

KÉKESI Katalin: Társadalomrajz a néprajzban. A Magyar Tudományos Akadémia Néprajzi Kutatócsoportjának tervei. = Népszabadság, 36. évf. 1978. 105. sz. 6. p.

KOROMPAY János: Kulturális kutatások a közművelődésért. = Magyar Nemzet, 34. évf. 1978. 149. sz. 4. p.

KÓSA László: Néprajz és közművelődés. [Beszélgetés — -val, az MTA néprajzi kutató csoportjának főmunkatársával. Riporter]: Varga Lajos Márton. = Népszava, 106. évf. 1978. 288. sz. 6. p.

KOZMA Tamás — MIHÁLY Ottó: Művelődésünk távlati fejlesztése. =

Társadalmi Szemle, 33. évf. 1978. 11. sz. 79—84. p.

A kutatás és fejlesztés helyzete Magyarországon az országos kutatásifejlesztési statisztika 1976. évi adatainak tükrében. Összeáll.: Grolmusz Vince. = Tudományszervezési Tájékoztató, 18. évf. 1978. 6. sz. 639—667. p.

MAGYARI BECK István: Az emberi alkotás interdiszciplináris kutatásának lehetősége, szükségessége, tárgyi és módszertani alapelvei. = Magyar Tudomány, 23. évf. 1978. 10. sz. 770—779. p.

NOVÁKY Erzsébet: A kulturális szférában alkalmazható előrejelzési módszerek. = Kultúra és Közösség, 1977. 3. sz. 93—104. p.

PATAKI Ferenc: Új fejlemények a csoportkutatásban. = Valóság, 21. évf. 1978. 9. sz. 80—92. p.

SZÁNTÓ Lajos: A tudománypolitikánk főbb elvei és megvalósításuk néhány tapasztalata. = Tudománytani Szemelvények, 8. sz. 1977. 1—22. p.

A történettudományi kutatóhelyek 1976—1980. évi középtávú kutatási terve. Összeáll. Stier Miklós. = Századok, 111. évf. 1977. 6. sz. 1254—1291. p.

VÁSÁRHELYI Judit: A közművelődés kutatásának elvi problémái. [A Magyar Tudományos Akadémia Elnökségének febr. 28-i üléséről.] + A közművelődés fejlesztésével kapcsolatos akadémiai feladatok végrehajtásának eddigi tapasztalatai. = Magyar Tudomány, 23. évf. 1978. 7/8. sz. 601—605. p.

VINKLER Péter: A kutatási főirányok és célprogramok koordinálásának néhány elvi és gyakorlati kérdése. = Magyar Tudomány, 23. évf. 1978. 2. sz. 145—152. p.

ÜZEMI MŰVELŐDÉS, SZAKSZERVEZETEK KULTURÁLIS MUNKÁJA

BÉKI Gabriella — ZÉTÉNYI Zoltán: „Ehhez is kérnénk az elvtársak messzemenő segítségét." A szocialista brigádok művelődéséről. = Kultúra és Közösség, 1977. 4. sz. 34—55. p.

CSIBY Sándor: A nevelés lehetőségei a munkahelyen. A munkahelyi nevelés tárgya és fogalma. = Pedagógiai Szemle, 28. évf. 1978. 7/8. 619—628. p.

DÉNES Pál: Vázlat egy szolnoki brigádról. [A Közép-tiszavidéki Vízügyi Igazgatóság javítóüzemének Allende szocialista brigádja.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 4. sz. 31—33. p.

FORGÁCS Istvánné: A szakszervezeti művelődési otthonok fejlődésének főbb jellemzői. = Szakszervezeti Szemle, 7. évf. 1978. 3. sz. 50—56. p.

FRANCZ Vilmos: Művelődni — versengeni. [A Hajdú-Bihar megyei „Korunk valósága" művelődési mozgalomról.] = Népművelés, 25. évf. 1978. 12. sz. 30—31. p.
Hozzászólás Sz. Szabó László azonos c. cikkéhez. Uo. 8. sz. 13. p.

GEDE Márton: Népszerű közművelődési formák. Hasznosítják lehetőségeiket a Ganz-Mávag Művelődési Központban. = Népszabadság, 36. évf. 1978. 164. sz. 7. p.

KALOCSAI Dezső: A szocialista brigádok közösséggé fejlődéséről. = Társadalomtudományi Közlemények, 8. évf. 1978. 1. sz. 10—26. p.

KIRÁLY István: Integráció az üzemi közművelődésben. = Munka, 28. évf. 1978. 2. sz. 32—33. p.

KIRÁLY István: A munkahelyi közművelődés feltételeiről. = Munka, 28. évf. 1978. 12. sz. 28—29. p.

KORMOS Sándor: Biztatni vagy ostorozni? = Népszava, 106. évf. 1978. 147. sz. 5. p.

LÁSZLÓ-BENCSIK Sándor: Ami a tényekbe nem fér bele. — — -ral beszélget Varga Lajos Márton a szocialista brigádok művelődéséről. = Népszava, 106. évf. 1978. 101. sz. 8. p.

MAKSÓ Sándor — BESSENYEI Béláné — NESZÁDELI Gyula: Szocialista brigádok művelődési vállalásánál alkalmazott módszerek, eredmények [a Borsodi Vegyi Kombinátban.] = Munkahelyi Művelődés (Miskolc), 5. sz. 1978. 4—22. p.

MARÓTI László: Szakszervezet, nevelés, művészet. = Népszava, 106. évf. 1978. 267. sz. 8. p.

Munkahelyi művelődés a kis- és középüzemekben. [Összeáll. a Ságvári

Endre Megyei Művelődési Központ munkahelyi művelődési szakbizottsága.] = Fórum (Szolnok), 1977. 65—71. p.

POZSGAI Miklós: Munka és művelődés. + ZSIKÓ János: A munka és művelődés mozgalom két éve. [Termelőüzemek szocialista brigádjainak művelődési mozgalma Pécsett.] Baranyai Művelődés, 1978. 1. sz. 29—34. p.

RAJNAI László: Szocialista brigádkluaz építőknél. = Közművelődés Fejér Megyében. 1978. 1. sz. 24—28. p.

RIBICSKA Raymond: A művelődés bázisai: a szakszervezeti könyvtárak. = Szakszervezeti Szemle, 7. évf. 1978. 2. sz. 63—66. p.

SÁNDOR József: „Az alkotó emberért" — Szolnok megyében. [Pályázat a megye kis- és középüzemei számára.] = Munka, 28. évf. 1978. 7. sz. 33. p.

SIMÓ Tibor: A gazdasági vezetők és a közművelődés. = Munka, 28. évf. 1978. 6. sz. 6—7. p.

SIMÓ Tibor: A nevelőmunka jobb minőségéért. = Munka, 28. évf. 1978. 4. sz. 1—2. p.

SIMÓ Tibor: Szakszervezet és kórusmozgalom. Interjú — -ral, a SZOT osztályvezetőjével. [Riporter]: C. Szalai Ágnes. = Kóta, 8. [7.] évf. 1978. 4. sz. 9—10. p.

SIMÓ Tibor: A szakszervezetek és a művészetek. = Munka, 28. évf. 1978. 2. sz. 4—5. p.

SIMÓ Tibor: Vállalati művelődési bizottságok. = Pártélet, 23. évf. 1978. 12. sz. 60—63. p.

SIMÓ Tibor — KÁRPÁTI Sándor: A szakszervezetek nevelő hatása. = Szakszervezeti Szemle, 7. évf. 1978. 4. sz. 60—69. p.

A szakszervezeti művelődésiház-igazgatók tanácskozásán. [Írta]: (dölle). = Népművelés, 25. évf. 1978. 5. sz. 14. p.

SZEGEDINÉ PAPP Mária: Az üzemi ismeretterjesztés helyzete a fővárosban. = Munka, 28. évf. 1978. 7. sz. 26—27. p.

A vállalati művelődési bizottságokról. [Írta]: (Sy). = Könyvtáros, 28. évf. 1978. 3. sz. 143—144. p.

VERES Katalin: Munkásművelődési kísérlet Mohácson. = Baranyai Művelődés, 1978. 1. sz. 35—39. p.

VIRIZLAY Gyula: A munkásművelődést befolyásoló tényezők. = Népszava, 106. évf. 1978. 166. sz. 3. p.

WESSELÉNYI Mária: A szocialista brigádvezetők klubja — mint a munkásművelődés sajátos lehetősége. = Munkahelyi Művelődés (Miskolc), 5. sz. 1978. 30—40. p.

СОДЕРЖАНИЕ

Проект программы по расширению работы домов культуры (Рабочий материал Института культуры. Подготовил: *Иван Витаньи)* 5

ИССЛЕДОВАНИЯ, ПЛАНИРОВАНИЕ

Габор Конц: Планирование и проблемы исследования 20

Роберт Краверо — Эндре Пал: Планирование просвещения и необходимые исследования 32

Иштван Мониэл: Перспективное планирование и планирование культурного развития 41

Тамаш Козма: Изыскания Исследовательской Группы Педагогики ВАН, способствующие перспективному планированию в сфере культурного развития 55

Эва Кути: Методологические проблемы международного сопоставления данных о достижениях и затратах в культурном развитии 66

Бела Бокор: Проект культурной модели (Новая система народного образования в экономическом районе Уйпетре) 78

КУЛЬТУРА НАЦИОНАЛЬНОСТЕЙ

Янош Сас: О культуре сербов села Деск 101

Обзор периодической печати по культуры на венгерском языке в Чехословакии, Югославии, Румынии *(Мартон Коппань)* 116

ГОРИЗОНТ

Янош Веси: Народное просвещение в Болгарии 120

Тамаш Деме: Эстетическо-художественное воспитание и народное просвещение во Франции 132

ОВОЗРЕНИЕ

Краткая библиография статей по вопросам народного образования вышедших в 1978 году (Составил: *Арпад Эрнст)* 143

НАШИ АВТОРЫ 179

ИЛЛЮСТРАЦИИ

Аттила Агоч 119
Иштван Божик)77, 131
Калман Кёрёши Папп 54
Роберт Варади 40

CONTESTS

Proposal on Promonting the Work of Cultural Homes. (Working-paper by *Iván Vitányi* for the Institute for Culture) **5**

RESEARCH, PLANNING

Gábor Koncz: Research Questions and Planning **20**
Róbert Cravero — Endre Pál: Planning of Culture and the Relevant Research **32**
István Monigl: Relationship between Perspective Planning and Cultural Planning **41**
Tamás Kozma: Research into the Perspective Planning of the Cultural Sphere in the Committee of Pedagogical Research of the Hungarian Academy of Sciences **55**
Éva Kuti: Methodological Problems of an International Comparison of Data on Cultural Expenditure and Output **66**
Béla Bokos: Cultural Model Project. New System of Public Cultural in the Economic District of Ujpetre **78**

NATIONALITY CULTURE

János Szász: About the Cultural Activity of the Serbian Nationality in Village Deszk **101**
Selections from the Hungarian-language Cultural Press of Chehoslovakia, Jugoslavia, Rumania. (Review by *Márton Koppány)* **116**

HORIZON

János Vészi: Bulgarian Public Culture **120**
Tamás Deme: Aesthetic-artistic Education and Public Culture in France **132**

REVIEW

Selected Bibliography of Articles Published on Socio-Cultural Activities in 1978. (Compiled by *Árpád Erneszt)* **143**

ABOUT OUR AUTHORS 179

ILLUSTRATIONS

Attila Agócs **119**
István Bozsik **77, 131**
Kálmán Kőrösi Papp **54**
Róbert Váradi **40**

SZERZŐINKRŐL 1979/2—3

VITÁNYI IVÁN dr., a Népművelési Intézet igazgatója

KONCZ GÁBOR dr., a Népművelési Intézet Kutatási Osztályának tudományos munkatársa

CRAVERO RÓBERT dr., az Országos Tervhivatal Területi és Szociális-Kulturális Főosztályának vezetője

PÁL ENDRE, az Országos Tervhivatal Területi és Szociális-Kulturális Főosztályának előadója

MONIGL ISTVÁN, az Országos Tervhivatal Életszínvonal Osztályának vezetője

KOZMA TAMÁS dr., az MTA Pedagógiai Kutató Csoportjának tudományos osztályvezetője

KUTI ÉVA dr., a Népművelési Intézet Kutatási Osztályának tudományos munkatársa

BOKOR BÉLA, a Baranya Megyei Népművelési Tanácsadó intézményi csoportvezetője

SZÁSZ JÁNOS, a Népművelési Intézet Kutatási Osztályának tudományos munkatársa

VÉSZI JÁNOS, a Kulturális Minisztérium Vezetőképző és Továbbképző Intézetének ügyvezető igazgatója

DEME TAMÁS, a Népművelési Intézet Kutatási Osztályának tudományos munkatársa

ERNSZT ÁRPÁD, a Népművelési Intézet könyvtárosa

Ára: 40,— Ft

kultúra és közösség

A TARTALOMBÓL

PÁLYAKÉPÜNK

Lipp Tamás: „A gondolkodó ember nagy hatalom"

SZABADIDŐ

Kamarás István: Kipihenni a katarzist?

HORIZONT

Vitányi Iván: Szabadidő, rekreáció, közművelődés az Egyesült Államokban

79•4

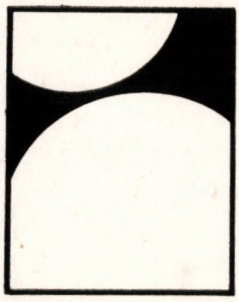

kultúra és közösség

A NÉPMŰVELÉSI INTÉZET ELMÉLETI FOLYÓIRATA

79•4

NÉPMŰVELÉSI PROPAGANDA IRODA

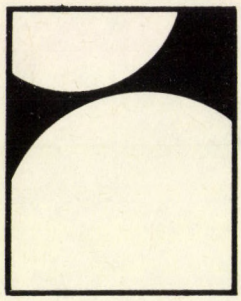

FELELŐS SZERKESZTŐ:
VITÁNYI IVÁN

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:
ÁCS MIKLÓSNÉ
BOROS SÁNDOR
FÜLEKI JÓZSEF
KAMARÁS ISTVÁN
KARSAI KÁROLY
KOVALCSIK JÓZSEF
KŐRÖSI JÓZSEF
MIKLÓS PÁL
RÁCZ ZOLTÁN
SZECSKŐ TAMÁS

SZERKESZTŐSÉG:
B. VÖRÖS GIZELLA
szerkesztő
KONCZ GÁBOR
szerkesztő h.
PÁLFI ÁGNES

NÉPMŰVELÉSI INTÉZET
Budapest,
I. Corvin tér 8.
1251
Telefon: 351-755

ISSN 0133—2597

Megjelenik negyedévenként. Előfizetési díj egy évre 80,— Ft. Egyes szám ára: 20,— Ft. Előfizethető vagy példányonként megvásárolható a Népművelési Propaganda Irodánál (1071 Budapest, Gorkij fasor 45.) és a Népművelési Intézet könyvtárában (1251 Budapest, I. Corvin tér 8.) Csekkszámlaszám: MNB 232-90 171-0416. Előfizethető bármely postahivatalban.

Felelős kiadó: Nemes Iván igazgató
Megjelent: 9,8 A/5 ív terjedelemben
7540-79 Népművelési Propaganda Iroda, Budapest
Felelős vezető: Vymeták Ferenc

Indexszám: 26 410

TARTALOM

PÁLYAKÉPÜNK

Horváth Margit: Közművelődés szakos I. éves hallgatók pályaindítékai és aspirációi **5**

Lipp Tamás: „A gondolkodó ember nagy hatalom . . ." **19**

Benkő Éva: Népművelők útközben **30**

Vercseg Ilona: Klubtörténet **42**

Zsatkovits Edit: Fiatal üzemi újságírók **54**

SZABADIDŐ

Kamarás István: Kipihenni a katarzist? **63**

HORIZONT

Vitányi Iván: Szabadidő, rekreáció, közművelődés az Egyesült Államokban **74**

Sz. Tóth János: Ismerkedés a holland felnőttneveléssel **83**

Sz. Fodor Katalin: A norvég felnőttnevelési törvényről **97**

SZERZŐINKRŐL 107

KÉPEK

Roszen Ruszev képei **18, 30, 41, 62**

Horváth Margit

KÖZMŰVELŐDÉS SZAKOS I. ÉVES HALLGATÓK PÁLYAINDÍTÉKAI ÉS ASPIRÁCIÓI

A közművelődési pályára felkészítő intézménynek célszerű megismerni azokat a motívumokat, melyek hallgatóit a szakterületre indították. Szükséges tájékozódni előző ismereteikről, a szakmában való jártasságukról, mert ezek képezik az alapot, melyre építhetők a további indítékok. Tudni kell, milyen mély a szakmai vonzalom, milyen előző tapasztalatokkal, elképzelésekkel rendelkeznek a pályáról.

Empirikus ismereteink szerint előző szakmai élményeik igen felszínesek, esetlegesek, s egy-egy évfolyamnál rendkívül heterogének voltak. Feltételeztük azonban, hogy a szakma kialakulásával erősödtek az érzelmi és az intellektuális késztetések. Az osztályfőnökök, a pályaválasztási tanácsadók s maguk a közművelődési szakemberek talán ma már tudatosabban segítik a pályaválasztást, s a jelöltek megalapozottabb döntéssel érkeznek a felvételi vizsgára.

Arra törekedtünk, hogy vallomásaik alapján feltárjuk az önmaguk által felismert legfontosabb személyiségvonásaik, érdeklődésük, indítékaik jellemzőit, a szakma intézményeiben való tájékozottságukat s aspirációikat a pályakezdésről. Tudni akartuk eddigi szakmai kötődéseik forrásait s pályavonzalmuk megalapozottságát.

A Szombathelyi Tanárképző Főiskolán az I. éves közművelődés-tanár és könyvtár-tanár szakos hallgatókat egy kérdőív néhány kérdésével főleg azokról az indítékokról faggattuk, amelyek szerepet játszottak szakmaválasztásuk eldöntésében. A kérdőív más kérdéseket is tartalmazott, de válaszait e helyen most nem elemezzük.

A 9 kérdés közül, melyeket most vizsgálunk, 6 kérdés nyitott volt. Ezeket a feldolgozás előtt, közös jellemzőik alapján — az egyes kérdéseknél ismertetett módon — kategorizáltuk. A könyvtár és a közművelődés szakos hallgatók válaszait minden esetben külön csoportosítottuk. A szakma sajátosságai és az eltérő válaszok ezt indokolttá tették.

53 könyvtár és 47 közművelődés szakos, valamennyi I. éves hallgató válaszolt kérdéseinkre 1978 januárjában az I. félévi tanulmányok befejeztével, a vizsgaidőszak megkezdésekor. Szakok szerint a következőképpen oszlik meg a vizsgált populáció: közművelődés-magyar szakos 25, közművelődés-történelem szakos 11, közművelődés-ének-zene szakos 11, könyvtár-magyar szakos 27, könyvtár-történelem szakos 13, könyvtár-matematika szakos 13 fő.

Egy direkt kérdéssel arról érdeklődtünk *„Miért választotta ezt a szakpárt, amelyen tanul?"*

Örvendetes, hogy a legtöbben (42,6%) a közművelődés iránti érdeklődésből, kifejezetten hivatásszeretetből, a szakma megismerésének vágyából választották. Megjegyzik azt is, hogy a népművelési munkára szerintük leginkább ez a szakpár készít fel, vagy a művelődési ház által feltárt érdeklődésük leginkább itt elégülhet ki. Több mint egyötödük (27,6%) is hasonló okokra hivatkozik, amikor azt írja, hogy képességeinek, egyéniségének leginkább ez a szakpárosítás felel meg. Sokan úgy érzik, hogy a tanári és a népművelői munka kiegészítik egymást. Már egynéhányan jelzik a helyi művelődési ház és a népművelő indíttatását is.

Egyötödük (21,3%) a tanári szaktárgy és a pedagógiai hivatás szeretetére utal. Ők azok, akik elsősorban az iskolai oktató-nevelő munkára éreznek késztetést. Viszonylag alacsony azoknak az aránya (8,5%), akik a gyerek, illetve a felnőttek iránti szeretet miatt választották e szakpárt. Számuk jóval alacsonyabb, pl. a tanítói pályára indulóknál, aholis nem annyira a szaktárgyi érdeklődés a döntő, mint inkább a gyerek szeretete.

Az 53 könyvtáros közül 33,9% kifejezetten a könyvtári munka iránti szeretetét, érdeklődését és a könyvtárosi pályaválasztását jelöli okként. Tanár és iskolai könyvtáros szeretne lenni 15,1%, s ezért a legalkalmasabbnak ezt a szakpárt tartotta. Ugyancsak tanítani kíván, de egyúttal könyvtári munkát is szeretne végezni 13,2 %. Kifejezetten a tanári szaktárgy szeretete és a pedagógiai hivatás miatt választotta 15,1%. Többféle indítékkal világította meg szakpárválasztását 22,7 %. Pl. humán érdeklődését, sokféle tudományterület iránti nyitottságát itt tudja leginkább kielégíteni, a reál és a humán tárgyak összekapcsolására itt talált lehetőséget (főként a matematika-könyvtár szakosok írták), az emberekkel való foglalkozásra ez a szakpár készíthet fel. Mások a könyvek és az olvasás szeretetét sorolták fel a késztetések között. Tehát a közművelődés szakosok 70,0%-a, a könyvtárosok több mint 60,0%-a úgy nyilatkozik tanulmányainak kezdetén, hogy jövendő főhivatásként a közművelődési tevékenységet szándékozik választani.

Az előbbi kérdéssel összefüggésben érdeklődésük irányának konkrétabb meghatározását kértük. *„Jelölje meg érdeklődésének legfőbb területeit".* — Erre a felszólításra a megkérdezettek túlnyomó többsége (68,1%) tanári szaktárgyát — tehát az irodalmat, a történelmet, a zenét és a művészeteket — nevezte meg. Sajnos csak 14,9% azoknak az aránya, akik a népművelés-tudomány, vagy a szakma és a tanári szak iránti együttes érdeklődésről adnak számot. A szaktárgyak és a filozófia vagy a politika iránti érdeklődését is kevés hallgató (12,8%) említi. Elenyészően alacsony azoknak a száma (4,2%), akik elsősorban a közművelődés-tudomány iránti vonzódásról vallanak.

A könyvtár szakosok többsége (54,7%) válaszában humán érdeklődéséről ír. A tanári szaktárgy és a természettudományok, a matematika, a társadalmi és politikai kérdések iránti fogékonyságot jelzi 22,7%. A tanári szaktárgy és a művészetek iránti érdeklődését 11,3% említi, és sajnos egészen elenyésző számban — 7,5% — írnak direkt a könyvtártudomány, illetve a könyvtári tevékenység iránti érdeklődésről.

El kell gondolkodnunk azon, hogy mind a közművelődési, mind a könyvtári tudományterület primátusa elenyésző számban (4,2%, utóbbi 7,5%) meghatározó a tanulók pályaválasztásánál. Tény, hogy ilyen tantárgyakkal a középiskolában nem ismerkedhettek, a legtöbb iskolában szakkörben sem kerülhettek hozzá közelebb. Valójában nem is tudják, hogy e tudományterületeknek mi a

tartalma, mi a köre. Csak a tevékenység gyakorlati oldaláról szereztek bizonyos fokú tájékozottságot, s mindössze ez indít a pályára. Sokkal mélyebb a megalapozottság, amikor a középiskolában is kedvenc tárgyát folytathatja valaki a főiskolán.

A nagyon felszínesen ismert tudományterület vagy szakma a későbbiekben azonban csalódást is kelthet. Nemegyszer hallgatóink száraznak, unalmasnak találják a közművelődés intézményrendszerének jogi, gazdasági, adminisztratív ismereteit, a könyvtári feldolgozó munka különböző szabványait elméletben és gyakorlatban egyaránt. Ezekben az esetekben csak az segíthet, ha a tudomány vagy a tevékenység más területeinek megismertetése iránt igen nagyfokú az igény, s akkor a közvetett érdeklődéssel leküzdhető az érdektelenség. De gyakran kell a középiskolában már megszeretett tantárgy iránti érdeklődést kompenzálni, az egyirányú érdeklődés ellenére is vonzóvá tenni a közművelődési és a könyvtári munka tudományterületeit.

A következő kérdéssel arra szerettünk volna választ kapni, milyen módon mérték fel a pályakövetelményeket s az ahhoz szükséges személyiségjegyeket. *„Véleménye szerint melyek azok a személyiségvonásai, melyek feltehetően segítik majd helytállását a választott pályán?"* Az utána következő kérdés pedig azokra a személyiségvonásokra utal, melyek *nehezítik* majdani szakmai tevékenységét.

41 féle, a szakma szempontjából pozitív vonásukat említik a megkérdezettek. Ezek a tulajdonságok azonban igen megoszlanak. Mindössze 5 olyan személyiségvonás van, melyet kettőnél többen is jelöltek. A *kitartást* 13, a *szervezőkészséget* és az *emberek szeretetét* 7—7, a *türelmet* és a *határozottságot* 5—5 megkérdezett jelöli. Két-két hallgató nevezte meg a következő vonásokat: *szerénység, a közösség szeretete, lelkesedés, akaraterő, alkalmazkodás, jó előadókészség, élénk képzelőerő, közvetlenség, az emberek iránti érdeklődés.*

Minden egyes megkérdezett válaszának tanulmányozása azt a meggyőződésünket alakítja, hogy féléves tanulmányaik befejeztével is kevéssé ismerik még a szakmában való helytállás emberi követelményeit.

A középiskolai osztályfőnökök írásos jellemzéseiben is kerestük azokat az indokokat, melyek alapján javasolják tanítványaik szakmaválasztását.

Az 1977. évben a népművelés—magyar szakra jelentkezők osztályfőnökei a legfontosabb érvnek a jelölt *humán* érdeklődését tekintik. Ezen belül az átlagon felüli *szépirodalmi olvasottság, művészeti irányultság, az amatőr együttesekben felmutatott sikerek, az írogatási hajlam* szerepelnek mint bizonyítékok a népművelési elhivatottságra. Az már örvendetes, ha a *szervezőképességről, a mozgalmi munkában mutatott aktivitásról, kezdeti kulturális tevékenységről* is írnak. A 47 közművelődés szakos közül mindössze 8 fő esetében tesznek egészen rövid, de pozitív előjelű megjegyzést speciálisan a közművelődési pályára való alkalmasságról. A többi 39 jellemzésben a felsorolt személyiségvonások után minden indokolás nélkül csak formálisnak tűnik a „pályaválasztását javasoljuk" ajánlat. A felsorolt sajátosságok bármilyen más pályára történő ajánlásnál is számbavehetők.

Mivel olyan ritka, hogy az osztályfőnök a közművelődési tevékenységet egyáltalán érinti a jelölt jellemzésénél, ezért ezt a 8 pozitív példát maradéktalanul idézzük.

— „Faluja nemzetiségi kulturális csoportjának tagja, melynek tevékenysége meghatározó a népművelői pálya választásában... Felvételét hangsúlyozottan javaslom."

— „Az ember, az emberi lét kérdései és a humán tudományok foglalkoztatják... Elítéli a kispolgáriság minden megnyilvánulását. Arról ábrándozik, hogy ő egészen másképpen rendezi be az életét, és az irodalomban, művészetekben megtalált szépet másokkal is meg akarja osztani. Ezért választotta a népművelés szakot."

— „Óriási munkabírása, igen jó szervezőképessége van. A KISZ Központi Művészegyüttesében úttörővezető, az ott végzett munka a népművelői tevékenységet is megszerettette vele... Felsorolni is lehetetlen azt a rengeteg munkát, amit végzett... Mint KISZ-szervezőtitkárnak neki is köszönhető, hogy az iskolai KISZ-vezetőség egyenrangú partnere az iskolavezetésnek... A felvételi bizottság különös figyelmébe ajánljuk képességei, világnézete, átlagon felüli lelkes és eredményes munkája, emberi tulajdonságai alapján."

— „Népművelői pályaválasztása világos, határozott. Elsős kora óta erre készül."

— „Pályázata és sikeres dolgozata: „A paraszti életmód egy család életének tükrében" jól példázza történeti és népművelési érdeklődését."

— „Szülei falun tanítanak, értékes népművelői munkát végeznek, az ő példájuk indította a népművelés-történelem szakra."

— „A szakközépiskola anyagán túl mélyebben foglalkozik kulturális témákkal. Sokat jár a művelődési házba. Az iskolából Szombathelyre került népművelés szakos tanuló példája is indította a közművelődés irányába."

— „Igen sokoldalú. Minden érdekli, ami az emberrel, a mai korral kapcsolatos. Tudását át akarja adni az embereknek. Ez a vágy hevíti."

Sajnos, olyan jellemzésekkel is találkozunk az osztályfőnöki személyiségrajzokban, melyek ismeretében vagy befolyásolni kellene a jelölt választását más irányba, vagy lényegesen alakítani őt középiskolás korában. Pl.:

— „Igen zárkózott, befeléforduló. ...Magyar-képzőművelés (!) tanár szeretne lenni. A választott pályára alkalmasnak minősítjük."

— „A kudarcok teljesen összetörik."

— „Nem elég határozott... Gátlásos. Magabiztosabb fellépésre lenne szüksége."

— „Félszeg, izgulós, zárkózott... Bízunk abban, hogy jó pedagógus válik belőle."

Azt gondolnánk, a jelöltek többet elárulnak magukról, választásuk indítékairól. Sajnos, nem így van. A népművelés-ének szakosok önéletrajzában semmi utalás nincs a népművelői hivatás választására. Ha néhányan kitérnek is erre a gondolatra, a pedagógiai hivatás melletti döntésüket érintik. A 11 népművelés-történelem szakos közül 4 jelölt vall az alábbi módon hivatásszeretetéről:

— „A kultúra, szellem és anyagi hagyatékok akkor válnak igazán értékesekké, hasznosíthatóvá, ha ezt a mindennapi életben tudjuk kamatoztatni. A népművelés feladatának éppen ezt a szervező, aktív terjesztő munkát látom, s alkalmasnak érzem magam erre a pályára."

— „A népművelés szakot azért választottam, mert gyermekkoromat falun töltöttem és résztvevője voltam az ottani kultúrmunkának. Tagja voltam a színjátszó együttesnek. Szüleim falun tanítanak, és sokat tanultam tőlük a falusi közösségek kulturális munkájának irányításáról."

— „Tudásomat szeretném átadni másoknak. Ösztönzést, biztatást adott hivatásválasztásomhoz az is, hogy iskolánkból már került a szombathelyi főiskolára tanuló."

— „Úgy érzem, nemcsak arra vagyok képes, hogy megtanuljam a választott szaktárgyakat, hanem arra is, hogy átadjam a már megszerzett és az ezután megszerzendő tudásomat. Nemcsak életpályának, de elhivatottságnak érzem a választott pályát."

— „Emberekkel, gyerekekkel szeretnék foglalkozni. Tudatosan választottam a népművelési pályát."

A népművelés—magyar szakosok közül többen indokolják a népművelési hivatás melletti döntésüket.

— „Emberekkel, gyerekekkel szeretnék foglalkozni. Tudatosan választottam a népművelési pályát."

— „A városi művelődési központi irodalmi színpadának együttesébe jártam. Itt ismerkedtem meg a színjátszással, a népművelés különböző módjaival, a népművelőkkel. Egy tanfolyamon döntöttem el végképp, hogy én is ezt a hivatást választom, a járatlan út és minden nehézség ellenére."

— „Életem legnagyobb élménye az volt, amikor felfedeztem az irodalomban, a művészetekben rejlő szépséget. Ezt az élményt szeretném másoknak is átadni. Tudom, hogy milyen fontos kérdés hazánkban a közművelődés. Szomorú tény, hogy nagyon sok ember egész életében a kultúrától távol él. A legsajnálatosabb, hogy az emberek egy része önhibáján kívül él így. Ezt tapasztaltam lakóhelyemen is. Az embereket elsősorban érzelmeikre hatva lehet nevelni. Ezért szeretnék mint népművelő dolgozni."

— „Szabadidőm egy részét kitölti a kultúrházban végzett munka. Szeretném ha minden ember megismerné az olvasás, önművelés, képzőművészet, a színház örömeit. Jó hangulatú, eredményesen működő klubokat szeretnék szervezni, ahol az emberek napi munkájuk után kellemesen művelődnek, szórakoznak, vagy a művészet egy-egy területén értékes alkotó munkát végeznek. Fontos népművelői feladatnak érzem jó közönségszervező munkával felébreszteni az emberek érdeklődését, kultúra iránti igényét, hogy a művelődés mindennapi szükséglete legyen a dolgozó embernek."

— „Szeretnék annak érdekében tevékenykedni, hogy a művelődés az emberek életében természetes igény legyen. Tudásommal reális alapot szeretnék teremteni elképzeléseim megvalósításához."

— „Célom, hogy falun taníthassak és a népművelés eszközeivel előmozdítsam a falu kulturális életét."

— „Régóta érdekel a széles körű közművelődés kérdése. Barátaimmal sokszor jártunk vidéken és találkoztunk olyan fiatalokkal, akik szívesen vesznek részt az amatőr kulturális munkában. Szeretném ha később hivatásszerűen segítséget nyújthatnék abban, hogy minél több fiatal foglalkozzék szabadidejében művészetekkel, ismerkedjék az irodalom, a zene, a képzőművészet kincseivel."

— „Különösen a falusi emberek gondjai, művelődési lehetőségei érdekelnek. Szeretek emberekkel, kulturálódásukkal, problémáikkal foglalkozni."

— „Régóta figyelemmel kísérem a kulturális rendezvényeket, s én magam is szeretnék aktív részesévé válni e munkának."

— „A II. osztályban határoztam el, hogy népművelő leszek. Első felvételim nem sikerült. Aztán egy évig könyvtárban dolgoztam. Munkám közben, gyakorlati példákon láttam a közművelődési program szükségességét, hatását."

Az önéletrajzoknak csak 28,5%-ában vannak nyomok a hivatás tudatos választására. Általában mindegyik bőven tartalmaz konkrét adatokat arra is, hogy a jelölt középiskolás korában tevékenyen részt vett valamelyik művelődési ház együttesében, ott képességeit kipróbálhatta, sőt sikereket ért el. Természetesen nem látja még a közművelődés feladatát a maga összetettségében, de élményei már érzelmileg is kötötték egy-egy területhez. A meghatározó tehát nem az elméleti tájékozottság, hanem a közösségben kifejtett aktivitás s átélésének önmagára és másokra tett hatása.

Nem tölthet el bennünket nagy örömmel a könyvtár szakra felvettekről az osztályfőnökök által készített jellemzések, s a hallgatói önéletrajzok olvasása sem. Csak elvétve találunk bennük a pályaalkalmasságra való mélyebb utalást vagy a vonzódás indokolását.

Az 53 könyvtár szakos hallgató közül 23 főről vagy az osztályfőnök, vagy a jelölt önmaga fogalmazza meg, hogy könyvtáros szeretne lenni. A nagyobb többség esetében nincs kétségünk, hogy mi az elhatározása. Indokként mindnyájan a gyerekek, a pedagógusi pálya szeretetéről, a szaktárgy tanításának szándékáról vallanak. Sajnos, két olyan esetről is tudomást szerezhetünk, amikor az osztályfőnök melegen ajánlja tanítványát a pedagógus pályára, érdeklődése és alkalmassága alapján. A jelöltek azonban ennek ellenére egyértelműen megfogalmazzák, hogy könyvtárosnak készülnek, s a távolabbi jövőt illetően is megszilárdult döntésük.

Igen könnyű szó szerint idéznünk a könyvtáros pálya iránti vonzódásról írtakat. Az alábbiak mutatják, hogy mely motívumok játszanak szerepet a középiskolás fiatalok elhatározásában.

— „Tudatosan készül a választott pályára. Eredményes munkát fejtett ki a könyvtáros szakkörben, s az általános iskolai könyvtár minden területén tevékeny volt. Az egyik legügyesebb, legtalpraesettebb segítőtársa a tanár-könyvtárosnak. Sokirányú érdeklődés, tájékozottság és széles körű társadalmi munkavállalás jellemzik."

— „Nyári munkavégzései során könyvtárosi gyakorlatot szerzett, aktív tagja volt az iskolai könyvtár szakkörének. Választott pályája érdeklődésének is megfelel. Ennek tartós, mély rétegét a humán tárgyak alkotják. A társadalmi jelenségek, a művészet, az emberi világot irányító törvények érdeklik. Mindez meghatározza világnézetének érett, szintetikus jellegét."

— „Rendszeresen könyvtárban búvárkodik. Gyűjti a régi könyveket."

— „A könyvtári munkát élethivatásának tekinti. Az iskolai könyvtárosnak rendszeresen segít. Készül a pályára."

— „Egy évig könyvtáros gyakornok volt érettségi után. Ekkor még jobban megszilárdult elhatározása."

— „Sikertelenül jelentkezett az ELTE-re. Érettségi után könyvterjesztőnél dolgozott, itt érlelődött meg elhatározása, hogy könyvtáros lesz."

A többi osztályfőnöki jellemzés csak egyetlen mondatban utal arra, hogy a jelölt könyvtáros szeretne lenni. Inkább a főiskolai tanulmányokra, semmint a könyvtáros munkára való alkalmasságot indokolják.

Igen kevés önéletrajzban írnak a tanulók pályaválasztásuk kialakulásáról, vagy arról, miért is döntöttek e szakpár mellett. Inkább a pedagógiai pályára való késztetést jelzik, s ezt a szaktárgy, a gyerekek és a nevelői munka szeretetével támasztják alá.

Az 53 jelölt önéletrajzából minden egyes utalást idézünk, mely a könyvtáros pálya iránti motívumokat jelzi.

— „Néprajzkutató tanfolyamra járok, nyáron megyei gyűjtőtáborban vettem részt. Falumban sok értékes anyagot mentettem meg a múzeum számára. Lakóhelyem könyvtárának vezetőjével sokat beszélgetünk a könyvtári munkáról. Ő egyúttal a helyi színjátszó szakkör vezetője is, melynek én is tagja vagyok. A vele való beszélgetések után egyre közelebb érzem magamhoz a könyvtár világát."

— „Minden nyáron a művelődési ház könyvtárában dolgozom. Tagja vagyok az iskola könyvtáros szakkörének."

— „Lakóhelyemen szoros kapcsolatba kerültem a könyvtárral. Iskolánk könyvtári vetélkedőjén elért első helyezésem hatására merült fel bennem először, hogy könyvtáros szeretnék lenni. Később beléptem a Corvina kiadó könyvklubjába. Közben állandóan gyarapodott saját könyvtáram is."

— „Az általános iskola VIII. osztályában az iskola könyvtárában dolgoztam, s ezt folytattam a középiskolában is. A könyvtáros szakkör tagja vagyok. Itt egyre jobban megszerettem ezt a munkát."

— „Szabadidőm egy részét könyvtárban töltöm. Nagy erővel segédkeztem iskolánk új könyvtárának létrehozásában. Azóta egyik legkedvesebb helyem a könyvtár klubja. Megszerettem a könyvtárosi munkát."

— „Egy évig a város egyik üzemi könyvtárában dolgoztam. A mindennapi gyakorlatban ismertem és szerettem meg, minden nehézségével együtt."

— „Nyáron a megyei könyvtárban dolgoztam. Bibliográfiát állítottam össze, eközben és a hétköznapi munkában jobban megismertem a könyvtár belső életét. Megszerettem. Élethivatásomnak választottam."

Mind a 7 jelöltnek a könyvtárban való cselekvő részvételéből származnak meghatározó indítékai. Egyértelmű, hogy erről az oldalról kell segíteni a könyvtárosnak mind az iskolában, mind a lakóhelyen a tapasztalatszerzés bővítését. Bár a középiskolai osztályfőnöki jellemzések minősége évek óta javuló, hiányosságaik mégis jelentősek. Egyre többet árulnak el a tanulók környezetéről, fejlődéséről, intellektuális, érzelmi, erkölcsi sajátosságairól. Sajnos azonban minimális számban adnak segítséget a felvételi bizottságoknak a pályaválasztás megalapozottságának elbírálásához. E tekintetben nincs előrelépés. Igen szegényes annak megválaszolása, hogy a tanuló döntése adekvát-e képességeivel. Pedig a felvételi bizottságoknak e téren nyújthatná a legtöbbet az osztályfőnök, aki 4 éven át nyomon kísérhette a tanuló fejlődését. Hogy a jelölt alkalmas-e felsőfokú tanulmányokra, azt a tantárgytesztek és a szakmai felvételi vizsga jó megbízhatósággal eldönthetik. De azt, hogy emberi sajátosságai, magatartása, akaratereje, jelleme mutatják-e a jó választás megnyugtató jeleit, azt a mai tantárgyi vizsgákra épített felvételi rendszerben a rendelkezésre álló rövid idő alatt nem ítélhetjük meg biztonságosan.

Hogy az osztályfőnökök ilyen minimális módon indokolják a felvételi bizottságoknak küldött jellemzésekben a tanuló pályaválasztását és annak megítélését, két dologra enged következtetni. Az egyik, hogy a 4 év folyamán, illetve még az utolsó években is igen keveset foglalkoznak a pályára való irányítás kérdéseivel. Elvétve találkozunk olyan hallgatóval, akit osztályfőnöke a pályaválasztási tanácsadóba küldött, hogy ott szakszerűen foglalkozzanak vele. A másik következtetés: az osztályfőnökök még ma is keveset tudnak a közművelődési

pályáról, a művelődési otthonok belső, nem látványos tevékenységéről, a népművelési munka szakmai követelményeiről.

Éppen ezért a közművelődési intézményeknek kellene sokkal nagyobb segítséget nyújtani a fiataloknak. A könyvtáros szakma régebbi múltra tekinthet vissza, mint a népművelés, a tudomány is körülhatároltabb és kikristályosodottabb. Mégis tájékozatlanok a felvételi előtt álló tanulók a könyvtári munkának az olvasó számára gyakran nem látható szakterületeiben és szaktudományi tartalmában. Mint a jellemzések mutatják, az osztályfőnökök sem tudnak mindig kielégítő eligazítást adni a szakma követelményeiről.

A kérdőív következő kérdésére negatív személyiségvonásokat — melyek nehezíthetik a jelölt majdani szakmai tevékenységét —, 26 félét neveznek meg a közművelődés szakosok. 6 hallgató, aki egyébként minden kérdésre válaszol, negatív személyiség tulajdonságát nem ismeri, illetve nem jelöli meg. Örvendetes, hogy itt a válaszokban nincsenek sűrűsödési pontok, s mindössze a túlérzékenységet jelölte 5 fő. 3, illetve 2 válaszoló nevezte meg az alábbi negatív vonásokat: *önbizalomhiány, hajlam a kudarc utáni letörésre, impulzivitás, idegesség, érzelmi kiegyensúlyozatlanság.* A meghökkentő, hogy olyan jelölt is van, aki azt vallja magáról: „idegenkedem a műveletlen emberektől". Annak ellenére, hogy felismeri a hivatás szempontjából negatív jellegét, mégis a népművelői pályaválasztás mellett dönt.

A könyvtárosok válaszai teljesen alátámasztják eddigi megfigyeléseinket. Az átlagosnál több körükben a magába zárkózó, befeléforduló személyiség. Az I. évesek közül is 29 fő (több mint 50%) ilyen személyiségvonást ismert fel önmagában mint gátló tényezőt: *önbizalom hiánya, a kitartás hiánya, félszegség, visszahúzódás az emberektől, határozatlanság, izgulékonyság.* Többen említik még az *érzelmi labilitást, az ingerlékenységet, a felszínességet* s a *figyelem koncentrálásának gyengeségét.* A főiskola nevelési feladatai közé tartozik, hogy a könyvtáros jelöltek egy részét a befeléfordulástól a külvilág, a közélet, a társadalmi tevékenység irányába indítsa, és feladatok, megbízatások által aktivitásra serkentse.

Következő kérdésünkkel azt akartuk kitapintani, milyen előző tapasztalatuk van a közművelődési intézményekről. *„Sorolja fel azokat a művelődési házakat, melyeket közelebbről ismer."* (Ezt a kérdést a közművelődés szakosoknak kellett megválaszolniok.) Nem akarunk magasabb igényeket támasztani a jelöltekkel szemben, de annyi elvárható lenne, hogy mielőtt döntenek pályaválasztásukról és a főiskolai jelentkezésről, néhány közművelődési intézményben tájékozódnak s ismerkednek ezek munkájával.

A megjelölt intézmények közül mindenütt levontuk azokat, melyeket már a főiskola I. félévében Szombathelyen ismertek meg a hallgatók. Meghökkentő, hogy 12,8% egyáltalán nem nevezett meg olyan művelődési házat, melyet főiskolai ittléte előtt ismert volna. (A 6 jelölt közül 4 fő ennek ellenére népművelő akar lenni.) 46,8% csak egyetlen művelődési otthont ismert. Ez vagy a középiskola székhelyén, vagy a lakóhelyen levő intézmény. 2 ismert művelődési otthont nevez meg 23,4%, 12,8% hármat, 2,1% négyet és 2,1% ötöt jelöl meg. Tehát középiskolás korában mai hallgatóinknak 60,0%-a vagy egyetlen művelődési ház ismeretében, vagy teljesen enélkül választja a közművelődés- és tanárszakot.

Meglepően negatív a kép a könyvtárosok körében is. Egynegyedük (24,5%) a középiskolai könyvtáron kívül nem ismer más könyvtárat. Több mint egy-

negyedük (26,5%) alaposabban csak egy könyvtárat ismer azon kívül. 37,7%-uk mondta, hogy két könyvtárban mélyebben tájékozott és mindössze 11,3% vall három könyvtár részletesebb ismeretéről. Itt ugyanúgy jártunk el mint az előbbiekben, a főiskolai tanulmányok során megismert könyvtárakat kiemeltük a megnevezettek közül. Tehát hallgatóink több mint fele egyetlen művelődési ház, vagy könyvtár ismeretében dönt szakpárválasztásáról, s esetleg arról, hogy azt az intézménytípust választja jövendő munkahelyeként.

„Milyen hivatást szeretne választani?" Egyértelműen a népművelő hivatást jelöli 65,9%, 12,8% úgy fogalmaz, hogy tanár szeretne lenni, de ugyanakkor népművelői feladatokat is vállalna. Egyesek tiszteletdíjas művelődési otthon vezetői, mások szakkörvezetői, csoportvezetői tevékenységet szándékoznak végezni. Többen írják, hogy a tanári és a népművelői tevékenységet mindenképpen szeretnék összehangolni jövendő munkahelyükön. Egyesek úgy képzelik el pályájukat, hogy elsősorban népművelők lesznek, de mellette néhány órában tanítanak is. 21,3% főiskolás pályaútja első félévében arról vall, hogy tanár kíván lenni. Ma még nem mondható meg, hogyan alakul ez a szándék, s a munkahelyválasztás időszakában a jelölt hogyan dönt. Összehasonlítást azonban mégis tehetnénk azokkal az évjáratokkal, melyek hasonló végzettséget szereztek az előző években.

Bár még csak három évfolyam végzett, melynek adatai összevetésként szolgálnak, némi előrejelzést adhatnak a végzettek további pályaorientációira. A következő adatok mutatják a munkahelyek kedveltségi fokát:

A hallgatók megoszlása a választott munkahelyen

Tanév	Műv.-ház	Iskola	Egyéb közműv. pálya	GYES és ismeretlen	Összesen
1975/76.	8	7	7	3	25
1976/77.	14	4	8	4	30
1977/78.	8	6	5	—	19
Össz. fő	30	17	20	7	74
%	40,5	23,0	27,0	9,5	100,0

A vizsgált évfolyamban a könyvtárosok közel fele (45,3%) a képesítés megszerzése után egyértelműen a könyvtárosi pályát szándékozik választani. Egyötödük (18,9%) a tanári munka mellett iskolai könyvtáros is lenne, vagy a község helyi könyvtárát is vezetné. Több mint egyharmaduk (35,8%) kifejezetten az iskolai tanári munkára készül tanulmányai során.

Hasonlítsuk össze terveiket az eddig végzett évfolyamok tényleges pályaválasztásával.

A hallgatók megoszlása a választott munkahelyen

Tanév	Könyvtár	Iskola	Iskola+ könyvtár	Egyéb közműv. pálya	Nem szakterület	Összesen
1975/76.	20	7	2	2	—	31
1976/77.	20	9	2	1	2	34
1977/78.	13	9	4	—	—	26
Össz. fő	53	25	8	3	2	91
%	58,3	27,4	8,8	3,3	2,2	100,0

Az előbbi táblázatok mutatják, hogy a végzett népművelők 67,5%-a közművelődési munkaterületen vállalt állást. Megközelítően azonosnak mutatkoznak a vizsgált évfolyam szándékainak arányai is. A teljes képhez az is hozzátartozik, hogy az utolsó évben végzettek közül többen már levelező tagozaton fejezték be tanulmányaikat, és a közművelődési gyakorlati munka végzése közben szereztek oklevelet.

A végzett könyvtár szakosok 70,4%-ának tényleges közművelődési munkahelyválasztása és a vizsgált könyvtáros évfolyam 64,2%-ának hasonló terve azt támasztja alá, hogy prognózisunkban reálisan számolhatunk a végzett évfolyamok 60—70%-ának közművelődési szakmaválasztásával.

A következő kérdéseket kontrollnak szántuk, hogy több oldalról is megbizonyosodjunk a szándékok megalapozottságáról.

„Több állást kínálnak fel, melyiket választaná?" (Húzza alá a megfelelőt.)

Tanárit fővárosban	Közművelődésit fővárosban
Tanárit városban	Közművelődésit városban
Tanárit községben	Közművelődésit községben

63,7%-uk közművelődési tevékenységet választana, s ennek település szerinti megoszlása a következő:

fővárosban 6,3%
városban 34,0%
községben 23,4%

A 27,7%, aki tanári állást választana, főként városban (23,4%) s csak elenyésző számban községben (4,3%) tanítana. 8,6% itt is azt jelöli, hogy községben szeretne munkálkodni, de oly módon, hogy egyúttal népművelő és pedagógus munkakört is betöltene.

A könyvtárosok e kérdésre (természetszerűleg a könyvtári munka és a pedagógus munkaterület között lehetett választaniok) a következőképpen válaszoltak:

könyvtáros fővárosban	11,3%	tanár fővárosban	3,7%
könyvtáros városban	35,9%	tanár városban	20,8%
könyvtáros községben	5,6%	tanár községben	22,7%

A megkérdezettek 52,8%-a könyvtáros, 47,2%-a tanár kíván lenni. Ha az előbbi kérdésre adott válaszaikat összehasonlítjuk, megállapíthatjuk, hogy az utóbbi kérdésre a közművelődés szakosok 6,0%-kal többen jelölték a tanári pálya választását. A könyvtárosok közül 11,0%-kal többen szintén a tanári pálya mellett döntöttek. A két válasz összevetése jelzi egy kis részük bizonytalanságát.

Az egész populáció — 100 fő — 57,0%-a városban, 32,0%-a községben és 11,0%-a a fővárosban képzeli el munkahelyét.

Hasonlítsuk össze aspirációikat a település típusa szerint a végzett hallgatók elhelyezkedésével. Az 1974-ben vizsgált 435 népművelő—könyvtár szakos közül

76 fő 17,5% fővárosban,
211 fő 48,6% városban,
144 fő 32,2% községben vállalt munkát. (4 fő 0,7% nem válaszolt.)

1975-től a közművelődés, illetve a könyvtár és tanár szakos 115 végzett hallgató álláshelyei a következőképpen alakultak:

fővárosban 16 fő 13,9%,
városban 73 fő 63,5%,
községben 26 fő 22,6%.

Nem nyugtalanító a kép, bár a kezdeti évek adataival összehasonlítva az utóbbi években kb. 10%-kal többen vállalnak állást városban, mint az előző lakóhelyükön. Az újabb évjáratoknál még fokozottabban jelentkezik a városba áramlás szándéka. A népművelők közel egyötöde, a könyvtárosoknak már csak 5,6%-a tervez falusi munkahelyet. Hogy vonzóbb legyen a községi munkahely az értelmiségiek számára, általában a községeknek is többet kell tenniök.

A következő kérdésünk részben kontrollként szolgált, de azt is célozta, hogy a választott szakma néhány, számukra rokonszenves vonását megismerjük.

„Húzza alá az alábbi oszlopok egyikéből azt a három jellemzőt, melyet a választani kívánt szakmában a leginkább vonzónak tart."

A népművelési pályát választók sorrendben a következő vonásokat tartják vonzónak:

— mozgékonyságot igénylő, szervező munka;
— mások kulturálódását szolgálja;
— sokoldalú, humán munkaterület;
— nevelő jellegű,
— változatos, sokszínű,
— állandó önművelésre inspirál.

A könyvtárosok választásai az alábbi sorrendet adják:

— érdeklődésének megfelel;
— kutatásra ad lehetőséget;
— az emberek megbecsülik;
— egyéni munkálkodásra ad lehetőséget;

— a könyvek: jó környezet;
— sokat lehet olvasni.

A tanári pályát választók válaszai négy vonás körül csoportosulnak:

— kedvenc tárgyát taníthatja;
— igényli a gyerekszeretetet;
— képességeinek megfelel;
— a tanítványok hálásak.

Érdekes, hogy arra a direkt kérdésre, milyen hivatást szeretne választani, a populációból 29 fő jelezte, hogy a tanári hivatásra készül. 16 jelölt pedig a tanárit szeretné összekapcsolni a népművelői, illetve a könyvtárosi munkakörrel. A következő kérdésre 40 hallgató jelzi a tanári munka vállalását. Amikor azonban a vonzó sajátosságokat kell meghatározni, már csak 31 fő választja a tanári pálya által szimpatikusnak minősített jellemzőit. Mindez jelzi még természetszerű bizonytalanságukat, de talán azt is, hogy a mérleg nyelve egyre inkább a közművelődés felé billen.

Utolsó projekciós jellegű kérdésünk a távolabbi jövőre utal. *„Mit gondol, milyen településen és milyen munkakörben lesz 10 év múlva?"* A közművelődés szakosok 66,0%-a népművelési munkakörben képzeli el helyét a társadalmi munkamegosztásban a következő településeken:

fővárosban 4,2%,
városban 42,6%,
községben 19,2%.

Tanárként városban 17,0%, községben 6,4% tervezi jövőjét. Nem válaszolt 10,6%.

A könyvtárosok válaszai: könyvtáros fővárosban 7,5%,
könyvtáros városban 41,5%,
könyvtáros községben 5,7%.

Tanári terveket vetít ki 43,4%. Közülük 1,9% fővárosban, 26,4% városban 15,1% községben jelöli munkahelyét. Többségük megjegyzi, hogy reméli, könyvtári tevékenységet is folytathat. Nem válaszolt 1,9%. Jelentős számban a munkakört részletekbe menően is megjelölték. Pl. műv. otthon vezető, közművelődési irányító, könyvtárvezető, módszertanos stb.

Összegezve a hivatásválasztás szándékát — bár a kontrollkérdések mutatják még a bizonytalanságot is — a népművelők 60-66%-a, a könyvtárosok 45-55%-a a közművelődési munka mellett tesz hitet. A tanári pályát választani szándékozók is sorra megjegyzik, szeretnének mellette rendszeresen közművelődési tevékenységet folytatni.

Különös nehézséget jelent az olyan értelmiségi pályákra a kellően megbízható felvétel, melyek tudományterületeinek hiányzik a középiskolai tantervi előkészítése. Fokozza a gondokat, hogy a közvéleményben ezeknek a szakmáknak a követelményei csak felületesen ismertek. Több vizsgálat alátámasztja, hogy a köztudatban alacsony ezeknek a pályáknak a presztízse. A szakma jövője szempontjából igen fontos lenne, hogy a pályára leginkább alkalmas jelöltek s az ahhoz érzelmileg is legjobban kötődők kerüljenek felvételre. Feltétlenül elő-

segítendő, hogy középiskolás korukban jóval több ismeretük, gyakorlati tapasztalatuk és élményanyaguk legyen a pályáról, mint eddig.

Mindezek a fenti gondolatok és adatok azért íródtak, hogy egy teljes évfolyam idevonatkozó tapasztalataival bizonyítsuk a pályaválasztás többnyire gyenge intenzitású motívumait a legutóbbi években. Egyúttal felhívjuk a szakma figyelmét az utánpótlás kiválasztásának segítésére. Középiskolás korban ugyanis a könyvtárak és a művelődési házak a fiatalokra irányuló nevelőhatásukkal tudják leginkább az érdeklődést felkelteni, s őket elemi szakmai tapasztalatokhoz juttatni. Ha a középiskolák székhelyén lévő közművelődési intézmények a III. és IV. osztályosok számára meghirdetik baráti körüket, klubjaikat, a pályával valamennyire szimpatizálókat hozzásegíthetik ahhoz, hogy döntésük megalapozott legyen. Ha legalább empirikus úton ismerkednek a szakma alapvető követelményeivel, annak nemcsak látványos, de belső munkájával, sikereivel és nehézségeivel is, világosabb lesz számukra a választás, s a jövő.

Jelenleg hallgatóink jelentős százalékát nem a pálya sajátosságai vonzzák a felvételi jelentkezések idején, hanem a humán tudományokkal való foglalkozás lehetősége a továbbtanulás során. Nem egy hallgató bevallotta, hogy a felvételi tájékoztatót döntése előtt végiglapozva, számba vette, melyik felsőoktatási intézményben talál olyan felvételi vizsgát, ahol az általa kedvelt tárgyak — magyar nyelv és irodalom s a történelem — a próbakövek. Ez az indíték és felkészültség gyakran kielégítő a vizsgán mind a bizottság, mind a jelöltek számára, de nem elég a pályára lépés idején. A felsőoktatásban általában, de főiskolánkon különösen ritkaság, hogy a tanulmányok során intézményt változtasson a hallgató, ha rádöbbent téves döntésére. Jogilag van ugyan erre lehetőség, de számtalan akadály nehezíti. Így, aki felvételt nyert, pályára is lép. Az külön pedagógiai probléma, hogy a gyenge pályaindítékokkal rendelkezőket hogyan lehet intellektuálisan és érzelmi úton a szakmához kötni. Hogy lehetséges, arra pregnáns bizonyíték az 1962—63-ban kizárólag pótfelvételivel indított első népművelő-könyvtár szakos évfolyam. Mindannyian más felsőoktatási intézményben tett sikertelen felvételi vizsga után indultak az előttük ismeretlen népművelő pályára. Elenyésző kivételtől eltekintve ma a közművelődés legkülönbözőbb területeinek jelentős irányító, sőt vezető posztjain működnek, töretlen energiával. Azonban nem mindig sikerül ilyen eredményesen orientálni azokat, akiknek nincsenek belső késztetéseik. A gyenge indítékokat felerősítheti és megszilárdíthatja a képzés elmélete és gyakorlata, a kereső és tájékozódó jelöltet is szándékai tudatosodásához juttathatja. De azokat, akik nem annyira tenni vágynak mások művelődéséért, hanem csak individuális céljaikat elégíti ki a főiskolára való bejutás, igen nehéz áthangolni. Ezért lenne fontos már középiskolás korban az érdeklődés felkeltése a szakma irányába, s ezzel egy egészséges szelekció segítése a felvételit megelőzően is. Nem az elméleti előkészítés a cél, hanem a szakma sokirányúságának megismertetése, a rendezvények, programok mögötti munkafolyamatok érzékeltetése. Jelöltjeink többsége ugyanis csak a látványt ismeri, de a folyamat létrejöttének körülményeit és gondjait nem. Sokaknak aztán ez a főiskolai képzés a gyakorlat során prózainak és száraznak hat. Csalódást kelt, hogy nemcsak a kedvelt tevékenységgel kell foglalkozniok. Ha ezekben már némi betekintést nyernének középiskolás korukban, a döntéskor tudnák, hogy mire számíthatnak a pályán. A közművelődési intézmények a középiskolások nyári fogalakoztatásával is igen jó szolgálatot tehetnek a pályára való előkészítésben. A nyári munkára ugyanis

azok vállalkoznak, akik kedvet éreznek az ilyen jellegű tevékenység iránt. Szélesíteni és propagálni kellene közművelőinknek ezt a lehetőséget. Az egy-két-hónapos munkában aztán eldől, hogy a fiatal kedvvel és életre szólóan vállalja-e a pályát, vagy már az első betekintés idején kiábrándulást érez. A kívánatos az volna, ha minden középiskolás egy-két nyáron a szakma gyakorlatával ismerkedhetne. Még inkább megnyugtató volna, ha egy évig közművelődési intézményben dolgoznának az előfelvételt nyertek. Ennek gyakorlati kivitelezése azonban nehéz. Általánosabbá kellene tenni, hogy az iskolai, vagy kollégiumi könyvtárosok tudatosan maguk köré gyűjtsék az érdeklődőket. A lakóhelyen, a községek közművelődési szakemberei is segítséget találhatnak azokban a fiatalokban, akik pályaválasztási alternatíváik közé felvették ezt a hivatást. A tanuló pedig életszerű tájékozódást szerez a műhelymunkában.

Ha a közművelődési szakembergárda felelősséget érez azért, hogy kik lesznek holnapi munkatársai, s kiknek adja át majdan a stafétabotot, akkor közösen kell keresnünk az utánpótlás kiválasztásának s a hivatással való megismertetésének lehetőségeit. A művelődési osztályoknak pedig lehetőséget kell nyújtaniok ahhoz, hogy — különösen a falun dolgozók — könyvtárosok és a népművelők szaktárgyaik tanítása útján is szorosabb kapcsolatban legyenek az iskolával.

Roszen Ruszev: Nap

Lipp Tamás

„A GONDOLKODÓ EMBER NAGY HATALOM..."*

I.

Amikor 1966 őszén, „vénasszonyok nyarán" leszálltam a pesti vonatról, s megláttam a peronon egy vidám és hangos társaságot: „harmadéves képzősök triciklire pakolják bőröndjeiket", engem, a gólyát, is megcsapott a lelkesedés fényes szele. Peckesen lépdeltem végig a városon, az öreg villamos bár hangosan csilingelt, nem tudott megelőzni.

A patak-parti kollégium vadonatúj épülete láttán lelkesedésem még csak nőtt. Festék- és mészszag bűvöletében zajlott az évnyitó ünnepség is: az igazgató az „új falak között születő új életről" beszélt, forradalmi ifjúságról és tisztuló, szépülő jövőről.

Első feladatként azt kaptuk, hogy tisztítsuk meg az új kollégiumot a festék- és mészfoltoktól. Volt, ki immel-ámmal látott munkához, volt, ki lelkesen, volt, ki sehogy. Toboz a lelkesek közé tartozott. Máig emlékszem agyonmosott overalljára, nagy hangjára, széles mozdulataira.

Toboz ma egy vadonatúj művelődési központ igazgatóhelyettese. Életéről s a régi gyerekekről az igazgatói irodában beszélgettünk.

— Apám asztalos volt, keresztapám géplakatos. Műhelyben nőttem föl. Az általános iskola után beadtak a marcali gépállomásra ipari tanulónak. Gépeket, gépalkatrészeket mostunk gázolajjal. Akkor én még alacsony növésű gyerek voltam, estére annyira elfáradtam, előfordult, hogy az anyám mosdatott meg. Tovább akartam tanulni. A munkahelyemen támogatták a kérésemet, így egy év után beiratkoztam a gimnáziumba, levelező tagozatra. Egyszerre tehát két iskolába jártam: délelőtt a hasonló korú gyerekekkel az ipariskolába, délután fölnőttekkel a gimnáziumba. 1965-ben leérettségiztem, s jelentkeztem népművelőnek.

— Kitől hallottad, hogy van ilyen szakma: népművelő?

— Mozogtam én akkor a KISZ-ben, meg jártam néptáncra a kultúrházba. Két meghatározó ember volt akkor az életemben: az egyik egy népművelő lány, a másik a férje, ki jogászként dolgozott. Én 19 éves voltam, ők 30. Én egy frissen szabadult „fizikai dolgozó", ők értelmiségiek. Nagyon jó barátság alakult ki közöttünk. Így kerültem a főiskolára. Ami csak féligazság, mert a másik nagyon fontos hatás volt az életemben — az apám ... Furcsa ember volt. Negyvenkét

* Részlet a szerző *Évfolyamtársak* című szociográfiájából.

éves korában nősült, faluszerte ismerték. Eljárt a KALOT-ba, az Iparegyesületbe. Sokat olvasott, Veres Péterrel levelezett. Minden érdekelte. Egyszer, már főiskolára jártam, azt mondta nekem: te, egészen jó zenét csinál ez a Szörényi Levente. Az apám nem ellenezte, hogy tovább tanuljak, bár szíve mélyén, azt hiszem, abban reménykedett, hogy tovább folytatom a mesterséget: én is asztalos leszek. Nem lettem asztalos. Először az Eötvösre jelentkeztem történelem-népművelés szakra. Nem sikerült a felvételim. Nem is csoda: hogy tudtam volna fölvenni a versenyt a legjobb nappali gimnáziumból jövőkkel a levelező érettségimmel. Akkor már feltett szándékom volt, hogy nappali tagozaton végzem el a főiskolát vagy az egyetemet. Beiratkoztam egy egyetemi előkészítő tanfolyamra. Abban az időben három műszakban dolgoztam az AKÖV-nél, s heti három alkalommal jártam be Kaposvárra az egyetemi előkészítőre. Délután két órakor fölültem Marcaliban a vonatra, hajnali ötkor érkeztem haza. Hatra mentem dolgozni. Néha sikerült néhány órát aludni a vonaton. Szerencsém volt, mert jó brigádban dolgoztam az AKÖV-nél. Azóta is, ha a falumba járok, mindig megkeresem őket. Mikor fölvettek a főiskolára, velem örültek, szépen elbúcsúztattak. Azok között az emberek között jó volt: mindig őszinte lehettem, dolgoztunk, hajtottunk...

— A főiskolán mik voltak az első élményeid?

— Nem tudom, mi okból, de engem egy héttel előbb behívtak, hogy valami képzésen vegyek részt. Aztán kiderült, hogy nem képzésről van szó, hanem a régiből az új kollégiumba kell átcipelni a vaságyakat. Ez volt az első élményem: mentünk, cipeltünk, pakoltunk...

— Az évfolyamunkból hányan voltak még bent a pakolóbrigádban?

— Talán még ketten rajtam kívül, ha jól emlékszem.

— Miért éppen titeket választottak?

— Nem tudom. Először arra gondoltam, hogy azért, mert .....-ban járási KISZ-bizottsági tag voltam, ezt beírtam az önéletrajzomba. De nem ezért hívtak, hanem hogy pakoljunk. Talán látták, hogy „fizikai dolgozók gyermeke vagyok, magam is fizikai dolgozó"... Nem tudom, később megkeresett Sólyomné, s célzott rá, jó lenne, ha folyamatosan beszámolnék neki az évfolyam hangulatáról.

Na, szóval beköltöztünk az új kollégiumba, első nap takarítás. Kereki Jancsira emlékszem, meg Sebőkre, ahogy végigslattyogott a folyosón. Sajnovics Andrással kerültem egy szobába. Az első időben riadt voltam, tele gátlással, éppen ezért, gondolom, elég nagypofájú. Rengeteget olvastam, minden éjszaka, egészen hajnalig. *Hiányaim* voltak, hátrányba éreztem magam a nappali tagozaton végzettekkel szemben. Ha azt hallottam egzisztencializmus — lehet, hogy éppen tőled hallottam —, azt se tudtam, eszik-e vagy isszák. Olyan könyvekről beszélgettetek, amelyekről én soha nem is hallottam.

— Mit kaptál a főiskolától, milyen hatásokat tartottál fontosnak?

— Amit jónak tartok, azt egy emberhez tudom kötni: a Süveges Józsi bácsihoz. Nagyon szerettem az öreget, ma is szeretem. Úgy hallom, az utóbbi időben eléggé tönkrement. Talán túl sokat iszik. Ő volt az, aki nekem nagyon sokat segített. Falusi gyerek létemre a néprajz, a népi kultúra azelőtt távol állt tőlem. Az öreg Süveges nyitotta meg előttem ezeket a kapukat. Az ő hatására kezdtem el ilyen könyveket olvasni. Azt is mondhatnám, hogy az az ösztönös tudás, ami a falum szokásaiból, hiedelméből bennem élt, az a Józsi bácsi hatására tudatosodott. Aztán a másik dolog, ami nagyon jól esett, hogy mindig fi-

gyelemmel kísérte a fejlődésemet. Saját könyvtárából kezembe adta Németh László könyvét, *A minőség forradalmát.* Később azt mondta: na, kisöreg, itt van ez a Szabó Dezső, érdekes figura, olvasd el az *Elsodort falut.* Éreztem, hozzá minden bajommal odamehetek.

— Az évfolyamból kiket éreztél magadhoz közelállónak?

— Hadur Tónival sokat dolgoztam együtt: szemináriumi dolgozatok, diákköri pályázat... Egyik alkalommal díjat is nyertünk a TDK-án. A másik természetes kötelék Sajnovicshoz fűzött, a szobatársamhoz. Biztos, hogy hatott rám, ha másként nem, hát rászoktatott a dohányzásra. Érdekesen rajzolódott ki az évfolyam barátság-hálózata: először egyik oldalon a falusi gyerekek, a másikon a városiak. Később ez az ellentét elsimult, s akkor már inkább az ellentétek vonzották egymást. Én például jóba lettem Ménfői Pistával, Hollád Józsival... Mindkettő pesti. Összerázódtunk. Aztán voltak központi figurák, Lengyel Pista, Gellért Béla, őket mindenki szerette.

— Szerinted az mivel magyarázható, hogy ilyen jó csapat jött össze?

— Biztos szerepet játszott ebben az ellentétek kiegyenlítődése. Sokan voltak, akik mindjárt a középiskolából jöttek, mások két-három évet dolgoztak előtte. Néhányan közülünk sokat olvastak, mások keveset. Ha visszagondolsz a hajnalig tartó vitákra, mindenről beszéltünk: társadalomról, szakmáról, költészetről, lányokról... Biztos, hogy mindenki meríthetett a másikból: nemcsak adott, kapott is. Ez a kölcsönösség lehetett közöttünk a legfontosabb összetartó erő. Emlékszel, amikor második év elején elhatároztuk, hogy fölújítjuk a falujáró mozgalmat, már nyoma sem volt közöttünk a városi-falusi ellentétnek. Nem voltunk megelégedve az intézet szakmai gyakorlataival, megpróbáltunk a magunk módján jobbat kitalálni. Jártuk az apró falvakat, fényképeztünk, jegyzeteltünk. Tudom, egyik ősszel sorra végigjártam a búcsúkat. Máig megvannak azok a fényképek. Állítom neked, azokból jobban meg lehet érteni a kultúra rétegzettségét, mint a Püspöki papa népművelési gyakorlataiból. Mindenki készült a pályára — a maga módján... Milyen komolyan készültünk a szemináriumi dolgozatokra! Nem a tanár miatt, nem a jegy miatt, hanem mert a csoport előtt szégyelltem volna magam, ha készületlenül állok ki. Inkább három éjjel nem aludtam...

— Úgy emlékszem, te ritkábban vettél részt a közös, nagy balhékban...

— Én már nem is tudom, miben vettem részt, s miben nem. *Azok* a történetek ma már egyetlen közös kinccsé álltak össze — mítosszá, regévé. Ki tudná ma már megmondani, ott volt-e akkor... Nem is fontos. Olyan, *mintha* ott lett volna. Azon a szép, téli vasárnap délelőtt én is meghógolyóztam-e Pistikét és békés családját, amint éppen hazafelé igyekezett a nagymiséről? Nem tudom, én *is* meghógolyózhattam volna. A rítus a fontos, a történetek és az énekek rendje. Ez nagy összetartó erő. Hidd el, én azóta se tudok olyan jót mulatni, mint együtt szoktunk, az évfolyammal. Ma is tudom az énekek sorrendjét, tudom, mire mi következik. Jól van, tudom én, hogy volt abban valami narodnyikizmus is, hogy *csak* népdalt énekeltünk, magyarnótát, operettet soha. Akkor azt gondoltuk, az már rossz ember, aki nótát énekel. Ezt aztán kinőttük, de a rítus megmaradt. Örökre.

Toboz, a somogyi gyerek, egy alföldi lányt vett feleségül. A főiskola után ő csábította Tobozt az Alföldre, Békéscsabára. Négy évig volt ott, utána elvált, s visszajött a Dunántúlra. Így vall a csabai évekről:

— Már a főiskolán kitört a nősülési hullám. Talán féltünk attól, hogy teljesen egyedül fogunk kikerülni „az életbe"; talán kapaszkodót kerestünk, s ezért

igyekeztünk magunkhoz kötni valakit, egy szakmabélit, egy évfolyamtársat, hogy magunkkal vihessünk egy darabot *abból* a légkörből. No, így kerültem én Békéscsabára, a megyei művelődési központba. Fél év múltán rámbízták a módszertani csoport vezetését. Sokat kínlódtam: amikor megszólaltam, mindenki tudta, hogy *idegen* vagyok. Érezték a kiejtésemen. Megpróbáltam megismerni az alföldi tájat, az alföldi embereket. A feleségem szülei egy kis tanyán laktak, gyakran kijártam hozzájuk. Emlékszem a disznótorokra, amikor „orjára szedik a disznót", megismertem az alföldi ételeket: a viziciberét, az öhömöt, a lebbencset... Megtanultam egy másik táj nyelvét, szokásait. Ezt most már őrzöm magamban. Négy év után eljöttem.

— Miért váltatok el?

— Pontosan nem tudom. Az biztos, hogy ebben nagy része volt annak, ami az apámmal történt. Nyolc hónap leforgása alatt meghalt az apám, utána az anyám. Az apámnak májrákja volt, nyolc hónapig kellett játszanunk a világ legkegyetlenebb és legabszurdabb színjátékát: a kettős kórházi zárójelentéstől a vitaminoknak álcázott morfiumig. Aztán az apám megcsinálta a saját koporsóját, nekem kellett belevésnem a nevét. Még élt. Látta, hogyan lakkozom le a koporsót, hogyan faragom a fát. Egy asztalos fia nem kérhet meg idegent, hogy az apja nevét belevágja a fába. Ez kitörölhetetlen emlék maradt. Utána jött a válás. Most már tisztább a kép: amikor az apám meghalt, az anyám egyedül maradt, én állandóan otthon akartam lenni. Ez feszültséget okozott a feleségem meg köztem, az anyám egyedül Marcaliban, a feleségem családja itt az Alföldön. Meglazult közöttünk a kötés. Aztán még az is lehet, hogy én inkább társadalmi közösségeket igényelek. A feleségem azt szerette volna, ha többet vagyunk együtt a magunk kis világában. Ez engem fojtogatott. Ma már tudom, nem jó az, ha két évfolyamtárs házasságot köt. Egy darabig tart a közös érdeklődés összetartó ereje, aztán óhatatlanul megunják egymást. Legalábbis, ami a mindennapokat illeti... Közös megegyezéssel, harag nélkül elváltunk. 1973-ban .....-be jöttem...

Úgy jöttem ide, hogy szeretnék egy szakterületen jobban elmélyülni, elegem van már abból, hogy mindig mindenhez értenem kell. Mondtam, én nem akarok vezető lenni, csak sima beosztott. Ráadásul, előző helyemen 3200 forint volt a fizetésem, itt pedig csak 2700-at kaptam. Először mindenki azt suttogta, biztos valami vaj van a fülem mögött, azért jöttem el kevesebb pénzért. Na, először a módszertani csoportban a színjátszással, az irodalmi színpadokkal, a bábosokkal és a családi és társadalmi ünnepekkel foglalkoztam. Novemberben indult a ház, március 30-án kineveztek módszertani csoportvezetőnek. Nem baj, gondoltam, itt másként lesz, mint Csabán. Öten vagyunk; öt évfolyamtárs, egy városban. Nagyobb a játéktér: ketten a tanácson, egy a moziüzemi vállalatnál, ketten itt a házban. Nem telt bele egy év, s már úgy emlegettek bennünket, hogy a *maffia.* Éppen úgy alakult minden, mint a főiskolán. Először hurrá, nagy lelkesedés, aztán, amikor kiderült, hogy nem mindenben értünk velük egyet, akkor megindult az ellentámadás. Megindult a ház, de nem úgy működött, ahogy mi képzeltük. Decemberben beadvánnyal fordultunk a város vezetőihez, hogy szerintünk mit kellene másként csinálni. Azonnal megfogalmazódott ellenünk a vád: ez összeesküvés az akkori igazgató ellen, összeesküvés a hivatal ellen, összeesküvés a város ellen. Közölték velünk, hogy az igazgatót a megyei tanács nevezte ki, tehát az igazgató jó igazgató. Nem részletezem, harcoltunk eleget. 1975-ben kineveztek igazgatóhelyettessé, a ház városi csoportját kellett

vezetnem. Egy kicsit javult a helyzet, kisebb lett az ellenállás, hatékonyabb lett a munkánk. Ez az öt ember már félszavakból is értette egymást. Mindent megbeszéltünk egymás között, mindig kialakítottuk a közös taktikát. Ez az, ami hiányzott nekem az előző helyen és ez az, ami erőssé tett bennünket ..... -ben. Aztán egyszercsak fölrobbant az egész...

— Miért robbant föl?

— Több oka volt. Egyrészt föl is akarták robbantani, másrészt volt, aki önként elment, aki föladta. Amikor egyikünk a tanácstól elment, meglazult a kötés, akkor már sokkal könnyebb volt éket verni közénk. Azóta túljutototttunk a hullámvölgyön, talán most megint fölfele megyünk. Évekig megbízott igazgató voltam, tavaly új igazgatót neveztek ki, vele talán majd együtt tudunk dolgozni. Egyelőre szülési szabadságon van, most megint én vagyok a megbízott igazgató... (Nevetés)

— Ma mit tartasz a legfontosabb feladatnak? Miért gondolod, hogy túljutottatok a hullámvölgyön?

— Nem akarok sablonokat mondani... Egy példa: nemrég be akart jönni ide a házba egy ember, aki a megyei könyvtárban dolgozott. A fiával jött, a portán megállították, hogy hová akar menni. Mondta: ide be a házba. De mégis, hová? Ide! Melyik szakkörbe? Nem szakkörbe... Akkor hová? Mert ide nem lehet ám csak így-úgy, ukmukfukk bejönni. Az ember felkapta a vizet, s azt kiabálta, igenis, ő ide ukmukfukk jött, közművelődni... Szóval, nyitott házat szeretnénk csinálni. Nem a magam kútfejéből mondom ezt, mostanában sokat cikkezik erről a szakirodalom is. Kulturális szolgáltatást kell adnunk, ahelyett, hogy a magunk passzióit akarnánk rátukmálni az emberekre. Az a legfontosabb, hogy nekünk, népművelőknek, egész tevékenységi rendszerünkkel az emberek napi munkája felé kell fordulnunk. A mindennapok kérdéseire kell hiteles választ adni. Aztán nem szabad hivatalt játszanunk, mert ha egy kulturális intézményben elszemélytelenednek a kapcsolatok, vége a tartalmi munkának. Mindehhez változtatni kell a magunk megcsontosodott gondolkodásrendszerén is. Ha nem jönnek be a házba az emberek, akkor nem ők, hanem mi vagyunk a hibásak. Valamit rosszul csináltunk. Nem szabad, hogy a népművelő így gondolkozzék: én minden tőlem telhetőt megtettem, de az emberek igénytelenek, hülyék, nem akarnak művelődni. Rossz a kérdés, tehát hibás a válasz is. A gyökerekig kell leásnunk: senki se higgye magáról, hogy csalhatatlan, s ily módon *meghatározhatja*, mi *kell* az embereknek. Tegyük a művelődési házakat nyitottá! Adjuk meg a lehetőséget a lakosságnak, hogy képviselői útján beleszólhasson abba, mit csináljon a kultúrház. Aztán ne csak beleszólhasson, hanem számon is kérhessen: mit csináltatok, miért vagytok, mire költöttétek a pénzemet?

— Nektek mennyit sikerült ebből megvalósítani?

— Gyerekcipőben járunk. Csináltunk a gyesen lévő kismamáknak gimnáziumi osztályozó vizsgát. Abból indultunk ki, hogy a három év alatt nagyon kiesnek a fiatalasszonyok mindenfajta közösségből. Nekik hirdettük a tanfolyamot, három év alatt megszerezhetik a középiskolai végzettséget, ugyanakkor három évig eljárhatnak egy közösségbe. Megoldottuk, hogy míg a kismamák tanultak, addig a gyerekekre szakképzett óvónők vigyáztak. Ennek a tanfolyamnak nagy sikere volt. Arról nem is beszélve, hogy ezek a kismamák, akik így kerültek kapcsolatba a művelődési házzal, később is eljárnak majd, másféle igénnyel. Csináltunk gyerekműhelyeket, imádják a gyerekek, mert nincs előírt

munkaterv, kötött foglalkozási rend. Saját fantáziájuk törvényei szerint *alkothatnak*. Szervátiusz Jenő műveiből rendeztünk kiállítást. Elmentünk a faárugyárba, ahol az emberek székeket, asztalokat csinálnak. Talán egy kicsit vulgárisnak hat: beszélgettünk velük, hogy a szobrász is fával dolgozik, ő is; a szobrász kibontja a fában rejlő lehetőségeket, műalkotást hoz létre; ha eljönnek, s megnézik ezeket a szobrokat, lehet, hogy ők is másképpen fognak a fára nézni. Nem tudom, ezt nem lehet elmondani, ahogy azok az emberek megérintették Szervátiusz Jenő szobrait, ahogy lopva megsímították a fát...

Toboz mélységesen tiszteli a mesterembereket. Azt tartja, bennük még nem válik szét a tudós, a művész, a pedagógus és a politikus. Ők valóban kultúraközvetítők. Vajon saját mesterségéről hogyan vélekedik?

— Nemrégiben vitatkoztam valakivel, hogy a népművelés hivatás-e vagy szakma? Öt évvel ezelőtt még tűzzel-vassal hirdettem, hogy ez egy szent hivatás: a népművelő megváltó, lángpallosú igehirdető... Ma azt mondom, jó lenne, ha *csak* szakma lenne. Becsületes, tisztességes mesterség, társadalmilag elfogadott alkalmassági- és követelményrendszerrel. Le kellene végre már számolni azzal a torz, s éppen ezért nagyon káros képpel, hogy az a jó népművelő, aki fanatikus, megszállott, alkoholista, narodnyik, zseniális hályogkovács... Nem, a népművelő a mai kor mesterembere, „a lélek mérnöke"... Az kell legyen! Nem szabad, hogy alább adja.

— Te se adod alább? Nem kell alább adnod?

— Gyakran vitatkozunk erről az évfolyamtársakkal. Nézd, ha nem hinnék abban, amit csinálok, már rég visszamentem volna a régi szakmámba, autószerelőnek. Látod, ez mindig jelent egyfajta biztonságot. Engem nem tudnak megijeszteni, hogy elveszik a kenyeremet. Nem, nem, autószerelőre mindig szükség lesz. A hitemet meg nem veheti el tőlem senki: ha megtanítjuk az embereket gondolkodni, kevésbé lesznek kiszolgáltatottak; ha egyre többen fölvállalják, hogy végigviszik az igazukat, kevesebb lesz a hazugság. Hiszem, hogy a gondolkodó ember nagyhatalom. Nagy hatalom... Csakhogy ahhoz, hogy gondolkodó embereket nevelhessünk, meg kell bízni bennük. Fontos, hogy mindenki megkapja a választásaihoz szükséges információt. Mert megfelelő információk nélkül nincs gondolkodás. Ez pedig összefügg a demokráciával. Az nem jó, ha valaki már előre megrágott, eltorzított információkat kap. Az nem jó, ha nem bíznak benne, hogy maga is ki tudja választani a fontosat; ha nem föltételezik róla, hogy mérlegelni tud. Én hiszek a gondolkodó emberben, pontosabban csak abban hiszek... Azt is mondhatnám, a művelődési házaknak önmaguk ellen kell dolgozniuk. Minél több lesz a szabadon gondolkodó, kiművelt emberfő, annál kevésbé lesz szükség milliós költségvetésekkel működő kultúr-centrumokra, munkatervre, költségvetésre. A művelődés egyszer majd *természetes folyamat* lesz, emberi szükséglet. Akkor a népművelő is művelt és művelő lesz egy személyben, s elfelejtjük örökre ezt a rosszízű munkamegosztást. Látod, ezért haragszom én a főiskolára, hogy ezt verte belénk, ezt a szemléletet: az egyik oldalon van a népművelő, a másik oldalon a nép, s az előbbinek művelni kell az utóbbit, szántani, vetni, aratni... Tudod, hová vezet ez?

II.

Kedves Toboz! Kérdésedre nem tudok választ adni. Emlékszel Álmos Margitra? Lehet, hogy te is szerelmes voltál belé? Sebők bizonyosan és Talján Andris is.

Tehetséges lány volt, máig emlékszem szemináriumi dolgozataira. Írt egy TDK dolgozatot a pankaszi cigányokról. A minap jártam nála. Soványabb, mint valaha, de a haját most is ugyanúgy viseli, mint akkor. Férjhez ment, két fia van. Kérlek, olvasd el beszélgetésünket. Választ ugyan nem kapsz a kérdésedre, de újabbakkal bizonyára gyarapodsz.

— Mi fontos dolog történt veled azelőtt, hogy a főiskolára kerültél?

— Jaj, istenem, fontos dolgok? Nekem az volt az egyedüli fontos dolog az életemben, hogy egyáltalán eljutottam a főiskolára. Én egy olyan családba születtem bele... Nem is tudom, családnak lehet-e nevezni az ilyet. Az apám szappanfőző kisiparos volt, azonkívül festő és mázoló, címfestő... Szóval állati ügyes szivar, azonkívül autodidakta. Én négy évig tanultam latint a gimnáziumban, ő mégis jobban tudott latinul, mint én. Egy ideig eljárt valami színjátszókörbe is. Mondom, értelmes szivar volt, de teljesen tönkrement. Az ötvenes években nagyon ütötték a maszekokat, nem bírta az adót, beadta az ipart. Akkor megpróbált feketén dolgozni, csak nem kapott lúgkövet. Arra emlékszem, hogy egyszer megjelent nálunk a végrehajtó, mire hazamentem az iskolából, teljesen kiürítették a lakást, csak az ágyakat hagyták meg. Nem éltünk éppen fényes körülmények között. Amikor elmentem a főiskolára, nem volt télikabátom. Szóval a családunk... Az anyám gyűlölte az apámat, nemcsak hogy roszszul éltek, de ragaszkodtak is a teátrális jelenetekhez. Az anyámnak különösen szüksége volt a közönségre, kellett, hogy valaki elismerje és méltányolja az ő nagy áldozatát: egyedül neveli két gyermekét... Mivel azonban a világ nem figyelt rá, mert nagyon sok elvált asszony van és nagyon sok nehéz élet, ezért mi voltunk a közönség. A nővérem és én... A nővérem azonnal férjhez ment, miután leérettségizett, én — a barátnőmmel — a bábanőképzőbe jelentkeztem. Végül nem iratkoztunk be, mert engem a régészet és a néprajz érdekelt. Muzeológus szerettem volna lenni.

— Miért éppen muzeológus akartál lenni?

— Nem is tudom. Talán mert elég jó rajzkészségem volt.

Gyerekkoromban festőművész akartam lenni. Jártam is szakkörbe egy Munkácsy-díjas festőhöz, ő buzdított, hogy jelentkezzek a képzőművészeti főiskolára. Nem mertem jelentkezni. Akkor jártam a Zsolnay-gyárba is. Ezt sajnálom, hogy abbahagytam, ha más nem, legalább egy jó iparművész lett volna belőlem. Nem lett. Jelentkeztem népművelőnek. Talán azért, mert éreztem valami hasonlóságot...

— Mihez érezted hasonlónak a népművelést?

— Nem is tudom, gondoltam, talán van neki egy ilyen művészeti ága, meg néprajzi ága. Ennyit tudtam. Ja, meg érdekelt a vallástörténet. Így mentem a főiskolára: meg fogom változtatni az emberek világnézetét, járom a falvakat, kutatok... Erről a falujárásról már hallottam, olvastam, hogy ezt régen is csinálták. Ez olyan mozgalmas dolognak látszott. Szociológia, gyűjtőutak, valami ilyesmi. Egészen ferde fogalmaim voltak a népművelésről. És ezeket a torz képeket még csak táplálták a főiskolán a Süveges Józsi bácsi féle előadások. Nekem akkor bármit mondtak, elhittem. Különösen, ha olyan szuggesztíven adták elő, mint ahogy azt Józsi bácsi tette. Nekem akkor még nem volt semmiféle tapasztalatom, nem voltak kapcsolataim, annyira elfoglalt ez a szerencsétlen családi helyzet. Ma már tudom, különösen az apám hiányzott...

— Barátnőd volt?

— Igen, egy osztályba jártunk, ő is hasonlóan nevelkedett, mint én... (nevet). Tudod, a lányok már akkor is olyan flancosan öltöztek a gimnáziumban. Tánciskola, fiúk... Nekem egy kitaposott cipőm volt, a barátnőmnek is. Nem mentünk tánciskolába. Ebből is kimaradtam, s ez újabb gátlásokat szült. Ma se tudok táncolni, s ez önmagában még nem is lenne baj, csak egy hiánnyal több épült belém. Biztos nem hiszed el, ma már nekem is hihetetlen, amikor a főiskolára kerültem, egyetlen meghatározó élményem volt: valami rettenetes és kínzó félelem. Ha a gimnáziumban gátlásos voltam, akkor a főiskolán még gátlásosabb lettem. Gondolom, sokan úgy voltak, hogy odakerültek, s fölszabadultak a családi elnyomásból, vidáman élték világukat. Én nem. Nekem az anyám annyit mondta, milyen ronda vagyok, milyen hülye vagyok, hogy el is hittem. Ha egy fiú jobban megnézett, órák hosszat bőgtem a vécében, úgy gondoltam, azért néz, mert ronda vagyok. Ma már nevetek rajta, de akkor az életemmel is szívesen leszámoltam volna. Azt hiszem, az a legnagyobb baj, hogy bizonyos viselkedési módokat csak a családban lehet megtanulni. Én soha nem tanultam meg, hogyan kell a mérgemet, haragomat levezetni, hogyan kell az örömömet kimutatni. Az anyám csak két hangulatot ismert: vagy dühöngött és szentségelt, vagy szenvelgett. Hiába beszélek én erről, az nem értheti meg, aki nem élt benne. Kérdezz mást!

— Hogyan barátkoztál meg végül az évfolyammal?

— Azt hiszem, végig bennem maradtak a gátlások, csak néha jobban sikerült palástolnom, néha kevésbé. Mikor elmúltam harminc éves, valami elszakadt bennem: talán végre sikerült túltennem magamat ezeken a családi dolgokon. De akkor ott minden pillanatomat meghatározta a múlt... Sokan azt hitték, hogy állati büszke vagyok, tartózkodó, tartom a három lépés távolságot... Lehet, hogy volt annyi: *nem mertem* senkit közelebb engedni.

— Mégis, kihez kerültél közelebb?

— Igazi emberi kapcsolat nem alakult ki, nem hiszem, mert ha kialakult volna, az máig is tartana. Korsós Jutkát szerettem, talán azért, mert ő annyira más volt, mint én: vidám és természetes. Süveges Józsit is szerettem, mindig jól vizsgáztam nála (nevet). Már .....-ban dolgoztam, amikor egyszer meg is látogatott. Jól leitta magát, aztán hárman föltoltuk a vonatra, azóta nem láttam. Ő is elmaradt. Amikor kórházban voltam, akkor írtam a Jutkának. Tényleg sokat gondoltam rá, hiányzott, hosszú ideig benttartottak a kórházban az első gyerek után. Akkor írtam neki, nem válaszolt. Fájt, többet én se írok neki.

— A tantárgyak közül mit tanultál szívesen?

— Csak a néprajzzal foglalkozó dolgokat. Meg az esztétikát. Fedornéval időnként megértettük egymást. Emlékszem, egyszer szegény Korsós Jutkával készítettünk egy szemináriumi dolgozatot. Ő a gótikából, én a romantikából. Együtt vittük oda a vázlatot Fedornéhoz. Azt mondta: kedves Korsós kollegina, ezt legyen szíves még dolgozza át! Ilyen undorral mondta... Jutka meg szentségelt, én öt perc alatt összevágtam a vázlatot, ő meg napokig dolgozott rajt, könyvtárnyi könyvet olvasott hozzá... Szégyelltem magam. Igen, talán ezt kellett volna csinálnom: művészettörténet, néprajz.

— A főiskolai évek alatt nem gondoltál arra, hogy fordítasz az életeden?

— De gondoltam, csak nem volt rá lehetőség. Szorított a kenyérkereset. Az anyám közben másodszor is férjhez ment, örültem, hogy végzek, s elkerülök otthonról. Így választottam munkahelyet is: csak minél messzibb otthonról.

..... -ba mentem egy dunyhával és egy párnával. A leendő munkahelyemről semmi mást nem tudtam, csak hogy 1600 forint lesz a fizetésem. Nagy pénz volt az akkor nekem, a főiskolán 100 forintból gazdálkodtam egy hónapban.

— Milyen munkakört töltöttél be?

— Művészeti előadó lettem... Először is, úgy kezdődött itteni életem, hogy nem találtam lakást. A Balaton mellett nem lehet állandó albérletet kapni, mert mindenki a nyaralóknak adja ki a házát. Végre találtam egyet: csak nem lehetett fűteni. A munkahelyemen, a kolléganőim gyorsan elkezdték ellenem az áskálódást. Pletykák, féltékenység, egy nő egyedül... Egy nő egyedül más ember, mint egy férfi. A magányos nő: gyanús, a magányos férfi kedves és szeretnivaló. A látszatra én nemigen ügyeltem. Tudtam, hogy rendesen elvégzem a munkámat. Este, ha valaki hazakísért, azzal mindjárt összeadtak. Az volt a baj, hogy mindig más kísért haza, dehát nagyon messze volt az albérletem, mindig mást kellett megkérnem, hogy kísérjen el, mert féltem egyedül hazamenni. A kolléganőm azzal vigasztalt, hogy őt az *egész* faluval összeadták, örüljek, hogy engem csak a felével. Az az igazság, hogy én addig azt se tudtam, mi a pletyka. Itt megtapasztaltam. Úgy utálta egymást mindenki, mint a kutya meg a macska. Minden összejött: közben az anyám megbetegedett a szívével, síránkozott, hogy miért vagyok én olyan messze. Megpróbáltam valahol közelebb állást keresni.

— Az előző helyeden .....-ban miket csináltál?

— Tudod, akkor még több energia volt bennem. Irodalmi színpadot vezettem, csináltunk irodalmi összeállításokat nyolc osztályosokkal meg hat elemisekkel. Volt egy tánczenekarunk, egy pedagógus képzőművészkörünk, egy gyerek rajz-szakkörünk... Akkor még szívesen csináltam, akkor még hittem benne. Máig azt hiszem, az a legnagyobb eredmény, ha egy-két emberrel meg tudjuk szerettetni az irodalmat, a művészetet. Csakhogy én elég gyorsan belefáradtam, főként az intrikák miatt. Az igazgatóm is gyönge alak volt, lehet, hogy ő is rájött: pályatévesztett. Sokszor a sárga földig leitta magát, akkor az állami gazdaság furgonja vitte haza, mint egy krumplis-zsákot, a házuk előtt lepakolták. Ha vendégek jöttek, gyakran dugdosni kellett, nehogy meglássák részegen. Aztán az ilyen nagy részegségeket követő napon remegett, könyörgött, meakulpázott: félt, hogy valaki a helyére pályázik. Tudta magáról, hogy szar ember.

— Nem szerettél .....-on?

— Ronda hely volt. Ez volt a környéken a legmodernebb ház, mindig oda hozták a járási meg a megyei vendégeket. A fogadásokon mi voltunk a kenyereslányok, készítettük a szendvicset, ha a szabadban rendeztük a murit, raktuk a tüzet, szeltük a szalonnát meg a hagymát, töltögettük az elvtársaknak a bort. Kimondott népművelői feladat... Ha a hangulat a tetőpontjára hágott, akkor a vendégek fölmásztak a zongorára és ott folytatták a táncot, már nemcsak a művészeti előadó kellett volna nekik... Azt hiszem, amennyi energiát én ott kiadtam, azzal — egy könnyebb terepen — talán többet lehetett volna produkálni.

— Mennyi időt töltöttél ott?

— Másfél évet. Utána kerültem .....-be. Onnan mentem nyugdíjba a gyerekekkel... (nevet). Most is ott vagyok státuszban.

— Miért éppen .....-be mentél?

— Itt volt ismerősöm a pécsi járásban, ...-t ajánlotta. Mehettem volna .....-ra is meg .....-ra, a megyei könyvtárba.

Könyvtáros nem akartam lenni, az nagyon bezárt dolog. Szóval több helyet fölajánlottak, ...-t választottam. Megint beletaláltam a közepébe? Egyetlen előnye volt, hogy ki tudtam járni Pécsről, nem kellett albérletet keresnem.

— Miért mondtad, hogy beletaláltál a közepébe?

— A tanáccsal gyűlt meg a bajom. Úgy kezdtem, hogy még ott volt az elődöm: teljesen kikészült idegileg, tört-zúzott, darabokra szedte a tévét, mielőtt elment. Ezután jöttem én, s mikor eljöttem, én is közel álltam az idegösszeomláshoz... Mindenért a tanácsra kellett mászkálni. Elvileg kötetlen munkaidőben dolgoztunk, hiszen a művelődési házban délután és este zajlott az élet. A tanácselnök kötelezett bennünket, hogy kettőtől tízig bent üljünk az irodában. Ha vettem a művháznak egy csomag vécépapírt, azt meg kellett konzultálnom vele előzőleg. De amikor egy nehéz munkaügyi problémában kellett döntenem, senkitől sem kaptam tanácsot. Az egyik takarítónő megrokkant. Mi ilyenkor a teendő? Hetekig, hónapokig jártam az SZTK-ba, mert ez egy nagyon kínos ügy, a legtapasztaltabb munkaügyisek is bizonytalankodtak. A tanácselnök hallgatott. Csináljam úgy, ahogy jónak látom. *Ebbe* nem szólt bele. Bezzeg a jelentésekbe, statisztikákba, azokkal halálra gyötörtek. Egy ízben leadtam a könyvtári jelentést: 150 olvasóm van. Én ezért a 150 olvasóért annyit dolgoztam, mint a fene, de 150 olvasóm tényleg volt. Azt mondták, ez kevés. Legközelebb hússzal *följavítottam* a statisztikát. Hetekig szégyelltem magam, úgy éreztem, mintha ragadna a bőröm, hazudtam. És akkor véletlenül viszontlátom nyomtatásban a statisztikát: az én hússzal följavított adatomhoz még hozzáadtak 150-et. Érted, én két évig kínlódok, mire összejön az a 150 olvasó, s akkor valaki lelkiismeretfurdalás nélkül megduplázza az olvasóim számát — papíron. Ezután egyszerűen nem készítettem statisztikát. Minek?

— Mit csináltál szívesen?

— Például az ifjúsági klubot. Amikor odakerültem, nagyon rosszul ment a klub. Inkább csak papíron létezett. Azzal kezdtem, hogy összehívtam a gyerekeket, mondtam, jó lenne, ha megbarátkoznánk, én most azt kérem, csináljunk rendet a művházban — térdig ért a kosz —, aztán ők is kérhetnek. Vettem a saját pénzemből öt liter bort — mi az harminc embernek, inkább csak *gesztusnak* szántam —, nekiláttunk nagy lelkesen a takarításnak. Még csak a padlásnál tartottunk, amikor megérkezett a tanácselnök, s letolt a sárga földig — a gyerekek előtt —, hogy ez nem kocsma. A *klub* mégis beindult, de az elnök nem szívelhette. Már a szó is gyanúsan csöngött a fülében.

— Szövetségesed nem volt a faluban?

— Kezdetben volt. A községi és járási KISZ-szervezet nagyon támogatott. Elpanaszoltam nekik, hogy milyen nehéz együttdolgozni a tanácselnökkel. Biztattak, csak tartsak ki, ők majd mellém állnak. Nem *tudtak* mellém állni... A főnököm keze hosszabb volt, mint hitték. Elég sok mindent megpróbáltam, de belefáradtam már. Talán okosabban kellett volna kezdeni. Irodában, járási íróasztalok mellett. Csak nekem az volt az elképzelésem, hogy a *talaj mentén* kezdem. Sokkal nehezebb, mint gondoltam. Először is két oldalról szorítják az embert: ellenáll az, akit művelni kellene, és gáncsol, akinek fölülről kellene irányítani. Még azt se mondhatom, hogy kárpótolt a sikerélmény, az ifjúsági klub, a gyerekek. Elvittem őket kirándulni. Olyanokat, akik még ki se mozdultak a falu határából. Ha múzeumba mentünk, azért fanyalogtak, ha fürödtünk, az nem tetszett, ha túráztunk, sört akartak inni. Szóval, semmi se volt jó nekik.

Ez is nagyon elkeserített... Sajnos, én nem vagyok olyan alkat, olyan stabil, kiegyensúlyozott... Nem tudom megrázni magam, hogy leperegjen rólam az elkeseredés, mint kutyáról a víz. Csak fortyogok magamban.

— Mennyi ideig dolgoztál .....-ben?

— Három évig. Azóta itthon vagyok gyesen.

— Ma hogyan gondolsz vissza a .....-i másfél és a .....-i három évre?

— Nem sok értelme volt. Ha megvonom a mérleget: egy kicsit kiégtem, megromlott az egészségem, megöregedtem. Úgy telt el a fiatalságom, hogy föláldoztam az ünnepnapjaimat, az éjszakáimat. Teljesen értelmetlenül, egy ködös világmegváltás jegyében. Azzal az erővel, amit erre a munkára áldoztam, én is elfuthattam volna Moszkvába, mint a Shirilla. Nagyon hülyén csináltam, az az igazság.

— Mit csináltál hülyén?

— Ma már tudom, a népműveléshez nemcsak szív kell meg lelkesedés. Az *erőnlét* éppen ennyire fontos. Ha nem kaptam volna sírógörcsöt azon a vébéülésen, hanem verem az asztalt, vagy rájuk borítom... Lehet, hogy akkor több eredményt érek el. Talán férfinek kellett volna születnem, nekik könnyebb. Én belerokkantam. Hiába, egy favágó egy erdőt nem tud kivágni. Ateista nevelés? Tudod, én mennyire szerettem a görög mitológiát. Ez senkit nem érdekelt. Amit én tudtam, amit a főiskolán tanultam, annak a felét sem tudtam hasznosítani. Mindig a humán dolgokon lovagoltam: irodalom, művészet, zene. Ezeket szerettem volna megszerettetni, mert — szerintem — aki be tud fogadni egy művészeti alkotást, az jobb ember lesz. Ha egy vers eljut a lelke mélyéig... Hiába, én már csak ilyen szentimentálisan tudom kifejezni magam. Ilyen régimódian. Hallottam, azóta új koncepció van. Igaz, én már nem dolgoztam benne. Nem tudom, én a régit se tudtam megvalósítani, hát akkor ezt az újat...

— Mit értesz az alatt, hogy új koncepció?

— Most mindenütt azt hallani, hogy legyenek a művelődési házak információs központok is. Tehát, az emberek minden ügyes-bajos dolgukkal a művelődési házba mehessenek. Így majd gyakrabban rányitják a népművelőkre az ajtót. Nem tudom, ez nekem egyelőre teljesen új. Azt hiszem, a jelenlegi körülmények nem alkalmasak ezeknek az új elképzeléseknek a megvalósítására. Legalábbis én nem tudom elképzelni, fogalmam sincs, hogyan lehetne... Már torkig vagyok azzal, hogy alakítsuk át, forgassuk föl a világot. Amióta gyerekem van, látom, mennyit tehet hozzá az ember a természethez. Nevelni? A szándék mindig a visszájára fordul. Én vagyok valamilyen, és ez hat. Hiába határozom el, hogy *más* leszek, és a gyerekeimet *ilyenné* nevelem. Minden szándék egyenesen visszaröpül hozzám.

— Mégis, ha tudnál, mit változtatnál meg a környezetedben?

— Néhány éve ezen a lakótelepen élek. Figyelem a szomszédaimat, a közvetlen környezetemet. Rettenetes, mennyire idegenként élünk egymás mellett.

— Te hogyan illeszkedsz bele ebbe a képbe?

— Én is vagyok egy kis elszigetelt pont. Talán, ha dolgoznék, akkor más lenne a véleményem, de most nagyon rosszul érzem magam.

— Miért nem próbálsz meg valahogy változtatni az életeden? Például elmennél dolgozni...

— Nem hiszem, hogy alapvetően változtatni tudnék az életemen. Most már a két gyerek annyira meghatározza az eljövendő éveket, hogy nem lehet más

célom, mint fölnevelni őket. Amíg nem voltak gyerekeim, még léteztek más célok az életemben. Most már nem léteznek: a gyerekekért mindent föláldoztam.

— Azt hiszem, az a gyerekeknek se tesz jót, ha „mindent föláldozol értük", ez egy idő után nyomasztó lesz, úgy érzik, majd megfulladnak. Kell, hogy a gyerekek mellett még másra is jusson idő!

— Nem tudom, egyelőre annyira elfáraszt a két gyerek, hogy képtelen vagyok mással foglalkozni. Nagyon rossz állapotban vagyok, lehet, hogy én *is* fuldoklom. Néha úgy érzem, elfelejtettem beszélni. Nem tudom, hogy fogok visszatérni az emberek közé. Nem tudom, egyáltalán vissza tudok-e majd térni.

— Míg itthon vagy gyesen, miért nem olvasol?

— Néha azért olvas*gatok*, de már csak úgy, magamnak. Ha az ember nem adhatja ki magából a tudást, akkor minek szerzi. Minek olvassak én ilyen érdekes dolgokat, mikor semmi haszna nincsen. Minek? Akkor már inkább krimit olvas az ember... Az legalább érdekes.

Roszen Ruszev: Elmúlás

Benkő Éva

NÉPMŰVELŐK ÚTKÖZBEN

Mottó: „Nem kötődöm, pedig nagyon szeretek itt lakni"

(interjúrészlet)

1976. május elsején Budapest 22 kerületében 20 kizárólagosan tanácsi irányítású művelődési otthon működött 57 telephellyel.

A népművelői státuszok száma: 84.

Évenként átlagosan egyharmaduk változtatott munkahelyet, azonos intézményben két évnél régebben 35%-uk dolgozott. Átlagéletkoruk: 32 év; több mint 40%-uknak öt vagy több munkahelye volt.

Bevezető a kérdőívhez

Kedves Kollégánk!

A népművelők gyakori munkahelyváltoztatása sok problémát jelent a népművelés intézményrendszerének folyamatos tevékenységében, hátráltatja szakmánk és az egyes intézmények fejlődését. A munkahelyváltoztatásokat a népművelők élet- és munkakörülményei, egyéni indokok, munkahelyi problémák, társadalmi vonatkozású kérdések egyaránt indokolják. A jelenlegi helyzeten változtatni csak akkor lehetséges, ha feltárjuk a munkahelyváltoztatások pontos okait és javaslatot tehetünk megszüntetésükre. ... Kérjük, legyen segítségünkre a kérdőív kitöltésével.

Egy kitöltött kérdőív részlete

42. Kérjük, sorolja fel eddigi munkahelyeit a foglalkoztatottság sorrendjében, és minden változtatás után jelezze annak indokait:

Munkahely neve	Hol (helység)	Beosztása	Ott töltött idő	Fizetése belépés-	kilépés
1. Posta	Dorog	telefonkezelő	3 hónap	1200	1200

Megszűnt a szerződéses foglalkoztatás lehetősége.

2.	Csecsemőgondozó Intézet	Budapest	gondozónő	1 év	950	1080

Nem akarták aláírni továbbtanulási kérelmemet.

3.	KÖFÉM	Sz.fehérvár	segédm.	3 hónap	6,50/ó	7,20/ó

Elfogadták pályázatomat egy könyvtárosi állásra.

4.	Városi Könyvtár	Sárospatak	könyvtáros	10 hónap	1400	1400

Közelebb is találtam kulturális munkát, és itt sem akarták aláírni a továbbtanulásomat.

5.	Üdülő	Noszvaj	kultúros	10 hónap	1500	1500

Közeledtem a SZOT Iskolához, mint elérhető tanulási lehetőséghez. Gazdasági visszaéléseket fedeztem fel, és összevesztem a főnökömmel (gondnokkal). — Nagyon gyerek vagyok még.

6.	A.-i. Műv. Közp.	Budapest	művészetpropagandista	3 év	1300	1500

SZOT Iskola elérve. Azt hitték, hogy betegre keresem magam a színházi szervezéssel. Váratlanul odahelyezték volt szeretőmet.

7.	B.-i Ifj. Klub	Budapest	klubvezetőhelyettes	3 év	2300	2600

Közvetlen főnökünk jellemtelen volt — klubról lévén szó, ez nem tett jót a munkánknak. Mire tapasztalatom lett a munkához, tévedéseim kiküszöbölésére már késő volt. Rossz előjelekkel indult az átszervezés. Iskola befejezve.

8.	C.-i Tanács	Budapest	főelőadó	0,5 év	2900	2900

Azt hittem, olyan munkakörbe és munkatársak közé kerülök, ahol dolgozhatok, és őszintén, szakmailag és emberileg segítenek önmagam kiteljesítéséhez.

9.	D.-i Műv. Kp.	Budapest	telep. h.	1 év	3500	3600

Felmondtak. Kezdtem a rossz irányítás alól felszabadulni, azt bírálni. Az intézményem önálló életet kezdett élni — már amennyire a körülmények engedték. Túl szépnek tűnt már a dolog. Beletiportam főnököm férfiúi hiúságába, és vak voltam, nem vettem észre, hogy mások meg legyezgetik. Tapasztalatok és tanulságok leszűrve. Viszont állásom nincs — szívbetegségem van.

Táblázatok

Az apák eredeti és jelenlegi (legutolsó kereső) foglalkozása

Foglalkozás típusa	eredeti megoszlás %	jelenlegi utolsó, aktív megoszlás %
segéd-betanított munk.	25,7	13,9
szakmunkás	27,7	35,6
alkalmazott	7,9	7,9
értelmiségi	20,8	23,8
vezető szellemi	0,0	11,0
egyéb	10,0	3,9
nem válaszolt	7,9	3,9
összesen	100,0	100,0

Figyeljük az apák saját sorson belüli felemelkedő mobilitását.

A népművelők iskolai végzettsége

Végzettség	Népművelők %	A vizsgált periódusban kilépett	Teljes minta %
Érettségi	38,6	13,6	27,7
Egyetemi-főiskolai végzettség	49,1	63,6	55,5
Több felsőfokú v.*	12,3	22,8	16,8
Összesen	100,0	100,0	100,0

Hogyan kerültél a pályára?

(interjúrészletek)

„Nem szándékoztam érettségi után népművelőnek menni. Nem tudtam, mit akarok, orvos lenni vagy népművelő. Konkrét célom nem volt soha az életben. Legfeljebb csak egy olyan, hogy megváltoztatni a világot meg az embereket.

Az iskolában KISZ-en belül nagyon mozogtam. Nagyon sok mindent csináltam és vállaltam. Ha az osztályban ilyen kulturális felméréseket csináltak, a tanárnő nekem adta ki értékelni megadott szempontok szerint, vagy hasonló dolgokat. Meg bekerültem a Hazafias Népfront Családvédelmi bizottságának ifjúságvédelmi csoportjába. Tizenöt éves fejjel. Kimentünk környezettanulmányra, veszélyeztetettt környezetben élő gyermekekhez. Például rossz tanuló gyerekekkel kellett foglalkoznom, kiderítenem, hogy miért nem tanul, otthoni körülményeitől vagy egyébtől? Vagy nincs baráti köre a kislánynak, agyvérzéssel született, dadogó, bandzsa volt. Nincs társasága, a mamája társaságot akart neki, emberek közé akarta vinni. Egyszer egy héten elmentem vele valahová, beszélgettünk, megpróbáltam bemutatni az én akkori világomat.

A házunkban lakó srácokat is nagyon tudtam befolyásolni, nagyon hallgattak rám. Kocsilopásokban, feltörésekben voltak benne. És elküldött a Hazafias Népfrontból a bizottság, hogy foglalkozzak velük meg beszélgessek, meg próbáljam elhozni őket a bizottságba vagy más programokra. És végül megszűntek a bandázások. Nemcsak az én érdemem volt, nyilván volt szülői meg rendőri segítség is, csak nem olyan erőteljes, amilyen akkor lett volna, ha én nem tudok egy kicsit segíteni. Valahogy hallgattak rám.

Érettségi után kimentem édesapámhoz a Szovjetunióba, és ott találkoztam össze egy magyar ismerőssel. Ő mondta, hogy tud egy klubvezetői állást vagy félállást, ott fiatalokkal kell foglalkozni. Megtudtam, hogy milyen a klub, hallottam és azért jöttem haza." (*Az interjú-felvétel idején adminisztrátor, néhány sikertelen felvételi vizsga és négy népművelői munkahely után.*)

„A probléma tulajdonképpen már ott kezdődött, a pályaválasztásnál. Az az igazság, hogy az embernek már 17—18 éves korában a végeredményben kell gondolkodni. Én sem tudtam. Rengeteg olyan érzelmi dolog színezi a választást, ami, ami... a fene tudta, hogy mi is az, hogy népművelő. Meg nem is tudtam, hogy van ilyen szak. Még a magyar szaktól is... hát szerettem egy kicsit az irodalmat meg szerettem a verse-

* Ide soroltuk azokat, akik főiskola után egyetemen kiegészítő szakon végeztek, vagy két szak után harmadik, vagy több szakmából is végzettséget szereztek 37%-uk esti vagy levelező tagozaton szerezte diplomáját, további 12% nappalin szerzett végzettsége után felső képesítését esti és levelező tagozaton szerezte. Jelenleg is rendszeres oktatásban vesz részt több mint 46%. Figyeljük, hogy a magasabb végzettségűek közül többen léptek ki.

ket meg szavalni. Volt egy olyan tanárunk, aki szerette a rendezvényeket meg az irodalmi színpadot meg egyebeket. Azóta be is került a Megyei Tanácshoz népművelőnek. A tanári pályáról tolódott egyre inkább a népművelői pálya felé. Ez lehetett az oka. Részben az is, hogy az irodalmat úgy szerettem és ezért jött ez a szakpárosítás: népművelő-irodalom." *(Férfi, az interjú idején egy tanácsi továbbképző központ vezetője, egy népművelői munkaköre volt.)*

„Tulajdonképpen egyetlen pályára készültem, ha ezt készülésnek lehet nevezni — még középiskolás koromban —, s ez a színészet volt. Szüleim is színházban dolgoztak, elég jól ismertem ezt a világot; hangulatát, varázsát. Azt hittem, van bennem erre képesség. Megtanultam, hogy ez nincs. Feltehetőleg nincs. Sok mindent próbáltam amatőrmozgalomban, nagyon sok együttesben vettem részt, verseket mondtam stb. Na azután a felvételi vizsgák sikertelensége elgondolkoztatott azon, hogy a szándék nem azonos a képességgel. Erről lemondtam, és pályaválasztáskor abból indultam ki, hogy mi az, ami ezen kívül érdekel. Miután egy középiskolás általában tantárgyakban gondolkodik, pontosabban a világ ismereteit tantárgyakban ismeri meg, ezért természetesen azt néztem, hogy mik azok, amik ebből érdekelnek, és mi az, amit azokból lehet profitálni. Miután ezek a magyar, a történelem, a művészettörténet és hasonló klasszikus humán tárgyak voltak, ezt próbáltam folytatni. Az adott felvételi rendszerben erre egyetlen lehetőség volt: a tanítóképző intézetek könyvtáros szaka. Magyar-történelem szakot nem választhattam volna, nem létezett ilyen, az adott időszakban kizárólag idegen nyelv szakok voltak. Valamennyi bölcsész karon. Ez sajnos a magyar felsőoktatásnak szokásos bakugrása: bizonyos nemzedékek számára nem adja meg azt a lehetőséget, amelyet mások számára megad. Így kerültem Szombathelyre, és végeztem el a népművelő-könyvtáros szakot.

Arról, hogy mi a népművelés, arról fogalmam sem volt, művelődési házban alig fordultam meg azelőtt. Míg amatőrködtem, minden esetben az amatőr csoportok vezetőihez és az amatőr csoport társulatához tartoztam, ami hol ide, hol oda csapódott, helyiség-szükségből kötődtünk. Tehát egyszerűen fogalmam sem volt arról, hogy egy művelődési háznak mi a dolga, mit kell csinálnia, mi a rendeltetése, mit csinálnak, akik ott dolgoznak. Én ezt Szombathelyen ismertem meg, láttam benne fantáziát. Mindenképpen egy színes, változatos, alkotó munkára lehetőséget adó foglalatosságnak tűnt a népművelés. Hangsúlyozom, hogy lehetőséget, elvi lehetőséget adó. Hogy ennek milyen gyakorlati akadályai vannak, ezt csak a későbbiekben tanultam meg. Feltételei és akadályai. Ezt a későbbiekben..." *(Férfi, az interjúkészítés időszakában színházi művészeti titkár. Előtte művelődési ház, tanácsi népművelési csoport volt a munkahelye. Főiskola után az egyetemen a népművelés kiegészítő szakot is elvégezte.)*

„A középiskolában két pálya vonzott nagyon. Az egyik a művészeti pálya. Ez roppant bizonytalan dolog volt bennem. Kiforratlan, nehezen érő egyéniség vagyok. Tulajdonképpen miután egy öt gyerekes családból származom, biztos kenyér kellett. Hát mi a biztos kenyér, ami ugyanakkor rangot is ad? Ha az ember elmegy tanárnak. Számomra egyébként is akkor a rangok rangja a tanár volt, aki neveli az ifjúságot, soha nem öregszik meg, mindig új, fiatal emberek között van és nyáron szabad. Két helyre szerettem volna jelentkezni. Egyrészt a Színművészeti Főiskolára, nem tudom, hogy dramaturgnak-e, mert legalább úgy vonzott az irodalmi alapanyag, mint maga a színészet. Töredezett módon, bizonytalanul, de mindig magamat kerestem. Azt állítom, hogy nemcsak az én bűnöm, hanem korunk bűne is, sőt talán inkább a korunké, hogy ennyire nem tudja megérlelni az embert, nem segít abban, hogy feladatot adjon. Hát hogyha a kor semmit nem vár el az egyéntől, akkor az egyén tapogatódzik... Egyéniségemet mindig is egy szociális indulat határozta meg, hogy ne magamért éljek, hanem másokért. Ezt a családomban bőven volt alkalmam kiélni. Az embereket szerettem mindig alapvetően. Ehhez kerestem mindig a megfelelő létformát. És a másik lényeges a magam keresése. Ha valaminek hátat fordítok, akkor végérvényesen hátat fordítottam. Elvégeztem a magyar-történelem szakot. Hat évig tanár voltam, majd hat évig népművelő. Ezeknek, úgy érzem, végérvényesen hátat fordítottam." *(Nő, két tanári állás után két népművelői munkahely. Az interjú készítésének idején színházi dramaturg.)*

„Eredetileg orosz-angol szakos tanárnak készültem. Ez, sajnos nem sikerült. Aztán később férjhez mentem, és ...-ban könyvtárban kezdtem el dolgozni képesítés

nélkül. Ott kezdődött az én népművelői pályafutásom, mert a könyvtárosi feladat már feltétlenül népművelés. Egy komplex feladat. Honvédségi könyvtárban dolgoztam. Azon kívül, hogy én választottam a könyvet, én csináltam a katalógust, kis vetélkedőket, kifejezetten népművelői munkát lehetett végezni a hadseregben. Fölkerültünk utána Pestre, közben született egy kislányunk, és nem tudtam elhelyezkedni. Felvettek Szegeden a történelem szakra egyéni levelezőnek, oda sikerült bejutni. Majd a szakomban nem tudtam elhelyezkedni, csak napköziben. Ott nagyon keserves egy esztendőt töltöttem, és akkor szóltak a tanácstól, hogy történelem szakos tanárt keres a művelődési ház. Elbeszélgettem az igazgatóval, és hát elmondta, hogy vannak itt művészeti csoportok, akiknek szakképzett vezetőjük van, és hát azoknak kell elvi irányítást adni. A megfelelő munkaterv alapján dolgoznak, és leegyeztetni, hogy valóban azt csinálják-e, az állami-, pártszervek irányelveinek megfelelően dolgoznak-e, meg a rendezvényekhez kell összeállítani programokat. Így kerültem a művelődési házba. Egy hónapja lehettem, mikor az első műsort meg kellett csinálnom." (*Nő, 7 éve azonos munkahelyen.*)

Népművelők és látogatók

Részlet egy esettanulmányból: „A „nagy" időszakban — télen — hétfő kivételével minden nap 4-től fél 10-ig van nyitva a klub... A klubvezető 29 éves nő, most először dolgozik függetlenített népművelőként. Ezt megelőzően társadalmi munkában, illetve részfoglalkozásúként dolgozott ifjúsági klubban. Közgazdasági technikumot végzett... A klubban hetente átlag 45—47 órát tölt, ebből 35 óra a nyitvatartási idő, a többi a klub irodalmi körének, illetve tánccsoportjának próbája. Egyszer kiszámolta, hogy értékezletekkel, továbbképzéssel, elszámolással, szervezéssel, kapcsolattartással kb. heti kilencven órára nyúlik az elfoglaltsága. Különösen a szervezést tartja időigényesnek: van, akit éjfélkor, van, akit reggel hatkor kell hívnia, és otthon nincs telefonja — mint mondja: szerencsére. ... Kezdetben ő is készített önálló műsorokat, ezt nagyon szerette, de iszonyúan sok idejét vették el, és ezért erről le kellett mondania. Most a bent töltött idejének kétharmadában a srácokkal beszélget — négyszemközt. Ugyanis ezt igénylik tőle. Saját megállapítása szerint a klubba a szervező-klubvezető mellé egy gyóntató papot is szerződtetni kellene. Ez az egyéni beszélgetés a konfliktusok megoldásának módja is... A mindennapi közönség rossz családi és lakásviszonyok között él, társaságával otthon nem tud összejönni, esetleg nyáron a tereken — amiből van elég sok hírhedett a tágabb környéken... Helyzetüket — jó példák ismeretében — sokan kudarcként élik át, és ki akarnak törni jelenlegi életformájukból. De ennek módját nem találják, a sikeres beilleszkedés számukra rejtély, s a kitörés, feltűnés, az egyéni állandó feltűnni vágyás bármi áron, ez mozgatja őket, és persze a verekedés a leggyakoribb. Tehát a klubbeli konfliktusok zöme is ilyen... Talán a nyári tatarozás segít egy kicsit — az átalakult terek mást és más programot fognak követelni. Talán a klubvezető — végre — helyettest tud szerezni, hogy a programokon aktívabban részt vehessen. Ha legalább egy kis javulást nem sikerül elérnie, nem lesz hosszú az együttélésük. Utolsó találkozásainkkor a klubvezető fizikailag és idegileg a kiborulás határán állt. Minden reménye a nyári pihenés, illetve a klub átalakulása, átalakítása volt."

Két év múlva felvett interjú részlete:
„... hát, aztán... augusztusig kivettem a szabadságomat, és akkor hirtelen, három éve ki nem vett szabadságommal nem tudtam mit kezdeni és összeroppantam. Akkor volt egy idegkiborulásom. Négy hónapig, közel négy hónapig voltam beteg. Októberben már betegállományban voltam február elsejéig. Elég hosszú pihenésem volt. És utána ide hívtak, hát eljöttem."

Vallomások:
1. „Hát igen, végül is egy kudarcsorozat. Népművelő sokféle van. Népművelő egy klubvezető is meg a Népművelési Intézet munkatársa is. Nyilván nem ugyanazokat teheti az egyik, mint a másik. Gyakorlati népművelő vagyok. Először csak a klubot kellett vezetnem és a propaganda ügyeket csinálnom. Aztán egyre több formális meg szervezési feladatot sóztak rám és én belementem. Egy gyakorlati népművelő, aki ezzel nem elméleti síkon foglalkozik, hanem a mindennapi életben csinálja, csak akkor va-

lóban népművelő, ha maga is kiscsoportot vezet, vagy valamiképpen közvetlen kapcsolata lehet a látogatókkal. De ezt ki kell harcolni, ezt a lehetőséget, mert nem azért veszik föl a művelődési házba, hanem javarészt adminisztratív tevékenységre. Ki kell harcolni azt a lehetőséget, hogy maga is vezethessen kiscsoportot. A csoportos tevékenység előnyén túl ez azért is fontos, hogy a szakmában maradjon a népművelő, hogy át tudja élni azt, hogy ő kontaktust teremtő, kezdeményező ember. A másik, amit tennie lehet, hogy ezeket a tapasztalatait, szakmai tudását — félszegen fogalmazom, mert nem tudom, hogy szakma-e, tudomány-e a népművelés, de azért valami gyakorlati tapasztalatunk van ebben a dologban —, ezt kéne szélesebb körben terjeszteni. Tekintettel arra is, hogy mindig kevesebb népművelő lesz, mint amennyire szükség van, viszont az életben számtalan amatőr népművelő tevékenykedik, olyan emberek, akik kitűnnek bizonyos csoportokból és hangadók. Őket kéne megkeresni területi szinten, országos szinten és állandó szakmai kontaktusban lenni velük. Ez a két dolog van, amit én el tudok képzelni. Dehát ezekért a lehetőségekért én ott nem tudtam jól harcolni. De miért kell értük egyáltalán harcolni, miért nem ez az, amit természetszerűen csinálni kell?"

2. *Mi volt a munkaköröd?*
„Ismeretterjesztő előadó voltam. Előbb előadó, aztán főelőadó — különben ez semmit sem jelent. Néhány ilyen ismeretterjesztési szakkör volt, mint a fotószakkör, a bogarász szakkör, a galambász kör, az összes nyelvtanfolyam. Akkor rengeteg volt, nagyon fölvirágoztak a nyelvtanfolyamok, óriási bevételt hoztak a háznak, lehet, hogy azért is honoráltak mindenféle jutalommal. Különösebben nem volt ez népművelői tevékenység, mert mást nem kezdtünk velük. Meghirdettük a tanfolyamokat, szerződtettem a tanárokat, megcsináltuk a terem-beosztást, de utána nem csináltunk semmit ezekkel az emberekkel. Pedig lehetett volna. Néha bementem egy-egy órájukra, láttam, hogy ott a tanár, minden rendben van, 45 perces órát ad; így ment le egy ilyen nyelvtanfolyam.

A nyelvtanfolyamokon kívül ismeretterjesztő előadásokat szerveztem. Az a gyakorlat, ha mi meghirdetünk egy ismeretterjesztő előadást, arra a kutya se jön el. Ezért kialakult közösségekre kell építeni. Például a fotószakkörnek vagy az irodalmi színpadnak szerveztünk ismeretterjesztő előadást. Vagy volt olyan, hogy a házhoz tartozott X számú pártkörzet, ahova pártkörzeti tagok jártak, és oda szerveztünk ismeretterjesztő előadást."

És ki határozta meg, hogy mik legyenek ezek az előadások?
„Általában ketten beszéltük meg a szakkörvezetővel. Ezek olyan dolgok voltak, hogy mi elővettünk egy ajánló jegyzéket — hát elég ciki, de így volt — és akkor mi szépen úgy döntöttünk, hogy hát igen, ez jó lesz a háziasszonyoknak. Ha így döntöttünk, akkor ezt kapták, sajnos ez így ment. Abban azért hittünk, hogy ez kell és fontos, és hogy ebből azért tanulni fognak, de most már biztos, hogy egész másképp csinálnám. A legfontosabbakat, azokat az embereket hagytuk ki az egészből. Mi ketten döntöttünk anélkül, hogy jobban ismertem volna őket."

3. „Művészeti területtel foglalkozom. Szakkörökkel meg programokkal."
Mik ezek a programok?
„Hát például olyan, hogy a Vöröskeresztnek egy ünnepi műsort kellett összeállítani. És akkor jobbára megmondta az igazgató, hogy kit gondol, operistát vagy operettest vagy hány szavalatot kér, és így ezek alapján összeállítottuk a programot, az előre jelzett igények alapján, aztán leadminisztráltuk, leügyeltük. Túl sok önálló területet nem lehetett a házban csinálni, kifejezetten az igazgató álmait kellett megvalósítani."

És ez hogy ment neked? Megvalósítani az igazgató álmait?
„Hát, nézz oda, volt egy-két incidens, mikor olyan művészeket kellett zsinórba hozni, akik ripacskodtak. Időnként megmondtam, hogy ezek nem méltóak arra, hogy itt rendszeresen fellépjenek, meg miért ennyiszer. És ő mondta, hogy ezt bízzam rá, egyszerűen elintézte. Ezután én nem is próbálkoztam, béketűrő természet vagyok."

Van olyan terület, amit támogatsz, küzdesz érte?
„Hát, nagyon kedvelem az amatőrfilmeseket, mert nagyon jól lehet látni az eredményüket: országos első helyek, külföldi bemutatók, minden. Nagy nehezen kiharcoltam — a szó szoros értelmében —, megmagyaráztam, hogy ez valami olyan dolog, amihez

pénz kell. Nem nagyon értették a gazdaságisok, nagyon sok probléma volt, luxusnak tartják, holott szükség van rá, szépen dolgoznak. Ez a legkedvesebb csoportom."

Te mennyire folysz bele a munkájukba?
„Havonta egy alkalommal megnézem a vetítéseket, amikre összehozzák az anyagokat, akkor szakmai tanácsokat kapnak a vezetőtől, utána elkészül a nyersanyag, ezt levetítik..."

Személyes kontaktusban is vagy a tagokkal?
„Nézd, az az igazság, hogy 7 csoport tartozik hozzám. A régiekkel vagyok inkább kapcsolatban. Általában úgy oldottam meg, hogy havonta egyszer mentem be a csoporthoz este, mikor rászántam azt az estet, hogy megnézzem, mi a probléma, mit csinálnak, és előfordulhat, hogy éppen azon a csütörtökön nincs ott valaki. Inkább a régiekkel, akik bejárnak a technikai dolgokat intézni, azzal a négy emberrel, a régi gárdával, igen jó személyes kapcsolatom van."

A kerülettel, gyári fiatalokkal, lakótelepiekkel próbáltok kapcsolatot teremteni?
„Az utóbbi időben kifejezetten ezzel nem próbálkoztunk, most szeptemberben próbálkozunk őszi kezdéskor. Villamosokon meghirdetjük az őszi tagfelvételt, azoknál a csoportoknál, ahol felfrissítésre szorulnak, ugyanakkor a műsorfüzetben is meghirdetjük és elküldjük mindenfelé. A lakótelepen is hát tervezünk majd — amennyire az időm engedi — egy felmérést, hogy mi az, amire bejönnének szívesen."

Az egyedi művészeti programokra jönnek?
„Hát, nem mindig. Itt van ez az utóbbi alkalom. Munkaértekezleten megbeszéltük, mert láttuk, hogy baj van, ki mit vállal, ki hány jegyet tud elhelyezni, honvédség, iskolák, szállások. Mert előfordult már sokszor, ahhoz, hogy megtöltsük a házat, bizony ilyen ismeretségeket kellett felhasználni."

És mi a véleményed erről a módszerről?
„Nagyon rossznak tartom. Nem értékelik úgy azt a programot ilyen módon, hogy azt mondják, most el kell jönni. Nem tudom, az a tanár hogy mondja meg egy szakmunkástanuló intézetben, hogy el kell jönni... Előfordult bizony, hogy színházba hívtuk őket, ami nem gyereknek való volt, de miután ilyen nemzetközi protokoll dolog volt, kénytelenek voltunk ilyen korosztályt is..."

Népművelők és népművelők

Budapest nagyobb intézményei nem egy-egy népművelőt, hanem népművelő csoportot foglalkoztatnak. Hogyan alakulnak a csoportviszonyok, jelent-e ez valami különlegeset?

1. „Én látom, hogy itt valami baj van, de a kolléga rossz néven venné, ha beleszólnék a munkájába, mert az külön terület. Egy kicsit mindenki a saját szemétdombján úr. Az az igazság, hogy maga az emberi természet igen gyarló, és nem tudom elképzelni, hogy ne legyen az egyik ezért irigy, a másik azért irigy. A másik sikerélménye elég rosszul befolyásolja az embereket. Azt is irigylik, hogyha valaki az egyetemre jár vagy két diplomája van, ahelyett, hogy segítenének. Azt soha nem tapasztaltam, hogy valaki elmegy tanulmányi szabadságra, és odanéznek az ő dolgára. Mindig úgy megyek tanulmányi szabadságra, hogy örökké frászban vagyok, időnként be is jön valami cirkusz, ha nincs itt az ember. Az az igazság, hogy itt mindenki főelőadó meg fő-nem-tudom-én-micsoda, és nincs meg a megfelelő rendszer. Egy főelőadó ideje azzal megy el, hogy gépel, meg a rendőrségre szaladgál, vagy azért, hogy vigye el valaki a papírokat a rendőrségre meg a tanácsra. A titulusok megvannak, de a körülmények... Még azt se mondom, hogy annyi a munka — ha rumli van, akkor persze igen, de nem abból kell kiindulni —, de mindenki szépen meg tudja csinálni a maga területét, csak nem tudjuk felhasználni úgy a munkát, hogy megfelelő önképzésre is sor kerüljön. És nincs is meg az a szellem igazán, hacsak az nem, hogy összeráńtanak minket, és bajban van a haza, most mindenki fogja és csinálja..."

2. „Az igazgatón kívül öten dolgoztunk együtt két-három éve már. Egyedül K. nem volt közénk való: mindig csak azt nézte, hol lóghat, ha tehette, betegállományba vonult, s ha bent is volt, abban sem volt köszönet. De mi négyen az idők folyamán — ha vitatkoztunk is, vagy éppen ezért? — megtanultuk megérteni egymást, egymás munkáját is megbeszéltük, igazán szerettük a munkánkat. Szerettük az új lehetőségek teremtését — mert néha azért sikerült, és utáltuk a szokvány dolgokat. Például azt, hogy nem múlt el május 1. vagy augusztus 20. Lorán Lenke, Bilicsi Tivadar, Kabos László stb. nélkül, és persze más meg nem volt, pedig hitünk szerint lehetett volna másként is, de ezekbe nem volt beleszólásunk. Megszoktuk a harcokat a kiscsoportok költségvetéséért — és persze bele is untunk, hogy olyan kevés sikerrel. A főnökünk nem volt rossz ember, csak abban tévedett, hogy meg lehet tartani minket fizetéssel, juttatással, és csak azt nem tudta, hogy mit is kellene ebben a szakmában csinálni. Így aztán mindig olyat tett, amibe biztos nem kötött bele senki — a semmibe persze nem is lehet —, és elég látványos is volt, a statisztikát is évenként megfelelő ütemben fizlalta. Ezért a felettesei még szerették is. Ideig-óráig folyamatos vitákkal és kölcsönös manőverekkel azért elboldogultunk. Négyőnk közül hármónknak ez volt az első népművelői munkája is, s így lassabban is ismertük ki magunkat. Meg azért tudtunk befolyásolni is, de idővel kiderült, hogy ez csak csöpp a tengerben, alapvetően semmit sem tudunk elérni. Viszonylag jól kaptunk jutalmat is, sőt néhány napra „tanulmányi kirándulást" is tehettünk közösen, persze a Balatonra. Ez még az elején tetszett is nekünk, de mire kiismertük viszonyainkat, minderről lemondtunk volna, csak a munkánkat tudtuk volna szívünk szerint végezni, az odavetődő emberekkel foglalkozni, kérdéseikre közösen választ keresni a rendelkezésünkre álló eszközökkel. Az ember pedig egész, nincs külön rekesze a hazafiság számára, az internacionalizmus számára, az ismeretterjesztés meg a művészeti nevelés számára, és azt sem tudja megmondani januárban, hogy december 3-án milyen rendezvényre lesz szüksége, s miért éppen arra.

Egy kivétellel szinte egy időben jöttünk a házba, s nagyjából egy időben mentünk el mind a négyen. Nem egészen csendben: mindegyikünk megmondta a felettes szervnél — tulajdonképpen közösen és külön-külön is —, hogy mi a baja, miért megy. Igaz, hogy ezt már előtte is mondogattuk, de történni nem történt semmi. Távozásunkhoz járultak ugyan egyéni motívumok: volt, aki akkor az egész népműveléssel szakított, volt, aki egy másik művelődési házba ment, hátha ott kezdhet valamit, volt, aki ideiglenesen más pályára ment, hogy onnan újra a népműveléshez térjen. Nagy varázsa van ennek a pályának, csak hát... Akkor tulajdonképpen megállapodtunk egymással, hogy elmegyünk egymás után rövid időn belül, kinek mikor adódik rá lehetősége. Erre pedig mindig gyorsan van lehetőség.

Azóta is számon tartjuk egymást és foglalkozásaink alakulását, szép, most is tartó barátságot is köszönhetek ennek az időszaknak. Csak egyikünk van azóta is ugyanazon a munkahelyen: az, aki szakított a népművelő pályával."

3. „A képlet mindig az volt, hogy — legalább is ebben az intézményben — a munkatársak többsége fiatal volt mindig. Mindig nagyon jó képességű munkatársak voltak — most a többségről beszélek! —, tele voltak új ötletekkel és kezdeményező készséggel. Ez vonatkozik arra az időszakra is, amikor előadó voltam, és magamat is beleértem, nem öndicséretként mondom, dehát ez volt. Akkor is, abban a felállásban is az igazgató volt az, akire azt mondta a tanácsi vezetés, hogy neki az a dolga, hogy hagyjon minket jól dolgozni, mert az előadók azok, akik ötleteket tudnak adni, és a szakmai munkát irányítják. És utána én is így gondolkoztam, hogy a legjobb munkatársakat kell oda megszerezni. Egyébként az azóta végigjárt útjuk is bizonyítja, hogy nem voltak rossz választásaim azok, akiket én szereztem az intézménybe. De bizonyos értelembe úgy nézett ki, hogy le kell magamról vetkőzni az előadói munkában felszedetteket, és másfajta dolgokat megtanulni és alkalmazni. Az egész intézmény munkájához kell hozzáállni, s kicsit az embernek önmagában is át kell rendeznie a vegyértékeit.

Plusz munka az mindenképpen az igazgatási teendőkből adódik. Gazdasági, technikai, egyéb kérdések. Tehát amennyi egy intézmény vezetéséből adódik. Akkor a beosztottak lelkével való törődés — nagyon csúnyán fogalmazva. Ez is hozzátartozik a vezetői munkához. És gyakorlatilag a másik oldalról pedig az intézményt közvetlenül vagy közvetve, de mindenképpen irányító testület... rettentő sok energiát vesz el a

vezetőtől. Ha az ember a saját jó ötletekkel, kezdeményezésekkel előálló munkatársait meg akarja oltalmazni és kezdeményezéseiket ápolni akarja, hát gyakorlatilag — mint például én is — két tűz közé kerülhet."

Népművelők és irányítók

(folytatjuk a fenti interjút)

Mit jelent ez a két tűz közé kerülés?

„Gyakorlati példa rengeteg van. El sem tudnám sorolni. Például, amikor egy vezetőt fegyelmi eszközökkel akarnak rászorítani arra, hogy másként fegyelmezze meg a saját munkatársát, mint ahogy ezt a belátása, saját vezetői készsége meg elképzelése szerint szükséges. Ez tipikus eset. A kiváltó okok azok apróságok lehetnek, ez mindig az irányítótól függ: egy adott kiállítás megrendezése, egy rendezvény sorsa vagy egy adott kudarc okainak az elemzése mögött kit talál felelősnek, vagy kit milyen mértékig marasztal el.

Meg például kiderült, hogy a hagyományos bálok helyett felkapott disco program sokkal hangulatosabb körülményeket kíván dekorációban, világításban. A gyerekek dekoráltak, élvezték maguk is. De akkor elég volt az, hogy bejött egy tanácstag és bepanaszolt minket a tanácsnál. Hogy ízléstelen dekoráció van meg hangulatvilágítás. Számtalan ilyen példa volt.

Tipikus eset a színjátszó csoportom is. A szakma élvonalbeli együttesként tartja őket számon. Egyetlen hibájuk volt — túl azokon a személyes hibákon, külső megjelenésük, viselkedés, ami erre a korosztályra általában jellemző — az, hogy nem a kerületben laktak. Ezért azt a minimális bizalmat sem kaphatták meg, hogy a kerületben előadást tarthassanak. Más kerületben tarthattak előadást. A tanács egyszer megnézte nálunk is, egy olyan zártkörű előadáson, amelyre éppen a darab általános problematikussága miatt más felettes szervtől is hívtunk vendéget, az Intézetből meg a Pártbizottságtól. A kerületi tanács vezetői meg sürgős foglalatosságukra való hivatkozással az előadás vége előtt öt perccel elmentek, nem vállalva, hogy beszéljenek arról, hogy be lehet-e mutatni vagy sem. A csoport a fővárosi bemutatón nívódíjat nyert...

Nyilván bennem is van egy sor olyan tulajdonság, ami nem tesz alkalmassá arra, hogy minden esetben meg tudjam védeni az igazamat a tanácsi vezetés beleszólási kísérleteivel szemben. Van egy sor kiskapu, amely a tanácsi irányításnak ad lehetőséget arra, hogy beleszóljon olyan dolgokba, amelyekbe elvileg nem szólhatna bele. És aztán van egy olyan dolog, amely kardinálisabb kérdés. Mindenféle jogszabály meg törvény meg párthatározat, a decentralizálás, a tanácstörvény arra jogosítja föl többek között a tanácsot, hogy az ott folyó közművelődési munkát egészében összehangolja, megtervezze, irányítsa. De legtöbb esetben ezt a tanácsi vezetés összetéveszti a hozzá egy szem intézmény vagy néhány intézmény közvetlen irányításával. Aminek persze vannak vezetői, akiknek az a feladatuk, hogy az intézményt irányítsák. Mert amit én tapasztaltam a kerületemben, ehhez hasonló tapasztalások vannak más kerületekben is."

„Művelődési házi munkahelyed előtt a tanács népművelési csoportjánál dolgoztál. Ott mi volt a munkád?

Egy tanácsi népművelési csoport lehetőségeit egy éves munka alapján meddőnek ítéltem. Meddőnek találtam. Nagyon szép az elvi megfogalmazás, hogy a kerületi közművelődési szerv ugyebár a területi közművelődés gazdája — kellene, hogy legyen. Ehhez azonban semmiféle gyakorlati lehetősége nincs. Hogy gazdája legyen. Adminisztrálni tudja, hogy mi történik egy kerületben. Tehát tudomásul tudja venni, rendkívül korlátozottan befolyásolni is, irányítani szerintem nem. Nem adottak hozzá a lehetőségek. Nincs hozzá pénze, költségvetése, nincs hozzá kellő számú szakembere és főképpen nincs hatásköre. Tudomásul veszi, hogy mi történik egy üzem közművelődésében, de nem szólhat bele, hogy ott ki csinálja, szakember vagy hozzá nem értő dilettáns, nem szólhat bele, hogy mit csináljanak, véleményezhet, és ezt vagy tudomásul veszik, vagy nem. Magyarán, csak a saját intézményét irányíthatja, ez viszont ahhoz a veszélyes helyzethez vezet, amit ott is és azóta is tapasztalok, hogy tulajdonképpen a tanácsi fenntartású közművelődési intézmények kettős igazgatással működnek, saját igazgatással és a fenntartó szerv irányításával is. Mert a fenntartó

szervnek nincs hatásköre mást igazgatnia, tehát kénytelen a sajátját, ha dolgozni akar, attól viszont azt kéri számon, amit a kerület összes lehetőségeit figyelembe véve neki kellene szétosztva behajtania."

Legutóbbi találkozásunkkor még igazgató voltál egy művelődési otthonban.

„Azért vállaltam, mert úgy gondoltam, hogy nagyobb lehetőségem van dönteni valamiben. Gyakorlatilag sokban rajtam is múlik, hogy hogyan alakul egy ház profilja. Amikor fölvettek, hiába kérdeztem, hogy mi az irányítás elvárása. Nem is bántam. Gyakorlatilag az ember egy idő után eljut odáig, hogy teret akar kapni saját elképzeléseihez. Namost erre egy művelődési házban teret lehet kapni, hisz tulajdonképpen szabadon működik. Illetve hát megfelelő irányítás, koncepció nélkül, mindig bizonyos személyek elképzelései szerint. És ez így is történt, hogy egy bizonyos ideig ment minden, ahogy mi akartuk. Ez a „mi" azt jelenti, hogy néhány olyan fiatal népművelő, általában szakképzett népművelők, akik a legfontosabb feladatnak azt tartották a munkájukban, hogy politizáljanak. A művelődés eszközeivel eljussanak az emberekhez, és az a bizonyos társadalmivá válás, hogy az emberek minél inkább társadalmi lények legyenek, volt a mi megfogalmazott célunk. Tehát nem önmagáért elvinni egy irodalmi estre, nem önmagáért megnézetni egy játékfilmet, hanem valahol a saját, az ő világának problémáira ráismertetni, és erről valamilyen formában egymással kommunikálni. Namost, ez gyakorlatilag iskolákban folytatott kiscsoportos foglalkozásokon, vizuális foglalkozásokon, kiállító teremhez kapcsolódó programokon, filmes programokon keresztül kezdett kialakulni. Amikor ez kialakult, érzékelni is lehetett, akkor egy konfliktus-sorozat kezdődött, tudniillik az irányítás nem erre gondolt. Inkább csupán szolgáltatást vártak — amennyire ezt megértettem —, egy nyitva tartó házat, amely alatt itt egy rossz szoba-konyha értendő és rétegprogramokat, passzív jellegűeket. Gyerekműsort, nyugdíjas klub fenntartását s egyebeket. Tehát gyakorlatilag egy olyan progresszió, ami megvolt bennünk, az nem talált támogatásra. Azt nem mondhatnám, hogy elüldöztek onnan, vagy túl nagy problémázás lett volna. Inkább csak megtűrtek. Érezték, hogy esetleg egy tanácsi fogadóórán vagy egy Hazafias Népfront értekezletén kellene ugyanazt csinálni, amit mi csinálunk. De hát nekünk nem adták meg a lehetőséget arra, hogy az emberekkel közvetlenül találkozzunk, vagy olyanokat hívjunk oda, előadókat, művészeket, másokat, akik foglalkoznak velük. Jó értelemben. Inkább ez a passzív szolgáltatás igénye jelentkezett... Mióta eljöttem, itt egyedül dolgozom. Annyit tudni kell rólam, hogy ilyen horizontális mobilizációban létezem. Jártam sokfelé. Nem tudtam sehová kötődni igazán... Nem kötődöm, pedig nagyon szeretek itt lakni."

Hová?

1972. január 1-től 1976. május 1-ig 109 népművelő lépett ki.

Hová?

Művelődési otthonba	26 fő
Művészeti területre	16 fő
Nem tudott az alkalmazó szerv adatot szolgáltatni	14 fő
Múzeum, könyvtár, tudományos munka	12 fő
Tanácsi vagy más irányító szervhez	11 fő
Tanár	10 fő
Üzem, vállalat (munkásnak vagy népművelőnek)	10 fő
Vidékre (családi vagy egyéb indok miatt)	7 fő
Tanul	3 fő

Szubjektív indulatok, világmegváltó törekvések, tétova útkeresések, szakmai okok, végül rezignáció.

Mennek, mennek, mendegélnek, fölfelé, kialakultabb pályák, elismertebb szakmák irányába, vagy csak úgy: házról-házra, hátha máshol szebb a világ. A beletörődők hosszabban bírják.

Akikben bujkál a „szeretek itt lakni" érzése, azok sem kötődnek.

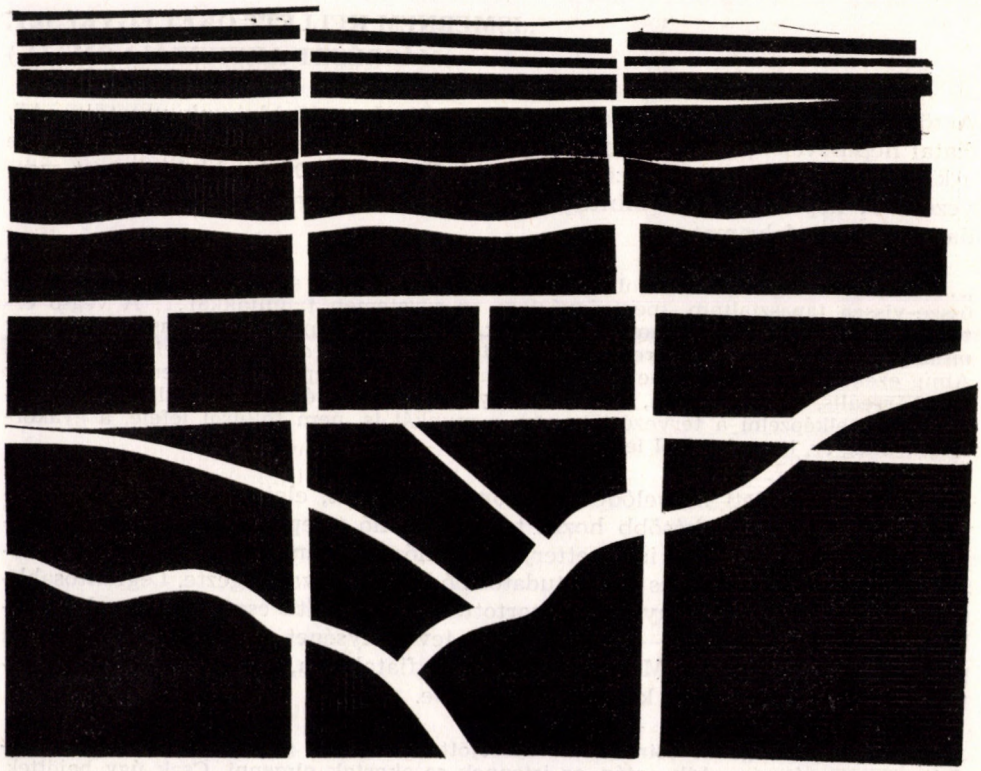

Roszen Ruszen: Perspektíva I.

Vercseg Ilona

KLUBTÖRTÉNET

Egy folyamat leírása következik, melynek lényege egy közösségi művelődési lehetőség kialakulása és elsorvadása. Egy ifjúsági klub egymást követő öt vezetőjének vallomásaiból kirajzolódik elénk a klub tizennégy éves története, a népművelők vezetési stílusa, szakmai arculata, s talán ennél több is — szakmánk természetrajza.

„ISMERNEM KELLETT ŐKET EGYRÉSZT, MÁSRÉSZT AKTIVIZÁLNOM" (A.)

A történet a hatvanas évek közepén kezdődik. Leendő klubunk vezetője „A", fiatal népművelő, pár éves szakmai gyakorlattal a háta mögött. Öt évig vezette a klubot, s ez idő alatt 30 lézengő gyerekkel indulva 300 fős klubtagságot szervezett. A népművelésben mintegy tíz évet töltött, erre az időszakra esik tudatosulásának folyamata.

„... bennem rengeteg ötlet volt abban az időben, s amit addig a barangolásaimban össze-vissza tapasztaltam, megtrágyáztam az egyetemen tanultakkal... A végső értelme annak, amit az egyetemen tanultunk, a végső értelme a meztelenségig az, hogy *mindig azokból az emberekből kell kiindulni, akik az adott helyen léteznek.* Amíg ezeket az embereket nem ismerjük, addig el sem képzelhetünk semmit, mert az mind irreális, fantazmagória, bármiről legyen szó. Tehát én innen, alulról fölfelé tudom csak elképzelni a tervezést is meg a munkát is, nem fölülről lefelé, a gyakorlatunk meg az, hogy fölülről lefelé csináljuk."

A klub egy kerületi művelődési központban alakult, eleinte helyileg is a művelődési házon belül, később hozzá tartozó önálló telephelyként. Ebben a művelődési házban volt „A" ismeretterjesztési előadó. Munkáját hallatlan ambícióval, ösztönös tehetséggel és egyre tudatosuló koncepcióval végezte. Legfontosabbnak a közhasznú tevékenységeket tartotta — előkészítő csoportok, nyelvtanfolyamok, korrepetálások —, s a szakköri tevékenységet mindenkor az alkalmi programok elé helyezte. Munkáját a kerület fiataljaira, középiskolásokra, szakmunkásokra és a kerületi könyvtárra építette.

„Csodálatos jó dolgokat csináltunk. Összejött egy gárda gyerekekből. Ott nevelkedett egy csomó srác, akik aztán az istennek se akartak elmenni. Csak úgy bejöttek, hogyha nem volt semmilyen foglalkozás sem a számukra, akkor is bejöttek. No most

akkor rájöttünk, hogy ezeknek is kell valami hely, hogy üljenek le, meg olvassanak, meg dumáljanak, meg mit tudom én... A könyvtárban is volt egy csomó ilyen gyerek, meg nálunk is, a művelődési házban, meg olyan is, aki ide is járt, meg oda is járt, és ezekből alakította ki a könyvtár a fiatal olvasók klubját, amit mi aztán kibővítettünk és lett belőlük ifjúsági klub."

A művelődési ház népművelői tehát olyan légkört teremtettek a házban, amely vonzotta a fiatalokat. Otthon érezték magukat és megfogalmazták együttlét-igényüket — szóban vagy a puszta jelenlétükkel. „A" észrevette a spontán igényt és felkarolta.

„Hát így alakult, ilyen spontánul és megkapta rögtön a szervezeti kereteit is, ami nagyon egészséges volt, volt vezetőség meg szabályzat. A gyerekekre ez az első pillanattól kezdve nagyon jó hatással volt, hogy itt nem lehet akármit csinálni, hogy ez a mi szervezetünk, hogy az léphet be, aki klubtag, és hozhat egy vendéget. Ugyanakkor elkezdtük azt, hogy a klub rendez a kerület ifjúságának, tehát akárkinek, akit éppen érdekel, ezt meg azt. Mondom, mindez még a művelődési ház keretei között történt, ott csak helyiséghasználata volt a klubnak, meg a ház adott pénzt, ha ilyen-olyan dolgot akartunk. Sokat nem adott, meg kell hogy mondjam, de azért biztosított dolgokat."

„A" látja az ifjúsági mozgalmak társadalmi meghatározottságát:

„... ez egy borzasztó egészséges és intenzív periódusa volt az ifjúságnak: a beat-korszak eleje. Akkor alakultak meg a kis zenekarok, ezekből a srácokból. Az én gyerekeim például akkor vették le a luxemburgi adóról az első Beatles-számokat, szereztek egy-egy lemezt, behozták a klubba és együtt hallgatták. Ezekből a srácokból alakult egy zenekar és ez a zenekar elkezdett játszani! Képzeld el, majdnem elmozdult a ház a helyéből! Eszméletlen bevételekre tett szert aztán a ház ennek a zenekarnak a közönségéből... Ezen a zenekaron tapasztaltam én azt, hogy hogyan demoralizálódott a beat mint olyan. Itt is óriási hibákat követett el a magyar művelődéspolitika, óriásiakat, első pillanattól kezdve. Csak bevételi forrásnak kezelték a művelődési házak, semmi másra nem használták, nem tudták beépíteni az életükbe. Ezzel a srácokat demoralizálták, nem tudok jobb kifejezést találni, erkölcstelenné tették azzal, hogy pénzt kapnak, utána gazdálkodjanak maguk, vegyenek olyan szerelést, amit akarnak, vagy ami összejön nekik. És akkor mi történt? Elkezdtek mászkálni a zenekarok, keresni kezdték azt a helyet, ahol többet fizetnek nekik, így ment el tőlünk is a mi zenekarunk. Ez a klub munkájának azonban nem ártott. Kicsit hiányoztak a fiúk, de azért ott volt még hatszáz egyéb elfoglaltsági lehetőség."

A művelődési házon belül kapott heti három alkalom kezdett szűkösnek bizonyulni.

„... igényük volt arra, hogy ne csak hetente háromszor jöhessenek oda, meg legyen ping-pong asztal is, hozzák a dolgok egymást. Lényeg az, hogy elkezdtünk azon gondolkodni, hogy vajon hogy s mint fejlődjön tovább ez a klub. Volt olyan elképzelés is, hogy esetleg nem is kell olyan nagyon fejleszteni. Ebben már az én igazgatóm, akivel addig nagyon jól együttműködtünk, ő is egy kicsit bizalmatlan volt, egy kicsit félt ezektől a srácoktól. Néha egy kicsit már megijesztették ezek a srácok, mert nem a hagyományos keretekről volt szó, hanem valami új készülődött, és ez egy kicsit idegesítette. Sajnos a könyvtárat is, mert a könyvtártól az effajta hangos élet már távolabb állt, én viszont rajongtam ezért. Akkor kezdtem fekete bárány lenni. Túl sokat voltam ezekkel a gyerekekkel. Mindig kaptam a letolásokat, hogy miért nem foglalkozom többet a nyelvtanfolyamokkal, miért ezzel. Én ezt először csak úgy fölvállaltam a többi munkám mellé, aztán egyre nagyobb szerepet kapott a napi tevékenységemben a klub. Na, lényeg az, hogy volt egy ilyen halvány ellenállás-szerű a klubbal szemben, viszont akadt egy óriási pártfogónk a kerületi tanácselnök személyében. Eljárogatott hozzánk, hogy megnézze, miket csinálunk mi a művelődési házban, és akkor mi terveztünk a klubommal egy hatalmas akciót. Ősz volt, a srácok

akartak valami kirándulást és egy Verpelét melletti tsz-szel megállapodtam, hogy elmegyünk hozzájuk szüretelni. Hatalmas, nagyszerű kirándulás volt, és mindenki eljött velünk. A népművelési csoportvezető meg a tanácselnök is. Akkor ott nagyon összebarátkozott a gyerekekkel, meggyőződött róla, hogy igenis, ezek tudnak melózni, felpiszkáltuk az érdeklődését magunk iránt, úgyhogy a kirándulás után egy héttel hívatott engem és közölte, hogy ha meg tudjuk valahogy szervezni társadalmi munkával, a KISZ-szervezetek segítségével, akkor csináljunk meg az egyik utcában egy épületet. Az épület bevizesedett, félig föld alatt volt, vacak volt önmagában, nagyon vacak. Először az épületet kellett rendbehozni, aztán a berendezést valahogy összeállítani, meg azokat az eszközöket, amik kellettek. A kerületi KISZ Bizottság szerencsére fölpártolta az ügyet, egy nagyon értelmes első titkár volt és egy pár nagyon klassz üzemi titkár, letették a voksot, hogy ők ezt-azt-amazt megcsinálnak. Lényeg az, hogy az épületet a KISZ-szervezetek csinálták meg, nekünk kőműves és más ilyen munkánk nem volt. Ahogy ezt megcsinálták, átadták nekünk az egészet, és mi folytattuk. Olyan száz gyerek dolgozott, és én szerveztem. Ez azért nagy meló volt, és ezek nem is értettek hozzá, meg én se — egy szöget beverni otthon is téma. Megcsináltuk. Először fönt, aztán maradt egy pincehelyiség, ami szinte használhatatlannak tűnt, és második nekifutásra azt is megcsináltuk... A kis bútorokat mi terveztük meg, mi vásároltuk meg szálban a deszkát, elvittük a Bútoripari KTSz-hez és ott a srácok társadalmi munkában legyártották nekünk a kis asztalokat, székecskéket, padocskákat. Úgy szerették azt a gyerekek, te! Ha bejött valaki oda és ledobott egy csikket a földre, öten odaugrottak azonnal... Az volt a bajom aztán később, hogy agresszívek lettek, úgy viselkedtek minden idegennel szemben, eleve bizalmatlanul, hogy az biztos azért jött ide, hogy rontsa a levegőt vagy a berendezést. Rettenetes büszkék voltak a klubjukra... Az egy fantasztikus élmény volt, az a banda együtt és az a közös élet. Ahogy azok a gyerekek bejöttek a klubba és mindenhez úgy nyúltak hozzá, mint a sajátjukhoz, és mint a testvérek otthon, veszekedtek, hogy te hogy tetted ide azt a lemezt, vagy mit csinálsz azzal a tűvel, nemhogy valakinek felügyelni kellett volna... Nekem akkor az volt a gondom, hogy az életüket úgy szervezzem meg, hogy az szép legyen, tartalmas legyen, gyönyörű legyen a maximumig. Nem tudtam volna anélkül létezni, hogy ne ismerjem a gyerekeim véleményét. Ismernem kellett őket egyrészt, másrészt aktivizálnom. Ehhez a felfogáshoz az is hozzátartozik, hogy ha ők nem mozdulnak meg a saját ügyeikben, akkor nincs annak értelme, hogy én rájuk kényszerítsek valamit."

Ez a közös élet sikerült is mindaddig, míg a pártfogó igazgató állást nem változtatott. Az új igazgató jött...

„és elkezdte nekem adni az utasításokat. Fogalma sem volt róla, hogy ez mi meg hogy, a népműveléshez se értett semmit... elkezdett utasításokat adni, hogy ezt így csináljuk. Dehát nekem ezt először meg kell beszélnem a vezetőséggel, nekem a havi programot mindig egy nagy vezetőségi ülés fogadta el, én a vezetőségem nélkül nem csinálok itt programot. Akkor utasításba adta, és akkor megszegtem az utasítást és fegyelmit kaptam... Itt jön egy másik bukfenc, amiből kudarc és összeütközés szokott lenni a hivatallal. Ez egy szép folyamat, amikor elkezded az embereket bekapcsolni, de amikor az a szervezet, amit ők maguknak alakítanak: a társadalmi vezetőség elkezd ügyködni és elkezd határozatokat hozni, olyan nagyon komolyan... Addig jó ez a hivatalnak, amíg olyan határozatokat hoz, amely a hivatalos irányelvekkel, meg az igazgató sajátos, különbejáratú véleményével megegyezik. De abban a pillanatban, amikor a vezetőség olyan határozatot hoz, ami ütközik az igazgató elképzeléseivel vagy érdekeivel — mert neki is megvannak az érdekei mint intézményvezetőnek meg gazdálkodónak —, abban a pillanatban mit kell csinálni? Vagy a határozatot megszüntetni, vagy a vezetőséget megszüntetni, amelyik ilyen határozatot hoz. Ez a fő attrakció, ez a bizonyos demokratizmus, amit ugye jelszóként lengetünk a különböző irományainkban, ennek ilyen egészen egyszerű és konkrét akadályai vannak. Hogy fejlődjön ez a demokratizmus, ha kihúzzák a lába alól a talajt? Ne fejlődjön! és akkor nem fejlődik. Akkor üres a ház, és törhetjük a fejünket, hogy mi az istent kéne csinálni, hogy itt legyen valami élet... Egy konkrét példa: azt a zenekart, amelyik nálunk játszott, át akarták vinni a művelődési központba. Nálunk nagyon jól ment a tánc (egyébként el is tartotta magát a klub, miránk egy fillért se költöttek, azóta sincs ilyen a történelemben), a házban meg állati ráfizetések voltak, ott

minden meghalt, ráadásul a népművelő kollégák is elmentek. Nemcsak az igazgató változott meg, hanem mindenki más lett, és így minden abbamaradt és tönkrement. Szóval lerobbant az egész, és akkor az új igazgató azt akarta, hogy elvesz tőlünk olyan dolgokat, ami jól megy, és ezzel feldobja a házat. Ellentétet szított a két ház között, pedig mi funkcionáltunk a magunk funkciójában, nekik viszont a magukéban kellett volna. Sajnos, ez a modell jellemző. El akarta vinni ezt a zenekart, ez a zenekar viszont nekünk jó volt, mi éppen ezzel a zenekarral éltünk jól. Az illeszkedett a mi világunkba a legjobban, onnan nőtt ki, és nem is akartak elmenni, eszükbe se jutott, fáztak a gondolattól: egész más egy ilyen klubközösségben játszani mint egy nagyteremben felállni a színpadra. Ezt az igazgató nem volt hajlandó megérteni. Én azzal érveltem, hogy az én társadalmi vezetőségem leszavazta ezt az ötletet. Pont. Erre ajánlott levélben pontokba foglalva küldte az utasítását. Hát aztán tudod mit csináltam vele? Semmit. Csináltuk tovább úgy, ahogy lenni kellett, erre megkaptam a fegyelmit... A tanácselnök és a népművelési csoportvezető is csak személyes ügynek fogta fel, én meg úgy mentem neki, hogy ha engem most ebben a dologban nem értenek meg, akkor ebből a konklúziót le kell vonni mindenre vonatkozóan. Én halál biztos voltam benne, hogy meg fognak érteni, az igazgatót nem fogják megérteni. Az ellenkezője bizonyosult be. Én akkor mondtam föl."

Az alulról jövő kezdeményezések, igények és a felülről sugárzott követelések, elvárások feloldhatatlan konfliktushelyzetbe sodorták, ezért a pályát elhagyta, de úgy tűnik, hogy tevékenységének csak színhelyeit váltogatja, lényegét nem. „A" olyan népművelő volt, aki nem tudta és nem is akarta különválasztani magát munkájától, benne élt, egy volt vele. A munka számára örömforrást jelent. A közös eredményeket keresi, önmaga tevékenységét nem tekinti áldozatnak. „A" a klubmozgalom hőskorának tipikus népművelő-karaktere, az akkor nem ritka, szerencsés konstellációban, amelyben a közös mű: a klub létrehozása egyszerre jelentett fellendülést, perspektívát a klubtagoknak és a klubvezetőknek. A teljes azonosulás „pillanata" ez, az adekvát létforma megteremtésének lehetősége.

„A KLUB GYAKORLÓTÉR ARRA, HOGYAN LEHET EGYMÁSSAL ÉLNI" (C.)

A megsokasodott teendők mostmár két népművelő foglalkoztatását igényelték. A művelődési központ még az első klubvezető idejében biztosított egy helyettesi állást, ezentúl tehát két ember látta el a klubvezetői teendőket. „A" távozása után néhány hónapig helyettese, „B" vezette a klubot, majd felvették az új klubvezetőt, „C"-t. („B" csak rövid ideig dolgozott a klubban, ezért vele nem foglalkozunk.) „C" mellett — egymást váltva — két helyettes, „D" és „E" dolgozott. Milyen állapotokat talált „C", az új klubvezető?

„A házban nem tudták, hogy eszik-e vagy isszák ezt a klubot, csak azt tudták, hogy betörnek meg verekednek, meg mindig baj van velük. Szidták „A"-t, ő volt a fekete bárány. Persze nem lehetett kideríteni, hogy miért. Ha az ember rákérdezett, hogy mi volt a hibája, azt mondták, hogy itt gazdasági ügyek is voltak, meg a zenekar mit tudom én mit csinált... A gyerekekkel beszélgetve is kiderült, hogy a dolog nem egészen úgy állt, ahogy mondják. Szerették „A"-t. Mikor odakerültem, szinte nem volt ember a klubban, a társaság úgy ahogy volt, elment. Öten-hatan lézengtek a klubban és nézegették, hogy én mit akarok."

Nem újság a népművelésben, hogy az üres klub élére olyan vezető került, aki megpróbálja becsalogatni az embereket. Ekkor azonban még más volt a helyzet. A klub létező igényt elégített ki, helyesebben azok hozták létre, akiknek

szüksége volt rá, és ezért nagy bázissal is rendelkezett, ha a vezetőváltás pillanatában ez nem is volt nyilvánvaló. E pillanatban az intézményesülésben rejlő ellentmondás került felszínre — a természetesen kiválasztott vezető elhagyta közösségét, s nem azért, mert nem feleltek meg egymásnak. A reakció természetesen sértődés, bizalmatlanság lett a klubtagság részéről. Ez a szituáció többször nem ismétlődik meg a klubmozgalomban, a második vagy harmadik ilyen esetben nincs többé háttér, melyből a hozzáértő népművelő életet teremthet — a „biztosított" klub és a „biztosított" népművelő van, a többi kétséges. Klubunk történetében még nem tartunk itt. Ez az időszak még a meghosszabbított hőskornak nevezhető. „C" óvatosan és nagy ráérzéssel kezdett: figyelt, beszélgetett, ismerkedett.

„Nagyon igyekeztem, hogy azt a hagyományt, ami volt, tovább vigyem változtatás nélkül. A beszélgetésekből kiderült, hogy a gyerekek szerették „A"-t, hogy hajlandók voltak harcolni is előjogaikért, meg a kialakult mechanizmusért, rendszerért. Egyszerűen nem is tehettem volna mást, ha mást akartam volna is, de nekem ez egy szimpatikus rendszer volt... Először megkíséreltük a vezetőséget összeszedni, de csak ketten-hárman jöttek el, a többiek el se jöttek... A 10—12 tagú vezetőségből négyen voltak hajlandók folytatni a munkát, azok is feltételekkel. Az első félév volt a tanulópénzes idő. Egy dolog ment teljesen simán: a vezetőség kialakítása meg a metódus átvétele, hogy itt a gyerekek önállóan csinálnak önálló területeket... Azt hiszem, merevebbek voltak, mint „A", mert az odajövetelemet arra is fel akarták használni, hogy minden régi ellenségük, aki itt labdába rúgott, ajtón kívülre kerüljön. Átvesszük a hatalmat! Egy kicsit kénytelen voltam hagyni ezt, mert rájuk voltam utalva, meg kerestem a módját annak, hogyan tudok magamtól is kapcsolatot találni az emberekkel... Szép lassan azt is kitapasztaltam, hogy mi érdekli ezeket a srácokat, milyen típusú dolgokat lehet ajánlani előadás vagy vita gyanánt. Kezdtem azon gondolkodni, hogy ha ezek ennyire utálják a TIT előadást, mi a fenét lehetne másképp csinálni. Volt egy-két nagyon jó telitalálatom, a Kósa Erzsit, a szociológust hívtam ki a család- és szex témában, s ez nagyon beletalált a srácok ízlés- és lelkivilágába. Januártól megkezdődött — az első pár hónap után — egy feltöltődés, aztán fokozatosan emelkedett a taglétszám. Mikor odamentem, 40 tag volt, és nyáron már 160, ennél több csak egyszer volt, 200, de az már nagyon híg dolog volt."

„C" a klubot demokratikus élettérnek fogta fel, s e demokratizmusra törekvő közösségi gyakorlatnak rendelte alá magát is.

„A kezdetektől vitatéma volt, hogy ki lehet klubtag. A kezdeti időszakban a jelentkezőkkel egy vezetőségi tag meg én beszélgettünk. A vezetőségi tagok elmondták, hogy ki hová tartozik, volt-e már itt, verekedős vagy sem — a kerület mégiscsak egy nagyobb falu, ismerik egymást. Ők mondták meg, ki lehet és ki nem lehet tag. Közben elkezdtünk azon gondolkodni, hogy ezt másképp kéne csinálni. Ekkor lépett életbe egy olyan rendszabály, hogy aki be akar lépni, az először csak járjon le oda egy pár hónapig, ismerkedjen meg, nézze meg, hogy kik vagyunk, és addig kap egy ideiglenes belépőt. És ne csak a vezetőség legyen ott a beszélgetéseken, hanem beszélgessünk a taggyűlésen a sráccal. Egy darabig ment ez a rendszer, de igazán nem vált be, mert a vezetőség nem támogatta, saját jogkörének csorbítását érezte benne. Lehet, hogy a tagság se volt erre igazán érett, nem volt meg az a komolysága, mintha próbaidőt adtunk volna. Az első időszakban klubgyűlés csak félévenként vagy évenként volt, és akkor ki-ki beszámolt, a vezetőség, a tagság elvitatkozott pl. azon, hogy kötelező legyen-e a táncra fehér ingben jönni, ami addig szokás volt. Itt kerültek ismertetésre a fegyelmi ügyek. Akkor pl. elmondtuk a taggyűlésnek, hogy XY ki van tiltva három hétre, mert durva volt a csajjal. Érdekes módon itt jobban bevált a tagság bevonása a dolog érdemi részébe. Voltak ugyan törekvések, hogy nevetség tárgyává tegyék az egész témát, de nem sikerült. Itt már volt annyi érdekeltség, meg a vezetőségnek is volt annyi szerepe, hogy ez valahogy összejött, és ez a rendszer be is vált, ez nagyon fontos volt."

Aztán bekövetkezett a nagy változás: „a srácok valahogy elfogadtak." Ezt az örömteli tényt a következőkkel magyarázza:

„*Nagyon szerettem ezeket a srácokat, és meg is értettem őket,* még a kis linkségüket is, és azt hiszem, ezt egyszerűen megérezték. Megérezték, hogy komolyan veszem őket. Mindig hagytam nekik is döntési lehetőséget, ameddig csak mód volt arra, hogy ők dönthessenek. Meghagytam nekik, gyakran még úgy is, hogy magam sem értettem egészen egyet azzal, amit ők kidolgoztak, hogy majd csak rájönnek... A klubéletnek egy olyanféle megszervezése izgatott elsősorban, ami egy gyakorlótér arra, hogyan lehet egymással élni, hogyan lehet úgy élni, hogy ettől nem kell elpusztulnia a másiknak. Ezt tartottam a legfontosabbnak, hogy aztán ebből hogyan lehet továbblépni, hogy okosabbak legyünk meg műveltebbek, ez is volt, de mellékszálként."

Demokratikus szemlélet és módszer, alkalmazkodás, empátia — e fontos attitűd lett sikerének titka. A ház vezetősége, a klubvezetőség és a klubtagság közötti kapcsolat összehangolásában sokáig konfliktustűrő képessége is megmutatkozott, de csak egy határig.

„Összejöttek apró-cseprő ügyekből a konfliktusok a házzal. A költségvetésünk egy fikció volt, és nem lehetett, talán csak az utolsó évre elérni azt, hogy a klub tudja, most mennyi pénzt kap, mire kapja és mennyit kell bevennie. Hogy a klub kiváló címért kapott jutalmát meg a támogatásokat mi használhassuk fel úgy, ahogy mi jónak tartjuk. Voltak olyan hangok is, hogy megint betört két ablaküveg, és akkor mi történhet a klubban. Valamelyik szünnapon a srácaim dolgoztak, én meg nem voltam ott. Miért legyek ott, majd az egyik vezetőségi tag bezárja a klubot. Leszidtak, hogy ezt nem szabad, és soha többé ott klubtag nem tartózkodhat, csak ha ott van egy vezető is. Meg hogy nem lehet itt rendet tartani, ha én akárkivel tegeződöm... egy csomó ilyen konfliktus volt."

A klubban működő egyik amatőrcsoport ellen felmerült erkölcsi kifogásokat nem sikerült megcáfolnia, noha azokat alaptalannak érezte.

„Akkor úgy döntöttem, hogy most van itt az a pillanat, amikor én is elmegyek. Nem sikerült megvédenem őket teljes mértékben, ugyanabba a kiszolgáltatott helyzetbe kerültem volna, mint „A". Volt egy politikai hangulata is a dolognak, meg egyféle bizalmatlanság is, a kettő összefüggött egymással, és fennállt a veszély, hogy olyan dolgot sem tudok már végigvinni, amit eddig simán."

„A" létrehozta a klubot, „C" ugyanabban a szemléletben kimunkálta a még benne rejlő lehetőségeket. Népművelő hatásáról így beszél:

„Egy évig működött az irodalmi színpad, aztán abbamaradt, de a legmélyebb velük volt a kapcsolatom, meg a hatásom is itt volt a legnagyobb... nagy élményem, hogy ebből a csoportból az egyik kislány, aki vidékről jött fel és irodákban meg össze-vissza dolgozott, úgy döntött, hogy elmegy népművelőnek, és el is végezte. Talált egy emberi kiutat abból az élethelyzetből, amiben volt. A többiekkel, ha mérleget vonok, sokkal felszínesebb volt a kapcsolatom. Volt egy pár emberileg nagyon értékes srác, az egyik a mai napig is keresi a helyét, hol ablakpucolóként, hol szerszámlakatosként, és néha találkozgatunk. Vagy a másik, aki szerszámkészítő volt, és kiment az NDK-sokkal klubot vezetni, valamiképpen ő is beoltódott ezzel az egész dologgal. Volt egy pár ilyen jó élmény, és volt egy pár srác, aki utána klubvezető lett ebből a gyakorlatból, nem mindegyik lett az az igazi, de hát kevés is volt ez a hatás, meg rövid volt az idő is."

„CSAK KÖTŐDJENEK VALAHOGY, ÉS EGYSZER VALAMI EBBŐL KIALAKULHAT" (D.)

Helyettesét „C" így jellemzi:

„"D" egy jellegzetesen provokatív magatartást képviselt mindig. Mindig minden helyzetet kiélezett, és követelte, hogy pontosan gondoljanak végig mindent, és akarjanak választ találni arra a kérdésre, amit persze ők legszívesebben elkerültek meg elmismásoltak, mert ez azért nehéz dolog: szembenézni. Bármi volt, egy film vagy bármi kapcsán, „D" könyörtelenül kérdezett, ettől aztán rengeteg konfliktusa volt. Ez erős stílus volt a társaságnak, nekem viszont jó volt. Az egész időszakban, akitől segítséget kaptam, ő volt, mert a kérdéseivel arra ösztönzött, hogy végiggondoljam a dolgokat. A tudatosodásomban nagyon sokat segített, ezért nekem a legnagyobb emberi élményem ő volt, pontosan ezzel, amit nagyon kevesen tudnak elviselni, hogy folyton provokált. Mégse sértett, mert ugyanakkor éreztem, hogy maximálisan becsüli azt a munkát, amit csinálok, meg látta időnként, hogy simán megtalálom valamire a megoldást, ő pedig nem jön rá, így aztán jól ki is egészítettük egymást. Dehát a gyerekeknek nagyon sok bajuk volt vele. Volt egy társaság, amelyik nagyon szerette őt, és akikre nagyon intenzív és komoly hatással tudott lenni, meg neki is élménye volt egy-két srác. De a társaságnak az a része, amelyik elsősorban szórakozni, fickándozni járt be, nem viselte el ezt a komolyan vevő stílust."

„D" az utolsó a hőskor történetében. Ő az, akinek azonosulása a klubtagsággal — bár az előző népművelők szemléletének követője — nem sikerült, s ő az, aki a teljesen kifejlett konfliktust — mi a klub, hol a helye az intézményrendszerben — a végsőkig kiélezettnek érzi. „D" a klubot alkalmas terepnek érezte az emberek valóságos igényeinek megfogalmazására, s hogy erre mégsem került sor, azt elsősorban az elvárások és a valóságos igény közötti különbségnek tudja be. „D" célja a problémák felismertetése és tudatosítása. A népművelő szerepét animátorként értelmezi:

„A segítő szerepkört én úgy gondolom, hogy a lehetőségeket jobban ismerem, a saját értékrendszerem tágabb és nyitottabb, mint azoké lehet, akik bejönnek a művelődési házba. Mint nyitást gondolom, nem pedig, hogy be kell terelnem egy produkcióra őket, ahol elfogadtatom az általam igazságnak tartott nem-tudom-micsodát."

Nézzük meg, milyen gátló tényezők nem hagyták érvényre jutni népművelői koncepcióját!

„Egyenrangú kapcsolatot úgy nem lehet kialakítani, hogy én meghirdetek egy programot, olyan kívánságaim vannak, hogy erre így kell válaszolni, csönd legyen, és most lehet mondani, sőt most kell mondani valamit. Nincs értelme belekényszeríteni az embereket egy ilyen programba."

Még művészeti előadóként, benn a művelődési központban próbál létrehozni egy ifjúsági klubot.

„Összeszedtem az embereket a minden héten kétszer létező táncprogram alapján. Ezzel megint nagyon beleütköztünk a szokások törvényeibe, mert olyan klubesteket rendeztünk, hogy leoltattuk a villanyt és gyertyákkal világítottunk. Beleütköztünk egy csomó dologba, amit nem volt szabad csinálni, és egyébként is valami látványos produkcióra van szükség, pl. hogy „ki mit tud"-ot csináljunk, amit be lehet írni a munkatervbe. Én azt szerettem volna, hogy semmi más motívuma ne legyen ennek, csak az, hogy jól érzik magukat, és csináljanak azt, amit akarnak. Teljesen mindegy, hogy kártyáznak vagy mást csinálnak, csak kötődjenek valahogy, és egyszer valami

abból kialakulhat. Ennek is van fejlődési vonala, folyamata, ami aztán nem sikerült. Az én elképzelésem az volt, hogy minden ilyen alkalommal, mikor összejött a társaság, akkor volt 15 percem vagy fél órám arra, hogy én legyek a színpadon. Ezekre az alkalmakra hívtam előadókat valamilyen aktuális problémához. Például néprajzost hívtam egy ilyen alkalommal... voltak előadások és utána volt valamilyen vita is. Fél óra volt maximum, amit erre szántunk. Ez teljesen az ő igényük szerint ment, nem volt muszáj ott maradni, aki akart, tovább beszélgetett az előadás után az előadóval, egyébként mindenki azt csinált, amit akart. Mikor vége volt az előadásnak, bekapcsolhatták a magnót és folyt tovább az egész. Táncolni lehetett, biliárdozni, rexezni, kártyázni, beszélgetni." — Honnan tudtad, hogy mik voltak az igényeik? „Leginkább politizáltunk. Két vagy három ember közötti beszélgetésekből valami megragadta a figyelmemet, és valahogy tovább lehetett vinni, ha már többen szóltak hozzá, aztán jött egy előadás. Ez teljesen kísérleti jellegű volt. Volt olyan, hogy két embert érdekelt valami, és ők hallgatták végig az előadást, és két ember beszélgetett az előadóval." — Ez bántott téged? — „Nem bántott." — És az előadót? — „Az előadót sem bántotta: eleve úgy mondtam az előadónak, hogy keveset beszéljen, és akkor beszéljen, ha kérdezik, tehát az anyagát aszerint adja át, hogy kit mi érdekel." — Ha a klubvezetői tevékenységedet jellemezni kellene, a tevékenységed főleg miben állt? Mit csináltál közöttük? — *„Sokat beszélgettem, főleg beszélgettem, tekintve, hogy az emberi kapcsolatok alakításáért mentem egyáltalán népművelőnek."*

A művelődési házból ezután kikerült az ifjúsági klubba. Megpróbálta ugyanezt. Elképzelését nem tudta megvalósítani, mert a népművelést „borzalmasan beszabályozottnak" érezte.

„Megpróbáltunk pl. ping-pongozni. A helyiség nem olyan, hát nagy lelkesedéssel fölcipelték a táncterembe a ping-pongasztalt. Voltunk kiránduláson, vagy, volt egy-két gyerek, akit érdekelt az irodalom, ezek közül valaki ismertetett egy olyan könyvet, ami neki tetszett, és beszélgettünk. Voltak ilyenek, amikkel lehetett volna valamit csinálni, de az alapvető probléma az, hogy nem volt türelemidő. Mindig meg kell előre határozni, hogy mi lesz, és vagy produkálnak, vagy mi produkálunk, vagy biztosítunk. De pont erre az érdeklődési időre nincs lehetőség, türelem. A népművelésben hol ezeket, hol azokat az elvárásokat kell figyelembe venni, és mind a kettőre képtelen vagy. Itt arról van szó, hogy vagy ennek vagy annak engedek. Ezt idővel sem lehet bírni, se idegekkel, se türelemmel, arról nem beszélve, hogy se felfelé, se lefelé nem tudod a lehetőségeket számba venni."

Itt már a klubvezetők szerepkonfliktusa fogalmazódik meg — kinevezett, „fölülről" jött vezetőként természetes vezetőt játszani; teljesen azonosulni a közeggel, s közben a megbízók elvárásait spontán igényként megfogalmaztatni:

„Az megengedhetetlen, hogy valamilyen Ki mit tud?-on ne vegyenek részt a gyerekek. Ilyen nincs. Akkor valahogy meg kell szervezni, kioktatjuk őket. A meghatározott programoknak mindenképpen menni kell. Hogy megfogalmazódjanak a valóságos igények, arra nincs lehetőség."

Népszerűtlensége valószínűleg abból fakadt, hogy sem a szerepével, sem a klubtagokkal nem sikerült érzelmileg azonosulnia.

„Hogyha nekem nem kellett volna azért szembefordulnom a klubtagsággal, mert valaki jegy nélkül jött be a tanács, a nem tudom kicsodák elvárásai alapján, vagy pedig dinamikusabban tudtam volna szembefordulni vagy fortélyosabban, akkor valószínűleg lettek volna kapcsolataim, tisztáznom kellett viszont, hogy itt a klubról van szó mint művelődési intézményről."

Itt állunk tehát a teljes kikristályosodott problémával: mást akar a tagság és a klubvezető, és mást a népművelés hivatalos irányítása.

„... ELÉG HAMAR RÁ KELLETT JÖJJEK, HOGY EZ NEM AZ A REND, AMIT ÉN MEGSZOKTAM ..." (E.)

„D" távozása után a művelődési központ igazgatója, „C", a klubvezető véleményének megkérdezése nélkül új helyettest vett fel, „E"-t. „C" kilépése után néhány hónapig ő vezette a klubot, majd „F" helyetteseként dolgozott tovább. „E" három évet töltött a klubban, történetünkben ő a hivatali népművelői-koncepció megtestesítője. Működése nyomán bebizonyosodott, hogy a klub a hivatali szemléletnek — eleinte aktív szembefordulással, később sajnos a szét-hullással — „sikeresen" ellenállt: az önállóság és az önkifejezés állandó megnyirbálása a tagság elhalásához vezet. „C" így jellemzi kollégáját:

„Meg se kérdezett (ti. az igazgató), hanem egyszercsak azt mondta, hogy itt van a kolléganő. „E" egy kicsit hivatali szemlélettel közeledett a dolgokhoz. Kifogásolta, hogy a srácok mért mászkálnak az irodában örökké. Amíg „D" kérdezett, és ezzel próbálta őket valami felé terelni vagy gondolkodásra szorítani, addig „E" folyton válaszolt, és azt mondta, hogy ezt és ezt kell csinálni. A saját erkölcsi normáit és elképzeléseit akarta mereven ráerőszakolni a gyerekekre. Ezeknek az embereknek meg nagyrészt teljesen más volt a világa, amihez még csak közeledni se lehetett így. Így aztán „E"-t kifejezetten utálták a srácok."

A ház vezetősége végre rendet akart tenni ebben a rendetlen világban, olyan embert keresett, aki ehhez ért. „E" szerette a rendet, fontosnak tartotta, ezzel az erénnyel azonban itt nem sokra ment.

„Addig benne éltem egy elég rendezett életű üzemi művelődési házban, és hogy egy klub mit jelent, nem tudtam. Elég hamar rá kellett jöjjek, hogy ez nem az a rend, amit én megszoktam, amit én szeretek. Amennyire szerettek a gyárbeli munkások, annyira utáltak a klubos gyerekek ... egész biztos, hogy azért, mert nem ismertem őket."

Korábbi munkahelye, az említett szakszervezeti művelődési ház sikereinek színtere, itt érik a legjelentősebb szakmai hatások.

„Szakmailag, ha valamikor, ott tanultam. Szervezés meg kapcsolattartás a Filharmóniával meg az ORI-val, meg a házi rendezvények szervezése. Volt összehasonlítási alapom, hogy mások egy rendezvényt hogy készítenek elő, annak a leszervezése hogy folyik, honnan van nekik közönségük. Én szervezési ügyekben jó vagyok, létrehozni valamit, meg beindítani valamit, meg lebonyolítani valamit, én ehhez értek."

Klubunkba kerülve ezekkel a képességekkel nem tudott eredményt elérni. Nézzük pl., hogy éli meg a két intézmény közötti különbséget:

„Csináltunk a művelődési házban is filmklubot meg a klubban is. A művelődési házbeli filmkluboknak tudtuk, mennyi az ára. Tudtuk, miből választjuk ki a műsort, lekötöttük a Filmtudományinál, eladtuk a bérleteket, el is kelt az egész 500 személyes nézőtér. Nyereségesnek is kellett lenni, ahogy terveztük, be is jött. A klubban is le volt kötve egy filmklub, de nem volt eladva csak mondjuk 30 bérlet, nincs meg az ára a filmklubnak, messze nem rentábilis. Jön a számla a Filmtudományitól, bevétel egy szál se, ott állnak a bérletek a kazettában bélyegestül, mindenestül, a filmklub már megy, a filmeket már hozzák, tehát fizetni kell, alkalmanként előadót, gépet stb. — hát ez nekem új dolog volt. Kiszaladt alólam a talaj akkor szakmai ügyekben."

A klubban tanulhatott volna „C"-től, akinek más volt a szakmai koncepciója, de az ismert okok miatt csak rövid ideig dolgoztak együtt.

„Akkor kezdtem el folyamatokat érezni az egész népművelő munkában. Ha valaha valamikor valaki hamarabb megfog, hogy nem jegyeladás, meg hát „lezajlik egy rendezvény" a népművelés, hanem valamiféle tudatos nevelőfolyamat, akkor egész biztos, hogy én a klubot másképp tudom csinálni. Lehet, hogy a mai eszemmel jobban el tudnám kerülni az éles helyzeteket, meg nem mondanám ki annyira nyíltan, amit gondolok, hanem tudnám, hogy több oldala van a dolgoknak. Valószínűleg elég egysíkúan néztem én, túl sokat akartam nevelni rajtuk és túl direkt módon, valami ilyesmi lehetett, ami végül is irritálta őket is, és akkor igazuk volt. Azt hiszem, az agyukra mentem az ilyenekkel, hogy hamutartó, tisztaság meg kézmosás meg ápoltság."

Egyetlen sikeres tevékenységének egy vetélkedőre való felkészülést és annak megnyerését tartja.

„A centenáriumi vetélkedőt mikor megnyertük... tulajdonképpen a három évemet ha nézem, ez volt az egyetlen, ami konkrét kézzelfogható eredmény volt. Mi a 30 fős csapatot elég tudatosan készítgettük, volt még 3 napunk hátra. Három klub volt a döntőben, még jobban gyapáltuk a gyerekek fejét. Itt van egy könyvtári kérdés? Az összes könyvtárit beleverjük a fejükbe. Az összes kérdést kis kartoncédulákra katalógusszerűen össze lehetett állítani. Azt hiszem, már nem tudnám még egyszer megcsinálni, de két nap, két éjszaka gépeltünk, és elvittük magunkkal segédeszköznek ezt a rendszert. A harminc fős csapatot hajnalig faggattuk abban a kis irodában. Nekem egyébként akkor ez már azért volt fontos, mert hátha ez a győzelem lendítene még egyet a klubon." — És lendített? — „Nem. Azt tudom, hogy a harminc fős csapat egy belföldi három napos kiránduláson volt, az öt fős csapat meg Jugoszláviába utazott."

A vetélkedő-módszer a klubok intézményesítésének divatos eszköze volt, hasznát sok szakember megkérdőjelezte már. A tapasztalat azt mutatja, hogy ha ez a módszer egyáltalán ér valamit, egyetlen célja a közös munka és ezen keresztül a csoportösszetartás fokozása lehet. „E"-ék ebből a vetélkedőből nem tudtak közösségi hasznot felmutatni. A vetélkedő, ill. a közös munka eredményéről, az utazásról:

„Két kajakos srác rendesen berúgott, mire leértünk a határra, egymásnak estek és szidták egymást minősíthetetlen hangon és hangerővel. Mondtam az egyiknek: na idenézz, két perc és beállítanak a vámosok és az útlevélvizsgálók, és itt egy szál botrány se legyen! Ha nem tudnád, az országhatárt léped át, és te ettől a perctől kezdve Magyarországot képviseled. Mire ő, hogy hagyjam én ezt a rossz dumát! Erre mondtam, hogy én innen kimegyek, mert ezért nem tartom a hátam. Menj is, menj az anyád... Erre kifele mentemben megfordultam, és egy eszméletlen nagy pofont kentem le neki. Visszaütött abban a pillanatban, úgy estem neki a vonatnak. Bizony isten, még ma sem tudom, hogy bírtam ki, hogy ennyire nem szerettek, és mennyire nem tudták, hogy nekem hol van igazam. Titokban mindenki örült neki, hogy na végre, valaki egyszer megadta nekem..." Mikor hazajöttek, a művelődési ház igazgatója rendezett egy fegyelmi tárgyalást. „Mindenki, aki ott volt a kupéban, szemrebbenés nélkül letagadott mindent."

Megkockáztatható, hogy „E" olyan népművelővé termelődött ki, akire szükség van a „piacon", de ebben a szerepkörben nem érzi jól magát, s változtatni sem tud, mert nincs segítsége. A vallomások őszinte, önkritikus hangja az azóta bekövetkezett szemléletváltozást bizonyítja. Klubunk ebben az időszakban tehát az ellenzékiségben volt egységes, egészen addig, ameddig ebben ki nem merült ereje. „E" az egyik eset kapcsán ezt a mellékmondatot használja: „mikor már alig volt klubélet..." Nyilvánvaló, hogy ezen már nem tudott változtatni, így elhagyta a klubot. Nincs más hátra, mint a klub utolsó vezetőjét, „F"-et bemutatni.

„... NEKEM AZ AZ ÉRZÉSEM MOSTANÁBAN, MINTHA SEMMI NEM ÉRDEKELNÉ ŐKET ..." (F.)

Hosszúra nyúlt, ötéves klubvezetése voltaképpen egy közösségi életforma lassú haldoklásának időszaka. „F" KISZ-aktívaként dolgozott évekig, s végül felajánlották neki ezt az állást. Elég gyakori eset az övé, hiszen a KISZ a népművelés egyik fő utánpótlás-forrása, s ez több szempontból problémás. Az érintettek a mozgalmi munka törvényei szerint dolgoznak, annak módszereit honosítják meg a népművelésben, s ez jól rímel a nagyságrendben és számokban gondolkodó elvárásrendszerre. A pályára „delegáltak" nemegyszer kifejezetten azzal a szemlélettel lépnek fel, hogy „rendet" csinálnak, „politikumot" visznek a munkába, s ezt a törekvést ugyancsak látványos akciókban realizálják. A mozgalmár népművelők a munka elbírálását nem a szakmai, hanem a mozgalmi irányítástól várják elsősorban. Ezeket a hibákat nem akarom erővel „F"-en kimutatni, de nem tartom véletlennek, hogy szemlélete a meglévő bajokon javítani már nem képes. „Neki többet jelentett az, hogy őt személy szerint jó gyereknek tartsák, és ne panaszkodjanak rá sosem, mint az, hogy ha valamibe belefogunk, akkor azt következetesen végigcsináljuk és tisztességesen, és ne keresztezze az ő intézkedése azt, amit közösen kigondoltunk" — mondja róla „E".

Működése alatt a klub végképp elvesztette sajátosságait. Itt is beállt és állandósult az alapszituáció: van egy népművelő, aki programokat biztosít, és az emberek vagy bejönnek rá, vagy sem. Ilyen körülmények között klubról már nem beszélhetünk. „F" a klubtagságot nem érti, viszonyuk teljesen elidegenedett:

„Nekem az az érzésem mostanában, mintha semmi nem érdekelné őket. Ha eléje tálalod, innen-onnan megnézi, de nincsen, ami régebben volt, hogy ő maga mondta, hogy ilyen programokat szeretnék látni, vagy én megcsinálok egy ilyen és ilyen programot." — Szerinted, ha ennyire passzívak, miért járnak klubba? — „Megszokásból a régiek, az újakat meg hozzák magukkal. Én nem látom bennük azt a lelkesedést, ami régebben volt. Már ott tartunk, hogy *ha csinálni kell valamit, vagy arrébb kell rakni valamit, már majdnem könyörögni kell.* Ha külön-külön beszélget velük az ember, akkor kiderül, hogy azért érdekli őket valami. Például filmvetítésen. Mikor eljön maga a vetítés, nincs itt a lelkes tömeg, aki azt igérte, hogy megnézi." — Mi foglalkoztatja ezeket a gyerekeket? — „Elég szomorú, de szerintem a pénz, aztán az öltözködésük és a maguk kis társaságának a belső élete, de abban vajmi kevés helye van a kultúrának. És sajnos az alkohol. Döbbenetesen sokat alkoholizálnak." — Szerinted egy ilyen klubnak az a feladata, hogy a kultúrával foglalkozzon? — „Nem. Föladata, de attól függ, hogy milyen társaság van. Ha olyan, amelyik érdeklődik bizonyos dolgok iránt, akkor a kultúrával foglalkozzon. Ha nincs ilyen társaság, akkor azt hiszem, előbb ... az igényüket kell felkelteni, az érdeklődésüket. Persze nem biztos, hogy azzal keltem fel, ha eléjük teszek egy programot." — Hanem? — „Hanem, én úgy érzem, más módon. Nem biztos, hogy attól fog érdeklődni az irodalom iránt, ha meghallgat öt irodalmi estet. Ez egyáltalán nem biztos."

A ház vezetőségének bizalmát a klub továbbra sem élvezte, pedig a klubvezető biztosítja a rendet.

„Az az igazság, hogy nem túlzottan szeretik a klubot, nem a személyem miatt. A házban nagyon rossz szemlélet van a klubbal szemben. Hogy miért? Mert nem ismerik. Mert egyébként nincs probléma, innen nem megy kéthónaponként feljelentés, ide nem kell kétnaponként rendőrséget hívni. A házban nem tudnak beleszólni, csak annyit mondanak, hogy most nektek minek azt venni, meg annak az ötven gyereknek ugyan minek egyáltalán dolgozni. Maga a szemlélet ilyen, és ez elég sok vitát szül."

Nézzük meg, hogy alakul a tevékenység!

„Azt már nem szeretem, ha egyedül én találom ki, mert az nagyon szubjektív dolog, és nem biztos, hogy az a tökéletes." — És hogy alakul ki egy-egy ilyen terv? — „Többféleképpen. Most egy példát mondok. A VIT-re való felkészülés intenzív szakasza. Valamit *kell*, igen, így mondom: kell csinálni programot a VIT-tel kapcsolatban. Egy külső ember jelentkezett, hogy neki van egy elképzelése. Ez találkozott a mi vágyainkkal, és így alakult ki pl. a VIT-klub sorozat rendezése." — És milyen munkáid voltak, amikre szívesen emlékszel vissza? — „TIT előadások voltak ilyenek. Egy például nagyon jól is sikerült. Volt szó az állampolgári jogokról, kötelességekről, az alkotmányról, szóval nagyon jól meg volt szerkesztve. Annyira kapcsolódott a két előadó egymáshoz, hogy telefonon hívogatták egymást, hogy akkor most hogy legyen." — Őket hogy hívtad meg? — „Maradványozódtak, mert ők már előzőleg is tartottak előadást, és a gyerekek nagyon szerették őket, és innen jött, hogy még hívjuk meg. Olyan is volt, hogy a beszélgetések mindig munkahelyi problémára futottak ki, mert mindenki a saját problematikáját vetette fel." — A program mellett azért lehet mással is foglalkozni? — „Most sajnos nem lehet, az iskola miatt. A közeli általános iskolát életveszélyesnek nyilvánították, és most hozzánk járnak meg a házba a gyerekek. Gondolhatod, a pincébe két osztály." — Miben áll a munkád? — „Itt a klubban van egy adminisztratív része a munkának, ami nem látszik kifelé, de a szakmabeli tudja, mennyi van. Itt úgy kezdődik, hogy az illető felkérésétől egészen a szerződés megkötéséig, a propagandáig meg a program lebonyolításáig mindent mi csinálunk, aztán jön az előadó fogadása, és ha mindez jól megy, lehet, hogy le is ülök és meghallgatom az előadást, ha éppen az idegeim még bírják. Ha nem, ha máshol is megy program, csak nem tudok nyugton maradni, mert azért az embert csak idegesíti, hogy a többi helyen mi történik."

A történet szomorú csattanója: a klubot végleg bezárták, hivatallá alakították át. Annak az ötven gyereknek minek dolgozni? Így valóban nem sok értelme van. De kellene egy hely, ahol ötven vagy több gyerek *maga* dolgozhatna hozzáértő segítséggel. Vagy ezt a lehetőséget a népművelés végleg kiengedheti a kezéből?

Zsatkovits Edit

FIATAL ÜZEMI ÚJSÁGÍRÓK

MILYEN LEGYEN AZ ÚJSÁGÍRÓ?

Kevés mostohább területe van a pályalélektani kutatásoknak, mint az újságírók helyzete, pályaképe. Pedig a társadalom tagjai között elég nagy a szakma presztízsértéke. Más értelmiségi foglalkozásokról (pedagógus, műszaki, katonai, orvosi) sokkal többet tudunk.

Milyen készségek, képességek, képzettség szükséges ehhez a foglalkozáshoz? Műveltségi normának egyre inkább kezdik elfogadni a felsőfokú végzettséget (közgazdász, szociológus, népművelő stb.), amelyet egyéves újságíró képzéssel fejeznek be hazánkban. Szemben számos kapitalista és szocialista országgal, ahol tanszéke van a sajtótudománynak.

Ki tehát az a személy, aki a jelöltek közül beválik erre a szerepre? Ki lehet a közvélemény irányítója? A nyugati társaslélektan „vezéri" státuszba helyezi az újságírót, mert *irányít* és *befolyásol*. *Gerelyes Endrénének,* a Magyar Újságíró Iskola vezetőjének is föltettem a kérdést, aki cikkem ismeretében az alábbiakat válaszolta rövid írásában:

„Kiből lesz jó újságíró? Ezt a kérdést a világon minden újságíró utánpótlással így vagy úgy foglalkozó képzőhely, intézmény vagy szerv kutatja-vitatja. Sok gépelt oldal telt már meg annak fejtegetésével, hogy születik-e vagy képezhető a sajtó munkatársa. A ma még nyitott kérdést a nyomtatott oldalak szaporodása fogja eldönteni. Példával érvelve: Magyarország ezernél több hivatalosan bejegyzett sajtóorgánumát nem írhatják csak zseniális újságírók, az utánpótlás egy része szükségszerűen kvalifikált szakmunkás marad.

Hol lehet legjobban megtanulni az újságírást? Sehol és mindenütt, mert ideális képzőhely-műhely intézményesen nincs. Ki itt tanul többet, ki ott, ki ebből, ki abból. Természetesen léteznek oktatható ismeretanyagok és fejleszthető képességek (politikai és szakmai ismeretek, gondolkodási mechanizmusok stb.), amelyek segítik, de nem garantálják az önálló újságíró személyiség kialakulását, sikeres pályára jutását és maradását. Ha ez nem történik meg, a sajtó lelkiismeretes szakmunkásai vagy az elvetélt zsenik rendszerint az „alma mater", vagy ennek hiányában az első műhely, az első szerkesztőség felelősségét vagy a kollégák rosszindulatát emlegetik.

A baráti országok képzési rendszerétől eltérően nálunk a pályaalkalmasság megállapításának felelőssége elsősorban a szerkesztőséget terheli: ha a szerkesz-

tő alkalmasnak véli gyakornokát, iskolára küldi, de a tanfolyam mellett munkáját továbbra is figyelemmel kíséri, és be nem válás esetén megakadályozhatja, hogy képesítő vizsgát tegyen és oklevelet szerezzen. A felvételi, évközi és képesítő vizsga ugyancsak szűrőt jelent, de az alkalmazást nyújtó szerkesztőnek van érdemi beleszólása a pályára kerülésbe.

Ennek a rendszernek elemzése nem feladatom, jelenleg ez van érvényben, és tekintettel a képzés posztgraduális jellegére, annyit felhoznék védelmére: megakadályozza, hogy nálunk csak újságíró-oklevéllel rendelkezők legyenek állás nélkül.

A Zsatkovits Edit által bemutatott minták egymástól való különbözősége jól példázza azt a heterogén jelleget, amely a pályára igyekvőket-érkezőket jellemzi. A „szabadság" illúziója, a változatosság utáni kissé kalandor vágyakozás, sok esetben oktatási (vagy kioktatási) hajlam az újságírás legfőbb vonzóereje, de a nem kevésbé vonzó valósággal való szembesítést nem minden pályakezdő bírja ki. Hogy ez a szembesítés hol, milyen feltételek között történjék? Ez a feltehető számtalan kérdés egyike. Arra a kérdésre azonban, hogy „üzemi lap vagy nem üzemi lap" — érdemben válaszolni nem lehet. Is-is vagy sem-sem: jó üzemi lapnál, felkészült szerkesztő mellett, segítőkész munkatársak között szárnyakat kaphat a gyakornok. Van példa az ellenkezőjére is. Viszont nagy lapnál is el lehet kallódni. Ezt a példálózást a végtelenségig folytathatnánk.

Sajtónk és munkásai tükrözik társadalmi tudatunk jelenlegi színvonalát, s bár a tudat változásait az újságírók igen gyorsan asszimilálják, a pálya mobilitását még jobbára a természetes kiválasztódás jellemzi. Ehhez pedig a tudományosan hozzávetőleg pontosan megállapítható alkati adottságokon és szakmai felkészültségen kívül ma még megállapíthatatlan mennyiségű szerencse is kell."

Vizsgálódásom célja az volt, hogy 15 fő vallomásai alapján képet alkossak az üzemi újságírók pályaképéről, szakmaválasztásuk motívumairól, nehézségeikről, javaslataikról.

A felkeresett szerkesztőségek: a Csepel Művek, Csepeli Autógyár, Csepeli Posztó, Magyar Papír, Közlekedési Hírlap voltak.

KÉPZETTSÉG

A 15 újságíróból felsőfokú szakképesítése csak egy főnek van. Közgazdász. Hasonló tanulmányokat folytat az ugyancsak gazdaságpolitika iránt érdeklődő számviteli főiskolás, akinek a kollégája szintén a Közgazdasági Egyetem hallgatója. Az Újságíró Iskola belpolitika szakos hallgatójaként a fent említett közgazdász újabb oklevéllel „erősíti" meg szakképzettségét. A politikai képzés aránya sokkal megfelelőbb. Négyen Marxizmus-Leninizmus Esti Egyetemre járnak. Újságíróstúdiót ketten, Újságíró Iskolát öten végeztek.

Sok vita folyik az újságírói alkalmassággal kapcsolatban arról, hogy a közéleti tartalommal irodalmi terméket előállító újságíró tehetségnek szüksége van-e a különösebb végzettségre? A felkészültség iránti igény egyre inkább nő. A tudásanyag, kulturáltság megítélése körül merül fel a legtöbb félreértés.

Gombó Pál szerint az újságírónak nem bizonyítványra, hanem valóságos tudásanyagra van szüksége, amely csak plasztikus ismeret lehet. A két legfőbb buktatót így foglalja össze: Az egyetemet végzett pályakezdő lélektelen, iskolás

módszerrel dolgozik, úgy véli, hogy saját szakmájáról mindent tud. A híreket, információkat lebecsüli. Didaktikus színezetű, irodalmárkodóan szép szavakat használ. Szenvedélytelenül ír.

Az érettségizetteknek sokszor fejükbe száll a korai siker, elsekélyesednek, kikerülik az esetleges elemzést kívánó feladatokat. Hajlamosak az ellenőrzés lebecsülésére, reklámízűen írnak.

A szerkesztőségi kollektíván belül a hibák kiküszöbölését a példamutatással, a hibák felismerésével és felismertetésével, nyesegetésével érheti el a „nevelő" újságíró.

KIBŐL LESZ AZ ÚJSÁGÍRÓ?

5 munkás, 5 alkalmazott és 5 értelmiségi származású szerepel az édesapák foglalkozása szerint. Az újságírók első foglalkozásuk szerint a következőképpen oszlanak meg: 7 alkalmazott, 5 szakmunkás, 2 segéd-, illetve betanított munkás, 1 technikus. Feltételezhető, hogy a megkérdezetteknél a család tagjainak foglalkozásához egyfajta felzárkózásigény is fellépett. Ezt mutatja az értelmiségi édesapák és gyermekük első foglalkozása: osztályvezető — lakatos, alezredes — propagandista, csoportvezető — munkaügyi előadó, docens — grafikus gyakornok, üzletkötő — sztk. ügyintéző apa — fiú párokat találtam. A házastársak alkalmazott, illetve értelmiségi (bibliográfus, óvónő, matematikus, fordító, automatika tervező) pályája is vonzó hatást gyakorolhatott a korábbi vegyészlaboráns, lakatos, betanított munkás, segédmunkás, technikus, szerszámgéplakatos, előadó, könyvelő férj pályamódosítására.

A PÁLYÁRA KERÜLÉS MOTÍVUMAI

A „Hogyan alakult ki Önben, hogy újságíró legyen?" kérdés a drive (belső ösztönzés, motiváció) hatását célozta. Nem mindenütt kaptam erre kielégítő, őszinte választ. Talán a tanácstalanság, az ösztönösség, vagy a véletlenek is közrejátszottak?

1. *Nem tudott határozottan dönteni és itt lehetősége volt az elhelyezkedésre:* (Csepeli Vasmű, 34 éves férfi)

„Először is másodikban abbahagytam a gimnáziumot anyagiak miatt. Szakmunkás lettem. Majd műszaki fejlesztő tervező voltam. Bonyolult ez, miért lettem újságíró. Jött is, meg akartam is. Nem volt ez kategorikusan elhatárolódva nálam. Nem tudom, mi volt az az isteni szikra. Majdnem úgy volt: Nem írtál te még! Írjál! Nem szeretem a kényszerű bezártságot, a meghatározott tevékenységet. Kettős érdeklődésem van: humán és műszaki. Ha újrakezdeném, lényegében túl nagy változás nem lenne. Ha műszaki pályán maradnék, és szerencsés volnék, akkor kutatótevékenységet folytatnék szívesen. Úgy érzem, sokkal több tehetség, erőkifejtés kell műszaki pályán... Minden normális embert foglalkoztatja a pályamódosítás szerintem."

(Csepel Autógyár, Szigethalom, 27 éves férfi)

„Egyetem előtt ipari tanulóként fodrászkodtam. Utcai könyvterjesztő is voltam. Az egyetemi lapba is írogattam. Megpróbáltam ugyan elhelyezkedni a szakmámban (közgazdász), de problémáim voltak. A diplomamunkámat novemberben, késéssel adtam be, amiatt csúszott a végzési időm is. Próbálkoztam munkalehetőséget keresni a KSH-ban, a Munkaügyi Minisztérium Elméleti Kutatóintézetében is. Végül is hitegettek, nem volt státusz, különféle kifogásokat kaptam. Elmentem a Lapkiadóhoz, ott is kellemetlenségek értek. Végül egy ismerősöm szólt, jöjjek a Hírlapba... Szeretnék később szabadúszó lenni, egy-két folyóiratnak rendszeresen dolgozni... Eredeti szakmámhoz ez állt a legközelebb."

(Közlekedési Hírlap, 25 éves férfi)

„Közgazdasági szakközépiskolát végeztem, majd elkezdtem a marxista egyetemet. Ért egy komoly autóbaleset, a kocsi összetört, én megmaradtam. Most a Közlekedési Hírlaphoz kerültem. Itt volt hely. Először üzemgazdász, közgazdász pályára gondoltam, az tetszett. De a közgazdasági érdeklődés hasznos volt, amikor újságírói feladatok között megbirkóztam egy-egy statisztikai lepedővel."

(Közlekedési Hírlap, 44 éves nő)

„Diákkoromban versekkel kezdtem. Hermann István volt az irodalomtanárom, de ő csak tanszobán tanított. Irodalomról, versekről vitatkoztunk. Egy osztálytársam, Biró Teri a Népszavához került. Én jártam egy évet a Műegyetemre is. Ez apám óhaja volt, egyébként orvos akartam lenni. A családom polihisztor volt. Különösen az apám, aki melós volt, de eszméletlenül sokat olvasott. Barátnőm papája sebészorvos volt, ezért volt ilyen nagy bizalmam ehhez a pályához. Kezdő közgazdász koromban a képzőművészetek iránt is intenzíven érdeklődtem. Magántanuló voltam Rudnainál, rajzolni tanultam. Ez nem vált káromra, talán tájékozottabb lettem orvosi-művészeti témákban. Anyaggazdász koromban a műszaki témák is hatni tudtak rám, a közlekedés rendkívül dinamikus terület, a műszaki, orvosi dolgok, környezetvédelmi témák egyaránt fekszenek és szükségesek."

2. *Időközben döntöttek az újságírás mellett:*

(Csepeli Vasmű, 25 éves férfi)

„Nekem eredetileg semmilyen konkrét elképzelésem nem volt. Valamire készültem, nem tudtam, mire. Orvos, mérnök nem akartam lenni. Az Egyedi Gépgyárban azért lettem lakatos gépipari szakközépiskolai végzettségemmel, mert választottam: 1800 forintért legyek lakatos, vagy 1300 forintért szerkesztő? Utána jött a katonaság. Majd árkalkulátor voltam egy évig. Közbejött a Számviteli Főiskola. Csepelen dolgoztam, itt szóltak, hogy van ilyen lehetőség.

Döntés előtt álltam nemrégen: kapok egy állást, előbb-utóbb irányító munkát is végezhetek, árkalkuláció terén. Hiszen megegyezik a főiskolai tanulmányaimmal is. De itt én önállóbb lehetek. Egy vállalatnál beilleszkedik az ember a verklibe, itt nagyobb áttekintést kap, több helyre el lehet jutni. Úgy érzem, jól választottam."

(Csepel Autógyár, 27 éves férfi)

„Először üzemtechnikus voltam 5 évig, majd művezető, később a Patyolat Vállalatnál dolgoztam. 1976. július 1-én, feleségem rábeszélésére jöttem a Hírlapkiadóhoz. De előtte már két évig külsőztem nagy lapnak és üzemi újságnak."

(Csepeli Papírgyár, 40 éves férfi)

„Az én történetem úgy kezdődött, hogy 1962-ben az ELTE-n németből nyelvvizsgát tettem. Ez kétéves tanfolyam volt, mellettem ült a Megyeri Karcsi... Akkor jelentkeztem a tévébe. Választ nem kaptam, majd 1968-ban jött egy távirat. Sikerült, felvettek ezerrel kevesebbért. Később bedolgoztam a rádiókrónika magazinjába... Én vén fejjel, 30 évesen hagytam ott a satut, jobban igyekeztem, még most is vasasnak tartom magam, igyekeztem ehhez hű lenni. Ez az edzettség szükséges ezen a pályán is. De ha az embernek kedve és tehetsége van, akkor bele kell vágni."

3. *Tudatosan választotta:*

(Csepeli Posztó, 22 éves férfi)

„Nem hiszem, hogy mást akartam volna valaha is. Csak a megközelítési utakban voltam bizonytalan. Gimnázium elején határoztam el, hogy írni fogok, volt egy iskolai újság, abba is írtam. Hivatást érzek erre a pályára."

(Csepeli Papírgyár, 29 éves férfi)

„Már nagyon régen elhatároztam, hogy újságíró leszek. 14—15 éves koromban. Sokat írtam az iskolaújságba. A Bánki Donát Műszaki Főiskolát betegség miatt abbahagytam. A Szegedi Tanárképző Főiskolán végeztem. Ott volt egy Gondolatok köre csoport, annak voltam a tagja. Először a MOM-ban voltam segédmunkás. A gyári újságba már ott is írtam. Az olvasáskultúráról írtam először cikket."

(Közlekedési Hírlap, 29 éves férfi)

„Az írás érdekelt mindig igazán. Gyermekkoromban ezen kívül semmi nem érdekelt. 1965-ben publikáltak először az Új Symposionban. Ez egy jugoszláv lap, de annak idején több magyar fiatalt is bemutattak. Gimnázium után az MTI-hez kerültem fotós gyakornoknak, ez nemigen érdekelt, a főiskolai évek után pedig az APN-hez kerültem kontrollszerkesztőnek, ahol fordításokat ellenőriztem. Szabadúszó voltam egy évig, fordítottam szépirodalmat is, újságot is."

(Közlekedési Hírlap, 24 éves fiú)

„Érettségi után a Diafilmgyártó Vállalatnál voltam grafikus gyakornok. Fél év múlva kerültem a Hírlapkiadóhoz. Először a Közmű újságnál voltam. Nem tudom elképzelni, mit csinálnék, ha eltanácsolnának a pályáról. Nagy kínban lennék. Bármi történne, akkor is valahol a tömegkommunikáció egészében keresnék magamnak egy kis helyet, ahol meghúzódhatnék. Eredetileg alkotóművész, író akartam lenni."

Változatos pályatérképek, változatos állomások. Megismertem édesapja fodrászmesterségét választó közgazdászt, jog helyett marxista egyetemmel „beérő" fiatalembert, segédmunkásból lett pedagógust, sportriporter vágyú vegyésztechnikust, munkaügyi előadóból közgazdász törekvésű levelezési rovat-szerkesztőt és még folytathatnám a sort a szándékok és választások sokszínű, nemegyszer merész összekapcsolódásával.

Az egymásnak sokszor ellentmondó foglalkozási állomások azonban nem csupán tétovaságot, döntésképtelenséget jelenthetnek ezekben az utakban. Nem is alkalmazkodási képtelenséget. A sokféle élethelyzetet, szakmát, követelményt megismert személyiség alapfeltétel, követelmény is ezen a pályán a társadalmi problémák és egyéni sorsok megítéléséhez.

HOGYAN „LESZ" AZ ÚJSÁGÍRÓ?

A megkérdezettek válaszaiból úgy látszik, mintha sokszor perdöntőbb jelentőségűek volnának a személyi, jellembeli tulajdonságok ezen a pályán, mint a szakmai ismeretek vagy azok helyes alkalmazni tudása.

Az *újságíró személyiségjegyeit* a francia „annimateur" (lelkesítő) szóban foglalnám össze. Melyek lennének e személyiség további ismertetőjegyei? 1. Legyen kongruens, szuggesztív; 2. Kiforrott hivatástudattal rendelkezzen: harci területnek fogja fel a munkáját, tevékenységét *életalakítónak* tartsa. Befolyásoló szerepét olyan szintre tudja „hevíteni", amelyben alkotóerőit, fantáziáját kiélheti; 3. Legyen magasfeszültségű szellemi életre képes, nyitott, sem térben, sem időben le nem zárt világképe; 4. Kezdeményezéssel, egzakt és kreatív gondolkodóképességgel rendelkezzen; 5. Sokoldalú, kiegyensúlyozott érdeklődés és érdeklődésfelkeltés, aktivizáló képesség, fantázia, ötletgazdagság jellemezze; 6. Legyen felelős és lelkesedni tudó az iránt is, ami csak ezután valósul meg.

De vajon a személyi tulajdonságok, a rátermettség csak az egyén „veleszületett" adottsága? A *fejlesztendő* pozitív tulajdonságok a megkérdezettek szerint a következők: *Megismerés útján:* politikai tisztánlátás, gyorsaság, helyzetfelismerés, tájékozottság, felkészültség, időgazdálkodás képessége; Képességek: erő, kudarctűrő képesség, önállóság, optimum nyújtás képessége, kitartás; *Érdeklődés:* kíváncsiság, szakmaszeretet, önismeret, széles körű érzékenység a külvilágra; *Emberi kapcsolatok terén:* meggyőzőerő, alkalmazkodás a környezethez, főnökhöz, alanyhoz, kontaktuskészség, diplomácia, emberek tisztelete, altruizmus, extrovertáltság; *Objektív feltételekre hárítja:* főnök személye, fizetés, beosztás minősége, szerkesztőség, eltöltött idő befolyásolja; *Nem értékelhető válaszok:* patrónus, rátermettség, nem tudom.

Kiküszöbölendő negatív tulajdonságok: *Akarathiány:* megtorpanás, küzdőképesség hiánya, erőtlenség, ambíció hiánya; *Etikai problémák:* inkorrektség, karrierizmus, magánéleti következetlenség, altruizmus hiánya, anyagiasság, hajlam az indiszkrécióra; *Emberi kapcsolatok terén:* stíluskülönbségek a főnökkel, alkalmazkodás hiánya, alkotói exhibicionizmus, naivitás, hiszékenység; *Önismerethiány:* önmaga túlértékelése, önuralom hiánya, önbizalom hiánya, nagyképűség; *Írói stílusproblémák:* irodalmiaskodás, kísérletezés; *Objektív feltételekre* hárítja: alkotó légkör hiánya, túlterhelik feladatokkal, túl intenzív, feszített munka.

A különbözőképpen értelmezett pozitív és negatív tulajdonságok közös jegyeit igen nehéz megragadni, és az általam előbb felvázolt „nomenklaturák" sem alkothatnak rendszert, csak egy újabb szubjektív sorrendet. Közös jegy, hogy nagy figyelmet szentelnek a szívós kitartóképességnek és az extrovertált típus kívánalmainak.

PÁLYAPROBLÉMÁK

A *munkahelyváltoztatások okait* fontossági sorrendben a következőkben jelölték meg: 1. Túl intenzív, terhelő munka miatt; 2. Jobb munkahelyi légkör miatt; 3. Magasabb beosztásért; 4. Adott területen elismerés hiánya miatt; 5. Idegrendszeri okok miatt; 6. Magasabb fizetésért; 7. Erkölcsi problémák; 8. Csak átmenetnek tekintik az újságírást; 9. Kudarcélmények miatt; 10. Jobban megbecsült munka miatt; 11. A munka nem elégít ki.
Interjúrészletek a fluktuáció okaira:

„A szerkesztőségekben kollektív munka folyik. Mindenkinek be kell dobni magát szívvel-lélekkel. Ha érzi, hogy mindenki egyformán dolgozik, egyformák a követelmények velük szemben is, akkor nincs baj. Ha ezek a követelmények, elvárások nem egyformák, és valakit előnyben részesítenek, akkor elkezdik egymást figyelni. Ez pedig veszélyes..."

„Az üzemi lapnak tízezres példányszámban összehasonlíthatatlanul kisebb a hatása, mint egy többszázezres példányszámúnak. Az emberi hiúság is teszi: jobb elmondani, hogy én napilapnál vagyok. Pedig üzemi lapok között is lehetnek komolyabb színvonalúak. Jó írásokat is lehet ott olvasni. Azonban az embernek fontos, hogy minden kimondott vagy leírt szó többekhez jusson. Úgy érzem, az üzemi lapoknál is nagyon jó újságírókra van szükség. A gyakorlat ezt igazolja. Ha valaki sikeres a pályán, automatikusan nagyobb laphoz kerül. De talán saját érdekei is ezt kívánják? Ezt logikusnak tartom. Az üzemi lap viszont jó iskola. Itt meg lehet tanulni sok mindent."

„Véleményem szerint olyan területe nem lehet az újságírásnak — ha valaki szereti és hivatásának tekinti —, hogy ne találjon írnivalót. Hiszen mindenütt emberek élnek és dolgoznak. Egyetértek vele, hogy sokan beszűkült területnek tartják az üzemi újságírást. Ha örökösen konzervet csinálunk, az elfárasztja, beszűkíti, elszürkíti az embert. Innen menekül. Ha peche van, ugyanilyen másikat fog ki. Állítom, ha valaki szereti a pályát, és tudja is csinálni, kitartása is van, nem vagyunk olyan sokan, hogy ne tudjon valahol feloldást kapni, hogy azt írhassa, amihez neki is kedve van. Ha olyan lapnál van, ahol túlságosan egyoldalú üzemi, szakmai érdek érvényesül, és nincs kultúra, művelődéspolitika, akkor üljön le egyszer a társadalmi és gazdasági vezetőkkel, és tegye fel bátran a kérdést. Ezen a munkahelyen miért nincs igény a művelődésre? Ennyire lebecsülni nem lehet egy segédmunkást, aki nyilvánvalóan nem olvas ÉS-t és Új Írást, tehát kutya kötelességünk nekünk az adott lehetőségen belül legalább kicsi ablakot nyitni a művészetekre. Ha nem tesszük, illetve ezt nem engedik, akkor az embereket lebecsüljük."

MIVEL LEHETNE A HELYZETEN JAVÍTANI?

„Lényegesen jobban kellene megnézni, kit választanak a pályára. Nem az iskolai végzettséget értem ezalatt. A mostani módszerrel óhatatlanul is alkalmatlanok a pályára. Nagyon sokan érdekből jönnek a sajtóba, hogy szavuk legyen. Egzisztenciát teremtenek maguknak, presztízsokok miatt."

„A csepeli módszert nagyon jónak tartom. Üzemből kerüljön a szerkesztőségbe, és korábban ott dolgozzon. Fontos a területismeret szempontjából, meg egy másik ismeret birtokában, más szemlélettel, 'más nyelven' fog ott dolgozni."

„Komoly véleményem, hogy az üzemi lapok funkciója — az egyetemi lapok kivételével — felesleges. Üzemi lapoknál csak két típusú újságíró van: egyik, aki már nem kell sehová, mert nem felelt meg, a másik réteget pedig a fiatal kezdők adják, szerintem itt nem lehet megtanulni igazán írni."

„A Hírlapkiadó Vállalat részéről a figyelmet, erkölcsi megbecsülést rendkívül hiányolom. Nincs meg a kontaktus, ami segíthetné a fiatalt, pedig szükség lenne rá. Jó lenne, ennek volna értelme szerintem, ha erősen ösztönöznék az embert. Minél több pályázatra volna szükség. Hirdessen ösztöndíjat a HKV üzemi témákra. Átfogó témakörökben: pl. az ifjúságpolitika területén, vagy megvizsgálnák a bejáró dolgozók helyzetét stb. Tűzzenek ki egy negyedév feldolgozási időt, később pedig leközölnék a lapban, vagy külön kiadvány formájában értékesítenék."

„Egyszerűen a felsőszintű vezetők nem értékelik az üzemi újságot megfelelően. Az üzemi pártbizottságok azt hiszik, hogy a világ legegyszerűbb dolga a nagygyűlést lapon keresztül megtartani. Aztán már nincs többé szükség meggyőzésre... Remélem, egyszer rájönnek, hogy az üzemi sajtó nem egyszerűen nagygyűlés. A helyi tájékoztatás fontosságát elviekben nagyon hangsúlyozzuk, mégsem lehet egy üzemi újságot összehasonlítani a Népszabadsággal. Még ha jó írások jelennek meg, akkor sem!"

„Szeretném, ha a gyári vezetők jobban megbecsülnék az újságot. A lap nem azért van, hogy kirakat legyen, fel lehessen vágni vele. Ha már lap, legyen feladata, arculata, funkciója. Az olvasó mindig jóindulatú. Legyünk hivatásszerető emberek. Az olvasó éhsége akkor lesz nagyobb, ha felkeltjük. Ezt a nagy lapokra is értem."

MUNKA MÁSUTT

Heten dolgoznak a Magyarországnak, Esti Hírlapnak, Hétfői Híreknek, Ifjúsági Magazinnak, Televízió Híradónak, Rádiónak, Magyar Hírlapnak. A többiek versek, szociográfiák írását említik.

Bár szinte valamennyien elpanaszolták „takarítónői" fizetésüket, mégis hangsúlyozták: nemcsak keresetkiegészítés miatt „mozognak" másfelé is, ha-

nem azért is, mert a zártabb, kissé korlátokba szorított üzemi kollektíva nem minden megbízatásával adja az újságírónak a teljes kielégülést. Tehát kompenzáló szükségletek levezetésére is szolgálnak a másirányú „bedolgozások".

JAVASLATAIM

A Hírlapkiadó Vállalat részéről kb. 120 fiatal pályakezdőt érintenek a fenti problémák, akik az egész magyar újságíró utánpótlás nem kis hányadát képviselik. A vállalat részéről megvalósult a gyakornokjelöltek előképzése: ez a kiválasztáshoz nyújt segítséget. A minősítő vizsgát megelőzően tanfolyamot indított a vállalat konzultációs lehetőségekkel. Az egyetemet végzett pályakezdők fizetését 200—250 forinttal emelték (a legutóbbi ifjúsági parlament óta). Így most fizetésük 2300—2500 Ft között mozog.

Végül — bevezető gondolataimhoz visszakanyarodva — fontosnak tartanám, hogy a pályára kerülés véletlenszerűségét csökkentendő egyöntetű szelekciós rendszerben válasszák ki a személyileg valóban alkalmasakat, majd rendszeresen, igényesen képezzék őket. Ehhez szükséges lenne egyetemi újságíró-szak bevezetése, amit a pálya közéleti jelentősége és a társadalmi tudatban kialakult presztizse egyaránt indokolna.

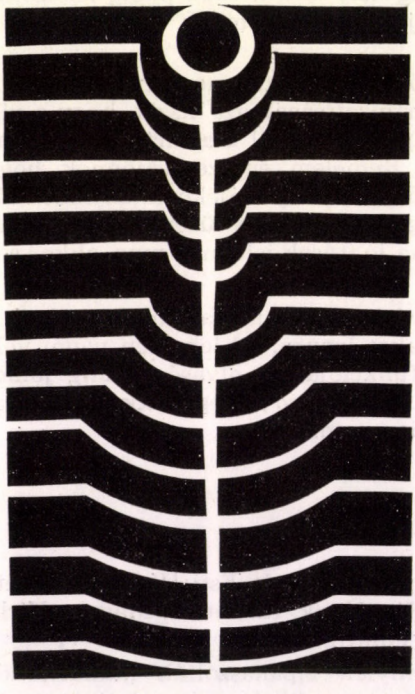

Roszen Ruszev: Kikelet

Kamarás István

KIPIHENNI A KATARZIST?

A SZÓRAKOZÁSRÓL OLVASÓ SZEMÜVEGGEL

OLVASOK, TEHÁT SZÓRAKOZOM

„Hogy olvasok-e? Nem, tisztelt uram, én már inkább csak iszom, mert az előbb meglátszik rajtam."
„És csak jó könyveket olvasok, ugyanis én szórakozni akarok."
„A könyv tanít, nevel, szórakoztat."

Olvasás = szórakozás. Ezt az egyenlőséget igazolják az *olvasás* leggyakoribb meghatározásai: a „szórakozás", a „hasznos szórakozás", a „művelt ember szórakozása", a „szórakozva művelődés". A kevésbé gyakori meghatározások között is több olyan akad, mint a „szép időtöltés", „hasznos mulatság", „lelki felüdülés". Hogy ezek a meghatározások mit is jelentenek? Ehhez ismerni kell a *szórakozás* jelentéseit. Leggyakrabban ezt jelenti: „kikapcsolódás", „kellemes időtöltés", „pihenés", „felüdülés". Jóval ritkábban *örömet, játékot, ünnepet.*

Majdnem olyan ritkán, mint az olvasás *párbeszédet, alkotást, értelmezést,* szellemi *munkavégzést.*

A „*miért olvas?*", „*mit jelent önnek az olvasás?*", „*mire jó az olvasás?*" kérdésekre adott válaszok között ma Magyarországon az „olvasás = szórakozás"-típusú a leggyakoribb. Nemcsak az igényekről, hanem a leggyakoribb olvasmányokról is árulkodnak a válaszok. Ez az olvasmány ma nálunk a regény, méghozzá az olvasói igényeknek legmegfelelőbb, hagyományos módon megformált regény. Olyan történet, amely alkalmat ad az *azonosulásra* (a kedvenc hőssel együtt elérhető sikerekre) és az olvasó *erkölcsi rendjének igazolására* (elégtételre, önigazolásra).

Az „olvasás = szórakozás"-típusú válaszok nagy száma és gyakori ismétlődése, általánossága és kézenfekvősége elzsongította sokak agyát, akik aztán ilyen következtetéseket vontak le, hogy „a nép szórakozni akar", „hiába még csak itt tartunk". A „szórakozom" árnyalataira, a „szórakozás" sokszólamúságára nem figyeltek fel a szórakozás felelősei, pedig *Sas Judit** már tíz évvel ezelőtt rámutatott, hogy az „azért olvasok, hogy szórakozzam"-típusú válaszok-

* *Sas Judit, H.:* Emberek és könyvek. Bp. 1968, Akadémiai Kiadó.

ban két, eléggé eltérő igény fejeződik ki: az életből (= keserű valóságból) kilépés és az élet (= fárasztó valóság) fáradalmainak kipihenése. Ám erről a másik fajta (a fárasztó valóság kipihenését szolgáló) szórakozásról is megállapítja, hogy ha nem kapcsolódik másfajta igényekkel, akkor „pusztán önmagában igen egyoldalú, felületi hatást tesz". A szórakoztatást Sas Judit is az irodalom lényegi sajátosságának tartja, „oxigén lehet az emberi szellem és fizikum feltöltéséhez, az élet újrakezdéséhez, az ember regenerálásához".

Ettől kezdve az igényesebb olvasmányközvetítők (elsősorban a könyvtárosok) óvatosabban fogalmaznak: jó, ha az emberek többek között szórakozásból is olvasnak, de nem jó, ha kizárólag szórakozásból. Sajnos, ez a felismerés eléggé hamar könyvtári falvédők cirkalmas felirata lett, nem pedig a mindennapi olvasmányközvetítői, ízlésalakítói gyakorlat állandóan felülbírálandó, ellenőrizendő munkahipotézise.

A „kizárólag szórakozásból" olvasóknál is eltér a „szórakozás" jelentése, a kérdés tehát a véltnél összetettebb. Kissé leegyszerűsítve a dolgot, egyesek alapigénynek (= minden normális ember igényének), mások „felsőbbrendű igények" által megnemesedő „igényfajzatnak" tekintették a szórakozásból olvasást. „Engem az olvasás szórakoztat" — jelentik ki az olvasók. Unszolásunkra (sajnos, nemigen szoktuk unszolni őket) hozzáteszik, „és még pihentet". Hiába faggatjuk őket, egyetlen „felsőbbrendű igényt" sem említenek. Ha még tovább folytatnánk a beszlégetést (és ez már alig fordul elő), kiderülhet, hogy valóban nem számolhatunk mással. Olyasmi is napvilágra kerülhet, mint Sas Judit egyik példájából: „Bármilyen fáradt is vagyok, pihenés az olvasás, ha olyan nehéz is, mint a 'Csendes Don' ". Ezt a példát érdemes gondosan megőrizni, szükség lesz még rá.

A „*miért olvas ön könyveket?*" kérdésre a magyar ipari munkásságot képviselő háromezer munkás* 69 százaléka választotta a „mert az olvasás szórakoztat", 63 százaléka pedig a „hogy kikapcsolódjak és ezzel pihenjek" válaszokat. Figyelemre méltónak tartom, hogy viszonylag nagy hányaduk szükségét érezte annak, hogy mindkét válaszlehetőséggel éljen. A választóvonal mégsem itt (a szórakozás és kikapcsolódás között) keresendő, hanem — kissé leegyszerűsítve — a kikapcsolódás és a bekapcsolódás között. Másként ítélendő meg a valahonnan, valamiből kikapcsolódás, és másként a pihenés, az újra bekapcsolódás igénye. A megadott válaszlehetőségek közül a kérdezettek egyharmada választotta a „mert a könyvekben eljutok oda, ahová vágytam", egynegyede pedig azt, hogy legalább a könyvekben találkozzam boldog emberekkel", egytizede meg azt, „hogy elmeneküljek gondjaimtól". A szórakozást és a pihenést választók a különböző végzettségű rétegek körében nagyjából azonos arányban találhatók, a menekülés különböző útjait, módjait választók aránya határozottan csökkent a magasabb iskolázottságú csoportokban.

Ez a választóvonal nem annyira az olvasmányok összetételében és minőségében, mint *az olvasói magatartásban*, viselkedésben, az olvasmányok értelmezésében és az élményalkotásban figyelhető meg. Igaz, az „olvasás = menekülés"-típusú válaszok alacsonyabb értékű olvasmányhalmazt határolnak, mint akár az „olvasás = szórakozás"- és az „olvasás = pihenés"-típusúak, de jóval éle-

* *Kamarás István:* A munkások és az olvasás. Bp. 1969, NPI.

sebb a különbség az *olvasói beállítódásnál és viselkedésnél.* Az aktív, kifelé forduló, tudatos olvasás gyakoribb a szórakozásból és kikapcsolódásból olvasóknál, mint a menekülésből és elvágyódásból könyvhöz fordulóknál. Megállapíthatjuk, hogy sem a szórakozásból olvasók, sem a „csak szórakozásból" olvasók nem azonosíthatók sem *H. Broch* giccsemberével, sem *R. Musil* tulajdonságok nélküli emberével (akiknél a jellemhiány vákuuma vonzza a giccses gondolatokat, képzeteket).

Csak olvasói megfogalmazásokról, sejthető magatartásokról esett szó eddig, nem „szórakozó", „kikapcsolódó", „menekülő" típusba skatulyázott olvasókról. Több, eltérő módszereket alkalmazó szociálpszichológiai kutatás is „kiszűrt" sok olyan olvasót, akiket „kikapcsolódó-menekülő" olvasói stratégiával jellemezhetnénk, akiknek olvasói beállítódása jól megkülönböztethető mind a „közhasznú-informálódó", mind a „lényegi-esztétikai" olvasói beállítódásoktól. Az első típushoz tartozók jelentős része *kábítószerként,* a másodikba tartozók nagy hányada praktikus célra használja fel irodalmi olvasmányait. A „kikapcsolódó-menekülő" beállítódású olvasók jóval nagyobb arányban fordulnak elő azok között, akik „csak szórakozásból", vagy valahonnan kikapcsolódva, valahonnan menekülve olvasnak.

R. Escarpit most azt mondaná, ezek a „kikapcsolódó-menekülő" ars poeticájú olvasók látogatják a „könyv-kocsmát". Mielőtt vitába szállnánk vele, bizonyítani kell, hogy valóban ilyen beállítódásról van szó, és nemcsak olvasmányaik és szavaik alapján kialakult látszatról. *Életmódjuk, értékrendjük, életterveik* meggyőző bizonyítékokat szolgálnak arra, hogy ez a magatartás mélyen gyökerezik. Például az átlagosnál jóval gyakoribb közöttük a *Hankiss Elemér* által* „létfenntartónak", és jóval ritkább a „létkiteljesítőnek" nevezett értékrendű személy. A „kikapcsolódó-menekülő" beállítódásúak élettervei eléggé hiányosak, szegényesek, az átlagosnál jóval ritkábban fordul elő bennük a társadalmi felemelkedés vágya, a tanulás, az érdekesebb, alkotóbb munka igénye.

Az „olvasok, tehát szórakozom" és az „olvasok, tehát vagyok" jelentése nem egymást kizáróak. Jó néhány esetben a „hogy újra lehessek, olvasással szórakozom" hídja ível közöttük, nem egyszer azonban szakadék választja el őket.

MÉRLEGEN A SZÓRAKOZTATÓ IRODALOM

„Mondja, a mai írók nem írnak Rejtő-könyveket?"
„Minden íróval kellene íratni először egy ilyen Pillangó-t, aztán tőlem írhatnak, amit akarnak."
„Ennek világképe? Legfeljebb alvilág-képe!"

Mit olvasnak a szórakozásból olvasók? Természetesen szórakoztató irodalmat, válaszolják a szórakozás és az olvasás illetékesei közül jó néhányan. Idáig megvolnánk, de mi is az a *„szórakoztató irodalom"?*

* *Hankiss Elemér:* Mit tartunk majd jónak, igaznak, szépnek 2000-ben? = Érték és társadalom. Bp. 1977, Magvető. 339—374. p.

Az Országos Közművelődési Tanács elé került előterjesztés,* amely a „szűkebb értelemben vett szórakoztató tevékenységgel" foglalkozott, a krimit, a kalandregényt, a sci-fi-t és a lektürt tekintette szórakoztató irodalomnak. Lényegesnek tartom, hogy ez a kör tágabb, mint a könyvkiadók és könyvterjesztők tájékoztató kiadványaiban szereplő „szórakoztató regények", „szórakoztató irodalom" kategóriák. (Hogy mennyire szerencsétlen közéjük sorolni a sci-fi-t, arról érdemes lenne külön tanulmányt írni.) Egyetértek az Országos Közművelődési Tanács „szórakoztató" üléséről beszámoló *Tóth Dezsővel* abban, hogy „különösen feltűnő a szórakozás-szórakoztatás esztétikai vonatkozásainak tisztázatlansága". Valóban az. Tűrhetetlennek látszik, hogy ilyen kérdésekben egy-egy kiadói fülszövegé legyen a döntő szó. Tűrhetetlennek látszik, hiszen a kérdés tisztázása azért már megkezdődött. Egyetértek, senki-földje terület ez, ahová még csak egy-két felfedező jutott vagy tévedt.

Sajnos, a giccsel foglalkozó tanulmányok és könyvek általában harmincnegyven évvel ezelőtti példákat hoznak. A könyvtárosok olvasóik ízlésének jellemzésére még mindig kénytelenek elővenni a minőség kifejezésére alig alkalmas „régi magyar", „mai magyar", „régi külföldi", „mai külföldi", „szocialista országok irodalma" kategóriákat. Az egyik Rejtő-regény világképét elemző kollektíva munkájára még csak a Ludas Matyi reagált „érdemben".

Néhány évvel ezelőtt segítségre szorulván, néhány irodalmárt arra kértem, kategorizálják, minősítsék azokat az irodalmi műveket, amelyeket az olvasók szórakoztató olvasmányként tartanak számon. Úgy gondolom, nagyon tanulságos felidézni néhány tipikusnak is nevezhető művel kapcsolatos véleményüket. Talán többeket meglep, hogy Jókai *Az aranyember* és *A kőszívű ember fiai* című regényeinek a megítélésében sem volt teljes az egyetértés:

A: Kiemelkedő színvonalú romantikus művek.
B: Nagyregény (*Az aranyember*), szórakoztató regény (*A kőszívű ember fiai*).
C: Klasszikus irodalmi értékek.
D: A mai életérzéstől független magas irodalom.
E: Tankönyvpótló történet (*A kőszívű ember fiai*), szórakoztató romantika (*Az aranyember*).
F: Romantikus remekművek.

Talán azt sem várta volna mindenki, hogy Hemingway *Akiért a harang szól* című regényéről sokkal egyöntetűbb lesz a szakértői kollektíva véleménye:

A: Kiemelkedő színvonalú, XX. századi remekmű.
B: Nagyregény.
C: Klasszikus irodalmi érték.
D: A ma felé néző magas irodalom.
E: Egy értékes életmű része.
F: Realista nagyregény.

* *Tóth Dezső:* Szórakoztatás és közművelődés. = Népművelés, 1977. 10. sz. 3—5. p.

A diadalív árnyékában és a *Nyugaton a helyzet változatlan* olyan művek, amelyeknek olvasói megítélése egyértelműen kedvező (sikerregények, vagyis szórakoztató olvasmányok), kritikusi megítélésükben viszont bizonytalanság érezhető. Sokan a „határeset művek" közé sorolják, I. Shaw, Merle, Knight „háborús regényei" mellé. Amikor Mailer, Semprun, Heller és Hemingway hasonló regényeivel érvelnek, meggyőzőnek tűnik, de felmerülhet bennünk a kétely, hátha mégis az játszik döntésükben nagyobb szerepet, hogy a fülükbe jutott: az olvasók jól szórakoznak, amikor olvassák őket. Már ezért is fokozott figyelemmel olvashatjuk szakértőink véleményét:

A: Másodvonalú, de azért még értékes, aktuális-közéleti regények.
C: Értékes irodalom (*Nyugaton a helyzet változatlan*), alkalmazott irodalom (*A diadalív árnyékában*).
D: Közepes értékű szépirodalom.
E: Tankönyvpótló történelmi mese.
F: Történelmi bestseller.

A *Pillangó* azon ritka esetek egyike (bár nincs sok „másik"), amikor egy mű már könyvformában „filmsikert" ér el. Talán ez a könyv tévesztette meg legjobban olvasóit: jelentős részük kiemelte a „csak szórakoztató" művek közül, és olvasását „tanulságos szórakozásnak minősítette, majd hozzátette, hogy „ennek ellenére ilyen izgalmas könyv még nem volt a kezemben". Ám a szakértők ezúttal sem kerültek az olvasók uszályába:

C: Alkalmazott irodalom.
D: Illúziós világú hulladék-irodalom.
E: Ponyva.
F: Kapitalista krimi.

A *Pillangó* kivételességét tehát nem igazolták. És Rejtőét? Úgy tűnik, a *Tizennégykarátos autó* és a *Piszkos Fred* lehetne a szórakozó nemzet egységének egyik legjobb jelképe, beleértve a nemzetbe ezúttal a „finnyás" irodalmárokat is. Ám, ami őket — legalább is hatukat — illeti, megbontják ezt az egységet.

A: Szórakoztató krimi és kalandregény.
B: Szórakoztató irodalom.
C: Irodalmi értékű mű (*Piszkos Fred*), szórakoztató irodalom (*A tizennégykarátos autó*).
D: Verbális leleményre épülő lektür.
E: Ponyva.
F: Irodalmi értékű, humoros kalandregény.

Passuth regényei jellegzetes rétegolvasmányok, vagyis csupán egyes rétegeket szórakoztató olvasmányok. A „szórakoztató" jelző mellett vagy előtt Passuth művei esetében csaknem mindig ott szerepel a „tanulságos" is, már ami az olvasókat illeti. És a szakemberek?

A: Történelmi giccsek.
B: Szórakoztató irodalom.
C: Alkalmazott irodalom.
D: Regényes életrajz formában megjelenő hulladék-irodalom.
E: Értéktelen történelmi regény.
F: Történelmi bestseller.

Mitchell nagy „klasszikus" regénye, az *Elfújta a szél* kétségkívül különleges jelenség. Első pillanatra az tűnik legfurcsábbnak, hogy jelen van, de tapasztalva önmagunkban a közelmúlt jelenlétét, abbahagyjuk a csodálkozást, és azon kezdünk meglepődni, hogy ez a regény még a „haladó nyugati irodalom" címet is kiérdemelte. Ezek után már csak azon csodálkozhatunk, hogy nem veszi fel az író nevét valamelyik KISZ-alapszervezet. (Egyik honi lektürírónkét, kortársunkét már felvették.) Felveszik-e a lapot szakértőink?

A: Társadalmi giccs, szerelemmel.
C: Giccs.
D: Illúziós világképű hulladék-irodalom.
F: Igényes bestseller.

A „tanít, nevel, szórakoztat" kijelentést legutóbb éppen Dallos regényeinek (*A nap szerelmese* és *Az aranyecset*) értékelésekor hallottam egy olvasótól. Az irodalmárok ezúttal is másként látják:

A: Életrajzi giccs.
C: Alkalmazott irodalom.
D: Életrajzi hulladék-irodalom.
E: Csak életrajz.
F: Szórakoztató életrajzi regény.

Az „év könyve" címet már jó néhányszor elhódították *Berkesi regényei.* Bár néhány kisebb tanulmány már megjelent Berkesiről (az első jelentősebb Loránd Imrétől a Jelenkor 1968. 1. számában, a legfrissebb az Alföld augusztusi számában Kiss Valériától), érdemes ezt az öt véleményt is hozzájuk olvasni:

A: Társadalmi-politikai igényű giccses krimi.
C: Szórakoztató irodalom (*Sellő a pecsétgyűrűn*), giccs (*Húszévesek, Akik nyáron is fáznak*).
D: Ideológiai felszéllel megcsapott hulladék-irodalom, avagy „szocialista krimi".
E: Unalmas kalandregény (*Sellő a pecsétgyűrűn*), általársadalmi regény (*Húszévesek, Akik nyáron is fáznak*).
F: Népi demokratikus krimi (*Sellő a pecsétgyűrűn*), érzelmes bestseller (*Húszévesek*).

A szórakoztató olvasmány és a *sikerkönyv* a tapasztalat szerint egymást nagyobbrészt átfedő körök. Ha a siker kritériuma a széles körben való elterjedtség és a kedvező fogadtatás, akkor ma nem Berkesi regényei, hanem az *Anna Karenina* és a *Háború és béke* nevezhetők sikerkönyvnek; *magas arányú olvasottságuk ellenére ugyanis a Berkesi-könyvek tetszésmutatója jóval alacsonyabb, mint Tolsztoj regényeié, és csökkenő tendenciát mutat.* A Berkesi-könyveknél valamivel kevésbé olvasott *Szilvási-regények* tetszésmutatója megközelíti azt a szintet, amellyel a kedvező fogadtatást is figyelemreméltóbb — az aktívabb beállítódású olvasók közül sokan elutasítják, gyengének ítélik Berkesi regényeit. Szilvási „mívességét" viszont a diplomás olvasók egy része is elismeri. Vajon elismerik-e a szakemberek?

A: Társadalmi giccs, szerelemmel.
C: Giccs (*Albérlet a Síp utcában*), szórakoztató irodalom (*Légszomj, Appassionata*).
D: A kortárs életérzést töredékesen bemutató lektür.
E: Áltársadalmi regény.
F: Érzelmes bestseller.

Úgy vélem, nemcsak azért volt érdemes a senki-földjére elmerészkedő irodalmárok véleményét ilyen részletességgel felidézni, hogy a szórakoztató irodalom megítélésének problémáit érzékeltessem. Úgy érzem, az olvasáskutató segítségére siető irodalmárok jó néhány olyan szempontot adtak, amelyek nemcsak a Tóth Dezső sürgette esztétika tisztázásához, hanem a kérdés művelődésszociológiai és művelődéspolitikai vizsgálatához is felhasználhatók.

Az egyik ilyen termékenynek látszó szempont *az alkalmazott irodalom* kategóriája. Ez a kategória az írói, kiadói szándék szerint elsősorban nevettetni, informálni, rejtvényt feladni, szórakoztatni, nem pedig az irodalom látszatát kelteni akaró műveké. Ennek a kategóriának az alkalmazása, persze, éppen a legnépszerűbb szórakoztató olvasmányok esetében okoz nehézséget, mert ezek a művek a kategorizáláskor határeseteknek bizonyulnak. Így aztán akár Charriere, akár Dallos, akár Passuth regényeiről van szó, alaposan beleizzad Pomogáts Béla, amikor belepászítja őket kategória-találmányába.

Termékenynek érzem a veszélytelen és a veszélyes szórakozásra utaló minősítéseket. A „szórakoztató" jelző általában veszélytelen, hasznos, kellemes jelentésű, a „giccs", az „áltársadalmi", a „hulladék-irodalom" és a „ponyva" esztétikai-világnézeti természetű veszélyekre figyelmeztetnek, a „lektür" és a „bestseller" megbocsátható esztétikai gyarlóságokat és a szórakozásra még alkalmasságot jeleznek. (Mondanom sem kell, számomra.) Termékeny gondolat Tarján Tamás „tankönyvpótló történelmi mese" kategóriája. Ez Hermann István „informatív lektür" fogalmára emlékeztet, és a művészetszociológiai kutatók által feltárt szórakozva-tájékozódó, hedonisztikus-információhabzsoló olvasói magatartásokra utal. A „szocialista krimi" terminus, sajnos, idejekorán vált tréfás fordulattá, pedig egy tudományos elemzés címéig felvihette volna. Szerencsére Tasi József jóvoltából megszületett a nem kevésbé szellemes „népi demokratikus krimi", amely szárnyakat adhat a poklok tornácára alászálló irodalmárnak.

„Adjon egy jó Szilvási-könyvet, nem baj, ha nem Szilvási írta."
„Szeretem ezt a Jókait, mert olyan Berkesi-stílusban dolgozik."
„Tessék adni anyukámnak valami jó gyilkosságot, de olyat, aminek jó a vége."

Hét-nyolc évvel ezelőtt tették fel ezt a kérdést először olvasáskutatók, majd olvasmányközvetítők. A kérdés hamarosan így módosult: átvezetheti-e a lektür a lektürolvasót az irodalomhoz? Beláttuk ugyanis, hogy nem a lektür, hanem az *olvasó életvitele*, értékrendje képez falat az irodalom és a lektür között. Megint módosult a kérdés: betöltheti-e a lektür a faltörő kos szerepét? Sokan válaszoltak igennel az ízlésformálásra vállalkozók, vezetőik és vezetőik vezetői.

Ezért a ködképeket okolom: a szórakozással, a szórakoztató irodalommal, a lektürrel kapcsolatos ködképeket, nemkülönben az olvasó és az olvasót alakító könyvtáros, pedagógus idolumait. A „jóakaratú olvasó" ködképe azt sugallja, hogy a jóakaratú ember jó könyvet ad a jóakaratú olvasó kezébe, minden jóra fordulhat, megpukkadhat az a csúnya világ. A „javíthatatlan olvasó" ködképe még veszélyesebb. Azt sugallja, hogy a szórakozás, a szórakoztató irodalom és a lektür olvasása személyiséghiba, rossz szokás, a múlt rendszer bűne, örökké tartó gyermekbetegség, kortünet, kórtünet, tömegízlés. Ezzel a ködképpel együtt gomolyog, homályosít az „ízlésrontó lektür" ködképe.

Máskorra hagyva eloszlatásukat, most az „ízlésjavító lektür", az „első lépcsőt jelentő lektür", az „első lökést adó lektür" ködképét világítanám meg. Hogy a ködös jelenség tisztább legyen, felidézek egy beszélgetést a közelmúltból, amelynek könyvtárosok voltak a résztvevői:

— Ugyan, kinövik maguktól, ha rájönnek, hogy ezek mit nyújtanak.
— Nem kellene inkább megmagyarázni nekik, hogy milyen szörnyűségeket olvasnak?
— Ha jó nekik, nyújtani kell ezt is, végtére jogos állampolgári igényekről van szó.
— És az igények ellen nem használ a prédikáció.
— Ne feledkezzünk meg arról, hogy éppen az irodalmárok által lenézett lektür teljesíti az olvasmány eredeti funkcióját, a szórakoztatást.
— Amit a mai irodalomnak derogál vállalni, ugye?
— Átvezető olvasmánynak igazán megfelel.
— Téved, kollégám, nem vezet sehová. Ezen kívül minden lektürnek megvan a magasabbrendű párja az igazi irodalomban, azokkal kellene lecserélni őket. Chesterton, Dürrenmatt is írtak krimit, ugyebár . . .
— Én viszont azt mondom, már ne is haragudjanak, ha nem lenne ott a polcon, nem olvasnák őket. Vagy ha nagyon akarnák, megvennék őket.
— Csak ne vegyünk mindent egy kalap alá kartársak. Én például a krimit le is választanám, mint rejtvényt, szellemi fejtörőt.
— Én meg a szocialista eszmeiségű lektürt.
— Én meg az ismeretterjesztőt.

Úgy gondolom, a kérdéssel kapcsolatos felelősségérzést, a „problémaérzékenységet" és a ködképeket is jól érzékelteti ez a beszélgetés-részlet. Ami a legutób-

biakat illeti, kezdeném a „leválasztott" olvasmányokkal. Az aktivitásra, szellemi munkára, a detektívekkel együtt-nyomozásra késztető *krimi* mítosz. Nem mintha erre nem adna a legtöbb jó detektívregény lehetőséget, csakhogy kevesen élnek vele. Az olvasók nagyobb része (még az „entellektüel olvasók" jelentős része is) csak követi, végigizgulja az eseményeket, átengedi a nyomozást a detektíveknek. Kalandregényként olvassák a krimit. „De ezek legalább teljesen ártalmatlanok", halljuk gyakran. Ami azt illeti, ez sem teljesen igaz, mennyiségszemlélete túlzott és leegyszerűsített, teljesítményelve káros hatással is lehet.

Ami az informatív lektürt illeti, kétségkívül egyik — nem is haszontalan — eszköze az információéhség (még inkább a kíváncsiság) csillapításának. Ámde ártalmas is lehet, mert ezek az információk a legtöbb esetben összefüggéseikből kilúgozott részinformációk, amelyek túlzsúfolt bazárkirakatokban kelletik magukat. Szép számmal el is kelnek, és a jólértesültség, a beavatottság érzetét keltik.

Az élményalakzatban elfoglalt helyük alapján Dallos, Gál-György, Láng, Schulz, Amenda, Bókay regényeinek olvasatai jelentős mértékben különböznek a lektür más típusainak olvasataitól. Ám ez a különbség nem abban áll, hogy ezek közelebb lennének akár az értékes irodalom, akár az ismeretterjesztő irodalom olvasataihoz. A *Mesél a bécsi erdő* legközelebbi élmény-rokonai a *Dukay család*, a *Via Mala*, a *Tamás templom karnagya*, az *Aranyecset*, a *Gróf Monte Christo* és a *Vadnyugaton*. Az *Aranyecset* élmény-hasonmásai az *Akik nyáron is fáznak*, az *Albérlet a Síp utcában* és a *Bohémek és pillangók*. A „modern kalandregénynek" is nevezett Pillangó olvasmányélmény-környezete másféle olvasatokról árulkodik (mint amilyenek egy „modern kalandregényhez" illenének): Zilahy, Zsigray, Knittel és May regényei alkotják „rokonságát".

Az „alacsony művészi értékű, de szocialista eszmeiségű" lektür ködképének eloszlatása elsősorban az esztéták és a kritikusok feladata, de besegíthetnek a művelődéskutatók is. A *Sellő a pecsétgyűrűn* élményrokonai Dold-Mihajlik, Szilvási, Grey, Christie, Knittel és Mitchell. Ez a társaság nem nevezhető szocialista eszmeiségű együttesnek. Nem jobb a helyzet a *Húszévesek* esetében sem, ezt Szilvási, Dallos, Dumas, Mitchell regényei igazolják.

Ellenem vethető, hogy mit sem bizonyít ez, hogy a mű élményét körülvevő élményegyüttesben *még* nemigen szerepel szocialista eszmeiségű, hogy éppen ezek a művek képezik az előörsöt. Csakhogy az élményalakzatok rendszerek, bizonyos értékek irányában nyitottak, másokat kizárnak. Az egymástól eléggé különböző funkciójú „kulturális", pszichológizáló", „társadalmi" (vagyis általtársadalmi), „történelmi" (vagyis általtörténelmi), lektür-típusok abban azonosak, hogy a mai irodalom legkülönfélébb típusaitól a lehető legtávolabbi pozíciót foglalják el (vagyis taszítják egymást). Bulgakov, Bradbury, Semprun, Updike, Böll, Abe Kobo, Keyes műveinek olvasatai bizonyítják ezt. Akit pedig ez sem győz meg, lapozza fel Gondos Ernő *Olvasói ízléstípusok** című könyvének 59. oldalát, ahol a *Sellő a pecsétgyűrűn* és a *Kommunista Kiáltvány* negatív kapcsolatára találhat bizonyítékot. Akit még ez sem győz meg, az olvassa el mindkét sikerművet.

* Bp. 1975, Kossuth Kiadó.

Úgy tűnik, a lektür valóban bezár, illetve elzár, de nem erről van szó. A lektür fogyasztását meghatározó életvitel zár be, de a lektür nem nyitja a zárat. Marad a „még mindig jobb a lektür-olvasással szórakozás az ivásnál" érv. Ezt valóban nehéz cáfolni, de legalább ilyen nehéz példát találni arra, hogy valakit lektürrel szoktattak le az ivásról. (Az alkoholista betegek utókezelésénél alkalmazott biblioterápia keretében valódi irodalommal, nem pedig lektürrel kísérleteznek.) Arra sem hallottam példát, hogy valaki lecövekelte volna magát a kocsmaajtóban azzal, hogy „Már én többet sej-haj, nem iszom, fröccsömet a lektürömmel pótolom". Ellenkezőjére, a lektürről a fröccsre (majd a tisztára) áttérésre már láttam példát, és láttam a lektürről irodalomra való átnyergelésre is, de mindkét esetben az életmód-változás volt a tettes, az irodalom és a fröccs csak eszköz, csak katalizátor volt.

HÁT AKKOR MIVEL SZÓRAKOZZUNK?

„A favágónak a királyokról szóló könyvek, a királyoknak a favágás a szórakozás."
„A nép a kabarén, a király a népén szórakozik."
„Persze, fejből is lehetne szórakozni, de az fárasztó."

Mindegy, hogy mivel, a szórakozás ráfér a szocializmus építésében megfáradt emberre, legfőbb érték a kipihent ember, mondják egyesek, és a szórakozáshoz való emberi jogokat hangsúlyozzák. Avval, ami van — mondják mások, és odateszik a „szocialista" díszítő jelzőt az elé, ami van. Csak szocialista tartalmú művekkel lenne szabad szórakozni? — csóválják a fejüket kispolgári, kapitalista és egyéb nemkívánatos termékekkel szórakozókon botránkozók. Ez igaz — mondják az előbbiekkel egyetértők, de „ami igaz, igaz" alapon hozzáteszik, hogy előbb létre kellene hozni egy szocialista szórakoztató kultúrát, és máris sorakoztatják a művészeket, napiparancsba adják nekik, hogy ne röstelljenek leereszkedni a szocialista szórakoztató kultúra szintjére. Szórakozzanak amivel akarnak, de az olvasás szent dolog, punktum — kiabál le valaki fennkölt ízlése sokadik emeletéről.

Úgy gondolom, hogy az „Irodalmi Osztály" felirat mellett megjelenő „Szórakoztató Osztály" felirat csak szükségmegoldás, és az sem segít igazán, ha az olvasó munkás szobra mellé helyezzük a szórakozó munkás szobrát. (Vajon az is olvasna?)

A „szórakozásból olvasás" jelenségét tanulmányozva arra jutottam, hogy ma még az emberek (legalább is a szórakozásból olvasó emberek) többsége *valami helyett és valami ellen szórakozik,* nem pedig valami mellett, nem valamivel együtt és nem valamiért. Úgy gondolom — gazdasági, társadalmi, kulturális és pszichológiai okok hatására —, a mai világban (igaz, nem mindenhol azonos mértékben) felülkerekedett a *racionalitás* és a *komolyság,* amely elől az emberek szórakozásba menekülnek. (A hangsúly nem a szórakozáson, a menekülésen van.) Úgy gondolom, a pihenőnapok és a pirosbetűs napok nem pótolják az *igazi ünnepnapokat* és a hétköznapi ünnepi órákat. Ennek egyik oka szerintem az, hogy a hetedik napokat nem előzi meg hatnapos teremtés, a kilencedik, tizedik, tizenegyedik órát nem előzi meg értelmes munkával eltöltött nyolc óra.

Akkor mivel szórakozzunk? Amekkora különbség van a vetélkedő nézése és a vetélkedés között, akkora a különbség a kívülről irányított vetélkedő és sajátmagunk *saját időmértékű szórakoztatása* között. A „saját magunk szórakoztatása" történhet *egymás és mások szórakoztatásának* formájában is. A lektür, a giccs és a szórakoztatóipar vetélytársa nem a még színvonalasabb iparcikk, nem a „szocialista szórakoztatóipar", hanem az ünnep csendjébe és zsivajába, *saját emberi lényegébe önfeledten belefeledkező,* a saját magát és társait szórakoztató, új típusú ember. És amíg ez a vetélytárs porondra lép? Addig *próbálkozni és kísérletezni kell.*

Legalizálni kell az ünnepet a hétköznapok hétköznapi irodalomóráin, számon kell kérni a „játszani is engedd" jelszót a minket komoly dolgokra tanítóktól, le kell mondani a kulturális teljesítmények pontozásáról, a „szórakoztató" minősítés kelleténél gyakoribb alkalmazásáról, fel kell oszlatni a zsüriket, és a zsürik tagjait össze kell ültetni játszani a versenyzőkkel. Számolva a különböző szintű ízlésekkel, a nyolc órák és hat napok különbözőségével, nagyon komolyan kell venni és bátran kell alkalmazni a „megfelelő időben, megfelelő helyzetben *minden szórakoztathat*" elvet. Fel kell ismerni az Örkény egypercesek és a pesti viccek rokonságát, a felnőtteket is mulattató gyermekirodalom szórakoztató szerepét, fel kell áldozni alkalmanként egy-egy remekművet *aktivizáló és alkotó játékok* céljaira, össze kell gyűjteni, nemzeti értékként kezelni és népszerűsíteni a családi játékokat és rítusokat.

Stockholm egyik külvárosi lakótelepén néhány fiatal család olyan klubot alakított, ahol a klubtagok történeteket mesélnek egymásnak. Rövid időn belül hihetetlenül népszerűvé vált, távoli városrészekből keresik fel legkülönbözőbb korú, családi állapotú és foglalkozású emberek. Hogy stílszerű legyek, a történet eddig tart. A feltaláló nevét, foglalkozását és történeteit nem ismerem, a tagok olvasmányait sem. Még csak annyit róla, hogy az esetről a Könyvtáros Egyesületek Nemzetközi Szövetsége idei kongresszusának *Az olvasás öröme* nevet viselő szekciójában számoltak be.

Azt hiszem, nem a katarzis a szórakozásba menekülés ellenszere, hanem — többek között — az egymásnak történeteket mesélő emberek. Remélhetően a katartikus élményekből is egyre több lesz, és remélhetőleg egyre többeknek lesz. Egykor majd talán a szellemi erőfeszítéssel járó olvasást (= élményalkotást) kell szórakozással kipihenni?

Vitányi Iván

SZABADIDŐ, REKREÁCIÓ, KÖZMŰVELŐDÉS AZ EGYESÜLT ÁLLAMOKBAN*

Az első kérdés: Van-e egyáltalán közművelődés vagy valami ahhoz hasonló az USA-ban? S ez nemcsak a mi kérdésünk. Voltam olyan nemzetközi konferencián, ahol a franciául „animációnak" nevezett tevékenység megfelelőit kerestük, s a résztvevő amerikai szociológus azt mondta, hogy olyannak náluk nyoma sincs. De még az is elterjedt közvélemény nálunk, hogy Amerikában minden területen alacsony a humán kultúra színvonala.

Először is ezt az előítéletet kell félretennünk. Amerre jártam, nagyon sok népművelési intézményt találtam. A művelődési házak (Community Center, Cultural Center, Art Center, Recreation Center, Leisure Time Center) többnyire ijesztően hasonlítanak a mi intézményeinkhez. Délelőtt a nyugdíjasok (Senior Citizens) Klubja tartja összejövetelét, délután a népi tánccsoport gyakorol, este műsoros est, közben a pincében a barkács kör tagjai dolgoznak. Még a népművelők is hasonlóak, aspirációikban, mintáikban, de olykor még megjelenésükben is. Itt is világjavító szándékok mérkőznek a napi valósággal.

A házak sokszor külsőleg is hasonlítanak a mieinkéhez, bár nagyságuk a magyar viszonyok szerint közepes. (Láttam egy nagyon nagyot — amilyen nálunk nincs — és sok kisebbet, körülbelül a mi középnagyságú házainknak megfelelőt.) Egynek építési tervéről tájékoztattak: kb. 1 millió dollárba kerül (20 millió forint), egy „többcélú teremmel", egy színpaddal is ellátott tornateremmel és 6—8 klubszobával, műhellyel. Körülbelül ez az általános.

(Érdemes megjegyezni, hogy a házak többnyire a helyi hatóságokhoz tartoznak, közvetlen a Park District felügyelete alá. Igazgatásukban igen nagy szerepe van a hatóságoknak és a lakosságot képviselő társadalmi testületeknek, minden lényeges kérdésben ők határoznak.)

És hogy ne volna kultúra? Végigjárván a Krenert Art Center színház- és hangversenytermeit, a hozzájuk tartozó próbaterem- és öltözőrendszerrel, elgondolkoztam, hogy hasonló volna az álma a magyar zenészeknek is. Mikor lesz ilyen Budapesten? Urbana a negyedik-ötödik város Illinoisban, Champaignnal

* Egyesült államokbeli tanulmányutam két részből állt. Az elsőben Illinois államban tartózkodtam az Illinoisi Állami Egyetem (székhelye Urbana-Champaign) meghívására. A másodikban különböző más egyetemeket és tudományos intézeteket látogattam (Houston, Albaquerque, San Francisco, Los Angeles, Seattle, (New York), mindig a helybeliek meghívására és költségén.

együtt is csak százezer lakosa van, igaz, hogy egyetemi központ. De aztán még láttam néhány hasonlót. Láttam a Dominguez Hills-i egyetem amatőr színjátszóinak nagyszerű előadását a még nagyszerűbb külön színházépületben — jeleit láttam a koncertélet megélénkülésének, a félhivatalos Comminity Theatre-k munkájának és így tovább.

Ne induljunk ki tehát abból a kényelmes és önelégült álláspontból, amely fitymálva nézi az amerikai kultúrát. Inkább próbáljuk elemezni a hasonlóságokat és különbségeket.

HAGYOMÁNYOK

Nem volt módom tudományos alapossággal elmélyedni az amerikai népművelés múltjába. Némely hagyomány továbbélését mégis megfigyelhettem.

a) Talán a legrégibbek azok, amelyek a fiatalok „lelkét" akarják megfogni. A legtöbb idetartozó mozgalom angliai eredetű. Ilyen az YMCA (nálunk KIE) és a lányok részére fenntartott párja az YWCA. A múlt század közepén az angliai Williams kezdte, elégtelennek érezvén az egyház tevékenységét a fiatalok vallásos nevelésében. Jellegzetesen laikus szervezet. Amerikában igen széleskörű, nincs felekezethez kötve. Hatása óriási — egyébként nálunk sem volt jelentéktelen, bizonyos mértékig őspéldája sok más ifjúsági mozgalomnak. Például a cserkészetnek (Scouts), amely szintén hatalmas szervezettel rendelkezik, s amely a századelő Angliájából származik. Sajátosan amerikai viszont a Boys Club-szervezet, amely önálló művelődési házakat tart fenn, önálló szabályokkal. Szintén a múlt században alakították, újabban Girls Clubok és „coed" (koedukációs) klubok csatlakoznak hozzájuk. (Újabban „corec"-ről, a két nem közös rekreációjáról is beszélnek.)

b) Jane Addams hagyománya. Addams jótékony hölgy volt, aki „kiment a nép közé". Felfigyelt arra, hogy milyen nehéz körülmények között élnek a Chicagóba települt görögök, lengyelek, csehek, jugoszlávok, zsidók stb. (azon a vidéken magyarok nem voltak). A környéken vett egy hatalmas házat és megnyitotta előttük: tanfolyamokat rendezett (ahol angol nyelvre, amerikai viselkedésre, olykor szakmára oktatta őket), s amolyan tanácsadójuk lett. Koncepciója: a „social worker" hivatása országosan elterjedt s tipikusan „népművelő" jellegű — bár szabályos Jane Addams házak ma már természetesen nincsenek. Mégis, a Community Center-ek működése ezeken az elveken alapul.

c) A harmadik nagy hagyomány, amelyet meg tudtam figyelni, a *parkok* létesítéséhez kapcsolódik. Parkok persze a világon mindenütt vannak. Itt Amerikában tudatos tevékenységgé, úgy mondják, a 30-as években vált, létesítésük New Yorkban kezdődött, ahol Moses nevét emlegették a rendszer kiépítőjeként. Ehhez csatlakozott Chicago és Illinois. (Megjegyzem, úgy tűnik, hogy az urbanai egyetemi tanszék felállítása maga is úttörő jelentőségű, valószínűleg először foglalkozott a park-recreation-üzem és a hozzájuk kapcsolódó Community Center-ek dolgozóinak képzésével, ugyanakkor kutatásokkal és az egyes települések, intézmények számára való tanácsadással is. Ez utóbbi kettővel mintegy a Népművelési Intézet szerepét töltve be.) Azóta a park-recreation tanszékek létesítése meglehetősen általánossá vált. (Bár csak néhányan látnak el népművelési funkciókat is.)

d) Ezekhez még több más hagyomány is kapcsolódik, amiről egy teljesebb kifejtésben nem lehet megfeledkezni. Ilyen a különböző férfi klubok (oroszlánklub, szarvas klub stb.) tevékenysége, ez amolyan felnőtt-kori cserkészet. Ilyen az egyházak népművelő munkája, amelyek gyakran szintén valóságos művelődési házakként működnek. Ilyen a sport és különösen a tömegsport, amelynek sajátos szerepéről még szólok. Ilyen az amatőr művészeti mozgalom, amely szintén erősen angliai indíttatású (Cécil Sharp a néptánc-népdal mozgalmat 1899-ben indította), s újabban ott is ismét erősen a népművészet felé fordul.

e) Végül nem hagyhatjuk ki az újabb jelenségeket sem. Külön ki kell emelni az elmúlt évtized baloldali ifjúsági mozgalmai (a vietnámi háború elleni fellépés, néger mozgalom stb.). Mint politikai mozgalmak, minden jel szerint lehanyatlottak, de kulturális hatásuk tovább él. Ilyen hatást mutat ma például a muralisták (falfestők) mozgalma. Alkalmam volt chicagói csoportjukkal beszélgetni, műveiket ott is, másutt is láttam. Indíttatásuk kifejezetten baloldali és közösségi, amit reprezentatív könyvük címe is kifejez (Toward a People's Art — 'Egy népi művészet felé').

A KÖZMŰVELŐDÉS AMERIKAI FOGALMA

Sietek kiigazítani, hogy nincs ilyen kifejezésük. De nem ezen múlik csupán. Mégis van egy fogalomkör, amit különbözőképpen neveznek, de aminek azonos gyakorlat felel meg.

Ha jellemezni akartuk a két — az ottani és az általunk ismert — fogalom és gyakorlat különbözőségét, Sapora úrral igen egyszerű példához folyamodtunk. Amerikában — mondtuk —, a művelődési házak tevékenysége jobban össze van kapcsolva a sporttal. Majd minden házban jól felszerelt tornaterem van, itt tartják a táncos foglalkozásokat is. (A padlóra cipővel is rá lehet lépni.) Magyarországon viszont jobban össze van kötve a könyvtárral. (Amerikában sohasem: a könyvtár teljesen külön szervezet, annyira sem kapcsolódik a művelődési házakhoz, mint nálunk.)

Ha azt a fogalmat keressük, amely az ottani intézmények működésének elvi alapját adja, inkább találjuk meg a *rekreációban.* Ehhez tartoznak a különböző *sporttevékenységek,* aminek igen nagy szerepet tulajdonítanak és közvetlenül a művelődési ház rendszerrel együtt működtetnek. Mint mondtam, majd minden házban van tornaterem (gymnasium, rövidítve gym), a parkokban mindenféle sportpályák: tenisz, futball (amerikai, amit mi rögbinek nevezünk, meg újabban az európai futball is), base-ball, atlétika stb., igen sok helyen fedett pályák: úszás, tenisz, korcsolya. A tömegsport valóban fantasztikusan meg van szervezve, mindenkinek nyújt lehetőséget, nemcsak a versenyzőknek. (Beleértve az öregeket és betegeket, igen nagy gondot fordítanak mindenféle „handicapped people" lehetőségeinek kimunkálására. Láttam tornatermeket, ahol tolókocsisok sportolhatnak a súlyemeléstől a kosárlabdáig, sőt a tolószékes táncig.) Ezt olyan rettenetesen fontosnak tartják, hogy tőlem is mindenütt azt kérdezték, mit teszünk a hasonló betegek sportolása és művelődése érdekében. (Nem voltam kellően felkészülve, a vakok és a süketek iskoláira és intézményeire tudtam hivatkozni.) Az utcákon mindenütt feltűnnek a „kocogók", a garázsok ajtaja fölé sok helyütt kosár van szerelve, hogy a gyerekek ott gyakoroljanak. Alig találkoztam értelmiségivel, aki valamit ne sportolt volna rendszeresen.

Ezt alátámasztja a sportesemények nyilvánossága. Urbanaban voltam egy egyetemek közötti kosárlabda-meccsen. A városnak (mint mondtam) 100 ezer lakosa van, a sportcsarnokban 14 ezer férőhely tele volt. Ott van az egyetem egész tanári kara, többnyire családostul. Társadalmi esemény volt. Az elején a himnuszt játszották (minden meccsen megteszik), felálltak és átszellemülten énekeltek. A meccs közben is zenéltek, s táncos-tornász fiúk, lányok színes jelmezben ugrabugráltak, gúlagyakorlatokat mutattak be. Az egésznek magával ragadó atmoszférája volt, nálunk elképzelhetetlen.

A rekreáció irányába mutat a parkok jellege is. Valóban igen nagy gondot fordítanak rájuk, s igen szépek. Rengeteg játszótér (nem olyan egyformák mint nálunk), szép sétányok, sportpályák és így tovább. S igen sok „népművelő" gondolkodásában ebbe a rekreációba tartoznak bele a kulturális tevékenységek is, azért olvassunk, azért járjunk színházba vagy táncolni, hogy felüdüljünk. A cél persze nem az, hogy jobban végezzük munkánkat, de még csak nem is az, hogy „kiteljesítsük magunkat", hanem hogy „élvezzük az életet", azon hobby alapján, amit magunknak kiválasztunk. (Ezért kell sokszor fárasztó terepfutásra vállalkozni: csak egészségesen lehet élvezni.) Meg kell adni, hatásos ideológia: mélyen áthatott csaknem mindenkit, akivel erről beszéltem (a kifejezetten baloldaliakat kivéve), ebben látták ezen a területen a szabadság biztosítékát.

De persze ezt a mozzanatot sem szabad túlhangsúlyozni. Megfér vele a *felnőttnevelés* koncepciója is. Láttam felnőttnevelési központokat: köztük igen jól szervezetteket. Az épület közös a középiskolával, (a „komplexitás megvalósult), de már délelőtt is használják, este egészen az övék. Szaktermek egész sora: zeneterem, színpad, táncteremnek is használható gym, terem a famunkának, kerámiának (nagyon népszerű), vasmunkának, autószerelésnek stb. Tanfolyamok azok részére, akik most akarják elvégezni az iskolát (van egy külön vizsga számukra, amelyben nem a gimnázium szokásos tantárgyaiból, hanem életismeretből kell vizsgázni — természetesen a tárgyak szerint csoportosítva). A rekreáció tehát gyakran összefonódik a tanulással — éppen ezért természetesen élvezetes formában. Ezért népszerűek a különböző tárgyi tevékenységek (fa-megmunkálás, fémművesség, kerámia, szövés-fonás, hímzés, szabás-varrás, gyöngyhímzés, tárgykészítés stb.) — igen sok helyen láttam kitűnően felszerelt műhelyeket, fiataloknak, középkorúaknak, öregeknek egyaránt. A rekreáció itt valamilyen haszonnal fonódik össze, s ez igen nagy vonzóerőt gyakorol.

Megvan mindazonáltal a helye az amatőr művészetnek is, de némiképpen ebben a szélesebb keretben. Különösen erőteljesen fejlődik Amerikában is a táncmozgalom. A táncnak több fajtáját gyakorolják: a legkülönfélébb néptáncot (igen népszerű a magyar néptánc, erről még szólok), a balettet, a modern színpadi táncot, a társasági táncot, ennek színpadi változatait, újabban az arab „belly-dance"-ot (hastánc) stb. Népszerűségük egyik oka az is lehet, hogy a tánc beleillik a sportjátékok sorába, tehát a testi rekreációba is. De az sem lényegtelen, hogy az utóbbi évtizedekben a tánc a hivatásos művészetben is egyik vezető műfajjá nőtte ki magát Amerikában. (1930-ban még egyetlen hazai balettegyüttes sem működött, ma minden nagyobb városban található, olyan világhírű alkotókkal, mint Balanchine, Martha Graham, Parl Taylor. E fejlődési vonal elemzése szintén sokat árulna el az amerikai kultúra természetéről, de most — bár a tánctörténet témáim közé tartozik — nem térhetek ki rá.

Egy példa. Igen sok művelődési ház programját kaptam meg. Csak példaként idézek egyet. Az Eldridge Recreation Center programjában (naponta 1/2 9 — este

10-ig) a következő foglalkozások szerepelnek, de körülbelül hasonlóan alakul a többi ház programja is.

Testépítés	Felnőtt tánc	Ékszerkészítés	Bridge
Yoga	Gyerektánc	Bútorjavítás	Társasjátékok
Szabad torna	Modern tánc	Kerámia	Cserkészfiúk
Soványító torna	Balett	Szövés	Cserkészlányok
Gyermek-akrobatika	Gyermek-kórus	Varrás	Kutyaidomítás
Női röplabda	Dráma	Modellezés	Genealógia
Base-ball	Karmester tanf.	Fotográfia	(ismerd meg
Elsősegély tanf.	Olajfestés	Főzés	gyökereidet)
	Rajz	Divatszabó	

A SZABADIDŐ ÉS REKREÁCIÓ „FILOZÓFIÁJA"

Mindez meglehetősen világosan jelenik meg a szabadidő-rekreáció irodalmában. (Egy előzetes megjegyzés: a szabadidő-irodalomnak két ága van. Az egyik a szabadidő tudományos szociológiai vizsgálata, amit nálunk Szalai Sándor vezetett be. A másik a szabadidő gyakorlati felhasználásával vagyis a rekreáció módozataival foglalkozik, ez is támaszkodik tudományos vizsgálatokra, de célja politikai és üzleti, a szabadidő-intézmények fejlesztési politikájának kialakítása. Ez utóbbiakból idézek.)

Jó összefoglalását adja a problémáknak a World Leisure and Recreation Association kiadványa: *„Beyond Survival, Leisure and Recreation in Human Settlements"*. („Az életben maradáson túl. Szabadidő és rekreáció az emberi településeken".), mely egy 15 országra kiterjedő nemzetközi kutatáson alapul. (A szocialista országokat Lengyelország képviselte.)

A kiadvány sok érdekes adatot, megállapítást tartalmaz. Számunkra most a szemlélete, ahogy angolszászul mondják, filozófiája a fontos. Ezek szerint: „A leisure-t úgy határozhatjuk meg, mint azt az időt, amely szabad a munkától és a létfenntartási tevékenységtől; a rekreáció pedig azokat a kulturális, szociális és fizikai tevékenységeket foglalja magába, amelyeket a szabadidőben végzünk." Különválása történelmi folyamat, kezdetlegesebb fokon az ember figyelmét egészében az életben maradás foglalja el. A technikai forradalmak eredményeképpen kialakul a szabadidő. Szétválik az életben maradás (survival) és a rekreációban testet öltő többlet, ez utóbbi szabja meg az élet minőségét. Itt jelentkezik a kulturális identitás, a szociális beteljesülés, a test és a lélek regenerációjának szükséglete, ezek mind a rekreációban valósulnak meg.

A sajátos itt az, hogy szó van a kultúráról, sőt a kulturális identitásról, de mindig a rekreáció részeként, egyik aspektusaként. Ez gyökeresen különbözik a mi felfogásunktól, amelyben a kultúra a köz, a legszélesebb néprétegek művelődésében sem pusztán rekreáció, nem pusztán a jóérzést, a test és lélek regenerációját szolgálja, hanem — folytatva az amerikai gondolatmenetet — a survival kategóriájának is szerves része. Művelődés és rekreáció így egymást kiegészítő és egymással ellentétes dialektikus fogalmak, de az a lehetőség a szabadidő amerikai filozófiájában fel sem merül.

Viszont az kétségtelen, hogy igen erősen középpontban áll a lakosság igé-

nyeinek szolgálata — a rekreációs-ipar ilyenmódon szervesen illeszkedik a dinamikusan fejlődő infrastrukturális szolgáltatások sorába. Az Eldridbe Schoolban építendő Community Recreation Center tervezete ismerteti, milyen gyorsan nő a szükséglet ilyen központok iránt, és így fogalmaz: „Ezek az épületek az őket körülvevő közösség minden tagjának szükségleteit vannak hivatva kielégíteni. A rekreációs épület biztonságos, egészséges és vonzó légkört nyújt, amelyben a közösség minden tagjának megvan a lehetősége, hogy élvezze szabadidejét azáltal, hogy szociális, kreatív, kulturális és fizikai tevékenységekben vesz részt."

Mint mondtam, a szolgáltatásoknak ez az ágazata dinamikusan fejlődik. Nem sikerült adatokat szerezni a parkok vagy kultúrházak építésére vonatkozólag, de jól illusztrálja ezt a szakember képzésnek növekvő tendenciája is. A WLRA kimutatása szerint 1930-ban egyetlen egyetemen folyt képzés. 1940-ben 6-on, 1950-ben 11-en, 1960-ban 73-on. Az 1975-ös helyzet a következő: 149 főiskolán folyik kétéves képzés 291 tanárral, 6598 hallgatóval. A négyéves programok száma 176, 787 tanárral, 25 129 hallgatóval. (Az összes hallgatók száma tehát 31 727, az összes tanároké 1078.) Ez valóban igen erőteljes fejlődés, s mint az adatok mutatják, az 50-es években kezdődött s máig tart.

A REKREÁCIÓ-KÖZMŰVELŐDÉS TÁRSADALMI FUNKCIÓJA

Így felfogva a rekreáció-közművelődés amerikai fogalmát, társadalmi szerepét is jobban megérthetjük. Ezeknek a tevékenységeknek ugyanis igen jelentős funkciójuk van az egész társadalmi, sőt hatalmi mechanizmusban.

Néhány évvel ezelőtt az egész világra nagy hatással volt az Egyesült Államokban kialakuló új mozgalmak kisugárzása. Tüntetések a vietnámi háború ellen, a baloldali mozgalmak megerősödése, különösen az ifjúság körében, a néger mozgalmak fellángolása egészen a fegyveres harcokig, ugyanakkor a világból való kivonulás, a hippy-magatartás terjedése, vele együtt a beat-zene, a kábítószer kultuszának megnövekedése — s különösen mindezek együtt való jelentkezése a válság tüneteit mutatták. (Ki kell emelni, hogy a felsorolásban nem ok nélkül szerepel a beat-zene is. A Budapesten 1973-ban az ifjúság kultúrájáról tartott nemzetközi konferencián mutatta ki J. Robinson amerikai előadó, hogy szignifikáns összefüggés van a vietnami háború-ellenesség, a beat és a drog között, de azt is, hogy ehhez hozzávehetjük az ifjúsági kultúra más jelenségeit is, például az éppen akkor virágkorát élő sajátos színjátszó mozgalmat. Valamennyi bölcsője elsősorban a nyugati partvidék, Berkeley, San Francisco, Los Angeles egyetemei.)

Aki ma keresi ezeket a mozgalmakat, ugyancsak csalódik. Az egyetemeken találhatunk baloldali gondolkozású tanárokat és hallgatókat, de mind elszigeteltségéről, a mozgalom visszaeséséről, sőt hiányáról panaszkodik. A helyzet gyökeresen megváltozott — mondják. A baloldalnak nincs szervezete, erőtlen, nem egységes. Nincsenek akciói, amelyek egységbe fognák.

Ez a megfigyelés társadalmi-politikai vonatkozásban természetesen felületes, hiszen igényt sem tart arra, hogy megrajzolja az amerikai társadalom mélyében végbemenő folyamatokat. Mivel mégis igazságot rögzít, alkalmas kiindulópontul szolgálhat számunkra a rekreáció-közművelődés funkciójának megrajzolásában.

Minden jel arra mutat, hogy a néhány évvel ezelőtti válságos jelenségek leküzdésére hatalmas társadalmi apparátus mozdult meg — különböző szintű

döntések és folyamatok együttes hatásával. Befejezték a vietnámi háborút, még-ha a fronton vereséggel is, de belpolitikailag győzelemmel — a protestálás legfőbb oka megszünt. Pszichológiailag hatásos engedményeket kaptak a négerek, csupa olyan külsőségben, amelyek egyenjogúságukat vannak hivatva bizonyítani, de valójában csak az együttműködésre hajlandó fekete középosztály számára könnyítik meg az „asszimilációt". (Ebben is sok szerepe van a kultúrának és a szórakoztatásnak. Míg például a tévéjátékok korábbi elemzéseiből tudjuk, hogy akkor a négerek többnyire gonosz és félelmetes szerepet játszottak, ma a reklámtól a drámáig szinte kizárólag csak pozitív, kedves, mosolygós, jóságos szerepben láthatjuk őket.) Ezzel az ellentmondás elsősorban a változatlanul nehéz helyzetben tartott néger tömegek és a néger középosztály között éleződött ki, míg ugyanakkor a fehér tömegek között nem csökkent a négerellenesség. De megváltozott a pszichológiai magatartás a különböző származású csoportokkal szemben is. A korábbi fő törekvés az amerikanizálás volt, a nyelvi és kulturális hagyományok elfelejtetése. Idősebb másodgenerációs magyarok beszélik, gyerekkorukban mennyit szenvedtek azért, mert „hunky"-nak csúfolták őket (ez a magyarok gúnyneve), ma sikkes dolog valamely nemzetiséghez tartozni, s az őshaza kulturális hagyományait ápolni. (Az Amerikában gyűjtött népzenei felvételekből például csodálatos lemezeket adnak ki.) Azelőtt az előremenetel akadályának számított, ha valaki akcentussal beszélte az amerikai-angol nyelvet, ma azt a megfogalmazást hallottam, hogy inkább a sexappeal köréhez tartozik.

Ezeket tudva még a nők felszabadításának ma Amerikában olyan divatos jelszavát is e sorba illeszthetjük. (Amin a nők társadalmi szerepét, a közhivatalokban, egyetemeken jellemző arányát értik elsősorban, vagyis csupa olyan tényezőt, amiben mi egyáltalán nem állunk rosszabbul.) Sőt, folytathatjuk a sort a hátrányos helyzetűek vagy akár a homoszexuálisok lehetőségeivel és jogaival, amire szintén igen nagy figyelmet fordítanak.

Mindent összevéve úgy vélem, azt kell megállapítanunk, hogy az „emberi jogok" kampányának nemcsak külpolitikai, de legalább olyan erős belpolitikai motivációja is van az Egyesült Államokban, különösen a kettő együttes alkalmazásával. Az ideológia — a régi ideológia új változata — ma úgy hangzik, hogy Amerika minden állampolgára számára biztosítja az emberi jogokat, beleértve a négereket, nemzetiségi származásúakat, nőket, öröklött vagy szerzett betegségben szenvedőket. A Szovjetunió és a szocialista országok ellen e címen indított hadjáratoknak így nagyon határozott belpolitikai szerepe is van.

Az „emberi jogoknak" az amerikai mindennapi életben használt fogalma azonban egyáltalán nem olyan magasztos, mint ahogy a hivatalos nyilatkozatokban szerepel. Valójában éppen a rekreáció vagy a vele összekapcsolt élvezet (enjoyment) fogalmából érthető meg. Arról van szó, hogy mindenkinek legyen meg a maga élvezete, vagy akár hobbyja, a közvetlen szórakozástól, sportolási lehetőségtől a néptáncon át olyan társadalmi mozgalmakban való részvételig (woman's liberation, az őshaza nemzeti hagyományainak ápolása), amelyek a haladó szellemiség illúzióját nyújtják, sőt valójában is megfelelnek a haladás eszméjének, végső soron azonban ártalmatlanok (mivel közvetlenül az erők megosztása irányában, s a valóban veszélyes mozgalmak — fehér és néger munkásság összefogása — ellenében hatnak). Itt valóban mindenki megtalálja a magáét. Aki nem néger, nem nemzetiségi, nem nő, nem handicapped, nem homoszexuális, az is egészséges akar lenni, az is keresi az élvezetet, annak is jól jön — mert valóban jól jön — a mind jobban bontakozó rekreációs-business a maga

teniszpályáival, korcsolyapályáival, uszodáival, kosárlabda pályáival, kocogó mozgalmával, parkjával, tánctanfolyamaival, nyugdíjas klubjaival, nagyszabású sport és művészi szórakoztató rendezvényeivel. A hatás „titka" abban van, hogy ezek valóban a társadalom igen jelentős része számára teszik kellemessé az életet, s ezzel járulnak hozzá a társadalom egyensúlyához és stabilitásához.

Ebből a szempontból nézve nem hangsúlyozhatjuk eléggé, hogy így ennek a célnak szolgálatában nemcsak a szűkebben értelmezett közművelődési apparátus áll (művelődési házak, könyvtárak), hanem egy annál sokkal szélesebb hálózat: a cserkészek, Boys és Girls-klubok, Keresztény Ifjúsági Egyesületek, külön sportlétesítmények, felnőtt klubok (az emlegetett Lyons' Clubban például minden héten ismeretterjesztő előadás hangzik el), továbbá az egyházak. Az új templomok valóságos művelődési házak: egy „nagyterem" és hátul sok kicsi: könyvtár, klubszoba, előadóterem, sőt színpad és konyha. (Legfeljebb a sport hiányzik, itt lelki rekreáció folyik.)

Ez a szélesebb rekreációs-közművelődési apparátus már hatalmas erő. Valamelyik csápjával szinte mindenkit elér.

Belülről figyelve a rekreációs-üzemet egyre határozottabban fel kell ismerni egyensúlyozó társadalmi szerepét. Vegyük például a már emlegetett kosárlabda meccset. Tizennégyezer ember a százezer lakosú városban, pedig csak egy soros egyetemi mérkőzés. Ott van, ott izgul, kiabál az egyetem egész tanári kara, családjával (feleségek, szinte teljes számmal a gyerekek). Népünnepély ez, a legmagasabb fokon. És így megy hétről hétre.

A rekreáció-közművelődés politikai funkciója tehát pontosan követhetően egy olyan társadalmi mechanizmus megteremtése és működtetése, amely jó közérzetet hoz létre s ezzel fokozza a társadalom stabilitását és fékezi a változást sürgető erők kibontakozását.

Itt azonban álljunk meg, mivel nem mehetünk el szó nélkül amellett, hogy az így felvázolt kép szinte szóról-szóra egyezik azzal a vulgárisnak és meghaladottnak vélt felfogással, amely szerint az amerikai kultúra egyfajta ópium a népnek, a figyelemelvonás az ellentmondások elkenésének eszköze. Nem esünk vissza egy régi típusú vulgarizmusba, ha most ugyanezt ismételjük meg a közművelődés-rekreációra vonatkozóan?

A megoldás kulcsa véleményem szerint abban van, ha gondosan elválasztjuk egymástól a kultúra szélesebb fogalmát egyfelől, s az intézményesen terjesztett rekreációs és szórakoztató kultúrát másfelől. Az amerikai kultúra maga — mint minden más nemzeté, a fejlett kapitalista országoké is — küzdőtere a haladó és retrográd törekvéseknek, melyek hol a konkrét hatalom védelmében, hol ellenében hatnak. Az egyes intézmények és maga az intézményrendszer a maga céljainak megfelelően szűkíti le a teljességet — és mi most ebből a közművelődési intézményhálózat preferenciarendszerét vizsgáljuk. Azokét az intézményekét, amelyek Amerikában is a legszélesebb tömegek felé fordulnak.

Az is felmerülhet, hogy ne legyünk igazságtalanok: minden társadalmi rendszerben szükséges a rekreáció, és a közművelődésnek mindig is van egy rekreációs oldala. A három nyolcas szocialista követelése (8 óra munka, 8 óra pihenés, 8 óra szórakozás) sem mond többet, sőt voltaképpen ugyanezt mondja. Milyen jogon kritizáljuk akkor az amerikai modellt? Ha csak nem azért, mert nálunk ezt a jó közérzetteremtő funkcióját a közművelődés egyelőre még kevésbé tudja betölteni?...

A különbség éppen a fogalmak most kifejtett különbségében van. Abban,

amit Sapora úr olyan kitűnően érzékeltetett 76-os salgótarjáni felszólalásában és Amerikában is majd minden közös előadásunkon. Magyarországon — úgymond — az a legszembeszökőbb, hogy mindenütt eleven és szinte magátólértetődő igyekezetet talált a minőségre, az értékre, a továbbfejlődésre. Ez az igyekezet nagyon szórványos Amerikában, ott ki akarják szolgálni, ki akarják elégíteni a közvetlen igényeket, azt akarják, hogy az emberek jól érezzék magukat. *Ezt viszont sokkal szervezettebben, sokkal jobban, sokkal nagyobb hatásfokkal csinálják.*

Sapora úr néhol még azt is hozzátette, hogy ez a kétféleség a szocializmus és kapitalizmus különbsége. És valóban. A különbség abban van, hogy az amerikai típusú szórakoztató-rekreáció-közművelődés az értéket is a jó közérzetnek veti alá, s ezzel egész más kontextusba helyezi. Nem az egyes tevékenységek, hanem maga a kontextus védelmezi a társadalmat, válik a hatalom eszközévé — a baloldali vagy más válságjelző (például hippy) mozgalmakkal szemben. Éppen ezért nem lehet az amerikai modellt hozzánk átplántálni, illetve, ha átplántálnánk, hasonlóan rekreációs alapállásúvá tennénk a közművelődést. Vagyis legfeljebb pillanatnyilag növelhetnénk a társadalmi stabilitást, de ellentétbe kerülnénk a szocialista közművelődés elveivel, mivel éppen a minőség fejlesztése, az érték növelése ellen dolgoznánk.

Más kérdés, hogy a valóságban — kevésbé jól szervezetten — nálunk is megvan az amerikai modell megfelelője. Sapora úr sajnos túloz, a minőség és a felfelé törekvés sokszor csak szólam, nálunk nem mindig hatja át a valóságos folyamatokat. Azt is hozzátenném, hogy *a tehetetlenségi nyomaték elsődlegesen mindig az amerikai modellt váltja ki, ha el akarjuk kerülni, külön gondot, külön erőt kell rá fordítani.* És megint más kérdés, hogy a szervezettség, és különösen a rekreációs tevékenységek szervezésében mit kell tanulnunk az amerikaiaktól, hogy a rekreációt — a tömegsporttól, tenisztől, úszástól kezdve a társas összejövetelek tartásáig — sokkal jobban fel kellene használnunk a közművelődés fejlesztésére. Nem a közművelődés és a rekreáció összekapcsolásától kell félnünk, csupán attól, *ha a közművelődés rekreációvá szűkül.* Ellenkezőleg: a rekreációs formákat széles körben ki kellene fejleszteni, s magukban vett céljukon túl (mert felüdülni jó) arra is felhasználni, hogy új tömegeket kapcsoljunk be a művelődés áramába.

Sz. Tóth János

ISMERKEDÉS A HOLLAND FELNŐTTNEVELÉSSEL

AMERSFOORT, UTRECHT, NIJMEGEN

A művelődési otthon jellegű intézmények legelterjedtebb megnevezései: szomszédság-házak, faluházak, közösségi központok, kreativitás centrumok. Három városban láthattam ilyen intézményeket.

Amersfoort kisvárosban pl. (egyébként itt székel a Holland Népművelési Intézet) egy modern építésű Kreativitás-Centrumot. A sok kis műhelyjellegű helyiségből álló épületben sokféle tárgyformálási lehetőséget alakítottak ki. (Agyagmunkák, papírkézimunkák gyerekek számára, szövés, festés-rajzolás, barkácsmunkák, fotózás, zenélés stb.) Egy 40—50 év körüli — főleg nőkből álló — kör tartotta az összejövetelt. Fémből készítettek díszdobozokat. Ezek többnyire elég ízléstelen tárgyak voltak, akárcsak a műhelyben felhalmozott addigi munkák. A kör vezetője — egy iparművész — elmondta, hogy az esztétikus megformálás nem elsődleges cél és nem is végcél. Az összejövetelek fő funkciója, hogy társas kapcsolatok alakulnak ki, a tárgyak létrehozása mozgósítja az alkotó képzeletet és a teremtési készséget a résztvevőkben. Este egy külvárosi munkáskerület középiskolai kollégiumában egy hágai amatőr színjátszó csoport produkcióját láthattam. A szöveget is saját maguk írták. A játék a munkások kiszolgáltatottságát, a munka elidegenedettségét és a munkás-szolidaritás fontosságát mutatta be. A szuggesztív előadásban igen kevés beszédet lehetett hallani, a pantomim-elemek mellett erőteljes fény- és hangeffektusokat alkalmaztak (fénylő ruhák, villogó elektromos műszerfal-rendszerek, a technológiai folyamatokat „szemléltető" vibráló fénycsövek, erőteljes pop-zene stb.). A zsúfolásig megtelt teremben — egyetlen tanárt se láttam — feszült figyelem volt. Az előadást beszélgetés követte a munkások helyzetéről.

*Utrecht*ben egy modern „komplex" Közösségi Központot láttam. Az intézmény társadalmi vezetőségében elég nagy befolyása van az egyetemistáknak, ami bizonyos fokig tükröződik a programban is.

Azon a héten lengyel filmhetet rendeztek, a kiállítóteremben pedig „Béke" címmel grafikai kiállítás volt antifasiszta és vietnami témájú rajzokkal. Az intézmény vezetője (egyetemi diplomás) pár hónapja dolgozott akkor, több éves munkanélküliség után. A ház központjában ízléses presszóféle és étterem-társalgó található igen sok vendéggel — ami annak is köszönhető, hogy viszonylag olcsóbban lehet étkezni, fogyasztani.

Nijmegen kelet-hollandiai katolikus város. Kísérőm J. M. A. Franse segít-

ségével ismerkedtem a város intézményeivel. (Ő mutatta meg azt a helyet is, ahol Marx szüleinek a háza állt. A Marx-szülők itt házasodtak össze és utána költöztek át Németországba.) Az egyik helyi középiskolában Anyák Középiskolája működik. (Rendes iskolarendszerű oktatás.) Az igazgatóval folytatott eszmecsere után alkalmat kerítettek a hallgatókkal való találkozásra (egy ausztráliai bevándorlóval, hogy közvetlenül angolul folyhasson a beszélgetés). Részt vettem az angol órán, sőt kísérőmmel és az igazgatóval egyetemben a nyelvi feladatok megoldásában is. Benyomásaim alapján az itt folyó munkát pontosan ugyanaz a konzervativizmus jellemzi, mint nálunk a dolgozók iskoláinak többségében folyó oktatást. Náluk is megoldatlan a felnőttoktatók továbbképzése, a sajátos módszertan kimunkálása, a más kulturális intézményekkel való együttműködés, a két illetékes minisztérium kielégítő együttműködése stb.

A nijmegeni közművelődési könyvtárban a nyugdíjasok számára tartottak összejövetelt a könyvtár munkatársai, ahol (egy tea mellett) tájékoztató és beszélgetés folyt a könyvtár állományának a rendszerezéséről, a könyvek közötti tájékozódásról. Az összejövetelek rendszeresek. Témájuk mindig a könyv iránti érdeklődésből indul ki. A könyvtáron belül a legjobban kialakított részleg a gyermekkönyvtár: tele játékos megoldásokkal és játékokkal. (Az értékes, több száz lemezből álló lemeztárban két magyar lemezt találtam a „népzenénél" egy magyar nóta lemezt és Kálmán Imre operett-részleteket.)

A város egyik közösségi központjában a legfontosabb feladatnak a szociális-kulturális segítségnyújtást tartják. Klubszerű összejövetelek szerveződnek a különböző korosztályú egyedülállók, magányosok, a rokkantak és munkaképtelenek, a munkanélküliek, a bevándorlók és a vendégmunkások számára.

A cél az, hogy segítsenek ezeknek az embereknek az életvitel, a társadalomba való beilleszkedés kialakításában, a közöttük lévő társas kapcsolat és együttlét formálásában és az igényeik szerinti szabadidős érdeklődés kielégítésében.

Az intézmények megtekintése után a Városi Tanács tisztviselőivel találkoztam (kb. egy magyar elnökhelyettesnek és egy közművelődési csoportvezetőnek megfelelő funkcionáriusokkal), akikkel az irányítás nehézségeiről és az egységes helyi közművelődési hálózat és terv kialakításának problémáiról volt szó. A koordináló jellegű állami irányítás egységes rendszerének a kialakítása országosan úttörő kezdeményezésnek számít Nijmegenben. A legtöbb panasz — legalábbis az állami intézményekben — az anarchiára, az átfedésekre és áttekinthetetlenségre vonatkozott.

A holland közművelődési-felnőttnevelési struktúrában ti. a tevékenységek döntő része magánkezdeményezés és vállalkozás, olyan öntevékenység, melyet meghatározott működési idő után és az írásban benyújtott terv alapján az állam köteles dotálni. (A költségvetés meghatározott százalékáig.) A legkülönbözőbb egyletek, szervezetek, társaságok, vallási felekezetek és csoportosulások, politikai pártok közötti állandó érdekegyeztetésre van szükség a támogatás elosztását, a feltételek további javítását illetően. A tanács feladata, hogy a sokszor áttekinthetetlen számú és milyenségű kezdeményezés, csoportérdek, terv, igény között összhangot teremtsen. Megkísérelje az integrációt, a koordinációt, ha többre nincs lehetőség, a szembenálló érdekek közötti egyensúly megtartását, a feszültség csökkentését. A városi szintű kulturális munkaterv és költségvetés végleges változata a különböző társadalmi és politikai erők, szervezetek képviselőiből álló bizottság kemény vitái után alakul ki.

NÉPFŐISKOLA
(BERGEN, VOLKSHOGESCHOOL)

A népfőiskola a nyugat-európai, s így a holland közművelődésnek-felnőttnevelésnek is az egyik legfontosabb intézménytípusa. Hollandiában jelenleg 17 működik. A népfőiskolák szövetséget alkotnak, a módszertani kiadványok, évkönyvek mellett saját újságjaik jelennek meg. A bergeni intézményt a tengerparthoz közeli parkban, üdülők között alakították ki, több kastélyszerű épületben. Ez a környezet hozzájárul a társadalomból való „kikapcsolódás"-hoz. Többnyire irreálisak azok a célkitűzések, amelyek egy, a társadalmon kívüli „társadalom" megteremtésével szeretnék elérni nevelési elképzeléseiket (családias hangulat megteremtése, mindenki részt vesz a házi és kerti munkában, demokratikus választás és munkamódszer mindenben — társadalmi rétegek és foglalkozási kategóriák „keverése" a kurzusokon). Mégis azt kell mondanunk, hogy munkamódszereik szakmai szempontból igen hatékonynak és korszerűnek tűnnek. E módszerek közé tartozik — mint azt többek között L. Kools, az egyik tanfolyamvezető elmondta —, hogy

— nem a haszonelvű tudás átadása áll a középpontban (pl. szakmai);
— a felvetésre kerülő kérdések nyitvamaradásától nem félnek, a vezető nem próbálja a lezárást erőltetni;
— a tudományos szakértelem másodlagos szerepet játszik;
— első a résztvevők véleménye és az eszmecsere, az álláspontok közös formálása.

A népfőiskolák körzetekre osztják az országot. Területenként verbuválják általában egyhetes bentlakásos kurzusaik hallgatóságát. Kapcsolatot tartanak fenn mezőgazdasági szövetségekkel, technikai iskolákkal, nőszövetségekkel, szakszervezetekkel, ifjúsági csoportosulásokkal, a tanárok szövetségeivel, politikai pártokkal, vallási csoportokkal. Nem egy ipari vagy üzleti vállalkozás kooperál a népfőiskolával az alkalmazottai, dolgozói ügyében, akik a kurzusok bármelyik tipusán részt vehetenek és közben kapják fizetésüket, a cég hozzájárul a részvételi díjhoz.

Általában minden tanfolyamnak 20—25 résztvevője van. A nagyobb népfőiskoláknál egyidejűleg egynél több tanfolyamot is el tudnak szállásolni. Az életkor alsó határa 18 év, néhány kivételtől eltekintve. Csoportok vannak, fiatalok, idősebbek és mindenféle korosztály részére. Néhány tanfolyam csak férfiak és néhány csak nők részére indul, de a legtöbb mindkét nem részére szervezhető. Az alkotótevékenység különböző lehetőségei adottak: sport és játék, vitatkozás, gondolkozás, séta, a társadalmi érintkezés különböző formái. A napi program 8 órakor reggelivel kezdődik és este 10—11-kor fejeződik be. A program megszervezésében az intenzív szellemi tevékenységet fizikai gyakorlatok váltogatják. Mindegyik tanfolyam egy hétig tart és a végén egy kirándulás szerepel a programban, nemzetközi tanfolyamoknál több is van.

Néhány jellegzetes téma a változatos programokból:

Az információközvetítő eszközök által előidézett változások; a vidékről betelepült városi munkások; a megjavult életfeltételek és lehetőségek; kulturális élet és alkotótevékenység vidéken; az eredménytelenül farmerkodó vagy halászásból élő munkások átképzése az élet más területére; a farmer közösségek és a Közös Piac; a nyersanyagtermelő helye a technológiai társadalomban; a vidék sajátos jellegének megőrzése; vidéken található népi értékek felkutatása

és a városi emberekkel való megismertetése; munka, otthon, boldogulás; család és nevelés; mai idők szokásai; boldogulás és jólét; a konjunktúra szükségszerűen jóléthez vezet?; az elmaradott országok problémái; a holland művészet; irodalmak a múltban; az iskolarendszer reformja.

A LEIDENI ÁLLAMI EGYETEM ANDRAGÓGIAI SZAKCSOPORTJA (RIJSKUNIVERSITEIT LEIDEN, VAKGROEP ANDRAGOGIEK)

Rembrandt szülővárosának másik nagy büszkesége a 400 éves egyetem, eleven iskolai hagyományokkal, évszázados falakkal. (Állítólag, nem is olyan régen, a diákoknak szobákat kiadó asszonyok még latinul hirdettek.)

A leideni Andragógiai Szakcsoport egészen fiatal, akárcsak vezetője és munkatársai. Az Amszterdami Egyetemen (városi) 1947 óta oktatnak szociálpedagógiát. Először T. T. Ten Have professzor használta előadásaiban az ötvenes években az andragógia kifejezést. Az egyetemen oktatott tudományos tárgyak sorába az Akadémia 1971-ben vette fel az andragógiát. Ma Amszterdam (két egyetemén) Utrecht, Groningen, Tilburg, Nijmegen és Leiden egyetemén tanítanak andragógiát. B. Van Gent professzor Ten Have tanítványa és volt munkatársa a leideni szakcsoport vezetője. Két főmunkatársa közül az egyik magyar, a másik surinámi. (A többiek között van egy angol.) Dr. Katus József járt már Budapesten a Népművelési Intézetben. Most a hivatalos programon kívül, személyesen is hívott Leidenbe, ahol bemutatta Van Gent professzort és munkatársait. Elmondásuk alapján az egyetemen, az andragógiában, a „szakértő segítségnyújtás" tudományában jelenleg négy fő irányzatot lehet megkülönböztetni:

1. Az emberek szociális-kulturális formálása (vorming) beleértve a tájékoztatás, ismeretterjesztés tudományát is.
2. A felnőttek társadalmi-kulturális „kísérése" munkahelyzetekben.
3. A felnőttek társadalmi-kulturális „kísérése" a közösségeket építő munkában.
4. Társadalmi-kulturális segítségnyújtás felnőtteknek.

A felsorolt irányzatok értelmezéséhez némi segítséget ad a melléklet. (l.: Terminológiai nehézségek) Itt most csak annyit jegyzünk meg, hogy mindegyik irányzat hangsúlyozza a kulturális munka szociális jellegét, a kultúra funkcionális felfogását, a társadalmi problémákból, kérdésekből való kiindulást. Az első a legáltalánosabb, talán mindhármat magába foglaló irányzat (művelődés tudománya). A második és harmadik közötti különbség az, hogy az egyik a munkahely és művelődés, a másik inkább a lakóhely, közélet és művelődés kapcsolatára helyezi a hangsúlyt. Az utóbbiak és a négyes irányzat között inkább a kíséret és segítségnyújtás szavakban rejlik a karakterisztikus különbség. Szándékosan nem kerestünk megfelelőbb magyar szavakat. A „kíséret" szemléletesen kifejezi a kultúra nem autonóm formáját és eszközjellegét. A szó a folyamatban résztvevők aktív önállóságát „hangsúlyozza". A „segítségnyújtás"-ban a kultúra éppúgy eszközjellegű, itt viszont „halványabb" a résztvevők-rászorulók önállósága, legalábbis időlegesen. Az utolsó irányzat legjellemzőbb érvényesülési színterének a harmadik világot tartják, ahol számos civilizációs szokás és szabály átadása szükséges (pl. a víz felforralása fogyasztás előtt).

A leideni szakcsoport elsősorban az első irányzatra specializálta magát. A szociális és kulturális formálást a felnőttnevelés (volkwasseneneducatie) szóval foglalják össze, és így két fő terület különböztethető meg a munkájukban (felnőttnevelés, tájékoztatás). A szakcsoport munkáját közvetlenül egy tanács irányítja, amit: az állandó munkatársakból, a nem állandók képviselőiből, a tisztviselők (gépírók stb.) és diákok közül választanak meg. A tanácsnak beleszólása van a szakcsoportot érintő minden fontos kérdésbe. A hatvanas évek végén a diákmozgalmak és megmozdulások után több demokratizáló reformintézkedést vezettek be az egyetemeken. Így pl. minden kinevezett (végleges) tanár maga választhatja meg a tananyagot, irodalmat. Így fordulhat elő, hogy pl. Rudi Dutschke, aki az NSZK-ban sajtónyilatkozatot sem adhat, Groningenben a marxizmus-történeti tanszéken állandó, tudományos munkatárs. Hollandiában eddig felvételi vizsga nélkül bárki, aki középiskolát végzett, korlátlan ideig folytathatott egyetemi tanulmányokat. Most próbálják ezt 5 évre korlátozni, a tanulás első stádiumában egy szelekciót — nem felvételi vizsgarendszert — bevezetni, hogy az egyre nagyobb értelmiségi munkanélküliség mérsékelhető legyen.

A leideni szakcsoport — akárcsak bármelyik más szakcsoport — négy fő feladatot lát el:

1. Tudományos oktatás (az ismeretek, a tananyag jellegére akarnak utalni a tudományos jelzővel).
2. Tudományos kutatás (elv: kutatva oktatni, oktatva kutatni).
3. A társadalmi felelősségtudat fejlesztése a diákokban.
4. Posztgraduális oktatás intézményekkel, szervezetekkel, munkaadókkal együttműködve.

A szakcsoport munkatársai a két fő terület és az elmélet, kutatás, gyakorlat szerint osztják fel egymás között a munkát. Az *education* felfogása a leideni szakcsoportnál az ún. „harang-fogalom": a harang — elölnézetben elmetszve — egyik palástja takarja az oktatást (jellemző a hosszú táv), másik palástja a képzést (jellemző a gyakorlatiasság és rövid táv) s a harang igazi lelke, tartalma, „megszólaltatója" a (vorming-nevelés) művelődés, ami általában az emberi önkiteljesedést szolgálja. Az education és a fölvilágosítás (tájékoztatás, ismeretterjesztés, voorlichting) komplementáris viszonyban vannak. Az utóbbi az ún. kliens, befogadó, recipiens ismeretének, tudásának (egy bizonyos konkrét dologra vonatkozóan) a növelésére irányul. Van Gent professzor szerint munkájukban messze eltávolodtak a pedagógiától és egy absztrakt, akadémikus andragógia művelésétől. Két fő szempont vezeti őket:
— gyakorlati, társadalmi problémákból való kiindulás empirikus úton;
— pragmatizmus, racionalizmus, a gyakorlat eredményessége a középpontban. Josef Katus közelebbi munkaterülete a szakcsoporton belül a tájékoztatás-felvilágosítás (voorlichting). (Ebbe beleértik a tömegkommunikációt is. Úgy különböztetik meg a tájékoztatást a propagandától, reklámtól és az ún. public relation-tól, hogy előbbinél a kliens, a vevő, a befogadó érdekei a meghatározók, utóbbinál a forrás, az adó érdekei dominálnak.) A tájékoztató-felvilágosító tevékenység körülírására három szempontot alkalmaznak:

1. Az egyén érdekéből, érdekeltségéből indulnak ki.
2. Nincs kényszer, öntevékenységről vagy önálló igénybevételről van szó.

3. A befolyásolás egy konkrét témát érint. Az információ behatárolt, ezért — az oktatással, képzéssel összehasonlítva — maga a segítségnyújtás, szolgáltatás is behatárolt jellegű.

J. Katus kutatási témáiban jelenleg népszámlálási magatartáskutatással is foglalkozik. Egy másik kutatási témája „A magyarországi felnőttnevelési törekvések" címet viseli. J. Katus különböző holland lapokban, tudományos folyóiratokban rendszeresen publikál aktuális magyarországi társadalmi-kulturális kérdésekről. (Legutóbb pl. figyelmet keltett a cigánykérdéssel kapcsolatos magyarországi kutatásokról szóló írása. Összehasonlította a holland vendégmunkás problémával, ami ma ott az egyik legelevenebb társadalmi kérdés.)

A szívélyes fogadtatás, a szakcsoport igen színvonalas munkája, Katus hazánk iránti baráti viszonya és haladó gondolkodása mind arra ösztönöznek, hogy fenntartsuk és fejlesszük a kapcsolatokat Leidennel, amit ott ugyanúgy akarnak.

A HOLLAND NÉPMŰVELÉSI INTÉZET, AMERSFOORT (NCVO)

Az igazgató Dr. J. J. van Houte fogadott. A látogatásom végére időzített programról gondolni lehetett, hogy protokoll jellegű lesz, s inkább nekem lesz számotadni valóm a látottakról.

Először is rögzítettük, hogy Ács Miklósné nemrégen járt az intézményben, hogy megállapodtak a kiadványok cseréjében, és beszámolójából még Budapesten bőséges képet kaptam az intézet munkájáról (l. *Ács Miklósné:* Hollandiai tapasztalataim, Népművelés 1978/10. sz.), kivéve a nemrégen levált kutatási részleg munkáját. Így Kees Hammink, a kutatási részleg egyik munkatársa kíséretében folytatódott a tájékozódásom. (Bemutatták a könyvtárat és adattárat. Legalább 40—50 felnőttnevelési lapot, szakfolyóiratot járatnak a világ minden részéből. Szocialista országból csak kettőt fedeztem fel: a lengyelt és a jugoszláv lapot. A legkisebb, legjelentéktelenebb papírdarabkákat is módszeresen, gyorsan archiválják!)

A két részleg egy épületben, továbbra is közösen dolgozik. A kutatási részleget (National Study Center for Adult Education) a minisztérium hozta létre, hogy legyen saját kutatási „bázisa". A többi intézmények, kutatóhelyek, egyetemek ugyanis a maguk külön útját járják. Kees Hamminkkal folytatott beszélgetésünkből kiderült, hogy a felnőttnevelés terén folyó speciális kutatások még igen a kezdet-kezdetén tartanak. A legtöbb kutatási megrendelés és vizsgálati terv szoros kapcsolatban van a gyakorlati munka során felvetődő kérdésekkel. A következő területeket, kutatási témákat különítik el: a felnőttnevelési tevékenységek számbavétele, folyamatos statisztikai elemzések; szükséglet, érdeklődés, motivációk a felnőttek (résztvevők, hallgatók, tanulók) körében; folyamatelemzések, az eredmények értékelése; az oktatási módszerek és a tantervkészítés vizsgálata; tevékenységkutatás mint megfigyelés és a sajátosan új kísérletek vizsgálata (pl. multimédia eszközök).

A kutatási centrum összes dolgozója (kutatók+személyzet) 23 főből áll. A most kibontakozó tevékenységgel meglehetősen elégedetlenek. A kutatási politikától többet várnak. (Egyébként egyik kutatási témájuk a felnőttnevelés politikai irányítása.) A jobb előfeltételek megteremtéséhez a több pénzen és sze-

mélyi erőn kívül igen fontosnak tartják: a kutatási tervek jobb összehangolását; az eredmények szélesebb körű, hatékonyabb publikálását; lehetőség megteremtését az eredmények gyakorlati-kísérleti alkalmazására; együttműködés kialakítását a különböző egyetemek, intézmények és alapítványok között.

Itt említem meg, hogy a Holland Művészeti Nevelés Alapítványánál (Nederlandse Stichting voor Kunstzinige Vorming) szintén érdeklődtem a kutatómunkáról és lényegében hasonló problémákat mondtak el. Röviden az alábbiakban foglalnám össze az ott elhangzottakat is. Tanulságosak és sok tekintetben vonatkoztathatók a hazai helyzetre.

A neveléssel foglalkozó kutatások (research in education) két fő intézménytípusban folynak: a társadalomtudományi egyetemeken és a kutató intézeteknél.

Az egyetem problémái között szerepel a következetes kutatási politika hiánya és a kutatóhiány. A támogatás elég, de kevés a megrendelés. Az ellenőrző vizsgálat és kutatás kellő differenciálása nincsen meg, így inadekvát válaszokat kapnak sokszor a területi problémákra. Ellentmondás van a társadalomfejlődés új követelményei és a tudományok diszciplináris, akadémikus tagozódása között. Kismértékű a kutatók közötti mobilitás, nagyfokú a feltöltődés középszerűekkel. Új tendencia: először akadémiai fokozat szerzése, kutatói minősítés nélkül, majd kiválasztódás a munkában s ezt követően a kutatói minősítés megszerzése.

A kutatási intézetek problémái: a személyzethiány, igen rossz státusz, sok várakozás a pénzügyek intézése miatt, a kvalifikált kutatók elvesztése; a kutatáspolitika és tervezés esetleges; igen kevés kapcsolat más kutatóhelyekkel; új, várható tendencia, hogy megpróbálnak hosszú távú kutatási terveket készíteni és a minisztériumokat rászorítani a pénzügyi fedezet megteremtésére. Elképzelésük szerint inkább az egyetemek foglalkozzanak alapkutatásokkal, az intézetek pedig alkalmazott kutatásokkal. A Holland Felnőttnevelési Intézetnél a felsorolt „feltételek" megvalósításához a további fejlődés biztosításához egy olyan központi felnőttnevelési alapítvány létrehozását szeretnék, amelyben a kutatás, a kisérleti tervek, a műhelymunka, a szakemberképzés, a felnőttnevelési gyakorlat és az egyetemi oktatás funkciói együtt érvényesülnek. A „tervezet" azért is érdekes, mert egy teljes, vertikális rendszer megvalósítására törekszik. Ez a gyakorlatban hatékony és korszerű modell kereteit tekintve lényegileg adott a mi Népművelési Intézetünkben, és számos területen, témában valóságosan funkcionál is. Előnyösebb helyzetben vagyunk tehát. De ahogy magunkat ismerem a kereteink „kihasználását" illetően, s a hollandokat megismertem a racionalitásukat, érzékenységüket és szervezőkészségüket illetően, az előnyünk esetleg hátrányt is magában rejthet. Annak ellenére mondom ezt, hogy a nemzetközi élvonalba tartozó holland felnőttneveléssel ismerkedve a mi intézetünk kutatásait, annak gondolati megalapozottságát, eddigi eredményeit és perspektivikus lehetőségeit sokkal jobbnak, nemzetközi rangúnak tartom. (A kutatási centrum a kutatók első országos tanácskozásának anyagát meg fogja küldeni, s annak elemzésére egy más alkalommal szeretnék bővebben visszatérni.)

TELEAC-INTÉZET, UTRECHT

A Teleac (Television Academy) kutatási és dokumentációs részlegében C. H. M. Sonnemans kutatómérnök és munkatársa fogadott és tájékoztatott. A TV Aka-

démiát a nyugatnémet Telekolleg és a brit Open University mintájára 1963-ban alapították. 1965-ben már két kurzust sugárzott, s az 1977—78-as évben 150 programot adtak. Ezek között minden megtalálható: általános művelődési programok, nyelvtanítás, zene, tudományos programok a nukleáris fizikától kezdve a biokémián keresztül az automatizáció kérdéséig. A programok társadalmi rétegenként, csoportonként is differenciáltak. Külön műsorok készülnek orvosoknak, tanároknak, farmereknek, üzletvezetőknek, vendégmunkásoknak, amelyek a szakmai kérdésektől kezdve az illető csoport egy-egy társadalmi problémájáig mindent tárgyalnak. Nagyon kifejlett ágazat pl. a falusi mezőgazdasági lakosságnak, a farmereknek szóló program. Ezek igen összetett módon az állattenyésztés, a gazdálkodás, a növényvédelem, az értékesítési, piaci lehetőségek, a lakáskultúra, a kert, a háztartás, a falusi hagyományok ápolása, helyi közélet stb. kérdésein keresztül az egész falusi életmód és termelés viszonyait elemzik és bemutatják. A hivatalosan jegyzett „hallgató" 1965 óta kb. 750 ezer volt. A nézők száma egy-egy programsorozaton vagy alkalommal igen ingadozó (100 főtől a 30 ezerig terjed). A Teleac programjai a holland nézők 0,5 százalékától 10 százalékig terjedő részét érintik. (Hollandiában egyébként hat külön helyi televízióállomás működik több csatornával. A Teleac 1973 óta átállt a csak színes technikára.) A programok nézettsége iránti érdeklődés nyomán alakult ki az átfogóbb, alaposabb kutatás igénye. 1973-ban alakult ki egy nagyobb kutatási elképzelés, amely számba vette a Teleac addigi programjait, leltárt készítettek, megpróbálták felmérni a kurzusok résztvevőit, leírni azok társadalmi jellemzőit. Az adatok alapján elemezték a kurzusok részvételi arányainak hátterét, a nézők részvételi akadályait, nehézségeit. Ez hozzásegítette a Teleacot a további programok kialakításához, a módosításokhoz.

Az ilyen átfogó kutatások mellett a Teleac kutató-részlegének az a feladata, hogy javaslatot tegyen (vagy más javaslatot megvizsgáljon) egy-egy programra és azt kutatásokkal előkészítse (milyen programot, kiknek, milyen időpontban stb.), majd a program alatt folyamatosan elemezze annak lefolyását, hatékonyságát, javaslatot tegyen a programok sugárzás alatti bármilyen módosítására, a sugárzás befejezése után pedig ajánlást tegyen arra, hogy a nézők meghatározott csoportjának a továbbiakban milyen más műsorok készüljenek.

A Teleac munkatársai részletesebben ismertettek egy nyelvoktatási kísérleti programot. (Ezt az egyedülálló kísérletet Hollandián kívül csak Japánban próbálják most bevezetni.) A tömegkommunikációs idegen nyelv-oktatás egyik igen nagy problémájának megoldásához hívták segítségül a számítógépet — ahhoz ti., hogy kiscsoportokban is igen különbözők a nyelvtanulás társadalmi előfeltételei, a nyelvismeret foka, hát még társadalmi méretekben. A meghirdetett idegen nyelv-oktatási filmprogramot igen rugalmasan (alternatív lehetőségek sokaságával) építették fel. A jelentkezők megcímzett postai borítékokat és kis kártyákat kaptak. A program követéséhez ellenőrző feladatokat dolgoztak ki és tulajdonképpen ezek eredményeit kellett (kódolva) bejelölni az egyszerű, könnyen kezelhető kártyácskákon. A program sugárzásának egy-egy szakaszában kellett ezeket postára adni. A nagyszámú kártyát gyorsan feldolgozó számítógép „közölte", hogy a hallgatók hol tartanak és mi a teendő a továbbiakban.

A FELNŐTTNEVELÉS EURÓPAI IRODÁJA, AMERSFOORT

A Holland Népművelési Intézetnél (NCVO) tett látogatásom során derült ki, hogy ugyanabban az épületben székel a Felnőttnevelés Európai Irodája (European Bureau of Adult Education, EBAE). Az EBAE igazgatási bizottságának (21 fős vezető testület) „egyszemélyes titkársága" van. G. H. L. Schouten titkár szívélyesen fogadott és tájékoztatott az EBAE munkájáról. A szervezet ebben az évben 25 éves. Rendszeresen szervez konferenciákat, munkaértekezleteket, amelyeket az Iroda tagszervezetei finanszíroznak, de a résztvevők összejövetelenként névleges részvételi díjat is fizetnek. Általában mindig egy-egy tagország vagy tagszervezet javaslatára és szervezésével kerül sor ezekre az összejövetelekre. Az EBAE 14 nyugat-európai ország 111 szervezetét tömöríti. A résztvevő tagszervezetek közül 11 olyan országos testület, amely együttműködik és konzultál más európai országokkal is, 44 felnőttnevelési szervezet pedig országos szinten dolgozik.

Az elmúlt években (1975—78) szervezett EBAE-konferenciákon a brit, NSZK, holland és svéd beszámolók azt fejtegették és kutatták, hogy a kötelező iskolai tanulmányok befejezésével hogyan lehetne jobb kapcsolatot teremteni a szakmai képzés és az általános nevelés (permanens nevelés) között. (L.: melléklet.)

A hátrányos helyzetű csoportok kulturális-nevelési segítése (1976) nevű konferenciát az Angol Felnőttnevelési Intézet szervezte, többek között az UNESCO anyagi támogatásával. Ezen a következő témák szerepeltek: alapfokú nevelés, alfabétizáció; foglalkozás a társadalmi-gazdasági létfeltételekben általánosan hátrányos helyzetben lévő csoportokkal, különösen a városokban; kézi vagy gépi erővel dolgozó, képzetlen ipari munkások problémái; bevándorolt, illetve vendégmunkások (l.: melléklet). *A felnőttnevelés és a multimediás nevelési rendszerek* szemináriumát 1976-ban Brüsszelben tartották. Közelebbről a felnőttnevelés és multimédiás „közvetítés" (beleértve a tömegkommunikációs eszközöket) kapcsolatáról folytak eszmecserék. Országonként beszámoltak saját tapasztalataikról, vita folyt az eszközöket és programokat gyártó cégek, intézmények jelenlévő képviselőinek az egyes országokon belüli és a nemzetközi együttműködéséről (l.: melléklet). *A helyi nevelési hálózat kialakítására, fejlesztésére* Hollandiában igen erőteljes törekvés tapasztalható. Ezért vállalták el és kezdeményezték a hollandok az 1978. évi konferencia megszervezését. A következő problémakörökkel, témákkal foglalkoznak itt: az együttműködési terv kialakításának lehetősége; hogyan alkothatunk képet a helyi (felnőttnevelési) szükségletekről; hogyan alakíthatjuk ki a (közösségi) csoportoknak az (öntevékeny) aktíváknak azt a képességét, hogy tevékenyen részt vegyenek ebben a folyamatban; jelzésrendszer kialakítása az irányítás számára, az inadekvát elgondolások kiszűrésére. A program szerint a hollandok tartanak tájékoztatót a felnőttnevelés politikai irányításának decentralizálásáról, a franciák és a dánok a helyi közösségi szükségletek elemzéséről. Az angolok és nyugatnémetek a helyi felnőttnevelés tervezési munkájáról, a svédek és angolok többéves tapasztalatokról-kísérletekről számolnak be a témakörön belül. (Cooperative ventures in local Adult Education.) (L.: melléklet.)

Az EBAE 1974-ben publikált egy összefoglalót tíz nyugat-európai ország felnőttnevelési jogalkotásáról. Most az 1974 óta hozott rendeletek szövegét jelen-

tették meg összegyűjtve (l.: melléklet). Az 1977-es (belga és norvég) fejleményekről a Notes and Studies 1977/2. száma külön beszámol (l.: melléklet). Véleményük szerint a nemzetközi, szakmai információcsere növelése szükségessé tette a használatban lévő felnőttnevelési szakkifejezések jegyzékének összeállítását. Így született meg három nyelven (angol, francia, német) a szakmai szójegyzék. Az ideiglenes kiadás 1976-ban jelent meg, de máris dolgoznak a javított, bővített kiadáson. (L.: melléklet.)

NEMZETKÖZI AMATŐR SZÍNHÁZI SZÖVETSÉG, AMSZTERDAM (IATA)

A Szövetség norvég nemzetiségű főtitkára egy fiatalember, John Ytteborg fogadott, igen szívélyesen. John Ytteborg többször járt Magyarországon amatőr színjátszó fesztiválokon, jól ismeri a magyar színjátszó mozgalmat és a Népművelési Intézet munkáját. Itt főleg olyan szakmai kérdések iránt érdeklődtem, ami a színház, színjátszás és a felnőttoktatás, felnőttnevelés kapcsolatára vonatkozik. 1978 októberében az IATA az NSZK-ban rendezte meg a harmadik olyan nemzetközi konferenciát, amely a színjáték és a nevelés-oktatás kapcsolatával, pontosabban a színjátéknak az oktatásban, nevelésben való felhasználásával foglalkozott.

Az előző konferencia 1977-ben Ausztriában volt ebben a témában, ahol kifejezetten a gyermeknevelés és színjátszás szerepelt a napirenden: az oktatásban, nevelésben használt dráma, színjáték (educational drama) fogalmának és tartalmának nemzetközileg elfogadható kidolgozása. (Részt vett: Ausztria, Csehszlovákia, Jugoszlávia, NSZK, Anglia, Kanada, a Benelux országok és a skandináv országok.) Témáik között szerepelt a gyermekszínjátszás mint munkamódszer az iskolában és a szabadidőben és az „educational drama" tanárainak képzése, a nemzetközi kapcsolatok (információcsere) fejlesztése ezen a területen. Az „educational drama"-ról — bár fogalma és tartalma kidolgozásáért még sokat kell munkálkodni — a következőkben meg is egyeztek: az „educational drama" tanulást jelent közösségi élmény alapján. Hármas célja az, hogy sajátos kihívással felszólítsa az embereket tudatosságuk fejlesztésére, a kollektív, közös munka fontosságának megértésére, a más emberekkel folytatott kommunikáció készségének fejlesztésére. Az „educational drama" munkamódszer, amely azt jelenti, hogy a résztvevő személyek egy aktív szerepjátékból álló szituációt, folyamatot alakítanak ki, amely a magatartással-viselkedéssel, annak formálásával van összefüggésben. Az „educational drama" gazdagítja az oktatás-nevelés folyamatát a tanórákon, segít a pedagógiai célkitűzések realizálásában. Lehetőséget ad és ösztönöz kreatív jellegű tevékenységekre, erősíti a képzeletet és nem utolsó sorban alakítja a művészet iránti érzékenységét is. Az „educational drama" ügyét tovább boncolgatta az 1978-as III. NSZK-beli konferencia. A három részre osztott vita-groupokban elemezték: a színjátékot mint folyamatot, a színjátékot mint folyamatot és eredményt és a színházat mind eredményt, végterméket, előadást. 1979-ben kerül sor először arra, hogy nemzetközi konferenciát szerveznek az „educational drama" és a felnőttoktatás kapcsolatáról Hollandiában az IATA szervezésében.

JAVASLATOK

1. A meglátogatott intézmények közül a legfontosabb, országos intézményekkel folyamatos szakmai információs kapcsolat kialakítása, idegennyelvű anyagok rendszeres, kölcsönös megküldése. (Információs és Dokumentációs Osztály.)

2. *Művészeti Osztály és Kutatás*

   A Holland Művészeti Nevelés Alapítványának módszertani tevékenysége, a gyermekek művészeti nevelése alaposabb tanulmányozást, figyelmet érdemelne a beszerzett anyagok és a látogatás alapján. Részvételünk ajánlatos lenne 1979-ben az „educational drama" és felnőttoktatás kapcsolatával foglalkozó konferencián.

3. *Művelődési Otthon Osztály*

   Fejleszteni kellene a kapcsolatokat a közösségi központok szövetségével a művelődési otthoni építészeti megoldások, funkcionális elképzelések és általában a munkamódszerek tanulmányozása céljából.

4. *Felnőttnevelési Osztály*

   Elsősorban a népfőiskolák munkájának gyakorlati módszerei érdemelnének további figyelmet, amelyeket hasznosítani lehetne a felnőttoktatási stúdiók munkájának továbbfejlesztésében, általában a felnőttoktatásban.

5. A televíziós közművelődési-felnőttnevelési munkával kapcsolatos kutatások, új módszerek további tanulmányozása sokat segítene a Mindenki Iskolája továbbfejlesztésében, a távoktatás perspektivikus kialakításában.

6. A számunkra kevésbé jelentősnek tűnő munkáinkból (kutatások, kísérletek, módszertani tevékenység, igazgatás, művelődéspolitika) többet kellene idegen nyelvekre (angol, francia, német, orosz) fordítani információs és propaganda céllal. Sok esetben sokkal jobb híre és publicitása van más országok jelentéktelenebb kezdeményezéseinek, törekvéseinek.

7. Fontos lenne a szakmai közvélemény informálására néhány felnőttnevelési tanulmány fordítása és összegyűjtött publikálása házi kiadványként.

8. Távlatban elképzelhetőnek tartanám egyetemek, felnőttnevelési intézmények szorosabb kapcsolatát és ennek keretében ösztöndíjasok cseréjét, tanulmányutak, közös tapasztalatcserék szervezését.

Melléklet

Terminológiai nehézségek (A felnőttnevelés fogalma, filozófiája)

A közművelődésnek (socio-cultural animation) és felnőttnevelésnek (adult education) megfelelő holland kifejezés a „vormings-en ontwikkelingswerk". A két tagból álló kifejezést a következőképpen értelmezik: az angol terminológiákkal Ontwikkelingswerk (development or enlightenment), vagyis fejlesztés vagy felvilágosítás. Ez alatt olyan nevelési tevékenységet értenek, amely a személyiségnek inkább csak egy-egy részét, oldalát veszi tekintetbe pl. tudása minőségét stb. A „vorming" = „shaping and cultivation are literal, but incorrect translations", vagyis az alakítás, formálás és művel, gyakorol, kultivál a betűszerinti, de nem pontos fordítás. A „vormingwerk" (often used as an equvivalent for adult education) gyakran a felnőttnevelés ekvivalenseként használatos. A „vorming" általánosabb az ontwikkelingswerk-nél, mert ez a személyiségben lejátszódó folyamatok egészét érinti. (Ami hozzájárul az önismerethez, az egyén világban elfoglalt helyének a megértéséhez, az öntudat és a saját helyzet értékelésének a képességéhez stb.) Előfordul még egy harmadik elem is a fenti összetett kifejezéshez tapasztva: „voorlichting". Ezt az angolban használt „extension work" vagy „public information service" „guidance", a német „Beratung", „Förderung", „Öffentlichkeitsarbeit", „Information" megfelelőjének tartják, vagyis tanácsadásnak, felvilágosító-tájékoztatásnak vagy egyszerűen csak tájékoztatásnak. A három „elem" megfelelő magyar változatának a cikkben történő használata tehát a következőképpen fest:

1. ontwikkelingswerk = képzés, oktatás, felnőttoktatás
2. voorlichtingswerk = felvilágosítás, ismeretterjesztés, ismeretközvetítés, tanácsadás
3. vormingswerk = művelődés, felnőttnevelés

A három együtt: „vormings-en ontwikkelingswerk" = közművelődés, felnőttnevelés

Egyébként aligha tűnik fontosnak további akadémikus értelmezésekbe bocsátkozni. Nemcsak azért, mert mindenki természetesnek gondolja Hollandiában, hogy egyetemenként, városonként, vallási felekezetenként és felnőttnevelési szövetségenként más-más elméleti felfogás uralkodjék. (Lényegileg mégis alig van különbség közöttük.) Ebből is következik, hogy a gyakorlat alig veszi figyelembe, mivel bíbelődnek az elméleti szakemberek.
Sokkal érdekesebb az az értelmezés, amit a felnőttnevelés filozófiájáról és a felnőttnevelési tevékenység karakterisztikus vonásairól írnak és mondanak. Véleményem szerint e két leírásból világos kép tárul elénk a felnőttnevelés mai holland felfogásáról. Szakmailag teljes mértékben közelállónak tartom azt a Népművelési Intézet kultúra, közművelődés, felnőttnevelés értelmezéséhez és felfogásához.

A holland felnőttnevelés elvei (Forrás: Function and future of Adult Education in the Netherlands)

A felnőttnevelésnek szisztematikusan előkészítettnek, szervezettnek kell lennie. Ez természetesen nem jelentheti az egyes csoportok és személyek kezdeményezésének a figyelmen kívül hagyását. A felnőttnevelési rendszer egyik lényeges vonása, hogy lehetőségeivel élethosszíglan rendelkezésre áll. A felnőttnevelés nem „maradvány", nem az elemi és más oktatás függeléke, tartozéka. A felnőttnevelés mindazokhoz a tevékenységekhez kapcsolódik, amelyek segítik növelni a felnőtteknek — mint munkásoknak, családtagoknak stb. — a kompetenciáját személyiségük önálló megújításában és abban, hogy felelősségteljes polgárokként éljenek. A felnőttnevelés nemcsak a társadalom bizonyos osztályai számára áll rendelkezésre. A szükségletektől és az érdeklődéstől függően a társadalom valamennyi rétege, csoportja számára lehetőségeket kínál, tekintet nélkül a csoportok gazdasági súlyára, jelentőségére. A programok és az intézmények minden életkorban könnyen elérhetők a felnőttek számára. Az egész

életen át tartó felnőttnevelési tevékenység ösztönzése és támogatása társadalmi úton történik. Mégpedig: törvényhozás, rendeletalkotás segítségével, gazdasági ösztönzéssel és központi állami támogatással.

A hét jellemző vonás (A felnőttnevelés definíciója helyett. Forrás: Function and future...)

1. A felnőttnevelés tervszerű, mégis állandóan változó tevékenység. Tudatos és bizonyos mértékig szakmailag irányított aktivitás, amely ösztönzi és vezérli a felnőtt személyiségben és a társadalomban végbemenő változatos folyamatokat.
2. Olyan tevékenység (aktivitás), amely sajátságos természete szerint értékek által vezérelt. A társadalom alapvető demokratizálódási és humanizációs folyamataiban az emberi lehetőségek növelésének elősegítését, a személyiség *kreativitását* célozza meg.
3. Az aktivitásban a nevelés *folyamat-jellegét* kell hangsúlyozni. A tudást, az attitűdöt és a cselekvést — amelyek egymással meghatározott viszonyban vannak — a konkrét egyéni és társadalmi helyzet determinálja.
4. A felnőttnevelés irányultságának legfontosabb eleme a tartalma. A tevékenység tartalma — amelyből kiindulnak — nem lehet más, mint ami a résztvevőknek fontos az ő helyzetükben.
5. A felnőttnevelés a kiscsoportos munka-lehetőséget veszi igénybe. Ezekben a csoportokban igen magasan preferált dolog a személyes interakció és a résztvevők saját információinak és tapasztalatainak mozgósítása.
6. A felnőttnevelés valóságos társadalmi cselekvés (social action), bár ezekben a cselekvésekben dominálnak a (educatio) nevelési és reflexív elemek. Egy nagy intézmény egy-egy tevékenység központjává válhat (társadalmi kezdeményezés intézményesülési folyamata), minthogy fordítva is lehetséges, hogy egy-egy tevékenységhez válogatjuk ki a résztvevőket. (Intézményesült tevékenység elégít ki társadalmi szükségleteket.)
7. Elengedhetetlen, hogy a felnőttnevelésben résztvevőknek lehetősége legyen a program szabad meghatározására, még akkor is, ha a program természete szerint erre nagyon korlátozott lehetőség van. A felnőttnevelés nem összeegyeztethető a külső, idegen nyomással, kényszerrel.

Irodalom, kiadványok

A Felnőttnevelés Európai Irodájának kiadványai

1. A folyamatos szakképzés és a permanens nevelés
   Irodalom megjelent:
   Report conference „Continuing Vocational Training within the context of 'Education Permanente'" (educational leave). Amersfoort, 1976.
2. A hátrányos helyzetű csoportok
   „Forgotten People", Report of the conference „Educational Provision for Disadvantaged Groups". Amersfoort, 1977. 83. p.
3. Report of the conference „Adult Education and Multi-média Education Systems". Brussels, 1976. Amersfoort, 1977. 73. p.
4. A konferencia programja*
   The development of local educational networks 25 th Anniversary Conference 23—27 Oct. 1978.
5. Adult Education Legislation in ten Countries of Europe Supplement 1974—76. (Notes and Studies 1976/2.) Amersfoort, 1976. 78 p.
6. Felnőttnevelési szakkifejezések jegyzéke*
   The terminology of Adult Education (Continuing Education) Provisional Edition. European Bureau of Adult Education, Amersfoort, 1976.

* Ezek a kiadványok a Népművelési Intézet könyvtárában megtalálhatóak.

7. European Bureau of Adult Education*
Secretery's report (1975—1977) 5 p.
8. Az igazgatási bizottság név- és címjegyzéke*
EBAE Steering Committee (1978. szeptember) 2 p.
9. Notes and Studies 1977/1—2.*
10. Newsletter Published by EBAE in cooperation with the International Council of Adult Education*

Teleac-Intézet anyagából

1. Teleac and the Dutch broadcasting system* (kézirat) t. p.
2. Chris Sonnemans Assesing needs and interests* (fénymásolat) 5 p.
(A cikkben említett 1973-as reprezentatív vizsgálat anyaga)
3. 10 years TELEAC. The next step forward* (NCVO kiadvány) 6 p.

Egyéb, intézeti könyvtárunknak átadott, angol nyelvű anyagok

1. Youth policy, facts and problems. 8 p.
(A nemzetközi ifjúsági munka holland bizottságának kiadványa)
2. Cultural aspects of welfare policy. 45 p.
A Kulturális Minisztérium (továbbiakban KM) tanulmánykötete
3. Permanent education: some observations. 88 p. (KM cikkgyűjtemény)
4. Building for school and community. 30 p.
(Multifunctionele accomodaties)
(Építészeti törekvés komplex iskolai, közösségi kulturális intézmény kialakítására)
5. Emancipation of woman. A process of change and growth. 34 p.
(KM kiadvány)
6. Special youth work in boarding establisments. 4 p.
(KM kiadás, fénymásolat)
7. Woman in the Netherlands. 10 p. (KM prospektus)
8. Community work in the Netherlands. 4 p. (KM prospektus)
9. Education and Training in the Social Welfare Field in the Netherlands. 5 p.
(KM prospektus)
10. General Family Policy in the Netherlands. 5 p.
(KM prospektus)
11. Central accomodational facilities in the Netherlands. 4 p.
(KM prospektus)
12. The press in the Netherlands. 4 p.
(KM prospektus)
13. Folk High Schools in the Netherlands. 6 p.
(Rövid leírás angol, francia, német változatban a népfőiskolák rendszeréről)
14. The Dutch Folk High School system. 10 p.
15. In-service training in art education of teachers of primary schools in the Netherlands. 11 p.
16. Function and future of adult education in the Netherlands. 15 p. (fénymásolat, NCVO kiadás)

Sz. Fodor Katalin

A NORVÉG FELNŐTTNEVELÉSI TÖRVÉNYRŐL

Norvégia 1976-ban belépett azoknak az országoknak a sorába, amelyek törvényei szabályozzák a felnőttnevelés, a közművelődés lehetőségeit, végrehajtását a mindennapi tevékenységben. A norvég parlament 1976. május 18-án szavazta meg a törvényt. Erre az aktusra 10 év előkészítés után került sor. Kezdetét a norvég kormány Fehér Könyve jelentette (Stortingsproposisjon No 92, 1976.), amely rámutatott egy ilyen törvényjavaslat szükségességére. A tárgyban kibontakozott vita bizonyította, hogy az érdekelt társadalmi szervek és intézmények egyetértenek az önálló törvény megalkotásának szükségességében.

Norvégiában a neveléspolitikával kapcsolatos új követelmények a rendszer alapját képező központi elvek átértékelését tették szükségessé. A törvényt megelőzően a szervezett oktatás túlnyomóan az ifjúságra koncentrálódott és az élet későbbi szakaszaiban az ismeretszerzési lehetőségek választéka igen szerény volt. Ezzel egyidejűleg az oktatási rendszert a tanulási, ismeretszerzési folyamat szinte egyetlen és központi intézményének tekintették. A törvény megjelenését követő időszakban célul tűzték ki az oktatási erőforrások újraelosztását oly módon, hogy az emberek minden életkorban igénybe vehessék azt. Továbbá, hogy ezeket az erőforrásokat olyan időpontokban, helyeken és formákban kell elérhetővé tenni, melyek legjobban megfelelnek a népesség igényeinek. A törvény elsődleges célja összefoglalóan az volt, hogy a kötelességek és felelősségek jobb elosztásához, a demokratikus elvek bevezetéséhez hozzájáruljon, s hogy az intézmények szervezeti rendszerébe és magába a tanulási folyamatba olyan formák kifejlesztését tegye lehetővé, melyek jobban megfelelnek a munka és a hétköznapi élet tapasztalataiban gazdag felnőttek számára, és végül az olyan pénzügyi megoldások bevezetését segítse elő, melyeknek célja az embereket az egész életen át tartó tanulásra ösztönözni.

A törvény előkészítését és végrehajtását egyaránt a norvég felnőttnevelési szervek és intézmények végezték, illetve végzik. Ebben a munkában elsősorban az állami intézmények vettek részt. A törvényelőkészítés oroszlánrészét a Központi Felnőttnevelési Intézet végezte. Összegyűjtötte a megelőző vita tapasztalatait, előkészítette a megjelent Fehér Könyvet és nem utolsó sorban megfogalmazta magát a törvényt. Ugyancsak nagy szerepe volt az intézetnek a törvény hatását elősegítő terjesztésben, az értelmezéseket magában foglaló kiadványok megírásában, cikkekben, fordításokban.

Az említett tények teszik szükségessé, hogy ismertessük egyrészt az állami felnőttnevelési rendszert Norvégiában, valamint — kissé részletesebben — a Felnőttnevelési Intézet tevékenységét.

Felnőttnevelés Norvégiában

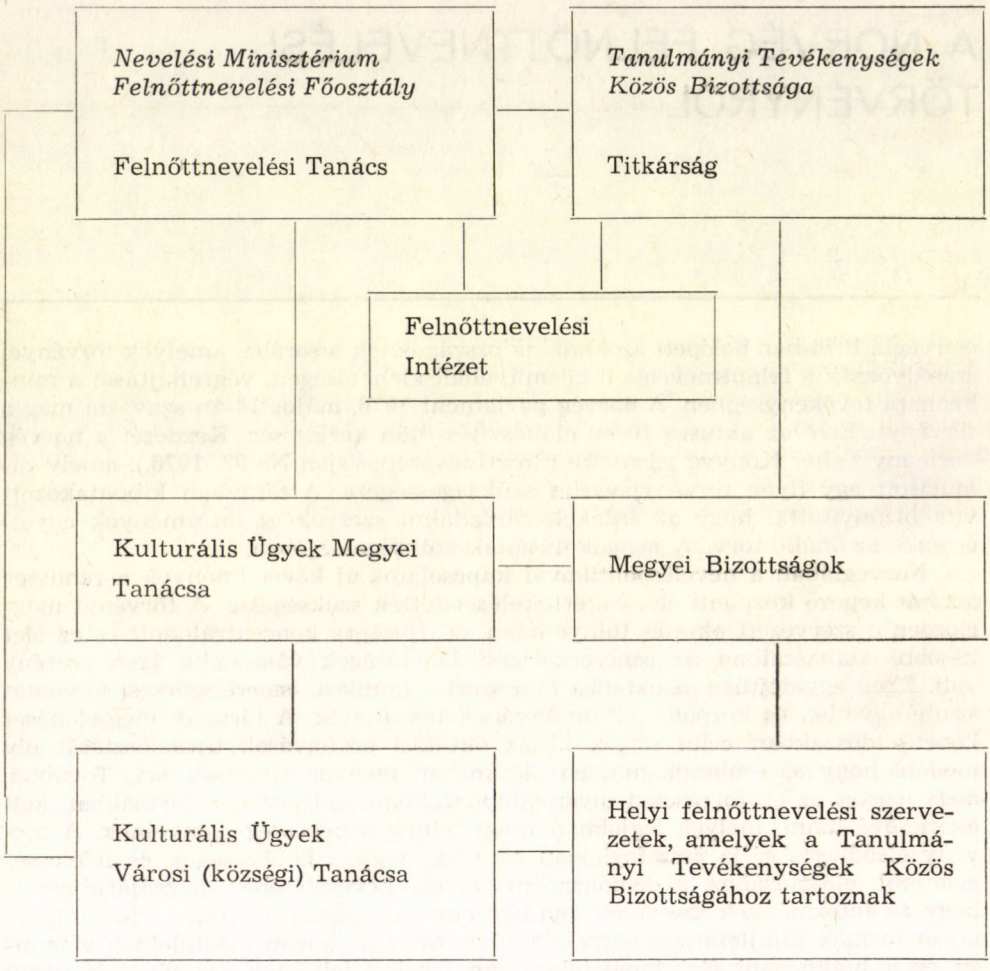

FELNŐTTNEVELÉSI INTÉZET

Ez a központi intézmény nagyjából a magyar Népművelési Intézet megfelelője, mely a közművelődés módszertani, döntés előkészítési és részben kutatási munkáját fogja össze. Székhelye nem a fővárosban, hanem Trondheimben működik, de két munkatársa van Oslóban és négy Bergenben is. Így az intézetnek tíz központi és tíz vidéken működő munkatársa és öt mellékfoglalkozású dolgozója van. Az intézet nem bomlik osztályokra, aminek elsősorban a csekély létszám az oka, de koncepcionálisan is a team-et vagy az egyéni munkát tartják jobbnak. A területi széttagoltság mellett ezt viszonylag könnyű megszervezni és így tevékenységük az egész országot be tudja hálózni. Az egyes mun-

katársak külön-külön foglalkoznak különböző témákkal, melyeket részben maguk választanak, részben a társadalmi szükségletnek megfelelően jelölnek ki. Vannak olyan kiemelt vizsgálatok, melyek valamennyi munkatárs számára egy bizonyos időszakban a fő feladatot jelentik. Az 1976-ban elfogadott közművelődési törvény előkészítése, szövegezése is ilyen feladat volt. Jelenleg ugyancsak a törvénnyel kapcsolatban tűzték ki ilymódon a törvény hatásának egységes vizsgálatát.

A vizsgálat módszere egyrészt kérdőíves felmérés, mely részben a helyi illetékes szervek, részben a törvény „alanyai", azaz a különböző rendezvények hallgatói részére készült. A két különböző helyről megszerzendő adatok összehasonlítása reális képet fog adni a törvény megvalósulásáról, illetőleg a szervek által történő végrehajtásról. A másik, és talán ennél is fontosabb metódus, hogy az intézet munkatársai kimennek a területre, ott anyagot gyűjtenek a különböző érdekelt szervezetektől és intézményektől a törvény helyi értelmezéséről. A látogatásokról készítendő esettanulmányok konkrét példákat tartalmaznak a törvényből fakadó munkatervek elemzéseiről, az akciókról stb. A törvény hatásvizsgálatának egyik célja, hogy a későbbiekben esetleg változásokat eszközöljenek annak tartalmában, ha ez szükséges, akkor meghatározzák mi legyen az, ha pedig a törvény változatlan formában jó, de végrehajtása mégis akadozik, akkor vagy propagandáját, vagy értelmezését javítsák meg.

A törvény is foglalkozik a „hátrányos helyzetű" lakosságcsoport felnőttnevelési kérdéseivel, így természetes, hogy a Felnőttnevelési Intézet is — jelen pillanatban — fontos területének tekinti ezt. Ennek a lakosságrétegnek (handicapped people; handicapped families) foglalkozás szerinti érdekessége, hogy ide sorolják az ún. szociális hátrányos helyzetű csoportokat is (social handicapped). Ezen értik például a csak háztartásban foglalkoztatott asszonyokat, ide sorolják a munkanélkülieket, a bevándorlókat, a szakképesítés nélkülieket stb. Tehát ennek a fogalomnak, hogy „hátrányos helyzet", igen széleskörű értelmezését használják, ami indokolja ezen csoportok speciális művelődésének kiemelését. A különböző ismeretszerző kurzusokat nagy anyagi támogatással rendezik számukra, de lehetőség van arra is, hogy önálló csoportok — hivatalos vezető nélküli, informális kiscsoportok — alakuljanak azzal a céllal, hogy saját problémájukat megvitathassák. Ezeknek a csoportoknak az állam bizonyos feltételek mellett nagy anyagi támogatást nyújt.

Az Intézet foglalkozik a felnőttnevelés körébe tartozó kutatások bizonyos mértékű összehangolásával is, de ez a jelen időszakban nem képezi fő feladatát, inkább a kutatásokról való adatgyűjtést jelent, éppen a törvény hatásvizsgálatára való tekintettel.

Az Intézet profiljába tartozik továbbá, hogy konzultánsa legyen az illetékes minisztériumnak, egyidejűleg tanácsadója a Felnőttnevelési Országos Tanácsnak és ugyancsak foglalkoznak az e körbe tartozó információk gyűjtésével az egész ország területéről. Amint az elmondottakból is kitűnik, ennek a nagyon kis létszámú intézetnek a három telepen működő kevésszámú munkatársa igen sok feladatot lát el egyszerre. Ez csak olyan munkaszervezetben lehetséges, mely időről időre súlypontozza a feladatokat és például jelenleg a törvény hatásának vizsgálatát jelöli meg elsőrendűként. Ebbe a vizsgálatba valamennyi területi munkatárs bekapcsolódik úgy, hogy közben saját feladatait is folyamatosan végzi, bár ezen időszakban nem folyt például komoly felnőttnevelési kutatás. Erre a törvény hatásvizsgálatának befejeztével kerül majd sor.

TANULMÁNYI TEVÉKENYSÉGEK KÖZÖS BIZOTTSÁGA

Ez a bizottság tagjai sorában egyesíti szinte valamennyi társadalmi szervezet képviselőit. Rendes tagként szerepel a Szakszervezeti Munkásnevelési Szövetség, a Népi Egyetem, a Háziasszonyok Szövetsége, a Vöröskereszt — hogy csak néhányat említsünk. De tanácsadói jogkörrel tagja a szervezetnek valamennyi egyetem, valamennyi központi könyvtár is. Ez a szervezet 50 éves múltra tekint vissza, nagy hagyományait ápolva fontos szerepet töltött be a felnőttnevelési törvény előkészítésében is. Számtalan adatot és dokumentumot gyűjtött a bizottság, melyek alapját képezték a törvény megalkotásának. Megyei és helyi szervei is működnek, melyeknek összetétele megegyezik a központi szervezet tagságával.

A Felnőttnevelési Intézet az ismertetett rendszerben mintegy a „tanácsadók tanácsadója" és a minisztérium döntéselőkészítő konzultánsaként szerepel. Megyei hálózata nincs, míg a törvény hatásvizsgálatának tekintetében is a helyi állami szervekre és az említett közös bizottság lokális szervezeteire kell támaszkodnia.

A felnőttnevelési törvény megjelenése óta a közművelődési tevékenység óriási fellendülése tapasztalható. Ez a törvény tartalmának, eszmei mondanivalójának hatásán túl azt is magával hozza, hogy igen megnő az anyagi támogatás aránya minden felnőttnevelési formában. A szervek és intézmények érdekeltté váltak a programok szervezésében.

Tekintettel arra, hogy Magyarországon sem régi keletű az elfogadott közművelődési törvény, érdemes illusztrációképpen a norvég törvényből idézni. Azokat a részeket közöljük elsősorban, melyek a hazai felfogáshoz közelebb állnak s amely paragrafusok — más társadalmi gyökerekből fakadóan ugyan — de a magyar törvény értelmezésében is segítségünkre lehetnek.

FELNŐTTNEVELÉSI TÖRVÉNY*

„*I. Fejezet* — Általános előírások

1. § Célkitűzések

> A felnőttnevelés célja, hogy az egyént kielégítőbb élet eléréséhez segítse. A Törvény hozzá fog járulni ahhoz, hogy a felnőtteknek egyenlő esélyeket biztosítson a tudás, az ismeretek és készségek tekintetében, ami javítja az egyének értékítéleteit és személyes fejlődését, valamint megerősíti az önálló teljesítményeket a munkában és a társadalmi életben más személyekkel való kooperáció alapját."

A megfogalmazott célkitűzés nagyon közel áll ahhoz a közművelődési koncepcióhoz, mely a magyar törvénynek is sajátja. Természetes, hogy ebben az általános megközelítésben — a társadalmi berendezkedés különbözősége miatt — több individuális elem kap helyet. Különösen vonatkozik ez az itt nem közölt részletekre. Lássuk ezek után a második fejezetet, mely a felelősség és feladatmegoszlás kérdéseiről szól.

* A törvény teljes magyar nyelvű szövege és értelmezését elősegítő bevezetője a Népművelési Intézet könyvtárában rendelkezésre áll.

„II. *Fejezet* — A feladatok és a felelősség megoszlása
3. § — Állami felelősség

E Törvény értelmében az állam intézkedik:
1. A közművelődés általános fejlesztéséről.
2. A felnőttek alternatív alapfokú képzéséről és a felsőoktatási intézményekben munka utáni képzéséről.
3. A felnőttek szakképzéséről, mint a munkaerő-politika részéről.
4. Biztosítja a pénzügyi támogatást a megyéknek, helyi önkormányzatoknak, népfőiskoláknak, szervezeteknek és intézményeknek, gyáraknak és nemzeti gyárszövetségeknek e Törvényben lefektetett elvekkel egyetértésben."

Az állam megteszi a szükséges lépéseket, hogy a felnőttek bizonyítványt kaphassanak tudásukról és készségeikről a közoktatási rendszer minden szintjén és minden területén, függetlenül attól, hogy a tudást milyen úton szerezték. Az állam továbbá törekedni fog arra, hogy létrehozza a felnőttek számára azokat a lehetőségeket, ahol vizsgát tehetnek olyan tudásuk és ügyességük alapján, amik kívül esnek az oktatási rendszer területén. A Minisztérium további rendelkezéseket bocsát ki a tudás és készségek bizonyítvánnyal történő megerősítéséről.

„4. § — Megyei felelősség.
E Törvény értelmében a megye gondoskodik:

1. A felnőttnevelés megyei fejlesztéséről.
2. Felnőttek alapvető és munka utáni oktatásáról középfokú intézményekben.
3. Népfőiskolák, szervezetek és intézmények szubvencionálásáról az e Törvényben lefektetett elvekkel összhangban."

„6. § — A társadalmi szervezetek feladatai

E Törvénynek megfelelően az önkéntes társadalmi szervezetek feladata a felnőtteknek olyan tanulmányi programok szervezése, amiket nem korlátoznak tantervi előírások, és amiket nem zár vizsga.

A szervezetek ezen kívül részt vehetnek az alapvető oktatás alternatív programjaiban (v. ö. 7. §) és, a normális munkamegosztáson túl, szervezhetnek szabályos alapvető oktatást (v. ö. 8. §)."

„7. § — Felnőttek alapvető alternatív oktatása

Ki kell fejleszteni az alapvető oktatás speciálisan megtervezett alternatív programjait olyanformán, hogy kielégítse a szakmai és társadalmi munkában szerzett tapasztalatokkal rendelkező felnőttek érdekeit és igényeit. Ez a feladat végrehajtható: az elemi iskolák, középiskolák, felsőoktatási intézmények és szubvenionálásra alkalmas társadalmi szervezet égisze alatt.

Az alsó és középfokon a Minisztériumnak kell jóváhagynia az alternatív programokat és vizsgaszabályzatot. Magasabb fokon az illetékes irányító szerv (vö. 13. és 15. §-t) szintén jóváhagyásra jogosult. A szubvencióra alkalmas szervezetek által megvalósított alternatív programok a megfelelő reguláris programokkal megbízott irányító szerv elveivel összhangban kell álljanak."

Érdekes és megszívlelendő az a kitétel, mely hangsúlyozza a tantervi előírások és vizsga szükségtelenségét bizonyos feltételek között. De ugyanakkor nem merev, hiszen elismeri és alternatívaként fogadja el a formális oktatást is, különösen alapfokon. A továbbiakban intézkedik a törvény azokról a változásokról,

melyek a jelenlegi gyakorlatot a munkamegosztás tekintetében megváltoztathatják. Ebben is szimpatikus rugalmasság tükröződik, lehetővé teszi, hogy a társadalmi szervezetek átvegyenek bizonyos, eredetileg oktatási intézmények hatáskörébe tartozó feladatokat. Az erről szóló paragrafus a következő:

„8. § — Eltérés az érvényben lévő munkamegosztástól

A közoktatási intézmények és önkéntes tanulmányi szervezetek közti és a 3., 4., 5. és 6. §-ban előírt munkamegosztástól el lehet térni, ha a már létező programok nem elégítik ki a szükségletet. Ilyen esetekben

1. Azok a kormányzati szervek, amelyek e Törvény értelmében felelősek a közhatóságok és a szervezetek közti kapcsolatokért, elhatározhatják, hogy a közoktatási intézmények szervezzenek olyan programokat, amelyek egyébként e Törvény értelmében a szervezetek hatáskörébe esnének.
2. A közoktatási kormányzó szervei eldönthetik, hogy a társadalmi szervezetek olyan programokat hajtsanak végre, amelyek egyébként e Törvény értelmében a vonatkozó oktatási intézmények hatáskörébe tartoznának.

A Minisztérium kiegészítő szabályokat léptethet életbe az előző szakasz rendelkezéseit illetően.
Ha a munka szabályos megosztásától való eltérést léptetnek életbe, úgy a szervezeteknek adandó szubvenciót a felnőttoktatásnak a közoktatási rendszerben előírt pénzügyi fedezete és előírásai szerint kell megadni (v. ö. 17. és 18. §).
Az olyan programokat, amelyeket közoktatási intézmények szerveznek és amelyek eltérnek a munka szabályos megosztásától, e Törvény értelmében a szervezetekre előírt rendelkezéseknek megfelelően kell finanszírozni."

„9. § — A felkészültség és szervezet

A Minisztérium a szükségesnek ítélt mértékben külön rendelkezéseket léptet életbe a felnőttnevelési tanszemélyzetnél megkövetelhető felkészültség vonatkozásában, e Törvény rendelkezéseivel összhangban.
A Minisztérium előírhatja, hogy a közoktatási intézményekben betöltött oktatási funkciók a felnőttnevelés vonatkozásában teljes vagy részmunkakörök legyenek. Speciálisan a felnőttoktatásban állandó rész-munka foglalkoztatást kell létrehozni.
A felnőttek alapvető és munka-utáni képzését végző oktatók működését illető kérdéseket az illetékes irányító testület szabályozza, a 13., 14. és 15. § szerint, vagy pedig olyan testületek, amelyekre az előbbi e hatáskört átruházza."

Erről a szakaszról érdemes megjegyezni, hogy milyen rugalmasan kezeli a felnőttoktatás szervezeti és társadalmi formáit. A kormányzati szervekre tulajdonképpen egy koordinációs feladatot hárít a közoktatási intézmények és társadalmi szervek között, ami azt is jelenti, hogy a helyi körülmények szabhatják meg végső soron a felnőttek képzésének konkrét helyét és formáját.

„*III. Fejezet* — Szervezeti rendszer
10. § — Szervezetek és intézmények működési szabályzatai

Azok a szervezetek, amelyek teljesítik szervezeti vonatkozásban a következőkben előírt követelményeket, a Törvény értelmében szubvencionálhatók:

1. A szervezetnek vagy egyéni tagságon kell alapulnia, vagy egyéni tagságú szervezetek kollektív tagságán.
2. A szervezetek tagsága elvben bárki számára nyitva kell álljon. Kivételek ez alól: először a közhatóságok, másodszor olyan testületek, intézmények és szervezetek, amelyben közhatóságok tagokként szerepelnek. A tagságnak nem követelménye a szervezetek által rendezett kurzuson való részvétel.

3. A szervezet irányító testületét a tagoknak kell megválasztaniok.
4. A szervezetnek alapszabályai értelmében egyik fő tevékenységi területéül a felnőttoktatást kell megjelölnie.

Az a szervezet, amely teljesíti az e paragrafus 1—4. pontjában előírtakat, amely különféle szervezetek társult testülete és amely felnőttnevelési, valamint kulturális tevékenységet fejt ki, azt mint aktivitásának fő területét tekinti, tanulmányi társaságként jóváhagyható. Az ilyen szervezet fő tevékenységi területeit alapszabályok kell, hogy rögzítsék.

E Törvény értelmében közoktatási intézmények szubvencionálhatók. A szubvenciókat egyéb oktatási intézmények számára is meg lehet adni, ha vezetőségüket a Minisztérium jóváhagyta.

Az e paragrafus értelmében engedélyezett szervezetek és intézmények kötelesek hallgatóik számára lehetőséget biztosítani arra, hogy a tanfolyamok szervezésére és tartalmára befolyást gyakoroljanak.

A Minisztérium további rendelkezéseket bocsát ki ebben a vonatkozásban, és határozni fog a szervezetek és intézmények engedélyezésének kérdéseiről."

Ezek után részletesen szól a Törvény az országos, megyei, municipiumi (járási) irányító testületek feladatairól valamennyi szinten. Tekintettel azonban arra, hogy a két ország igazgatási rendszere igen eltérő, ezek a fejezetek nem vonatkoztathatók a hazai viszonyokra, így nem is közlünk részleteket. Annál érdekesebb azonban a törvénynek az a fejezete, mely a pénzügyi előírásokat tartalmazza. E szerint:

„*V. Fejezet* — Pénzügyi előírások

17. § Alapfokú felnőttnevelési programok

... A meghatározott költségtényező 80%-ig terjedhető teljes támogatás adható közpénzből a munka-utáni felnőttnevelési programok és rövid tanfolyamok esetén, amelyek nem képezik a középiskolai alapfokú képzés részét, valamint a népfőiskolai rövid tanfolyamok számára. A kiadások fennmaradó részét a tanulók tandíjából kell fedezni (v. ö. 21. §)."

A gyakorlati életben a rendelkezésnek ez a fejezete annyit jelent, hogy minden olyan kurzusra, programra, melyek időtartama a kilenc órát meghaladja és résztvevőinek létszáma 5 főn felül van, 80%-os állami támogatás jár. A hiányzó 20%-ot általában nem a résztvevők, hanem a tanfolyamot organizáló szervezet fedezi. Tehát mindenféle akciónak, melyet valamilyen szervezeten keresztül bonyolítanak le, költségeit gyakorlatilag az állam viseli. A tanárok, előadók, vendégek számára igen magas tiszteletdíjat fizetnek (kb. 85 korona óránként), kiváló segédanyagokkal vannak felszerelve, megfelelő helységeket biztosítanak a programok lebonyolítására. Szokatlan, de hasznos, hogy ezek a programok magánlakásokon is lebonyolíthatók, és ha az említett feltételeknek megfelelnek, ugyanúgy jár számukra a támogatás. Ezeket a szubvenciókat a Parlament által jóváhagyott évi költségvetés terhére adják.

Érdekességként jegyzem meg, hogy az általam látott statisztikai adatok szerint a szubvencionált programok közül a legnagyobb népszerűségnek a rövidebb és a közhasznú témával foglalkozó tanfolyamok, valamint a nyelvi tanfolyamok örvendenek. Ez nagyjából megegyezik a hazánkban szokásos adatokkal, bár létszámuk és gyakoriságuk a miénknél sokkal nagyobb.

Befejezésül egy rövid részlet annak illusztrációjára, hogy hogyan rendelkezik a törvény a munkástovábbképzés kérdésében.

„20. § — Munkástovábbképzés

E Törvényben munkástovábbképzésnek tekintenek minden olyan képzést, ami egy gyárban vagy azzal együttműködve, a gyár munkájához fűződő módon folyik.
Az ipari képzést közoktatási intézménnyel, népfőiskolával, szubvencionálható szervezettel, nemzeti gyárszövetséggel vagy egyedül az iparvállalattal való kooperáció formájában lehet megszervezni.
Az ilyen képzés előfeltétele egy olyan gyári képviselőtestület határozata, amelyben egyenlően képviseltetnek a munkáltató és a munkavállalók. A 10. § 4. bekezdésében lefektetett elvet arra vonatkozóan, hogy a résztvevők joga a kurzus tartalmának és szervezeti formájának kialakításában való részvétel, az ilyen formákban is alkalmazni kell."

A Törvény természetesen nemcsak a felnőttnevelési apparátusra vonatkozik, hanem az egyéb, és különösen a munkásképzésben fontos szerepet betöltő szervekre is, mint amilyen a szakszervezet, a Munkásoktatási Szövetség stb. Természetesen ezek a rendelkezésekben lefektetett szép elvek csak a gyakorlati életben nyerhetnek megvalósítást.

Összegezve meg kell állapítanunk, hogy a törvénynek igen pozitív vonásai fedezhetők fel, különösen tekintetbe véve a kapitalista viszonyokat. Kétségtelen, hogy a rendelkezés bizonyos naiv jegyeket hordoz, ilyen például az „egyenlő esély" biztosítása mindenki számára. Természetes azonban, hogy ha a társadalom egyéb területein ez az egyenlőség nincs meg (a munkalehetőségben, a kereseti lehetőségben, a gazdasági élet területén, a termelés szférájában, a tulajdonviszonyokban stb.), naivság ezt az oktatás-nevelés területén önmagában megvalósítani. Az említett beállítottság mellett szimpatikus vonása a törvénynek, hogy beleszólást biztosít a különböző felnőttnevelési formák megvalósításába. A hallgatók e lehetőségének törvényben rögzített biztosítása a tartalomra és szervezésre egyaránt vonatkozik. Ennek értéke a megvalósulástól függ, de deklarálása önmagában is pozitív tényező.

Gyakran felhívja a figyelmet a törvény a felnőttnevelési formákat igénybe vevő dolgozók kreatív részvételére, ami nemcsak pozitívan értékelendő, de meglehetősen korszerű elvnek mondható. Összefüggésben van ennek hangsúlyozása a különböző felnőttnevelési formák kötetlenségének kívánalmával, amely mintegy lehetőséget teremt a hallgatók kreatív kibontakozására.

Figyelemre méltó az a nagyfokú anyagi támogatás, melyet a törvény minden felnőttnevelési-oktatási formára államilag biztosít. Ez a támogatás ösztönzőként is hat különböző szervezetekre és intézményekre, hiszen nem azonos a felnőttnevelés ingyenes voltával. Az összköltség 80%-ának állami biztosítása és 20%-ának a szervezetek által történő biztosítása serkentőleg hat a felnőttoktatási formák megvalósulására, hiszen magában foglalja az oktatók-előadók és szervezők személyes tiszteletdíját, továbbá bizonyos százalékot a működtető szervek számára is.

Befejezésül megjegyezzük, hogy érdemes lenne a különböző országok felnőttnevelési törvényeiből leszűrhető tapasztalatokat egyszer összegezni, ami bizonyára nem kis tanulsággal szolgálna.

СОДЕРЖАНИЕ

О НАШЕЙ ПРОФЕСИИ

Маргит Хорват: Мотивы по выбору профессии и аспирации студентов первого курса факультета народного образования 5

Тамаш Липп: «Мыслящий человек — это великая держава» 19

Эва Бенкё: Просветители по пути 30
Илона Верчег: История одного клуба 42

Эдит Жаткович: Молодые фабрично-заводские журналисты 54

СВОБОДНОЕ ВРЕМЯ

Иштван Камараш: Отдохнуть от катарзиса? 63

ГОРИЗОНТ

Иван Витани: Свободное время рекреация, народное образование в США 74

Янош С. Тот: Образование взрослых в Голландии 83

Каталин С. Фодор: Закон об образовании взрослых в Норвегии 97

О НАШИХ АВТОРАХ 107

ИЛЛЮСТРАЦИИ

Русев Росен 18, 30, 41, 62

CONTENTS

ABOUT OUR PROFESSION

Margit Horváth: Career motives and aspirations of first year students in Public cultura **5**

Tamás Lipp: „Thinking man... a great power..." **19**

Éva Benkő: Social educators on their way **30**

Ilona Vercseg: History of clubs **42**

Edit Zsatkovits: Young journalists working in factories **54**

LEISURE TIME

István Kamarás: Recovering after katharsis? **63**

HORIZON

Iván Vitányi: Leisure time — recreation — public culture in the USA **74**

János Sz. Tóth: What about adult education in the Netherlands **83**

Katalin Sz. Fodor: About the law on adult education in Norway **97**

ABOUT OUR AUTHORS **107**

ILLUSTRATIONS

Ruszev Roszen **18, 30, 41, 62**

SZERZŐINKRŐL

Horváth Margit, a Szombathelyi Tanárképző Főiskola igazgatóhelyettese

Lipp Tamás, író, szociológus

Benkő Éva, a Népművelési Intézet Művészeti Főosztályának vezetője

Vercseg Ilona, népművelő

Zsatkovits Edit, újságíró

Kamarás István dr., a Könyvtártudományi és Módszertani Központ Olvasáskutatási Osztályának vezetője

Vitányi Iván dr., a Népművelési Intézet igazgatója

Sz. Tóth János, a Népművelési Intézet Felnőttnevelési Osztályának vezetője

Sz. Fodor Katalin, a Népművelési Intézet Felnőttnevelési Osztályának főmunkatársa

Ára: 20,— Ft